

NAGY LÁSZLÓ

**A
BOCSKAI
SZABADSÁGHARC
KATONAI TÖRTÉNETE**

AKADÉMIAI KIADÓ

Nagy László

A BOCSKAI SZABADSÁGHARC KATONAI TÖRTÉNETE

A Bocskai szabadságharc történetének mindaddig nem volt monografikus feldolgozása. Az általános történeti irodalom többnyire megelégedett a szabadságharc politikai és alkotmányjogi eredményeinek méltatásával vagy Bocskai István személyének jellemzésével, s bár az egyes részleteseményekre vonatkozóan számos adatközlés látott napvilágot, a szabadságharc katonai története még nagy vonalaiban is alig volt ismert.

Nagy László monográfiája az eddigi irodalom és forráskiadványok adatain túlmenően főként saját levéltári kutatásaira épül. A levéltári kutatás rengeteg új eredményt hozott — főleg a kortársak levelezéséből tudott sokat meríteni mind az eseményekre, mind az egyes személyek jellemzésére vonatkozóan —, s így a szerző részletekbe menő, immár nem spekulatív, hanem adatokon nyugvó biztos rajzát adhatja a szabadságharc katonai eseményeinek. Munkájából a hadi eseményeket szinte naponkénti részletességgel nyomon követhetjük, egyes hadsereg-csoportok, s a kimagaslóbb katonai személyek tevékenységét pedig teljes részletességgel magunk előtt láthatjuk. Plasztikus képet kapunk a szabadságharc résztvevőinek társadalmi rétegződéséről és a nép szerepéről.

Nagy László tanulmánya, mely részletekbe menő adatokon nyugvó pontos feldolgozását nyújtja a szabadságharc katonai történetének, komoly nyeresége történeti, közelebbről hadtörténeti irodalmunknak. A kötetet számos korabeli metszet és festmény reprodukciója, valamint térképvázlat teszi szemléltetőbbé.

NAGY LÁSZLÓ
A BOCSKAI SZABADSÁGHARC KATONAI
TÖRTÉNETE

STEPHANVS BOCHKAY DE KIS
MARIA, PRINCEPS TRANSSEVLA-
NIAE, PARTIVM REGNI HVNGARIAE DOMI-
NVS, ET SICVLORVN COMES · ANNO MDC V.

Defuncta inscriptio ex alicuius argenteis ab ipso eius

NAGY LÁSZLÓ
A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY KANDIDÁTUSA
A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM MUNKATÁRSA

A
BOCSKAI
SZABADSÁGHARC
KATONAI TÖRTÉNETE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1961

LEKTOROK

DR. HORVÁTH MIKLÓS
BENDA KÁLMÁN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1961

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztésért felelős: Bárkány Livia

Műszaki felelős: Farkas Imre

Kézirat beérkezett: 1960. nov. 10

Példányszám: 1000

Terjedelem: 24.5 A/5 ív

60.52444 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Bevezetés</i>	7
<i>I. A szabadságharc kirobbanásának okai és előzményei</i>	
Fokozódó Habsburg elnyomás Magyarországon és Erdélyben	28
Habsburg ellenes küzdelem Erdélyben és Magyarországon (1599—1604.)	43
Belgiojoso támadása Bocskai István ellen	54
<i>II. A szabadságharc kitörése és kibontakozása</i>	
Bocskai védelmi harca (1604. szept. 29—okt. 14.)	60
Az álmosd—diószegi ütközet (1604. okt. 15.)	71
A győzelem kiaknázása; a hadműveleti bázis kiszélesítése (1604. okt. 16— nov. 12.)	77
Hajdúk, jobbágyok, nemesek, polgárok 1604 őszén	92
<i>III. Császári ellentámadás, az erőviszonyok alakulása</i>	
A császári hadsereg felvonulása (1604. nov. 4—16.)	107
Az osgyáni ütközet (1604. nov. 17.)	124
Az edelényi—besenyői csata (1604. nov. 25—28.)	131
Kassa ostroma (1604. dec. 3—5.)	135
Az erőviszonyok alakulása 1604 végén — 1605 elején	141
<i>IV. A szabadságharc hadserege 1604—1605-ben</i>	
A hadsereg alkotóelemei és létszáma	154
Hadszervezés, fegyvernemek, anyagi ellátás	161
A hadsereg belső élete	171
Hadászati, hadvezetés, hadrend	177
A hadsereg harcmodja, harcértéke	184
<i>V. A diadalmas téli hadjárat</i>	
Hadműveleti tervek 1604 végén, 1605 elején	187
Rhédey hadoszlopának harca (1604. dec.—1605. febr.)	194

Harcok Eperjes környékén, Basta támadása (1604. dec.—1605. febr.)... 204
 Küzdelem a bányavárosokért, Basta visszavonulása (1605. márc.—ápr.) 212

VI. A császári csapatok kiszorítása az országból

A téli hadjárat politikai és gazdasági hatásai 225
 Basta seregének üldözése, harcok Alsómagyarországért (1605 ápr.—júl.) 236
 Az északi hadoszlop működése Felsőmagyarországon (1605. ápr.—aug.) 253
 Homonnai Drugeth Bálint alsómagyarországi hadműveletei (1605. aug.—
 nov.) 256

VII. Hadműveletek Dunántúlon

Horváth Tamás küldetése (1605. ápr.) 272
 Némethy Gergely sikeres harca a császáriak ellen (1605. máj.—jún.)... 276
 Sopron ostroma, császári ellentámadás (1605. jún.—aug.) 286
 Némethy Gergely utolsó támadása (1605. szept.—dec.) 294

VIII. Hadműveletek Erdélyben

A harcok kezdete a fejedelemség területén (1604. nov.—1605. márc.)... 303
 Gyulaffy László hadműveletei az ellenállás felszámolásáért (1605. ápr.—júl.) 313
 A császári ellenállás végleges felszámolása Erdélyben (1605. aug.—okt.) 326

IX. A katonai és politikai helyzet alakulása 1605 végén és 1606-ban

Háború vagy béke? 335
 Béketárgyalások 347
 Bocskai hadszervező munkája 1606-ban 350
 Harccselekmények 1605 végén és 1606-ban 358

X. A szabadságharc győzelmes befejezése

A bécsi és zsitvatoroki békekötés..... 362
 A szabadságharc győzelmének okai 372
 A Bocskai szabadságharc történelmi jelentősége 387
 Okmányok a Bocskai szabadságharc kirobbanásának napjaiból 381

BEVEZETÉS

1604. október 3-án Concini váradi alkapitány mintegy 600 főnyi császári katonasággal és néhány ágyúval megjelent Nagy-Kereki vára előtt, s a megadásra történt felszólítás elutasítása után elrendelte az ostromot az erősség ellen. Amikor a környező vidéken elterjedt ennek a támadásnak a híre, sokan ugyancsak elcsodálkoztak s nem tudták mire vélni a történeteket. Jóllehet a törökkel már hosszú évek óta háború folyt és nem ment ritkaságszámba várak vívása sem, de hát Nagy-Kereki nem a töröké volt, hanem éppen egy Habsburg-pártisága miatt nem kevesek által szidalmazott magyar nagybirtokosé, Bocskai Istváné. Ezért keltett a vár ostroma nagy csodálkozást mindazok körében, akik nem ismerték a dolgok hátterét. Bocskai katonái azonban úgy látszik felkészülve várták a támadást, mert keményen visszaverték a császáriak próbálkozásait, s azok két nap múlva el is vonultak a vár alól. Ezután néhány napig látszólag csend és nyugalom honolt a vidéken, de ez a némaság inkább a vihar előtti csendre emlékeztetett, mint valódi nyugalomra. Ahogy múltak a napok, egyre több császári katona érkezett a vidékre, akik mind Adorján vára felé igyekeztek. Az izgatott találgatások között eltelt feszült várakozásba azután ismét berobbant egy hír: október 15-re virradó éjszakán a megtámadott Bocskai István néhány ezer zsoldba fogadott hajdúval Álmosd és Diószeg között rajtaütött az egyik felvonuló császári seregrészen és megsemmisítő vereséget mért rá. Nem sokkal ezután pedig már arról számoltak be mindenütt a hírhozók, hogy a hatalmas császári sereg a gyűlölt Belgiojoso felsőmagyarországi főkapitánnyal az élen hanyatt-homlok menekül Kassa felé, nyomában az üldöző hajdúkkal. Az események most már lavinaszerű gyorsasággal követték egymást. Az üldözők tábora napról-napra sokasodott, Belgiojoso serege pedig rövid idő alatt teljesen felbomlott. Október végén már Kassát is birtokba vették Bocskai katonái, majd sorra megnyitották kapuikat a többi felső-magyarországi városok is és a fegyvert fogott

magyarok előőrsei diadalmasan törtek előre nyugat felé. Az első riadalomból felocsúdott császári hadvezetés Basta tábornagy parancsnoksága alatt egy nagy hadsereget küldött a kirobbant mozgalom elfojtására. A tábornagy csapatai vereséget is mértek Bocskai seregére, de a magyar nép elemi erővel kirobbant szabadságharcát nem sikerült eltiporniuk. A győztes császári sereg néhány hét alatt csaknem teljesen felmorzsolódott, Bocskai katonái pedig folytatták diadalmas előnyomulásukat, s 1605 nyarán már a Habsburgok örökös tartományaiban portyázva hirdették a szabadságért fegyvert fogott magyar nép erejét. Magyarországon és Erdélyben csak néhány császári kézen maradt elszigetelt vár jelképezte a Habsburgok zsarnoki uralmát, de mint a széttört bilincsek darabjai már nem tudták betölteni hivatásukat. A császár hiába küldte segélykérő követeit az európai uralkodókhoz és a római pápához, nem tudta eltiporni a mozgalmat, s noha a szabadságharc erőinek a győzelmek dacára számos komoly gazdasági, politikai és katonai problémával kellett szembe nézni, mégis sikerült olyan békekötést létrehozni, amely egészében méltó, győzelmes befejezése volt az áldozatokkal járó hősi küzdelemnek.

*

A magyar nép diadalmas Habsburg-ellenes függetlenségi harca, mely a Bocskai szabadságharc néven került történelmünk lapjaira, sokat foglalkoztatta már a kortársakat is. Ki-ki pártállása és értesültsége szerint papírra vetette az eseményeket az utókor számára. Az egykorú történetírásban három irányzat alakult ki a Bocskai szabadságharccal kapcsolatban; a szabadságharc-párti, császár-párti és a bizonyos szempontból semleges állásfoglalásra törekvő irányzat.

A szabadságharc-párti egykorú történetírás legkiemelkedőbb művelője *Szamosközy István* volt. Szamosközy kora ifjúságában árván maradt, s csak egy erdélyi főúr pártfogásával sikerült neki külföldi iskolába mennie. Páduában tanult, de megfordult Rómában, s bejárta Németországot is. Hazatérése után a gyulafehérvári káptalan levéltárosává, s egyben a fejedelemség történetírójává nevezték ki. Több éven keresztül Bocskai környezetében élt, az események legtöbbjéről közvetlenül értesült, s a hivatalos iratok is az ő kezelése alatt álló gyulafehérvári levéltárba kerültek. Ezeknek adatait felhasználta, s elkülönítette a hallomásból nyert adatoktól, miáltal korának talán leghitelesebb történetírójává vált. Történelmi művéből sok hanyatttatás után éppen a Bocskai kort megörökítő rész elveszett, de fennmaradtak magyar nyelvű feljegyzései, melyek többször, több alakban is elmondanak egy-egy eseményt, úgy, ahogyan az író hallotta és azon nyomban feljegyezte. A szabadságharcra vonatkozó feljegyzések megtalálhatók a *Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores* (továbbiakban MHHS.)

XXX. kötetében. (L. még Történelmi Tár (továbbiakban TT.) 1889.) A szabadságharcról szóló adatok töredékessége nagy veszteség a kor kutatója számára, amit csak az enyhít, hogy a munka tekintélyes részét fellelhetjük *Bethlen Farkas*: *Historia de rebus Transsylvanicis* c. munkájában, ahová a szerző lemásolta azokat. Szamosközy történetírói munkásságát nagy kritikai készség jellemzi, s részletessége és jólétesültsége következtében a XVI—XVII. század forduló történetének egyik legfontosabb forrása. A szabadságharc éveiből fennmaradt töredékek számos fontos történeti és hadtörténeti adatot tartalmaznak, s noha nem egy hallomásból nyert adat nem teljesen pontos, mégis nagy segítséget nyújtanak a kor kutatója számára. A legfrissebben előkerült korabeli iratok pedig azt látszanak bizonyítani, hogy a töredékek legtöbbször korabeli levelek szószerinti, vagy legalább is tartalom szerinti lemásolásával készültek, ami csak fokozza hitelességüket. (L. a Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1956. 3—4. sz. Okmánytárát.)

Szamosközy munkája mellett értékes adatokat őriztek meg *Gyulaffy Lestár* följegyzései is. (MHHS. XXXI., és XXXIII. k., továbbá TT. 1893.) Gyulaffy Bécsben végezte iskoláit, majd Báthory Boldizsár, s utána Báthory Zsigmond titkára lett, s többször járt külszági követségben is. Helyzete Basta rémuralma alatt nehéz volt. 1603-ban az erdélyi bujdosók őt küldték Bastához követségbe. Ezután a közzétől elvonultan élt, s Bocskai fejedelemsége alatt nem tért vissza korábbi hivatalába. A szabadságharccal foglalkozó följegyzései elsősorban az erdélyi politikai és katonai eseményekre nyújtanak értékes felvilágosításokat. Adatait felhasználta Szamosközy is.

Somogyi Ambrus erdélyi birtokos és megyei jegyző, *Historia rerum Ungaricarum et Transylvanicarum* c. munkája (*Scriptores rerum Transsylvanarum* II.) szintén hasznos és nélkülözhetetlen forrás a szabadságharc eseményeire. Belső-Szolnok vármegye nótáriusa az 1600-as évek üldözései idején arra kényszerült, hogy birtokát elhagyva városba zárkózzék, s itt határozta el magát latin nyelvű történeti munkájának megírására. Mivel a korábbi évek megmozdulásait meglehetősen megsínylette, s ezért az első időkben a Bocskai szabadságharcot is vegyes érzelmekkel szemlélte. A mozgalom győzelmes előretörése azonban hamarosan feloldotta szorongását. Az eseményeket a birtokos szemével figyelte, s a fegyvert fogott népről csak annyit szólt, amennyit feltétlenül szükséges volt. Munkájából különösen értékes az osztrák utközettről szóló rész, mellyel jelentős mértékben hozzájárult az első napok forгатagában lezajlott, egyik jelentős esemény tisztázásához.

Hidvégi Mikó Ferenc: *Historiája* a maga életében történt erdélyi dolgokról (MHHS. VII. k.) csak röviden foglalkozik a szabadságharc eseményeivel. Közlései nem egyszer pontatlanok. A később főudvar-

mesterré és kincstartóvá lett Mikó bővebben foglalkozik az álmosdiószegi ütközettel, Belgiojoso menekülésével, de a további harcokkal kapcsolatban azt mondja: „Megírták, kik benne forgottak; én azokban, akkor hazámon kívül levén nem forgottam; azoknak hagyom, a kik azokban jelen voltak.” Röviden említi az erdélyi hadieseményeket is.

Bocaius (Bock) János, kassai főbíró és iskolaigazgató, *Commanatio epistolica de legatione sua ad Stephaneum Botskay, Transylvaniae principem et suscepta cum eo anno 1605 in campo Rákos profectione* (*Adparatus ad historiam Hungariae. I.*) leírja útját Kassáról Budára, s a rákosmezei találkozást Bocskai és Lala Mohamed nagyvezér között. Az eseménytörténeti adatokon túl munkája értékes megfigyeléseket tartalmaz a török szokásokra is.

A szabadságharcot megelőző évek eseményeire hasznos ismereteket nyújtanak a mozgalom egyik legismertebb résztvevőjének, *Illés-házy Istvánnak* följegyzései, 1592—1603 (MHSS. VII. k.), valamint *Nagy Szabó Ferenc* marosvásárhelyi polgár Memorialéja, (Erdélyi történelmi adatok (továbbiakban ETA.) I. k.), mely utóbbi a szabadságharc eseményeivel is foglalkozik. Katonai szempontból *Homonnai Drugeth Bálint* országos főkapitány naplója közli a legértékesebb, összefüggő, s sok részletet megvilágító adatokat. (Tudománytár. 1839. V. k.) E munka 1605. július 14-től—1605. november 20-ig tárgyalja a katonai eseményeket. Döntő mértékben a Homonnai közvetlen parancsnoksága alatt álló főszereg nyári hadműveleteivel foglalkozik, nyomon kíséri a sereg vonulását, majd részletesen leírja Érsekújvár ostromát, s egy-két helyen utal a többi hadszíntér eseményeire is. A Napló bepillantást enged a hadsereg belső életébe, rávilágít a fizetlenségéből fakadó bajokra, valamint azokra az osztályellentétekre, amelyek végigvonultak a szabadságharc történetén, s természetesen megtalálhatók voltak a hadseregben belül is. Homonnai jó stílusérzékkel megírt Naplójának pontossága, hitelessége a legtöbb helyen vitathatatlan, némely véleménynyilvánítása azonban nem mentes a személyes elfogultságtól.

A szabadságharc világi pályán működő történetírói mellett részt vettek az események papírra rögzítésében papi személyek is. Így *Sepsi Laczkó Máté* és *Alvinczy Péter*, mindkettő református prédikátor. *Sepsi Laczkó Máté* Krónikája (ETA. III. k.), amely 1521—1624-ig tárgyalja az eseményeket általában szűkszavúan, a szabadságharcnál részletesség és lelkesedővé válik. Szövegébe beilleszt egykorú iratokat is, valamint énekeket Bocskai haláláról. Bocskaiiban az üldözött vallás védelmezőjét látja, s a mozgalom győzelme természetesen nagy örömmel tölti el őt. Időrendi följegyzései sok használható adatot közölnek a hadműveleti eseményekkel kapcsolatban is.

Alvinczy Péter református lelkész, a később híressé vált hitvitázó Történeti feljegyzései (Ráday gyűjtemény 1955. évi évkönyve) ugyan-csak fontos forrásul szolgálnak a szabadságharc történetéhez. A külföldön tanult, széles látókörű pap a szabadságharc kitörésekor nagykereki, majd kassai lelkész lett. Az ő leírásából nyerünk először pontos képet Nagykereki ostromáról (1604. okt. 3—5.), de emellett sok értékes felvilágosítást nyújt a későbbi katonai eseményekre is. Adatközlésében pontosságra, lelkiismeretességre törekszik.

Számos használható részadatot szolgáltatnak a korabeli históriás énekek is, melyek nagyon sok esetben szemtanúk pontos beszámolóit foglalják magukban az eseményekről. L. *Thaly Kálmán*: Ismeretlen históriás énekek. Századok (továbbiakban *Sz.* 1871.) *Geréb László*: A hazai osztályharcok irodalma. Bp. 1954.

Az egykorú erdélyi történetírók legjobb írásaiból kiválasztott részleteket *Bethlen Farkas* illesztette egybe a már említett (*Historia de rebus Transsylvanicis 1525—1609*. Kiadta Benkő József, Nagyszében 1782—1793.) munkájában. A néhány évtizeddel később élő erdélyi politikus, az állami levéltár felett rendelkező kancellár a korábbi történelmi munkák adatait felhasználva és levéltári forrásokkal alátámasztva több száz oldalas összefoglalást készített a Bocskai szabadságharcról is. Művében nem hallgatja el a nép szerepét az események alakulásában, s egyenesen megmondja: „Egy dolog segítette elő nagyon Bocskay igyekezetét; noha a nemesség a zavargás kezdetén rokonszenvvel, segítséggel nem támogatta, az alnép nyomban csodás gyorsasággal, óriási számban csatlakozott hozzá.” Az események további elbeszélésénél is ismételten rámutat a fegyvertfogó paraszti tömegek támogatására, s a kritika mellett az elismerés hangján emlékezik meg olyan paraszti vezetőkről is, mint Németi Balázs, az oszgyáni ükőzet vezére. Műve értékes, gazdag anyag a szabadságharc történetének tanulmányozásához.

A szabadságharc-párti egykorú történetíráshoz tartozik két török krónikairó, *Tárikh-i-Pecsevi* és *Hadsi Khalfa* (valódi nevén Musztafa bin Abdullah) munkája is. (Mindkettő megjelent magyarul. *Sz.* 1899.) A Magyarországon, Pécsen született Tárikh-i-Pecsevi közeli rokona volt Lala Mohamed nagyvezérnek, s az 1590—1606 közötti években mellette tartózkodott. A szabadságharc idején ott volt Esztergom ostrománál, s a Rákos mezei találkozáson is. Munkájában foglalkozik a mozgalom kirobbanásával, előzményeivel, Némethy Gergely hadműveleteivel, Érsekújvár ostromával, a békekötéssel s a nagyvezér 1606-os hadművelleti tervével, mely szerint Bécsen akarta elfoglalni, s a Habsburgok erejét teljesen megtörni. Pecsevi a szabadságharcról azt írja: „Minden gondolkodó, okos ember előtt egészen világos, hogy a boldogult Szulejmán szultán gázi nyomdokainak követése eredményezte

azt, hogy nevezett Bocskajinak egy esztendő alatt meghódoltak (ti. a várak) és ez okból sikerült az iszlám hadseregének ennyi diadal és győzelem ebben az áldott esztendőben. Mióta a magyarországi hadjáratok elkezdődtek, ez a tizenharmadik hadjárat volt, de ehhez egyik sem hasonlítható.” A török csapatok és a magyar nép viszonyát úgy jellemzi: „mivel a paraszt népnek kedveskedtek és hízelegtek”, önként hoztak sok élelmiszert a török táborba, s minden módon segítették a török csapatokat. Bár ez a megállapítás kiszínezése a való helyzetnek, az azonban kitűnik belőle, hogy a török hadvezetés figyelembe vette a néptömegek jelentőségét a mozgalomban, s igyekezett baráti érzelmeket támasztani a jobbágyokban. „Ilyen következménye vala az igazságos és jó bánásmódnak” — állapítja meg Pecsevi, s hozzáteszi: „Ha az előbbi szerdáraink is úgy tettek volna, akkor sem a hadjáratok nem húzódtak volna el ilyen sokáig, sem a hadi nép nem unta volna meg testét, lelkét, hanem mindegyike törte, zúzta volna az ellenség fejét.” (i. m. 120—121. old.) Pecsevi különben az eseményeket némi kritikával szemlélő, s bizonyos tárgyilagosságra törekvő történetíró volt, aki nemcsak a török forrásokat használta a munkája elkészítésénél. Adatai kellő ellenőrzéssel jól felhasználhatók.

Hádsi Khalfa, a Fezleket-et-teváríkh (1591—1564) c. munka szerzője a XVII. század első felében élt. Munkájában a fölkelés kirobbanásával, a harcokkal, Újvár elfoglalásával, a békekötéssel foglalkozik, s közli a zsitvatoroki békekötés okmányának kivonatát. Adatai sok helyütt szokásszerűen erősen túlzók, s a győzelem okát csak abban látja: „minthogy Bocskay a magas porta hadseregével fenyegetőzött, a merre fordult, győzedelmeskedett”. (i. m. 125. old.)

A Habsburg-párti egykorú történetírók munkái közül *Istvánffy Miklós*: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* műve a legkiemelkedőbb alkotás. (Fordította: *Vidovich György*: Magyarország története Istvánffy Miklóstól. Debreczen 1867—1871. 2. kötet.) Istvánffy előbb Varday Pál érsek apródja, majd Oláh Miklós püspök pártfogoltja volt. Iskoláit Bolognában és Páduában végezte. 1572-ben kancelláriai titkár lett, 1581-ben mint királyi tanácsost nádorhelyetessé nevezték ki bírósági ügyekben. 1598-ban Erdélybe küldték császári biztosként. A szabadságharc folyamán végig kitartott a császár hűségén, s így a mozgalom anyagilag és erkölcsileg is súlyos csapás volt a számára. A nagy humanista író és történetíró politikai pályafutása során a bécsi politikát és az ellenreformációt szolgálta, s ebből nem kis hasznot húzott egyénileg is. A szabadságharc ennek véget vetett, leleplezte korrupsztát, amiért erős gyűlölettel tekintett a mozgalomra. Ez az elfogultság végighúzódik a szabadságharcról írott sorain. Ennek ellenére adatainak jelentős része használható, sőt éppen abból kifolyólag, hogy a fegyvert fogott parasztok és a szabadság-

harc táborába álló protestáns főurak és nemesek egyaránt gyűlételesek előtte, nem érdeke, hogy elhallgassa vagy elködösítse az elnyomott osztályok részvételét és jelentőségét a mozgalomban. Munkája hosszú időn keresztül legfontosabb forrása volt a szabadságharc katonai eseményeinek. Valóban sok hadtörténelmi vonatkozású adat közül, amelyek részletkérdésekben többnyire helytállók, azonban időrendi és egyéb összefüggésekben már nem, s ezért ellenőrzésre szorulnak. Ez a hiányosság elsősorban abból következik, hogy Istvánffy távolról szemlélte a katonai eseményeket, csak egyes részletekről kapott értesüléseket, s így a hadműveletek egészét nem volt képes áttekinteni. Emellett maguk az értesülések sem voltak mindig pontosak. Mindezt Istvánffy adatai csakis a többi források adataival egybevetve használhatók hiteles forrásként.

Pethő Gergely: Rövid magyar krónikája (Bécs 1664) szintén jelentős Habsburg-párti forrása a szabadságharc történetének. A krónikaíró horvátországi nemesi család tagja volt, s a tizenöt éves háború folyamán horvátországi országos főkapitányságot is viselt, s többször képviselte Horvátországot a magyar országgyűlésen. Krónikájának legérdekesebb és legterjedelmesebb része a szabadságharc leírása, hiszen életének nagy élménye a felkelés. Mint Habsburg-párti, katolikus szemléletű író ellenségesen tekint Bocskai protestáns jellegű mozgalomra, s Bocskai személyére is. Mindezek ellenére igyekszik részletesen felsorolni a rohanó eseményeket, melyekből lehetőleg semmit nem akar elhallgatni. Műve elsősorban a dunántúli hadszíntér eseményeiről közli a legjobb adatokat, azonban hasznos felvilágosításokat nyújt egyéb hadműveletekre is.

Závodszky György, a Thurzók szolgálatában álló Trencsén megyei birtokos, *Diarium rerum per Hungariam* (kiadva *Adparatus ad historiam Hungariae*, Pozsony 1735—1746) c. naplójában röviden jegyezte fel az országos ügyekről nyert hézagos értesüléseit, ellenben Trencsén és a szomszédos megyékben történt eseményekről pontos hírei voltak, s az e területen folyó harcokra s a szlovák jobbágyok részvételére a Bocskai szabadságharcban, jó, használható forrásmunka.

Révay Péter, a strassburgi akadémián tanult királyi tanácsos és táblabíró, majd koronaőr *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae* c. műve (kiadva *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Bécs 1746—1748) néhány oldalon keresztül foglalkozik a szabadságharc eseményeivel, katonai szempontból Belgiojoso valamint Basta támadásával és Rhédey hadoszlopának hadműveleteivel. Adatai forrásértékűek, de természetesen a Habsburgok szemszögéből tárgyalja az eseményeket.

Hosszabb császár-párti feldolgozás *Ortelius*, *Chronik des ungarischen Friedens-, und Kriegswesens* (Frankfurt 1665), melynek köz-

leményei a magyar történeletről, s különösen a magyarországi hadi-eseményekről a bécsi hivatalos köröktől származnak. A régebbi had-történetírást Istvánffy mellett e munka adatait használta legsűrűbben a szabadságharc történetére vonatkozóan forrásként. A legrészletesebb német nyelvű feljegyzés, mely hadtörténelmi szempontból nagyon értékes adatokat tartalmaz, egy ezrednapló: Tagebuch der Feldzüge des Regiments des Obristen Georg Freiherren Ehrenreich (kiadva, Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke, Buda 1805). Basta 1604 novemberi támadására, az osgyáni ütközetre, az edelényi-besenyői csatára, a Kassa majd Eperjes körüli harcokra nélkülözhetetlen forrás, de sok értékes támpontot nyújt egyéb eseményekre is.

E két forráscsoport mellett vannak olyan egykorú munkák is, amelyeknek a szerzői azok közül a protestáns vallású, de német nemzetiségű városi polgárok közül kerültek ki, akik mind Felsőmagyarországon, mind Erdélyben erősen vegyes érzelmekkel viseltettek a szabadságharccal szemben. Ilyen elsősorban *Hain Gáspár*: Lőcsei krónikája. (Kiadva Lőcsén 1911—1913) A XVII. században élő, németországi családból származó városbíró és krónikáiró munkájában összefoglalta a XVI. századi szepességi naplóírók sorait, s így a Boeskaai szabadságharcról szóló oldalak a korábban élő naplóírók adatait foglalják magukban. Az adatok hitelesek, pontosak, az értékelések viszont híven tükrözik a felsőmagyarországi protestáns városi polgárság állásfoglalásának kettősségét. Nevezetesen azt, hogy mint protestáns elem foglalkelt volt a szabadságharc vallási eredményeinek kivívásában, azonban ugyanakkor gazdasági érdekei, városi privilégiumai féltésében egyaránt tartott a mozgalomban résztvevő jobbágyoktól és nemesektől. Ilyen körülmények között bizonyos pártatlanságra való igyekezettel szemlélték és írták le az eseményeket, rögzítették le az adatokat, s noha Hain nem mentes a németek dicsőítésétől a magyarok rovására, ugyanakkor azonban kritika alá veszi a saját városi polgártársait is. Mindent összevetve, a krónika adatai értékesen elősegítik elsősorban a felsőmagyarországi harcok megismerését.

Hasonló állásfoglalást találunk *Krauss György* munkájában, *Tractatus rerum 1599—1606* (kiadva *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens* (továbbiakban DFS.) Kolozsvár 1839—1860.) A nagy-szebeni kereskedőcsaládból származó Krauss György külföldön tanult, s hazatérése után 1646-ban Segesvárra hívták meg jegyzőnek. Munkája az erdélyi hadműveletekre, elsősorban a Segesvár körüli harcokra jó forrás. A szerző bizonyos objektivitással igyekszik leírni az eseményeket, jót, rosszat elmond a hajdúkról és császáriakról egyaránt, s sajnálja a szász polgárokat, akik ellenállásuk miatt sokat szenvednek mindkét harcoló féltől. Nagy könnyebbséggel üdvözli a harcok befejezését, amely végül is jól zárul a szász polgárookra nézve is. Megemlé-

keznek Bocskai koráról *Weiss Mihály* brassói bíró följegyzései, *Liber Annalium*, 1590—1612 (DFS.) így többek között a marosvásárhelyi országyűlésről is.

Az egykorú és közel egykorú, különböző irányzatú források gazdag anyagot tartalmaznak a Bocskai szabadságharc korára, azonban természetesen korántsem adják a kor történetének egészét sem a politikai, sem a katonai történet területén. A krónikaírók elfogultságuk, korlátozott ismeretkörük, s nem utolsósorban társadalmi helyzetük következtében csak többé-kevésbé hiteles mozaikjait adják a kor történetének, s így adataik széleskörű kiegészítésre és ellenőrzésre szorulnak. Az események okait, összefüggéseit legtöbbször nem vizsgálják, többnyire megelégszenek az értesülések nem ritkán ellenőrzés nélküli papírra vetésével. Noha többen közülük megemlítik a néptömegek részvételét, azonban végső soron az eredmények alakulását egyedül Bocskainak és az uralkodó osztálynak tulajdonítják. Hadtörténelmi és hadművészettörténeti szempontból mindehhez még az is hozzájárul, hogy a munkák zömét olyan személyek készítették, akik nem voltak katonák, s nem vettek részt a harccselekményekben, s így a katonai adatokat csak hallomás útján, rendszertelenül rögzítették le. (Ez alól *Homonnai Drugeth Bálint*: Naplója, valamint a Tagebuch des Feldzuges des Regiments des Obristen Georg Freiherren Ehrenreich kivétele, azonban ezek csak a hadműveletek egyes részeit foglalják magukban, s itt sem mennek túl a katonai események elmondásán.)

*

A XVIII. században a Bocskai szabadságharc történetével való foglalkozás először a kortárs szerzők krónikáinak, katolikus és protestáns egyháztörténeti, valamint egyéb forrásoknak kiadásával indult meg. Így *Bél Mátyás*: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Pozsony 1735—1746, *Carolus Wagner*: *Analecta Scepusi sacri et profani*. Bécs 1773, *Pray György*: *Speciem hierarchiae Hungaricae*. Pozsony és Kassa, 1776—1779, *Ribini János*: *Memorabilia augustanae confessionis in regno Hungariae a Ferdinando I usque ad III*. Pozsony 1787—1789, továbbá a XIX. század elején *Rumi Károly György*: *Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, az-az a' magyaroknak magyar nyelven írt emlékezetes írásaik*. Pest, 1815 stb. Az első nagyobb szabású történeti összefoglalás *Katona István*: *Historica critica regum Hungariae, stirpis Ausztriacae*, Buda 1794 c. munkájában foglalkozott a Bocskai szabadságharccal. Katona István jezsuita pap, bölcseleti doktor, majd apátkanonok fáradhatatlan munkásságot fejtett ki a hazai történelem tanulmányozása és gyűjtése terén. Negyvenkét kötetes munkája, melynek 28. kötetében tárgyalja a Bocskai szabadságharc eseményeit, nem egyszerű elbeszélése a történeti eseményeknek, hanem gondos összeállítása a

hazai és külföldi emlékeknek, melyek egyes eseményekről szólnak, kapcsolatban a felmerülő kérdések megvitatásával. Istvánffy Miklós és Bethlen Farkas munkái mellett számos más forrást is felhasznált a szabadságharc történetének megírásánál. Az ő nyomába lépő *Johann Christian von Engel*: *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle, 1796 és *Geschichte des ungrischen Reichs*, Bécs 1813—1814, valamint *I. A. Fessler*: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, Lipcse 1815—1835 munkái adataik miatt ma is használható történelmi művek. Úgyszintén a kor török vonatkozásaira *Hammer—Purgstall, Joseph*: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pest 1827—1835, cseh vonatkozásaira pedig *G. Dobner*: *Monumenta historica Bohemiae*. Prága 1764—1785.

A polgári történetírás több összefoglaló jellegű történelmi munkában foglalkozott a Bocskai szabadságharc eseményeivel. *Horváth Mihály*: *Magyarország történelme*. V. k. Pest, 1872 széleskörű forrásanyagra támaszkodva írja le a szabadságharc politikai történetét, azonban a katonai eseményekkel csak hézagosan, főként Istvánffyra támaszkodva foglalkozik. *Szalay László*: *Magyarország története* c. munkájában (Pest 1865. 19. könyv) megemlíti, hogy már 1604 októberében részt vettek a mozgalomban a hajdúk mellett „fegyverhez kapott pörök” is, de ugyanakkor nem mutat rá kellőképpen a nemesség kezdeti tartózkodására. A hadműveletekről ő is döntő mértékben Istvánffyra támaszkodva ír, s szintén egészen röviden, hézagosan. Adatai között olyan nyilvánvalóan téves megállapítást is találunk, miszerint az 1605-ös Rákos mezei találkozás előtt Bocskai Báthory Istvánt ajánlotta utódának, holott mint jól tudjuk, somlyai Báthory István 1601-ben, ecsedi Báthory István pedig 1605 nyarán meghalt, s az utódul ajánlott személy pedig Báthory Gábor volt. *Acsády Ignác* munkája, *Magyarország három részre oszlásának története*. 1526—1608 (megjelent a *Szilágyi Sándor* által szerkesztett: *Magyar nemzet története* c. sorozat V. kötetében. Bp. 1897) már újabb kutatási eredményekre támaszkodott. Így az előző munkáknál nagyobb mértékben foglalkozott a katonai eseményekkel, a gazdasági és társadalmi problémákkal. A szabadságharc eredményeinek értékelésénél azonban a milléneumi kor szellemének megfelelően első helyen kiemeli azt, hogy Bocskai „kibékítette nemzetét a koronával”. Az ellenforradalmi korszak összefoglaló történelmi munkája, *Hóman Bálint* és *Szekfű Gyula* által írt *Magyar történet* (1935—1936) több tekintetben visszaesést mutat az előző kor szintéziseihez viszonyítva. Szekfű koncepcióját a Bocskai szabadságharcra kapcsolatban a Habsburgokkal szövetséges „Nagymagyarország” gondoltának dicsőítése, a főurak történelemalkotó pozitív szerepének mértéktelen felnagyítása és túlzó nacionalizmus jellemzi. A szabadságharc kitörésével kapcsolatban leszögezi, hogy azért a keleti részeken

lobbant lángra először a mozgalom, mert ott „királyt már évtizedek óta nem láttak”, s „...a felkelést a keleti Magyarország királytalan tömegei kezdték meg”. (364 old.) Bocskaival kapcsolatban ugyan kiemeli, hogy „a magyarság vezetője most magyar volt, nem pedig amaz alázkodó szláv (ti. Zápolya János)” (385. old.), de a mozgalom ügyét Illésházy István emelte „országos és középeurópai magaslatra” s ő juttatta „pozitív eredményhez”. (380. old.) A békekötéssel kapcsolatban állásfoglalása nem egyértelmű. Az önálló Erdély kérdéséről megállapítja azt, hogy ez volt az adott helyzetben és sokáig utána egyedül elérhető (390. old.), ugyanakkor azonban el is ítéli, mert ez akadályozta meg az oszman birodalom hanyatlásának kihasználását (396. old.). Szekfű a mozgalmat a két táborra szakadt nagybirtokos osztály szemszögéből nézi, ellentétes álláspontjaikat akarja összeegyeztetni, s a „nagy történelmi személyiségek” révült csodálatában figyelembe se veszi az áldozatok oroszlánrészét viselő, a győzelmet kiharcoló elnyomott néptömegeket. Álláspontja e kérdésben konzervatívabb az általa nagyra tartott Illésházyénál is. A szabadságharc sorsát eldöntő katonai eseményekről, melyet az egykorú főurak elismerése szerint is a néptömegek vívtak végig, Szekfű alig néhány mondatban emlékezik meg. Ez újabb tudatos elhallgatása a tömegek érdekeinek, jelentőségének.

Az Erdély történetével külön foglalkozó összefoglaló munkák némiképpen kiegészítik a szabadságharc erdélyi vonatkozásait. Így *Kövári László*: Erdély története. 4. k. Kolozsvár 1860 értékes adatokat közöl az erdélyi fegyveres megmozdulásokról. A szerző mint az 1848/49-es szabadságharc volt katonája lelkesedik a mozgalomért, de munkájában nem egyszer túlzottan túlteng Bocskai személyének idealizálása. *Szilágyi Sándor* műve: Erdélyország története, tekintettel mivelődésére (II. k. 1866), a hadieseményekkel csak egészen vázlatosan foglalkozik, de helyesen ismeri fel, hogy a mozgalom fő katonai és politikai bázisa Felsőmagyarország és a Részek voltak. Több adatot szolgáltat az erdélyi hadieseményekre az Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. kötetében közölt bevezető. Az ellenforradalmi korszak idején *R. Kiss István* foglalkozott bővebben a szabadságharc erdélyi vonatkozásaival. A nemes székely nemzet képe c. munkájában (I. k. Debrecen 1839), s noha a bevezetőben azt írta: „Jól tudom azt, hogy munkámat csak a legkiválóbban képzett szakemberek tudják méltányolni.” (3. old.), de ez önbizalomtól fűtött bevezetés után bizony elég gyenge tudományos értékű, viszont annál nacionalistább kompiációt produkált. Némely sorából úgy tűnik, mintha komolyan foglalkozna az osztályellentétekkel, az elnyomottak helyzetével, azonban ez csak a székelyek iránti elfogultságából fakad, mert mint maga is megírja: „A köznép, mint történelmi tényező hazánkban csak a székelyek történetében

jelentkezik.” (4. old.) *Makkai László*: Erdély története. Bp. 1944 csak egész röviden foglalkozik a szabadságharc korával, s így csak néhány sorban említi az erdélyben lezajlott harccselekményeket is.

Összefoglaló munkák közül *Lázár Gyula*: A török birodalom története c. műve (Nagybecskerek 1890) bár kompiliáció, de hasznosan forgatható. Élénk színekkel rajzolja meg a századforduló éveinek török birodalmát, a szultánok tehetetlenségét, a közállapotok le hanyatlását, a birodalom válságát.

A szabadságharc politikai történetének külön irodalma bár nem rendelkezik nagyszámú művel, de tartalmában gazdag, és sokszor apró részletekre is kiterjedő. E téren kiemelkedik *Károlyi Árpád* munkássága, aki a Magyar Országgyűlési Emlékek X., XI., XII. kötetében (Bp. 1890, 1899, 1917) közölt bevezető tanulmányaiban az iratanyag ismertetésén messze túlmenő kortörténeti ismertetést nyújt. Páratlan szorgalommal, fáradhatatlan munkával döntő mértékben külföldi és hazai levéltári anyagra támaszkodva készítette el hatalmas munkáját, mely még ma is nélkülözhetetlen forrás a kor kutatója számára. Noha történelemszemlélete a milléneumi évek hangulatából indul ki, melyet az „alkotmányos és nemzeti szabadság” megvalósulásának lát, melyért Bocskai és katonái harcoltak (XII. k. 128. old.), s hasonlíthatatlanul szigorúbb mércével méri a hajdú és jobbágyok fogyatékoságait, mint a nemesekét, mindezek ellenére törekszik arra, hogy minél hübb képet fessen a kor politikai történetéről. A hajdúkról és jobbágyokról elismeri, hogy „az ő vérükből fakadt ki Magyarország talaján az alkotmányos szabadság virága”, de helytelenül, egyoldalúan ítéli meg a mozgalomban való részvételük indítóokait, s azt mondja: „A zsákmányvágy volt az a rugó, a mely a különben vitéz és használható, sőt egyenest nélkülözhetetlen elemet további harcra ösztönözte” (XI. k. 223. old.). Ez a megállapítás így önmagában eltorzítása a valóságnak, s egyik bizonyítéka annak, hogy Károlyi Árpád minden kiválósága dacára nem volt mentes a nemesi történelemszemlélet helytelen behatásaitól. Műve azonban e fogyatékoságok ellenére ma is legrészletesebb, értékes összefoglalása a kor politikai történetének. Károlyi Árpád a kor irodalmát gazdagította még Bocskay szerepe a történelemben (Bp. 1898), valamint Bocskay és a bécsi béke (Bp. 1907) c. műveivel. *Jakab Elek*: Újabb adatok Bocskay István életéhez c. tanulmánya (Sz. 1894.) több pontatlan, helytelen adatot tartalmaz, a szabadságharc történetével kapcsolatban moralizál, s erdélyi szempontból bírálja Bocskai személyét. *Thury József* (Bocskay István fölkelése. Sz. 1899) elsősorban török történetírókra támaszkodva a szabadságharc előzményeit tárgyalja, nevezetesen az erdélyi bújdosók és a törökök kapcsolatát Bocskaival a mozgalom kirobbanása előtt. E kérdést, mely sok vitára adott alkalmat, a későbbiek folyamán

a legújabbban előkerült levéltári adatok tisztázták (L. HK. 1956. 3—4. sz.). Nem fogadható el azonban a szerző álláspontja a törököknek a magyar nemzeti királyság visszaállítására irányuló szándékával kapcsolatban, melynél nem látja meg azt, hogy a porta csak pillanatnyi kényszerhelyzetében hajlott ennek elfogadására, amit hogy nem tekintett végleges álláspontnak, jól bizonyítja Bethlen Gábor hasonló törekvésével szemben tanúsított magatartása. Értékes részletadatokat találunk még a kor politikai eseményeire, s egyes személyekre a *Pályi Pál* által szerkesztett: Emlékkönyv az 1605. évi korponai országgyűlés három százados évfordulójának emlékére (1905) c. gyűjteményes munkában. Az első világháború idején *Annyal Zoltán*: Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay (Bp. 1916) és *Lencz Géza*: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, eine kirchenhistorische Studie (Debrecen 1917) c. művei foglalkoztak a mozgalom politikai történetével. A következő évtizedekben egy nagyobb különálló munka jelent meg a kor történetéről, a *Benda Kálmán* által írt, Bocskai István (Bp. 1942) életrajz. Ez volt az első, részletes, nagymennyiségű forrásanyagon felépülő összefoglalás Bocskai életéről, melyben a szerző történelmünk e nagy alakjának reális ábrázolását tűzte ki célul. A mű nagyobb része a szabadságharc előtti időszak történetével foglalkozik, s e kisebb részben is csak kevés helyet kap a mozgalom katonai története, melyre a szerző nem is folytatott széleskörű kutatást, hanem megelégedett az addigi hadtörténeti irodalom eredményeinek összegezésével. Benda Kálmán műve, bár nem mentes teljes egészében kora történelemfelfogásának behatásaitól, de mégis egészen más, mint Szekfű szintézisében foglaltak. Benda felismerte a néptömegek szerepét, jelentőségét a mozgalomban, s kiemeli Bocskai érdeméeként, hogy „a legalsó társadalmi réteghez fordult, az eddig mindenkitől csak megvetett, kitagadott, az országgyűlés szerint „baromnál is alábbvaló bestia” hajdúkhöz, s rajtuk keresztül a jobbság tömegéhez.” (160. old.) Világosan látja, s nem is akarja elkendőzni a mozgalomban résztvevő osztályok közötti ellentéteket, s megírja: „A kezdődő szabadságharcnak egyik legnagyobb belső kérdése volt ez az osztályok közötti bizalmatlanság sőt ellenségeskedés.” (161. old.) Benda nem idealizálja a mozgalomban résztvevő birtokos osztályt, s kimondja róla: „... krajaároskodó kicsinyességgel húzódozik anyagi erejének legkisebb igénybevétele ellen. Zömük sohasem tudott szűkebb rendi látóköréből kiemelkedni. . .” (169—170. old.) S amikor Bocskai haláláról ír, rámutat arra „csak a hajdúk, a szegénység szerették”, akik „valóban sírhattak”, mert „nem volt többé ki pártjukat fogja nagyurak, németek és magyarok ellen, nem volt a fejedelem, hogy annyi reménykedő bújdosónak hajlékot, földet adjon” (228—229. old.). Benda a néptömegek jelentőségének felismerésére, az osztályellentétek problémájának

mevlátása s a bírtokosztály realisabb ábrázolása terén messze előremutatóbb, mint a korábbi irodalom bármely alkotása.

A Bocskai szabadságharc történetének forrásai között jelentős helyet foglalnak el a különböző helytörténeti munkák is. Forrásértékük korántsem egyforma, mert míg némelyek egykorú levelekre, városi jegyzőkönyvekre és más hivatalos iratokra támaszkodnak, mások csak felületesen, nem egyszer pontatlanul foglalkoznak a kor eseményeivel. Értékes, nagyon használható adatokat tartalmaz időrendben felsorolva *Chernel Kálmán*: Kőszeg, sz. kir. város jelene és multja. Szombathely 1878, ifj. *Kubinyi Miklós*: Árva vára. Bp. 1890, *Dongó Gyárfás Géza*: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaujhely 1900, *Károlyi János*: A trencsényi vár, Trencsén 1910, *Tóth Sándor*: Sáros vármegye monográfiája. Bp. 1910, *Jurkovich Emil*: Zólyomlipese várának és uradalmának története. Pécs 1929 és uő.: Besztercebánya és vidékének kalauza. Besztercebánya é. n., *Haiczl Kálmán*: Léva története a XVII. században, Léva, 1933. Szórványos adatok találhatóak *Kuncz Adolf*: Szombathely—Savaria rendezett tanácsú város monographiája, Szombathely 1880, *Kőrösy László*: Esztergom. Esztergom, 1887, *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Bp. 1888, *Balogh János*: Munkácsvár története. Munkács 1890, *Kádár József*: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. Dés 1900, *Jakab Elek*—*Szádeczky Lajos*: Udvarhely vármegye története. Bp. 1901, *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. Bp. 1904, *Kerekes S.*—*Enyedi S.*: Győr—Moson—Pozsony részletes ismertetése. Bp. 1929, *Iványi Béla*: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag 1926, *Darnay Kálmán*: Sümegi kalauz. Sümeg 1930, *Tar Zoltán*: Ungvár és Ung vármegye. Bp. 1942, *Kiss Pál*: Marosvásárhely története. Marosvásárhely 1942, *Iványi Béla*: Képek Körmend múltjából. Körmend 1943, munkákban, valamint a *Borovszky Samu* által szerkesztett Magyarország vármegyéi és városai csorozatban a Gömör-Kishont, Vas, Szatmár, Heves, Nyitra, Szabolcs, Abauj-Torna vármegyéről szóló kötetekben.

A kor hadtörténeti irodalma, ha mennyiségét tekintve nem is, de tartalmát, értéket illetően jelentősen szegényebb a politikai történet irodalmánál. Ennek okait — a magyar hadtörténetírás általános hiányosságain túlmenőleg — részint a katonai vonatkozású forrásanyag szétosztottságában, nehezen hozzáférhetőségében találjuk meg, másrészt viszont kétségtelenül közrejátszott az a szempont is, hogy a Bocskai szabadságharc katonai története oly mértékben összenőtt az elnyomottak fegyveres harcával, s annyira e harc hajdú és jobbágy résztvevőinek eredménye a kivívott győzelem, hogy az a nemesség érdemeit túlértékelő történelemfelfogás keretébe már nem illett be. E tényezők együttes hatása azt eredményezte, hogy mind a mai napig nem készült összefoglaló, részletes monográfia a szabadságharc katonai történeté-

ról. Az általános hadtörténeti összefoglalások megfelelő részletmunkák hiányában felszínesen és pontatlanul foglalkoztak e kérdéssel. Így *Rónai Horváth Jenő*: Magyar Hadikronikája (Bp. 1895), mely döntő mértékben *Istvánffy, Ortelius* adataira támaszkodik, *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete. Bp. 1933, mely még ennél is kevesebbet mond (már csak terjedelemből kifolyólag is), valamint *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme XV. kötetében (Bp. 1940.) közölt aránylag hosszú összefoglalás, amely felületes kompilláció néhány tanulmány és krónika részeiből, azok adatainak kellő ellenőrzése, összevetése nélkül. Az összefoglaló jellegű munkák még hadműveleti méretekben sem tisztázták pontosan a katonai események egész történetét. Más összefoglaló jellegű hadtörténelmi munkák, mint például *Bors János*: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593—1755-ig. (H.K. 1895), *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908, *Szentirmai János*: Magyar csapatnemek a tizenöt éves török háború idején. Esztergom 1909. *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon kezdettől 1711-ig (HK. 1926—1928.) néhány kisebb-nagyobb adatot tartalmaznak a mozgalom katonai történetére. Számos értékes katonai adatot találunk a császári hadsereg szervezetére, állapotára a szabadságharc idején is *Eugen Heischmann*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925, a XVII. századi hadművészet, közöttük a magyar hadművészet helyzetére pedig *Denison György*: A lovasság története a legrégebb időktől napjainkig. Bp. 1884. műveiben.

Külön a Bocskai szabadságharc hadtörténetével foglalkozó munkák közül *Rónai Horváth Jenő*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen (HK. 1893) c. tanulmánya tűzte ki maga elé azt a feladatot, hogy feltárja a mozgalom egész katonai történetét, azonban ennek csak első része jelent meg, a beigért második rész, a dunántúli és erdélyi hadiesemények története csak a már említett Magyar Hadikronikában látott napvilágot. A tanulmány első része is csak nagyon gyér könyvészeti forrásanyag alapján készült el, s pontatlanul, felületesen írja le az eseményeket. Nem fogadható el már a kiindulási koncepciója sem, miszerint a mozgalomban „a főszerepet nem a fegyver, hanem inkább a diplomácia viszi”. A szabadságharc vezetői csak azután tudták a tárgyalások fonalát siker reményében felvenni, miután a hajdúk és fegyvertfogott jobbágyok felszabadították Erdélyt és csaknem egész Magyarországot a császári elnyomás alól, s felmorzsolták, megbénították a Habsburgok katonai erejét. Nem kis mértékben a helytelen kiindulási alap következtében R. Horváth nem ismeri fel a hadműveletet tervszerűségét, inkább csak amolyan ösztönszerű mozgásnak látja a harcselekmények menetét. Az tény, hogy a hadműveletekben megtalálható a fegyveres néptömegek kezdeményezése,

azonban ez szoros alkotórésze a mozgalom stratégiájának, a hadászati célkitűzéseknek. A hiányosságok ellenére kétségtelen érdeme Rónai Horváth Jenőnek, hogy először kísérelte meg elkészíteni történelmünk e jelentős korszakának összefoglaló katonai történetét. Az egyes részletekkel már több tanulmány foglalkozik. Időrendben *Demkó Kálmán*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben (Sz. 1883) munkája az első, mely Hain krónikája, valamint Lőcse város levéltárának eredeti jegyzőkönyvei és levelei alapján hasznos adatokat szolgáltat a szabadságharc kezdeti időszakára, a felsőmagyarországi városi polgárság magatartására. A szerző a lőcsei polgárok szemszögéből nézi a mozgalmat, melyben elsősorban csak a városra nehezedő haditerheket látja. *Gömöry Gusztáv* a HK. 1891-es számában „Az álmosdi ütközet 1604. október 15-én” címen rövid összeállítást közöl közelebről meg nem nevezett német források alapján, melyben nem egy pontatlanság található. Hasonlóan rövid összeállítása: Miképpen esett Szendrő vára a hajdúk kezébe 1604-ben? HK. 1895. Sokkal alaposabb, értékesebb *Komáromy András* tanulmánya: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894, melyben a szerző a krónikák mellett levéltári anyag felhasználásával hiteles képet fest Rhédey hadoszlopának hadműveleteiről. Alapos, lelkiismeretes munkájának fogyatékossága, hogy csak az események hű leírására törekszik, s tartózkodik azok értékelésétől. Hasznos az alsómagyarországi császári főkapitány, Kollonics Siegfried életéről írt tanulmánya is. (HK. 1895.) *Boldizsár Kálmán*: Bocskay hadi népe. Debrecen 1906, valamint *Calamus* álnéven írt azonos című, a Turul 1907-es évfolyamában megjelent tanulmánya a Bocskai által adományozott nemesítések ismertetésével közelebb visz bennünket a mozgalomban résztvevők megismeréséhez. Az 1605-ös dunántúli hadműveletek történetéhez értékes részadatokat szolgáltat *Payr Sándor*: Bocskay hadai Sopronban. Sopron, 1914. munkájában, mely a helyi levéltár adatai alapján készült, s leghasználhatóbb feldolgozás az e területen folyó hadiesemények megismeréséhez. E tárgykörhöz csatlakozik még *A. Steinerwenter*: Die Wehrmassnahmen des steiermarkischen Landtages gegen Türken und Hajduken, 1605 és Der Frühjahrsanfall der Hajduken in Steiermark 1605. (Zeitschrift des historischen vereins für Steiermark. Graz, 1918, 1919.).

Az első világháború után *Lampért Géza*: Bocskay és a hajdú vitézek. Bp. 1920, rövid kis összeállítása jelent meg, majd *Gyalóky Jenő*: Hol lepte meg Dampierre a törököt és Bethlen Gábort 1604-ben? és A biharmegyei hadjárat 1604-ben (HK. 1928) két tanulmánya. Gyalóky a korabeli krónikák adatainak kritikai összevetésével, valamint a bécsi Kriegsarchiv egy-két levélményének felhasználásával igyekezett megírni e két esemény hiteles történetét. Törekvéseinek teljes sikerét azonban gátolta a hazai levéltári adatok isme-

retének hiánya, melyek csak legutóbb kerültek elő. (L. HK. 1956. 3—4. sz.)

Ha összefoglalni akarjuk a felszabadulás előtti időszak történeti és hadtörténeti irodalmát a Bocskai szabadságharcra, s elsősorban a szabadságharc katonai történetével kapcsolatban, megállapíthatjuk, hogy a megjelent munkák általában pozitívan értékelik a szabadságharcot, azonban többnyire nem mutatnak rá a mozgalom résztvevői közötti osztályellentétekre, és nem domborítják ki megfelelő módon — sőt nem egy esetben egyenesen elhallgatják — a néptömegek döntő szerepét az eredmények kiharcolásában. A szabadságharc rendi vonalának előtérbe állítása, az osztályellentétek elkendőzése, a néptömegek szerepének lebecsülése olyan helytelen képet alakít ki, mintha a küzdelem sorsát a nemességnek a béketárgyalásokkal kapcsolatos magatartása döntötte volna el, nem pedig elsősorban maga a fegyveres harc, amit döntő mértékben a hajdú- és jobbágytömegek vívtak végig és vitték győzelemre. Az események való képének ilyen torzítása elől csak kevés történetíró tudta kivonni magát, sőt ez a helytelen koncepció rányomta bélyegét még a hadtörténeti irodalom egy részére is. Mindebből az következik, hogy sok értékes, adatgazdag munka ellenére a felszabadulás előtti történeti és hadtörténeti irodalom nem volt képes megrajzolni a kor politikai történetének, de még kevésbé katonai történetének teljes, a valóságnak megfelelő hű képét.

*

A felszabadulás utáni évek történetírása és hadtörténetírása viszonylag keveset foglalkozott a Bocskai szabadságharc történetével. Olyan összefoglaló jellegű munkák, mint *Mód Aladár: Négyszáz év küzdelme a magyar önállóságért* (Bp. 1945, 1949), valamint a szintén több kiadásban megjelent „A magyar nép rövid története” c. mű csak egészen röviden érintik a Bocskai szabadságharc történetét. A mozgalom törökkori vonatkozásaira, a XVII. századi török birodalom társadalmi rendszerére, államszervezetére, hadseregére jó adatok találhatók *I. M. Rejsznyer—B. K. Rubcov: A keleti országek újkori története*. Bp. 1955. c. munkájában. Röviden foglalkozik a szabadságharc történetével még *Eva Priester: Kurze Geschichte Österreichs* (Wien, 1946) műve. A mozgalom politikai és részben katonai történeti összefoglalását *Benda Kálmán* végezte el Bocskai István. Bp. 1952, és *A Bocskai szabadságharc*. Bp. 1955. c. munkáiban. E művek rövid terjedelme nem tette lehetővé az események részletes tárgyalását, de a szerző korábbi munkásságát folytatva és továbbfejlesztve, először a kor történeti irodalmában feltárta és hiteles adatok alapján bebizonyította a néptömegek döntő szerepét a mozgalom eredményeiben. Munkája hű képét nyújtja a szabadságharc politikai történetének és

értékes tájékoztatást ad a katonai eseménytörténetre is, bár itt néhány olyan, a korábbi hadtörténeti irodalomból átvett adatot közöl, melyek nem pontosak.

A hadtörténetírás összefoglaló művet mindeddig nem készített a magyar hadtörténelemről, nem számítva az olyan belső használatra készült munkát, mint a Hadtörténelem-jegyzetet a Honvéd Akadémia számára c. munka, melynek a Bocskai szabadságharccal foglalkozó fejezete állást foglal a hadműveletek tervszerűségére, s az excentrikus támadási forma helyessége mellett. Ha nem is közvetlenül a Bocskai szabadságharc történetére, de a XVII. század általános hadművészetére nagyon értékes támpontokat nyerünk *Engels*nek a hadseregről írott munkájából (HK. 1956. 3—4. sz.), valamint *Marx* megállapításából (Marx—Engels Összes művei XI. k. II. R. oroszul). Hasznosan forgatható *Ottoheinz Rocholl*: Az állandó hadsereg, mint a feudális reakció támasza (HK. 1954. 3—4. sz.) tanulmánya is. A szabadságharcról megjelent tanulmányaim anyagát: A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata HK. 1955. 3—4. sz., Adatok az edelényi—besenyői csata történetéhez. HK. 1956. 2. sz., A császári hadsereg támadása a Bocskai szabadságharc ellen 1604 őszén. HK. 1956. 3—4. sz., A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire. HK. 1957. 3—4. sz. jelen munkába bedolgoztam.

*

Fontos részét képezik még a Bocskai szabadságharc forrásainak a különböző iratkiadások is. A kor történetére legértékesebb nagyobb iratkiadások a *Károlyi Árpád* által a MOE. X., XI., XII. kötetében közölt iratok, *Szilágyi Sándor* Bocskai István és Illésházy István levelezése 1605—1606, valamint Illésházy és más főurak levelezése 1605—1608. TT. 1878. és az általa kiadott EOE. V. k. iratai, *Thaly Kálmán*: Bocskay István leveleskönyve. MTT. XIX. k.,) valamint *Veress Endre*: Basta György hadvezér levelezése és iratai. Bp. 1913. Ezek az okmánytárak gazdag anyagot szolgáltatnak nemcsak a kor politikai, hanem katonai történetére is különösen az utóbbi, mely nélkülözhetetlen forrása a Bocskai szabadságharc hadtörténetének. Értékes anyagot tartalmaznak időrendben felsorolva *Ribini János*: Memorabilia ecclesiae augustinae confessionis, Pozsony, 1787., *Katona István* idézett munkája, mely közöl országgyűlésekkel kapcsolatos iratokat, *Pray György*: Epistolae procerum regni Hungariae, Posony, 1806, *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Pest, 1857—1859, *Szilágyi Áron—Szilágyi Sándor*: Török-magyarokori államokmánytár. Pest, 1868—1869, *M. Ritter*: Die Gründung der Union. 1598—1608. München, 1870, *Szabó Károly—Szádeczky Lajos*: Székely oklevéltár. Bp. 1872—1894,

F. Stive: Die Politik Bayerns, 1591—1607. München, 1878, *Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. Bp. 1882, *Géressy K.* A nagykarolyi gr. Károlyi család oklevéltára. Bp. 1882—1897, *Ipolyi Arnold*: Rimay János államiratai és levelezése. Bp. 1887, *Jakab Elek*: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888, *Szendrei János*: Bocskai István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Bp. 1907, *Benda Kálmán*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. Bp. 1955, *Eckhardt Sándor*: Rimay János összes művei. Bp. 1955. Több levél található az ETA. kötetekben is, valamint a következő folyóiratok különböző évfolyamaiban: TT. 1872, 1876, 1881, 1882, 1889, 1891, 1893, 1899, 1900, 1903, 1904, 1906, HK. 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1914, 1922/23, 1956. 3—4. sz. Magy. Gazdaságtört. Szemle 1897, Győri Tört. és Rég. Füz. 1863, Erd. Múz. 1904 és Debreceni Szemle 1940.

*

A krónikák, feldolgozások és iratkiadások, noha a Bocskai szabadságharc politikai és katonai történetének sok fontos kérdésére fényt derítettek, azonban maradt még számos olyan terület, amely feltáratlan maradt mind a mai napig. Így elsősorban a mozgalom katonai története, melynek feltáratlansága elsősorban a hadtörténetírás terén érezte hiányát, de emellett természetesen gátolta a kor politikai történetének teljes megismerését, s problematikájának tisztázását is. A Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézetének vezetősége e hiányosság megszüntetése végett tervbe vette a Bocskai szabadságharc összefoglaló katonai történetének elkészítését, s megbízta jelen munka szerzőjét e feladat elvégzésével.

A monográfia elkészítéséhez természetesen nem voltak elegendők a fenti források. A kutatás területét ki kellett szélesíteni elsősorban a még kiadatlan levéltári anyagra. Noha a Bocskai-levéltár iratanyaga az idők folyamán nagy részben megsemmisült, más levéltári állagokban sok értékes adatot lehetett találni a szabadságharc katonai történetére. Így a kamarai anyag különböző állagaiban, a Batthyány, Thurzó, Eszterházy, Rákóczy, Rhédey, Balassa, Forgách, Csáky családok levéltáraiban, a Tud. Ak. Kazinczy gyűjteményében, a Gyulafehérvári káptalan levéltárában és egyéb állagokban.

A szabadságharc előzményeinek és előtörténetének megírásához a már említett források adatain kívül felhasználásra kerültek: *Wertheimer Ede*: Magyarország állapota a XVI—XVII. században. Sz. 1875, *Demkó Kálmán*: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. HK. 1914, és Magyarország hadiereje a XVI. században. HK. 1916, 1917, *Maksay Ferenc*: Paraszttság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. HK. 1956. 1. sz., *N. Kiss István*: A paraszttság és a főurak a XVI. századi honvédő harcunkban. HK. 1954. 3—4.

sz., *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő felozlatására. Sz. 1906, *Szádeczky Lajos*: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599—1601. TT. 1882, *Komáromy András*: A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK. 1892, *Merényi Lajos*: Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894, *Márki Sándor*: A tizenöt éves török háború történetéhez. HK. 1894, *Kropf Lajos*: Castaldo Erdélyben. HK. 1896, munkái. A szabadságharc fő katonai erejét képező hajdúk történetéhez értékes adatokat nyújtanak még *Dudás Gyula*: A szabad hajdúk története a XVI—XVII. században. Szeged, 1887, *Császár Edit*: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932, *Győrffy István*: A hajdúk eredete. Hajdúnánás, 1938, *Szabó István*: A hajdúk 1514-ben. Sz. 1950. A szembenálló hadseregekre vonatkozóan adatok találhatóak a felsorolt forrásokon kívül *Takáts Sándor*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. 1922, *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1534-ben. Sz. 1880, *Komáromy András*: A bányavidéki véghelyek 1610-ben. HK. 1893 és A szécsényi árulás. 1607. HK. 1896 stb. Az egyes személyekre vonatkozóan pedig *Nagy Iván*: Magyarország családai és *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. Sz. 1888.

A monográfia elkészítése során, a szabadságharc kirobbanásának okai és előzményei vizsgálatánál nagy részben az eddigi irodalom adataira és megállapításaira támaszkodtam. Mint vitás kérdést sikerült tisztázni Bocskai és a török kapcsolatát a mozgalom kirobbanása előtt, az Eszterházy család levéltárának iratanyagából felkutatott levelek alapján, melyek Bocskai levéltárának egy részét képezik. (HK. 1956. 3—4. sz. Okmánytár.) A szabadságharc kitörése és kibontakozása időszakáról szóló eddigi irodalom eredményeit az adatok összefüggő rendszerbe foglalásán túl kibővítettem Bocskai védelmi harcának (1604. szept. 29—okt. 14), valamint az álmosd-diószegi győzelem kiaknázásának történetével. Az 1604 őszen bekövetkezett császári ellentámadást elsősorban a már kiadott, de hadtörténelmi szempontból még korántsem kiaknázott Basta levelek alapján írtam meg, természetesen más adatok összevetésével, egyeztetésével. Szórványos adatok apró mozaikjaiból lehetett összeállítani szabadságharc hadseregéről szóló fejezetet. A legnehezebb volt a hadsereg megközelítően pontos létszámának megállapítása, tekintettel a források egészen különböző adataira. Az általam elfogadott mintegy 60 000 fős összlétszám hű bizonyítéka a mozgalom népferradalmi jellegének, hiszen a harcolók döntő része önként hadra sereglött és többnyire zsold nélkül küzdő hajdúkból és jobbágyokból állott. A téli hadjárat történeténél elsősorban *Komáromy András*: Rhédey Ferenc váradi kapitány (HK. 1894) c. munkájára lehetett támaszkodni, aki kronológiai rendszerbe foglalta az addigi szétszórt, nem egyszer pontatlan adatokat Rhédey hadoszlopának harcairól. Természetesen az ő munkája is nem egy kiegészítésre szo-

rult, s tisztázni kellett az Eperjes környékén folyó harcok történetét is. A főhadszíntéren folyó tavaszi és nyári hadműveletek története volt eddig a legismertebb a Bocskai szabadságharcból. E fejezetben a még ismeretlen részletek feltárása, a hadműveletek rendszerbe foglalása és értékelése volt a legfontosabb feladat. A hadműveletek politikai és gazdasági hatásának bemutatásánál itt is s a többi fejezetben is elsősorban *Benda Kálmán* munkáinak adatait s megállapításait vettem alapul, kiegészítve azokat az újabb kutatások eredményeivel. A dunántúli hadműveletek történetét, melynek az eddigi irodalom csak kisebb részleteivel foglalkozott, a Batthyány család levéltárának gazdag missilis anyaga alapján készítettem el. Az erdélyi hadiesemények tárgyalásánál viszont döntő mértékben az eddigi irodalomra és iratközlések adataira kellett támaszkodnom. A katonai és politikai helyzet alakulása 1605 végén és 1606-ban c. fejezetben elsősorban Bocskai 1606-os hadszervező munkájával kapcsolatban adtam újat. A szabadságharc eredményeit, a győzelem okait a monográfia adatai alapján elemeztem, s igyekeztem rámutatni a néptömegek, a magyar, szlovák, román, orosz jobbhágyok hatalmas szerepére a mozgalom sorsának alakításában.

A munka elkészítéséhez értékes segítséget nyújtott Benda Kálmán aki az Országos Levéltár Kamarai anyagának egy részében végzett kutatási eredményeit a Hadtörténelmi Intézet rendelkezésére bocsátotta, akinek ezuton is köszönetet kívánok mondani önzetlen segítségnyújtásáért. Basta császári hadvezér főként olasz nyelvű leveleinek lefordítása pedig Gottreich Lászlónak a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársának érdeme.

A monográfia megírásánál az a törekvés vezérelt, hogy az elérhető legteljesebb történelmi hűséggel rajzoljam meg a korszak politikai eseményeibe ágyazva a Bocskai szabadságharc katonai történetét, s bemutassam a haladásért harcba induló néptömegek történelemformáló erejét és szerepét e korban is. Noha e feladat nagysága meghaladja egy fiatal, kezdő történész képességeit, mégis merem remélni, hogy a magyar történetírás és hadtörténetírás e téren mutatkozó hiányosságának pótlására, s múltunk egy dicső fejezetének felelevenítésére irányuló munkám nem volt hiábavaló, s e monográfia — ha csak egy apró téglaként is — hozzájárul múltunk igazi megismeréséhez, s a jövő építéséhez.

I.

A SZABADSÁGHARC KIROBBANÁSÁNAK OKAI
ÉS ELŐZMÉNYEI*Fokozódó Habsburg elnyomás Magyarországon és Erdélyben*

„Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép.
Kár, hogy tartatol úgy mint senyvedő kép
Előmenetredre nincs egy utad is ép.”

Rimay J. ; Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán,
fogyásán. Magyar költészet Boeckaitól Rákócziig. Bp.
1953. 62. o.

A magyar nép XVII. század elején kirobbant Habsburg ellenes függetlenségi harcának okai és előzményei mélyen visszanyúlnak az előző évszázadba. Több emberöltőn át halmozódott fel a kiábrándultság és a keserűség a Habsburg uralkodók magyarországi politikájával szemben, míg végül a XVI. század közepi pártharcok, majd az erdélyiek fegyveres megmozdulásai után az egész országra kiterjedő szabadságharc igyekezett gátat szabni az akkor már elviselhetetlenségig fokozódó császári elnyomásnak. A török hódítók ellen élet-halál harcot vívó magyar nép hosszú időn keresztül tűrte a Habsburgok nemzetellenes politikáját, mert abban reménykedett, hogy az idegen uralkodó olyan jelentős nyugati fegyveres erőt hoz majd megsegítésére, amellyel együtt képes lesz kiűzni a törököket az ország területéről. Csak nagy családok és a végső kiábrándulás után jutott el odáig, hogy a török elleni küzdelmet ideiglenesen megszakítva, minden erejét a Habsburg elnyomás ellen fordítsa.

A mohácsi csata és az álmosd—diószegi ütközet között nem csupán közel egy évszázad távlatra húzódik meg, hanem történelmünknek egy olyan korszaka, amely bár halhatatlan hősokeket szült a haza és egész Európa védelmére, de a magyar nép sorsa ez idő alatt egyre rosszabb, egyre kilátástalanabb lett. Zrinyi szigetvári vitézei, Jurisich kőszegi katonái, Eger, Temesvár feledhetetlen védői és a többi névtelen ezrek termophylei hőstetteket hajtottak végre, de ezeket nem követte győzelmi glória ragyogása, hanem már-már nemzeti létünk végső pusztulása sötétlett fel fenyegetően.

A terjeszkedő Ozmán hatalom mohácsi győzelmével egyre félelmetesebben tornyosult Magyarország fölé a török hódítás és elnyomás közvetlen veszélye. A fürge török lovasok mind nagyobb területeket nyargaltak be szélsebes lovaikkal; útjukat jobbagyviskók, nemesi udvarházak felcsapódó kormos füstje, legyilkolt tízezrek temetetlen holtteste,

s a rabszolgaszíjra fűzöttek hosszú, néma sora jelezte mindenfelé. E barbár tűzijáték s a pusztulás megdöbbentő képe parancsoló erővel állította válaszút elé Magyarország lakosságát: behódól vagy ellenáll! E kérdés foglalkoztatta a nádasok csalóka rejtekébe húzódott életben maradt földönfutó jobbágyokat és a távolabbi birtokukra, vagy rokonukhoz menekülő riadt nemesurakat egyaránt. Válaszút elé kerültek azok is, akiknek földjein még nem robogtak végig a török martalócok, akindszik és szpáhik lovai. Az éjszakában messze világító égő falvak tüze, a riadt menekülők ajkáról elhangzott rémületes hírek már az ő számukra is a legközelebbi veszélyről beszéltek.

Felmerült a kérdés: vajon a magyar nép ellent tud-e állni e mindent elsöpréssel fenyegető viharoknak, vagy a balkáni népek tragikus sorsára jut? Vajon lesz-e olyan erő az önző feudális pártviszályok dúlta hazában, amely élő falat állít a barbár roham elé, s most a tizenkettedik órában egyesít mindenkit a haza védelmére?

A nemrég tüzes trónuson megégetett Dózsa György sokat szenvedett népe, az elesett, megnyomorított, földhözragadt jobbágyok, akiknek kezéből szörnyű megtorlások közepette kiverték a fegyvert és akik eddig oly kevés jót és oly sok rosszat jussoltak a hazától, fegyvert ragadtak az idegen hódítók ellen. Úgy harcoltak, ahogyan tudtak; kis csoportokba verődve rá-rácsaptak az idegen rablókra, sokan pedig beálltak katonának a parancsoló szükségétől kényszerítve emelt vagy megérsített végyvárakba. Ott küzdöttek Cserni Jován nagy parasztseregében, Kőszegen, Egerben és mindenütt, ahol csak bátorság, férfiszív kellett. Akárcsak a nagy törökverő hős, Hunyadi János világgraszóló nándorfehérvári diadalának idején.¹

A nagy Hunyadiak hadvezéri tehetsége és erőskezű politikája azonban már a múlté volt, s csak a megkonduló déli harangszó és a nép körében fennmaradt szájhagyományok idézték emléküket. Árnék-királyok uralma alatt gátlástalanul dúltak a feudális pártviszályok, amiket nem tudott megszüntetni az országra zúduló külső veszély sem. A magyar nemesség egy része a pusztulás árnyékában külföldön keresett támogatást; Habsburg uralkodót hívott meg a magyar trónra; másik része pedig a parasztfelkelést leverő Zápolya Jánost választotta királlyá. Röviddel a mohácsi csata után, mintha mi sem történt volna, ismét fellángoltak a belső küzdelmek, s a nemesség nagy része ahelyett, hogy a világot uralni akaró Szulejmán szultán ellen fogott volna össze minden erőt, a két ellenkirály küzdelmét kihasználva saját birtokát igyekezett gyarapítani. A két király küzdelme a török hódító malmára hajtotta

¹ A parasztság XVI. századi törökellenes harcával kapcsolatban l. *Kiss I. : A parasztság és a főurak XVI. századi honvédő harcunkban. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1954. 3—4. sz. 61—75. o., Demkó K. : Magyarország hadiereje a XVI. században. HK. 1916. 315—316. o.*

a vizet, s rövidesen felkerült a budai várra is a félhold, hogy közel másfél évszázadon keresztül hirdesse az ország szívében az Ozmán ház hatalmát. A Buda elfoglalásával három részre szakadt ország nagyon megcsappant erejű ellenfél lett a törökkel szemben. A hódoltsági résszel a leggazdagabb termőterületek veszttek el, Erdély a török hatalom árnyékában igyekezett tovább vinni a megnyirbált önállóságú magyar államéletet, s csak az északi megyék s Dunántúl lakossága próbált kétségbeesett harcával gátat szabni a török hódító törekvéseknek.

Ez a mintegy egymilliónyi lakosú országrész² nem volt képes arra, hogy győzelmet arasson a török birodalom hadserege felett. A magyar végvári katonák hősi önfeláldozással álltak a meg-megismétlődő török támadások útjába. Holttestükből építették Európa zavartalan fejlődésének védfalát, s meg is lassították az Ozmán terjeszkedést nyugat felé, de lényegében mindvégig a félhold népe volt a támadó fél, s Magyarország egyre pusztult a hosszú harcok alatt.³

Csalódás érte azokat, akik a Habsburg uralkodó választásától a német—római birodalom törököket elsöprő segítségét várták. A Habsburg politika fő irányvonala a nyugati terjeszkedés volt, s a magyarországi küzdelmet csak olyan mértékben támogatták, hogy távol-tartsák a harcok színhelyét a féltve őrzött osztrák örökös tartományoktól. Ferdinánd király törekvése az ország védelmezése helyett elsősorban arra irányult, hogy a harcokban meggyengült Magyarországot beolvassza az örökös tartományok közé. E politikának fő indítókai a központosított birodalom és az abszolút uralkodói hatalom kialakítására irányuló törekvés volt. A centralizáció, az abszolút uralkodói hatalom Nyugat-Európában nemzeti dinasztiai kezében a gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődését segítette elő, s a rendek hatalmának háttérbe szorításával erősítette az államot. A Habsburg centralizáció ezzel szemben birodalmi érdekeket szolgált és ellentétben állt Magyarország érdekeivel, mert nem segítette a termelőerők fejlődését, az adott helyzetben nem fogta össze az erőket és nem tudta, részben nem is akarta az országot megvédeni a török ellen. A Habsburgok kezében az államhatalom a magyar nép érdekeinek és nemzeti függetlenségének háttérbe szorítására irányult, s így az e törekvésekkel szembe forduló magyar rendek annak ellenére, hogy egy mindinkább korszerűtlenné váló rendi berendezést és hatalmat védtek, egyben a nemzeti fejlődést is oltalmazták

² Demkó K.: i. m. HK. 1916. 15—16. o.

³ A Magyarországon járó velencei követek felismerték a magyar nép törökellenes harcának európai jelentőségét. Azt írták: „Mekkora veszteség Európára, az egész kereszténységre nézve, ha e keleti határ megvívattanott volna, ha a félhold itt gyökeret ver. A kereszténység hátrányára volna, ha ez megtörténik vala, mert senki se alkalmasb, ki a töröknek ellenállna, a magyarnál.” Wertheimer E.: Magyarország állapota a XVI—XVII. században. Századok (továbbiakban Sz.) 1875. 663. o.

az idegen abszolútizmus központosító törekvéseivel szemben, s így rendi mozgalmak bizonyos fokig egybefonódtak a nemzeti függetlenségi törekvésekkel.

Magyarország függetlenségének felszámolását Ferdinánd király kezdte meg. E politikának fontos eszközei voltak a központi szervek, melyek ténykedésébe a magyarságnak egyre kevesebb beleszólása volt, s szinte korlátlanul döntöttek a magyar ügyekben is. Ilyen volt a titkos tanács, az udvari kancellária, az udvari kamara és az udvari haditanács. Így Magyarország, mely elvileg csak personal-unióban élt a többi Habsburg állammal, a század közepére gyakorlatilag lecsúszott a provincia állapotára. „*A magyar állapotok oly rosszak*” — írta 1564-ben egy velencei követ — „*hogy rosszabbak már nem is lehetnek.*” A parasztok helyzetét úgy jellemezte, hogy „*... a hódoltsági parasztok jobb sorban élnek, mint a király földjén élők.*”⁴

A magyar nép sorsa az elkövetkező évtizedekben csak tovább rosszabbodott. Ferdinánd utódai jól kihasználták a nemzet lekööttségét a törökellenes küzdelmekben, főképpen Rudolf császár és király, akinek uralkodása idején egyre nőtt a magyarok elkeseredése a Habsburg uralommal szemben. A velencei követek leveleiben „*nagysága és múltja által a császár legjelentékenyebb államának*” nevezett Magyarországon, hol „*a természet áldásai oly dúsak, hogy a szomszéd tartományokat könnyen élvezhetvi*”, az ország zsírja idegennek járt, „*a magyarnak csak a savója jutott*”. A Magyarországot és egyben Nyugat-Európát védő végvárakban a régi lelkesedés helyett a nyomorúság és a bánat ütött tanyát, s ha a végházakból kijöttek a megfogyott csapatok, sokszor nem vítézi próbákra jártak, nem a hírnév utáni vágy hozta ki őket a mezőre és falvakra, hanem az éhség és nyomorúság. A várak javítására nem került pénz, s így dűledezni kezdtek. A főkapitányi állásokat az udvar idegekkel töltötte be, s hova csak lehetett, a magyar katonák helyett idegen őrséget rakott be.⁵

Mindez természetesen nagyon kedvezőtlen visszhangot keltett még azokban is, akik a Habsburgok uralmát támogatták. „*Mostan pedig semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincsen az magyar nemzetnek az németek előtt*” — írta 1575-ben elkeseredetten az egyik birtokos.⁶ Öt év

⁴ Wertheimer E.: i. m. Sz. 1875. 661—662., 664—665. o. L. még Károlyi Á.: Bocskay szerepe a történelemben. Bp. 1898. 3—6. o. és uő.: Bocskay és a bécsi béke. Bp. 1907. 12. o., Demkó K.: i. m. HK. 1916. 2—3. o., valamint Kropf L.: Castaldó Erdélyben. HK. 1896.

⁵ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 18—19. o., Wertheimer E.: i. m. Sz. 1875. 661. o., Takáts S.: Régi idők, régi emberek. Bp. é. n. 7., 11. o. Károlyi Á.: Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE.) X. k. 111., 345. o. L. még Kárpáthy-Kravjánszky M.: Rudolf uralkodásának első tíz éve. Bp. 1933.

⁶ Idézi Takáts S.: Régi idők... 10. o.

múlva az elégedetlenség már odáig fokozódott, hogy a nyugati magyar közvélemény nevében egy főnemesi csoport Báthory István lengyel király védelmét kérte, majd felszólította Rudolfot, gondoskodjék a magyar érdekek kielégítéséről, vagy adjon a magyaroknak szabad kezét sorsuk intézésére.⁷ Rudolfra az ilyen felszólítások nem sok hatást gyakoroltak. Úgyszintén nem lágyította meg szívét az az 1583-ban benyújtott kérelem sem, melyben leírták, hogy: „Az ország rendei érzik és látják ezt [ti. a nemesség jogainak megnyirbálását, a nép kifosztását] s irgalomért, igazságért s a régi állapotok visszaállításáért esedeznek. Vajjon miért nem hallgatja meg fölséged a szegényeket? Hiszen az idegeneknek mostani kormányzása elveszti a végházakat, s velük együtt az egész országot!”⁸ A király mintegy válaszként hajszát indított a magyar főurak ellen. 1586-ban még Nádasdy Ferencet, Batthyány Boldizsárt és Zrinyi Györgyöt is el akarta fogatni, de azok nem jelentek meg az idézésre.⁹

Az elégedetlenség fokozódására felfigyelt a külföld is, elsősorban természetesen a török. A 80-as években Konstantinápolyban már hangzottak, hogy a magyarok torkig vannak Rudolf kormányzásával. Ezek az értesülések nyilvánvalóan ösztönzőleg hatottak a török háborús szándékra, s mikor a 90-es évek elején újabb hadjáratot indítottak, valószínűleg számításba vették a magyarok megváltozott hangulatát is. Az erre épített tervek azonban korainak bizonyultak, mert még élénken élt az emberek emlékezetében a török hódítók elleni diéső harcok emléke, s újabb nagy csalódásoknak, újabb császári terrorhullámnak kellett jönni ahhoz, hogy a század közepén élő törökverő hősök fiai, a tizenötéves háború török ellen harcoló katonái végül is a gyűlölt, „természet szerint való ellenséggel” kössenek szövetséget a Habsburgok ellen.

*

A XVI. század végén az Ozmán birodalom huzamosabb válságba jutott. A kedvezőtlen kül- és belpolitikai viszonyokat csak tetézte az a körülmény, hogy a birodalom élére olyan szultánok kerültek, akik egyáltalán nem rendelkeztek a „Nagy” Szulejmán képességeivel, s inkább csak a háremélet örömeinek éltek. A belső elégedetlenség végül s nagy népi felkelésben robbant ki. A török államvezetés, hogy a súlyos válságot valahogy levezesse, háborút indított Magyarországon.¹⁰ A várható újabb szenvedések és megpróbáltatások ellenére Magyarország népe

⁷ L. Makkai L.: Erdély története. Bp. 1944. 298. o.

⁸ Idézi Takáts S.: Régi idők... 12. o.

⁹ L. uo. 8. o.

¹⁰ I. M. Rejsznyev és B. K. Rubcov: A keleti országok újkori története. Bp. 1955. 43. o., Lázár Gy.: A török birodalom története. Nagybecskerek, 1890. 364—369. o.

örömmel fogadta a háború kitörését. Általában mindenki azt hitte, hogy a háború csak lendíthet az ország sorsán, s éppen ezért lelkesen készültek a harcra. Most háttérbe szorult az évtizedek alatt felhalmozódott keserűség a Habsburgokkal szemben, s megcsillant ösztönző reménységként a török kiűzésének lehetősége is. Az első győzelmek hatására megmozdult az eddig török függésben lévő Erdély is. Báthory Zsigmond fejedelem szakított elődei politikájával, s miután nagybátyja, Bocskai István közreműködésével a belső ellenzékét véresen fel számolta, csatlakozott a törökellenes táborhoz. Erdéllyel együtt fegyvert fogott Moldva és Havasalföld népe is. Megszületett tehát a nagy törökellenes összefogás, s nem kis mértékben a szövetség vezető erején, a Habsburgokon múlott, hogy milyen eredménnyel zárul ez az összecsapás.¹¹

Ha a szemben álló felek erőviszonyait vizsgáljuk, nagyon nehéz arról pontos képet nyernünk. Évente mindkét fél részéről különböző volt a harcoló csapatok nagysága, s a háború törénetének feldolgozatlansága miatt csak töredékes, részadatok állnak rendelkezésünkre. A különböző hadszíntereken harcoló török csapatok létszáma mintegy 50—100 000 fő körül ingadozott. Gyalogságuk általában földetlen testtel harcolt, lovasságuk könnyű fegyverzetű volt, s a török hadsereg a puskás janicsárokat kivéve nem a legkorszerűbb fegyverekkel volt felszerelve. A törökellenes tábor katonái ereje külföldi zsoldosokból, magyar és erdélyi katonákból valamint román csapatokból állott. A külföldi zsoldosok ereje ha jelentős is volt, nem haladta meg a 30—35 000 főt, s a háború némely évében még 20 000-nél is kevesebb idegen katona harcolt Magyarországon. A császári lovasság mellvérttel és pisztolyokkal volt felfegyverezve, a földöntestű, fegyverderekat viselő gyalogság egy része lándzsával, más része muskétával volt ellátva. A háborúban résztvevő magyar csapatok létszámát általában 20—25 000 főre tehetjük. Ez a haderő a végvárok magyar őrségéből, a megyék által kiállított hadból, a nemesi felkelésből, a magyar urak által királyi költségen tartott csapatokból, városi csapatokból és az időnként szolgálatba fogadott szabad hajdúkból tevődött össze, mely erőik döntő mértékben könnyű fegyverzetű lovasok voltak. Báthory Zsigmond erdélyi hadereje is mintegy 25—30 000 főt számlált, s a törökellenes tábor erejét növelték még a román fejedelemségek mintegy 20 000 főnyi csapatai. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy az erőviszonyok létszám

¹¹ Az általános történeti irodalmon kívül l. a szövetséglevelet *R. Gooss*: Österreichische Staatsverträge Fürstenthum Siebenbürgen, Wien, 1911. 218 és köv. o., továbbá Báthory Zsigmond 1594 végén kelt titkos utasítását Bocskai Istvánhoz. Magyar Történelmi Társ (továbbiakban MTT.) XIX. k. 10—12. o., Báthory Zsigmond 1594. nov. 17-én kelt Litterae Credencialis ad Rudolphum. Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. A., *Takáts S.*: Régi idők... 15. o.

terén általában kiegyensúlyozottak voltak, s a törökellenes tábor a csapatok minősége, harcértéke szempontjából többnyire fölényben volt az ellenséggel szemben.¹²

A török elleni háború a kedvező erőviszonyok dacára meglehetősen váltakozó sikerekkel folyt. A háború bevezetője Hasszán boszniai pasa 1591-es *horvátországi* betörése volt. A Habsburgok a török támadás ellenére a béke meghosszabbítását kérték, ami csak ösztönzőleg hatott a törökök háborús kedvére. Hasszán a következő két évben is megújította a támadást, s amikor 1593-ban vereséget szenvedett a törökök a nyílt háború útjára léptek. 1593-ban Szinán pasa, az új nagyvezér nagy hadjáratra indult Magyarország ellen. Csatlakozásra szólította az ekkor még török függésben levő erdélyi fejedelmet is, azonban Báthory Zsigmond nem mozdult, hanem csak összezavarta ellentmondó híreivel a török vezéreket. Szinán a hadjárat elején elfoglalta *Palotát* és *Veszprémet*, de később a budai pasa a *Balatonnál*, a temesvári pedig *Füleknél* az ellenfél kelepcéjébe került, s a téli hadjáratban a magyar csapatok visszafoglalták *Füleket*, *Kékköt*, *Divényt* és *Szécsényt* a töröktől. A következő évben a harcok teljes erővel dúltak. A császár jelentős külföldi erőket küldött a birodalmi német rendek pénzén, azonban a harcok kimenetele most is váltakozó eredménnyel járt. A törökök elfoglalták *Pápát*, *Tatát* és *Gyórt*, mely utóbbit parancsnoka, Hardeck gyáván feladott, a császáriak és magyar csapatok pedig *Nógrádot*, *Berzencét*, *Babocsát* szereztek meg, és eredménytelenül ostromolták *Esztergomot*. Ez év nagy eredménye volt viszont Erdély, Havasalföld és Moldva csatlakozása a törökellenes táborhoz. 1595 lett a török elleni győzelmek tetőpontja. Mansfeld csapatai elfoglalták *Esztergomot*, *Visegrádot*, *Vácot* és délen is ekkor születtek a nagy török elleni győzelmek. Tavasszal Borbély György az új lugosi bán megtisztította a törököktől a *Marosvölgy* erődítményeit, majd birtokba vette *Lippa* és *Jenő* várát. Erre a hírre Szinán pasa bosszúhadjáratra indult Erdély és Havasalföld ellen. A Habsburg segítség egyre késett, s végül is csak néhány száz főnyi császári katona érkezett az erdélyi sereghez. Mihály havasalföldi fejedelem táborba szállt és hadvezére Király Albert a magyar hajdúkkal egyre csipkedte a török sereget, de az ennek ellenére be tudott vonulni *Bukarestbe*. Ősszel a szabadságuk visszaadásának hírére nagy lelkesedéssel táborba gyűlt székelyekkel megindult Szinán ellen az erdélyi had Bocskai vezérletével. Egyesült Mihály seregével és bevette *Tergovistjét*. Szinán visszavonulásba kezdett, de a Dunán átkelő seregének egy részét az erdélyiek és románok *Giurgiunál* megtámadták és szétverték. Elérkezett a nagy alkalom, hogy a fényes győzelmet döntő stratégiai eredménnyé

¹² A tizenöt éves háború történetének összefoglaló feldolgozásával még adós a hadtörténetírás. Az erőviszonyok vizsgálatánál csak részadatokra tudtam támaszkodni.

fejlesszék ki, azonban a Habsburgok erre nem voltak képesek. Hiányzott a pénz, nem volt miből katonát tartani, a szervezetlenség és fejtelenség egyre jobban elharapódzott a birodalom minden részében. A hadvezetést Mansfeld halálával a tehetségtelen Miksa főherceg vette át. A főherceg *Hatvan* elfoglalását tűzte ki célul, azonban a remegve közeledő szultán érkezésének hírére visszavonult az Ipoly mögé és tétlenül szemlélte, hogy az idegen szoldos őrség *Eger* várát feladja a töröknek. Ezután ütközött meg a két sereg *Mezőkeresztesnél*, ahol az összecsapás a kezdeti sikerek után csúfos vereséggel végződött. A csatában az erdélyi csapatok is részt vettek. E váratlan török győzelem után a háború kezdett egyre kilátástalanabb küzdelemmé válni. A következő években talán egyedül *Győr* visszafoglalását lehet nagyobb jelentőségű fegyvertényként elkönyvelni, különben csak az ország pusztult az ide-oda hullámzó harcok miatt. A XVII. század első éveire az a helyzet alakult ki, hogy bár a török birodalom nagy mértékben kimerült, de a Habsburgoknak sem volt erejük döntő győzelmet aratni a törökök felett, és egyre inkább úgy látszott, hogy nem is nagyon törekednek erre, hanem inkább a könnyebben elérhető célt; a hosszú háborúban kimerült Magyarország és Erdély tartományi színvonalon történő bekebelezését igyekeznek megvalósítani.¹³

Egy magyar főúr a következőképpen foglalta össze a Habsburgok terveit Magyarországgal és Erdéllyel szemben a tizenöt éves háború alatt; azon munkálkodnak, „... hogy az magyar nemzetet kivádják, országunkat eltöröljék, semmivé tegyék, hogy Magyarországot provinciává tegyék és *Austriae haereditariam faciant*”.¹⁴ Hasonlóan jellemezte a szászáriak há-

¹³ A tizenöt éves háború hadműveleteivel kapcsolatban az általános irodalmon kívül l. még: *Benda K.*: Boeskaai István. Bp. 1942. 32—75. o., és *uő.*: A Boeskaai szabadságharc. 10—12. o., MOE. X. k. 3., 56—68., 99., 160—165., 343., 344. o., *Komáromy A.*: A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK. 1892., *Thury J.*: A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben. HK. 1892., Borbély György 1596. máj. 2-i lev. Jósika Istvánhoz, Thököly Sebestyén 1601. nov. 15-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. Érdekes adatokat tartalmaz a bécsi udvari kamara 1603. dec. 26-i Mátyás főherceghez küldött véleményes jelentése, amelyben azt írják: „... az anyagi eszközök megálljt parancsolnak. A nagyszabású háború folytatására nincs pénz... Legjobb volna a béke.” MOE. X. k. 424—426. o. Uo. 219. o. a prágai udvari kamara 1603. febr. 15-i jelentésében arról panaszkodik a titkos tanácsnak, hogy a magyarok semmit sem adtak ő felsége udvartartására, sőt a király az ország védelmére a magából ráfizetett. Jellemző képet fest a császári udvarról Mihály fejedelem 1601. máj. 1-i levelében: „... Maga a császár féleszű, nem különben a főhercegek; környezete, hadvezérei semmit érő nép, nem férjiek, gyávák, elpuhultak, aláváló embertelen szászok. Láttam váraikat, seregöket, kapitányait; megismertem szokásaikat, erkölcsüket, szemekkel látom milyen tehetetlenek önmagokkal is, hogy tudnának hát mást oltalmazni.” Közli Szádeczky L.: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. Történelmi Tár (továbbiakban TT.) 1882. 175—176. o.

¹⁴ Illésházy István 1605. aug. 24-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

ború alatti magatartását és törekvését Bocskai István is: „... *nem nézvéen hazánknak, szép városinknak és várainknak romlását, jószágunknak pusztulását és szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását, az törökkel való hadakozásunk színe alatt, mind magok hada, s mind akkorban ellenkező had (ti. a török) miatt, várván, hogy dolgunk erőtlenségre jusson, és az erősségek oltalmazásának színe alatt, hogy kezekben keljenek, teljességgel el akartak bennönket fogynatni és talpok alá nyomni.*”¹⁵

Az ország pusztulása a tizenötéves háború alatt valóban hatalmas méreteket öltött. „Az országnak már csak szinte romjai látszanak” — panaszták Európa népeinek a Szerencsen összegyűlt országgyűlési rendek.¹⁶ Nyitra vármegye négy járásában például 1598-ban 17 909 házat írtak össze, 1601-ben már csak 10 207-et. Szabolcs vármegyében 1598-ban 3398 szabad és 1201 hódolt adózó ház volt, 1603-ban viszont csak 241 szabad és 55 hódolt adózó ház. Még a Szepesi Kamara is kénytelen volt 1602-ben megállapítani, hogy a házak száma nemcsak ott tűnik fel évről évre kisebbnek, ahol a török tatár pusztított, hanem ott is, ahová a „*pogány*” nem férhetett.¹⁷ Nehéz lenne eldönteni, hogy az ellenséges katonák, vagy a „*szövetséges*” császári csapatok pusztították-e rettenetesebb módon az ország területét. Ennek természetesen általános nyomor lett az egyenes következménye, amely bár majdnem minden társadalmi réteget érintett, de a legkegyetlenebbül a jobbagyságot sújtotta. „*A szerencsétlen nép pedig nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakérgelkel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig mint a birka pestisben pusztult el*” — írta a rendek kiáltványa.¹⁸

A Habsburgok most elérkezettnek látták az időt, hogy a háborúban meggyengült országot minden maradék önállóságtól megfosszák, ellenálló erejét megtörjék és mint stratégiai előterepet az örökös tartományok sorába olvasszák. Közjogi szempontból kezdték azzal, hogy a nádori tisztelet nem töltötték be, hanem annak hatáskörét több részre szaggatták. Közigazgatási téren Pethe Márton helyettesítette a nádort, igazságszolgáltatás terén Istvánffy Miklós, katonai téren pedig közvetlenül az

¹⁵ Bocskai 1605. márc. 29-i lev. a dunántúli nemesekhez. MTT. XIX. k. 78—79. o.

¹⁶ Az 1605. évi szerencsi országgyűlés rendeinek kiáltványa. MOE. XII. k. 169—184. o., magyarul kiadta *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 94—96. o.

¹⁷ *L. Borovszky S.* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai (továbbiakban *M. v. v.*) Nyitra vm. 618. o., Szabolcs vm. 439. o., továbbá MOE. X. k. 166—170. o.

¹⁸ *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 94. o. *L. még Wertheimer E.*: i. m. Sz. 1875. 666. o., MOE. X. k. 371. o., valamint *Tóth S.*: Sáros vármegye monografiája. Bp. 1910. II. k. 185—195. o.

Udvari Haditanács rendelkezési joga alá került a magyar haderő. Az 1603-ban összegyűlt országgyűlési rendek sérelmezték, hogy a király minden országban és tartományban ezeknek az országoknak kancelláriáját, tanácsát használja az őket illető ügyekben, egyedül Magyarországon mellőzi ezt, ahol is az „országlakosok” minden ügyes-bajos dolgaikban idegen hatóságokhoz kénytelenek fordulni. A felállított Királyi Kamarákban — amelyek „inkább börtönök és kinzókamrák”, minden kisebb-nagyobb hivatalt külföldieknek, osztrákoknak és németeknek adtak. Rudolfnak bajaikat nem panaszolhatták, mert ő senkit maga elé nem bocsátott, a német tanácsosok pedig nem jelentették a panaszokat, mert ők ezekből gazdagodtak.¹⁹

Nemcsak a hivatalokból igyekeztek kiszorítani a magyarokat, hanem a hadseregből is. A császár a legfontosabb várak parancsnokságát idegeneknek adományozta, s így a magyar nemesség a tulajdon hazájában másodrendű szerepet kapott. A Habsburgok nem elégedtek meg a magyar tisztek leváltásával, hanem megkezdték a magyar végvári katonaság lecserélését is. Helyükbe idegen zsoldosokat hoztak, akik csak immel-ámmal harcoltak a török ellen és egymás után adták fel a legerősebb végvárakat. A magyar végvári katonaság leváltásának az a természetes következménye lett, hogy minél több idegen katonát hoztak az országba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret. Pedig a magyar végvári katonák sorsa elbocsátásuk előtt is nyomorúságos volt. Pálffy Miklós azt írta 1592-ben: „*Jó hitemre mondhatom, hogy ugyan sokan vannak közülök, hogy három vagy négy napja is nem ehetnek az kenyérből.*”²⁰ Rudolf azonban még ettől a nélkülözésekkel, nyomorúságokkal teli vitézi élettől is meg akarta fosztani őket, s ezért 1600 áprilisában elrendelte úgy a magyar végvári-, mint a mezei katonaság létszámának csökkentését. A császárnak ezt az intézkedését még az Udvari Kamara és a Haditanács is ellenezte, mert veszélyesnek tartotta háború idején a létszámcökkentést, de Rudolf nem tűrt ellentmondást, hanem követelte a rendelet azonnali végrehajtását.²¹

Mindezzel azonban még korántsem ért véget a magyar nemzet ellenálló erejének megtörésére indított támadás. Többnyire koholt vádakon alapuló perek garmadáját zúdították a magyar birtokososztály nyakába. A legkülönbözőbb ürügyekkel indított eljárások nem egyszer fővesztési ítélettel végződtek, a jószágvesztést pedig a legtöbb esetben

¹⁹ MOE. X. k. 107—108, 320—326. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 96—98. o., *Naményi I.*: Tudománytár. 1839. 5. k. 174. o.

²⁰ Pálffy Miklós 1592. okt. 27-i kérelme a Kamarához. Közli *Takáts S.*: Régi idők... 20. o.

²¹ *L. Lázár Gy.*: i. m. 372. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 20—23. o., *M. v. v. Szatmár vm.*: 453. o., MOE. X. k. 226. o., *Takáts S.*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására Sz. 1904. 6. o., valamint *uő.*: Régi idők... 24—26. o., *Tárikh-i-Pecsevi*: Krónikája. Sz. 1899. 115. o.

kimondták. Aki nagyobb pénzösszegek lefizetése árán szabadulhatott, az még jól járt. Ilyen úgynevezett „*fiskális pert*” folytattak többek között Petheő Ferenc, Nádasdy Tamás, Homonnai Drugeth Bálint, Homonnai Drugeth György, Illésházy István, Balassa András, Rákóczy Zsigmond, Joó János, Dersffy Ferenc és még sok más birtokos ellen. Az udvar lecsapott a fiúörökös nélkül elhalt nemesek birtokaira és vagyonára is. Így például 1602-ben Eperjesen a beteg Dobó Ferenc vagyonára, akinek halálos óráját lesték a kamarai biztosok, s mikor ez bekövetkezett, még az éjjel folyamán összeírták a ládákban levő kincseket, melyek mintegy kétmillió forintot tettek ki.²²

Az üldözés és elnyomás csak elviselhetlenebbé vált, amikor vallási térre is kiterjesztették. Ezzel a lépéssel sikerült megnyerni a katolikus püspöki kart, s a klérus beleavatkozva a világi ügyekbe, buzgón támogatta Rudolf politikáját. Magyarországon ugyanis a XVI. század végére az a helyzet alakult ki, hogy úgy a nemesség, mint a jobbágyosság és polgárság döntő többsége protestáns lett. A Habsburg elnyomó politikával szorosan összefonódó katolikus klérus a század végén ellentámadásba lendült a reformáció ellen. „*Minthogy ők minket haereticusoknak tartnak; ugyan regula ez ő köztök, hogy haereticis non est servanda fides*” — írta Bocskai 1605-ben. Majd más helyen: „*Hitünket hogy háborgatták mi magunk láttuk, szenvedtük; mint vötték el a hol módjok volt templominkot, mint kergették, ölték jámbor tanítóinkot, sőt abból felőlünk minémő végzéseek volt az római pápának, utánna hallgató fejedelmekkel egyetemben, hisszük, hogy régen értették kegyelmetek.*”²³ Lippai Balázs hajdúkapitány is azt írta 1604-ben a kassaiaknak a császáriakról: „*... viszontag tudjátok, hitünkben s keresztényi vallásunkban az gonosz lekiismeretű pogány ember (ti. a császári főkapitány) mint háborita.*”²⁴ A vallásüldözés Magyarországon Sopronban indult meg legkorábban, amikor is a város elvesztette papjait, tanítóit és szabad vallásgyakorlatátt. E korai vallásüldözésnek egy ideig nem volt folytatása, s csak 1598-ban lángolt fel újra a protestánsok elleni harc Stájerországban. Hamarosan áterjedt Magyarországra is, s 1602-ben Illésházy arról értesítette Thurzó Györgyöt: „*Az polgárok azt mondják, hogy mind levágatják magokat inkább, hogynem elbocsássák a praedicatorot.*”²⁵ A következő évben Zalatnok György pécsi püspök már azt kérte a királytól, hogy a protestáns lakosságú Magyarországon országos tisztségekre csak olyanokat nevezzen ki, akik a tridenti zsinat végzései szerint ünneplés

²² L. Magyar Törvénytár 1604. 17., 19. tc., MOE. X. k. 102., 192., 269—270., 345—346. o., *Tóth S.*: i. m. II. k. 194. o., *Naményi I.*: i. m. 173—174. o.; *Takáts S.*: Régi idők... 9. o.

²³ Bocskai 1605. márc. 29-én kelt id. lev. MTT. XIX. k. 79., 81. o.

²⁴ Lippai Balázs 1604. okt. 28-i lev. Kassa városához. HK. 1914. 473. o.

²⁵ Illésházy István 1602. jún. 27-i lev. Thurzó Györgyhöz. TT. 1882. 420. o.

vallomást tettek katolikus hitük felől.²⁶ Ez évben Erdélyben is megindult a vallásüldözés. Basta császári tábornok a kolozsvári nagytemplomot a jezsuitáknak adta, s Rudolf utasította a sellyei jezsuitákat, hogy küldjenek papokat Erdélybe az eretnekség kiirtására. Még ez év őszén a császár vizsgálatot indított a protestáns lakosságú öt szabad királyi város, Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Szeben ellen, s 1604 januárjában Belgiojoso felsőmagyarországi főkapitány ágyúkat felvonultatva elvette a protestánsoktól Kassán a nagytemplomot, majd a többi is. E buzgó császári tábornok megtiltotta a protestáns vallásgyakorlatot még a magánházakban is, a papokat pedig kikergette a városból. A magyarországi vallásüldözés betetőzésére alkotmány- és jogellenesen meghozták az 1604. évi XXII. törvénycíkket.²⁷

A vallásüldözés mellett megtalálhatjuk még a nemzetiségi megkülönböztetés korai nyomait is a Habsburg politikában. Unverzag Farkas kamaraelnök 1601-ben az átmeneti hadisikerek hatása alatt azt javasolta Rudolfnak, hogy a visszafoglalt magyar városokban, mint például Székesfehérváron, magyarokat egyáltalán ne engedjen letelepedni, csak németeket, akiknek minden kiváltságot meg kell adni. Ugy szintén a végvárak vidékére is hű, megbízható németeket kell telepíteni. Ha mindez megtörténik, a magyarországi németiség szíve lángra lobban, s hűsége nőtön nő.²⁸

Az elnyomás minden fajtája között azonban a legszörnyűbb és legelviselhetetlenebb az a zsoldos terror és rablás volt, amit a Magyarországon levő császári idegen csapatok zúdítottak a magyar nemzetre. Ezeket a többnyire külföldi segélypénzen fogadott csapatokat a hadjáratok befejezésekor elbocsátották a szolgálatból, s mivel a császári udvar a legtöbb esetben nem tudta kifizetni a nekik járó zsoldösszeget, hihetetlen mértékű rablással és pusztítással igyekeztek kárpótolni magukat. Ezek az idegen zsoldosok a magyarokat mélyen megvetették, katonai értéküket lebecsülték, de a törökkel szemben korántsem tanúsítottak olyan harciasságot, mint a védtelen lakosság irányában. Szükségtelenül feladták Kanizsát, Győrt, Pápát, Egert és még sok más erősséget. Joggal panasztak a magyar rendek 1601-ben: „... gyakran megtörténik, hogy némely véghelyeknek ilyen vagy olyan nemzetiségű kapi-

²⁶ Zalatnoky György 1603. dec. 13-i véleményes jelentése Mátyás főherceghez. MOE. X. k. 415—418. o.

²⁷ Az idézettekén kívül l. még e kérdéssel kapcsolatban *Révész I.*: A magyarországi protestantizmus történelme. Bp. 1925. 30—31. o., *Payr S.*: Bocskay hadai Sopronban. Sopron, 1914. (Kny.) 4. o., *Jakab E.*: Kolozsvár története. Bp. 1888. II. k. 388. o., *Kövári L.*: Erdély története, Kolozsvár, 1860. 4. k. 161—162. o., MOE. X. k. 372—378., 402., 468—470. o., *Takáts S.*: Régi idők... 13. o., valamint Thurzó György 1605. júl. 20-i jelentését Rudolphhoz. OL. Hof-finanz... fasc. 15.433. fol. 220.

²⁸ Idézi *Takáts S.*: Régi idők... 27. o.

tányai, hitükről és hűségükről megjeledkezve és csekély okoktól indítatva a hitükre bízott várat az ellenségnek földadni nem átálják.”²⁹ Melissza Pál német költő, a pfalzi választófejedelem könyvtárosa úgy jellemezte a német katonákat: „A török táborból félelmük egyformán nagy. Persze, ha úgy távolról és poharakkal lehetne harcolni; akkor a törököt bizonyára meg is szalasztanák.”³⁰ A török ellen nem szívesen harcoló fizetetlen idegen zsoldosok legelőször a legvédtelenebb falvakra vetették magukat. A termést betakarító jobbágyokon rajtaütöttek, mindenüket elvették, s egy szál eleség nélkül hagyták őket. Előfordult olyan eset is, hogy a nép a török pasák oltalma alá menekült a császári zsoldosok elől.³¹ 1595-ben az ostromlott Győr segítségére küldött német hadak a Csallóköz teljesen kirabolták. Bár fa volt elég, a katonák a parasztok nyomorult bútorait tüzeltek el. Férfiakat és asszonyokat mezítelenre vetkőztettek és lábuknál fogva fákra kötötték, hogy kivegyék belőlük, nem rejtettek-e el valamit. Míg ők ezzel foglalkoztak, azalatt a török elfoglalta Győrt.³² „Mint fájjon a németeknek a mi országunk, ime látjuk” — írta Illésházy István 1600-ban, — „ennek az országnak immár minden csontját egybe törék.”³³ A bécsi Udvari Kamara is elismerte 1601. évi jelentésében, hogy a császári seregek több kárt tettek az országnak mint a törökök.³⁴ Maga Mátyás főherceg sem tagadta az 1602. év országgyűlésen, hogy az, amit az ország védelmére rendelt katonaság elkövet; a napirenden levő rablás, dúlás, asszonyokon tett erőszak, sírfosztogatás, templomrablás hallatlan méreteket öltött. Hozzátette azonban meglehetősen cinizmussal, hogy „olyan a nyomor, mint az orvosság, keserű de hasznos, mert egészséget hozó”.³⁵ Így azután nem lehet csodálkozni azon, hogy a zsoldosok rablása és terrorja az elkövetkező években nemhogy csökkent volna, hanem még fokozottabb mértékben folytatódtott. „Az reánk szállott vallonok immár menjenek más helybe” — kérték

²⁹ Magyar Törvénytár 1526—1608., 1601. 35. tc. L. még Zrínyi György 1600. okt. 27-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., *Takáts S.*: Régi idők . . . 17., 21—22. o.

³⁰ MOE. XI. k. 317. o.

³¹ L. Kovács S.: Bocskay István a szabadsághős és békeszerető fejedelem. Bp. 1906. 10. o., továbbá MOE. XI. k. 315—318. o. Jellemző képet nyújt a zsoldossereg belső életéről O. Rocholl munkája: Az állandó hadsereg mint a feudális reakció támasza. HK. 1954. 3—4. sz. 120—121. o.

³² *Takáts S.*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 102. o.

³³ Illésházy István 1600. jún. 12-i lev. Joó Jánoshoz. Idézi *Takáts S.*: Régi idők . . . 16—17. o.

³⁴ „Die ausländische Nationen, als die Wallonen und sündlerlich die Francosen diesen Landten und den armen Unterthanen für undleideichen, grossen und mehrern Schaden, Übertrang, Plünder und Nembung des igrigen, sambt allerhandt unsäglichen Muetwillens, ja auch Verrath und Verkaufung des Landts und der Festunk — wie man mit Papa geschehen — gethan und erweisen, als vast von dem Feindt selbst nit beschäh, und es derselb nit woll erger machen thäte” uo. 22—23. o.

³⁵ MOE. X. k. 41—48. o.

a Hont megyei Báth község lakói 1603-ban a Pozsonyi Kamarát — „mert minket szintin minden marhámból kiforgattanak, tisztán éhelhalóvá tesznek bennünket. Sokan el is futottak imár előttök. Tudjuk, hogy ő előttök nem fog semmi magunk mentése, akár mint mentsük is magunkat azzal, hogy nincsen, de ezek mind veréssel, s mindenképpen fognak bennünket sanyargatni.”³⁶ A magyar vármegyei rendek is azt írták ez évben Rudolfnak: „A német hadak rablása és dúlása miatt lehetetlen az országban maradnunk. Virágzó városink, népes falvaink voltak. S ha most szemünket végigjártatjuk a Duna vidékén vagy Felsőmagyarországon, kirabolt, s földült községeken kívül mást nem látunk. S a nép, a mindenéből kifosztott nép az erdőben bujdosik, nem a török, hanem felséged hadserege elől.”³⁷ Kérték a királyt, fogadjon az idegen zsoldosok helyett magyar katonaságot, s a hadviselésben vegyen példát a töröktől, mert az a saját területét lehetőleg kíméli a háborús pusztításoktól. „A katonai erények nem a védtelen nép kirablásában, hanem az ellenségen aratott diadalokban állanak.”³⁸ Annyit értek ezek a kérelmek és panaszok, mint a falrahányt borsó. Az idegen zsoldosok tovább dúltak 1604-ben is; Esztergomban, Pozsony, Sáros vármegyékben és még ki tudná felsorolni, hány vidékén az országnak.³⁹

A tizenöt éves háború folyamán Habsburg uralom alá került erdélyi fejedelemség népe sűrítve élte át mindazt a borzalmat és szenvedést, amit a királyi Magyarország lakossága már évtizedek óta egyre keserűbben tapasztalt. A hosszú időn keresztül török vazallus államként élő fejedelemség a szultánnak évi adót fizetett, melynek fejében a királyság területén lévő állapotokhoz viszonyítva egészen a XIV. század végéig bizonyos nyugalmat és jólétet élvezett. Megváltozott azonban a helyzet, amikor Báthory Zsigmond lemondása után császári csapatok vonultak be a fejedelemségbe. A katonák nem kímélték még a nemesek portáit sem, hanem beszállásoltak hozzájuk is. A szállásadóknak naponként 1 pint bort, két kenyeret, egy font húst kellett adniuk a katonaság részére. A jobbágyok nem tudták ezt előteremteni, erre a katonák zsarolták és fosztogatták a népet. Rájuk rontottak házaikban, a férfiakat megkínózták, megölték,

³⁶ Báth község 1603. dec. 11-i felterjesztése a Pozsonyi Kamarához. OL. Pozs. Kam. Litterae ad Cameram 1603.

³⁷ Idézi *Takáts S.*: Régi idők... 270. o.

³⁸ MOE. X. k. 263—272., 320—326. o.

³⁹ L. pl. Reczés Pál 1604. szept. 13-i lev. Esztergomból Kovácsi Istvánhoz. Tudományos Akadémia Kazinczy gyűjtemény (továbbiakban TA. Kaz. gy.) 11. doboz, Országgyűlési rendek 1604. márc. 25-i felirata Mátyás főherceghez. MOE. X. k. 466. o., *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. MHHs. XXX. k. 220. o., *Tóth S.*: i. m. II. k. 194—197. o., továbbá a Haditanács 1604. jan. 8-i véleményes jelentését. MOE. X. k. 437. o. és Bocskai István 1605. jún. (?)-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 93.

az asszonyok és leányok az ablakon át szöktek ki és rejtőztek el előlük, ha tudtak. Az elkeseredés általános lett. Pezzen titkos-tanácsos azt írta Erdély állapotáról 1601-ben Rudolfnak: „*Higgye meg Felséged sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sorsa már senkinek sem lehet.*”⁴⁰ Mindez azonban még csak a kezdet volt! A következő három évben a császári katonák fokozták terrorjukat, rablásaikat és pusztításaikat. Besztercén „*olyan embertelen zsarnokság alatt tartottak öreget, ifjat, férfit, nőt egyaránt, úgy gyilkoltak, raboltak, gyujtogattak, hogy leírhatatlan*” — öröktette meg az utókor számára a szomorú állapotokat Krauss György erdélyi krónikás. — „*Még a csecsemőket sem kímélték, az anyák karjai közül és kebeléről tépték le őket, csapták a földhöz, szúrták és vágták szét keservesen; feltűzték őket a kerítésekre, s mellettük ölték meg szüleiket is. Csupa mérszárlás és gyilkolás volt mindenfelé.*”⁴¹ A városban együttesen dúlt az éhínség és járvány, úgy hogy ezrével pusztultak el az emberek. Hasonlóan pusztították el Segesvárt, Kolozsvárt és más városokat, sőt egész vármegyényi területeket is. Még a havasokba is felmentek s az oda futott szerencsétlen népet levágták és mindenüktől megfosztották. „*Nincs oly nyelv, ki azoknak kegyetlenségeket megírja vala.*”⁴² Segesvárott a katonák „*még az emésztő gödröket se restelték átkutatni, minden gabonát, bort meg egyéb készletet elvettek az emberektől.*”⁴³ Az egyéni rablás mellett a rablások szervezett formáját is bőven alkalmazták a kivetett sarcok formájában. Kolozsvártól 100 000, Tordától 60 000, Báldtól 32 000, Segesvártól 32 000, Kézdtől 38 561, Erkedtől 10 000 forint sarcot vasaltak be a császár katonái.⁴⁴ A mértéktelenül elhatalmasodott nyomor következtében az emberek fűféléket, gyökereket, kutyákat, macskákat, egereket és elhullott háziállatokat ettek, a szemétdombokról keresték ki az elszáradt csontokat, sőt egyes vidékeken még embrevésre is vete-medtek. A szerdahelyi székben egy apa megette halott gyermekét, Enyed környékén egy férfi feleségét agyonütötte és megette, egynő Szamosújvárott éhségében saját húsába harapott.⁴⁵ A köznép olyan nyomorúságba jutott, hogy kapával kellett a földet forgatnia, hogy valamit termelhesen magának. „*A kapákat Basta ekéjének, a taligákat Basta szekereinek nevezték.*”⁴⁶ A Habsburg-párti Istvánffy Miklós, aki

⁴⁰ Hurmuzaki, *Eudoxin de*: Documente privitoare la Istoria Romanilor. Bucuresti, XII. k. 874. o., Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 10. o., *Szádeczky L.*: i. m. TT. 1882. 102—103. o.

⁴¹ *Makkai L.* szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba. 74. o.

⁴² Nagy Szabó F.: Memorialéjából. (uo. 32. o.)

⁴³ Krauss Gy.: uo. 71. o.

⁴⁴ *Jakab E.*: i. m. 377. o., *Orbán B.*: Torda város és környéke. Bp. 1889. 194. o., *Krauss Gy.*: i. m. 82. o.

⁴⁵ *Krauss Gy.*: i. m. 80—81. o.

⁴⁶ Uo. 69. o.

különben császári biztosként működött Erdélyben ebben az időben, azt írta, hogy Basta György, a császári csapatok parancsnoka „*rablásaival a lakosságot annyira elidegeníté, hogy azok annak hallásától még most is borzadnak*”.⁴⁷ Krausenegg, egy másik császári biztos, is azt jelentette 1603-ban Rudolfnak: „... *félős, hogy még a szászok is elvándorolnak Moldovába, annyira lerongyolódtak és elszegényedtek.*”⁴⁸ Ilyen helyzetet teremtett Erdélyben a Habsburgokhoz való csatlakozás, s nem lehet csodálkozni azon, hogy legelőször ebben, a császári elnyomás eszközeitől Castaldó óta elszokott országrészben lángolt fel a Habsburgok elleni fegyveres küzdelem.

Habsburg ellenes küzdelem Erdélyben és Magyarországon
(1599—1604.)

„*Hóhérmódra velünk bántak
Kíméletlen minket vágtak
Kik bennünk megmaradtanak
Bujdosásra jutottanak.*”

„Erdély veszedelméről”. Magyar Költészet... 68. o.

A századforduló éveiben, amikor még javában dült a tizenötéves háború, kettős felismerés kezdett derengeni a magyar köztudatban; az egyik, a török elleni háború eredményetlenségének felismerése, a másik pedig a kendőzetlenül előtérbe nyomuló Habsburg elnyomó törekvések meglátása. Megszületett a „*két pogány közt egy hazáért vérző magyarság*” szállóigéje, s egyre többen akadtak olyanok is, akik a belső bajaival küzködő Ozmán Birodalmat veszélytelenebbnek látták a magyarságra nézve, mint a mohó, kíméletlen császári terroruralmat, s arra törekedtek, hogy a törökkel kiegyezve, minden erőt a Habsburg elnyomó törekvések ellen tudjanak fordítani. Ez a felismerési folyamat lassan ment végbe, s nem egyformaképpen az ország minden területén. Még a hosszú időn keresztül békés török vazallusságban élő erdélyi fejedelemségben is több év kellett ahhoz, hogy a lakosság a Habsburgok ellen forduljon.

1598-ban a török elleni háború győzelmes befejezésének reményében megrendült, idegbajával küzködő Báthory Zsigmond fejedelem némi kárpótlásért átengedte Erdélyt Rudolf császárnak. Rudolf a fejedelemség átvételére Szuhay István egri püspököt, Istvánffy Miklóst, a történetíró és Pezzen Bertalan birodalmi tanácsost küldte be az or-

⁴⁷ *Istvánffy M.*: Magyarország története. *Vidovich Gy.* ford. Debrecen, 1867 865. o.

⁴⁸ MOE. X. k. 214. o., *Makkai L.*: Erdély története. Bp. 1944. 333. o.

szágba császári biztosokként. A megbízottak a legbalkezeesebb intézkedésekkel kezdték meg működésüket. Elmozdították az erdélyi hadsereg éléről Bocskai Istvánt a nagy nagy törökverő hadvezért, a törökellenes párt legerősebb oszlopát. Hasonló sors érte Náprágyi Demeter kancellárt, a Habsburg orientáció kipróbált hívét és még másokat is. Ugyanakkor a fenyegetően közeledő török támadás ellen semmit nem tudtak tenni, s így nem lehet csodálkozni azon, hogy amikor augusztusban a sorsával elégedetlen Báthory Zsigmond visszatért Erdélybe, a rendek örömmel esküdtek ismét hűségére. A fejedelem erőtlensége tudatában a törökkel való megegyezésen volt, azonban a haragos szultán most hallani sem akart erről. Annak ellenére, hogy a török sereg siker nélkül vonult el *Várad* falai alól, a hullámzó kedélyű Báthory Zsigmond ismét megúnta az uralkodást, s a fejedelmi széket átadta unokaöccsének, Báthory Andrásnak. Az új uralkodó a hagyományos törökbarát politikát kívánta folytatni, ami rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta Mihályt, a török ellen fordult havasalföldi fejedelmet. Mihály felajánlotta Rudolfnak, hogy visszafoglalja számára Erdélyt, amihez a császár komoly anyagi támogatást küldött neki. 1599 októberében a sellemberki csatában vereséget is mért Báthory András hadseregére, s közel egy évnyi időre uralma alá hajtotta Erdélyt. Mihály ténykedésével az erdélyi lakosság és a császári udvar egyaránt elégedetlen volt, s ezért 1600 szeptemberében *Miriszlónál* az erdélyiek és Basta császári tábornok egyesült serege kemény harcban szétverte Mihály haderejét. Az erdélyiek a súlyos belső harcok után a békét áhítozták, amit ismét a most már lengyel-török orientációt képviselő Báthory Zsigmond uralma alatt reméltek elérni. 1601 februárjában Zsigmondot hazahívták Lengyelországból és fejedelmükké választották. Az Erdély birtoklásához görcsösen ragaszkodó Rudolf a kegyeibe ismét visszafogadott Mihályt küldte Bastával együtt Erdély ellen, akik augusztusban *Goroszlónál* megfutamodásra kényszerítették Báthory Zsigmondot. A segítségért „*hálás*” Basta nem sokkal azután Mihályt orvul meggyilkoltatta, s kezdetét vette Erdélyben ismeretes szörnyű terroruralma. A Goroszlónál vereséget szenvedett Báthory Zsigmond még egyszer utoljára új csapatokkal és török-tatár segélyerőkkel megjelent az országban s most már az eddig ellenségesen szembenálló székelység nagy része is csatlakozott hozzá. A következő év közepéig váltakozó sikerű harcot folytatott Basta ellen, majd júniusban meggondolta magát, s egy csehországi kastély és 50 000 arany évjáradék fejében ismét átadta az országot a Habsburgoknak.⁴⁹

⁴⁹ L. *Szádeczky L.*: A miriszlai ütközet az erdélyiek, Basta és Mihály vajda közt, 1600. szeptember 18-án. HK. 1893., Jelentés Báthory Zsigmond vereségéről a Meszes hegyen. 1601. aug. 3. HK. 1916., 446. o., *Petri M.*: Szilágy vármegye monographiája. I. k. 201. o., Báthory Zsigmond 1599-ben kelt lev. Miksa főher-

Báthory Zsigmond végleges távozásával nem szűnt meg Erdélyben a fegyveres harc a császári csapatok ellen. A nemesség úgy érezte, hogy Zsigmond a megegyezésével kiszolgáltatta őket Basta bosszújának, s ezért árulást kiáltva nem tette le a fegyvert Az elégedetlenek élére Székely Mózes, Boeskai egykori törökverő alvezére állottt, aki vitéz, igazságos, szótartó ember volt, de sem hadvezéri, sem államférfiúi képességekben nem nagyon bővelkedett. A mozgalom nevezetesebb tagjai Borbély György, a szintén nagyhírű törökverő csapatvezér, a fiatal Bethlen Gábor, valamint Rhédey Ferenc, Nagy Albert, Balassy Ferenc és Szilvassy Boldizsár voltak. Már kezdeti nagy hiányossága volt a megmozdulásnak, hogy csak a nemesség szűk köréből szerveződött, akik nem voltak hajlandók a jobbágyokat és székelyeket bevonni a felkelésbe. Így nem is tudtak kellő erővel fellépni Basta ellen, s a császári hadvezér 1602. július 2-án a *Tövis* melletti csatában szétverte őket. A résztvevők tekintélyes része ekkor török földre menekült, hogy onnan kérjen segítséget a császáriak ellen. A következő év tavaszán, mikor „*még a fű ki sem jött*”, megindultak török segélycsapatokkal Erdélybe. Basta visszavonult Székely Mózes serege elől, aki elfoglalta *Gyulafehérvárt*, majd miután fejedelemmé választották, az unitárius polgárság örömmujjongása között bevonult Kolozsvárra. Basta Radul Serbánt, az új havasalföldi uralkodót hívta segítségül, aki a mellé rendelt magyar hajdukkal július 17-én *Brassó* mellett vereséget mért Székely Mózes seregére. Maga a fejedelem is holtan maradt a csatában. Ezután már csak kisebb összecsapások következtek; így augusztus 6-án Borbély György és Nagy Albert a magyar valamint a segítségükre érkező bátor és kiemelkedően hűséges lengyel katonákkal *Brassónál* sikeresen harcolt a Dampierre vezette császári sereg ellen, de a két nap múlva váratlanul rájuk ütő Rákóczy Lajos *Vaskapunál* szétzórta az erdélyiek csapatát. A menekülők török földön, Belgrádban, Temesváron, Lugoson, valamint Karánsebesen kerestek menedéket az Erdélyt ismét elfoglaló Basta dühöngő terrorja elől. A szörnyű kínzások és a kivégzések egymást érték, az engedetlen városok protestáns vallásgyakorlatát felfüggesztették, a császári katonák pedig személyválogatás nélkül raboltak, gyilkoltak tovább. A császári hadvezér 1604 januárjában összehívott még egy országgyűlést, amit újabb kivégzések és birtok-

ceghez. OL. Eszterházy Miklós nádor iratai II/X., Báthory Zsigmond 1602. júl. 3-i lev. Csáky Istvánhoz. OL. Csáky cs. lt. fasc. 262. Az erdélyi török orientációjú politika eredményeit érdekesen fejtegeti *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 231—232. o. A titkos tanács 1599. ápr. véleményes jelentése úgy fogalmazza meg Erdély birtoklásának szükségességét a Habsburgok számára, hogy ha az ellenség Bécs vagy általában Ausztria ellen indulna, Erdélyből könnyű lenne elvonni, s a harcok színhelyét az örökös tartományoktól távolra tenni. Közli *Szádeczky L.*: i. m. TT. 1882. 4. o.

elkobzások követtek, majd áprilisban rengeteg rablott kincsével együtt elhagyta a temető békéjével dermedten hallgató Erdélyt, hogy működési színhelyét áttegye a Duna mellékére, a török elleni harcra. Távozása után a visszamaradt katonaság terrorja tovább folytatódott. Az erdélyi bujdosók hallották az otthonról jövőelrettentő híreket, s bár török földön nem volt rosszuk, mégis hazafelé törekedtek. A császári megszállás alatt levő Erdélyben azonban fogság, vagy halál várt rájuk, s ezért arra törekedtek, hogy török támogatással újabb Habsburg ellenes felkelést robbantsanak ki a császári uralom megdöntésére. A bujdosók között vezető szerephez jutó fiatal Bethlen Gábor józan ítélő képességével felismerte, hogy a török földön levő emigrációnak nem lesz kellő hitele a magyar közvélemény előtt, s a mozgalmat az országon belül kell megindítani, mégpedig olyan személy vezetésével, akinek kellő tekintélye van, s nem illethető a „törökösség” vádjával. Nagy politikai éleslátással e szerepre éppen a Habsburg-pártisága miatt általánosan gyűlölt, de az utóbbi években mellőzött Bocskai Istvánt szemelte ki.⁵⁰

Bocskai István élete tipikusan tükrözi azt a folyamatot, hogyan válhatott még egy szilárdan Habsburg-párti főúr is a császári politika eszközei miatt a Habsburgok ellen fegyvert fogó szabadságharcossá. Egy ember, aki a török elleni harc hősi hagyományai között nevelkedett fel, s törökellenes politikájáért még a számkivetettség keserű sorsát is magára vette hazájában, hogyan lett élete utolsó éveiben a törökkel együtt harcoló, legendás hírű Habsburg ellenes hadvezérré és fejedelmé.⁵¹

⁵⁰ Az előbb idézett forrásokon kívül l. még *R. Kiss I.*: A nemes székely nemzet képe. Debrecen, 1939. I. k. 291. o., *Jakab E.*: i. m. II. k. 390. o., MTT. XI. k. 162—164. o., *Alvinczy P.* kassai prédikátor történeti följegyzései. Ráday gyűjtemény évkönyve 1955. 12. o., *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 15—19., 170—172. o., Bocskai István 1605. márc. 29-i lev. a dunántúliakhoz. MTT. XIX. k. 80. o., Bethlen Gábor 1620. júl. 20-i lev. portai követéhez. Török-magyarokori Államokmánytár (továbbiakban T. m. k. Á.) I. k. 239—240. o., valamint Basta 1604. jan.—áprilisi levelei és rendeletei. OL. Forgách cs. lt. 1604.

⁵¹ Bocskai István életéről *Benda Kálmán* írt nagy korismerettel, széleskörű forrásanyag feldolgozásával részletes életrajzot. (Bocskai István. Bp. 1942.) Ezenkívül l. még *Károlyi Á.*: Bocskay szerepe a történelemben. Bp. 1898., *Kovács S.*: Bocskay István a szabadsághős. Bp. 1908., *Jakab E.*: Újabb adatok Bocskay életéhez. Sz. 1894. Kisebb-nagyobb adalékokat tartalmaznak még életének 1604-ig terjedő szakaszára időrendi sorrendben: *Lázár M.*: Erdély főispánjai. Sz. 1888. 913. o., *Károlyi Á.*: Bocskay és a bécsi béke. Bp. 1907. 7. o., Bocskay István 1583. okt. 8-i lev. Sulyok Krisztinához. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G., 1594. nov. 3-án kelt *Salvus Conductus*. Uo. Rep. 77. fasc. B., valamint levelek Bocskai Istvánhoz 1594-ből. Uo. Rep. 77. fasc. E., *Petky János* 1596-ban kelt levele *Kornis Farkashoz*. HK. 1895. 127. o., *Makkai L.*: i. m. 316. o., *Rudolf* 1598. nov. 24-én kelt *salvus conductusa* Bocskai István részére. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B., *EOE*. IV. k. 559. o., *Rudolf* 1602. febr. 22-i új *salvus conductusa* Bocskai részére, valamint *Unverzagt*

Bocskai István 1557. január 1-én született Kolozsvárott. Apja György 1569-ig Ferdinánd híve volt, amiért Izabella visszatérésekor fogságot is szenvedett, de élete utolsó éveiben János Zsigmond fejedelem bizalmas tanácsosa lett. Anyja lekesei Sulyok Krisztina rokonságban állott az enyingi Török, Czobor, Geszti, Hédervári családokkal és sógora volt Dobó István, valamint Balassa János. A Bocskai-család tagjai a XVI. század közepéig nagyurak familiárisaiként éltek a nemesek szokásos életét, s csak Bocskai György kezdte jelentős mértékben gyarapítani a család vagyonát és tekintélyét. Több gyermeke volt, akiknek házassága révén a Báthory, Bánffy, Haller, Palocsai—Horváth családokkal bővült a Bocskai rokonság. István a fiatal éveit Bécsben és Prágában töltötte, ahol egyrészt tanulmányokat folytatott, másrészt mint az udvari nemesifjak társaságának tagja benne élt az akkor egyik legmozgalmasabb európai udvar életében, ahol a résztvevő széles látókört nyerhetett. Ezek az évek kitörölhetetlen nyomokat hagytak életében. Ifjú, csak sejteni kezdő agya a német-római császár ragyogó udvarának benyomásait összeszötte azzal a szomorú, otthonról hozott képpel, mely fogyó nemzetét és pusztuló hazáját ábrázolta, s öntudatlanul is lerakódtak annak a gondolatnak alapjai, hogy csak ettől a hatalomtól lehet a török elnyomás alól való felszabadulást remélni. 1576-ban, miután udvari nevelése befejeződött, hazament Erdélybe. Külföldről hozott műveltsége, érdeklődési köre túlnyomó részben politikai és katonai természetű volt, a humanista irányzat annyira távol állott tőle, hogy még latinul sem tanult meg egész életében. Otthon egyre emelkedett a társadalmi ranglétrán. 1581-ben kinevezték a négy „*testamentum*” úr közé, s a későbbi években is a nagyságosok között található, akik a fejedelem elnökletével a rendektől külön tanácskoznak. 1583-ban elvette Varkocs Tamás fiatal özvegyét, Hagymássy Katát, mely házassággal vagyonát jelentékenyen megnövelte. 1592-ben kivevezték az ország védelme szempontjából kiemelkedően fontos Várad kapitányává, s így 35 éves korára az ország első zászlósura lett. Nagy úr volt, Bihar megye legnagyobb birtokosa, de hatalmát nem kizárólag a maga javára igyekezett felhasználni. A tiszántúli nemesek eleven törökgyűlöletével mindig az ellenük való harcra vágyott. Már váradi kapitánysága első éveiben észrevette, hogy a török ereje túljutott tetőpontján, s felismerését csak erősítették az 1593-as év hadieseményei. Ugyanakkor viszont ifjúkori benyomásai alapján túlértékelt a német-római császár erejét

Farkas 1602. szept. 13-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B. és E. Jellemével, tulajdonságaival kapcsolatban: *Alvinczy P.* : i. m. 13. o., *Thaly K.* : Ismeretlen históriás énekek. Sz. 1871. 311. o., MTF. XIX. k. 101. o., TT. 1878. 73. o. Vagyon helyzetére *Lukinich I.* : Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bp. 1918. 146—148. o.

és a török elleni harcokéét, s így e kettős tényezőből született az elhatározás, hogy Erdélyt minden áron el kell szakítani a török és a Habsburgok oldalán be kell kapcsolni a tizenöt éves háborúba. 1594-ben tevékeny szerepet játszott az erdélyi török párt véres, kegyetlen felszámolásában. Mint váradi kapitánynak és a fejedelem nagybátyjának döntő súlya volt az erdélyi politika alakításában. A következő év elején az erdélyi küldöttség élén Prágába ment, feleséget hozott Zsigmondnak, majd mint hadvezér részt vett a török elleni Európa-hírű nagy győzelem kivívásában. A havasalföldi nagy diadal méltó folytatása azonban elmaradt a császári udvar tehetetlensége és szűkmarkúsága következtében. Bocskai ekkor még nem látta ezt világosan és segítette Zsigmondot abban a munkálkodásában, hogy a lelkileg meghasonlott, idegbeteg fejedelem Erdélyt a császárnak adja át, mert azt remélte, hogy ez előnyére válik a törökellenes egységfrontnak. Zsigmond még 1598 márciusában „*liber bárói*” méltósággal ruházta fel Bocskait, ami azt jelentette, hogy nem volt köteles birtokai után semmilyen adót fizetni, ellenben háború idején személyesen részt kellett vennie csapatával a fejedelem oldala mellett a harcban. Kevéssel ezután a császári biztosok Erdélybe érkezésekor érték Bocskait az első kiábrándító csapások. A császár küldöttei beteges gyanakvásból leváltották őt a váradi kapitányságról, a hadseregfőparancsnoki tisztéről, viszont ugyanakkor semmit nem tettek, hogy megállítsák a török csapatok Erdély felé közeledését. Bocskai gyorsan határozott. Hazahívta Zsigmondot, s hűségére eskette a hadsereget. Látva a nehéz helyzetet, a törökkel való kiegyezés mellett döntött, de a szultán most hallani sem akart erről. Zsigmond Bocskait Prágába küldte tárgyalni a fejedelemség újbóli átadása végett, azonban távollétében unokatestvérének játszotta át Erdély trónját. A nehéz helyzetbe került Bocskai nem csatlakozott Báthory Andráshoz, sőt ellene foglalt állást. Az elkövetkező években bihari birtokain tartózkodott, és onnan figyelte éles szemmel az események alakulását. A császári udvar bizalmatlan volt vele szemben, a török elleni politikája miatt haragvó erdélyi rendek viszont 1600-ban száműzték őt Erdélyből. Ilyen felemás helyzetben élt a birtokán a következő évig, amikor is Báthory Zsigmond újabb hazatérésekor maga igazolására Prágába ment. Itt a szüntelenül, indokolatlanul gyanakvó császár „*tisztes fogságra*” vetette, ahonnan csak a következő évben engedték szabadon. Hazatért bihari birtokára és fején az erdélyi katasztrófa felidézésének vérvádjával, látva a török elleni háború eredménytelenségét, az ország pusztulását, magánemberként élte napjait. Sokat látott, tapasztalt az elmúlt években, s miután felismerte, hogy „*igen vékonyan vagyon ü az németnél, kezde gondolkodni maga és nemzete felől*”.⁵²

⁵² Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 245. o.

Egyre világosabb lett előtte a Habsburgoknak az a szándéka, hogy Erdély erejének megtörése után Magyarországgal szemben hasonló módon járjanak el. Orvosságot keresett ez ellen a veszedelem ellen. Ilyen helyzetben érte őt a török földön bujdosók első próbálkozása, mely arra irányult, hogy megnyerjék őt a Habsburg ellenes harc vezérének.

„Erre az indulatra soha nem vitt engem az én felfuvalkodásom, sem peniglen valami ok nélküli való böcsület keresésem” — írta egy későbbi levelében —, de hazánk romlásán és egész nemzetiségünknek veszedelmén való nagy szánakozásom.”⁵³

Egy másik levelében azt írta: „Mi lött légyen ennek az indulatnak főbb oka? ha religió-é? pénz-é, jószág-é? Egy szóval felelünk kegyelmednek. Magunk és az egész magyar nemzetiségnek életének és az mellett religiójának, szabadságának és javainak megtartása.”⁵⁴ Valóban a nagy személyes sérelmek, az ország szőrnyű helyzetének meglátása után is nehéz munka volt Bocskait rábírní arra, hogy török szövetségben fogjon fegyvert a Habsburgok ellen. A fiatal Bethlen Gábornak nem egyszer kellett „sugogatni” Nándorfehérvárról és sok mindennek kellett történni addig, amíg Bocskai le tudta győzni magában eleven törökgyűlöletét, s hátat fordított eddigi élete politikai koncepciójának.⁵⁵

1604. április 1-én a bujdosók felkérésére „Mehemet pasa istennek kegyelméből az Hatalmas Győzhetetlen török császárnak ittkünn való országának fővezére” levelet írt Bocskai Istvánnak. Előljáróban hivatkozott arra, hogy Erdély míg a töröktől el nem szakadt, milyen szép csendes békeességben élt, utána pedig milyen nagy romlások és veszedelmek következtek be. Felemlítette Székely Mózes és az erdélyi bujdosók nagy megbecsülését a törökök részéről, s hivatkozott arra, hogy milyen sorsa van Bocskainak a császáriak között. Jellemző török diplomáciai tapintattal fátyolt kívánt borítani Bocskai törökellenes múltjára és „elhitte” az erdélyi bujdosóknak, hogy ő a török császárnak mindig jóakarója volt. Ezért mutassa meg most is jóakarátját a szultánhoz és Erdélyhez, s szándéka felől küldjön értesítést. Az értesítés meg is érkezett a török táborba Bocskai Murát nevű rabja által.⁵⁶ A rab elmondta Bocskai kívánságait, amit a bujdosók azonnal „articulusokba csináltak”, bevitték

⁵³ Bocskai István 1605. ápr. 29-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

⁵⁴ Bocskai István 1605. ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. k. 102. o. L. még Bocskai István ugyanaz nap kelt levelét a szultánhoz. uo. 91. o.

⁵⁵ Bethlen Gábor 1620. júl. 30-i levele portai követéhez. T. m. k. Á. I. k. 239—240. o., L. még Mátyás főherceg 1605. márc. 13-i lev. a szász választófejedelemhez. *Marczali H.*: Regesták a külföldi levéltárakból. Bp. 1882. 96. o.

⁵⁶ Lala Mohamed pasa 1604. ápr. 1-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. Nem lehet teljes pontossággal megállapítani, hogy ezt a levelet nem előzte-e meg Bocskai tudatos puhatolózása a török felé. Ugyanis Bethlen Gábor azt írja, hogy tavasszal, mikor Bocskai beküldte Murat nevű

Lala Mohamedhez, majd törökre lefordítva Jauz Ali Malhocs nagyvezérhez küldték. A nagyvezír jelentette a dolgot a szultánnak, s annak beleegyezésével felhatalmazta Lala Mohamedet, hogy Bocskaival szövetséget kössön.⁵⁷ A július 20-án Nándorfehérváron meghalt Ali helyett Lala Mohamed lett a nagyvezér, aki augusztus elején írt levelében tudatta Bocskaival, hogy az erdélyi bujdosók szabad választásukból: „*kegyelmedet egy akarattól fejekké és fejedelmükké akarják választani, mint ilyen böcsületes urat, kinek mind Erdélyben s mind Magyarországon sok öröksége legyen*”. Elmondta azt is, a szultán parancsára elegendő számú hadat rendelt a bujdosók bevitelére és megoltalmazására, akik nemsokára meg is indulnak Temesvár felé. Gyulára, Bocskai lakóhelyéhez közel — ha ő úgy kívánja — szintén elegendő számú török, tatár, magyar és lengyel csapatot küldenek, akikkel Bocskait is beviszik Erdélybe és megoltalmazzák ott. A fegyveres segítségen kívül pénzt is ígért neki, hogy kíséretét fizetni tudja. Kérte, „*ebbeli jó akarattját immár meg ne vonja, hanem ide az Hatalmas Császár birodalmában el jöjjön és az megmondott summa pénzt Kegyelmednek valahová kívánja az hatalmas Császár birodalmában, oda küldjék*”. Mindezek megtartására pedig megesküdött „*az egy Istenre, az Mahumet szent prófétára*” és az „*igaz török*” hitére, s Bocskaitól is „*azon igaz és hűteltaló maga meg kötelező hűséget*” kívánt.⁵⁸ Nem sokkal később Hasszán pasa, temesvári beglerbég, az Erdélybe rendelt csapatok főparancsnoka is elküldte hitlevelét Bocskaihoz, amelyben biztosította őt, hogy „*sem jövő utjában, sem ide jutása után, az hatalmas Császár birodalmában, sem magának, sem az utánna valóknak . . . senkitől semmi bántása nem lesz*”, sőt Erdélyben is minden ellensége ellen megoltalmazza őket.⁵⁹

rabját a sarca összeszedésére, az elmesélte Bethlen Gábor szorgalmatos kérdezősködésére Bocskai állapotát, s így kérték fel Lala Mohamedet, hogy írja meg az idézett levelet Bocskainak. (L. Bethlen Gábor 1604. jún. 23-án kelt lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. és M.) Lehet, hogy Murat Bocskai ilyen irányú megbízatása nélkül cselekedte ezt, de az is meglehet, hogy Bocskai direkt ezzel a szándékkal küldte le a rabot, akit különben ismét visszaküldött a török táborba szóbeli üzenettel, melyben „*jó akarattal ígérte magát az hatalmas Császárhoz és megromlott országához*”. L. uo.

⁵⁷ L. Bethlen Gábor 1604. június 23-án kelt levelét, továbbá *Thury J.*: Bocskay István fölkelése. Sz. 1899. 29—30. o.

⁵⁸ Lala Mohamed dátum nélküli, 1604. augusztus első napjaiban kelt lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. A keltezés időpontjára támpontot nyújt az a körülmény, hogy Lala Mohamed aug. 5-én kapta meg nagyvezéri kinevezését és aug. 6—8. között már elindult Nándorfehérvárról. Ezt a levelet még onnan írta, de már mint nagyvezér, s így a levél aug. 5—8. között kelt. L. *Thury J.*: i. m. Sz. 1899. 40. o.

⁵⁹ Hasszán pasa dátum nélküli, 1604. aug. vagy szept. elején kelt levele Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B. A levél még a temesvári rajtaütés előtt készült.

Bocskai bár felvette a tárgyalások fonalát a törökökkel, de minden csábító ígéret és biztosíték ellenére sem tudta magát véglegesen elszánni a csatlakozásra. Valóban úgy volt, amint egy későbbi levelében írta, hogy minden sérelme dacára „ő *Felsége álgyuival és éles kardjával*” kellett elkergetni a császár hűsége mellől.⁶⁰

*

Mialatt a török földön bujdosó erdélyi emigránsok nagy titokban újabb Habsburg ellenes támadásra készültek Bocskai István bevonásával, izgatott mozgolódás vette kezdetét a királyi Magyarország területén is. E terület lakossága a századforduló éveiben fegyvert fogó erdélyiekkel ellentétben hosszú időn keresztül komolyabb ellenállás nélkül tűrte és szenvedte a Habsburg elnyomást, mert bízott abban, hogy a török elleni háború győzelmes befejezése után javulni fognak a viszonyok. Bocskai azt írta egy későbbi levelében: „*Hogy pedig az német nemzetség minékünk olyan ellenségünk lőtt légyen, mind ez világ jól látta és jól tudja, sőt csudálták azt is az szomszéd országokban, hogy ennyi ideig is elviselhettük rajtunk regnáló kénteli és negédes igájokat.*”⁶¹ A magyar rendek még 1603-ban is csak kérelmekkel fordultak az udvar elé; csak panaszkodtak, könyörögtek, ami persze semmit nem használt. Az udvar nem sokat törődött siránkozásaikkal, s az országgyűlés végzéséből azzal az indoklással hagyták ki teljesen azt a pontot, mely a magyar tanács és kancellária hatásköréről, valamint a magyar katonák előléptetéséről szólt; hogy „*lehetetlen a rendeknek ezen kívánságába beleegyezni, hogy ők tartsák a magyar kormány gyeplőit, s minden jó rendet felforgassanak.*”⁶² A rendek mindezt tudomásul vették, s legfeljebb belső, szóltan elégedetlenséggel figyelték az eseményeket. Magatartásukban a fordulat 1604 elején kezdett bekövetkezni. A fordulat oka pedig az volt, hogy a Habsburgok békealkudozásba kezdtek a törökkel, ami élénk kiábrándulást és nemtetszést váltott ki a magyarországi közvéleményből. Az volt a vélemény ugyanis, hogy a török a békealkudozásokkal csak időt akar nyerni a hadikészüldések háborítatlan folytatására, s e célból ellenfelét az orránál fogva vezeti a békeajánlatokkal. A háború győzelmes befejezésének reménye tovatűnni látszott, s így hiábavalónak tűnt a sok áldo-

⁶⁰ Bocskai István 1605. ápr. 8-án kelt lev. Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. k. 102. o. L. e kérdéssel kapcsolatban az idézeteken kívül még *Jakab E.* : i. m. Sz. 1894. 782. o., *Szamosközy I.* : i. m. MHHS. XXX. k. 244. o., *Benda K.* : A Bocskai szabadságharc. 14. o., Csáky István 1605. jan. 29-i lev. Nyáry Pálhoz. TT. 1878. 823. o., Thurzó György 1605. júl. 20-i lev. Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15433. fol. 220.

⁶¹ Bocskai István 1605. márc. 29-i lev. a dunántúliakhoz. MTT. XIX. k. 79. o.

⁶² A prágai udvari kamara 1603. ápr. 7-i véleményes jelentése a titkos tanácsosokhoz. MOE. X. k. 314. o.

zat a zsoldos kegyetlenkedések elviselése. Az elégedetlenkedő rendek március elején szokatlanul nagy számban gyűltek össze Pozsonyban, s a meghökkent Udvar pedig szokatlan mértékben megrakta a várost német és vallon zsoldosokkal.⁶³ Az elkeseredett, mérges rendek március 25-i feliratukban kijelentették, ha a nyomor orvoslásáról nem biztosítja őket Mátyás főherceg, ők a császári zsoldosok kihágásait tovább nem tűrik, s a királyi előterjesztésekre nem ajánlanak meg semmi adót, annál kevésbé, mert az adók fizetését a jobbágyok nem bírják. Élesen kikelték a zsoldosok ellen, akik a nemességet minden kigondolható módon ölik, zaklatják. Példaként felhozták Bánffy Dénesnek, Bocskai sógorának esetét, akit Lassota Erich kassai mustramester saját házában önkényesen elfogatott, Kassára vitetett és fővesztés terhe alatt 14 000 forint váltságdíjat követelt szabadonbocsátásáért. Ezután rátértek a vallási sérelmek felsorolására, az egyik legfájóbb és nagy tömegeket érintő kérdésre; mert a keleti országrész nemessége, polgársága, magyar és szlovák jobbágsága döntő zömében protestáns volt. Bár a magyarországi protestáns lakosság továbbra is fizette a katolikus főpapoknak az egyházi tizedet, azok mégis legkegyetlenebb támadást indították a protestánsok ellen. Az országgyűlési rendek felirata felsorolta, hogyan háborgatják a protestánsokat, templomaikat elfoglalják, papjaikat elfűzik, ami mind csak belső viszályt és gyűlölséget szül akkor, amikor a török ellen a legnagyobb egyetértésre lenne szükség. Kérték Mátyás főherceget, a királytól nyert teljhatalmánál fogva biztosítsa őket vallásuk szabad gyakorlatáról.⁶⁴ Az Udvar úgy válaszolt a rendek feliratára, hogy többek között kihagyta a föltételes záradékot az adómegajánlásból, majd utólagosan a rendek tudta nélkül az országgyűlési végzésekhez hozzátoldotta a hirhedt XXII. törvénycikket, ami eltiltotta a vallásügy tárgyalását az országgyűléseken, és egyúttal kimondta, hogy a katolikus vallásra hozott korábbi törvények érvényben vannak. Ez pedig annyit jelentett, hogy a protestánsok ellen hozott törvények továbbra is érvényesek.⁶⁵

A jog- és alkotmányellenes XXII. törvénycikk óriási felháborodást keltett a protestáns rendek között. 1604. április 8-án nagy tömeg jelent meg Istvánffy Miklós nádori helytartó előtt és a felvonultak ünnepélyesen kijelentették, hogy ha e törvénycikk értelmében bármilyen ellenséges dolgot kísérelnének meg a protestánsok ellen, „*ők maguk saját erejükkel síkra szállni és védekezni készek*”.⁶⁶ Amikor a törvénycikket

⁶³ Uo. 362—363. o.

⁶⁴ Magyar országgyűlési rendek 1604. március 25-i felirata Mátyás főherceghez. MOE. X. k. 466—470. o. L. még uo. 372—373. o.

⁶⁵ L. Magyar Törvénytár 1526—1608. 955—957. o., MOE. X. k. 392—393. o.

⁶⁶ *Dongó Gyárfás G.*: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely. 1900. 135—136. o., MOE. X. k. 523—526. o.

kihirdették, láрма, összeség, protestánsok titkos gyülekezése és fegyverkezése volt tapasztalható mindenfelé. A helyzet mérgesedését csak elősegítették a szeptemberben összehívott gálszécsi gyűlés eseményei. A gyűlést azért hívták össze az északkeleti vármegyék nemessége számára, hogy megvitassák a királyi parancsok szerint teendő intézkedéseket. A Gálszécsre menő rendek elhatározták, hogy a vallás ügyét is tárgyalni fogják a gyűlésen. A szeptember 8-án összegyűlt nemések keserű szemrehányásokat tettek Belgiojoso felsőmagyarországi főkapitánynak, hogy a török közeledése ellenére a rendekkel a hadjáratról nem tanácskozik, de túri, hogy a császári katonaság személyükben és vagyonukban pusztítsa őket, üldözze a protestáns lelkészeket, s maga Belgiojoso is „jó példával” jár előttük a Kassán cselekedett törvénytelenégeivel. „Azt vélik a karok és rendek, hogy a nagyságos generális ur (ti. Belgiojoso) e részben a pozsonyi országgyűlés utolsó articulúsára támaszkodik.” Ez ellen a rendek már több ízben tiltakoztak, ünnepléses óvatást emeltek, s kijelentették, „e részben élni fognak a büntetlen önvédelem jogával”.⁶⁷ Belgiojoso azzal védekezett, hogy amit cselekedett, az mind a király parancsára történt. Az idegen zsoldosokat csak rágalmazták az üldözésekkel. Továbbá megfenyegette a rendeket, hogy ne merjenek a XXII. törvénycikk ellenére vallási kérdéseket tárgyalni. Azt kérdezte a gyűlés küldötteitől: „Hát ti ő Főlsége ellen akartok támadni?” Mire azok bizonyos kitéréssel azt felelték: „Ne adja azt az uristen még csak gondolnunk is; de contra eiusmodi illegitimos impetitores, kik minket hitünkben akarnak háborgatni, általán fogván megoltalmazzuk magunkat cum imculpata tutela.”⁶⁸ Ezzel az északkeleti megyék nemessége elvileg kimondta a fegyveres ellenállást a császári elnyomással szemben, s csak a kirobbanó szikra kellett, hogy a gyakorlati megvalósítás is bekövetkezzen.

A nemesség mellett a felső-magyarországi városok protestáns lakosságának is végsőkéig nőtt az elkeseredése a vallásüldözés miatt. A nemességgel több kérdésben szemben álló polgárság előbb közvetlenül a királyhoz fordult kérelmeivel, azonban miután látta, hogy az eredménytelen, utasította az országgyűlésre menő követeit, keressenek szövetségest panaszaiuknak orvoslásához a nemesség soraiban. A megyei rendek megígérték támogatásukat és közösséget vállaltak a városok szabad vallásgyakorlatot kívánó követeléseivel. Mindez nem sokat használt, mert a katolikus főpapság a császári udvar teljes támogatásával folytatta a vallásüldözést a városokban 1604 őszén is. Kassa után most Lőcse került sorra, ahová október 8-án megérkezett Pethe Márton kalo-

⁶⁷ A gálszécsi rendek 1604. szept. 8-i végzése. MOE. X. k. 590—591. o.

⁶⁸ A gálszécsi gyűlésről Belgiojosohoz küldött bizottság egyik tagjának tudósítása e bizottságnak Belgiojosóval folytatott tárgyalásáról 1604. szept. 16-án. MOE. X. k. 597—598. o. L. még uo. 597—598. o.

csai érsek királyi helytartó Thurzó Kristóf szepesi főispán társaságában. Az összehívott városi tanácsnak felmutatta Rudolf egyenes parancsát, s követelte, hogy a nagytemplomot, a két kolostort, a kórházat, iskolákat, parókiát az összes egyházi vagyonnal együtt adják át neki, úzzék el lelkészeit és térjenek át a katolikus vallásra. A polgárság küldöttei kijelentették az érseknek, hogy ők ugyan a királlyal szemben mindenben engedelmesen viselkednek, de a vallás ügyében kiadott rendeletét a legkevésbé sem hajlandók teljesíteni. A feldühödött érsek erre letartóztatta a küldöttséget. A polgárság, miután fél napig hiába várta vissza képviselőit, fegyverrel támadt az érsek szállására, s a főpap alig tudott kísérőivel együtt elrejtőzni. A bíró erélyes közbelépésével lecsillapította a forrongó kedélyeket, s mikor ez bekövetkezett, az érsek kivonult Lőcséről. Másnap vasárnap visszatért a városba. Bezáratta a templomokat, s így próbálta meg a polgárokat vallásuk elhagyására kényszeríteni. Október 10-én ismét gyűlést hívott össze, de a városiak akkor is állhatatosan kitartottak korábbi álláspontjuk mellett, s így az érsek eredmény nélkül hagyta el Lőcsét. Nem sokkal később, október 16-án összeültek az öt szabad királyi város polgárságának képviselői közös tanácskozásra, amelyen kimondták, hogy megmaradnak vallásukban és tiltakoznak minden támadás ellen.⁶⁹

Ilyen helyzet alakult ki 1604 őszére Magyarországon, s a robbanásig feszült, elkeseredett hangulatban lángralobbantó szikraként hatott az újabb önkényes lépés, amit Belgiojoso tábornok intézett Bocskai István ellen 1604 októberében.

Belgiojoso támadása Bocskai István ellen

*„Ha vitézek vagyunk,
Ugy is félnek tőlünk,
Árulóknak kiáltanak,
Patkószegyet vernek,
Fejünkben szegeznek
S ez világból kiirtanak.”*

Debreczeni S. J.: Militaris congratulatio. Magyar költészet... 75. o.

Giovanni Jacomo Barbiano conte di Belgiojoso császári tábornok, kassai főkapitány neve közismert volt a felső-magyarországi lakosság körében, de ezt a fajta hírességet a magyar nyelvben inkább a hirhedt szóval szokták jelölni. A büszke gróf nevéhez ugyanis sem előző szol-

⁶⁹ *Demkó K.*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 844—845. o., *Hain G.*: Lőcsei krónika. (Kiadták Lőcsén 1910-ben.) 134. o., MOE. X. k. 379—380. o.

gálati helyein, a francia, a pápai és a spanyol hadseregben, sem Magyarországon nem fűződött jelentős hadisiker, viszont annál több „*dicső hadjáratot*” vívott asszonyok, gyerekek, védtelen országglakók és idegen pénzeszládák ellen. 1603-ban lépett császári szolgálatba, s még ez évben elnyerte Kassa főkapitányi s egyben Felsőmagyarország főparancsnoki tisztségét. Magyarországi pályafutását a kassai protestáns üldözésekkel kezdte, amit követett a rablások és zsarolások hosszú sora. Ha valami megnyerte tetszését, addig fenyegette a tulajdonost, amíg a kívánt dolgot neki nem adta. Ilyen okokkal üldözte Homonnai Drugeth Bálintot, Káthay Mihály kállói parancsnokot, akitől öt szép lovat csikart ki, Rákóczy Zsigmondot, aki csak egy szép török sátor kényszeradományozásával tudta megváltani magát. Még a seregében szolgáló hajdúk zsákmányából is elrabolt kétezer ökröt, noha az a katonákat illette. Ha ezeket művelte katonák és tekintélyes birtokosokkal szemben, könnyű elképzelnünk, miket csinált a védtelenebbekkel. Hosszú lenne felsorolni mindazt, amit Belgiojoso gróf a gondjaira bízott lakosság ellen elkövetett, illetve amit katonái büntetlenül elkövettek. Neve még a későbbi években is elrettentő fogalom volt a magyarok számára, amikor ő már idegen népet „*boldogított*” hasonló cselekedeteivel.⁷⁰

1604. július 27-én Belgiojoso értesítést kapott Concini alezredestől a váradi alkapitánytól, hogy Bektas pasa hírek szerint *Lippa* megtámadására készül, s jó lenne védelmi intézkedéseket foganatosítani. Ezt a jelentést követte Rákóczy Lajos értesítése, aki szintén a török Temesvár körüli fenyegető gyülekezésére hívta fel a figyelmet és egyben beszámolt *Lippa* készületlen helyzetéről is.⁷¹ A török támadó szándékáról küldött hírek helyesek voltak, csak a támadási irányokat nem tudták felderíteni pontosan. A magyarországi hadjárat vezetésével megbízott Lala Mohamed pasa, későbbi nagyvezér terve ugyanis az volt, hogy a főerőkkel a Duna mentén Esztergom ostromára indul, Hasszán temesvári pasa pedig a becskerekai béggel és a bujdosókkal Erdélybe tör, ott felszámolja a császári erőket és a fejedelemséget visszaállítja régi állapotába. Mint tudjuk, e tervhez kívánták megnyerni Bocskai Istvánt,

⁷⁰ Belgiojoso 1606-ban ismét Spanyolországba ment, ahol mint tartományi kormányzó működött 1626-ban bekövetkezett haláláig. Működésével kapcsolatban l. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 81—85. o., *Marczali H.*: i. m. 102—103. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 161. o.

⁷¹ Rákóczy Lajos 1604. júl. 28-i jelentését l. *Gömöry G.*: Rákóczy Lajos jelentése *Lippa* helyzetéről. HK. 1894. 688. o. Továbbá l. még *Gyalóka J.*: A biharmegyei hadjárat 1604-ben. HK. 1928. 261. o., *Márki S.*: A tizenöt éves háború történetéhez. HK. 1894. 482. o.

Rákóczy Lajos (1570—1612.) Rákóczi Zsigmond fejedelem unokatestvére, kora ifjúságától fogva katonáskodott. 1600-tól 1603-ig Basta parancsnoksága alatt harcolt. 1604-ben lippai főkapitánnyá nevezték ki. 1605 elején csatlakozott a szabadságharcához. Ez év közepéig Lippán tartózkodott, majd amikor a vár török kézre került, Bocskaihoz ment, aki 1606 elején a felsőmagyarországi

akinek a fejedelmi széket felajánlották.⁷² Belgiojoso a jelentések vétele után augusztus 17-én parancsot küldött, hogy Lippát lássák el élelemmel, Dampierre⁷³ ezredest előre rendelte harcfelderítésre a török tábor ellen, maga pedig szeptember 8-án tábort vont össze Tokajnál és Rakamaznál. Dampierre 500 hajdúval indult el a harcfeleladrá, s szeptember első napjaiban megérkezett Lippára.⁷⁴ Itt haditanácsot tartott Rákóczy Lajos lippai, Petneházy István⁷⁵ jenői kapitányokkal, valamint Lippai Balázs,⁷⁶ Ibrányi Ferenc,⁷⁷ Dengeleghy Mihály,⁷⁸ Szénási Máttyás⁷⁹ és

mezei hadak generálisává és kállói főkapitánnyá nevezte ki. Még ez évben ajánkozott az udvar felé, hogy leveri a szabadságharcot. 1607-ben bárói rangot nyert, 1610-ben a hajdúk főkapitánya lett. Halála előtt, 1611-ben részt vett a Báthory Gábor elleni hadjáratban. L. *Gyalókey J.*: i. m. HK. 1828. 261. o., TT. 1878. 56. o., *Takóts S.*: A magyar gyalogság megalakulása. 108. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 147., 312., OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., Archivum Familiae Rákóczy de Felső-Vadász. fasc. 1.

⁷² L. *Thury J.*: i. m. Sz. 1899. 39—40. o., valamint Lala Mohamed, Bethlen Gábor, Hasszán pasa idézett leveleit (56—59. sz. jegyzetek). A Gálszécsen összegyűlt rendek még szeptember 16-án is úgy tudták, hogy a fő támadási irány Tokaj felé lesz. MOE. X. k. 596. o.

⁷³ Heinrich Du Val, Graf von Dampierre Freiherr von Mondrovia. (1580—1620.) A franciaországi Du Hansban született. Előbb a spanyol hadseregben harcolt a hollandok ellen, majd 1601-től császári szolgálatba lépett. 1602—1603-ban Basta, 1604-ben Belgiojoso parancsnoksága alatt harcolt. 1605-ben Esztergomot védte, mint ezredes. 1616—1617-ben a velenceiek ellen küzdött, 1618-ban a Csehországba küldött magyar csapatok parancsnoka lett. 1619-ben „Obrišt Wachmeister zu Feld über alles Kriegsvolk zu Ross.” 1620-ban Pozsonynál esett el. *Gyalókey J.*: i. m. HK. 1928. 260. o., *Márki S.*: i. m. HK. 1894. 484. o.

⁷⁴ A hadtörténeti irodalom eddig levéltári anyag híján nem tudta helyesen megállapítani a temesvári rajtaütés időpontját. *Gömöry G.* szeptember 19-ére tette az időpontot (l. Hajduk Lippa alatt H. K. 1992. 120. o.), melyet elfogadott *Márki S.* is (i. m. HK. 1894. 483. o.). *Gyalókey I.* szept. 15—17. között vélte a rajtaütés idejét (A biharmegyei hadjárat 1604-ben. HK. 1928. 260. o., Hol lepte meg Dampierre a törököt? u. 16. o.). Kutatásaim során előkerült az erdélyi bujdosók 1604. szept. 14-i levele, melyben már irnak a rajtaütésről, tehát legkésőbb szept. 14-én, vagy valószínűbben 13-án történt. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁷⁵ Petneházy István jenői kapitány, 1602-ben sikeresen harcolt a török ellen ezen a vidéken. 1604 decemberében csellel átadta a várat Boeckainak, majd 100 lovassal maga is a táborba ment. 1605-ben ismét Jenőn tartózkodott, s közreműködött Erdély nyugati határvidékének biztosításában. L. *Szamosközy I.* i. m. MHHS. XXX. k. 255—257., 262. o., *Alvinczy P.*: i. m. 12. o., OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁷⁶ Lippai Balázs cigány származású hajdúkapitány, egyszerű katonaként kezdte katonai pályafutását Lippa várában. 1604. okt. 14-én hajdúkapitányként, az elsők közt csatlakozott Boeckaihoz. Az ez év őszén vívott harcokban vezető szerepet játszott. 1605 jan.-ban kivégezték. Kivégzésének oka részben féltelen magatartása, részben pedig az a körülmény volt, hogy a nemesi vezetés előtérbe nyomult. Úrügyként Bastával folytatott levelezését hozták fel. L. *Geréb L.*: A hazai osztályharcok irodalma. 1525—1660. Bp. 1955. 265—277. o., *Veres E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. II. k. 1699., 1714. sz. levelek.

Deli Száva⁸⁰ hajdúkapitányokkal. A megbeszélés értelmében szeptember 13-án vagy 14-én hajnalban mintegy 5000 gyalogossal és erős lovas-sággal váratlanul megtámadták temesvár mellett a mintegy 400 erdélyi bujdosó és a melléjük rendelt törökök táborát. A váratlan rajtaütés miatt támadt nagy zűrzavarban sokat levágtak közülük, sok zsákmányt is ejtettek és a bújdosókat csak a Temesvárról segítségükre küldött 1000 török mentette meg a nagyobb katasztrófától. A bár megkésve, de még azért idejében érkező segítség megnyomta a támadókat, és azok zsákmányukkal elhagyták az ütközet színhelyét.⁸¹ A zsákmányolt holmik között találtak olyan levelet, amely felfedte a bujdosók és Bocskai István kapcsolatát.⁸² Dampierre e levelet Belgiojosohoz küldte,

⁷⁷ Ibrányi Ferenc 1604. okt. 14-ének éjszakáján csatlakozott Bocskai Istvánhoz. A kezdeti hadműveletekben még részt vett, de 1604 végén meghalt valami betegségben. L. *Geréb L.*: i. m. 293. o., OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁷⁸ Dengeleghy Mihály elszegényedett nemesi származású hajdúkapitány. Okt. 14-én csatlakozott Bocskaihoz. Részt vett az 1605. évi hadműveletekben mint nagyobb egység parancsnoka. 1611-ben mint Lippa várának kapitánya Thurzó nádor átpártolásra hívó levelére tagadólag válaszolt. Még ez évben, vagy 1612-ben meghalt. Felesége, a szép Török Kata Báthory Gáborral tartott bizalmas kapcsolatot. L. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. e., Thurzó cs. lt. fasc. 36., HK. 1896. 287. o., *Szilágyi S.*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867. 71., 214. o.

⁷⁹ Szénási Mátyas hajdúkapitány is okt. 14-én csatlakozott Bocskaihoz. 1604. dec.-től 1605. jan.-ig Szatmár ostromában vett részt, s a vár feladása után a császári őrseget levágatta. Ezért Bocskai „*vasban járatta*” L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 322. o., OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁸⁰ Deli Száva hajdúkapitány. Neve nem szerepel a Bocskaihoz csatlakozottak között, korábbi életéről adatok nem állnak rendelkezésünkre.

⁸¹ Az erdélyi bujdosók idézett szept. 14-i levele csak szüksézszerűen emlékezik meg a rajtaütésről: „Az mely szerencsétlenség, ide jutván, véletlenül találá bennünket talán Nagyságodnak egyebek külömben referálják, de ahhoz képest, hogy véletlenül és annyi számú ellenségtől esett, Isten kegyelmességéből kevés szándékokat vihették véghez.” *Szamosközy* 4000 főnek mondja az erdélyi bujdosók létszámát (MHHS. XXX. k. 228. o.) és 3000 főnél többnek a támadók erejét. (uo.) Az erőviszonyokkal kapcsolatban l. még *Márki S.*: i. m. HK. 1894. 483. o., *Gömöry G.*: i. m. HK. 1892. 119. o. és *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 175. o.

⁸² Nincsen még teljes bizonyossággal kiderítve az, hogy mely levelet, vagy leveleket találtak meg a temesvári rajtaütésnél, és milyen úton juttatták el azt, vagy azokat Belgiojoso kezeihez. *Szamosközy* azt mondja, hogy a hajdúk Fenessy István deák dolmányát vitték magukkal, melyben „Bocskainak szóló császár levelei” voltak. (MHHS. XXX. k. 243. o.) *Gyalóka*y szerint Bethlen Gábor nadrágját vitték magukkal, zsebében Bocskai levele, melyeket Dampierre Concini váradi alkaptány útján Belgiojosohoz juttatott. (i. m. HK. 1928. 262. o.) Annyi biztos, hogy valami levél Belgiojoso kezébe került, amely tényről Bocskai már Szatmáron létében, szeptember végén értesült. (L. Bocskai István 1604. okt. 4-i lev. Belgiojosohoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.) E levél adata szerint nem valószínű, hogy Concini útján küldte Dampierre Belgiojosohoz

majd miután Rákóczy Lajost visszarendelte Lippára a vidék szemmel-tartására, Jenőn kótyavetyét tartva mintegy 2500 emberrel Gyula ellen indult. Itt nem járt sikerrel, mert a várost ugyan felperzseltette, de amikor katonái ostromra indultak a vár ellen, a felkészült törökök olyan tüzet zúdítottak rájuk, hogy mintegy 600 halott hátrahagyásával el kellett vonulniuk Gyula alól.⁸³ Ezután Dampierre szeptember 25-én bevonult a rakamazi táborba.⁸⁴

Belgiojoso örömmel fogadta a Bocskairól nyert értesülést, sőt egykorú feljegyzés szerint ivott is Bocskai „egészségére”, s azt mondta, még tizenkét ilyen lázadót kíván, hogy gazdag lehessen.⁸⁵ Azonnal levelet küldött neki, melyben megparancsolta, hogy szeptember 28-ra jelenjen meg a rakamazi táborban. Úgy látszik azonban, maga sem hitte Bocskai megjelenését, mert már szeptember 25-én vagy 26-án megkezdte bizalmas embereivel a Bocskai elleni haditerv elkészítését.⁸⁶ Célja az volt, hogy Bocskai várait, így Szentjóbót, Kerekit, Sólyomkőt elfoglalja, Bocskait vagy elfogja, vagy menekülésre kényszeríti, s magának tetemes zsákmányt biztosít a támadás folyamán. Szándékának megvalósításához a következő erők álltak rendelkezésre: 1. A rakamazi táborban levő 1500—2000 főnyi, zömében lovasságból álló császári katonaság. 2. A Petz ezredes parancsnoksága alatt Kassán levő 6 zászlóalja gyalogság (2000 fő) és tüzérség, valamint 600 főnyi lovasság. 3. Dampierre ezredesnek a temesvári rajtaütésben és Gyula ostromában résztvevő hajdúi, akiknek létszáma kb. 3000 fő volt. 4. Az Erdélyben levő császári haderő; — vallonok, hajdúk és a hozzájuk csatlakozó székelyek, összesen mintegy 5000 fő. 5. Várad őrsége, 1200 katona. A számításba jövő csapatok összlétszáma elérte a 13—14 000 főt.⁸⁷ Ez már olyan erős hadseregnek számított abban az időben, amellyel Belgiojoso ellen tudott volna állni

az elfogott levelet. Némely körülmények azt engedik feltételezni, hogy Bethlen Gábor június 23-i idézett levelének fogalmazványi példányát hozták el a hajdúk Temesvár mellől. Tudniillik az Eszterházy lt. Rep. 77-ben levő iratok között, mely lényegileg Bocskai és ecsedi Báthory István bizalmas leveleinek egy részét foglalja egybe, ott van Bethlen e levelének elküldött és fogalmazványi példánya is, ez utóbbi szakadt, gyűrött formában. A hipotézis szerint ez a levélfogalmazvány került Belgiojoso kezébe, melyet ő tanúbizonyoságként lemásolás után elküldhetett Báthory Istvánnak, akit mindenáron meg akart győzni Bocskai bűnösségéről. (L. Belgiojoso 1604. oktojt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

⁸³ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. Gyula ostromában a hajdúkapitányok és Petneházy István is részt vettek.

⁸⁴ L. *Gömöry G.*: i. m. HK. 1892. 120. o., *Márki S.*: i. m. HK. 1894. 484. o.

⁸⁵ *Marczali H.*: i. m. 103. o.

⁸⁶ L. Bocskai István 1604. okt. 4-i lev. Belgiojosóhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁸⁷ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 246. o., *Bethlen F.*: *Historia de rebus Transsylvanicis*. VI. k. 127. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 77. o. Vö. *Benda K.*: *A Bocskai szabadságharc*. 5. o., *Kővári L.*: i. m. 4. k. 163. o.,

nagyobb török támadásnak is. A hadműveleti terv az volt, hogy a több irányból összevont csapatok koncentrikus támadást intéznek Bocskai várai és birtokai ellen, s egyben elvágják az üldözőbe vett főurat Erdélytől és a töröktől is.

A hadművelet valódi célját Belgiojoso eltitkolta és azt hirdette, hogy a készülő török támadás elhárítására kell összevonni ezeket az erőket. Nehéz lenne azt eldönteni, hogy valóban akart-e a kassai „király képe” Bocskai erejének megtörése után a török ellen menni? Az összevont sereg nagy létszáma arra mutat, mintha lettek volna ilyen tervei, de az is meglehet, hogy a nagy sereggel csak a Bocskai ellen folyó hadművelet zavartalanságát akarta biztosítani török csapatok közbelépése ellen.⁸⁸ Csapatainak gyülekező helyét *Adorján* váránál jelölte meg, a Berettyó partján.⁸⁹

Amikor e jelentékeny császári erők fenyegetően gyülekezni kezdtek Bocskai István ellen, úgy látszott, hogy semmi nem mentheti meg végététől a törökellenes összefogás nagy politikusát, a győztes törökverő hadvezért. Vagy a fogság, vagy az idegen földön való bujdosás jut neki is osztályrészül, mint annyi magyarnak az elmúlt évek folyamán.⁹⁰ Hiába voltak nagy érdemei a Habsburgok szolgálatában, hiába száműzték Erdélyből császárpátirsága miatt, ez újabb kiadású „Pizzaro” hálójából nem látszott kiut. Most választania kellett! Hagyja magát elfogatni, vagy menekül deresedő fején az erdélyi katasztrófa felidézésének vérvádjával, vagy pedig megkísérli a szinte lehetetlen és fegyverrel ellenáll. Bocskai ez utóbbit választotta és a feje fölött gyülekező vészterhes felhőkből valóban vihar lett, de olyan vihar, melyben a magyar nép felgyülemllett keserűségének felszabadult orkánja tombolt és e vihar kisöpörte csaknem az ország egész területéről a császár katonáit.

Gömöry G.: Az álmosdi ütközet. HK. 1891. 709—710. o., *R. Kiss I.*: i. m. I. k. 232. o. Belgiojosónak az a véleménye volt a hadjáratban igénybe vett hajdúkról: „Csak a hajdúknak adjunk zsoldot, mind atyjokat, anyjokat levégathatjuk velök, kivált ha a zsold mellett még szabad nyereséget is adunk nekik.” Idézi Demkó K.: Magyarország hadiereje a XVI. században. HK. 1916. 35. o.

⁸⁸ Belgiojoso azt írta 1604. okt. 17-i levelében Báthory Istvánnak: „... ez lecsendesítvén, inkább az ő Főlsége akarata szerint hamarébb az alsó táborba segítségére mehessenek.” OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. E terv komolyságának ellentmond az a körülmény, hogy a törökök október után nagyobb hadműveleteket nem folytattak, s Belgiojoso csapategységei Petz seregét nem számítva csak okt. 10-e után gyűltek össze az adorjáni táborban, s így október vége előtt nem érkezhettek volna meg Esztergom mellé az alsó táborba. L. ezzel kapcsolatban Belgiojoso 1604. okt. 10-i lev. Bocskai Istvánhoz. uo.

⁸⁹ Adorján vára Váradtól északkeletre 27 km-re feküdt a Berettyó partján. Az azonos nevű falu 1598-ban elpusztult. A vár maradványai még a XIX. század elején is fenn állottak. L. *Gyalóky J.*: i. m. HK. 1928. 272. o.

⁹⁰ Az erdélyi bujdosókon kívül l. pl. Illésházy István esetét. *Károlyi Á.*: Illésházy István hűtlenségi pere.

II.

A SZABADSÁGHARC KITÖRÉSE ÉS KIBONTAKOZÁSA

Bocskai védelmi harca
(1604. szept. 29.-okt. 14.)

„Németek jüvését urfi (Bocskai) érti vala
a vütezeknek hírré adta vala,
mindenfelől nép ugyan redáfut vala,
gyültön gyül, tábora sokasul vala.”

„Bocskai Istvánról szóló históriás ének.” *Geréb L.*: A hazai
osztályharcok irodalma. Bp. 1954. 271. o.

Bocskai István 1604 nyarán még messze volt attól az elhatározástól, hogy az erdélyi bujdosók és a törökök felhívására kibontsa a Habsburg ellenes függetlenségi harc zászlaját.¹ Azt sem lehet tudni pontosan, hogy ezek a sürgető levelek mikor jutottak el hozzá, mert ebben az időben Erdélyben tartózkodott birtokügyeinek intézése végett. Még szeptember közepén, a temesvári rajtaütés idején is Kolozsvárott volt,² s így az erdélyi bujdosók szeptember 14-i híradása csak nagy kerülővel, késve érkeztetett meg hozzá. E levélben a bujdosók bejelentettek, hogy mint „ilyen jó akaró ismert Urunkat előnkbe nem csak választjuk, hanem fejedelmünké is akarjuk tenni, és mikor Nagyságodat Isten közünkbe hozza, az hatalmas Császártól nyert libera Elektioról való Athname levelünket Nagyságod kezébe adgyuk”. Megírták azt is, hogy Dampierre támadása nem sok kárt okozott nekik, és készek az Erdélybe indulásra. Ehhez elegendő had áll rendelkezésükre és Bocskai elé is megfelelő létszámú katonaságot tudnak küldeni Gyuláig, hogy biztonságosan jöhessen közéjük. A vezérpasa megígérte, csak jól fizetett török hadak kísérik őket Erdélybe, akiket „az haza pusztításátul is inkább zabolán tarhatják”. Kérték, siessen, hogy mindnyájuknak „nagyobb hitele lehesen” a török előtt. „Az üdö és szegény hazánkknak megromlott állapotja és országunkon kívül létünk is haladékat ez dologban nem szenved.”³

Bocskai a temesvári rajtaütés időpontja után néhány nappal hazaelé indult Erdélyből. Útközben Szatmáron megpihent, s itt értesült

¹ L. Bethlen Gábor 1604. jún. 23-i id. levelét Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. és M. és a török pasák id. leveleit uo.

² Sennyey Pongrác 1604. máj. 5-i levelében azt írja Bocskainak, hogy hallott Erdélybe készüléséről. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G. L. még *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. MHHS. XXX. k. 243. o.

³ Erdélyi bujdosók 1604. szept. 14-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

nagy megdöbbenéssel arról, hogy állítólag olyan levél került Belgiojoso kezeibe, amely fényt derít az erdélyi bujdosokkal és a törökökkel titokban folytatott tárgyalásokra.⁴ Ha váratlanul érintette is ez a hír, azért nem vesztette el a fejét, hiszen nem lehetett biztosan tudni, hogy nemcsak mendemonda-e az egész, egyike a császáriak évek óta folytatott gyanúsításainak, s valójában nincs is semmi konkrét bizonyíték a kassai „király képe” kezében. Mindenesetre úgy tett, mint akit mélyen felháborít ez a „minden alapot nélkülöző practica”, s ismerőseinek, Senyney Pongrácnak⁵ és Dengeleghy Miklósnak⁶ azt mondta, azonnal Belgiojosohoz siet és tisztázza magát ez alól a vád alól. Annyira azonban még sem volt biztos a dologban, hogy valóban oda is menjen, s így Kassa helyett Várad felé vette az útirányt. Váradon felkereste Concini alkapitányt, s kérte, mondja meg neki a „király képe” pontos tartózkodási helyét. Mindez csak időhúzás volt részéről és egyben öngazolás keresés arra az esetre, ha még sincs semmi terhelő bizonyíték a felsőmagyarországi főkapitány birtokában, s csak hallomásokból származó gyanu alapján ilyen hír támasztásával akarja a valóságot kipuhatolni. Váradról azután egyik erős, nehezen megközelíthető várába, Súlyomköre ment, s itt várta az általa elterjesztett hírek szerint köszvénytől betegen ágyban fekve, de valójában nagyon is éber figyelemmel az események alakulását. Mindaddig nem akart semmilyen védelmi előkészületet tenni, amíg bizonyosságot nem szerez a dolgok felől, nehogy azután ezt tudják ellene vádként felhozni. Ez a passzivitás azonban addig tartott, amíg szeptember 28-án meg nem kapta Belgiojoso levelét, amelyben a „király képe” megparancsolta, hogy még azon a napon jelenjen meg a rakamazi táborban. Bocskai még most sem tudta biztosan, hogy van-e ellene bizonyíték, vagy nincsen. Ezért nem tagadta meg egyenesen a parancs teljesítését, hanem azt válaszolta Belgiojosónak, hogy betegsége miatt most nem tud menni Rakamazra, de amint felgyógyul, azonnal odamegy.

⁴ L. Bocskai István 1604. okt. 4-i lev. Belgiojosóhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., továbbá *Gyulaffy L.*: Följegyzései. MHHS. XXXIII. k. 35—36. o., *Kövári L.*: Erdély története. Pest, 1860. 4. k. 163. o.

⁵ Senyney Pongrácz Báthory Zsigmond uralkodása alatt tanácsos, követ, várkapitány, főispán, majd főudvarmester lett Erdélyben. A fejedelem lemondása után Rudolf hűségére esküdött. A szabadságharcral szemben ellenséges álláspontot foglalt el. Bocskai megfosztotta vagyonától, de Rudolf Zemplénben adott neki birtokot. 1606-ban báróságra emelték. Részt vett a Báthory Gábor elleni merényletben. Elmenekült s meghalt 1613-ban. *Lázár M.*: Erdély főispánjai. Sz. 1888. 37—39. o., *D. Gyárfás G.*: Adalékok Zemplén vm. történetéhez. Sátoraljaújhely, 1897. 160. o., *Nagy I.*: Magyarország családai. Pest, 1863. X. k.

⁶ Dengeleghy Miklós Szatmár megyei birtokos D. Mihálynak, Bocskai kapitányának bátyja volt. Kitarzott a császár pártján 1605-ben is és akadályozta Szatmár átadását Bocskainak. Magatartásáért 1609-ben királyi adományban részesült. *L. Nagy I.*: i. m., 279. o.

A Belgiojosótól jött parancsot követő értesülések, amelyeket bizalmas emberei küldtek Súlyomköre, egyre kevesebb kétséget hagytak benne a császári főkapitány szándékai felől, s ezért nagy titokban azonnal hozzáfogott a védelmi előkészületek megtételéhez. Küldöncei útján Súlyomköre rendelte Kereki és Szentjób várainak kapitányait tanácskozássá végett. Nyilvánvalóan legelőször is ki akarta puhatolni, hogy milyen mértékben számíthat rájuk az események ilyen alakulásánál. Amikor a Súlyomköre rendelt kapitányok megérkeztek, Bocskai elmondta nekik, hogy értesülései szerint Belgiojoso kezébe került a török földön bujdosó Bethlen Gábornak egy óhozza írt levele, s a kassai főkapitány most a rakamazi táborba rendelte őt. Tudomására jutott azonban az is, ha megjelenik a táborban, azonnal fogságra vetik. Kérte a kapitányokat, adjanak tanácsot, mitévő legyen.

Bocskai közlése nem lepte meg különösebben a jelenlevőket, mert maguk is hallottak már híreket Bethlen császári kézbe került leveléről. A vélemények megoszlottak a teendőket illetően. Voltak akik azt javasolták, Bocskai forduljon kegyelemért a császárhoz, mások viszont fölösleges és kilátástalan dolognak ítélték ezt. Maga Bocskai is ez utóbbi véleményen volt, s kijelentette, a császáriak között „*soha neki nem hinnének*”. Példaként felhozta Jósika István⁷ és Sarmasághy Zsigmond⁸ esetét, s közölte azt az alapos aggodalmát, hogy őrá is hasonló sors várna. Ezután felmutatta a szintén török földön bujdosó Bethlen Farkas nemrégén érkezett levelét, melyben az találgatózót kért Kereki várában, „*mert oly beszide volna*”, ami Bocskai javára válik. Ekkor a gyűlés olyan elhatározásra jutott, hogy az erdélyi bujdosóktól és a velük levő török csapatoktól kérnek segítséget a várakba Belgiojoso ellen, Bocskai pedig kíséretével együtt menjen az erős török őrsgel rendelkező Gyulára, nehogy esetleg a közelben levő császári csapatok rajtaüssenek, mielőtt a segélyerők megérkeznek. Úgy látszik Bocskai is hajlott egy ideig e terv felé, mert a kerekieket hazaküldte és megparancsolta nekik; „*mingyarást törökért küldenének Gyulára, és ha lehetne jönnének szinté(n) Súlyomköbe, hogy marháját is vihetné el, ha pedig annyin nem jöhetnének, jönnének csak Kerekéhez*”. A többiekkel is megfogadtatta, hogy vele mennek Gyulára, s megnyugtatójukra közölte, a pása hitlevele is nála van, mely szavatolja biztonságukat. Valószínűen

⁷ Jósika István Báthory Zsigmond uralkodása idején kancellár volt. 1598 szeptemberében Rudolf parancsára Szatmáron kivégezték, hogy a Zsigmond hűségére ismét visszatért rendeket megfélemlítsék *Kövári L.*: i. m. 4. k. 82. o.

⁸ Sarmasághy Zsigmond Torda vm. főispánja, Báthory Zsigmond híve volt. 1604-ben Basta elfogatta, de a jezsuiták kikérték. 1616-ban Dézs táján Bethlen ellen harcolt. *L. Sennyey Pongrácz 1604. máj. 2-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E., továbbá Nagy I.*: i. m. X. k. 69. o.

az volt a terve, hogy további török javaslatok szerint a bujdosókkal és a török csapatokkal együtt innen indítja meg a támadást Erdély felszabadítására a császári uralom alól. Ezt az elhatározást azonban hamarosan megmásították, s úgy döntöttek, nem vonulnak török területre, hanem a várakat, elsősorban *Kerekit* megerősítik, s ott védekeznek a császáriak támadásával szemben a felmerülő török csapatok érkezéséig.

Nem tudjuk pontosan, miért módosították az első elhatározást. Állítólag egyesek azt mondták, szégyen lenne elhagyni a várakat és török földre menekülni. Valószínű ez a gondolat szöveget ütött Bocskai fejébe már csak azért is, mert tapasztalta, hogy az erdélyi bujdosók is nem török földön levő vezért kerestek maguknak, hanem olyat, aki Magyarországon tartózkodik, s így nagyobb hitele van nemcsak a török, hanem a magyar közvélemény előtt is. Másfelől tudta, hogy ezzel véglegesen elvágja az utat a Habsburgok felé, amire — figyelembe véve eddigi életének politikai koncepcióját — érthetően nehezen szánta rá magát. Ugyanakkor törökellenes harcokban eltöltött múltja miatt a pasák minden hitlevele dacára sem látta biztonságosnak helyzetét a törökök között. A gondolatok és érzelmek vívódását, ami ezekben az órákban végbement Bocskaiban, természetesen csak sejtethjük, hiszen azoknak legtöbbször soha papírra nem vetette. A súlyos gondok, éjszakai tépelődések tanúi talán csak a csonkig égő gyertyák voltak, s a sólyomkői vár keskeny ablakain betekintő első napsugarak, amelyek elűzték az éjszaka sötétjét, s új, gyötrelmes várakozással telített nap beköszöntését hirdették. Egy közel ötven éves ember állt az események forgatagában, akitől már távol volt az az ifjonti hév, ami gyors elhatározásra ragadja az embert. Jelleméből hiányzott a kalandor vonás, s ezért nem tudta eddigi élete politikai hitvallását könnyedén, pillanatok alatt sutba dobni, hogy rálépjen egy új, bizonytalan útra, amelyen nem lehet tudni kik lesznek a követők, a harcostársak és kik az ellenségek és egyáltalán hová vezet ez az út. Ha látta is az egész nemzet elégedetlenségét, ugyanakkor szeme előtt peregték le az erdélyi elbukott Habsburg ellenes megmozdulások, amelyek nyomában újabb pusztulás, gyász következett. Nem tudta, ha megkondítja az új fegyveres küzdelem harcba hívó harangját, ezzel nemcsak újabb szenvedések özönét zúdítja-e nemzetére, s újabb katasztrófa felidézésének vérvádját vonja magára? A sólyomkői tanácskozás idején még csak védekezésre határozta el magát egy császári tábornok támadási szándékával szemben, amit még esetleg követhet megegyezés, hiszen Mihály havasalföldi fejedelem is kegyelmet nyert a császártól a miriszlói csata után. Ha pedig nem így alakul a dolog, még akkor is meg van a lehetősége annak, hogy a fegyveres ellenállást megkísérelje kiszélesíteni az egész nemzet Habsburg ellenes harcává.

Lehetséges, hogy mindez még nem alakult ki ily határozottan Bocskai gondolatvilágában a sólyomkői tanácskozás idején. Távolabbi terveit nem közölte a résztvevőkkel, s a fennmaradt levelekből csak azt tudjuk, hogy milyen tervei voltak az erdélyi bujdosóknak és a törököknek, de nem tudjuk, Bocskai milyen mértékben tette ezeket magáévá a szabadságharc kirobbanása előtt. A rendelkezésre álló adatok szerint úgy látszik, ha tétlen nem is volt, hiszen elhatározta a védekezést, s ehhez kért is segélyerőket, de az események alakulásától tette függővé további magatartását. Így tehát bizonyos mértékig várakozó álláspontra helyezkedett, s egy időre átengedte a kezdeményezést a császári hadvezérnek, Belgiojósónak. Mindössze annyit tett, ajándékokat küldött Kerekibe, „*hogy az hová kívántatik hajdu hadnagyoknak vinnék, és az kit Gyulára küldenének (ti. török segélycsapatokért) meg ajándékoznák*”.⁹

Bocskai védelmi előkészületeit és az események menetét azonban egy váratlan árulás zavarta meg. A sólyomkői tanácskozás után ugyanis Székely Ferenc szentjóni várkapitány és Fráter István Bocskai távoli rokona megijedtek az elkövetkezendő veszélyektől, és Pozsgai Lázárt is bevonva a tanácskozásba, tárgyalni kezdtek arról, hogy mit tegyenek ennek elkerülése végett. Végül is gyavaságukban arra az elhatározásra jutottak, felfedik az egész dolgot a császáriak előtt, s így nyilvánvalóan kegyelmet nyernek. Mivel Belgiojoso még távol volt, Székely Ferenc Concini váradi alkapitányt kereste fel, aki ebben az időben magánügyben Szatmáron tartózkodott. Székely feljelentése után Concini azonnal Belgiojósóhoz küldte Wiener Móríc építésztt híradás végett, maga pedig Váradra sietett, hogy az őrség egy részét magához véve, lecsapjon Bocskai váaira. Mintegy 600—800 főnyi katonával *Szentjób* alá sietett, melyet az áruló várkapitány október 2-án kardesapás nélkül át is adott neki. Concini amint bevonult Szentjóra, azonnal kiűzte onnan Bocskai embereit, s katonái még Székely Ferenctől és Fráter Istvántól is elrabolták minden vagyontárgyukat. Az árulók csak egy rossz dolmányban és nadrágban hagyták el a várat. Concini 200 császári katonát visszahagyott őrségül, maga pedig mintegy 400—600 fővel és néhány ágyúval Kereki ellen vonult.¹⁰

Nagy-Kereki vára Váradtól északnyugatra mintegy 20 km-re épült a Kis-Körös partján. Az erősség magvát a négyszögletű belső kastély

⁹ A sólyomkői tanácskozással kapcsolatban l. Székely Ferenc, Pozsgai Lázár és Fráter István vallomását, amit 1604. október 11-én Adorján várában vettek fel. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B.

¹⁰ Szentjób elfoglalásával kapcsolatban az előbb idézett vallomáson kívül l. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 245—246. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXI. k. 31. o., *Istvánffy M.*: Magyarország története 1490—1606. (*Vidovich Gy.* ford. Debrecen, 1867.) 893—894. o., *Gyalóky J.*: A biharmegyei hadjárat 1604-ben. HK. 1928. 279—280. o., *Bánlaky (Breit) J.*: A magyar nemzet hadtörténelme. Bp. 1940. XV. Rész. 5. o.

alkotta, melynek mindegyik sarkán egy-egy vaskos kerek torony állott. A kastélyt külső várfal vette körül mély várárkokkal, keleti oldalán pedig a Kis-Körössel. Kereki vára jelentős erősségnek számított abban az időben.¹¹ Kapitánya a bátor Örvénydi Pál volt, aki a sólyomkői tanácskozás után habozás nélkül látott a várórség megerősítéséhez. Mivel a török segélyerők érkezése még messze volt, zsoldjába fogadta a környéken táborozó 300 köleséri szabadhajdút, akik Egri István kapitányuk vezetésével Bocskai hűségére esküdtek. Ily módon felkészülve várták Kerekiben a fejleményeket. Október 3-án megjelentek Concini katonái a vár alatt. Felszólították Örvénydyt az erősség haladéktalan átadására, majd miután elutasító választ kaptak, megkezdték az ostromot. „*Vékonynak*” bizonyult azonban Concini ereje Kereki elfoglalásához⁷. A bátor hajdúk visszaverték a rohamot és kitérőeseket intéztek a császáriak ellen. Hiába tüzeltek az ágyúk, az erős falak nem omlottak le, „német uraimat” pedig annyira meglövéldözték, hogy sok „*fű ember hullott német*”, s még Concini is megsebesült. A hoppon maradt császáriak 5-én megsegélyenülten kullogtak el a falak alól, ahol egy bátor szívű várkapitány és néhány száz hajdú izelítőt adott nekik a még nem sejtett elkövetkezendőkből.¹²

Bocskai Sólyomkőn értesült a szentjóbi árulásról és Kereki ostromáról. A császáriak támadása váratlanul érte és ezért arra törekedett, hogy valamiképpen időt nyerjen a segélycsapatok jöttéig. Azonnal levelet írt Belgiojosónak, amelyben alaptalannak mondotta az ellene felhozott vádakát és tiltakozott Concini önkényes lépése ellen. „*Mit tehetek én róla, ha én akaratom nélkül valaki valamit tractál én felőlem, mi vétkem énnékem abban?*” — írta az erdélyi bujdosók és a törökök tárgyalásaira célozva. „*Lator, lelketlen*” szolgáinak, Székely Ferencnek és Fráter Istvánnak nem fogadta meg azt a tanácsát, hogy a törökökhöz meneküljön, hanem sólyomkői várában maradt. Itt van most is, amikor „*ü felsége szolgálói*” vannak Szentjóban, Kerekit pedig Concini ostromolni kezdte, „*ü felsége álgyuival lütteti*”, s ő azt sem tudja, hogy elfoglalta-e már. Azt írta Belgiojosónak: „*inkább akarom (ha egyéb nem lehet benne)*

¹¹ *Gyalóky J.* : i. m. HK. 1928. 270. o.

¹² Kereki ostromának pontos dátumát *Alvinczy Pétertől* tudjuk, aki ebben az időben itt volt prédikátor. *L. S. Szabó J.* : A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei. 1549—1925. Debrecen, 1926. 21. o. *Alvinczy P.* : Történeti feljegyzései-ben azt írja: „*Október 3. Concín Cyprián váradi vicekapitány körülzárta és megostromolta Kereki várát, de október 5-én veszteséggel és szegénnyel elvonult alóla, megjélemlítve a hajdúktól.*” *L. Ráday Gyűjtemény* 1955. évi évkönyve. 12. o. *Gyalóky* későbbre, okt. 5-re teszi az ostrom kezdetét (i. m. 281—282. o.), de ez nem fogadható el, mert Bocskai okt. 4-i levelében már Kereki ostromáról ír. *OL. Eszterházy* cs. lt. Rep. 77. fasc. E. A harcokkal kapcsolatban l. még *Szamosközy I.* : i. m. MHHS. XXX. k. 246. o., *Gyulaffy L.* : i. m. MHHS. XXXI. k. 31. o., *Jakab E.* : Újabb adatok Bocskay István életéhez. Sz. 1894. 793—794. o., *H. Fekete P.* : Bocskay István. Hajdúböszörmény, 1935. 12. o.

Sólyomkü várát véreimmel megfestenem, hogy nem mint törökké lennem”. Ez a védekezés egyben burkolt figyelmeztetés is volt a kassai „király képe” számára, hogy az meglássa, Bocskainak eltökélt szándéka a császáriakkal szemben is utolsóig védeni várait. „Soha nem hallatott Magyarországon, hogy egy uron az essék törvénytelen, egy lator szolgájának szavára, vagy török közül hozott át levélre való tekintetben, hogy mindjárt szót házát, jószágát törvénytelen el vegyék, más házát reá vittassák” — háborog tovább és szemrehányást tesz Belgiojosónak, hogy nem értesítette őt a kezében levő „*practica levél*” felől. Kéri, parancsolja meg Concininak, vonuljon el Kereki alól és adja vissza Szentjóbót, mert ő „*ü felsége hive*”. Írt volna a császárnak is, de tudja, Belgiojoso nem engedi fel az udvarba az ő emberét. Válaszoljon minél hamarabb, de magyar nyelven, mert nincsenek mellette deákok, maga pedig „*deáku*” nem tud.¹³

Belgiojoso amikor értesülést szerzett a szentjóbiai árulásáról, utasítást küldött Concininek a teendőkkkel kapcsolatban és meggyorsította a készülődést Bocskai ellen. Amikor október 4-én hírt kapott arról, hogy Concininek nem sikerült kézre keríteni Kerekit, sőt a várbeliek keményen harcolnak ellene, maga is azonnal útnak indult. A nagy sietésben csak mintegy 1200—1500 főnyi lovasságot vitt magával,¹⁴ s 5-én már Kállóból küldött levelet Bocskainak. Valódi szándékát ő is titokban tartotta és azt írta, hogy Concini a Bocskairól szállongó gyanus hírek miatt foglalta el várait. Felszólította, addig is amíg az ügye tisztázást nem nyer, küldjön túszoikat a császári táborba.¹⁵ A levelet Imreffy Jánossal¹⁶ küldre el Bocskaihoz. Belgiojoso a tárgyalásokkal addig akarta húzni az időt, amíg Petz gyalogsága és tüzérsége, Dampierre hajdúi és az erdélyi hadak össze nem gyűlnek az adorjáni táborban. Kállóból maga is a gyülekezőhelyre sietett, s 7-én már innen küldött magyar nyelvű levelet Bocskaihoz. Azt írta, Bocskai kívánságai két pont-

¹³ Bocskai István 1604. okt. 4-i lev. Belgiojosóhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹⁴ A magyar tanácsosok 1604. nov. 19-i véleményes jelentésükben azt írják: Belgiojoso „*cum mille ducentis equitibus in Adorján contendit.*” MOE. XI. k. 36. o. *Istvánffy* szerint 1300 lovassal indult Bocskai ellen. (i. m. 894. o.) *Benda K.*: 1500 főre teszi a Belgiojoso parancsnoksága alatt elől vonuló lovasok számát. (A Bocskai szabadságharc. 5. o.) Belgiojoso csak annyit ír id. okt. 17-i levelében, hogy „*az Slesiai fegyveresek egy részével jöttünk Adorjánban.*” OL. Eszterházy cs. lt. i. h.

¹⁵ Belgiojoso 1604. okt. 5-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹⁶ Imreffy János Magyarországról származott Erdélybe. 1604 októberében Belgiojoso követeként járt Bocskainál, majd annak hűségére esküdvé Erdély nyugati végvárvidékén tevékenykedett. Később Báthory Gábor legkedveltebb tanácsosa lett és felesége bizalmas viszonyt folytatott a fiatal fejedelemmel, mely kapcsolat jelentős vagyoni emelkedést hozott az elnéző férjnek. *L. Nagy I.*: i. m. 4—5. k. 235—236. o. 1605-ös működésével kapcsolatos leveleit l. OL. Eszterházy cs. lt. fasc. B.

ban foglalhatók össze: Hogyan lehet biztonságban élete felől? Itt levő birtokai helyett hol kaphat hasonló javakat más vidéken? A „király képe” nagy ravaszul azt igyekezett bizonygatni, hogy mindig „böcsületes ítleiben” volt Bocskai felől és most is úgy érez. Azt tanácsolta, ha a gyanút el akarja oszlatni maga körül, adja át Kereki várát, legyen ő Súlyomkőben, s bocsássa el a nála levő két kapitányt. Ő zálogképpen Rothwitz urat küldi hozzá. A Bocskai mellett levő hajdúknak és szolgáinak semmi bántódásuk sem lesz. Ha ezek a feltételek nem megfelelőek, úgy a két kapitányt, mint követeket bocsássa vissza, s ő is tovább gondolkodik a dolgokról.¹⁷

Bocskai a két vallon tisztet visszaengedte a császári fővezérhez, és kérte, egy olyan embert küldjön hozzá, akivel mindent meg lehet tárgyalni. Belgiojoso október 10-én az adorjáni táborból Pethe Lászlót küldte tárgyalásra, de azt üzenete, hogy 2—3 óra alatt fejezzék be a megbeszélést, „mert ha az Erdélyi Vallonok, Pecz uram hada és az Haiduság is elérkezik ilyen alkalmatosságunk nem lesz en az kegyelmeddel való tractálásra”.¹⁸

A tárgyalások tehát mindkét fél részéről csak időnyerési szándékkal folytak. Belgiojoso azt várta, hogy a csapatok összegyülekezzenek, s az egyesült erőkkel indíthasson támadást Bocskai várai ellen. Először Kerekit akarta elfoglalni, ekkor már Bocskai is itt tartózkodott,¹⁹ de szándékában volt ugyanakkor Súlyomkőre is lecsapni.²⁰ Az erők gyülekezése azonban eléggé vontatottan haladt. Az erdélyi sereg csak október 8-án indult el Kolozsvárról²¹ és 10-e körül hagyhatta el Petz ezredes gyalogsága is a rakamazai táborn.²² E két sereg beérkezésére nem nagyon lehetett számítani október 13—15. előtt.

Legelőször az Erdély nyugati végvárvidékén tartózkodó Dampierre hajdúi érkeztek meg az adorjáni táborba. Belgiojoso meglehetősen éles

¹⁷ Belgiojoso 1604. okt. 7-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹⁸ Belgiojoso 1604. okt. 10-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹⁹ L. *Gyalóky J.*: i. m. HK. 1928. 290. o. Erre enged következtetni Thurzó György 1605. júl. 20-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15433. fol. 220. Bocskai Kerekiben tartózkodását bizonyítja Belgiojoso id. 1604. okt. 10-i levelének címzése is. (i. h.) L. még *R. Horváth J.*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. 1604—1606. HK. 1893. 522. o.

²⁰ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 246. o.

²¹ Uo.

²² Nem tudjuk pontosan, hogy mikor indult el Petz ezrede Rakamazról. Az biztos, hogy okt. 14-én már Álmosdnál volt, s a mintegy 120 km-nyi utat nem tehette meg 4—5 napnál rövidebb idő alatt zömében gyalogosokból álló seregével. A krónikás szerint „Amerre vezette katonáit, nyomta, rabolta a szegény parasztságot...” — mely ténykedés még csak lassíthatta az előnyomulást. L. *Bethlen F.*: Erdélyi históriájából. (Kiadta *Geréb L.*: A hazai osztályharcok irodalma. Bp. 1955. 279. o.)

politikai érzékkel meg akarta előzni azt, hogy Bocskai és a szolgálatában álló hajdúk maguk oldalára vonhassák Dampierre katonáit. A hajdúk mély törökgyűlöletére épített terveiben. Október 11-én Pethe László, Daróczy Ferenc, Imreffy János, Lónyay János és Lugosi János jelenlétében jegyzőkönyvet vetetett fel Székely Ferenc, Pozsgai Lázár, Fráter István vallomásáról, melyben azok elmondták Bocskai török kapcsolatát. A „király képe” azt hitte, ha mindezt feltárja a hajdúk előtt, teljes szilárdsággal a maga oldalára állítja őket. Összehívatta hát a hajdúkat, s felolvastatta előttük Székely Ferencék vallomását, hogy ebből is megértsek, „nem a Religioért, hanem a rebellioért jöttünk Bocskai ellen”. Az „eszmei” meggyőzés mellett nem hanyagolta el az anyagiakat sem. Szabad prédára ígerte neki a környező vidéket, s még egy havi zsoldjukat is kifizette, ami pedig eléggé ritka esemény volt a császári seregben. Így bebiztosítva magát, teljes nyugalomban volt a hajdúk hűsége felől, s nagy önbizalommal nézett a jövő elé.²³

Szentjób elfoglalása, Kereki ostroma és Belgiojoso hadainak fenyegető gyülekezése végérvényesen bebizonyította Bocskai előtt, hogy nincs más kiút, fegyvert kell ragadni a császáriak ellen. Helyzete ezekben a napokban súlyos volt, mert váraiban nem tartózkodott olyan erejű őrség, amely ekkora létszámú ellenséggel szemben siker reményében helyt tud állni. Összes katonaságának létszáma valami 800 fő körül mozgott, s ez az erő a gyülekező császári csapatok 10 000-en felüli létszámához képest elenyészően csekély volt.²⁴ Igaz, hogy követe Pribék Mihály már több mint egy hete elment Gyulára török segélycsapatokért, de azok megérkezésének időpontja bizonytalan volt, nem lehetett a közeli napokban számítani rá. Félő volt, mielőtt megérkeznének, a császáriak elfoglalják a várait, s elfogják őt is, ha azokba bezárkózik.²⁵ Sok tépelődésre, gondolkozásra most már nem volt idő, gyorsan cselekedni kellett. Saját erejére, leleményességére és hadvezéri tudására volt utalva, s most hogy véglegesen eldőlt, mit kell tenni, mintha kicserélték volna, olyan serényen és határozottan látott hozzá a dolgokhoz. Amikor értesült Kereki ostromának félbeszakadásáról, azonnal elhagyta Sóllyomkőt, „mely nagyon védett helyen, a hegyek oltalma alatt fekszik”, hogy a sík földön minél gyorsabban hadat gyűjthessen a császáriak ellen.²⁶

²³ L. az adorjáni várban 1604. okt. 11-én felvett id. tanúvallomási jegyzőkönyvet, valamint Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

²⁴ Az idézettekén kívül l. Bocskai István 1605. dec. 12-i adománylevelét a hajdúknak. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 126. old., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 163. o.

²⁵ Pribék Mihály küldetéséről beszél az id. okt. 11-i jegyzőkönyv. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

²⁶ L. Bocskai fentebb idézett adománylevelét, valamint a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i átiratát az erdélyiekhez *Szilágyi S.*: Erdélyi

Ismerte az ellene felvonuló császári sereg összetételét, s így az az elhatározás született meg benne, hogy megkísérli csapatát az ellenség erejének csökkentésével növelni, mégpedig a császári seregben szolgáló magyar hajdúk megnyerése révén. Ez az elhatározás egyrészt fényt vet komoly hadvezéri képességeire, de ugyanakkor bizonyítja politikai éleslátását is. Az elmúlt évek folyamán az erdélyi Habsburg ellenes mozgulások főként azért vallottak kudarcot, mert a széles néptömegeket nem vonták be azokba. Bocskai tanult ezekből és most bátran fordult segítségért az eddig mindenre kaphatónak vélt „*bitang korcsos magyaroknak*” nevezett hajdúkhöz, hogy szövetségre lépjen velük a császáriak elleni harcban. Tettének értékét nem homályosítja el a fennálló kényszerhelyzet sem, hiszen ez többnyire ugyanígy felmerült a korábbi mozgulások vezetői előtt is, s azok mégsem mertek a néptömegekre támaszkodni. Nehéz lenne azt megállapítani, hogy ki tette meg a kezdeményező lépést a szövetség létrejötte érdekében. Bocskai azt írta egy későbbi levelében, „*magok jövének érettünk*”, de tudjuk azt is jól, hogy már a sólyomkői tanácskozás után ő maga kezdeményező lépést tett a hajdúk felé. A dolog nyilvánvalóan úgy történt, hogy Kereki ostroma után a már Bocskai szolgálatában levő hajdúk közül néhányan titokban felvették a kapcsolatot Dampierre hajdúival és közvetítették Bocskai üzenetét. Az adorjáni táborban levő hajdúk között elégedetlen és zavart volt a hangulat. Belgiojoso öt hónapi zsoldjukkal adós volt, s a hátralékos összeg kifizetése helyett csak ígéretekkel traktálták őket. Ezek az ígéretek túl nagyok és egyben már elrettentőek is voltak. Bocskai embereinek sikerült tudatosítani közöttük, hogy a „*király képe*” a protestáns vallás és az egész nemzet romlására, pusztítására tör. Bocskain akarja most kezdeni, s ezt velük, saját nemzetbeliekkel akarja végrehajtani. Nem volt nehéz a többnyire protestáns vallású hajdúk bizalmatlanságát felkelteni a vallási türelmetlenségéről már nem egy tanúbizonyságot tevő katolikus császári fővezér ellen, s amikor Bocskai helyes gyakorlati érzékkel nemcsak az elmaradt zsold megfizetését, hanem a hontalan, üldözött élet megszűnését, letelepedést is ígért nekik, nem sokat gondolkoztak, hogy Bocskai oldalán a császáriak ellen fordítsák fegyverüket. Így következhetett be az az állapot, hogy a hajdúk felismerve „*a király képe*” szándékát, „*magok nemzetinek hőhéri*” nem akartak lenni, s Bocskai mellé hajoltak.²⁷

Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE.) V. k. 378—379. o., Bocskai István 1605. ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. k. 103. o. *Pethő G.* : Magyar Krónika (*Geréb L.* : i. m. 258. o.)

²⁷ Bocskai azt írta 1605. ápr. 8-i levelében: A császáriak tervüket „*az magunk nemzete, ugyan az hajdúság által akarták véghez vinni; kiket hogy melléje vehessen az király képe; Váradot, Debrecent és Kerekinek az várasát, mely most nem olyan, hanem nagyon nyolc annyi, mint mikor kegyelmed látta, azt ígerte volt praedául.*

A hajdúk ilyen állásfoglalására már égetően szükség is volt, mert a császári erők gyülekezése befejezéshez közeledett. Bocskainak tudomására jutott, hogy Petz ezrede is egészen közel van már. Úgy döntött, hogy megtámadja ezt a seregszert, mielőtt egyesül Belgiojosóval, mert csak úgy lehet reménye a győzelemhez, ha részenként mér vereséget a császári seregre.²⁸ E harcászati terv föltétlenül helyes volt, mert Petz egysége képezte a gyülekező császári haderő leggyöngébb részét, s egyedül ez ellen kockáztathatott siker reményében harcot Bocskai. Ugyanakkor viszont Petz hadoszlopának veresége érzékenyen érintheti Belgiojoso erejét és egyben utat nyit a gyűrűből Bocskai számára.

A terv végrehajtásához föltétlenül szükséges volt mielőbb meg-egyezésre jutni az adorjáni táborban levő mintegy 3000 főnyi hajdúság vezetőivel. Ez rövidesen meg is történt. Lippai Balázs, Németi Balázs, Dengeleghy Mihály, Ibrányi Ferenc, Szénássy Mátyás hajdúkapitányok október 14-én Bocskai hűségére esküdtek. Megfogadták „erős pecsétnek alatta”, hogy „az nagyságos vitézlő Bocskay Istánnak, az körösztinsígnak, és az mi országunknak s ides Hazánkknak” oltalmazására együtt élnek és halnak.²⁹ Ezek után már csak az volt hátra, hogy a hajdúkapitányok katonáikkal együtt mielőbb Bocskaihoz csatlakozzanak.

De azok az dolgok ezekbe vevék; magok nemzetinek hóhéri nem akarván lenni, úgy megháborodtanak volt rajta, hogy ha szinte oly ember akkor közikbe nem találkozott volna; magoktól is ugyanígy reá támadtak volna az németre. Azonban hogy értették, hogy minket is kergettenek, magok jövének érettünk . . .” MTT. XIX. k. 103. o. E megállapításnál figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy Bocskai mindvégig igyekezett elhárítani magáról a fegyveres kezdeményezés vádját, s ezért írta, hogy a hajdúk kérték fel őt a harc irányítására. L. *Gyulaffy*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 36. o. L. még e kérdéssel kapcsolatban az okt. 11-i adorjáni jegyzőkönyvet, valamint Belgiojoso okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz, melyben azt írja: Bocskai „költötte azt (látván, hogy egyébképpen az Hajdúságot melléje nem hajthatja), hogy az Religióért akarnánk kergetni. Ez szín alatt vonta hozzája az Hajdúkat”. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. Továbbá a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i lev. a hajdúkhöz. MOE. XI. k. 874. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 242. o., *Závodszi Gy.*: Naplója. (*Geréb L.*: i. m. 265. o.) *Sepsi Laczkó M.*: Krónikája. (*Rohonyi G.*—*Nagy L.*—*Tóth G.* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. I. k. 195—196. o.)

²⁸ *Bethlen F.*: i. m. (*Geréb L.*: i. m. 279. o.)

²⁹ Hajdúkapitányok 1604. okt. 14-i hitlevele Bocskai István részére. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B. *Bethlen F.* azt írja (i. h.), hogy először Kun István pártolt át, de ez téves, mert az első csatlakozott hajdúkapitány Egri István volt Kerekinél. L. *Jakab E.*: i. m. Sz. 1894. 794. o. Kun István különben is nem hajdúkapitány, hanem az erdélyi bujdosók Bocskaihoz küldött követe volt. L. Bocskai István 1604. okt. 18-i lev. az erdélyi bujdosókhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. L. még *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . 196. o.

Az álmosd—diószegi ütközet
(1604. okt. 15.)

„Magyar vitézek mind készen valának
egy akaratval (ők) elindulának . . .
mindjárt németek romlani fogának
Szörnyű halált ott nagysokan vallának
és fogságra benne sokan jutának . . .”

„Bocskai Istvánról szóló históriás ének.” *Geréb L.*: i. m. 272. o.

Október 14-re a császári csapatok összevonása Bocskai ellen befejezéséhez közeledett. Belgiojoso a Rakamazról vele jött lovassággal és a váradi őrség egy részével, valamint Dampierre hajdúival az adorjáni táborban tartózkodott. Megérkezett az erdélyi haderő is. Az egybegyűlt erők létszáma elérte csaknem a 10 000 főt. Egyedül Petz ezredes gyalogsága és tüzérsége hiányzott. Ez a hadoszlop már 14-én reggel megérkezett az Adorjántól 20—25 km távolságra fekvő Álmosdra. A császári ezredes Debrecen városát zsarolta, s most is azzal foglalkozott, hogy rettenetes fenyegetések között tízezer tallért kicsikarjon tőlük. Ilyen foglalatoskodás közben kapta Belgiojoso parancsát, hogy haladéktalanul vonuljon az adorjáni táborba.

Bocskai a császári táborban levő emberei útján értesült a Petznek küldött parancsról és tudta, hogy ez az utolsó alkalom az ellenséges erők egyesülésének megakadályozására. Csekély számú katonaságával az Álmosd—Diószeg között elterülő vidékre vonult, s a felesküdt kapitányok útján haladéktalan csatlakozásra sürgette a császári táborban levő hajdúkat. Ezeknek a hajdúknak — mint tudjuk — 13-án és 14-én Belgiojoso egy havi zsoldot osztatott ki, hogy hűségükben megerősítse őket. A hajdúk elégedetlenkedve vették fel az egy hónapi zsoldot az esedékes öt havi helyett, s mikor ez megtörtént, kapitányaik vezetésé alatt nagy káromkodások közepette kimentek a táborból a mezőre, ahol a Bocskai hűségére már felesküdt kapitányok „megmondták a hadnak, hogy Jakab János (ti. Belgiojoso) miben *practicál* és kérék a hajdúságot, hogy *pro patria et fide vonjanak fegyvert ellene és az egész had reá hajla*”. Így indultak el még éjfél előtt Diószeg irányába, hogy a reájuk várakozó Bocskaihoz csatlakozzanak.³⁰

Az adorjáni táborból érkező hajdúkkal Bocskai és Petz csapatának erőviszonyai némiképpen kiegyenlítődtek. Az Álmosdnál levő császári hadoszlop 6 zászlóalj, 2400 főt számláló gyalogosból, 600 sziléziai lovas-

³⁰ *Sepsi Laczkó M.*: i. h., *Bethlen F.*: i. m. (*Geréb L.*: i. m. 280. o.), *Istvánffy M.*: i. m. 895—896. o., *Kővári L.*: i. m. 4. k. 164. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 588. o., *R. Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 582. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 16. o.

ból, valamint a 7 tábori és 2 nehéz faltörő ágyú kezelőszemélyzetéből állott. Ezekhez csatlakozott mintegy 4—500 főnyi hajtó és szolgálószemélyzet, valamint a császáriakkal utazó nőszemélyek és gyerekek. A harc szempontjából számbajöhető elemek száma a 3000 főt semmiképpen sem haladhatta túl. Sőt ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Petz ezredes katonasága nagyjából újonnan toborzottakból állott, s valószínű a szervezés folyamán nem tudtak még minden zászlóaljra teljes létszámmra feltölteni, lehetséges, hogy még a 3000 főt sem érte el katonáinak száma. A hadoszlop meglehetősen vegyes összetételű volt: a sziléziai lovasok szinte kivétel nélkül nemesek voltak, mert másokat nem nagyon vettek be maguk közé, a gyalogság pedig ausztriaiakból, tiroliaiakból, németalföldiekből és egyéb idegenekből tevődött össze. Bocskai csapata a magánkatonaságából és a különböző hajdúkapitányok egységéből állott. Egri István 300 köleséri hajdúja mellett a Dampierre-hajdúk Lippai Balázs, Dengeleghy Mihály, Ibrányi Ferenc, Szénási Mátyás és Németi Balázs kapitányok katonái képezték a csapatot. Az összlétszám, hasonlóan Petz hadoszlopának nagyságához, ugyancsak 3000 fő körül mozoghatott.³¹

Fegyverzet terén a császáriak általában jobb fegyverzetűek voltak, s tekintélyes tüzérséggel is rendelkeztek. Bocskai hadából a Dampierre-hajdúk voltak jó fegyverekkel ellátva, s talán a magánkatonasága, de a csapat egy részének, s főként az egyes források szerint már az álmosd—diószegi ütközetben résztvevő jobbbágyoknak, lényegesen gyengébb felszerelése volt a császáriakénál.³² Harcérték szempontjából tehát fegyverzet terén Petz hadoszlopa fölényben volt, melyet azonban csökkentett az a körülmény, hogy a hajdúk a császáriakkal ellentétben jól ismerték a környező vidéket, s nem nyíltszíni ütközetben, hanem váratlan éjszakai rajtaütéssel akarták megtámadni az ellenséget. Nem tudjuk

³¹ Petz hadoszlopának létszámával kapcsolatban a fentebb idézett forrásokon kívül l. még Mátyás főherceg 1604. okt. 25-i lev. Bastához. *Veress E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. II. k. 1675. sz. *Gyalaffy L.*: Történeti maradványai. MHHS. XXXIII. 77. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 247., 253. o., *Gyalóky J.*: i. m. HK. 1928. 295. o. Ezt támasztja alá *E. Heischmann* is: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. 236. o. Bocskai erőinek létszámával kapcsolatban a források 2000—7000 fő között ingadoznak. A számítások után legelfogadhatóbbnak látszik a *Bethlen F.* által megjelölt 3000 fős összlétszám. Egri István köleséri hajdúinak részvételéről *Jakab E.*: tájékoztat (i. m. Sz. 1894. 794. o.). Bocskai személyes jelenlétéről pedig Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., amelyben azt írja: „Bocskai... személye szerint az Hajdúk között lévén, meg ütötte őket.”

³² 1604. október elején Dampierre 2500 főnyi magyar gyalogosát lovassággá alakította át, akiket puskával fegyverzett fel. (*Istvánffy M.*: i. m. 894. o.) A jobbbágyok részvételéről a szerencsi országgyűlési rendek 1605. évi kiáltványa beszél. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 100. o.

pontosan, hogy csak az idő vésszesen sürgető volta miatt határozta-e el Bocskai az éjszakai rajtaütést, vagy már harcászati tervének megalkotásakor tudatosan a hajdúk harc módjának legmegfelelőbb támadási formát választotta. Valószínű, hogy mindkét tényező szerepet játszott a harcászati terv megalkotásakor, hiszen Bocskai már régóta ismerte a hajdúk harc módját, és tudta, hogy milyen körülmények között tudja azt a leghasznosabban felhasználni.³³ A támadási terv sikeres végrehajtása viszont nem kis mértékben az ellenség mozdulataitól függött.

Petz ezredes Belgiojoso parancsának vétele után indulást rendelt el hadoszlopának. Éjfél tájban hagyták el *Álmosdot*, s megindultak a mintegy 7—8 órai járásra levő adorjáni tábor felé. A menetvonal *Diószegen* át vezetett, ahol az Ér hídján akartak átkelni. Az útvonal akkor erdőkkel, majd Diószeghez közeledve mocsarakkal, ingoványokkal volt környezve. Harc esetén az ilyen terep egyáltalán nem a nehéz fegyverzetű, környéket nem ismerő császáriaknak kedvezett. Belgiojoso azt a parancsot küldte Petznek, hogy előnyomuláskor a menetszlop oldalát és hátát a sziléziai lovassággal fedezze minden esetleges támadással szemben. Ezt a parancsot a katonák nem hajtották végre, mert a lovasok nem akartak a gyalogsággal bandukolni, hanem mielőbb az adorjáni táborba kívántak érni. Előretörték tehát, s a többieket maguk mögött hagyták. Petz maga is előrement a lovasokkal parancsnoki szemrevételezésre, hogy meggyőződjön, vajon a diószegi híd elbírja-e az ágyúkat. Az előretörtető lovasok mögött a podgyászszekerek zörögtek, utánuk az ágyúk, azok mögött pedig a gyalogosok baktattak álmosan, hosszú, rendetlen sorokban. A maradék 150 sziléziai lovas hátulról fedezte a menetszlopot, amely lassan, mit sem sejtve kigyózott előre a holdfényes éjszakában. Az egész oszlop hossza mintegy 5—6 km volt.³⁴

A hírszerzői által jól értesült Bocskai úgy határozott, hogy amint a hajdúk az adorjáni táborból megérkeznek, megtámadja az oszlop közepén menetelő gyalogságot. Terve helyes volt, mert ha az élen haladó lovasságra veti magát, a hátulról jövő gyalogosok harchoz tudnak fejlődni és kétségessé tehetik az ütközet kimenetelét. Viszont, ha az oszlop legerősebb részét, a gyalogságot sikerül szétverni, a nem nagy számú, s erdős terepen akadályozva mozgó nehéz lovasság nem lesz képes nagyobb bajt okozni. Az élen haladó Petz ezredes Diószeg közelében találkozott a vele szembe jövő hajdúkkal, akik az adorjáni táborból

³³ A hajdúkharc módjával kapcsolatban l. többek között *Takáts S.*: A török—magyar lesvetés módja. Sz. 1912., valamint *uő.*: A magyar gyalogság megalkakulása. Bp. 1908. 36—40. o., továbbá Kerechényi László 1555. nov. 12-i lev. Nádasdy Tamáshoz. *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 186—187. o.

³⁴ *Bethlen F.*: i. h., *Istvánffy M.*: 896. o., *Gyalólkay J.*: i. m. HK. 1928. 295—297. o., *R. Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 583. o.

indultak Bocskaihoz. Egyes források szerint Petz beszédbe is elegyedett a hajdúkkal, akik békés szándékot mutattak, majd tovább mentek az erdőben levő társaikhoz. Bocskai kiadta a hareparancsot, s mikor a császári gyalogság a rejtekhelyük elé ért, a hajdúk rettenetes, félelmet gerjesztő ordítással rátámadtak az ellenségre.³⁵

El lehet képzelni, micsoda szörnyű kavarodást okozott a zsoldosok között az első pillanatokban ez a derült égből villámcsapásként jövő rajtaütés. Fergeteges lendülettel és hangorkánnal zúdultak rájuk a vad hajdúlegények, s bátran elhithetjük, hogy nem egy ausztriai vagy tiroli „landsknecht”-nek (zsoldosnak) az agyán cikázott át a gondolat: itt a vég! Öldöklő kézitusa kezdődött, amelyben senki nem várt, s nem adott kegyelmet. A hosszan elnyúló alakzat most az egyszer előnyükre vált a császáriaknak, mert a támadás nem érte egyidejűleg az egész oszlopot. A hátul jövő gyalogosok újabb és újabb csoportjai érkeztek a harc színhelyére társaik segítségére. Mintegy 1000 hajdú a császári gyalogosok közé vegyült, s szétszaggatta azok sorait. Talán hamarosan vége is lett volna a küzdelemnek, ha nem érkezik segítségükre az elől haladó sziléziai lovasság. Petz ezredes ugyanis amint meghallotta a csatazajt, kettős intézkedést tett: hírvívót menesztett Belgiojósóhoz erősítésért, maga pedig az élen haladó sziléziai lovasokkal a küzdők segítségére sietett. Mire a harc színhelyére érkezett, odaért a lovasság hátul haladó kisebbik része is. A lovasok kemény küzdelemben visszszorították a hajdúkat, de az erdős környezet gátolta az üldözést, s így azok az erdőben ismét összegyülekeztek és megújították a támadást. A császári tüzérség nem tudta kifejteni hatását, mindössze csak egyszer lőhetett a támadókra. A bátor hajdúk nyolc ízben ismételték meg a támadást a lovasok ellen, s a nyolcadik összecsapás után a sziléziaiak menekülni kezdtek. Futás közben sokan lelték halálukat a környező mocsarakban. Petz ezredes a pirkadó hajnali világosságnál úgy látta, hogy a csata elveszett és így ő is menekülni próbált a lovasokkal együtt, de egy „vitéz, lelkes ifjú, *Ladányi György*” üldözőbe vette és elfogta őt.

Ezután a csatatéren maradt császári gyalogsággal kellett még megküzdeniük a hajdúknak. A gyalogosok a szekerekből valami várfélt csináltak és annak oltalma alatt védekeztek. Ropogtak a fegyverek és a küzdelem változatlan hevességgel tombolt. Ekkor egy közbejött váratlan esemény megrövidítette a harc idejét és egyben megpecsételte a császári gyalogosok sorsát. Ugyanis hatalmas lőporrobbanás következett be a szekérvárban, ami teljesen megbontotta a védekezők rendjét. Valószínű, hogy valamelyik katona vigyázatlanságból égő kanócot ejtett a lőpor közé, s így keletkezett a robbanás. A sűrű füst leplét és a támadt

³⁵ *Gyalólkay J.*: i. m. HK. 1928. 300—302. o. Az ütközet pontos színhelyét nem ismerjük, a számítások szerint a 155-ös háromszögelési ponttól délre kellett lezajlania, mely területen akkor ritkás erdők terültek el.

zavart a hajdúk ügyesen kihasználta. Megrohanták a szekérvárat és bevették azt. A belül levő katonákat és egyéb népet levágták, vagy menekülésre kényszerítették. Így mire a kelő őszi nap első sugarai a harc színhelyére hulltak, kezükben volt a végső, megsemmisítő győzelem. A segítségül hívott Belgiojoso már csak ekkor érkezett meg Diószegre, és mivel nem merte megtámadni a győztes hajdúkat, Bocskai fáradt seregénél jóval nagyobb, pihent haderejével pánikszerűen visszavonult *Adorjánba*, majd *Váradra*.³⁶

Az ütközet veszteségeiről különböző adatok maradtak fenn az utókor számára. Német források szerint a sziléziai lovasokból csak 40, a 6 zászlóalj gyalogosból 30, a kassai lövészekből pedig csak 2 fő menekült meg, az összes kapitányok és tisztek odavesztek, s a fogságba esett Petzen kívül megsebesült László Péter ezredes is. A lövegek Bocskai kezére kerültek, amiket ő egyelőre nem szállíttatott el, hanem a csataterén őriztetett.³⁷ A törökök a szokásos túlzással 10 000 főnél többnek mondták az ütközetben elesett császári katonák számát.³⁸ A magyar források közül a jólétesült Alvinczy 500 német és 10 magyar halotról beszél.³⁹ Nyilvánvalóan ő ebbe nem számította be a sebesülteket, foglyok és a mocsárba fulladtak számát, mert a többi magyar forrás a német kútfőhöz hasonlóan mind nagyobbnak mondja a császáriak veszte-

³⁶ Az ütközet lefolyásáról Belgiojoso a következőket írta 1604. okt. 17-i Báthory Istvánhoz küldött levelében: „... *virradón úgy mint 15. proxime praeteriti hajnal előtt Álmosdrul Pezz uram hadával elindulván hogy Diószegre jöjjön és onnét hozzánk. Bocskai ezeket is az Hajdúkat az Religiónak színe alatt melléje vonván, személyre szerint az Hajdúk között lévén megh ütötte őket. Amazok semmi ellenségtől nem tartván, vélvén hogy az Hajdúság ő fölsége hívei, úgy öltek, vágták őket. Pezz Uramot magát, úgy értjük, hogy elevenen vitték el, de igen sebes. Ilyen nagy árutatást ezen ez földön ember nem hallott, melyet meg értvén reájok mentünk, de az Harenak nem állván el futtanak előttünk.*” OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. A fentebb említett források megfelelő részein kívül l. még *Gömöry G.* közelebből meg nem nevezett császári jelentések alapján összeállított adatait. (Az álmosdi ütközet. HK. 1891. 710. o.) Bocskai István 1605. dec. 12-i adománylevelét a hajdúknak *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 126. o. — *Boldizsár K.*: Bocskai hadi népe. Debrecen, 1906. 9—10. o., *D. Győrjás G.*: Adalékok Zemplén vm. történetéhez. Sátoraljaújhely, 1900. 137. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 196. o., valamint Druskóczy (Draskóczy) Farkas 1604. okt. 29-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. A Bethlen Farkas által említett Ladányi György valószínűen azonos azzal a Nadányi Gergellyel, aki Báthory Gábort 1613-ban meggyilkolta. L. *Nagy I.*: i. m. 8—9. k. 9—10. o., *Boldizsár K.*: i. m. 62—65. o.

³⁷ *Gömöry G.*: i. m. HK. 1891. 710—711. o. A forrás hitelességét rontja az a körülmény, hogy Lippai Balázsról is mint fogságba esett császárról beszél. *Hain G.* a következőket írja: „*Die Victori erhalten, desz Petzen Regiment auffjs haubt erlegt, Ihm (n) Herrn Petz gefangen und manchen wackern Soldaten caput gemacht.*” i. m. 134. o.

³⁸ *L. Hádsi Khalifa*: Krónikája. Sz. 1899. 124. o.

³⁹ *Alvinczy P.*: i. m. 12. o.

ségét. Szamosközy pontosan 1383 főről beszél.⁴⁰ Ha a túlzó adatokat figyelmen kívül hagyjuk is, annyit megállapíthatunk, hogy Petz seregének közel 50%-a teljesen megsemmisült, a többi pedig szétszóródott.

Bocskai harcászati terve tehát fényesen sikerült. Az ellene vonuló császári erőket egyrészt a Dampierre-hajdúk elvonásával, másfelől Petz hadoszlopára mért vereséggel mintegy 5000 fővel csökkentette.

A kivívott diadalt elsősorban a hajdúk megnyerése tette lehetővé. Bocskai nem csalódott bennük, mert átállásuk után nagy leleményességgel és halálmegvető bátorsággal küzdöttek a császáriak ellen. Ugyanakkor nagymértékben elősegítette a győzelem kiharcolását Bocskai hadvezéri ténykedése is. Helyes volt az, hogy Petz seregét választotta támadási célul, mellyel szemben az erőviszonyok egyenlősége folytán siker reményében vehette fel a küzdelmet. Harcászati tervét a váratlan, éjszakai rajtaütésre építette, ami a hajdúk megszokott, jól ismert harcmodja volt, s az erélyes, szilárd harvezetés következtében a támadás az ellenség erejének megsemmisítő vereségét eredményezte. Maga az a körülmény, hogy Bocskai személyesen irányította a harcot, egyrészt biztosította az egységes vezetést, ugyanakkor ösztönzőleg hatott a kapitányok és katonák harcészségére, mert egyikük sem akart gyenge szívűnek, vagy állhatatlannak mutatkozni a nagy személyi tekintéllyel bíró új vezérük előtt. Nem kismértékben ennek köszönhető, hogy a támadás többszöri visszaverése után addig ismételték újra és újra a rohamot, amíg csak a császáriak ellenálló erejét teljesen meg nem törték.

Császári részről Petz ezredes súlyos hibákat vétett, amikor előre engedte a lovasságot és elhanyagolta a kellő menetbiztosítást az ismeretlen, veszélyeket magában rejtető terepen. Az ütközetbe való bátor beavatkozása nem menti fel őt e mulasztások felelőssége alól. Belgiojoso viszont gyáván viselkedett, amikor Diószeghez érve nem támadta meg a harcban kifáradt hajdúkat. Ezzel is beigazolta, hogy az ő „bátorsága” csak védtelen lakosokkal szemben érvényesül, s mint hadvezér nem meri a legesekélyebb kockázatot sem vállalni.

Az álmosd—diószegi győzelem még csak taktikai siker volt. A császári erők nagyobb része érintetlenül várta a „király képe” harcparancsát. Az elkövetkező napoknak kellett eldönteni, hogy Bocskai tovább tudja-e fejleszteni a kivívott taktikai győzelmet *stratégiai eredménnyé*, önvédelmi harcát a nemzet szabadságküzdelmévé.

⁴⁰ Szamosközy I. : i. m. MHHS. XXX. k. 253. o. Más helyen azt írja: „ott ti. Diószegnél) mind levágták őket mind gyermekekkel, kurvájokkal együtt, kik az gyalog németekkel az ü módjok szerint ugyan számosan voltak.” (247. o.) *Sepsi Laczko M.* 2600 fős veszteségről beszél. (i. h.), *Gyulaffy L.* pedig a sereg kétharmad részének megsemmisüléséről. (i. m. MHHS. XXXI. k. 32. o.) L. még *Hidvégi Mikó F.* : *Históriája 1594—1613.* MHHS. VII. k. 168. o.), továbbá *E. Heischmann* : i. m. 236. o.

A győzelem kiaknázása; a hadműveleti bázis kiszélesítése
(1604. okt. 16.—nov. 12.)

„Dob, trombita zengést
Álgyu, puska lövést
Mindent el kell szenvednünk
Dióbélt kívánván
Tudjuk azt mind nyilván
Az héját meg kell törnünk . . .”

Debreczeni S. J.: Militaris congratulatio. Magyar költészet . . . 74—75. o.

Az álmosd—diószegi győzelem híre olyan gyorsan terjedt el Magyarországra és Erdély területén, mintha az Érmellék zsombékjai között bujkáló korahajnali szél kapta volna szárnyára és vitte volna tova a hajdúk diadaláról szóló lelkesítő üzenetet. „Magyarországban idegen seregen ennél nagyobb vereség már régen nem esett”⁴¹ és „ez győzedelemnek egész Magyarországra széllyel elment a híre”⁴² — írták a krónikások. Pedig nem a szél kapta szárnyára a győzelmi hírt, hanem az elnyomott nép ujjongó lelkesedése, melynek szétáradását nem állíthatták meg a magas hegyek, a hegyormokon meredező várfalak, a folyók és nádasok; nem állhatta útját semmi és senki sem.

Alig derengett még a hajnal a véres harc színhelye fölött, amikor megjelentek a csatatéren a környékbeli falvak jobbágyai. Amint megpillantották a földön csendesen elnyúlva fekvő tegnapi, s tegnapelőtti kínzóikat, lassan kisimultak arcukon a rettegés és győtrelem szülte barázdák és egyre fokozódó bizalommal tekintettek a győztes hajdúkra, akik elsőként fogtak fegyvert a gyűlölt idegen iga lerázására. Azután az egyszerű emberekre jellemző jószívűséggel magukhoz vették az elesett császáriak csatatéren maradt gyermekeit, s akik nem állottak be katonának, azok hazatérve örömtől sugárzó arccal hirdették mindenfelé a császáriakon aratott nagy győzelmet.⁴³ Ennek a gyorsan tovaterjedő hírnek a hatása olyan volt, mint a lőporos hordóba hulló szikráé. Az évtizedeken keresztül felgyülemlett keserűség elemi erővel robbant ki az ország népéből, s olyan lelkesedés vette kezdetét, amely alapjaiban rázta

⁴¹ Bethlen F.: i. m. (Geréb L.: i. m. 282. o.)

⁴² Szamosközy I.: Történeti maradványai. TT. 1889. 323. o. Az álmosd—diószegi győzelem hírére pl. a szepesi prépost elmenekült. (Hain G.: i. m. 135. o.) Október végén már Gráchan is tudtak a győzelemről. L. Druskóczy (Draskóczy) Farkas id. lev. OL. Batthyány cs. lt. Miss. November elején az erdélyi császári biztosok azt írják Kolozsvárról: „Értjük, hogy némelyek az hitván híreken sópánkodnak, és különb-különbféle gondolatokban vannak.” A császári biztosok 1604. nov. 2-i lev. Kornis Boldizsárhoz és Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 358. o.

⁴³ Bethlen F.: i. m.

meg a császári trónt. „Magyarországon hatalmas mozgalom gyült ki és terjedt mint tüzvész mindjobban elharapódzó lángja.”⁴⁴

Láttuk, hogy Belgiojoso október 15-én reggel nem merete megtámadni a hajdúkat, hanem Diószegről visszavonult Adorjánba. Még ezen a napon jelentést küldött Mátyás főhercegnek az eseményekről,⁴⁵ s ezután mint aki jól végezte dolgát, visszahúzódott Várad falai közé.⁴⁶ Serege még mindig 7—8000 fő körül mozgott,⁴⁷ tehát több mint kétszerese volt Bocskai hadának, mégsem mert támadólag fellépni a hajdúk ellen. Október 17-én Váradról levelet küldött Báthory Istvánnak,⁴⁸ amelyben elpanaszolta Bocskai és a hajdúk „nagy árulását”, melyhez hasonlót „ez földön ember nem hallott”, s felszólította őt, hogy katonáival azonnal induljon Rakamazra. Belgiojoso, úgy látszik, felismerte a küzdelem kibontakozó tömegmozgalom jellegét, mert figyelmeztette Báthoryt; az „alatta való jobbágyokra viseljen gondot, hogy tumultose Nagyságod ellen az hajdusághoz kapcsolván magokat föl ne támadjon”, s ijesztésül hozzátette, biztosan tudja, hogy a hajdúság „az Nobilitást akarná deleálni”. Báthory is „valahol afféle hajduságot tud s hall, mindenütt kergesse s levágassa őket”. Azzal fejezte be sorait, hogy ő is „ő Fölsége hadával” készen van és azon igyekszik, „hogy atz árulóknak akaratjoknak mennél hamarabb ellene állhassunk”.⁴⁹

Bocskai az ütközet után Debrecenbe ment. A kivívott diadal hatása alatt véglegesen vált benne az elhatározás, hogy a harcot folytatni kell a végső győzelem kivívásáig. A Váradról küldött megadásra szólító levélre nem is válaszolt, hanem az erdélyi bujdosóknak küldött üzenetet.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Mátyás főherceg 1604. okt. 21-i levelében a következőket írja Bastának: „Was wir vor diesem der schlesisen 300 Pferde und Pezischen Regiments 6 Fähndel von den Haiducken erlittenen Niederlag in Oberhungern communicirt haben, meg erősítést nyert kivált von dem Feldobristen Grafen Belgiojoso jött 15-i adorjáni levele által . . .” Veress E.: i. m. II. k. 1675. sz. A magyar szavak a levélben eredetileg titkos írással íródtak.

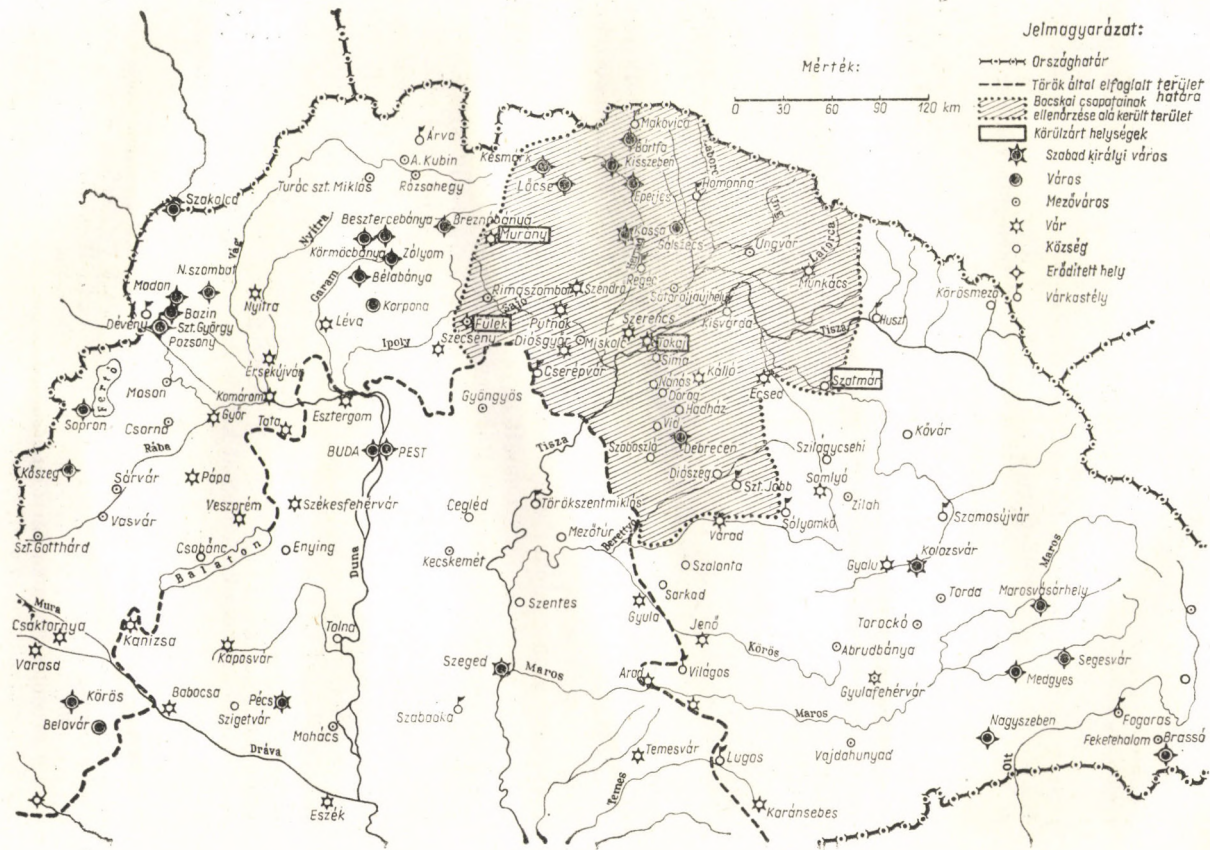
⁴⁶ L. Mátyás főherceg id. levelét: „. . . a Gróf Váradra vonult.”

⁴⁷ Szamosközy a császáriakat 8000, Bocskai seregét 3000 főre becüli. i. m. MHHS. XXX. k. 256. o.

⁴⁸ Ecsedi Báthory István (1555—1605.) Somogy, Szabolcs, Szatmár vármegyék főispánja és országbíró volt. A vallásüldözések megkezdésekor mint protestáns főúr gyanús személy lett a Habsburgok előtt. Hatalmas birtokai, gazdagsága nagy csábító erő volt az Udvar felé. Ő nevelte az árván maradt Báthory Gábort és Annát. 1605. május 14-én csatlakozott Bocskaihoz. Meghalt 1605. júl. 25-én. L. Nagy I.: i. m. I. k. 232. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 65. o., *Alvinczy P.*: i. m. 14. o., továbbá Homonnai Fruzsina 1605. júl. 31-i lev. Kapy Zsigmondhoz. OL. Forgách cs. lt. 1605. Bocskaival folytatott levelezésére I. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77.

⁴⁹ Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

Hadműveleti helyzet 1604. november első felében.

A kialakult helyzetről az volt a véleménye, hogy ő ugyan Debrecenben „*bátorságosan ül*”, de azért minden eshetőségre számítva Gyulán és Szolnokon tartsanak készen török csapatokat, amelyek „*mihelyen kíván-tatik mindjárt indulhassanak kegyelmeikkel együtt*”. Kérte őket, hogy sürgessék a töröknél a pénzbeli segítség küldését, „*mert ha az leszen, meg látja kegyelmeitek, hogy én bennem fogyatkozást kegyelmeitek nem talál*”.⁵⁰ Bizonytalanságban volt ő is a „*király képe*” további szándéka felől és izgatottan várta a híreket Váradról, mert tartott a császári sereg még mindig számottevő erejétől.

Az október 15-e utáni hét a várakozás és bizonytalanság hete volt mindkét fél részéről. Bocskai nem gondolhatott arra, hogy az erős falak közé zárkózott, saját erejénél kétszerte nagyobb császári erőt megtámadja, Belgiojoso viszont nem mert kezdeményezni. Ezt az „idegháborút” a császári vezér bírta kevésbé. Az idegen pénzesládákat és egyéb kincseket ernyedetlen szorgalommal kutató és gyűjtő gróf nem merte sokáig szemlélni a váradi bástyákról az őszi napkeltéket. Serege túl nagy volt ahhoz, hogy a nem nagy kiterjedésű belső várban elférjen, a külső várfalak pedig erősen megrongált állapotban voltak még az 1598-as támadás óta. Ezenkívül a hajdúk átállása után egyre bizalmatlanabb szemlélte a seregében levő székelyeket is, akik pedig ekkor még nem érezték semmi hajlandóságot az elpártolásra. Ráadásul Bocskai seregéről olyan híreket kapott, hogy a hajdúk elszántak és harcrakészek.⁵¹ Mindez napról napra növekvő szorongással töltötte el őt és félt, hogy az egyre terjedő mozgalom elvágja felsőmagyarországi hadműveleti bázisától, s ezért rövidesen megszületett agyában az az egyáltalán nem vakmerő elhatározás: visszavonul Rakamazra. Tervét még katonái előtt is eltitkolta és azt hirdette, Bocskai megtámadására indul Szatmár irányába. Seregének nagyobb részét magához vette, s október 21—23-án kiindult Várad falai közül. A császári katonák Pocsajnál kelték át a Berettyón, ahol a türelmetlen vallonok közül sokan a vízbe fulladtak. Az átkelés után Debrecent nagy kerülővel elmellőzték, s egyre idegesebben igyekeztek Rakamaz felé. Október 24-én érték el a Tiszát és a Tokajnál készített hajóhídon átkeltek a vizen. Belgiojoso puskás őröket állított a híd végére, hogy rendben történjen az átkelés. Először a németek, vallonok, olaszok mentek át kettős sorokban, a többiekre csak éjféltájban került sor. A császári seregben levő rácok, mivel nem kelhettek

⁵⁰ Sennyey Pongrác és Kornis Boldizsár 1605. febr. 28-i lev. Bocskaihoz, akik felemlítik, hogy amikor Váradról felszólították őt levélben a megadásra, „*semmi választ nem iött vala.*” OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. Bocskai István 1604. okt. 18-i lev. az erdélyi bujdosókhöz. uo.

⁵¹ Belgiojoso Váradon tartózkodásáról a *Szamosközöy* által (i. m. 242, 247. o.) közöltek kívül l. még *Istvánffy M.*: i. m. 897. o., *Hidvégi Mikó F.*: i. m. MHHS. VII. k. 168. o.

át azonnal a hídon, bementek Rakamazra és ott várakoztak, „nem félvén semmit az ellenségtől”.⁵² Követte őket az átkelésnél hátraparancsolt székelyek egy része is.

Bátran elhithetjük, hogy nagy kő gördült le Bocskai szívéből, amikor hírszerzői jelentették neki a császáriak oktalan nagy futását. Bizonyára szívesen adott „aranyhidat”⁵³ a „nyakok vakarítva”⁵⁴ menekülő erős ellenségnek, nehogy azok még akaratauk ellenére kétségbeesett harcra kényszerüljenek. „Angyalai” is — ahogyan hajdúit nevezték, — „nagy szívet nyertek” az ellenség futása láttán, s a rövidebb, Kálló felé vezető úton azonnal nyomukba eredtek a nyúl szívűeknek. Október 23-án Káthay Mihály kállói várparancsnok már rémülettel jelentette a Magyar Kamarának, hogy katonái „szóktön szöknek Bocskaihoz, ha pedig gyegyetek nekik nem fizet, én oka ne legyenek, mert mind el mennek és ez helyet pusztán hagyják”.⁵⁵ A hajdúk nem vesztegelhettek sokáig a kállói vár alatt (amit különben Káthay 29-én átadott Bocskainak), mert utól akarták érni a menekülőket. Így is minden igyekezetük dacára csak

⁵² Belgiojoso Váradról kiindulásának időpontját s a visszavonulásban részt vevők létszámát különböző képpen adják elő a források. Szamosközy szerint okt. 23-án (247. o.) Ortelius szerint 24-én (367. o.), Gyulaffy szerint pedig okt. 20—21-én (35. o.), Hidvégi Mikó F. azt írja hogy 23-án este indult ki, de csak lovassággal, gyalogost semmit nem vitt magával. (169. o.) Bocskai id. 1605. dec. 12-i adománylevelében nem ír erről semmi részletet. (Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 126. o.) Váradtól Tokajig az út Debrecent megkerülve több mint 150 km. Ha csak lovasságot vitt magával, erőltetett menetben másfél nap alatt megtehetette ezt a távolságot, de ha gyalogság is volt vele, akkor semmiképpen. Különben Belgiojoso Váradról elvonulása után a visszamaradt katonák mértéktelenül fosztogatni kezdték a polgárokat, mire azok november 4-én fegyvert fogtak ellenük, s többször megharcoltak velük. Végül is legtöbben kénytelenek voltak elhagyni a várost, s Kerekibe és más helységekre költöztek. L. Alvinczy P.: i. m. 13. o., valamint váradi polgárok 1604. nov. 15-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁵³ „Aranyhidat adni a futó ellenségnek” — korabeli mondás. Basta is használja Cornazzani Antal prágai pármái követhet 1598. nov. 14-i levelében. (Veress E.: i. m. I. k. 133. sz.)

⁵⁴ Hidvégi Mikó F.: i. m. MHHS. VII. k. 169. o.

⁵⁵ „Káthay Mihály kállói kapitány 1604. okt. 23-i lev. a Magyar Kamarához. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 71. o. L. még Sepsi Laczkó M.: i. m. Szemlények . . . I. k. 197. o., Istvánffy M.: i. m. 899. o., Kővári L.: i. m. 4. k. 165. o.

Káthay Mihály csatlakozása után Bocskai kancellárja lett. Mint törtető jellemű ember több vasat is akart egyszerre a tűzben tartani. Hol mint a császáriak legdühödtebb ellensége tűnik ki, hol a császáriakkal, hol pedig mint a törökökkel titkos tárgyalásokat folytató egyén kerül gyanúba. „Külömb-külömbféle practicái” miatt Bocskai 1606. szeptemberében fogságra vetette. A fejedelem halála után annak megmérgezését neki tulajdonítva a hajdúk 1607. jan. 12-én felkoncolták. L. Nagy I.: i. m. 6. k. 123. o., MOE. XII. 284—286. o., Illésházy István 1606. febr. 9-i lev. Bocskaihoz, Bocskai 1606. szept.-i lev. Illésházyhoz és Nyáry Pál 1607. jan. 14-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 74., 327., 865. o. Sepsi Laczkó M.: i. m. ETA. 3. k. 100—104. o.

25-re virradó éjszakán tudták elérni *Rakamaznál* őket, amikor a császáriak nagy része már átkelt a hídon. A hajdúk a hajnali köd leplét felhasználva fergeteges rohammal rátámadtak a Rakamazra beszállásolt rációkra és székelyekre. Először válogatás nélkül lőttek és kaszaboltak minden útjukba kerülőt, de azután kiáltozni kezdtek, hogy a magyarok álljanak félre, s azokat nem bántották. A váratlan rajtaütés előnyeit kihasználva mintegy 1600 rácot vágtak le és raktak halomba. Belgiojoso most sem sietett bajbajutott katonái segítségére. Amikor a puskaropogást és harci zajt meghallották a vizen túl, a „király képe” parancsot adott Dampierre-nek, hogy a hajóhidat szakítsa meg, nehogy az ellenség átjöjjön rajta. Dampierre a parancsot néhány emberével végrehajtotta, s ezzel természetesen saját katonáik előtt is elvagták a visszavonulás útját. A „király képe” tétlenül nézte a rációk lekaszabolását. Néhányan közülük a vizen átúsztatva akartak menekülni, de legtöbben a vízbe fulladtak, s csak kevésnek sikerült kapitányuk, Szegedi Markó példáját megismételni, aki félig mezítelenül lovára kapva, csak úgy szőrén ülve a lovat, sikeresen átúsztatott a császáriakhoz. Amikor a harci zaj elcsendesedett, a krónikás szerint Belgiojoso Dampierre-t és Pethe Lászlót átküldte a hajdúkhöz, hogy megkérdezzék, miért pártoltak el a császár hűségéről? Erre Lippai Balázs és a többi kapitány a krónikás szavai szerint azt felelte, hogy fel vannak oldozva esküjük alól, mert a császáriak is megszegették a magyaroknak adott hitüket. „A hűségőnek adott hit nem ér. Egyébként is értéktelen minden eskü, ami a haza és hitvallás romlásával jár.” Igaz ügyért fogtak fegyvert, „melyért minden jámbor ember habozás nélkül kész meghalni”. Dampierre azon kérdésére, hogy miért vették fel akkor a zsoldot a császártól, a kapitányok azt válaszolták, így is csak a régi fizetségük egy töredékét kapták meg, a többbit Belgiojoso a ládáiba rakta, de „tudja meg, hogy megveszik rajta”.⁵⁶

Belgiojoso amint értesült a hajdúk válaszáról, *Tokaj* őrségét megerősítette, parancsnoknak kinevezte Rueber Györgyöt, maga pedig *Szántó* faluhoz vonult seregének maradékával. A császári hadoszlop ekkor már alig számlált a székelyekkel együtt 3000 főt. Az éjszaka folyamán nem Bocskai hadából valók, hanem „másféle hajduság, kik mindenütt ott az földön meggyülekeztek volt”,⁵⁷ megtámadták a Szántónál pihenő császári tábor, s nagy kiáltozás, harcolás és lövöldözés közepette sokat levágtak közülük. Belgiojoso tudta, hogy az ellenséges érületű felsőmagyarországi nemesség *Szikszó* környékén táborozik, s ezért az éjszakai rajtaütés bekövetkeztekor nem merte a harcot felvenni, hanem az Erdélyből hozott 13 vallon századdal, 4 végbeli ijasz századdal

⁵⁶ A rakamazi rajtaütésről és a tárgyalásról l. a fentebb idézett forrásokon kívül *Bethlen F.* : i. m. (*Geréb L.* : i. m. 282. o.), valamint *D. Gyárfás G.* : Adalékok Zemplén vm. történetéhez. Sátoraljaújhely, 1900. 137. o.

⁵⁷ *Szamosközy I.* : i. m. MHHS. XXX. k. 242. o.

(sárga, vörös, fehér és kék kabátosok), a sziléziai lovasság megmaradt részével és saját testőrszázadával, összesen mintegy 2000 fővel haladéktalanul tovább menekült Kassa felé. A *Czekefalvánál* táborazó erdélyiek erre Sennyey Pongrác és néhány nemes kivételével elváltak Belgiojósótól, s a tállyai erdőn, Bényén, Sárospatakon, Kisvárdán keresztül hazavonultak. Sennyey Belgiojoso után lovagolt, aki Kassa erős falai közé akart mindenáron bejutni.⁵⁸ Már Szántóról előreküldte Rottwitz Menyhért alvezérét Kassára, Drucker Gusztáv kapitányt pedig Bastához indította segítségért. Ám hiába futott a „király képe” Kassa alá, székvárosának népe nem engedte őt oda be. Amint meghallották, hogy a felsőmagyarországi főkapitány menekül az ellenség elől, azonnal fegyveresen megszállták a kapukat és bástyákat. Nem felejtették el, milyen kegyetlenül bánt velük hónapokon keresztül Belgiojoso! Amikor tehát a „király képe” bebocsátást kért, ráparancsoltak, hogy maradjon távol a várostól. A császári hadvezér erre könyörögni kezdett, hogy maradjanak hűségesek a császárhoz, engedjék be őt, mert ezután semmi sérelmes dolgot nem fog elkövetni ellenük, megtérít minden eddigi kárt is, s mindenre örök feledést borít. A kassaiak erre a krónikás szerint azt felelték, „*az ország-nak, a köz szabadságnak esküdt ellenségét, s a honi törvények felforgatóját*” nem fogadják még egyszer körükbe, mert ez olyan lenne, mintha „*két-szer botlanának egy azon kőbe*”. Még Belgiojoso feleségét sem engedték ki mindaddig Kassáról, amíg a férje el nem távolodott a város határából.⁵⁹ A „király képe” nem mert sokáig Kassa alatt vesztegelni, mert félt, hogy az utána nyomakodó hajdúk beérik, hanem tovább menekült észak felé. Seregéből a végbeli ijászok és a vallonok egy része Kassánál levált, a többiek útközben maradoztak el, úgy hogy *Szepesvárba* már csak 40—50 dühös, de nem kevésbé riadt kísérvél érkezett meg. Ez volt a nagy sereg utolsó maradványa, s a mögöttük döngve becsapódó várkapu hangja a „király képe” büntetlen rablásainak és zsarolásainak végére tett pontot, mert a kapun kívül mindenfelé a fegyvert fogott magyar nép bosszúálló, győzelmes harcosai hirdették az „*uj dolgok*” beköszöntését.⁶⁰

*

A rakamazi rajtaütést követő napon, október 26-án *Tiszalókhöz* szállott Bocskai az egész táborával.⁶¹ Serege útközben tetemesen növe-

⁵⁸ *Iványi B.*: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926. 41. o., *TT.* 1906. 155. o., *Ortelius*: i. m. I. k. 367—368. o., *R. Horváth J.*: i. m. *HK.* 1893. 589. o., valamint *Szamosközy I.*: i. m. *MHHS.* XXX. k. 249—250. o.

⁵⁹ Idézettekén kívül l. *Bethlen F.*: i. m. (*Geréb L.*: i. m. 283. o.)

⁶⁰ A latin „*res novae*”, ami a régi magyar nyelvben forradalmat, felkelést jelentett. (*L. Geréb L.*: i. m. 259. o.) Belgiojoso Szepesvárra meneküléséről l. *Szentiványi* 1604. nov. 26-i lev. *Besztercebányához.* (*TT.* 1906. 157—160. o.) *Hain G.*: i. m. 135. o., *Istvánffy M.*: i. m. 898. o.

⁶¹ *L. Sepsí Laczkó M.*: i. m. *Szemelvények*... I. k. 197. o.

kedett a mindenfelől hozzácsatlakozott hajdúkkal és jobbágyokkal. Október végén a táborba érkezett a gálszécsi részgyűlésre összegyűlt rendek egy része és a török ellen egybetoborzott megyei katonaság Szikszónál táborozó 2—3000 főnyi csapata, s november elején már érkeztek török segélycsapatok is. Bár a szinte napról napra növekedő sereg pontos létszámát majdnem lehetetlen megállapítani, de október utolsó, november első napjaira a Bocskai pártján álló fegyveresek létszáma elérte a 9—10 000 főt is.⁶² A tiszalöki tábor különben — ahol október 26-tól november 6—7-ig tartózkodhatott Bocskai — bizonyos határkövet jelent a szabadságharc történetében. Eddig ugyanis a fegyveres megmozdulás lényegében Bocskai önvédelmi magánháborúja volt Belgiojoso ellen, amelyben megverte és üldözés közben erősen meggyengítette az ellene indult császári sereget. A tiszalöki táborozás idején viszont a mozgalom már egyre jobban országos jellegű és méretű szabadságharccá szélesült, mert a zsoldba fogadott hajdúkon és önként csatlakozó jobbágyokon kívül megjelentek a városi polgárság és a nemesiség képviselői is. Megérkezett Mehemet tihaja⁶³ is, aki 500 arany forintot adott kölcsön Bocskainak zsoldfizetés céljaira, s Korláth István már a nagyvezérrel tárgyalta az egyezség megkötéséről.

A tiszalöki táborozás első napjaiban megérkezett Bocskaihoz *Kassa* város küldöttsége; Herceg István tanácsstag és Kalmár János, akiken keresztül Bocatius János⁶⁴ városbíró a tanács és a városi polgárok hűségét és segédcsapatait, valamint fegyverek szállítását ígérte.⁶⁵ *Kassa* Felsőmagyarország kiemelkedő jelentőségű stratégiai és politikai köz-

⁶² L. *D. Gyárfás G.*: i. m. 137. o., Fischka Kristóf és Naudtinger Farkas császári katonának vallomása, (Közli *Gömöry G.*: Miképpen esett Szendrő vára a hajdúk kezébe 1604-ben. HK. 1895. 552. l.) A török csapatok részvételéről *Hain G.*: i. m. 135. o. A sereg létszámának hozzávetőleges megállapításához támpontot nyújt az, hogy a Bocskai vezette főszeregben 10 zászlóalj hajdú volt (4—5000 fő), 2—3000 fő csatlakozott Szikszóról, több ezer főnek írják Lippai és Németi északon működő hadoszlopát, úgyszintén voltak csapatok Szatmár, Kálló, Sárospatak irányában is.

⁶³ Mehemet tihaja Bocskai portai ügyvivője és tolmácsa lett. Többször megfordult Kassán is, ahol a jókedélyű török sörhab alatt itta poharakból a tokaji bort, hogy ezzel becsapja a prófétát. Működésével kapcsolatban l. 1605 nyarán kelt „*Supplicatioja*”-t, valamint a portai követek 1605. máj. 24-én kelt jelentését Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. és Rep. 46. fasc. G.

⁶⁴ Bocatius János Lausitzból jött Magyarországra. Előbb Eperjesen volt tanár, majd Kassára költözött, ahol városi tanácsos és polgármester lett. *Kassa* csatlakozása után többnyire Bocskai közelében tartózkodott. Jelen volt Bocskai és a nagyvezér 1605-ös találkozásán. Mint a fejedelem követét Braunschweigben letartóztatták. Kiszabadulása után Illésházy István nádor Magyarország történetírójává nevezte ki.

⁶⁵ *Bethlen F.*: i. m. (*Geréb L.*: i. m. 283. o.)

pontja volt. A városban löport gyártottak, a híres Mátyás János pedig ágyúkat öntött. A város önkéntes meghódolása érthetően nagy örömet szerzett Bocskainak. Megdicsérte a küldöttséget és bátor hajdúkapitányát, Lippai Balázst bízta meg Kassa átvételével.⁶⁶

Lippai a város átvételére induló sereggel október 28-án megjelent Gönczön és levélben szólította fel a kassai nemes urakat és városbeli rendeket a csatlakozásra. Felhívásában felsorolta a nemzet sérelmeit, megemlékezett a török szövetségről, majd keményre fordította hangját: „Azért hagyom, parancsolom, hogy az mi keresztyén országunknak megmaradása mellett felfegyverkezzetek, hozzánk jöjjetek”, mert aki ezt nem cselekszi, „bizony maradása nem leszen sem vármegyéjében, sem városában, sem várában, mert tartozunk az mi édes hazánknak, nemzetségünknek, hogy szabadulása legyen ez sok inségtől, mindnyájan fölkelni, együtt élni-halni. Valaki ezt nem cselekszi, vagyon Isten, vagyon ember, vagyon tőr, az ki az embereket megrontja; az emberi dolgot, az tört mireánk magyarázzátok, hogyha mindjárt mi hozzánk nem jöttök, az kiknek irtunk, bizony fejenként meg kell halnotok.” Lippai Balázsnak a „magyar keresztyén vitélő rendeknek főkapitányá”-nak levelét 29-re virradó éjszaka 2 óraker bontották fel a városházán.⁶⁷ A levél hangjából azt lehet kivenni, hogy nem mindenki értett egyet Bocatius városbíróval a Bocskaihoz való csatlakozás kérdésében. Az ellenző hangokat azonban úgy látszik hamarosan elhallgattatták, mert miután a 29-én Kassa alá érkezett Lippai szabad elvonulást biztosított, a városban Lassota Erich mustramester parancsnoksága alatt levő császári őrségnek, 30-án bevonult Kassára. A lakosság közül senkit nem bántott, még a németeket sem, de Zalatkói György és Migazzi Miklós püspököket, az ellenreformáció vezéralakjait fogságra vetette. A profoszt pedig, akinek kezéhez harmincnyolc erdélyi megkínzása és törvénytelen kivégzése tapadt, lefejeztette.⁶⁸

Miközben Lippai Kassa átvételéről tárgyalt, egy másik hajdúkapitány, Németi Balázs⁶⁹ is értékesen bővítette a mozzalom katonai

⁶⁶ Kassa a későbbiek folyamán, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György függetlenségi harcai idején is kiemelkedő fontosságú katonai és politikai központja volt a Habsburg ellenes mozgalmaknak.

⁶⁷ Lippai Balázs 1604. okt. 28-i lev. Kassa városához. HK. 1914. 473—474. o. *Iványi B.*: i. m. 40. o.

⁶⁸ *Istvánffy M.*: i. m. 899. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 259—260., 266. o., és *TT.* 1889. 32. o., *Pethő G.*: Magyar Krónika. (*Geréb L.*: i. m. 258. o.) *Hain G.*: i. m. 135 o., *Borovszky S.* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai (továbbiakban *M. v. v.*), Abaúj-Torna vm.: 114. o., ismeretlen 1604. nov. 8-i lev. Besztercebányára. *TT.* 1906. 153—157. o.

⁶⁹ Németi Balázs hajdúkapitány Belgiojoso kíséretében ment az adorzáni táborba. Okt. 14-én csatlakozott Bocskaihoz. Lippai mellett tevékenyen részt vett a kezdeti hadműveletet irányításában. Bátor, de meggondolatlan katona volt. Az osztrák utkötetben fogságba került és Basta kivégeztette. Halálát Bocskai három császári főtiszt kivégeztetésével torolta meg.

sikereit. Október utolsó napjaiban Németi 50 lovassal, tüzérség nélkül az erős Szendrő vára alá lovagolt, s megadásra szólította fel az őrséget. A várban 180 katonára tartózkodott 3 ágyúval. A kapitány a megadásra felszólításkor haladékot kért Németitől és tanácskozássra hívta össze katonáit. Közben a szikszói táborból az ostromlókhoz csatlakozott 900 lovas és 4 zászlóalj hajdú, akik között volt Bornemissza János⁷⁰ strázsamester is. Ő azonnal hozzáfogott a várat ellátó víziárok levezetéséhez. A megszeppent őrség erre szabad elvonulás feltétele mellett feladta a várat. Az őrség Murány várába akart menni, de a később felvett tanúvallomások szerint útközben felkelő csapatok támadták meg őket és sokat levágtak közülük.⁷¹ Szendrő átadásakor a megijedt császári őrség Szádvárt, — melyet „Schwendi hajdan egész erejével ostromolt, s csak megadás útján vehetett be” — harc nélkül feladta; a hajdúk megjelenésének hírére kifutottak a várból.⁷² Németi serege itt kettévált. Az egyik seregrész Bornemissza vezetésével tovább vonult nyugati irányba, Bocskai hűségére esküdtette a *putnoki* katonákat, akik Széchy György⁷³ emberei voltak, elfoglalta *Krasznahorkát*, majd *Fülek* megvételére törekedett.⁷⁴ Németi Balázs a sereg másik részével október 31-én a Kassán levő Lippaihoz csatlakozott.

E naptól kezdve Kassa lett az országos méretűvé nőtt mozgalom katonai és politikai központja. Lippai Balázs a közben odaérkezett vezértársával, Németi Balázssal együtt kiáltványt bocsátott ki Kassáról a bányavárosokhoz, melyeknek csatlakozása az önálló pénzügyi alap létrehozása szempontjából feltétlenül szükséges volt. „*Bölcs és körül-*

⁷⁰ Bornemissza János 1604 novemberétől részt vesz a hadműveletekben, így az osgyáni ütközetben, Érsekújvár és Tokaj ostromában. Később Bethlen Gábor egyik alvezére lett, 1624-től Kassa vicegenerálisa. 1627-től Habsburg szolgálatban volt, 1634-ben kinevezték Szendrő kapitányává.

⁷¹ Köschér Péter János, Hartmann János szendrői, valamint Fischka Kristóf és Naudtinger János tokaji német katonák vallomásai. L. *Gömöry G.*: i. m. HK. 1895. 550—552. o. Ezeket a vallomásokat három héttel Szendrő feladása után írták le, s így a katonák nem teljesen pontosan emlékeztek a feladás napjára. A vár feladásának okt. 30—31-én kellett végbe mennie, mert ezután Németi Balázs Lippaival együtt Sáros és Szepes vármegyékben tartózkodott. L. ezzel kapcsolatban a hadműveletek további leírását. L. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 251. o.

⁷² *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o., *Istvánffy M.*: i. m. 906. o.

⁷³ Széchy György Nógrád, Gömör megyei nagybirtokos, nagy vagyonszerző volt. Csatlakozott Bocskaihoz. Részt vett az edelényi ütközetben. Bocskai udvari hadainak kapitánya lett. Csatlakozott Bethlen Gáborhoz is 1619-ben, de hamar elpártolt tőle. Egyik leánya, Mária a híres „*Murányi Vénus*” volt. Széchy György mint báró, aranyarkantyús vitéz, királyi tanácsos fejezte be életét. L. *Nagy I.*: i. m. 10. k. 133. o., „Bocskay Istvánról szóló históriásének” (*Geréb L.*: i. m. 274. o.), Bocskai 1606. szept. 17-i végrendelete. OL. Forgách cs. lt. 1606.

⁷⁴ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 251. o.

tekintő Uraim, tiszteletreméltó barátaink és szomszédaink” — kezdték a kiáltványt, s felsorolva a császáriak törvénytelenégeit, a vallásüldözést, a Bocskai elleni támadást, így folytatták: „Mivel pedig mindezzel az ország romlására valamennyiünk elpusztítására tört”, „a mi édes hazánkért, Magyarországért fegyvert fogtunk.” A bányavárosok is „Kassa városának példájára fogjanak fegyvert, hogy végre megszabadíthassuk édes hazánkat a jogtalanságoktól és pusztításoktól”.⁷⁵

A támadó szellemű hajdúcsapatok nem állapodtak meg Kassán sem, hanem mérges darazsakként szétrajzottak a környező vidéken, s igyekeztek minél nagyobb területet felszabadítani a császári uralom alól. Egy hadoszlop Belgiojosot üldözve északi irányba tört előre, egy másik — mint tudjuk — nyugati irányba, egy harmadik pedig a keletre fekvő Szatmárt zárta körül. Ezeket a hadmozdulatokat a későbbi történetírás általában minden rendszer nélküli, amolyan ötletszerű hadviselésnek gondolta.⁷⁶ Ez az álláspont nem fogadható el. Ha végignézzünk a térképen, láthatjuk, hogy a fő támadási irány a császári uralommal elégedetlen szabad királyi városok felé volt, s a hadművelleti terv a császári önkénnyel szembeszálló Felsőmagyarország felszabadítását tűzte ki célul, ami együtt járt az Erdélyben levő császári erők elszigetelésével és utánpótlási vonalainak elvágásával is. Bocskai, aki nemcsak jó politikus, hanem jó hadvezér is volt, felismerte, hogy most a mozgalom kibontakozási szakaszában ez a több irányú, excentrikus támadási forma a legmegfelelőbb, mert ezáltal lehetett rövid időn belül minél nagyobb terület lakosságát csatlakozásra bírni. Az erők ilyen megosztását megengedte az ellentámadás szempontjából számba jöhető ellenséges sereg hiánya. Természetesen a tervszerű irányítás mellett a mozgalom népforradalmi jellegéből kifolyóan spontán fegyveres megmozdulások is bekapcsolódtak a hadműveletekbe, amelyek értékesen kiegészítették a tervszerű hadmozdulatokat, mert elősegítették a hadművelleti cél mielőbbi megvalósítását. Bocskai hadvezetése nem azonos az e korban működő császári tábornokok hadvezéri működésével, de a különbözőség a hadseregek és hadműveletek jellegének eltéréséből adódik, nem pedig Bocskai hadvezéri képességeinek csekélyebb voltából. Írásos bizonyítéka kevés van a szilárd központi hadvezetésnek még a későbbi hónapokból is, de ez elsősorban onnan adódik, hogy Bocskai többnyire szóbeli uta-

⁷⁵ Lippai Balázs és Németi Balázs 1604. okt. 31-i kiáltványa Kassáról a bányavárosokhoz. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 70. o.

⁷⁶ R. Horváth J. pl. azt írja a Bocskai szabadságharcról: „Nevezetes pedig e háború kiváltképen azért, mert ritka példája az oly háborúknak, melyekben a főszerepet nem a fegyver, hanem inkább a diplomátia viszi.” i. m. HK. 1893. 569. o. *Bánlaky (Breit) J.*: „... le kell szögeznünk, hogy katonai téren Bocskainak kiváltsága nem a hadjáratok, ütközetek és csaták ügyes vezetésében” nyilvánul meg, „hiszen ilyenről legfeljebb az erdélyi események tesznek tanúságot.” i. m. XV. k. 70. o.

sításokat küldött alvezéreinek, melyekre hivatkozik is nem egyszer leveleiben. Ha valamelyik alvezér eltért a kapott paranctól, a felelőségre vonás nem maradt el.⁷⁷ Bocskai személyesen vezette az álmosd—diószegi ütközetet is, s nem lehetett másként most sem, noha tehetséges, tapasztalt alparancsnokainak nem kötötte gúzsba a kezét, s azok a kapott részfeladatok végrehajtásában meglehetősen önállósággal rendelkeztek.

Lippai Balázs és Németi Balázs „*egy falkáig*” időztek Kassán, s utána tovább indultak Belgiojoso üldözésére, és egyben Szepes és Sáros vármegyék meghódoltatására.⁷⁸ November 4-én már *Szentmihályon*⁷⁹ voltak a hajdúkapitányok és innen bocsátottak ki felhívást a vármegyékhez, hogy november 12-én jelenjenek meg Kassán tanácskozás végett. Rövidesen *Tarczáról* küldtek levelet Thurzó Györgynek,⁸⁰ amelyben beszámoltak sikereikről.⁸¹ A városokhoz küldött csatlakozási felhívásnak is hamarosan meg lettek az eredményei. November 7-én *Remete, Svedler, Szamolnok, Stósz* városok állítottak ki hitlevelet Bocskai részére, 9-én *Késmárk*, 10-én *Bártfa*, mely városok példáját követte *Eperjes* és *Kisszeben* is.⁸²

⁷⁷ L. pl. Némethy Gergely esetében Dunántúlon a második stájerországi betörésnél (VII. fejezet), vagy Szénássy Mátyás esetében: *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 322. o. stb.

⁷⁸ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 259. o.

⁷⁹ L. Lippai Balázs és Németi Balázs 1604. nov. 4-én kelt meghívólevelét. MOE. X. k. 604—605. o. Szent-Mihály kisközség Sáros vármegyében, Eperjes és Kisszeben között.

⁸⁰ Thurzó György alsómagyarországi nagybirtokos (1567—1616) fiatal korában részt vett a török elleni háborúban. 1598-ra királyi tanácsos lett, majd főpohárnok és főasztalmester. A Bocskai szabadságharc idején mindvégig kitartott a Habsburgok mellett. A mozgalom politikai céljaival mereven szembe helyezkedett, de mint protestáns főúr, a vallási engedmények kiharcolását maga is támogatta. 1606-ban megkapta Árva vm. főispánságát. 1609-ben nádorrá választották. L. *Nagy I.*: i. m. 11. k., ifj. *Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 110—111. o., továbbá Mátyás főherceg 1605. jún. 14-i dicséző elismerő levelét Thurzó György részére. OL. Thurzó es. lt. fasc. 24., valamint a Pozsonyi Kamara 1605. aug. 12-i véleményét Thurzó György ügyében. OL. Pozs. Kam. Exped. 1605. aug. 12. n° 3.

⁸¹ L. Lippai Balázs és Németi Balázs 1604. nov. elején kelt levelét Tarczáról Thurzó Györgyhez, melyben azt írják: „*A végváratok, Kállót, Tokajt, Ónodot, Sárospatakot, Diósgyőrt és Szenárdót, a németeket elbocsájtván belőlük, kezünkhöz vettük.*” (Tokaj esetében ez elhamarkodott bejelentés volt, mert még csak körülzárták, s 1606-ban adta fel őrsege a várat.) Az id. levelet a cs. és kir. bécsi haditanács Exped. Acten n° 71. nyomán idézi. *Gömöry G.*: i. m. HK. 1895. 550. o.

⁸² L. Remete, Swedler, Szamolnok, Stósz, Késmárk, Bártfa hűségleveleit Bocskai részére. OL. Eszterházy es. lt. Rep. 77. fasc. B. L. még *Istvánffy M.*: i. m. 898. o., valamint *Tóth S.*: Sáros vármegye monográfiája. Bp. 1910. III. k. 398., 419., IV. k. 414—415. o. Nov. 11-én Eperjes már Bocskai hívének vallotta magát, s amikor a város egyetlen katolikus embere, az adószedő befogadta Belgiojoso menekülő feleségét, a feldühödött lakosság megölte a befogadót. III. k. 398. o.

November 9-én több ezer hajdú jelent meg *Szepesvár* alatt, ahol Belgiojoso tartózkodott. Az egész környező vidéket megadásra és hűség esküre szólították fel, így többek között *Lőcse* városát is. A megegyezés hamarosan létrejött, s a lőcseiek várták, hogy a közben már Bocskai hűségére esküdött Desseffy János⁸³ megérkezzen Tarczáról a városba. Helyette azonban mintegy 300 főnyi hajdú, török és tatár nyomult be a nyitott kapukon keresztül és házkutatásokat tartott a németek ittmaradt holmijai után. Nemsokára újabb csapatok akartak behatolni, de ezeket már nem engedték be, ellenben követelésükre kiadtak 4 ágyútű löszerekkel és ágyúesterekkel Szepesvár ostromához. Lippai fejvesztés terhe alatt eltította katonáit a kártevéstől és visszaparancsolta őket a táborba. Mivel Szepesvárt sem megadási felszólítással, sem megrohanással nem tudták bevenni, a Lőcséről hozott ágyúkkal megkezdték a rendszeres ostromot. Ennek vezetésével Lippai Tarjáni Demetert⁸⁴ bízta meg, aki három héten keresztül próbálta bevenni Thurzó Kristóf⁸⁵ várát, de törekedése nem járt sikerrel, s a körülmények alakulása miatt kénytelen volt felhagyni az ostrommal.

Lippai és Németi a Szepességből délnyugati irányba folytatták tovább előnyomulását. Németi Balázs ment elől, aki *Lőcse* csatlakozása utáni napokban oly szorosan körülzárta *Murány* várát, hogy se ki, se be nem lehetett menni,⁸⁶ csatlakozásra szólította fel *Breznóbányát*,⁸⁷

⁸³ Desseffy János felsőmagyarországi nagybirtokos, pályafutását Báthory Zsigmond udvarában kezdte. 1604 szeptemberében a Szikszónál összegyűlt megyei hadak vicekapitánya volt. Csatlakozott Bocskaihoz és részt vett az 1605-ös hadműveletekben. Érkezőjvár elfoglalása után egy ideig Homonnai helyettese, majd 1606-ban Tokaj kapitánya lett. L. *Merényi L.*: Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894. 113. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 251. o., *Hain G.*: i. m. 138, 141. o., *Homonnai Drugeth B.*: Naplója. Kiadta *Neményi I.*: Tudománytár 1839. 5. k. 320., 369. o., *Ferenczi Z.*: Rimay János. Bp. 1911. 60. o.

⁸⁴ Tarjáni Demeter, hajdúkapitány Bocskai seregében. 1604 novemberében Szepesvárat ostromolta eredménytelenül. A későbbi hónapokban neve a korponai országgyűlés idején bukkan elő. (L. *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o.) Szepesvár ostromával és a lőcsei eseményekkel kapcsolatban l. még. *Hain G.*: i. m. 135—136. o.) *Istvánffy M.*: i. m. 899—900. o., *Demkó K.*: *Lőcse a Bocskayféle fölkelésben.* Sz. 1883. 847—848. o.

⁸⁵ Thurzó Kristóf Szepes és Sáros vármegyék főispánja, 1604 novemberében Szepesváron még menedéket adott Belgiojosónak, de amikor látta a hajdúk ellenállhatatlan sikereit, csatlakozott a mozgalomhoz. Bocskai azt mondotta jelentkezésekor: „*miután az esőn sokat ázott, a köpenyt felölté.*” *Istvánffy M.*: i. m. 908. o. 1614-ben halt meg. *Nagy I.*: i. m. 11. k. 206. o.

⁸⁶ L. *Jurkovich E.*: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs, 1929. 78. o.

⁸⁷ Breznóbányaiak 1604. nov. közepén kelt lev. Besztercebányára. TT. 1906. 152. o. Thurzó György 1604. nov. 14-i lev. Mátyás főherceghez (Tudományos Akadémia Kazinczy Gyűjt. (továbbiakban TA. Kaz. gy.) 11. doboz.

majd visszatért a *Fülek* körül tartózkodó Bornemissza Jánoshoz. Valamivel lemaradva követte őt a főkapitány, aki november közepére a „*meghódolt Szepességen*” keresztül *Rimaszombatra* érkezett.⁸⁸

November 6—7. körül Bocskai is megindult a fősereggel a tiszalöki táborból Kassa felé. Egy csapat katonájával körülzároltatta az erős *Tokaj* várát, melyet Belgiojoso megbízásából Rueber György védett.⁸⁹ A 10 zászló alatt vonuló, mintegy 5000 hajdúból álló fősereghez állandóan érkeztek mindenfelől a lelkesítő győzelmi hírek.⁹⁰ *Kassa*, *Eperjes*, *Bártfa*, *Késmárk*, *Lőcse*, *Kisszeben* csatlakoztatásáról, *Szendró*, *Szádvár*, *Krasznahorka*, *Putnok*, *Diósgyőr*, *Ónod* elfoglalásáról, *Szepesvár*, *Murány* körülzárásáról, *Kálló* feladásáról⁹¹ és *Szatmár* sikeres blokádjáról⁹² érkeztek napról napra jelentések; az *Olasz-Liszka* felé előretört Nadányi Gergely pedig *Sárospatak* kapunyitásáról számolhatott be Bocskainak.⁹³ Homonnai Drugeth Bálint⁹⁴ és Mágocsy Ferenc⁹⁵ csatlakozásával *Ungvár*,

⁸⁸ L. Lippai Balázs 1604. nov. 11-i, „*in Capitulo Scepusiensi*” kelt levelét Sebessy Ferenchez. *Gr. Mikó I.*: Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.) III. k. 317—318. o., valamint e napi levelét Bastához. *Veress E.*: i. m. II. k. 1697. sz.

⁸⁹ *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o., *Pethő G.*: Magyar Krónika. (*Geréb L.*: i. m. 260 o.), *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 253. o.

⁹⁰ Bocskai főserégének létszámával kapcsolatban l. *Ortelius*: i. m. I. k. 380. o.

⁹¹ *Alvinczy P.*: i. m. 12. o.

⁹² „*Voltak berekesztve az szakmáriak tíz egész hétig és két napig, mind ennyi ideig sem írásdval sem ízenetivel senki által őket Basta meg nem találta.*” *Szatmár* feladása 1605. jan. 15-én történt. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 321. o. Novemberben már Jenő vára alatt is megjelentek Bocskai katonái. *Márki S.*: i. m. HK. 1894. 484—485. o.

⁹³ *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o.

⁹⁴ Homonnai Drugeth Bálint. (1577—1609.) Zemplén megyei nagybirtokos volt. Az eredeti Drugeht névhez a család a XIV. század végén vette fel a Homonnai nevet. A családnak a XVI. században már 713 539 k. holdnyi várbirtoka volt. Bálint apja, István, szép haditetteket vitt véghez a törökök ellen. Érzékeny lelkületű, költői tehetséggel felruházott fia atyja példáját kívánta követni „*jó hírrel névvel, szép tisztességgel.*” 1604-ben mint a Kamara egyik üldözőttje elsőként csatlakozott a főurak közül a mozgalomhoz. 1605-ben kinevezték országos főgenerálissá. Nevéhez fűződik Érsekújvár birtokba vétele. Bocskai őt jelölte utódjának az erdélyi fejedelemségre, de a rendek helyette Rákóczy Zsigmondot választották meg. Az 1607—8-as hajdúfelkelésben nem vállalta a felajánlott vezetőserepet. 1609-ben halt meg mérgezés gyanújával. Idézett Naplóján kívül l. még *D. Gyárfás G.*: i. m. 1898. 168. o., 1900. 158—160. o., *Thaly K.*: Ismeretlen históriásénekek. Sz. 1871. 97—98. o., *Demkő K.*: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. HK. 1914. 220. o., Bocskai 1605. júl. 12-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Pozs. Kam. Tract. publ. 1605. fasc. 1. n° 1., valamint a Thurzó cs. lt.-ban levő leveleket.

⁹⁵ Mágocsy Ferenc (1580—1611.) szintén felsőmagyarországi nagybirtokos. Torna és Bereg vm.-ék főispánja, Homonnai Drugeth Bálint sógora, Rákóczy Zsigmond mostoha fia volt. 1604-ben csatlakozott a mozgalomhoz. Az edelényi ütközetben Bocskaival együtt részt vett, későbbi katonai szerepléséről nem

Munkács, több kisebb vár és néhány százezer holdnyi várbirtok növelte a kibontakozó mozgalom hadműveleti bázisát. November közepéig már mintegy 30 000 km²-nyi terület került a szélesebben száguldó hajdúcsapatok kezére vagy ellenőrzése alá.

Alig négy hét telt el azóta, hogy a megtámadott Bocskai István elhagyta Sólyomkő várát, s kényszerű önvédelmi harcra indult a „*király képe*” akkori időben hatalmas hadserege ellen, és ez idő alatt mekkorát fordult a helyzet, milyen óriási változások következtek be! A büszke felsőmagyarországi főkapitány most Szepesvárbán remegett egy császárpárti nagybirtokos oltalma alatt, az üldözött Bocskai István pedig önbizalommal telített hajdúival már a meghódított Kassa előtt járt, ahová november 11-én fényes ünnepek között bevonult csapatai élén, s beszállásolta magát a „*királyi házba*”, Belgiojoso elhagyott lakásába.⁹⁶

Amint Bocskai seregének szinte szédítő iramú előnyomulását, a rövid idő alatt elért hatalmas eredményeket szemléljük, joggal kutatjuk az okokat és körülményeket, amelyek mindezt lehetővé tették. Talán minden azon múlott, hogy Bocskai sokkal tehetségesebb hadvezér volt, mint Belgiojoso, vagy hogy a diadalmasan előnyomuló hajdúcsapatok harcértéke fölülmúlta a szétszóródó császári csapatokét? Vagy talán Bocskai hadműveleti tervének kiválósága és a forradalmi jellegű harchoz való alkalmazása eredményezte az első hetek ragyogó sikersorozatát? Nyilvánvalóan mindezek a tényezők nagyon jelentős mértékben hozzájárultak a sikerekhez. A hajdúcsapatok harcértéke valóban jobbnak bizonyult a váratlan támadástól megzavart, a megfelelő vezetést nélkülöző császári csapatokénál. Az sem lehet kétséges, hogy Belgiojoso gyávaóságig menő óvatossága, az első ellenállásra megzavarodó hadvezetése nagymértékben kezére játszott az ellenfélnek. Bocskai helyesen ismerte fel Belgiojoso váradi menekülésekor, hogy az ellenséget a megsemmisítésig kell üldözni, nehogy összeszedje magát, s felismerését

tudunk. Meghalt 1611-ben szintén mérgezés gyanújával. Neje, Dersffy Orsolya férje halála után röviddel „*fabuláns menyegzőt*” tartott Eszterházy Miklóssal, aki az így örökölt vagyonnal alapozta meg családjá hatalmát. L. Nagy I.: i. m. 7. k. 239. o., Geréb L.: i. m. 272. o., Sepsí Laczkó M.: i. m. ETA. 3. k. 129. o., Szilágyi S.: I. Rákóczy György. Bp. 1893. 13. o.

⁹⁶ Az úgynevezett királyi ház a felsőmagyarországi főkapitányok lakhelye volt. Bocskai itt rendezte be meglehetősen egyszerű udvarát. Káthay Mihály, kancellár és Péchy Simon fejedelmi titkár mellett Kereki hős védője Örvényi Pál, most kincstartó alkotta a szűkebb udvart, az időnként ott tartózkodó tanácsokkal. Itt volt a „*főhadiszállás*” is, ahonnan személyes vagy írásbeli parancsokat kaptak a működő egységek parancsnokai. Bocskai rövidebb kimozdulásaitól eltekintve itt tartózkodott haláláig. L. Kerekes Gy.: i. m. 9., 94. o., Ferenczi Z.: i. m. 54. o., Boldizsár K.: Bocskai hadi népe. Debrecen, 1906. 57—58. o., Calamus: Bocskay hadi népe. Turul 1907. 185—186. o.

végre is hajtotta. Így az álmos—diószegi taktikai sikert stratégiai eredménnyé tudta fejleszteni. Helyes volt a fő támadási irány megválasztása, az excentrikus támadási forma alkalmazása is, de a döntő tényező mégis az volt, hogy már a mozgalom első hónapjában sikerült megteremteni a különböző társadalmi osztályok és rétegek összefogásának csiráit; a hajdúk, jobbágyok tömegei mellett a városi polgárok, nemesek egy részének támogatását, ami a mozgalom kibontakozásához szükséges társadalmi, gazdasági és katonai alap megteremtését eredményezte.

Az ellentétes társadalmi osztályok időleges összefogása azért jöhetett létre, mert az országra nehezedő császári zsoldosterror a velejáró politikai, gazdasági, vallási elnyomással szinte minden társadalmi osztályt és réteget érintett — ha különböző mértékben is — és a mozgalom élére olyan személy állt, aki kiváló katonai és államférfiúi képességei mellett meg tudta szerezni a néptömegek és az uralkodó osztály bizalmát is.⁹⁷

Hajdúk, jobbágyok, nemesek, polgárok 1604 őszén

„Keserves nemzetünk
Szomorkodott szívünk
Egyszer hadd vidámuljon
Rabságából testünk
Siralomból lelkünk
Immár hadd szabaduljon
Ezeknek fejében
Boldog reménységben
Minden ember induljon.”

Debreczeni S. J.: Militaris congratulatio. Magyar költészet ... 75. o.

Ha a Bocskai-szabadságharcról hallunk, rögtön eszünkbe jut egy másik szó is: *hajdúk*. A legtöbb képen, ami fennmaradt a szabadságharc idejéből, ott láthatjuk őket. A metszetekről vagy festményekről többnyire nagybajusztú, kemény arcú, elszánt tekintetű marcona férfiak néznek ránk, zsinóros magyar ruhában, vörös, kék vagy zöld dolmányban meg nadrágban, lábukon bocskorral. Elvétve akad olyan, akin lehajtott szárú sárga csizma, s testén könnyű páncél látható. Ilyenekkel

⁹⁷ Bocskai megítélésénél nem volt egységes álláspont kezdetben Magyarországon és Erdélyben. A fejedelemség lakosai, a török földön bujdosókat kivéve, ellenséges érülettel viseltettek vele szemben. A nemesség az 1594-es események, a székelység pedig a hírhedt „*székely farsang*” óta. Felsőmagyarországon általában sokkal kedvezőbben vélekedtek róla. A személyével kapcsolatos állásfoglalást az döntötte el véglegesen, hogy a harc, amelynek élére állt, érdekében állott a társadalom majd minden rétegének és rögtön az első időben bizalmat keltő nagy győzelmeket aratott.

csak a gazdagabb kapitányok rendelkeztek. A fennmaradt képek mutatják azt is, hogy a hajdúk közül egyik gyalog, másik lovon katonászkodott, fegyvereik között a rövid puskák, görbe kardok, csákányok, kopják egyaránt megtalálhatók. Ezek az ábrázolások bármily élethűek legyenek is, sok mindent nem tudnak elárulni a marcona vitézek életéről. Beszélnek viszont helyettük a fennmaradt írások, krónikák, levelek, korabeli jelentések és adománylevelek, melyekből megismerhetjük ezeknek a furcsa nevű katonáknak a történetét.

Amikor a világalomra vágyó török szultánok megkezdték hadjárataikat Európa ellen, egyre több ember menekült a Balkánról észak felé, hogy védelmet találjon a pusztító Ozmán vihar elől. Sok ilyen menekülő jött akkor a töröktől még el nem ért Magyarország területére és részben mint a török ellen harcoló katonák, részben mint állatpásztorok éltek tovább életüket. A katonászkodó délszlávokból az évek folyamán egyre többen elpusztultak, s egyre több hontalanná vált magyar került a soraikba, és így egyre jobban elmagyarosodtak. A XV. század végén a békésebb években előtérbe került az állatpásztor foglalkozás, amely ugyancsak mostoha, nehéz létkörülmények között edzette meg embereit. A XV. század második felében a nyugati városfejlődés, a felvevő piacok kiszélesedése Magyarország is ösztönzőleg hatott a lótenyésztés mellett eddig háttérbe szorult marhatenyésztésre. A fellendülő marhatenyésztés egyre több pásztort és hajtólegényt igényelt, akiket egyre inkább a hajdú névvel illettek. Az 1490 óta törvénybe foglalt állatkiviteli tilalmak súlyosan érintették ezeket az embereket. Az elkeseredettek azután aktívan be is kapcsolódtak az 1514-es parasztfelkelésbe. A felkelés leverése után szigorú törvényt hoztak „a hajduknak nevezett barompásztorok ellen” és kegyetlen büntetéssel sújtották azokat, akik a tilalom ellenére is fegyvert merészelték viselni.⁹⁸

A mohácsi csatát követő évtizedekben azután egyre nagyobb szükség lett a nemrég még fegyverviseléstől is szigorúan eltiltott hajdúk katonai szolgálatára. Harcoltak a török ellen, de részt vettek az ellenkirályok küzdelmeiben is. Amint egyre beljebb terjeszkedett a török hódítás, soraik annál jobban feltöltődtek az elpusztult vidékek

⁹⁸ L. Magyar Törvénytár 1000—1526., 1514. 60. tc. 2—3. §. A hajdúk keletkezésével és az 1514-es parasztfelkelésben való részvételével kapcsolatban I. Győrffy I.: A hajdúk eredete. Hajdúnánás, 1938., Dudás Gy.: A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században. Szeged 1887., Szabó I.: A hajdúk 1514-ben. Sz. 1950., II. Ulászló 1514. júl. 14-i lev. bécsi követéhez. TT. 1891. 338—339. o., Calamus: i. m. Turul, 1907. 115. o., Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 7. o., Lampérth G.: Bocskay és a hajdú vitézek. Bp. 1920. 2. o., Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 8—12. o., Császár E.: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932. 16—17. o., Erdélyi Gy.: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 246. o., Acsády I.: A magyar jobbágság története. Bp. 1948. 189. o.

földönfutóvá vált népével, amelynek nem maradt egyéb menedéke és vagyona a vasvillánál és kaszavasnál. A katonáskodó hajdúk útja a XVI. század közepén már kezdett kettéválni. Egy részüket a Habsburgok állandó zsoldba fogadták a végházakba, akikből az úgynevezett „királyi hajdúk” lettek, másik részük pedig mint gazdátlan „szabad hajdu” próbálta tengetni elvadult életét. A török rettegett a végházakban levő hajdúktól is, akiket „*akasztófától és karótól menekedett latroknak*” nevezett,⁹⁹ de ha lehet, még náluk is borzalmasabbak voltak számára a szabad hajdúk. Ezek a senkitől nem korlátozott emberek a legváratlanabb időben és helyeken, többnyire éjszakánként rá-rácsaptak a törökökre, és akit elcsíptek, rövidesen Allah sokat dicsőített, de nem sürgősen áhított paradicsomába juttatták. Ebből a vegyes, paraszti és elszegényedett nemesi eredetű népből Báthory István erdélyi fejedelem jól fegyelmezett katonaságot szervezett. Utódai azonban nem folytatták kezdeményezését, s így a zsoldon kívül maradt szabad hajdúkból ismét félig rabló, félig katonaelem lett. Az uralkodó osztály ennek a folyamatnak úgy akart gátat vetni, hogy szinte évről évre drákói törvényeket hozott a hajdúk ellen, sőt még azok ellen is, akik hajdút fogadnak szolgálatukba. Ezek az önző, szűklátókörű intézkedések a hajdúproblémát semmiképpen sem oldották meg, legfeljebb csak növelték az üldözöttek gyűlöletét a nemesség iránt. Másképpen gondolkozott viszont a hajdúkról a császári udvar. Lenézték, megvetették őket, de felismerték kiváló katonai értéküket a törökkel szemben, sőt ezen túlmenően, látták azt a szakadékot is, ami a magyar nemesség és a hajdúk között támadt és igyekeztek — nem sikertelenül — a hajdúkat felhasználni a török elleni harc mellett a magyar nemesség önálló nemzeti törekvései ellen. Annak ellenére, hogy a Habsburgok sok szabad hajdút fogadtak szolgálatukba, a császári katonák és a hajdúk egymás közötti viszonyát korántsem lehetett jónak mondani. Az idegen katonák lenézték a hajdúkat, azok viszont szidalmazták a németeket, „*... a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak és a földhöz puffantották*”, s mindenféle gúnyt úztek belőlük.¹⁰⁰ A hajdúk bátor, elszánt, kemény katonák voltak, de nem tartóztatták meg ők sem magukat az akkor általános katonai szokásnak számító rablástól, zsákmányolástól, s néha még nagyfokú kegyetlenségekre is vetemedtek. Amikor Erdély ellenállási harca idején egy ízben császári szolgálatban a marosvásárhelyi lakosokat gyilkolták, s azok rimáncodtak, hogy ne bántsák őket, mert ők is magyarok, azt válaszolták nekik: „*Ti hajas törökök vagytok, ebek vagytok ti, nem szánunk. Az Istentől pedig mi semmit is nem félünk, mert a Tiszántul hagytuk.*”¹⁰¹

⁹⁹ Mehemet budai pasa 1592. okt. 11-i lev. Mátyás főherceghez. Idézi Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. 99. o.

¹⁰⁰ Szádeczky L.: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. TT. 1882. 186. o.

¹⁰¹ Győrffy I.: i. m. 15—16. o.

Döntő változás kezdett beállni a hajdúk és a Habsburgok viszonyában a XVI—XVII. század fordulóján. Rudolf ismert rendeletére közülük is egyre többet kezdtek elbocsátani a végvári szolgálatból, s noha ugyanakkor fogadtak ideiglenesen zsoldba szabad hajdúkat, de többnyire azoknak sem fizettek szolgálatukért, sőt egyes császári hadvezérek, mint Belgiojoso, még ráadásul meg is rabolták őket. Emellett a meginduló protestánsüldözés a hajdúkat is érintette, mert többségükben a református felekezethez tartoztak. Az általános nemzeti elégedetlenség közjük is kisugározta hatásait, s amikor akadt egy üldözött főúr, aki bizalommal, megbecsüléssel, emberi hangon szólott hozzájuk, nem sokat haboztak, hogy felcsapjanak a nemzeti szabadság első harcossainak.¹⁰²

Láttuk, hogy a hajdúk csatlakozása milyen eredményeket hozott a Bocskai önvédelmi harcából nemzeti szabadságharcra fejlődő mozgalomnak. Szemmel követhettük a 300 köleséri hajdú bátor helytállását Kereki védelménél, leleményességüket, elszántságukat az álmosdiószegi rajtaütésnél, fürgeségüket Belgiojoso üldözésénél, s újabb-újabb tömeges fegyverfogásukat az első hetek forró hangulatú diadal-sorozatában. Találkozni fogunk velük a novembervégi megpróbáltatások napjaiban is, s megláthatjuk, hogy sem jóban, sem rosszban nem adtak csalódásra okot Bocskainak. Nyugodt szívvel írhatták később a nemesek is a hajdúvitézeknek: „Az mely mi kegyelmes urunkhoz ő fölségéhez (ti. Bocskaihoz) miérthogy kegyelmetek még ez mi mostani végzésöknöknek előtte engedelmesen hívsége alá adta magát, és hazátoknak szabadulásáért fegyvert vontatok vitézöl ő fölsége és mindnyájunk mellett, azt mi mind egész országul kedves néven vettök ti kegyelmetektől, s köszönjük is ebben való jó igyekezetit ti kegyelmeteknek, fejenként gondot viselvén arra, hogy kegyelmetekhez háládatlanoknak ne találtsunk.”¹⁰³ A bátor, önfeláldozó magatartás mellett fehér hollónak számított a hajdúk között az árulás, az ellenséghez való átpártolás. Nemcsak hogy nem akartak „nemzetök hóhéri lenni”, de árulói sem lettek a nemzeti ügynek, bármily nehézségek és nélkülözések következtek is be. Nem érdemte-

¹⁰² A hajdúknak a szabadságharc előtti életével kapcsolatban az eddig idézettekén kívül l. még *Komáromy A* : A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK. 1892. 66. o., Magyar Törvénytár 1526—1608., 1563/23. tc., 1595/31—32. tc., 1596/23. tc., 1497/24. tc., 1598/29. tc., 1599/3. tc., 1601/27. tc., 1602/19. tc., 1603/11. tc., 1604/12. tc., *Thaly K.* : Ismeretlen históriás énekek. Sz. 1871. 328. o., MOE. X. k. 55., 56., 65., 233., XI. k. 33., 318., 319. o., Basta 1597. nov. 8-i lev. San Clemente prágai spanyol követhoz. *Veress E.* : i. m. I. k. 16. o., Belgiojoso 1604. okt. 7-i lev. Bocskai Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., Bocskaihoz való csatlakozásukkal kapcsolatban l. 27—30. sz. jegyzeteket.

¹⁰³ A szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i lev. a hajdúkhöz. MOE. XI. k. 874. o.

lenül nevezte őket Bocskai „*a mi régi szabadságunk bajnokainak és visszaadóinak*”.¹⁰⁴

Ha ezeket a nagy érdemeket és pozitívumokat szemléljük, önkéntelenül is felmerül bennünk a kérdés; mi eredményezte a nagy változást, hogy a nemrég még „*bitang korcos magyarok*”-nak nevezett hajdúk — akiknek cselekedetei az elmúlt évek folyamán nemegyszer barbár kegyetlenségbe csaptak át saját népükkel szemben is, — most egyszerre a „*mi édes hazánkról Magyarországról*” beszéltek, amelyért fegyvert fogtak, hogy megszabadítsák „*a jogtalanságoktól és pusztításoktól*”.¹⁰⁵ Ez a hang nem lehet a jól megfizetett zsoldos hangja — hiszen legtöbbször nem is kaptak zsoldot a szabadságharc folyamán —, itt valami új kezdődött az eddig nemzetéből kilökött társadalmi réteg életében. Tévednénk és idealizálnánk a dolgokat, ha azt hinnők, hogy az érzelmek megváltozását rögtön nyomon követte az életforma megváltozása is. A hajdúk a szabadságharc alatt sem hagyták el számtalan rossz szokásukat; nemegyszer raboltak, prédáltak, pusztítottak, fegyelmetlenkedtek — igaz, hogy többnyire ellenséges területen, s ezt ebben a korban többé-kevésbé minden katonaság megtette —, de mégis valami új kezdődött gondolatukban, érzelmvilágukban. Az ösztönszerű ragaszkodás a szülőföldről, amely eddig szinte eltemetve élt egyszerű érzelmeik legmélyén, s talán már maguk sem tudtak róla számkivetett, törvényen kívüli, nyomorúságos helyzetükben, most szinte elemi erővel tört ki belőlük. A haza, a nemzet fogalmát talán nem értették, de érezték, nem elvontan, hanem úgy, ahogyan nagyon sokan a számkivetettek elesettek közül. A szabadságharc győzelmétől egyéni, anyagi és társadalmi helyzetük jobbrafordulását várták, de ezért a célért képesek voltak tűrni, szenvedni, s ha kellett, életüket is áldozni. Katonai képzettségük, tekintélyes számerejük, edzettségük mellett ezért lettek a szabadságharc legerősebb támaszai, akiknek érdemeit, „*emlékezetét a késő utódoknak is emlékezetül*” hagyta vezérük, Bocskai István, amikor arra intézkedett, „*hogy abban a hazában, amelyben harcoltak, tiszteletet és szabadságot nyerjenek*”.¹⁰⁶

A fegyveres mozgalom kirobbanásakor a hajdúk mellett, tőlük szinte elválaszthatatlanul már az első napoktól kezdve részt vettek a küzdelemben a *jobbágytömegek* is.¹⁰⁷ A „*föld népe*” — mint ahogyan

¹⁰⁴ Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajdúknak. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 127. o.

¹⁰⁵ L. pl. Lippai Balázs és Bémethi Balázs hajdúkapitányok 1604. okt. 31-i kiáltványát.

¹⁰⁶ Bocskai id. 1605. dec. 12-i adománylevele. A hajdúk száma már a XVI. század 90-es éveire elérte a 20—30 000 főt. 1604 végére a Bocskaihoz csatlakozott hajdúk többen voltak 15 000 főnél.

¹⁰⁷ L. pl. a szerencsi országgyűlési rendek 1605. évi id. kiáltványát. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 100. o.

akkor nevezték őket — nem sokat töprengett, amikor fegyvert kellett ragadni az idegen elnyomók ellen, s őszintén és lelkesen áramlott a kibontott zászlók alá. Felmerül a kérdés, vajon milyen tényezők alakították ki azt a helyzetet, hogy a jobbágytömegek saját földesuraikkal szövetségben harcba induljanak a császári csapatok ellen? Ha erre a kérdésre válaszolni akarunk, röviden vizsgálat tárgyává kell tennünk egyrészt a fokozódó Habsburg elnyomás hatását a jobbágy-ságra, másfelől a jobbágy és földesúri viszony alakulását a szabadságharcot megelőző időben.

Az egyre fokozódó császári zsoldosterror minden társadalmi osztály és réteg közül elsősorban a jobbágyságra fejtette ki legpusztítóbban és legelviselhetlenebbül hatását. A földesurakat úgy-ahogy megvédték váraik és megerősített udvarházaik, a városi polgárok is némiképpen oltalmat nyertek az erős kőfalak mögött, de a jobbágyokat csak a menekülés és az elbujdosás védhette, ha ezt egyáltalán volt idejük és lehetőségük megtenni. A jobbágyházakba beszállásolt császári katonák a legkegyetlenebb módon elszedték a jobbágyoktól minden eleségüket, télnak idején felgyújtották nyomorúságos kis viskóikat ha már nem volt szükségük rá, s a jobbágyok feleségeit, leányait úton útfélen meggyalázták, nemegyszer hozzátartozójuk szemeláttára. Szinte felsorolhatatlan mindaz a szörnyűség, amit a császári katonák a föld népe ellen elkövettek.¹⁰⁸ A katonaság kilengésein túlmenően a jobbágyoknak kellett elviselni a háborús kiadások egyre fokozódó anyagi terheit is. Mindehhez hozzájárult még az a körülmény, hogy a XVI. század folyamán meginduló ellenreformációs vallásüldözés érzékenyen érintette a jobbágytömegeket is. A reformáció térhódítása idején a jobbágyok a „*cuius regio eius religio*” elve alapján követték földesuraikat a vallásváltoztatásban, s az új hit hazai nyelvű, a parasztság számára is érthető szertartásaival egy-kettőre meghódította a jobbágytömegek szívét. Amikor az ellenreformáció megindult, a jobbágyok szembeszálltak a rekatolizálási törekvésekkel és elszánt védelmezői lettek a protestantizmusnak. Az ellenreformációs törekvések a nem magyar ajkú, zömében nem protestáns, görögkeleti vallású jobbágyokat is érintették, mert a Habsburg elnyomó hatalommal összefonódó katolikus reakció az eddigi gyakorlattól eltérően őket is egyházi tizedfizetésre akarta kötelezni.¹⁰⁹ Mindezek a tényezők a jobbágyságot élesen szembefordították a fokozódó Habsburg elnyomással.

Érdekesen alakult ugyanakkor a jobbágyság és földesuraik viszonya ebben az időben. A birtokos osztály az állami és földesúri adóalany jobbágyot kímélni akarta az egyre jobban Habsburgok kezébe

¹⁰⁸ L. az I. fejezetben felsorolt adatokat.

¹⁰⁹ Az 1603. évi országgyűlés febr. 20-án kelt királyi előterjesztése. MOE. X. k. 233. o.

átcsúszó állami kizsákmányolástól. Döntő többségük nem valami jószívűségből tette ezt, hanem attól az érdektől indítva, hogy a jobbágyot mint földesúri adóalanyt óvja meg az idegenné váló állami kizsákmányolástól, amely a jobbágság teherbíró képességeit igyekezett mértéken felül kiaknázni. Geitzkofler császári tanácsos, aki a Német Birodalom Pfenningmeistere és Oberster Proviantmeister volt Magyarországon, azt írta egy 1602-ben kelt jelentésében, hogy amikor az adószedő valamelyik faluba megérkezik, a lakosok 3—4 házból is egy ötödikbe gyűlnek össze, a többit üresen hagyják és azt mondják, azoknak lakói elpusztultak. Az adószedő pedig behunyja a szemét és hallgat. Ezen csak úgy lehetne segíteni, hogy ne a megye, hanem a király, illetve a Kamara emberei szedjék be az adót.¹¹⁰ Emellett a birtokosok tekintélyes része nemcsak azokat a jobbágyokat mentette fel önhatalmúlag a tizedfizetés alól, akiket háziszolgáltatásra alkalmazott, hanem valamennyi mesterembert, akivel dolgoztatott. Az egyházi tizedek nagyrészt a kinestár árendálta s ezért érzékenyen reagált a földesurak említett cselekedeteire. Valamint arra is, hogy a birtokosok egyes majorsági földeket jobbágyoknak adtak ki, s így ezek mint nemesi földek tizedmentesek lettek, illetve a birtokosok maguknak szedték be a tizedet. A rendek az 1603. évi országgyűlésen ellenálltak annak a követelésnek is, hogy a nem magyar ajkú jobbágyok is fizessenek tizedet.¹¹¹ Ezek bár érdekes momentumok, a legdöntőbb azonban mégis az volt a jobbágyok és nemesek viszonyában, hogy Magyarországon ebben az időben — nem kismértékben a háborús pusztítások következtében — nem tudott általánossá válni a majorsági gazdálkodás kiszélesítése, s így az idegen elnyomás és kizsákmányolás sokkal érzékenyebben és veszélyesebben érintette a jobbágyokat, mint saját földesuraik hasonló törekvése.¹¹²

Talán ezek voltak főbb vonásokban azok az okok, amelyek a Habsburg elnyomás ellen, földesuraikkal egy táborban fegyverfogásra készítették a jobbágytömegeket, egyesülve az elnyomottak mély hazaszeretetével, s önfeláldozási készségével a haza megvédése iránt. A fegyverfogás célja azonban nemcsak a pusztító idegen iga lerázására irányult, hanem ezen túlmenően a jobbágyok abban is reménykedtek, hogy fegyveres harcukkal maguknak jószágot és nemesi szabadságot szereznek. Ez a törekvésük a birtokosok kemény ellenállásába ütközött, s ezért az egész szabadságharcot az idegen elnyomók elleni harc fő

¹¹⁰ Geitzkofler Zakariás 1602. végén kelt javaslatai. MOE X. k. 180—186. o.

¹¹¹ Az országgyűlési rendek 1603. márc. 22-i válasza a királyi előterjesztésre és a Szepesi Kamara 1602. dec. 22-i véleményes jelentése Mátyás főherceghez. MOE X. k. 269., 166—170. o. L. még Magyar Törvénytár 1526—1608. 1603. 8. tc. 1. §-t, amely a jobbágyok közmunkájával kapcsolatos visszaélésekkel foglalkozik.

¹¹² L. Császár E.: i. m. 12—14. o.

vonala mellett végigkísérte — ha legtöbbször ideiglenesen háttérbe szorulva is — egy belső küzdelem a szabadságharcban résztvevő különböző társadalmi osztályok és rétegek között.

Ezt az ellentétet igyekezett kihasználni már az első napokban Belgiojoso, amikor felhívta a császári uralommal elégedetlen Báthory István figyelmét, vigyázzon saját jobbágyságra, hogy azok fegyvert fogva, ellene ne támadjanak.¹¹³ A császári fővezér persze nem a rebellis hírből álló magyar főurat féltette, hanem lényegében arra törekedett, hogy a császári uralommal szemben elégedetlen társadalmi osztályokat egymás ellen fordítsa és maguk a magyar birtokosok akadályozzák meg jobbágaik fegyverfogását. Ez a törekvés nem járt sikerrel! A krónikás azt írja, hogy már a szabadságharc első napjaiban a hajdúkon kívül „más paraszti csapatok is seregesen, nagy lelkesedéssel áradtak Bocskaihoz, akik előbb még sohasem katonáskodtak, s akiket előbb a német had sanyargatott mód felett. Önként iratkoztak és esküdtek fel katonának. A köznépcsatlakozása volt a legtömegesebb, belőlük állt a had, ámbár hadi kiképzésük nem volt”.¹¹⁴ Főképpen azok siettek Bocskai táborába, „kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak avagy nemesek valaha megháborítottak vala”.¹¹⁵ Az egykorú feljegyzések szerint már az első napokban egyre nagyobb számban tűntek föl a hajdúk mellett „hátibőrös, gubás, mezítlábás” emberek, egy szál baltával vagy kaszával, némelyikük csak fűtykössel felszerelve. A sereg nagyobb része „afféle Körös—Tiszavidéki magyar volt”.¹¹⁶ Egy névtelen német jelentés úgy foglalta össze az 1604 novemberében kialakult helyzetet, hogy a magyarok mindnyájan örülnek a császári katonaság vereségének, de kiváltképpen a parasztok, akik ahol csak tehetik, beállnak a hajdúk közé.¹¹⁷ A jobbágyság csatlakozását nagyon elősegítette az a körülmény is, hogy a hajdúk nem bántották a föld népét — írta az ekkor még császárpárti Rimay János.¹¹⁸ A szabadságharc katonai vezetői — így elsősorban maga Bocskai, de más alvezérek is — nagy súlyt fektettek arra, hogy a katonaság „ne rabolja a szegénységet”. Aki ezt teszi, „valaki kaphatja őket, mind öljük”, mert a szabadságharc hadserege nem azért harcol, „hogy a szegénységet rontsák”.¹¹⁹ A jobbágyság részvételére utal Bocskainak 1604. november 12-én

¹¹³ Belgiojoso id. 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹¹⁴ Bethlen F.: Erdélyi történetéből. (Geréb L.: i. m. 287. o.)

¹¹⁵ Pethő G.: Magyar Krónika. (Geréb L.: i. m. 259. o.)

¹¹⁶ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 23—24. o.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhez.

¹¹⁹ Bocskai parancsát leírja enyingi Török István 1605. jún. 4-i Batthyány Ferenchez intézett levelében. OL. Batthyány cs. lt. Miss. L. még pl. Bocskai 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz, vagy Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i, Kovács Demeter 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90. és 103.

a Kassán összegyűlt rendek panaszaira adott válasza is, melyben többek között kijelentette: „*Ami rossz pedig a vitéz néptől esett, szívünk szerént kívánjuk, hogy ezek ne estenek volna és ennyi panaszokat ne hallanánk, de kegyelmetek ezután is végére mehet, hogy nem mind a mi hajdúinktól, hanem a kegyelmetek maga jobbágytól is estenek.*”¹²⁰

Ha azt vizsgáljuk; milyen katonai és politikai hatása volt a jobbágyok csatlakozásának, akkor bátran megállapíthatjuk, hogy óriási lendítőerőt biztosított a hadműveletek számára. A népmegmozdulás gyorsan növekvő árja vitte előre a szabadságharc hadseregét már az első napokban, és adott erőt a novembervégi megpróbáltatások idején is.¹²¹ A hadra sereglő jobbágyok tömegei biztosították a katonautánpótlást a földesurak ellenzése dacára is,¹²² s magatartásuk nem egy ingadozó birtokost kényszerített a mozgalom melletti kiállásra.¹²³ Ugyanakkor a jobbágyok viselték a hadakozás gazdasági terheit is, adóztak és termeltek a hadsereg fenntartására, és emellett még dolgoztak is a hadseregnek; várakat erősítettek, hidakat építettek, szállításokat végeztek. Magatartásuk tehát döntő tényező volt úgy a mozgalom kibontakozásának időszakában, mint a későbbiek folyamán is.¹²⁴

*

A főurak és a nemesség magatartása már sok eltérő vonást mutat a hajdúk- és jobbágyokétól annak ellenére, hogy a császári elnyomás a nemességet is érzékenyen sújtotta. A nemesség állásfoglalását sokféle tényező határozta meg. Ilyen volt például az egyes birtokosok viszonya a császári uralomhoz, a birtokok földrajzi fekvése, s nem utolsósorban az egyes birtokosok egyéni jellemvonása és gondolkozásmódja is. Legelőször természetesen azok csatlakoztak a kirobbanó mozgalomhoz, akik a császári uralom üldözöttjei voltak. Így az Erdélyből török földre emigráltak, a fiatal Bethlen Gábor¹²⁵ vezetésével. Köztük volt

¹²⁰ TT. 1889. 616. o.

¹²¹ L. a III. fejezet, oszgyáni ütközet, edelényi—besenyői csata, Kassa ostroma című részeit.

¹²² L. Geréb L.: i. m. 268., 270. o.

¹²³ A Habsburgok mellett kitartó birtokosokkal szemben a jobbágyok nyílt, ellenséges magatartást tanúsítottak. Erről panaszkodik Nádasdy, Báthory Erzsébet 1605. jún. 7-i Batthyány Ferenchez írott levelében. OL. Batthyány cs. lt. Miss., erre utal Melzer János 1605. szept. 11-i nagybátyjához írott levelében. HK. 1896. 229. o., és az ilyen kényszerítő erőre hivatkozik többek között Baráthy István is 1607-ben írott levelében. OL. Pozs. Kam. Litterae ad Cameram, 1607.

¹²⁴ A jobbágyok az 1605. évi sokoldalú kötelezettségeire nyújt tájékoztatást egy ez évi „*Extractus Urbarii*”. OL. Balassa cs. lt. 1605.

¹²⁵ Bethlen Gábor (1580—1629.) 1613-tól erdélyi fejedelem, kora ifjúságában katonai pályára lépett. Székely Mózes felkelésének leverése után véglegesen török földre menekült. A bujdosók között egyik értelmi szörzője volt Bocskai

Rhédey Ferenc,¹²⁶ Nagy Albert,¹²⁷ Szilvássy Boldizsár¹²⁸ és még sok bujdosó, akiknek száma 400 körül mozgott.¹²⁹ Felsőmagyarországról Homonnai Drugeth Bálint és Mágócsy Ferenc, a Kamara üldözöttei voltak az első főurak, akik Bocskai táborába siettek. Őket követte a felsőmagyarországi nemesség tekintélyes része, akik — mint tudjuk — már kevéssel a szabadságharc kirobbanása előtt a gálszécsi gyűlésen élesen szembe fordultak a császári zsoldosterrorral.¹³⁰ A felsőmagyarországi nemesség állásfoglalása — annak ellenére, hogy nagy többségük erősen gyűlölte a császári uralmat — nem volt egységes. Számosan akadtak köztük olyanok is, akik a lehetőség szerint a legtovább megmaradtak a császár hűségén, s csak akkor csatlakoztak félelemből, amikor erősségeikben már nem tudták megvédeni magukat Bocskai szerte parttyázó katonáitól.¹³¹

A magyar nemesek nagy része örömmel hallotta a császári sereg vereségeiről szóló híreket. Az elszenvedett sérelmek taszították őket a mozgalom felé, de az óvatosság, az áldozatvállalástól való vonakodás, a fegyvert fogott néptől való idegenkedés, a parasztfelkeléstől való

felkelésének. A szabadságharc alatt Erdély nyugati végvárvidékén tevékenykedett. Fejedelemsége alatt folytatta Bocskai politikáját. Részletes életrajzát megírta *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. Bp. 1929. L. még *Wittman T.*: Bethlen Gábor. Bp. 1952.

¹²⁶ Rhédey Ferenc elszegényedett birtokos család tagja volt, „jószág nélkül szűkölködő szegénylegény”-ként kezdte pályafutását mint végvári katoná. 1596-ban kinevezték Fülekkapitányává. Az ellene megindult üldözés elől Erdélybe menekült, ahol részt vett a császáriak elleni harcokban. Török földre emigrált, majd a szabadságharc kirobbanása után csatlakozott Bocskaihoz. Ő lett az északi hadszínter diadalmas hadvezére 1605-ben. A következő évben érdemei jutalmául Bocskai bárói rangra emelte. A szabadságharc után váradi kapitány lett. Részt vett még Bethlen Gábor első támadásában is. Életrajzát megírta *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894.

¹²⁷ Nagy Albert szintén erdélyi bujdosó volt. 1601-ben 300 katonájával Kolozsvárott tartózkodott. 1604-ben Kassa védelmének egyik bátor vezetője lett. 1605-ben Déva ostromával bízta meg Bocskai. *L. Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 143., 264. o., *Iványi B.*: A tüzérség története. HK. 1928. 435. o., *TT.* 1893. 205. o., Nagy Albert 1605. okt. 18-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz (*Szilády Á.*—*Szilágyi S.*: Török—magyarkori államokmánytár. I. k. 50. o.)

¹²⁸ Szilvássy Boldizsár szintén török földre emigrált, Bocskaiával levelezésben állott. 1605. jún. 15-én Bocskai lázadásért Kassán bilincsbe vezette. 1607-ben országos tanácsos lett és a fiscális uradalmak bérlelője, majd Torda vm. főispánja. (*L. Nagy I.*: i. m. 10. k. 727. o., *Alvinczy P.*: i. m. 14. o., Bocskai István 1604. okt. 18-i lev. az erdélyiekhez. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

¹²⁹ Az erdélyi bujdosók csatlakozásával kapcsolatban l. *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXI. k. 32. o., Szentiványi 1604. nov. 26-i lev. Besztercebányához. *TT.* 1906. 154. o. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 228. o., *Alvinczy P.*: i. m. 12. o., *Jakab E.*: i. m. Sz. 1894. 786. o.

¹³⁰ *L. MOE*, X. k. 599. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc 23., 25. o., *D. Gyárfás G.*: i. m. 1900. 136—137., 169—170. o.

¹³¹ *Bethlen F.*: Erdélyi históriájából (*Geréb L.*: i. m. 287. o.)

félelem súlyos béklyóként akadályozta tömeges csatlakozásukat. Ellen-
tétes érzelmek viaskodtak bennük; Bocskai seregének győzelmei felett
érzett örömükbe ürmöt vegyített a rettegés, hogy a császáriak ellen
harcoló néptömegek rést vágnak a nemesi jogok és kiváltságok falába
is. Ugyanakkor félték attól is, hogy a mozgalom kudarca esetén a
győzedelmeskedő császáriaknak az eddiginél még fokozottabb terrorja
sújtja mindazokat, akik részt vettek a fegyveres ellenállásban.

A főurak és a nemesség csatlakozása pedig feltétlenül szükséges
volt a mozgalom számára, mert a hajdúk és jobbágyok fegyverfogá-
sával induló küzdelem úgy válhatott nemzeti szabadságharccá, hogy
sikerült a nemzeti összefogást létrehozni. A birtokos osztály gazdasági
és politikai súlya nélkül nem lehetett tartós siker reményében harcolni
a császáriak ellen. A hadviseléshez elengedhetetlenül szükséges anyaga-
ikat a birtokos osztályon keresztül lehetett megszerezni. Emellett
egy-egy főúr csatlakozása egyben várak, s hatalmas területek megszer-
zését is jelentette, s a legtöbb esetben őket követte a környék, nem-
egyszer egész vármegyék nemessége is. Bocskai jól tudta ezt, s különben
sem képzelhető el, hogy ő, mint a birtokos osztály egyik feltörekvő
tagja, a főurak és a nemesség részvétele nélkül akarta volna végigvívni
a császáriak elleni küzdelmet, annak ellenére, hogy ismerte osztályának
ingadozó magatartását, s kevés katonai értékét.¹³² Ugy ő, mint a had-
sereg más parancsnokai mindent megtettek, hogy a birtokos osztályt
valamilyen úton-módon a mozgalom mellé állítsák.¹³³

Nehéz lenne pontosan meghatározni, hogy 1604 őszén milyen ér-
deme volt a nemességnek a katonai eredmények kivívásában. Annak
ellenére, hogy sem az álmosd—diószegi, sem a későbbi ütközetekben
és csatákban nem vettek részt jelentősebb számban nemesi és vármegyei
csapatok, helytelen lenne azt mondani, hogy a birtokos osztálynak
semmiféle érdeme nem fűződik az elért eredményekhez. Az erdélyi buj-
dosók és a felsőmagyarországi nemesség egy részének csatlakozása meg-
teremtette a nemzeti összefogás alapjait. Ugyanakkor állásfoglalásuk
nem egy olyan hadműveleti szempontból is fontos vár és erősség meg-
szerzésével járt együtt, mint *Munkács, Ungvár, Homonna*¹³⁴ stb. Maga
az a körülmény, hogy a nemesség nem lépett fel támadólag a mozga-
lommal szemben, nagymértékben segítette a kibontakozást. A vár-
megyei csapatok pedig már részt vettek olyan fontos, császári kézen

¹³² A nemesség maga is elismerte ezt. Erre mutat az 1602. évi törvény 9. tc.
2., 3., 5—6. §. L. Magyar Törvénytár 1526—1608.

¹³³ L. pl. *Geréb L.*: i. m. 268. o. A későbbiekre l. bővebben a VI. fejezetben
foglaltakat.

¹³⁴ Munkács, Ungvár, Homonna fontos felsőmagyarországi várak több-
kisebb várral egyetemben Homonnai és Mágócsy csatlakozásával harc nélkül
került Bocskai kezére. L. *Balogh J.*: Munkács vár története. Munkács, 1890.
103. o., *Tar Z.*: Ungvár és Ung vm. Bp. 1940. 42. o.

levő vár körülrésében, mint például Tokaj.¹³⁵ A legelső között csatlakozó Bihar, Szatmár, Zemplén, Gömör, Heves vármegyék nemessége,¹³⁶ valamint Homonnai Drugeth Bálint, Mágócsy Ferenc, Szécsy György és más főurak katonasága nem megvetendő kiegészítő erőt képezett Bocskai hajdúkból és jobbágyokból álló főerői mellett.¹³⁷ Ezeknek a birtokosoknak nagy többsége elismerésre méltó módon kitartott a mozgalom mellett a császári sikerek időszakában is. A császári hadvezér kénytelen volt megállapítani 1604 decemberében, hogy a felsőmagyarországi nemesség nagy része Bocskaival tart.¹³⁸ Persze nem kevés volt azoknak a száma még Felsőmagyarországon sem, akik vagy ellenségesen szemlélték a szabadságharcot, vagy pedig semleges magatartást tanúsítottak, nem is beszélve azoknak a területeknek birtokos osztályáról, ahova még nem jutottak el Bocskai katonái. Azok „nagy hallgatásban” voltak és nem akartak „a közönséges jó mellett megindulni”. Közülük a megátalmodottabbak a császáriak győzelmét kívánták, többségük azonban a minden árón való gyors megegyezést óhajtotta.¹³⁹ Ez utóbbiak csatlakozását csakis a minél nagyobb katonai sikerek biztosították.

*

A szabadságharc első heteiben kaput nyitott a felsőmagyarországi városok nagy része, Kassa, Lőcse, Bártfa, Kisszeben, Eperjes, s Bocskai mellett nyilatkozott Debrecen és Várad polgársága is. A városi polgárság állhatatosságát és a mozgalomban elfoglalt helyzetét azonban nem lehet egyenlőnek venni a hajdúkéval, jobbágyokéval, de még a nemességével sem. A magyarországi városi polgárság köztudomásúan fejletlen és elmaradott volt a nyugateurópai országokhoz képest. Az elmaradottság megmutatkozott a polgárság viszonylag kis számában és gazdasági erőforrásainak csekély mértékben egyaránt. Ez a tény, párosulva azzal a körülménnyel, hogy a magyarországi polgárság tekintélyes része német származású volt, meghatározta helyét is a mozgalomban. Nem válhatott a szabadságharc vezető osztályává, hanem háttérbe szorult a harcot végigvivő hajdúk és jobbágyok, valamint a politikai vezetést egyre inkább megszerző nemesség mögött. Természetesen nem volt egyforma

¹³⁵ Sepső Laczkó M. ír erről: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o.

¹³⁶ M. v. v. Zemplén vm.: 390. o., Heves vm.: 527. o., Gömör—Kishont vm.: 501. o., Szatmár vm.: 453. o.

¹³⁷ Erre utalnak Basta 1605. jan. 12-i feltételei. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 27. L. még Istvánffy M.: i. m. 902. o.

¹³⁸ Basta 1604. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1729. sz.

¹³⁹ L. pl. Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 828. o. Szilágyi S. szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 591. o., Kornis Zsigmond 1605. febr. 12-i lev. Sarmasághy Zsigmondhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. M., a Pozsonyi Kamara 1605. jan. 29-i lev. Bastához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 29. no. 85., továbbá „Az Erdélynek siralmas éneke” c. korabeli verset. Sz. 1871. 319. o.

a gazdag polgárság és a városi szegénység viszonya a mozgalomhoz. A gazdag polgárság a szabadságharc kialakuló rendi vonalában sem találta meg a helyét, a városi szegény rétegek viszont szívvel-lélekkel egyetértettek a mozgalom népi, forradalmi vonalával.

A városi polgárság több malomkő között őrlődött. A protestánsok üldözése, a császári sereg rablásai és kényszersarcai szembefordították a többségükben protestáns vallású polgárokat a császári uralommal. Ez a szembefordulás némely helyen már a szabadságharc kirobbanása előtt a fegyveres ellenállás mérvéig fokozódott.¹⁴⁰ Ugyanakkor, főként a szabad királyi városok polgársága, féltette kiváltságait, vagyoni biztonságát a nemességtől és a néptömegektől egyaránt.¹⁴¹ Ezeknek az ellentétes szempontoknak következtében a városi polgárság állásfoglalása nem volt egyöntetű, sőt mint látni fogjuk, még ugyanazon városok lakosságának magatartása is változott 1604 őszén. A császári sereg győzelmei idején a főként német lakosságú városokban lelohadt a kezdeti lelkesedés és előtérbe került a „*bölcs megfontolás*”, a gyáva opportu-
nizmus.

A polgárság állásfoglalása jelentős volt a mozgalom számára, mert a tizenötéves háborúban elpusztított ország súlyos gazdasági helyzetében a városok támogatása szinte létszükséglet volt. A segítség több irányba kiterjedt. Katonai szempontból a többnyire erős fallal körükerített városok megszerzése a csapatok gyors előnyomulását segítette elő. Ezenkívül a városok maguk is állítottak ki jól felszerelt puskás gya-
logyságot, mellyel a hadsereg háttérbe szorult, de sokszor nagyon hiányzó fegyvernemét gyarapították.¹⁴² A várak mellett a városokban voltak ágyúk, lőpor és lőszerkészletek a tűzérség megszervezéséhez és itt voltak a fegyver- és ruhakészítő műhelyek is a hadsereg szükségleteinek ki-
elégítéséhez. További gazdasági segítséget jelentett a városok adója és azok a pénzkölcsönök, amiket több-kevesebb szívességgel az egyes vá-
rosok nyújtottak a zsoldfizetéshez és a hadsereg egyéb anyagi szükség-
leteinek fedezéséhez.¹⁴³

Végeredményben tehát azt látjuk, hogy bár a városi polgárság maga-
tartása ingadozó és különböző volt, mégis kezdeti csatlakozásukkal
nagy mértékben elősegítették a mozgalom kibontakozását.

¹⁴⁰ *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 845—846. o.

¹⁴¹ L. pl. a bártfai követek 1604. márc. 4-i jelentését. MOE. X. k. 381 o. Ellentétüket a nemességgel az ún. „letéthyelyek” tárgyában uo. 144—153. o., továbbá Magyar Törvénytár 1526—1608. 267., 939. o.

¹⁴² L. pl. TT. 1889. 615. o., ETA. 3. k. 63. o., *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 854—855. o., EOE. V. k. 406. o.

¹⁴³ *Hain G.*: i. m. 135. o., *Homonnai D. B.*: Naplója 256. o., MOE. XI. k. 160. o., *Istvánffy M.*: i. m. 911. o., *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 847., 854. o., *Tóth S.*: i. m. III. k. 414—418. o., Bocskai 1605. júl. 22-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

Ilyen sokrétű, közös célkitűzésekben és ellentétekben egyaránt bővelkedő volt a kibontakozó mozgalom tábora már 1604 őszén is. A különböző erők összefogása, az ellentétek valamilyen formájú rendezése az 1604. november 12-re meghirdetett kassai országgyűlésre hárult. Nem tudjuk pontosan, hogy milyen megfontolások vezették Bocskait, amikor két hajdúkapitányára, Lippai Balázusra és Németi Balázusra bízta az országgyűlés összehívását. Nyilvánvalóan számba jött az a meggondolás is, hogy a hajdúkapitányok hazafias érzésektől telített meghívó levelet út majd a nemességnek irányukban megmutatkozó bizalmatlanságán. „Az szegény megnyomorodott országunknak szabadságáért az mi kegyelmes urunkkal, az tekintetes Bocskai Istvánnal fegyvert fogtunk” — hirdették a hajdúkapitányok, s kérték a nemességet, hogy „ebben az jó igyekezetben velünk egyet értsen és az igaz hitért, országunk szabadságáért fogjon kegyelmetek mind most, mind ezután fegyvert”. Szükséges azért, hogy a dolgok megtanácskozására november 12-re Kassára gyűljenek össze.¹⁴⁴

Bocskai Kassára történt bevonulását követő napon összeült az országgyűlés. Bár a nemesség nagy hanggal panaszkolta a hajdúktól és fegyvert fogott jobbágyoktól szenvedett sérelmeit, mégis határozat született több fontos kérdésben. A rendek minden háztól amelyikből a lakók el nem menekültek, vagy maga a ház el nem pusztult, megajánlottak 1—1 forintot, melynek beszédését és beszolgáltatását minden vármegyének saját kötelessége volt végrehajtani. A hadsereg élelmezésével kapcsolatban elrendelték, hogy minden kapu után egy-egy köböl zabot és tíz-tíz kenyeret adjanak a katonáknak térítés ellenében. A nemesség személyes fölkelése tárgyában kimondták, hogy „*kik arra valóok lesznek, készek vagyunk Nagyságod mellett személyünkben felülni*”. Jóváhagyták Bocskai előterjesztését az elmaradt régebbi dicák és városi taksák beszédésével kapcsolatban, de ugyanakkor elutasították maguktól és továbbra is a városokra hárították az ágyúk és lőszer szállításának terhét. Ezzel szemben, talán viszonzásképpen, kérték Bocskait, ne kívánja a szabad királyi városoktól 2000 puskás gyalogos kiállítását, hanem elégedjék meg a tehetségük szerint kiállított katonasággal. Bocskai megígérte, hogy megfékezi a fegyveres nép kilengéseit, de nem tett ígéretet arra, hogy „*az mely uraknak és nemeseknek jószágokat az én vitézeim elvették volna, megadattassanak*”, mert ezek a nemesek öelötte is gyanúsak voltak. Elhatározták azt is, hogy az elszökött szolgák és jobbágyok „*amely kapitányság és hadnagyság alatt találtatnak, megadasanak*”, de ez csak elvi határozat számba mehetett, mert Bocskai nem törekedhetett hadseregének gyengítésére, a nemeseknek pedig nem volt

¹⁴⁴ Lippai Balázs és Németi Balázs 1604. nov. 4-i meghívólevele. MOE, X. k. 604—605. o.

módjuk és hatalmuk ahhoz, hogy a hajdúkhöz csatlakozott jobbágyokat hazakényszerítsék.¹⁴⁵

Az országgyűlés mindössze egy napig ülésezett. A sok tárgyalásra nem volt idő és lehetőség, mert nyugat felől egyre riasztóbb hírek érkeztek a császári sereg ellentámadásáról. Már az első összecsapások is megtörténtek, amikor november 20-án meghozták Kassára a töröktől a fejedelmi jelvényeket. Ennek gyakorlati jelentősége az volt, hogy most már szükség esetén fokozottabban lehetett számítani török katonai támogatásra, elsősorban a közel fekvő török kézen levő várak őrségének segítségére. Bár a török szövetség csak kényszerszövetség volt és a török segélycsapatok igénybevétele a haszon mellett sok kárral is járt, mégis a török támogatás főként a kezdeti időkben jelentős volt a külföld felé elszigetelt, a kibontakozás állapotában levő mozgalom számára, főképpen most, amikor ismét sötét, vészteni felhők gyülekezése veszélyeztette az eddig elért eredményeket.¹⁴⁶

¹⁴⁵ A kassai országgyűlés iratait l. MOE. X. k. 606—611. o., TT. 1889. 612—616. o.

¹⁴⁶ L. *Szamosközy I.*: i. m. TT. 1889. 32. o., MHHS. XXX. k. 257. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 165—166. o., A török szövetségről bővebben l. a következő fejezetben foglaltakat.

III.

CSÁSZÁRI ELLENTÁMADÁS, AZ ERŐVISZONYOK ALAKULÁSA

A császári hadsereg felvonulása
(1604. nov. 4—16.)

„Ezenközben németek készültenek
Basta Györggyel sokan gyülekeztenek . . .”

„Booskai Istvánról szóló históriás ének.” *Geréb L.*: i. m.
272. o.

Az álmosd—diószegi ütközetről szállongó hírek hamarosan eljutottak a császári udvarba is. Néhány napig talán kételkedtek a nyert értesülések valóságában, de hamarosan megérkezett végső bizonyossággul Belgiojoso október 15-i jelentése.¹ Az események horderejét és jelentőségét azonban még most sem látták világosan, s azt hitték, hogy csak néhány hajdúezred lázadásáról van szó, amit könnyűszerrel le lehet csendesíteni. Mátyás főherceg, aki az elmebeteg Rudolf császár helyett a magyarországi ügyeket ténylegesen irányította, október 25-én utasítást adott az Esztergomnál állomásozó császári sereg fővezérének, Basta György tábornagnak, hogy küldjön némi segítséget Belgiojoso részére. Basta komolyabbnak látta a helyzetet, mint a főherceg és azt javasolta, indítsanak útba két lovas és két gyalogos ezredet az erdélyi várőrségek megerősítésére, mert ha a fejedelemség elvész, nagyon nehéz lesz azt visszaszerezni.² A tábornagy nyilvánvalóan nem tudott még Belgiojoso Kassa irányába történő visszavonulásáról és attól tartott, hogy az álmosd—diószegi ütközet hírére az elmúlt években forrongó Erdélyben tör ki ismét felkelés.

Általában az tapasztalható, hogy a következő napokban is megszlottak a vélemények a kirobbant mozgalommal kapcsolatban. Rudolf császár úgy vélte, 4000 gyalogos és 1000 lovas elegendő lesz a rend helyreállításához. Mátyás főherceg viszont a napról-napra érkező ijesztő hírek hatására úgy látta, itt ennél komolyabb katonai beavatkozás szükséges, s ezért keresztül vitte az uralkodónál, hogy minden bevethető katonai erő induljon a felkelés leverésére.³

¹ L. Mátyás főherceg 1604. okt. 25-i lev. Bastához. *Veress E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. II. k. 1675. sz.

² Basta 1604. okt. 26-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1678. sz.

³ Mátyás főherceg 1604. nov. 18-i és 1605. jan. 19-i levelei Miksa főherceghez. MOE. XI. k. 3. o.

Mielőtt végig kísérnénk a császári hadsereg felvonulását a szabadságharc ellen, ismerkedjünk meg közelebbről a Habsburgok katonai erejével, pontosabban a magyarországi császári haderővel.

*

A XVII. században az európai országokban még ismeretlen volt az általános hadkötelezettség. Az uralkodók hadseregei döntő mértékben bizonyos időtartamra zsoldba fogadott katonákból állottak. Az egységek felállítására toborzás útján történt, amit az ezredparancsnokok (egyben ezredtulajdonosok) irányítottak, szinte magánvállalkozási alapon. A zsoldos elem mellett tovább éltek még a feudális hadszervezet elemei is, a bandériumok és a nemesi felkelés, de ezek létszáma és jelentősége annyira csökkent, hogy a hadseregnek már csak kiegészítő részét képezték. A Habsburgok magyarországi hadereje hasonló volt a többi nyugat-európai uralkodó hadseregéhez. Alkotóelemeit vizsgálva, két nagy csoportra oszlott: idegen-, és magyar katonaságra.⁴

A hadsereg idegen elemei közül hosszabb időre fogadták szolgálatba a *várőrséget*. A véderőnek ez a része olasz, vallon, de leginkább német zsoldosokból állott, akik császári parancsnokok alatt a magyar végvárok egy részének állandó őrségét képezték. A fontosabb helyeken, mint például *Győr* és *Komárom*, pontosan fizették és fegyelemben is tartották őket, s itt nem is adtak okot nagyobb mérvű panaszra, azonban ahol a kincstár megfélemezett róluk, ott kegyetlenül rabolták a föld népét. A császári hadsereg másik fontos alkotóeleme az *idegen mezei had* volt. Ebben olyan zsoldosok szolgáltak, akiket rendszerint tavasz elején toboroztak össze Németországban és más nyugat-európai államokban, s úgy hoztak be Magyarországra. Ősszel a hadjárat végén elbocsátották őket. Ha a kincstár kifizette a zsoldjukat, akkor elhagyták az ország területét, de ha ez nem történt meg, akkor itt helyezték el őket téli szállásra. A fizetetlen katonák egész télen át dúltak, raboltak, fosztogattak. Amikor pedig elmaradt zsoldjukat jelentős levonásokkal kifizették nekik és hazaindultak, útközben ugyancsak rettenetes rablásokkal igyekeztek magukat kárpótolni. A hadsereg idegenekből álló részét alkották még a főként délszlávokból kikerülő *haramiák*, *martalócok*, *mazulok*, *morlások*, *uszkókok* és egyéb elemek, melyek értékes kiegészítő erőt jelentettek a török elleni harcokban.

A Habsburgok magyarországi haderejének számottevő része magyar katonaságból állott. A hadsereg hazai elemei közül első helyen kell említenünk a *magyar várőrséget*, vagy más néven végvári katonaságot,

⁴ L. Demkó K.: Magyarország hadiereje a XVI. században. HK. 1916. 7. o., *Erdélyi Gy.*: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 232—234. o., MOE. XI. k. 315. o.

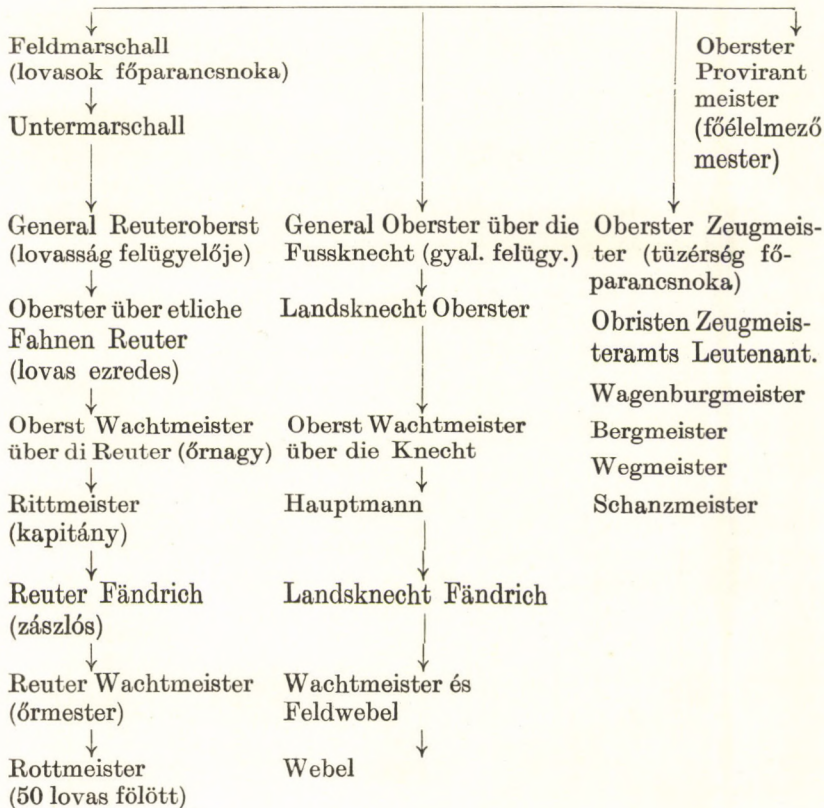
mely az országos főkapitányok és a várkapitányok parancsnoksága alatt állott. Elvileg a magyar végvári katonaság is állandó zsoldos elem volt, valójában azonban ritkaság számba ment az az eset, amikor a magyar katonák megkapták esedékes hópénzüknek csak töredékét is az uralkodótól. A *magyar mezei zsoldosokat*, más néven dica katonaságot az országgyűlési rendek által megajánlott subsidiumból vagy dicából toborozták minden háborús év tavaszán, és ősszel elbocsátották őket a szolgálatból. Legnagyobb részük a telet hozzátartozói körében töltötte el, fölemészttve mindazt, amit zsoldjából esetleg megtakarított. A dica katonaság minden megyében a nemesség által választott kapitány vezetésével, külön zászló alatt vonult be a táborba. Az Udvari Haditanács, bár nem minden elfogultság nélkül, de nem is alaptalannul kifogásolta, hogy a dicából toborzott csapatok rendetlenül és többnyire későn érkeznek a táborba, ami nagymértékben hátráltatja a hadműveleteket, és sok kívánni valót hagy maga után fegyelmezettségük is. Hasonlóan foglalt állást Thurzó György is, amikor a fél évre felfogadott dica katonaság helyett állandó magyar mezei had létesítését javasolta. A *nemesi felkelés* csak abban az esetben volt köteles felülni és hadbavonulni, ha a király, vagy vakamelyik családtagja megjelent a táborban. Ilyen esetben minden nemes személyesen tartozott felkelni, a nemesek özvegyei, a betegek, az öregek, a király vagy valamely főúr szolgálatában állók egy-egy lovast voltak kötelesek maguk helyett táborba küldeni. A nemesi felkelés a XVII. században már nem jelentett komolyabb katonai tényezőt. A magyar katonasághoz tartoztak még a bandériumok utódai, a *magyar urak által királyi költségen tartott hadak*, továbbá a *városok által kiállított zsoldosok* és a *szabad hajdúk*. Ez utóbbi elem nem volt elismert része a hadseregnek. Az országgyűlési törvények meg-megújítva tiltották és üldözték a szabad hajdúk zsoldbafogadását, de gyakorlatilag ennek nem volt foganatja. A császári hadvezetés a török elleni hadjáratok idején minden országgyűlési tilalom ellenére rendszeresen zsoldba fogadott szabad hajdúkat, mert felismerte harcértéküket és használhatóságukat.⁵

A császári hadsereg fegyvernemi megoszlás terén gyalgóságra, lovasságra, tüzérségre tagozódott és meg voltak az ellátó, valamint egyéb szolgálati ágai is. Szervezési egység szempontjából a XVII. századforduló idejére már az ezred vált uralkodóvá, szemben a korábbi osztatlan nagy seregtestekkel, amelyek csak császári zászlóaljkból és századokból állottak. Az ezredek szervezését a könnyebb vezetésre

⁵ MOE. X. k. 350—351. o., *Demkó K.*: i. m. HK. 1917. 44—45. o., *Pethe Márton* 1603. dec. 19-i véleményes jelentése, az országgyűlési rendek 1604. ápr. 2-i válasza a propositiókra, a *Haditanács* 1604. ápr. 2-i véleményes jelentése, MOE. X. k. 419—421., 431—440., 479—487., 488—499. o., HK. 1896. 225—226. o.

való törekvés hozta létre, hogy ne kelljen a hadvezérnek minden lovaskapitánnyal és századossal külön-külön értekeznie, hanem legyen felettük egy ezredes, akik alá ezek tartoznak. A katonai hierarchia súlypontja így a gyalogságnál és lovasságnál egyaránt az ezredesekre tolódott. Háború indítása előtt a fejedelem az ezredesekkel úgynevezett „kapitulációt” kötött, mely kétoldali szerződés volt. Az ezredes kötelezte magát, hogy meghatározott időre felállítja az ezredet, a fejedelem pedig hogy rendelkezésére bocsátja a szükséges pénzt. Az ezred belső ügyei az ezredesre tartoztak, ő nevezte ki a kapitányokat és a többi tisztet, beszerezte a ruházatot és felszerelést, stb.⁶ A különböző ezredeseket a következő szervezési és vezetési keret fogta össze a császári hadseregben:

General Lieutenant vagy Feldoberster

A táblázatból észrevehetjük, hogy a Feldmarschall, a lovasok főparancsnoka kiemelt helyen van a gyalogsággal szemben. Bár a gyalogsági ezredek nem voltak neki közvetlenül alárendelve, de amit a Feldoberster rendeletéből parancsolt, azt kötelesek voltak végrehajtani. Ez a kiemelés kétségtelenül azt bizonyítja, hogy bár a lovasság kisebb létszámú volt a császári hadseregben mint a gyalogság, de „elit fegyvernem” maradt, melynek tagjai többnyire nemesek voltak, s ez a körülmény megkülönböztetett helyzetet eredményezett a számukra.

A legfelsőbb hadvezetés szerve volt különben a *Haditanács*, amely a király helyetteséből, a Feldmarschallból, az Oberster-Zeugmeisterből és az Oberster Proviantmeisterből állott. Ez intézte a hadsereg ügyeit, a gyakorlati kérdések eldöntésére viszont összehívták az *általános haditanácsot*, melyben részt vettek a jelenlevő összes ezredek és kapitányok.

A táblázatban felsoroltakon kívül még számos tisztség volt a császári hadseregben az élelmezés, pénzügy, igazságügy, szállásolás stb. intézésére, sőt még a táborral vonuló kéjnök felügyeletét is külön Hurenwebel látta el. A tisztségek betöltésénél a korábbi választást egyre inkább a felülről történő kinevezés váltotta fel.⁷

A császári hadseregben létszám és jelentőség szempontjából egyaránt legfontosabb fegyvernem a *gyalogság* volt. 1604—1606-ban pl. mintegy 15 gyalogos ezred és 4 zászlóalj mellett 7 lovas ezred és 5 escadron állt. A gyalogság ilyen mérvű előtérbe nyomulását a gazdasági alap fejlődése következtében a fegyverzetben végbemenő változás és a török elleni háború döntő mértékben védelmi stratégiája határozta meg. Egy gyalogos ezred létszáma 2000—5000 fő között ingadozott. A XVII. század elején egyre általánosabbá vált a 10 zászlóaljból álló 3000 fős ezredek szervezése. Egy zászlóaljon belül 100 fő hosszú nyárrsal és rövid tűzfegyverrel, 200 fő pedig hosszú tőrrel és jó vadász-fegyverrel volt felszerelve. Emellett zászlóaljanként 10 lövész mintegy másfél méter hosszú Doppelhakenekkel erősítette az egység tűzerejét. Ezzel a felszereléssel természetesen csak az idegen gyalogosok, a landsknechtek rendelkeztek. A császári szolgálatban álló magyar gyalogságnak sokkal gyengébb fegyverzete volt. Az idegen gyalogosok nehéz vérteteket viseltek, ami nagyon nehézkessé és lassúvá tette mozgásukat.⁸

⁶ O. Rocholl: Az állandó hadsereg mint a feudális reakció támasza. HK. 1954. 3—4. sz. 119—120. o.

⁷ Demkó K.: i. m. HK. 1917. 47—54. o., *Erdélyi Gy.*: i. m. 236—237. o., O. Rocholl: i. m. HK. 1954. 3—4. sz. 118. o.

⁸ Gyulaffi L.: Történelmi följegyzései. MHHS. XXXIII. k. 77. o., Demkó K.: i. m. HK. 1917. 56—57., 188. o., E. Heischmann: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. 228—260. o.

A császári *lovasságnál* szintén megkülönböztetjük az idegen nehéz-lovasságot és a magyar könnyűlovasságot, melyeknek eltérő volt fegyverzete és felszerelése. Egy lovas ezred általában 1500 főből állott, 100-as létszámú századokkal, minden 3 század egy escadront alkotva. Az idegen lovasok talpig vasban, mellvérttel felszerelve, pisztolyokkal vagy puskákkal harcoltak. A lovasságnál a lándzsa elhagyása és a tüzfegyverrel való ellátás azt eredményezte, hogy lassanként elvesztette fegyvernemi sajátosságából fakadó előnyét. A lovasroham sebességét a tüzfegyverek használata miatt egészen az ügetésig lassították, aminek következtében a lovasság nagymértékben elvesztette lökőerejét, viszont a lóhátról a még viszonylagosan kezdetleges lőfegyverekkel leadott tűz nem sok kárt tett az ellenség soraiban. A császári szolgálatban álló magyar könnyűlovasságnál tovább tartotta magát a kopják használata lőfegyverek helyett, de a tizenötéves háború folyamán már itt is megkezdődött a fegyverzet átcserélése, mint azt Nádasdy és Dampierre fegyverzeti reformjaiból tudjuk. Akadt olyan császári hadvezér, mint például Basta tábornagy, aki a háború folyamán felismerte a kopjás lovasság fontosságát, s javasolta is a lovasok felének kopjával történő felszerelését, de elgondolása nem válhatott általánossá a „*tüzimádóknak*” gúnyolt császári hadseregben.⁹

A *tüzérség* tulajdonképpen csak később vált igazi katonai fegyvernemmé, mert ebben az időben az ágyúkat kiszolgáló kezelők nem voltak katonák, a tüzértiszteknek sem volt megfelelő rangjuk a hadseregben, s a tüzérséget nem fegyvernemnek, hanem inkább mesterségnek tekintették. Alkotó részei kézi tüzfegyverekből, tábori tüzérségből, ostromágyúkból állottak. Az első csoportba tartozott a gyalogosok által használt 8—16 latos (kb. 150—300g) golyókat lövő Haken-, Arkebuse-, Doppelhakenen kívül a szekérvárnál alkalmazott Stüeklein 500 g-os golyójával. A tábori tüzérség a Halbe- és Viertelschlang-ból állott (12—8 fontos golyók), valamint a 6—9 q súlyú Falkonetta-ból (4 fontos ólomgolyó) és a negyed-nyolcad Karthaumok-ból (10-5 fontos golyók). Várostromhoz egész és fél Feldschlange-t (24—12 fontos golyók), egész és fél Karthaum-ot (40—24 fontos golyók), mozsarakat használtak, valamint petárdákat a falak és palánkok felrobbantásához. A lőport kénből, hársfaszénből és salétromból állították elő 10:16:17 arányban. A tüzérségi felszereléseket ágyúöntő, salétromfőző műhelyekben és puskapormalmokban készítették. A császári hadsereg ágyúinak számáról összefoglaló adatok nem álltak rendelkezésünkre. A tüzérség

⁹ Erdélyi Gy. : i. m. 245. o., MOE. 343. o., Denison Gy. : A lovasság története a legrégebb időktől napjainkig. Bp. 1884. 194—195. o., Istvánffy M. : Magyarország története. (Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867.) 894. o., Komáromy A. : A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK. 1892. 65—66. o., Basta 1599. febr. elején kelt emlékirata Rudolf császárhoz. i. m. I. k. 166—170. o.

ebben az időben nehezen szállíthatósága miatt elsősorban várharconál játszott nagy szerepet, nyíltszíni ütközeteknél általában csak néhány ágyúval találkozunk. Magyarországon az ágyúk szállítása a városok kötelességei közé tartozott. A tüzérség kiegészítő részét képezték a „műszaki alakulatok”, amelyeknek út, híd, sánckészítés volt a legfontosabb feladatuk, valamint a várak építési és karbantartási munkálatai, melyhez befogták a környező vidék népét.¹⁰

A hadsereg *élelemellátása*, az élelmiszerek szállítása a lakosságot terhelte. A katonaság részéről élelmezési biztosok és mesterek ügyeltek fel ennek megtörténtére. A *zsoldfizetés* központilag történt biztosok útján, bár e művelet a császári seregben meglehetősen ritkaság számba ment. A *sebesültek* ellátásáról és gondozásáról az országggyűlés intézkedett. Az 1596. évi törvény pl. elrendelte, hogy a sebesült és beteg katonákat minden táborban sok férőhellyel rendelkező sátrokban helyezték el, ahol „*őfelsége orvosai és kirurgusai*” gondozzák őket, mely célra portánként 10 dénárt szavaztak meg. Működött a katonai *igazságszolgáltatás* is, melynek keretében a hadbírák és az ülnökök hozták az ítéleteket.¹¹

A császári hadsereg hadászataát és harcászataát a stratégiai célkitűzések, valamint a fegyvernemi és fegyverzeti viszonyok határozták meg. A török ellen döntő mértékben védelemre szorítókozó stratégia főként lőfegyverekkel felszerelt, nehezen mozgó gyalogságot és hasonló lovasságot hozott létre, mely fegyvernemek harcmódjából egyre jobban kivészett a támadó szellem. Egyik kortárs szavai szerint: „*secretum tanácsban vagy az németeknek regulájuk, hogy soha az törökökkel derék erővel meg ne vijjon az német, hanem beássa magát és az mint lehet, mindenképpen eludallja az török szándákát*”.¹² A várak és megerősített táborhelyek védelmére, vagy esetleg ellenséges várak ostromára épülő, ide-oda vonulatással kombinált hadviselés hozhatott talán eredményeket Nyugat-Európa hadszínterein, de Magyarországon a török ellen semmi esetre sem. A török könnyűlovasok kikerülték a megerősített táborhelyeket, s messze a császáriak mögött pusztították a hátországot. A császári hadsereg hadviselési elveit jól tükrözi Basta tábornagy egyik memoranduma is, melyben azt írta, a seregek „*óvatosan és csigalassúsággal haladjanak, anélkül, hogy bármit megkockáztatnának, hanem szoroson együtt maradván egyenesen arra törekedjenek, hogy kiszorítsák a nevezett ellenséget a várakból*.”¹³ Ez a lassú, óvatos, döntő összecsapá-

¹⁰ Demkó K.: i. m. HK. 1917. 189—191. o., Erdélyi Gy.: i. m. 249—255. o.

¹¹ Erdélyi Gy.: i. m. 245. o., MOE. X. k. 230—231. o.

¹² Szamosközy I.: Történeti maradványai. MHHS. XXX. k. 232. o.

¹³ Basta 1604. nov. 7-i emlékirata. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. Okmánytár 72. o.

sokat legtöbb esetben kerülő hadviselési forma csak nagyon ritkán szülhetett átütő eredményeket. Kialakulásának okai között természetesen nem az utolsó helyet foglalt el a drágán kiállított és felszerelt zsoldosereg megóvására és kímelésére irányuló szándék. Magyarországon ezenkívül közrejátszott az a körülmény is, hogy a Habsburgok e területnek csak a védelmi előterep szerepét szánták, s nem törődtek azzal, hogy az ország óriási mértékű pusztulása lesz a hadsereg ilyen fajtájú kímelésének az ára. Ha minden óvatoskodás, megfontolás ellenére mégis nyílt ütközetre került sor, a császári sereg első sorban tüzerejével akart vereséget mérni az ellenségre. A lovasság sok esetben kikerülte a közvetlen rohamot, s ehelyett nagy mélységben felállítva soronként jött előre, a lovasok kilőtték mindkét pisztolyukat, s jobbra vagy balra kanyarodással utat nyitottak a következő sornak. Mikor az utolsó sor is kilötte fegyvereit, az első sor újra kezdte. Előfordult nem egy esetben az is, hogy a lovasságot és gyalogságot összevegyítették és a gyalogosok a lovasok kengyelébe kapaszkodva törtek előre. Ez károsan hatott a gyalogság tűzhatására és a lovasság gyorsaságára egyaránt. Természetesen a lovasság megfosztása a támadásra alkalmas szálfevverektől nem volt egyöntetű mindenütt a császári hadseregben. Magyarországon például a kopjás magyar könnyűlovasság és az idegen lovasság még kopjával rendelkező része némi támadó erőt és képességet biztosított a csatákban és ütközetekben a császári sereg számára. Nyílt összecsapások után, ha vereség következett be, gyorsan szétzüllött a sereg, ha pedig győztek, óvatosságnak keresztelt lassúságuk miatt nem tudták a győzelmet kiaknázni. Mindent összevetve, a császári hadsereg nagy tüzereje mellett sem tudott eléggé eredményesen harcolni, mert hiányzott a megfelelő létszámú és erejű, támadásra alkalmas szálfevverekkel rendelkező lovassága, mely fegyvernem ebben az időben átmenetileg visszaszerezte elsőbbségét a gyalogsággal szemben. Ezzel szemben mint látni fogjuk, a magyar sereg részben az ország gazdasági fejletlensége, részben a török elleni eredményes küzdelemre való törekvés miatt döntő mértékben könnyűlovás, támadásra alkalmas szálfevverekkel ellátott had volt. Így ennek következtében az az érdekes helyzet alakult ki, hogy a gazdasági fejletlenség dacára a magyar hadművészet egy időre párhuzamba került az általános európai hadművészet fejlődésével.¹⁴

A császári hadsereg *harcértékét* erősen befolyásolta ez a körülmény, valamint a krónikus fizetlenség, ami Rudolf szeszélyes gazdaságpolitikája következtében túlhaladta az általános méreteket. - A

¹⁴ A császári hadsereg harc módjával kapcsolatban l. még *Szentirmai I.*: Magyar csapatnemek a tizenötéves háborúban. Esztergom, 1909. 35—36. o., *Denison Gy.*: i. m. 193—196. o., *Erdélyi Gy.*: i. m. 264—269. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 70. o.

zsoldosok pedig pénzért harcoltak, mesterségük volt a katonáskodás, amit úgy gyakoroltak, ahogyan megfizették őket. A fizetetlen idegen zsoldosok Magyarországon is számos várat indokolatlanul feladtak a töröknek; így *Esztergomot, Tatát, Győrt, Temesvárt, Szolnokot* és más kisebb erősségeket. Fegyelmezetségük is rengeteg kívánni valót hagyott maga után. A rablástól, fosztogatástól, szörnyű dúlásoktól parancsnokaik még akkor sem tudták visszatartani őket, ha akarták. Emellett, mint látni fogjuk, nem egy esetben nyílt lázadással szembefordultak hadvezérükkel és rákényszerítették arra akarataikat. Mindent összevetve, amíg harc képzettségük, jó fegyverzetük és felszerelésük emelte harcértéküket, ugyanakkor a fizetetlen zsoldosok általános erkölcsi moráljából fakadó fegyelmezetlenségük és egyéb negatív tényezők nagymértékben csökkentették azt.¹⁵

A császári haderő létszámát a rendelkezésre álló források alapján csak megközelítő pontossággal lehet megállapítani. 1604-ben a szabadságharc kibukkanása előtt mintegy 35 000 főnyi idegen mezei zsoldos had, 10 000 fő állandó várőrség, 4000 főnyi magyar dica-katonaság, 3000 magyar nemesi fölkelő, 3000 fő, magyar főurak által királyi költségen tartott zsoldos, 700 főnyi városi zsoldos és 7000 szabad hajdú képezte a Habsburgok rendelkezésére álló fegyveres erőt. Ehhez járult még a cseh, morva, osztrák, stájer rendek időnként felülő hada, melynek átlagos létszámát mintegy 10 000 főre tehetjük. Így tehát a Habsburg fegyveres erő összlétszáma meghaladta a 70 000 főt is, de ebből a hadműveletekre felhasználható katonaság alig lehetett több 35—40 000 főnél, akik között jelentős számú fizetetlen, csökkent harcértékű katona volt.¹⁶

Most már ha azt vizsgáljuk, hogy 1604 novemberében, Belgiojoso seregének felbomlása után milyen erőt tudtak felvonultatni a Habsburgok a szabadságharc ellen, a következő képet kapjuk: Erdélyben közel 3000 főnyi császári katona állomásozott a különböző várakban elhelyezve. Az északi területeken, Felső- és Alsómagyarországon, valamint a Dunántúlon 5—6000 fő volt annak az idegen állandó várőrségnek a száma, amelyre biztosan lehetett számítani, de csak mint a várak védőire. Az örökös tartományok, valamint Horvátország rendi csapatai csak a saját területük védelmének ellátása szempontjából jöhettek számításba. A Dunántúlon 9000, Alsómagyarországon mintegy 20 000 főnyi idegen gyalogos és lovas katona állomásozott, s mintegy 1000 főnyi tartalék Ausztria területén. Mindent összevetve, mivel a Habs-

¹⁵ L. *Károlyi A.*: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon; Sz. 1880. 643. o., Bocskai 1605. okt. 27-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878.

¹⁶ E. *Heischmann*: i. m. 228—260. o., *Démkó K.*: i. m. HK. 1916. 36. o. L. még *Bors J.*: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593—1715. HK. 1895. 105—106. o., *Tóth S.*: Sáros vármegye monographiája. II. k. 92—93. o.

burg haderő magyar elemeire egyáltalán, vagy legalábbis nagyon bizonytalanul lehetett számítani, s a várakat és városokat védeni kellett váratlan támadásoktól az ellenséges érzületű magyar lakosság között, a támadó hadműveletekre felhasználható csapatok ereje nem haladta meg a 20 000 főt. Ebből a haderőből az Esztergomnál állomásozó táborból novemberben 14 500 főt rendeltek támadásra a szabadságharc ellen Basta tábornagy parancsnoksága alatt.¹⁷

*

A villogó feketeszemű, markánsarcú, olasz-albán származású öreg hadvezér neve ebben az időben már közismert volt Magyarországon és Erdélyben, de Belgiojosohoz hasonlóan őrla sem dicsérettel beszéltek a magyarok. A főként Erdélyben elkövetett kegyetlenségei — amelyek különben nem kismértékben a császári politika jellegéből és módszereiből fakadtak — nagy gyűlöletet váltottak ki vele szemben a lakosság körében. Basta emberi és politikai negatívumai mellett ugyanakkor — Belgiojósóval ellentétben — tehetséges, jó képességű hadvezér volt. Már ifjan katonai pályára lépett. Németalföldön, majd Franciaországban harcolt a spanyol király seregében, s jó katonai képességével felküzdötte magát közlegényből tábornokká. 1597-ben jött Magyarországra harcolni a török ellen, s bár nagyobb hadvezéri cselekmény nem fűződik a nevéhez, de itt is több sikeres akcióban vett részt. 1599 végétől 1604 tavaszáig Erdélyben tevékenykedett, ahol kegyetlen zszarnoki esz-
közökkel fojtotta vérbe a fellobbanó Habsburg-ellenes mozgalmakat, majd még ez évben ismét a török ellen küzdött Esztergomnál. A török csapatok október 11-én elvonultak Esztergom alól, s így mód nyíltott rá, hogy az itt állomásozó császári sereggel a szabadságharc leverésére induljon.¹⁸

¹⁷ Alsómagyarországon, Dunántúlon és Ausztriában a következő egységek álltak a Habsburgok rendelkezésére 1604 novemberben: Dorn gyalogos zászlóalj, Gaisberg, Ehrgott, Hofkirchen, Kollonics gyalogos ezredek, Lehner és Sprinzenstein gyalogos zászlóaljak, Mansfeld, Puchheim gyalogos ezredek, Römer gyalogos zászlóalj, Rusworm, Stahremberg, Sulz gyalogos ezredek; Hohenlohe, Kollonics lovasezredek, Kollonics Siegfried lovas százada, Puchheim, Thurn, Trauttmansdorf, Vresovec lovas ezredek, Tilly dragonyos lovasai, Strassoldo arkebuzos lovas ezred, valamint a vallon csapatok. L. E. Heischmann: i. m. 228—260. o., továbbá MOE. XI. k. 3. o.

¹⁸ Basta György 1544-ben született Ulpianóban (Itáliában). Meghalt 1607-ben. Életrajzával kapcsolatban l. C. Spontoni: *Historia della Transilvania*. Velence, 1683., F. Schuler-Libloy: *Aus der Türken- und Jesuitenzeit*. Berlin, 1876. 165—180. o., N. Jorga: *Studii si documente*. Bucuresti. 1902. IV. k. 2—44. o., Veress E.: i. m. I—II. k. bev. Hadtudományi munkái („*Il mastro de campo generale*” és „*Il Governo della cavalleria Leggiera*”) másfél évszázadon keresztül több kiadást értek meg, ismerte azokat Zrínyi Miklós is. Basta katonai érdemeit méltatja Miksa főherceg 1598. nov. 5-i lev. i. m. I. k. 114. sz.

Császári ellentámadás 1604. novemberében

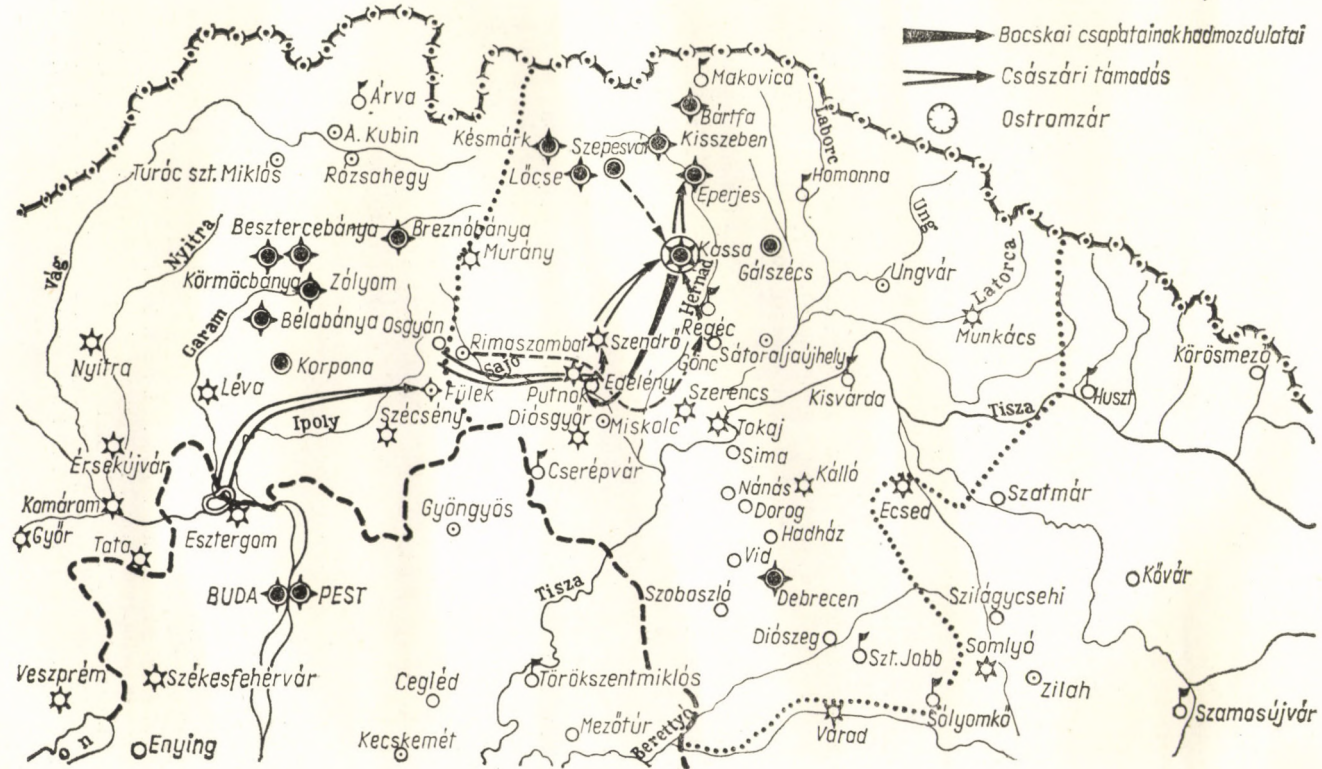
Jelmagyarázat:

..... Bocskai kezén lévő terület határa

➤ Bocskai csapatainak hadmozdulatai

➤ Császári támadás

○ Ostraszár

Basta, aki nemcsak ismerte, hanem katonai szempontból sokra is becsülte a hajdúkat,¹⁹ komolyan fogta fel a kapott feladatot. A felkelés leverésének módozatairól benyújtott emlékiratában — amikor még nem volt tiszta képe a kialakult helyzetről, — azt javasolta Mátyás főhercegnek, hogy 8000 gyalogost és 2000 lovast haladéktalanul indítsanak útba Várad irányába két oszlopban. Ez a sereg foglalja el Bocskai Várad környékén levő várait, s vágja el visszavonulási lehetőségeit Temesvár felé. Úgy gondolta, az erdélyiek nem fogják befogadni Bocskai seregét, „nem mintha az ottani nép rokonszenvezne velünk, hanem mert nem látnak majd megjelenni igazi erőket (ti. Bocskai mellett); úgyhogy én szentül hiszem, hogy megvárják a dolgok kimenetelét és úgy képezem, ugyanazt teszi majd öfelsege néhány más tartománya is.” Óva inti a császári sereget, nehogy lovas portyákkal próbálkozzanak, mert tekintettel „a természetes gyűlöletre”, amely az erdélyiek és a császári katonaság között fennáll, a lakosság azonnal értesítené a hajdúkat, akik könnyű fegyverzetűek, s megelőzhetik a császáriakat. Az erdélyi várakat el kell látni élelmiszerral és hadianyaggal, hogyha baj lenne, fel tudják tartóztatni az ellenséget, amíg a császár gondoskodni tud a védelemről. Ajánlja még, jó lenne Bocskait megöletni a hajdúkkal, s rávenni a havasalföldi vajdát arra, hogy ha az ellenség behatol Erdélybe, nyújtson segítséget Belgiojoso grófnak.²⁰

Ez az utolsó mondat elárulja, hogy az emlékirat készítésekor november 6-án Basta még nem tudott Belgiojoso meneküléséről és a mozgalom terjedésének észak-északnyugati főirányáról. Csak november 7-re virradó éjszakán értesült Kassa, Eperjes, Lőcse városoknak a szabadságharchoz való csatlakozásáról.²¹ Basta azonban az új értesülések elnyerése után is afele az álláspont felé hajlott, hogy a császári támadás főiránya a felsőmagyarországi végvár vonal mentén Várad felé legyen, s így vágják el Bocskait Erdélytől és kiindulási hadművelési bázisától. Az Udvari Haditanács ugyanakkor azon a nézeten volt, hogy Basta Kassa felé támadjon, foglalja vissza a várost, Felsőmagyarország központját, s azután folytassa a további hadműveleteket.²²

Nehéz eldönteni, hogy a két elgondolás közül melyik volt a jobb, mert az első megvalósítására nem került sor, illetve csak sokkal később, már egészen más körülmények között történt egy erőtlen próbálko-

¹⁹ 1597. nov. 8-i levelében azt írta San Clemente prágai spanyol követnek a hajdúkról: „... ma questi furno ributtati dagl' Aiduchi con tanto valore, quanto mai habbi fare ad altre natione.” i. m. I. k. 8. sz.

²⁰ Basta 1604. nov. 7-i emlékirata Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1694. sz. Magyarul kiadta Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 71—72. o.

²¹ Basta 1604. nov. 7-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1692. sz.

²² L. Basta 1604. nov. 23-i lev. Rudolf császárhoz. i. m. II. k. 1714. sz.

zás.²³ Így ennél csak hipotézisekre építhetünk, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy Basta tévesen látta az elpusztított Erdélyben a szabadságharc döntő területi, katonai és gazdasági bázisát. A másik elgondolás pedig, amelyet a császári hadvezér végül is követni kényszerült, mint látni fogjuk, nem járt sikerrel.

A császári hadsereg, miután november 2-án minden katona kapott két rajnai forint zsoldot, 4-én megindult az esztergomi táborból Kassa elfoglalására és a mozgalom felszámolására.²⁴ Mátyás főherceg erősen bízott a hadjárat gyors sikerében, mint az a váraiért aggódó császárpárti Thurzó Györgynek írt leveléből is kiderült: „*Bizunk benne, hogy oda érkezve (ti. Basta serege Felsőmagyarországra) a hitszegők bűnös törekvéseit szétverik.*”²⁵ Az udvari emberek már előre törték a fejüket a véres, kegyetlen bosszún. A szintén császárpárti Thurzó Miklós szerint azt mondták, hogy Basta győzelme után „*valamennyi magyar vagyton, mind tövítől kirontjuk őket, mert annak előtte is ugyan németeké volt Magyarország*”, Basta pedig megesküdtött, „*hogy valahol magyart foghat, mind levágatja és a magyar nemzetnek magvát akarja szakasztani*”.²⁶

Az elbizakodott győzelmi hangulat ellenére Basta nem vette könnyelműen a rábízott feladatot s már november 7-én az egi táborból sürgős segítséget kért Mátyás főhercegtől; „*ha lehet Koloniz is jöjjön, hogy sikeresen működhessem*”.²⁷ Kollonics Siegfried,²⁸ aki megkapta az együttműködési parancsot és a közben már előre nyomult Basta után készülődött, szintén gondterhelten, bizonytalanul nézett a jövő felé, s aggódva kérdezte levelében: „*a jövődében mint leszen dolgunk és megmaradásunk az sok háborúság között?*” Nem is bocsátotta vissza

²³ Az 1605 februári császári támadásra célok. L. V. fejezetet.

²⁴ L. MOE. XI. k. 3. o., valamint Tagebuch der Feldzüge des Regiments des Obristen Georg Freyherren Ehrenreich (továbbiakban Tagebuch...). Kiadta Kovachich M. Gy.: Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke. Ofen, 1805. I. k. 299—300. o. Azt olvashatjuk többek között: „*Den 4. ist Basta von Gran mit den meisten Theil des Lagers aufbrochen, Caschau in die Hauptstadt in Oberungarn zugezogen.*”

²⁵ Mátyás főherceg 1604. nov. 8-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. It. fasc. 24.

²⁶ Thurzó Miklós 1604. dec. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. Közli *íj. Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 100. o.

²⁷ Basta id. 1692. sz. levele.

²⁸ Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitány 1572-ben született Kismartonban, ahol apja lovaskapitány volt. 1593-tól részt vett a török elleni háborúban. 1598-ban elnyerte a magyar honosságot. 1601-ben lovas ezredessé nevezték ki, 1604-ben pedig alsómagyarországi főkapitánnyá. A szabadságharcral mindvégig szemben állott. 1610-ben leváltották tisztségéről, majd fogságra vetették. L. *Haiczl K.*: Léva története a XVII. században. Léva, 1933. Életéről romantikus, túlzottan pozitív értékelésű képet nyújt *Takáts S.*: Régi idők... c. munkájában. *Komáromy A.*: Kolonich Siegfried Dunán inneni főkapitány életéből. HK. 1895. 487—508. o.

Thurzó nála levő katonáit, hanem azokat is a Bocskai elleni harcra akarta fekhasználni.²⁹

A támadásra induló császári sereg létszáma 15 000 fő körül mozgott, 9500 gyalogos, 5000 lovas és a szolgaszemélyzet. A sereg fegyvernemi megoszlása 2:1 volt a gyalogság javára. A hadsereg döntő többsége nehéz fegyverzetű, fől jelszerelt „*ép erős német gyalogból*” állott, s idegen katonaságból tevődött össze a lovasság nagy része is, akiket Basta megbízhatóknak tartott a magyarok elleni harcra. A császári szolgálatban álló magyar katonákban nem bízott a tábornagy, s hogy e bizalmatlanság nem volt alaptalan, az hamarosan be is igazolódott, mert a hajdúkhöz közeledve a seregben levő könnyűlovasok megkezdték az átállást a hajdúkhöz. Számuk azonban kevés volt, s így nem sokkal gyengítették a császáriak erejét, mely sereg különben a korabeli viszonyok között nagyon jelentős haderőnek számított.³⁰

Basta november 8-án indult meg az egegi táborból Korpona—Esztergár irányába.³¹ Serege a korabeli szokásoknak megfelelő nagy málhával lassan haladt a szűk utakon. A megfontolt hadvezér különben is óvakodott minden könnyelmű hadmozdulattól. A lovasságot

²⁹ Kollonics Siegfried 1604. nov. 14-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 42. Szuhay István 1604. nov. 10-én kelt levelében azt írta az esztergomi káptalannak: Szedjék össze mindenünket és helyezték biztonságba, nehogy baj esetén hirtelen kelljen mindenről gondoskodni. „*Szentbenedekre nagyobb gondot viseljenek, s több embert tartsanak benne. Furcsa időket élünk, mindenütt vigyázni kell.*” Közli Haiczl K.: Léva története a XVII. században. Léva, 1933. 16. o.

³⁰ A szerencsi országgyűlési rendek kiáltványa Európa népeihez 22 000 főnek mondja Basta és Kollonics együttes erőjét. L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 100. o. A többi források 14—15 000 főnek írják Basta seregét.

³¹ A hadtörténetírásban sokáig tisztázatlan volt Basta támadásának több részlete; így elindulásának időpontja, pontos útiránya stb. November 4-én indult el az esztergomi táborból, 6-án, 7-én Egegen, 10—13-ig az esztergári táborban volt. Veress E. Egeget pusztán fonetikai alapon „*Dezsér*”-nek magyarázza (i. m. II. k. 515. o.), de ez a helységmeghatározás téves, mert a több száz kilométernyi távolságra levő Dezsérre Basta nem érhetett két nap alatt. Esztergár frása helyesen Esztergály, mivel azonban Basta mindenütt Esztergárt írt, elfogadhatónak tartottam ilyenformán leírását. Basta nov. 4-től 13-ig tartó hadmozdulataival kapcsolatban az idézettekén kívül l. még Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevelét a hajdúknak (Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 126. o.), a Pozsonyi Kamara 1604. nov. 6-i lev. Mátyás főherceghez (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1604. nov. 6. 17. sz.), Rudolf és Mátyás főherceg 1604. nov. 6-i parancsait Bastához, Basta 1604. nov. 6—7-i leveleit (i. m. II. k. 1687., 1694. sz.), Mátyás főherceg 1604. nov. 8-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 24. no. 9.), Druskóczy Farkas 1604. nov. 10-i lev. Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss.), Selmecbánya 1604. nov. 15-i lev. Körmöcbányához (Közli Pályi P.: Emlékkönyv az 1605. évi korponai országgyűlés három százados évfordulójának emlékére. Ipolyság, 1905. 11. o.), Török István 1604. nov. 13-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss.) Pozsonyi Kamara 1604. nov. 13-i lev. Liptó megyéhez. (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1604. nov. 13. no. 42.), továbbá Tagebuch... 300. o.

igyekezett szorosan együtt tartani a gyalogsággal, ami nem volt könnyű feladat, mert a lovasok el-elkószáltak rabolni a környékre.³² Bastát nem a rablások érdekelték, hanem attól tartott, hogy a szétbontakozott sereget könnyen váratlan rajtaütés érheti a szerte portyázó hajdúk részéről.³³ Az álmosd—diószegi ütközet, Belgiojoso nagy seregének felbomlása ijesztő példaként állt a császári hadvezetés előtt, s Basta nagyon óvakodott attól, hogy ő is Belgiojoso sorsárs jusson.

November 13-án az esztergári táborban értesült a hajdúcsapatok tartózkodási helyéről és arról, hogy támadásra készülnek.³⁴ Basta nem volt tisztában a hajdúk erejével, mert a különböző hírforrások 30—50 000 főnek mondták az ellenség erejét. Ezért egyrészt levelekkel igyekezett Németi Balázst átállásra bírni, másfelől Kollonicsot sürgette: „*nagyon szeretném, ha repülve ide jöhetne*”.³⁵ A Drégelypalánknál tartózkodó alsómagyarországi főkapitány csatlakozása azonban már nem történhetett meg, mert hamarosan sor került az első összecsapásra a hajdúkkal.

*

Basta megindulásának híre a legkevésbé sem érintette kellemesen Bocskait. A török elleni harcok nagyhírű hadvezére — akit a krónikás szerint Basta tehetetlen dühében egyszer „*rókának*” nevezett óvatos, megfontolt, körültekintő hadmozdulatai miatt³⁶ — nem kis aggodalommal értesülhetett a császári túlerő támadásáról. Talán éppen Kassa felé igyekezett kopjás, puskás, marcona kinézésű hajdúival, amikor az első szállongó híreket meghozták a hajdúsikereken lelkesedő, a szabadságharchoz „*nagy szívvel*” hajló jobbágyok.

A kibontakozó mozgalom helyzetét veszélyesen érintette a császáriaknak ez a gyors katonai akciója. A hadsereg még a szervezés kezdeti stádiumában volt, most alakultak az egységek újabb csatlakozó hajdúkból és fegyvert fogó jobbágyokból, s ezek a csapatok is darazsanként széttrajzoltak a zsébrózsa minden irányába. Mint tudjuk, egy csapat hajdú Tarjáni Demeter vezetésével a lőcsei ágyúkkal a szepesvári „*diót*” igyekezett feltörni, hogy kihámozza belőle a gyűlölt felsőmagyarországi főkapitányt, Belgiojosót. Más egységek Murány körül portyáztak, megint mások Szendrőben és Szádvárban voltak

³² Erről tanúskodik Kőrömcébánya város tanácsának 1604. nov. 7-i lev. Bastához: „*Was für grossen unüberwündlichen Schaden die Alihanischen Knecht in unsern Stadtörfen müveltek, bizonyára tudja, tegnapelőtt óta azonban elich Companien Wallonen dúlnak falvainkban, kiknek elvételért esedezünk.*” i. m. II. k. 1695. sz.

³³ L. id. 1714. sz. levelét.

³⁴ L. Basta 1604. nov. 13-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1699. sz.

³⁵ Basta ugyanaz napi lev. Kollonics Siegfriedhez. i. m. II. k. 1698. sz.

³⁶ *Sepsi Laczkó M.*: Krónikája. Szemelvények... I. k. 198. o.

Tokajnál is volt egy körülzáró csapat, *Szatmárnál* is, és ki tudná pontosan megmondani, hogy hány felé lovagoltak és tapodták gyalogosan az őszi sarat a fellobanó mozgalom lelkeszívű katonái. Nagyobb egységek csak *Osgyánnál* és *Rimaszombatnál* voltak az ellenség előnyomulási útjában Németi Balázs, Bornemissza János és Lippai Balázs parancsnoksága alatt, akiknek segítségére mehettek a Bocskai mellett tartózkodó csapatok. Számítani lehetett még némi török segélycsapat érkezésére a közeli végekből, de semmi esetre sem olyan jelentős erőre, amelyre biztosan lehet támaszkodni.³⁷

Nem sikerült még pontosan megállapítani, hogy mennyi volt annak a haderőnek a létszáma, amelyet Bocskai fel tudott vonultatni Basta ellen. A részadatok alapján úgy látszik, hogy semmi esetre sem lehetett több 15—18 000 főnél. E haderő jelentős része lelkes, de harcban járátlan jobbágyból állott, akiknek hiányos, rossz fegyverzetük volt és a katonai képzésükre nem volt sem idő, sem lehetőség. A hajdúknál más volt a helyzet, mert azok zömükben kijárták a tizenöt éves háború iskoláját, s egyaránt ismerték a török és a császári sereg haremódját, viszont nehéz volt a központi irányításuk, s idegenkedtek a törökökkel való együttműködéstől.³⁸ A nemesség csatlakozása még csak éppen hogy szórványosan megindult, s különben nem volt nagy katonai értéke a szépen „*peroráló*”, de harctól már elszokott nemesek csapatainak.³⁹

Nehéz válaszút elé került Bocskai! A legkecsesebb megoldásnak az kínálkozott, ha kitér a közvetlen összezapás elől, összevonja csapatait, s a közeli tél érkezését várva visszahúzódik a szabadságharc Partium-beli kiindulási bázisára és erőit megszerelve tavasszal lendül ismét támadásra a császáriak ellen. Voltak azonban ennek az útnak olyan akadályai, amelyek lehetetlenné tették elfogadását. Ezek az akadályok elsősorban a mozgalom jellegéből fakadtak.

A szabadságharc az első időben erősen népferradalmi jellegű háború volt, melyben Bocskain kívül csak egy-két, katonai vezetőszerpet még nem játszó főúr és nemes képviselte a rendi vonalat. Ilyen körülmények között csak a szüntelen támadó harc, az előnyomulás jelent-

³⁷ L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 251., 256—257. o., valamint Lippai Balázs 1604. nov. 11-i lev. Bastához. I. m. II. k. 1697. sz.

³⁸ A szabadságharc katonai vezetői szinte kivétel nélkül részt vettek a török elleni tizenöt éves háborúban. (Bocskai, Rhédey, Lippai, Némethi, Rákóczy Lajos, Dengelegy Mihály stb.) A császári sereggel együtt harcoltak a török ellen, s így megismerték mindkettő hadművészetét, harci szokásait. A hajdúk tüntetően ragaszkodtak ahhoz, hogy elválasszák és elhatárolják magukat a szövetséges török csapatoktól és csak szigorral lehetett őket együtttharcolásra kényszeríteni. L. *Benda K.*: Bocskai István. Bp. 1942. 175., 181. o.

³⁹ A nemesi csapatok csökkent értékét maguk a rendek is elismerték. L. Magyar Törvénytár 1526—1608. 913. o.

hetett újabb és újabb erősödést a felszabadított területek lakosságának csatlakozásával bővülő mozgalom számára. A harc nélküli visszavonulás a lelkesedés lecsökkenését, a mozgalom hanyatlását eredményezhette volna. Ő egyedül a felkelt néptömegekre támaszkodhatt szilárdan, akik visszavonulásra, manőverezésre kevésbé voltak alkalmasak, már csak azért is, mert visszamaradó védtelen családjukat nem teheték ki a bosszúálló ellenség pusztításának.

Hozzájárult mindehez még az a körülmény is, hogy a szabadságharc legfontosabb bázisa Felsőmagyarország volt, melynek lakossága gyűlölte a császáriakat, s gazdasági szempontból nem volt oly mértékben tönkretéve, mint Erdély. Ezt a területet még átmenetileg sem lehetett kitenni a császáriak pusztításának. Felsőmagyarország erőit nem pótolhatta volna a végsőkik kiszipolyozott, a temető sivár némaságával hallgató Erdély.⁴⁰

Bocskai tehát úgy döntött, hogy felveszi a harcot Basta ellen. Bár megfontolt politikus és hadvezér volt, azonban ha a szükség úgy kívánta, az óvatosságot mint értékes, de nem időszerű eszközt félretette és a merész elhatározások útjára lépett. Így volt ez mindig élete nagy pillanataiban, s most csak még nagyobb erőt meríthetett bátor elhatározásához a kezdeti nagy sikerek hatására fegyvert fogó nép lelkesedéséből, harcedzett hajdú elszánt magatartásából, akiknek önbizalmát megsokszorozta a Belgiojósón aratott győzelem. Bocskait is vitte magával a nagy ügy, amelynek élére állt. Óvatos, megfontolt és bátor volt egyszemélyben, keménykezű, igazságos és szilárdan következetes, aki miután elszakadt a császártól, a „német táskát”, a német igát semmiképpen sem akarta többé felvenni. „Az mely táská” — írta később — „egyszer az mi nyakunkat és az magyar nemzetség nyakát igen megcsiszolta vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semmiképpen nyakunkra azt bizony újólag nem vehetjük, készek vagyunk inkább egy nap s egy órában mindazt, s mind az többit egyszersmind az földhöz ütni, hogynem újólag azon táskát nyakunkra venni.”⁴¹ Egy más alkalommal, amikor valaki azt javasolta neki, hogy „ne ingerelje tovább a németeket”, azt válaszolta: „Inkább akarok véremmel valamely bokrot megfesteni, avagy amaz zöld pázsiton el nyutóztatni, hogynem mint nemzetiségem veszedelmével ez ügyemben hátra állani.”⁴² Így gondolkozott a német uralomról s a császáriak elleni harcról a lakosság többsége is, a Bocskai tudta, bármilyen súlyos kockázattal jár a Basta elleni nyílt harc, a bátor szembeszállással szinte kiapadhatatlan erőforrást nyer a tömegekben.

⁴⁰ Erdély elpusztított helyzetével kapcsolatban l. az I. fejezetben foglaltakat.

⁴¹ Bocskai 1606. febr. 6-i lev. a Bécsben tárgyáló Illésházy Istvánhoz. L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 143. o.

⁴² Bocskai szavait följegyezte *Alvinczy P.*: i. m. 13. o.

Miután tehát eldöntötte, hogy felveszi a harcot a császáriakkal, a legnagyobb eréllyel hozzálátott a szükséges intézkedések megtételéhez. A Basta feltartóztatására irányuló hadműveletek szempontjából számbajöhetett Németi és Bornemissza *Osgyánnál* állomásozó, Lippai *Rimaszombatnál* levő serege, a Bocskai vallevő hajdúkcsoportok, s az érkező török-tatár segélyerők, valamint Homonnai Drugeth Bálint serege. A Sajó és Bódva völgye közötti terület látszott legalkalmasabbnak az ellenség feltartóztatására, mert akár Várad, akár Kassa felé veszi útját a császári sereg, itt mindenképpen elébe lehet állni. Az erők összpontosításához a legmegfelelőbb módnak az látszott, ha Lippai és Németi serege állandó rajtaütésekkel késleltetve a császáriak előnyomulását, lassan visszahúzódik a Sajó mentén és egyesül a Bocskai parancsnoksága alatt álló seregrésszel. Amint az erők összpontosítása megtörténik, döntő ütközetre kényszerítik Basta seregét.

Bocskai az egyesülés mielőbbi megvalósítása érdekében gyorsan befejezte a kassai országgyűlést, hogy minden energiáját a harc irányítására fordíthassa. A terv sikeres végrehajtását azonban erősen veszélyeztette a Németi által könnyelműen kezdeményezett osgyáni ütközet.

Az osgyáni ütközet
(1604. nov. 17.)

„Sok jó szeginylegényt Balász ott veszte,
ü maga is fogságba esék, veszte,
bizadalmat ezzel németnek szerze,“

„Bocskai Istvánról szóló históriás ének.“ *Geréb L.*: i. m. 272. o.

Basta seregével az esztergári táborban találkoztunk utoljára november 13-án, amikor levélben Kollonics jövetelét sürgette. Harmadnap, 16-án a füleki mezőn ütött tábor.⁴³ Tudomása volt róla,

⁴³ Basta 1604. nov. 13-i lev. az esztergári táborból Kollonics Siegfriedhez. i. m. II. k. 1698. sz. Kollonics különben még nov. 19-én is Drégelypalánkon tartózkodott. *L. Pályi P.*: i. m. 11. o. Ellentmondóak az adatok arra vonatkozóan, hogy Basta mikor hagyta el az esztergári tábort. Az idézett német napló szerint 12-én indult el (Tagebuch . . . 300. o.), ezt írja *Istvánffy M.* is (i. m. 900. o.). Ugyanakkor nov. 14-én még az esztergári táborból írt levelet (i. m. II. k. 1702. sz.). Általában megegyeznek a források arra vonatkozóan, hogy nov. 14—16-áig Losoncon keresztül Fülekekhez ért a császári sereg és a füleki vártól 1 mérföldnyire ütött tábor. *L. Tagebuch . . . i. h.*, *Sepsi Laczkó M.*: i. m. I. k. 197. o., *Somogyi A.*: Magyar és erdélyi históriájából. *Geréb L.*: i. m. 262. o., *Borovszky S.* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Gömör—Kishont vm. 501. o., Thurzó György 1604. nov. 15-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

hogy a hajdúk egy része Osgyánnál táborozik, s a krónikás szerint egy Horváth György nevű emberét küldte előre az ellenfél haderejének kikémlésére.⁴⁴

A Németi Balázs és Bornemissza János parancsnoksága alatt Osgyánnál állomásozó seregrész elővédje volt a Lippai Balázssal levő nagyobb seregnek. Létszámát egyes császári források túlzása ellenére sem tehetjük többnek 4—5000 főnél.⁴⁵ A kisszámú sereg erejét és harcértékét csökkentette az a körülmény is, hogy mintegy kétharmada harcban járatlan, kezdetleges fegyverzetű jobbágyból állott.⁴⁶ Mindent összevetve, nem volt alkalmas arra, hogy siker reményében felvegye a harcot Basta közel 15 000 főnyi haderejével.

Nem is volt egyetértés a harcászati elhatározásban a két vezértárs, Németi és Bornemissza között. Ez utóbbi előrelátóbb, megfontoltabb volt, s le akarta beszélni vezértársát az ütközet felvételéről. Azt tanácsolta, húzódjanak vissza Lippai seregéhez, s ne kockáztassanak könnyelműen egyenlőtlen esélyű összecsapást. A marcona, rettenthetetlen bátorságú, de nem kevésbé meggondolatlan hajdúkapitányról azonban lepergett az okos, észszerű tanács.⁴⁷ Talán Belgiojoso nagy seregének dicstelen vége lebegett a szeme előtt, vagy Basta hazudozó kémének adott hitelt, aki arról beszélt, hogy „a magyarok győzelmét várja”,⁴⁸ — nem tudjuk. Tény az, úgy döntött, hogy felveszi a harcot

Az oszgyáni ütközet időpontját ez ideig nov. 14-re tette a történetírás. L. *Rónai Horváth J.*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 534. o., és *Magyar hadikrónika*. II. rész 160. o. stb. Ez helytelen, mert az ütközet nov. 17-én történt, amit világosan bizonyít Basta 1604. nov. 18-i lev. Kollonics Siegfriedhez, ugyanaz napi lev. Thurzó Györgyhez és 1604. nov. 30-i lev. Miksa főherceghez (i. m. II. k. 1708., 1723. sz.), valamint Tagebuch . . . 300—301. o.

⁴⁴ *Bethlen F.*: Erdélyi históriája. *Geréb L.*: i. m. 284. o. Basta szűkszavú jelentései erről nem beszélnek.

⁴⁵ *Szamosközy* szerint 4709 fő (i. m. MHHS. XXX. k. 252. o.), *Istvánffy* szerint 4000 (i. m. 900. o.), *Somogyi A.* szerint 4000 (i. m. 269. o.), *Bethlen F.* szerint 5000 (i. m. 284. o.). A *Tagebuch* . . . 3000 hajdúról ír (301. o.). Basta nem említi a felkelők létszámát. Mátyás főherceg 1604. nov. 22-i Miksa főherceghez küldött levelében 4000 hajdúról és nem sokkal több felkelő parasztról számol be. MOE. XI. k. 4. o. Hohenlohe György Frigyes 1604. nov. 19-i levelében 14 000 főnek mondja az Osgyánnál álló hajdúk és jobbágyok számát. L. *Marczali H.*: Regesták a külföldi levéltárakból. Bp. 1882. 99. o.

⁴⁶ *Bethlen F.*: A sereg „javarésze azonban a környékbeli falvakból iratkozott parasztság volt, újonc a hadakozásban”. i. m. 284. o. *Somogyi A.*: „. . . nagy részük azonban szedett vedett falusi népség volt, részben fegyvertelen, részben mindenféle lándzsával, hegyes karókkal és cséphadaróval felszerelve, kiknek sereglését a hajdúk maguk mellé fogadták.” i. m. 262. o.

⁴⁷ *Bethlen F.*: i. m. 284. o. *Sepsi Laczkó M.* szerint Lippai Balázs is „eleget kéré és tartóztatá Németi Balázst, hogy kevesed magával az ellenségnek ne menjen és ne tegyen kárt sem a fejedelemnek, sem az országnak, sem a hadnak, sem magának, de temere (vaktában) neki (mene) . . .” i. m. I. k. 197. o.

⁴⁸ *Bethlen F.*: i. m. 284. o.

Osgyánnál Basta seregével. Bornemissza miután nem tudta meggyőzni Németit, elhatározta, hogy nem hagyja cserben vakmerő vezértársát, s vele együtt vállalja a reménytelen küzdelmet.

A császáriak az Osgyánon keresztül vezető úton tudtak továbbjutni Rimaszombat és a Sajó völgye felé, s így Osgyánt nem kerülhették el.⁴⁹ A két hajdúvezér a falut, a kastélyt és a környező magaslatokat erős védelmi állássá igyekezett kiépíteni. Németi a magaslatokon sáncokat ásott és katonákkal rakta meg a hegyoldalt. A kastélyba őrséget helyeztek Nagy András⁵⁰ parancsnoksága alatt. A sereg nagyobb része a palánkkal körülkerített faluban maradt Bornemissza vezetésével. Hátról a hegyen helyezték el a tüzérséget; 2 „őreg ágyút” és tarackot.⁵¹

A „többlépcsős” védelmi terv, az erők ilyen elhelyezése elvileg helyes és jó volt, s bizonyítja, hogy a két vezérnek voltak harcászati tapasztalatai. Alapvető hiányossága volt azonban e tervnek a védők kis létszáma, harcban való járatlansága és gyenge fegyverzete. A szembenálló erők létszámbeli egyenlőtlenségét sem a kicsiny, gyenge építményű kastély, sem a falu palánkjai nem tudta egyensúlyba hozni, mert egyik sem képezett olyan erősséget, melyben kis sereg huzamosabb ideig ellent tud állni. Ellenlökéshez váratlan rajtaütéshez pedig nem állt rendelkezésre megfelelő létszámú és minőségű seregrész. Gyengítette még az esélyeket az a körülmény is, hogy Basta embere miután kikémlelt mindent, 16-án éjszaka visszaszökött a császári táborba és jelentette a tapasztaltakat.⁵²

Basta számára most már nem volt kétség a helyzetet illetően, s miután 17-én reggel még egy utolsó kísérletet tett a hajdúk átpártoltatására, elhatározta, hogy megtámadja és megsemmisíti az osgyáni tábor.⁵³

*

⁴⁹ Osgyánt elég magas, meredek emelkedésű, sűrű erdős hegyek veszik körül, melyeknek megkerülése nagy nehézséget okozott volna a sok poggyásszal ellátott császári seregeknek. Továbbá nem valószínű, hogy Basta, aki a mozgalom felszámolására indult, hátról hagyjon egy olyan sereget, amelyik bármikor hátra támadhatja.

⁵⁰ Nagy András, a korponai országgyűlés gúnyolódói szerint a „juhok pásztorából lett a farkasok pásztor”. A szabadságharc idején még nem játszott nagyobb katonai szerepet, de az 1607—1608-as hajdúfelkelés idején és Báthory Gábor uralkodása alatt mint a hajdúk vezetője tevékenykedett. L. *Pályi P.*: i. m. 40. o., *Komáromy A.*: Levelek és akták az 1607/8-iki hajdúháadás történetéhez. HK. 1893., *Szilágyi S.*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867. 32., 72. stb. o.

⁵¹ Az ágyúk számára vonatkozóan l. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 252. o. A felállításra *Bethlen F.*: i. m. 284. o.

⁵² *Bethlen F.*: i. h.

⁵³ *Tagebuch*... 300. o.

November 17-én reggel a hajdúvezérek úgy döntöttek, hogy harc-felderítő egységeket küldenek ki a császári tábor felé az ellenség szándékának kipuhatolására. E feladattal Némethy Gergelyt, a későbbi hónapok folyamán híressé vált hajdúkapitányt bízták meg, aki 300 lovalal indult a felderítésre. Előre lovagolt délnyugati irányba, de *Nagydarócnál* a harcfelderítő osztag ellenségre bukkant; gróf Hollach Frigyes ezredére, amelyet Basta indított a támadás megkezdésére. Rövid találkozóharc fejlődött ki, amelyben a hajdúk nem tudták sokáig tartani magukat a közel tízszeres túlerővel szemben. Lassan, harcolva megkezdték a visszavonulást Osgyán felé.

Amint közeledett a harci zaj az osgyáni táborhoz, Bornemissza 200 kopjás lovalal azonnal a harcolók segítségére sietett. Hamarosan követte őt a Lippaitól érkezett 500 lovas is. Németi Balázs a faluból a patak hídjához rendelt 1000 gyalogost, akik a híd két oldalán állottak fel. Előre vontattak egy „*Sólyom*” nevű kiságyút, s a gyalogság mögött felsorakozott a visszamaradt lovasság.⁵⁴

Basta ekkor támadásba lendült az egész sereggel. A patakon túl harcoló hajdú lovasok nem sokáig tudták feltartóztatni a tizenöt-szörös túlerőt. Kezdték visszahúzódní a vízen át a gyalogság mögé. Ez a harci mozzanat természetesen nem történhetett minden zavar nélkül a gyakorlatlan sereggel, mégis nagy részüknek sikerült a hídnál álló gyalogság mögé vonulni, s újult erővel folytatni a harcot.⁵⁵

Heves tűzharc vette kezdetét. Németi Balázs ekkor a harcolók erősítésére előre rendelte a még tartalékban levőket. A császári katonák vadul puskáztak a hajdúkra, azok meg — már akinek volt lőfegyvere, — vissza, s így a kis helyen nagy tömegben harcolók közül sokan estek el mind a két részről. A nyomasztó császári főlány azonban hama-

⁵⁴ *Szamosközy I.* : i. m. MHHS. XXX. k. 252. o., *Istvánffy M.* : i. m. 900. o., *Somogyi A.* : i. m. 262. o., Némethy Gergely nevét csak *Szamosközy* említi meg, aki határozottan azt írja: „*Elküldék egy reggel Bornemissza és Balázs (ti. Németi) Németi Gergelyt, hogy lássa meg, hogy közel a német had. Gergely az németekre találván . . .*” stb. *Istvánffy* csak Németiről beszél, *Somogyi A.* szerint „*Balázs*” lovagolt előre Daróc faluig. Nem tartom valószínűnek, hogy az egész ütközetet irányító Németi Balázs ment volna előre harcfelderítésre, s így elfogadhatónak látszik, hogy a későbbi hadműveletekben jelentős szerepet betöltő Némethy Gergely vezette az osztagot. Életére, működésére l. a VII. fejezetet.

⁵⁵ *Istvánffy* azt írja, hogy a patakon át visszavonuló lovasok láttán „*a harcban járailan parasztek azt hitték, hogy ez futás és menekülni kezdtek*” (i. m. 900. o.), de más források, így *Szamosközy*, *Somogyi*, *Bethlen* mind arról beszélnek, hogy a lovasságnak a folyón való, nem minden zavar nélküli átköltözése után még jó ideig kemény, heves harc folyt, mielőtt megkezdődött a harcrend felbomlása, a menekülés. *Istvánffy* osztályhelyzetéből és pártállásából kifolyólag igyekszik minél jobban kisebbíteni a fegyvert fogott parasztek harcértékét, ellenálló képességét.

rosan érezeteni kezdte hatását. A harcban járatlan jobbágyokat már megzavarta az is, amikor a patakon túl levő lovasok soraik között húzódtak vissza, amikor pedig az ellenséges nyomás fokozódásakor eszükbe vették, hogy további segítséget sehonnan sem kaphatnak, meginogtak a védelemben. A dombon levő ágyúk még tüzeltek a császáriakra, amikor Farkas Mihály zászlójával „*megfutamodék*”.⁵⁶ Bornemissza ugyan levágta a menekülő zászlótartókat, de a harcrend felbomlását már nem lehetett megállítani. Megkezdődött a menekülés a palánkkal körülvett falun keresztül keleti irányba. A falunál szörnyű vérontás keletkezett. Bornemissza emberfeletti erővel visszatartotta lovasait a meneküléstől, s feltartóztatta az ellenséget mindaddig, amíg a gyalogosok nagy része el nem tudott menekülni az erdőbe. Németi Balázs, „*e vad lelkületű*”, de példamutatóan bátor lelkű kapitány, amikor veszni látta az ügyet, leugrott lováról és a faluban még harcoló gyalogosok közé állott, hogy személyes jelenlétével buzdítsa őket a további küzdelemre.⁵⁷

Igy többfelé szakadt a had. A gyalogság egy része az erdőbe, futott, másik része a dombtetőn az ágyúk mellett, harmadik része mintegy 500 fő a lóról leszállt Németi Balázsszal szívós harcban vonult vissza a kastély felé. A lovasság Bornemisszával tartott.

Basta a császári lovasságot Bornemissza lovasai és a dombon az ágyúk mellett levő hajdúk ellen indította, a gyalogsággal pedig a kastélyba visszahúzódtott Németit vette ostrom alá. A hosszú lándzsákkal is felszerelt lovasok rövidesen kivetették állásaiból az ágyúk védelmére rendelt gyalogságot, majd Bornemissza lovasait futamították meg és üldözték több mint egy mérföldnyi távolságig. Útközben sokat lemészároltak az erdőbe menekült jobbágyokból is.⁵⁸

Délutánra már csak a kastélyban volt ellenállás, ahová a rettenthetetlen Németi Balázs vonult vissza. Mintegy 500 hajdú és jobbágy tartotta itt magát, akiket nagyon fellelkesített parancsnokuk példamutató helytállása. Ugyannyira, hogy csüggedés helyett merész kirohanásokat intéztek a császáriak ellen, és sokat megsebesítettek és levágtak közülük. Többek között Kollonics Ferdinánd ezredes és egyik kapitánya is megsebesült. Basta ágyúkat vontatott elő és lövetni kezdte a kastély falait. Estefelé bevették a lóistállót, amelyben néhány hajdút

⁵⁶ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 252. o.

⁵⁷ „Német Balázs, midőn körülvették volna az palánkkal kerített falut leugrék a lóról, az gyalogot semmi képpen nem akará elhadni.” Szamosközy I.: i. h.

⁵⁸ A császáriak „ölték, sebeztek a menekülő parasztokat és hajdúkat különbség nélkül; golyóval és igen hosszú lándzsákkal könnyen átütötték őket . . . se fegyvertelennek nem irtalmaztak és senkít sem hagytak életben, hogy a többieket rémületbe ejtsék.” Somogyi A.: i. m. 264. o.

megöltek, majd felrobbantották a bástyatornyot, amelyből a hajdúk védték magukat.⁵⁹

Ekkor a maradék védősereg, mintegy 400 fő kitört a kastélyból és öldöklő harcban igyekezett áttörni az ostromgyűrűt. Próbálkozásuk azonban nem járt sikerrel, legtöbbjük elesett a harcban, mások viszsza menekültek a kastélyba. Nagyon kevesnek sikerült áttörni a császári seregen. A megmaradottak követek útján bejelentették a kastély feladását Bastának, aki kegyelmet ígért nekik. Másnap korán reggel ötvenen kijöttek a kastélyból Basta ígéretére, de a császár katonák mind egy szálíg levágták őket. Akik még a korábbi harcok idején kerültek fogságba, azokat Basta erős fedezet mellett kikísértette a táborból.

A fogság jutott osztályrészül Németi Balázsnak is. A bátor hajdúvezér, „*midön ügyét veszve látta, övéit otthagyni restellte, s elhatározta, hogy csak utolsóul rohan ki a kastélyból és a futás gyalázatát tisztel helyállással egyenlíti ki. De vasat szegeztek torkának, bal felső karján puska-golyótól sebezve*” lerogyott egy szénakazal tövébe. Itt találtak rá hajnalban és Basta elé hurcolták.⁶⁰ A bátor helytálláson feldühödött császári hadvezér parancsot adott, hogy a sebesültet lábánál fogva akasszák fel. Így akart belőle vallomást kicsikarni Bocskai haderejére vonatkozóan, s kényszeríteni őt az átpártolásra. „*Basta mire sem tudta rávenni a makacs Balázst — írja a krónikás — hát magával hurcolta.*”⁶¹ Kivégzésére — a források szerint — november utolsó napján került sor, mely alkalommal Németi nem kevesebb bátorságot tanúsított, mint élete folyamán legtöbbször. Amikor ugyanis kivezették a táborból, hogy a vesztőhelyre vigyék, elől összekötözött kezével kiragadta a hóhér kezéből pallosát, s vagdalkozni kezdett maga körül. A körülötte levő császári katonák rárohantak, s megölték a magánosan harcoló hajdúkapitányt. Németi azzal a büszke tudattal fogadhatta a rátörő halált, hogy katonához méltóan harc közben esik el, s „*bizvást az embe-
rek emlékezetébe költözik*”⁶²

*

⁵⁹ Basta azt írja 1604. nov. 18-i levelében Kollonics Siegfriednek az ellenfélről, hogy: „... *ein Ziemblüche Anzahl in der Castell hinein riteriert, und sich so viel sie uns daraus gewehrt, so werden sie sich doch ferner nit halten mügen.*” i. m. II. k. 1708. sz. L. még Tagebuch ... 301. o.

⁶⁰ *Bethlen F.*: i. m. 286. o., M. v. v. Gömör—Kishont vm. 501. o., Tagebuch ... 301. o.

⁶¹ *Bethlen F.*: i. h. Basta azt írja idézett nov. 18-i levelében, hogy: „*der Némethi Balázs, des Bocskai Obrister, welcher sich als man das Castell einbekommen befunden, fürgebracht worden; dem hab ich alsbald bei einem Fuess aufzuhenken anbefohlen.*”

⁶² *Bethlen F.*: i. m. 287. o. Hasonlóan beszéli el *Ortelius is, Ciro Spontoni*, Basta egyik titkára szerint, amint Edelenynél egy hídhöz értek, Németi a vízbe

Az osztrák hadvezetőkben a császári túlerő megsemmisítő győzelmet aratott Németi Balázs, s Bornemissza János hajdú- és jobbágyseregén. A magyaroknak közel kétharmada elesett. A császáriak veszteségét nehéz megállapítani, körülbelül 700 főre tehetjük.⁶³

A hajdúk vereségének oka elsősorban az ellenség több mint háromszoros túlereje volt, amely egyszerre zúdult rájuk. Győzelemre csak akkor nyílt volna a leghalványabb lehetőség is, ha sikerül váratlan rajtaütésekkel megosztani az ellenség erejét, és külön-külön vereséget mérni rájuk. Ezt azonban sem Németi seregének harcban való járatlansága, sem Basta óvatos, erőit szorosan összefogó és együtt tartó hadvezetése nem tette lehetővé.

Németi mindenképpen súlyos hibát követett el, amikor nem vonult vissza a főszerephez, s a császáriak megtámadását nem korlátozta éjszakai lovas rajtaütésekre, „*fárasztásra, fogyasztásra*”. Ennek ha nem is lett volna nagyobb sikere Basta erős lovassága miatt, némiképpen mégis zavarni tudta volna az előnyomulást. A palánkkal körülvett Osgyán falu, a gyenge, kicsiny befogadó képességű kastély nem volt alkalmas az ellenség feltartóztatására; a dombokon ázott, hevenyészett sáncok pedig, ahol az ágyúk és a gyalogság egy része nyert elhelyezést, könnyen megkerülhetők és oldalba támadhatók voltak.

Mindezek azt bizonyítják, hogy bár elismeréssel kell adóznunk Németi Balázs és a vele harcoló hajdúk, jobbágyok bátorságának, ugyanakkor helytelenítenünk kell Németi elhatározását az ütközet felvételére, mert ezzel lehetővé tette Basta számára, hogy külön-külön mérjen vereséget a szabadságharc amúgy sem nagy hadseregének egyes részeire.

ugrott, hogy kiszabaduljon a fogságból, de a Mansfeld ezred egy puskása utána vetette magát és kardjával fejét vette. Historia della Transilvania. Venecia, 1683. 269—270. o., *Veress E.*: i. m. II. k. 528. o. A német nyelvű napló szerint Németi meg akart szökni és ezért vágatta le őt Basta. Tagebuch . . . 301. o. A leírások tehát ellentmondásosak, de elfogadhatónak vettem Bethlen Farkas Ortelius által is megerősített leírását, melyhez az író még külön hozzáfűzi: „*Azt mondjuk el, amit később biztos jelentések közöltek.*”

⁶³ Basta nem ír sem az ellenfél, sem a saját veszteségéről pontos adatot. Závodszy Gy. szerint „*mindkét részről mintegy négyezer keresztény esett el*”. (*Geréb L.*: i. m. 265. o.) *Istvánffy* azt írja, 1000 hajdú és paraszt esett el, a németekből csak kevés. (i. m. 901. o.) Bethlen F. 2000 fős magyar veszteségről beszél (i. m. 286. o.). *Ortelius* szerint a fölkelők vesztesége közel 3000 fő volt, a császáriaké 700. (i. m. 381. o.) Egy bizonyos; az Osgyánnál harcoló magyar sereg nagy többsége megsemmisült, de a hosszú ideig tartó, ágyúkkal támogatott kemény harc elháríthatóvá teszi a császáriak 700 fős veszteségét még nyomasztó túlerejük ellenére is.

Az edelényi—besenyői csata
(1604. nov. 25—28.)

„Immár értsük urunknak indulatját,
hadával Kassából ü kiszállását
Német Balázsnak hallá nagy romlását
sietséggel viszi vala szép hadát . . .
Sok jámbor vitéz ember harcon vesze
német magyar lövés miatt epede . . .”

„Bocskai Istvánról szóló históriás ének.” *Geréb L.*: i. m.
273—274. o.

Az oszgyáni győzelem nem tette elbizakodottá Bastát, a tapasztalt császári hadvezért. Tisztában volt azzal, hogy Bocskainak csak egy részhadára mért itt vereséget, s éppen azért miután a kastélyt megrakta őrséggel, 1—2 napig várakozott az ellenfél újabb támadására. A császári sereg éjszakánként teljes harc készenlétben volt, s akkor folytatta csak az előnyomulást, amikor a várt támadás nem következett be. Basta november 20-án hagyta el az oszgyáni tábornot, s teljes harc készenlétben, lassú menetben megindult *Rimaszombat—Putnok* irányába. Óvatosságára jellemző, hogy a mintegy 50 km-nyi utat három nap alatt tette meg. E lassúságnak az oka saját szavai szerint az volt, hogy Lippai Balázs lovasai állandóan előtte cirkáltak. Lippai azt akarta, hogy Basta a hajdúkénál kisebb számú lovassággal — hátra hagyva a gyalogságot — ellenük menjen, s akkor a számbeli fölénybe került hajdúk külön-külön mérnek vereséget seregének részére. Bár ez a törekvésük nem járt sikerrel, mert Basta felismerte szándékukat, s egész haderejét szorosan együtt tartva óvatosan nyomult előre, de maga az a tény, hogy lassítani tudták az ellenség előretörését míg Bocskai rendezte a főerőket, mindenesetre eredményként könyvelhető el. A császári fővezér különben megpróbálkozott a hajdúk átpártoltatásával is, s már az oszgyáni ütközet után kegyelmi levelet küldött Lippai hajdúinak. A hajdúkapitány azonban — Basta szavai szerint — olyan értelemben fejtette ki a katonák előtt a levél tartalmát, hogy kétségbe ejtse (értsd: szilárd ellenállásra buzdítsa) őket.⁶⁴

Basta még mindig helyesebbnek látta, hogy az ellenséget üldözve *Kálló—Várad* irányába folytassa a támadást, s csak a Haditanács döntésére változtatta meg — nem szívesen — tervét, s indult *Edelény—Szendrő—Kassa* irányába.⁶⁵

*

⁶⁴ Tagebuch . . . 302. o., Basta 1604. nov. 23-i jelentése Rudolf császárhoz. i. m. II. k. 1714. sz.

⁶⁵ L. Basta id. 1714. sz. levelét.

A mikor az oszgyáni vereség híret megvitték Bocskainak, ő már útban volt *Kassáról Sajószentpéter* felé. A városban visszahagyott 1000 gyalogost és 200 lovast, mert jól tudta, hogy a harcon sok minden megeshetik, s nem árt felkészülve fogadni a legrosszabbat is. Sebteben gyülekeztek mellé az újabb hajdúcsapatok és a „föld népe”, akiket nem süggesztett el az oszgyáni vereség híre, s bátor szívvel, nagy bizakodással készültek az összecsapásra.⁶⁶ A csatlakozott főurak csapata közül a legjelentékenyebb erő, Homonnai Drugeth Bálint katonasága távol volt, ellenben egymás után érkeztek a török segélycsapatok: az erdélyi bújdosókkal már korábban is kapcsolatban álló Bektás pasa, a közsvényes Szinán egri pasa és a többiek.⁶⁷ Nem nagy örömmel szemlélhette sem Bocskai, sem a hajdúereg a török és tatár csapatokat. A török elleni harc szükségessége töltötte be eddig érzelem- és gondolatvilágukat, s e harcokban eltöltötte évek emléke oly nehezzé tette most a szövetségi közfogást; de hát nem volt mit tenni.

Bocskai erői *Sajószentpéternél* gyülekeztek. Nehéz lenne megállapítani a pontos létszámot, mert az eddig előkerült források nem beszélnek erről. A számítások alapján az egyesült sereg a török, tatár segélyerőkkel együtt mintegy 16 000 fő volt 8 ágyúval. E viszonylagosan nagy létszámú sereg értékéből sokat levont az a körülmény, hogy a csapatok nem voltak összeszokva és katonai képzettségük különböző fokon állott. Így Basta még mindig közel 14 000 főnyi serege kétségkívül fölényben volt velük szemben.⁶⁸

A Putnok felől előre nyomuló császári sereg november 25-én ütközött először össze Bocskai katonáival. Basta előosztága Edelénytől nem messze hajdúkra bukkant és parázs összecsapás vette kezdetét közöttük. A harc addig tartott, amíg Basta oda nem érkezett a derék-haddal. A hajdúcsapat ekkor visszavonult.

Bocskai, amint értesült a császári sereg érkezéséről, azonnal riadót rendelt el. Másnap átkelve a Sajón, az *Edelény* felé vonuló császáriak

⁶⁶ „*Bocskai István . . . a földnépét is mind fölvev és így bizván hadierejében, Bastának eleiben szálla Edelénynél.*” Pethő G.: Magyar krónikájából (*Geréb L.*: i. m. 259. o.) L. még *Istvánffy M.*: i. m. 902. o.

⁶⁷ Basta 1604. dec. 18-i lev. San Clemente prágai spanyol követhoz. i. m. II. k. 1714. sz. L. még *Pethő G.*: i. h., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 256., 261. o., Bektás pasára vonatkozóan Bethlen Gábor 1604. jún. 23-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., Szinán pasára vonatkozóan pedig *Homonnai Drugeth B. Naplója*. 261. o.

⁶⁸ Basta 1604. nov. 23-i id. lev. 10 000 főre becsüli Lippai seregét. Dec. 18-i id. lev. 3000 török tatárról beszél, akihez még 5000 fő érkezett. Hohenlohe György Frigyes 1604. nov. 30-i levelében 25 000 főnek mondja az ellenfél létszámát. *Marczali H.*: i. m. 99. o. A 8 ágyúról *Istvánffy* írt (i. m. 903. o.), úgy-szintén a *Tagebuch . . .* is. 303. o. A császáriak természetesen nagyobbak mondják Bocskai seregét, mint amekkora a valóságban volt, s véleményem szerint nem haladhatta túl a 16 000 főnyi összlétszámot.

nyomába eredt. Most már eldőlt, hogy Basta *Szendrő*—*Kassa* irányába fordul el, ami azt jelentette, át kell kelnie az Edelényt átszelő parakon és a Bódva folyón. Bocskai úgy határozott, hogy átkelés közben támadja meg a császáriak visszamaradó részét, s így mér vereséget a megosztott ellenségre.

Basta felismerte Bocskai szándékát, s úgy döntött, előre küldi a podgyászt és szekereket, ő pedig 3 gyalogos ezreddel és a lovasság nagyobb részével hátra marad biztosítás végett. A folyón való átkelés már közel fél napja tartott, amikor Bocskai úgy látta, hogy kellőképpen megritkultak a visszamaradt császáriak sorai, s támadást rendelt el. A hajdúk és tatárok rohama gróf Mansfeld ezredét érte először, ahol Basta is tartózkodott. A császáriak keményen ellenálltak, s így néhány száz főnyi veszteség hátrahagyásával sikerült minden nagyobb zavar nélkül átkelni a Bódván. Nem messzire mentek, csak a mintegy 5—6 km-re húzódó völgybe, Besenyő faluhoz. Itt letáboroztak és a környező dombokon Basta biztosító csapatrészeket helyeztett el.

Bocskai, amikor látta a császáriak elvonulását, átkelt seregével a folyón és nyomukba eredt. A hegyes, erdős terepen nem akart nyílt ütközetet kockáztatni, hanem körülzárással kívánta megadásra bírni az ellenséget.

Az a völgy, amelybe Basta behúzódott, mintegy 500 m széles és 2,5 km hosszú terület, amelynek kijáratát a 239-es magassági ponttal megjelölt domb zárja el, s a kijutás déli irányba csak egy szűk szoroson, északi irányba is egy alig valamivel szélesebb völgyön keresztül lehetséges. Bocskai a Bükk hegyen állította fel az ágyút a gyalogság egy részével, a lovasság pedig az ettől délkeleti irányban levő sík területen helyezkedett el. Így néztek farkasszemet egymással egy napon keresztül. A császári hadvezér ugyancsak kutyaszorítóban érezte magát, mint írta: „*Már attól kellett tartanom, hogy vereséget kell majd szenvednem, mivelhogy nem tudtam megmozdulni, sem élelem keresésére menni.*”⁶⁹ Egyes források szerint a zsoldosok már szökdönsni kezdtek, Basta pedig 300 kocsiját és a lovakon el nem vihető málháját felgyújtatta.⁷⁰

A kelepcebe szorult Basta másnap, november 28-án kora virradatkor elhatározta, hogy a környékre ereszkedő sűrű köd leple alatt meglepetésszerű támadást intéz a hajdúk ellen. A tartózkodási helyétől északra húzódó szűk völgyön keresztül megindult seregével, s a ködben észrevétlenül megközelítette a 239-es magaslatot, ahol Bocskai ágyú és a gyalogság egy része volt elhelyezve. A hajdúk úgy látszik, ebből az irányból nem vártak támadást, s elmulasztották a szükséges biztosítás megszervezését. A váratlan támadás nagy zavart okozott

⁶⁹ Basta id. 1741. sz. lev. A csata pontos helyét Bastának e jelentéséből, valamint a többi forrásokból következtettem ki a terep részletes vizsgálatával.

⁷⁰ *Rónai Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 597. o., *Ortelius*: i. m. 381. o.

soraikban, s a rendet már nem is sikerült helyreállítani. Ennek ellenére két óra hosszat keményen ellenálltak a kezdeti előnyüket sikeresen kamatoztató császáriak támadásának, s a csata sorsa csak akkor dőlt el véglegesen Basta javára, amikor a szűk terepen a fegyvernemi előnyeit értékesíteni nem tudó, s a gyalogságtól elválasztott lovasság elhagyta a csatateret. Az ágyúk mellett harcoló magyar és török gyalogosok bátran szembe néztek sorsukkal, s halálukig küzdöttek az ellenséggel.

A négy napig tartó harcokban a császáriak 240—500 főt vesztek, míg Bocskai seregéből a törökökön kívül mintegy 1000—1500-an estek el.⁷¹

*

Az edelényi—besenyői csata értékelésénél több tényezőt kell figyelembe vennünk: 1. A császári sereg ha létszámban nem is, de harcértékben még mindig erősen fölényben volt a hajdúkból, jobbágyokból, török-tatár csapatokból álló ellenféllel szemben. 2. A terep inkább a zömében gyalogos császári seregnek kedvezett, mint Bocskai nagyszámú lovasságának. 3. Basta, hadseregének számbeli és minőségi erejére, s hadvezéri tapasztalataira támaszkodva, általában mindvégig kezében tudta tartani a kezdeményezést, a harc irányítását. Sikeresen alkalmazta a váratlan rajtaütést, amelynek kezdeti előnyeit képes volt kiaknázni, és tovább fejleszteni.

Bocskai harcászati tervére és harcászati vezetésére erősen rányomta bélyegét az erőviszonyok kedvezőtlen állapota: a csapatok összekovácsolatlansága, különböző képzettségi foka, a kellő felkészülés hiánya. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a négy napig tartó csatában Bocskai a szükségesnél több óvatosságot tanúsított, s ebből kifolyólag későn támadta meg az Edelénynél átkelő császári sereget.⁷² A besenyői bekerítés remek harcászati elgondoláson ala-

⁷¹ Basta id. 1741. sz. levelén, valamint Hohenlohe György Frigyes id. levelén kívül l. még Basta 1604. nov. 29-i jelentését Mátyás főherceghez (i. m. II. k. 1721. sz.), ugyanaz napi levelét San Clemente prágai spanyol követhez (uo. 1722. sz.), *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 197. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 261. o., Tagebuch . . . 302—303. o. *Istvánffy* tévesen írja, hogy az edelényi—besenyői csatában részt vett Rákóczi (i. m. 902. o.), mert Rákóczy Lajos csak 1605-ben csatlakozott a mozgalomhoz, úgyszintén Rákóczy Zsigmond is. L. *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György. Bp. 1893. 16. o., MOE. XI. k. 121—122. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 312. o.

⁷² *Bánlaky (Breit) J.* az edelényi—besenyői csata eredményéből messze-menő következtetéseket von le Bocskai hadvezéri képességeivel kapcsolatban. „*Akárki mit mond, Bocskayt e napon teljesen elhagyta hadvezéri szerencséje, sőt ne vegye tőlem senki rossz néven, ha ezúttal bátran kimondom, hogy amily nagy és elsőrendű csillag volt Bocskay mint politikus és államférfi, hadvezéri minőségben, a hadműveletek intézése, nemkülönb az útközetek és csaták vezetése körül alig*

pult, csak éppen az eredményes megvalósításhoz szükséges megfelelő számú gyalogság hiányzott hozzá. Emellett elhanyagolták a terep felderítését, az éjszakai biztosítást, s hézag mutatkozott a gyalogság és lovasság csatlakozó pontjánál. Túlzottan sötétnek, reménytelennek látták a körülzárt ellenség helyzetét, s ez megbosszulta magát.

Figyelembe véve Bocskai seregének fegyvernemi megoszlását, valamint a terepet, az a vélemény alakul ki bennünk, hogy talán szerencsésebb lett volna Szendrő és Galvács között útját állni az ellenségnek. Itt a felállított sereg jobbszárnya a hajdúk kezén levő Szendrő várára, valamint a Bódva folyóra támaszkodhatott volna. A lovasság felállítására is sokkal kedvezőbb itt a terep, s a környéket uraló domb a harc áttekinthető vezetésére, az előtte levő dombalja pedig a minden irányba könnyen eljuttatható tartalékok elhelyezésére kínál kedvező lehetőséget. A Kassa felé igyekvő Basta bajosan kerülhette volna el Szendrőt, s a Bódva menti szűk völgyben előnyomulva nem tudta volna még harcrendbe se állítani seregét.

Kassa ostroma
(1604. dec. 3—5.)

„Noha a szerencsélenség mostan az mi seregünkön megesett . . . az ellenségnek oly szívet nem adtunk, kinek mindgyárást ellene nem állhatunk.”

Bocskai 1605. dec. 1-én kelt kiáltványa. OL. Thurzó es. lt. fasc. 90.

Basta az Esztergomból történt elindulása óta már a második győzelmet aratta a felkelők fölött, s november 29-én büszkén jelentette Mátyás főhercegnek: „*Most indulok tovább Kassa visszavívására.*”⁷³ A császári udvarban érthetően nagy örömet keltett a győzelmek híre. Rudolf parancsot küldött, hogy „*a lázadók ingó és ingatlan jószágait*

tudott még csak közepesnek is mondható eredményeket felmutatni.” i. m. XV. k. 29. o. A továbbiakban a szerző saját bátorságától szárnyakat kapva tagadja Bocskai hadvezéri érdemeit a gyurgyevői és az álmosd—diószegi győzelmekben is. Nem tartom feladatomnak, hogy Breiű inkább szubjektumokra, mint adatokra támaszkodó megállapításait részletesen megcáfoljam. Az edelényi—besenyői csatában joggal fel lehet róni Bocskai túlzott óvatosságát, de ebből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni hadvezéri képességeivel kapcsolatban. A szabadságharc katonai győzelme szorosan az ő ténykedéséhez fűződik, mert ha 1605-től kezdve a különböző hadszíntereken alvezérei irányították is a harcot, a hadműveletek tervezését, központi irányítását, az erők elosztását mindvégig személyesen intézte.

⁷³ Basta 1604. nov. 29-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1721. sz.

fojgald le számunkra”,⁷⁴ s már utasította a Kassa elfoglalása utáni teendőkre is.⁷⁵

A császár azonban korán ivott a medve bőrére! Az edelényi—besenyői csata a császári sikerek tetőpontja volt, ahonnan — mint látni fogjuk — lassan lefelé ívelt a Habsburgok szerencsecsillaga, hogy később szikrázva hulljon a sötét mélységbe. A csatát követő napon ugyan Basta még birtokba vette *Szendrő* várát, melyet azután őrséggel megrakott,⁷⁶ vallonjai feldúlták *Jásztót*,⁷⁷ s lemészárolták néhány felkelő jobbágyot *Borsiban*⁷⁸ — de mindez a császári sikereknek már csak a hatyúdala volt. Basta elmondhatta, hogy jött látott és győzött kétszer is, de ennek ellenére sem sikerült megsemmisítő csapást mérnie a szabadságharc hadseregére. Bocskait nem olyan fából faragták, aki kétségbe esik két vereség miatt. Egy sikerekben és csalódásokban egyaránt gazdag élet állott a háta mögött, melynek rideg iskolája megedzette a csapásokkal szemben. Ami azonban még ennél is sokkal döntőbb: a nép, amely fegyvert fogott a szabadság kivívásáért, egyáltalán nem csüggedt el a két vereség miatt, hanem összeszorított fogakkal, még nagyobb elszántsággal készült a végső leszámolásra. A néptömegek elszánt, áldozatra kész magatartása, a szabadságharc győzelmébe vetett bizalma olyan óriási erőforrást biztosított a mozgalom számára, amellyel szemben elégtelennek bizonyult a császári hadsereg ereje.

Ez a lelkesedés, szilárd helytállás nagy ösztönző erőt jelentett Bocskai számára is. A kíséretében levő török pasák igyekeztek rábeszélteni őt, hogy vonuljon délre török területre, s csak tavasszal újítsa meg a támadást. Bocskai nem fogadta el a pasák javaslatát, s a harc azonnali folytatása mellett döntött. Volt kikre támaszkodnia és ő mert is építeni arra a nemzetre, amelynek szilárd, következetes hű fia volt. December 1-én *Göncről* bátor hangú kiáltványban szólította harcra a nemességet és a népet: „*Noha a szerencsétlenség mostan az mi seregünkön megesett*” — mondta az edelényi—besenyői csatáról —, „*de sem oly kár hadunkban nem lött, kit igen könnyen ne szenvedhetünk, sem az ellenségnek oly szívet nem adtunk, kinek mindgyárást ellene nem állhatunk*” — nyugtatta meg az esetleges csüggedőket. — „*Ugyan azon napon mindgyárást ismét meg gyülekeztvén, ide az ellenség eleibe siettünk, hogy minden akaratjának ellene álljunk.*” Noha minden hazáját és nemzetét szerető embernek tudni kell most magától is a kötelességét, mégis nehogy bármiféle tisztségéből adódó kötelességében mulasztást kövessen el, követe

⁷⁴ Rudolf császár 1604. nov. 23-i rendelete Basta részére. uo. 1716. sz.

⁷⁵ Rudolf császár ugyanaz nap újabb rendelete Basta részére. uo. 1717. sz.

⁷⁶ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 253. o., *Bethlen F.*: i. m. 286. o.

⁷⁷ *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o.

⁷⁸ „Bocskai Istvánról szóló históriás ének” (*Geréb L.*: i. m. 276. o.).

által hagyja és parancsolja, hogy „minden fegyverforgatható közsiggel, lovaggal, gyaloggal induljanak, se órát, se napot nem várván táborunkban mellénk jöjjenek.”⁷⁹ „Mi magunk nem vonjuk semmitől hátra magunkat kegyelmek között, és előttök leszünk, és nemzetünkért, hazánkért halálunkat nem szánjuk.”⁷⁹

A felhívásnak meg is lett a foganatja. A lassan szállongó hóhullásban egymás után érkeztek a gönci táborba a harccrakesz jobbágyok, hajdúk. Megjött „szép hadával” a németeket keményen gyűlölő Homonnai Drugeth Bálint is, ott volt Mágócsy Ferenc szintén csapatával, s még a távoli vidékek is elküldték katonáikat; megérkezett Petneházy István jenői kapitány 100 lovassal és sokan mások.⁸⁰ A gönci tábor nem egy megvert sereg gyülekezőhelye volt, hanem az igazsága tudatában győzelemre induló népé.

*

A hirtelen beköszöntött tél fehér takaróval borította be a vidéket, amikor a császári zsoldosok december 3-án megérkeztek *Kassa* alá.⁸¹ Basta még november 29-én a szendrői táborból felszólította a várost a megadásra, s egyben rendelkezett is, hogy a „*lázadók*” jószágát foglalják le „*ő Felsőge*” számára.⁸² Hiába dicsekedett azonban edelényi győzelmével is, felhívására csak fenyegető, néma hallgatás volt a válasz. Hasonló sors érte december 3-ának éjszakáján írt levelét is, amelyben pedig már teljes bocsánatot biztosított a „*lázadóknak*” és megígérte, hogy a falvakat is kímélni fogja.⁸³

Kassa védői között nem lelt talajra a gyáva megalkuvás gondolata! Bízta erejükben, bíztak az ügyben, amelyért fegyvert fogtak és bíztak a szabadságharc vezetőjében, aki két vereség után sem menekült török földre, hanem állhatatosan kitartott a mozgalom mellett, amelynek élére állott. Talán az egi hősök példája lelkesítette őket, vagy más végvárok bátor védelme, melyekről kóbor lantosok pengették a dicsőítő énekeket. A „*bitang korcsos magyaroknak*” nevezett hajdúk, a társadalom törvényen kívül helyezett számkivetettjei újabb fényes bizonyágtételre készültek hazaszeretetből, bátorságból, az ügy melletti sziklaszilárd helytállásból. Nem mesebeli hősök, „*gáncsnélküli lovagok*” voltak

⁷⁹ Bocskai 1604. dec. 1-i kiáltványa. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

⁸⁰ *Márki S.*: A tizenötéves háború történetéhez. HK. 1894. 485. o., Basta 1604. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1729. sz., továbbá *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 260—261. o., *Kövári L.*: Erdély története. Kolozsvár, 1860. 4. k. 167. o., *Geréb L.*: i. m. 276. o.

⁸¹ Basta 1604. dec. 3-án éjszaka már a kassai táborból írt levelet. i. m. II. k. 1728. sz. „Den 3. ist Basta mit seinem Volk für Caschau geruckt . . .” Tagebuch . . . 304. o. L. még *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o.

⁸² Basta 1604. nov. 29-i lev. Kassa városához. i. m. II. k. 1720. sz.

⁸³ Basta id. 1728. sz. levele.

ők; múltjukban kegyetlen pusztítások és rablások fonódtak össze nagy hőstettekkel. A szabadságharc folyamán is a zsoldhiányt szorgos zsákmányszerzéssel igyekeztek kárpótolni (amit különben e korban minden hadsereg katonái megtettek), de ha arról volt szó, nem szánták életüket is áldozni az ügyért, amiért fegyvert fogtak. A hajdúk a szabadságharc előtt is félelmes hírű, bátor katonák voltak, de most hogy a török elleni harcok után a „nemzet szabadságának” legelső védelmezői lettek a császári elnyomással szemben, harcértékük még csak megsokszorozódott.⁸⁴ A Kassát védő hajdúk mellett bátor magatartásról tettek tanúbizonyságot a városi polgárok is, akik nagymértékben elősegítették a Segnyey Miklós⁸⁵ és Nagy Albert parancsnoksága alatt harcoló 1000 gyalogos és 200 lovas sikeres működését.⁸⁶

Basta nem értette, hogy az általa is jó katonának, de ugyanakkor zsoldért mindenre kaphatónak tartott hajdúk miért nem hajlanak kegyelmet ígér leveleire. Ő hazátlan condottiere volt, aki egész életét, minden tehetségét az idegen elnyomás szolgálatába állította és a szabadságharcot csak gyenge erkölcsi alapokon nyugvó lázadásnak látta, amelynek részvevőit terrorral, megvesztegetéssel meg lehet félemlíteni és árulásra lehet bírni. A cáfolat azonban nem sokáig váratott magára,

Amikor a császári katonák Kassa alá érkeztek, a külváros már lángokban állott, és erős ágyútűz fogadta őket. Basta katonái nagy erőfeszítésekkel eloltották a tüzet s a hideg elől beköltöztek a megmaradt házakba. Az új „*quartélyt*” így sem sokáig élvezhették. A belső városból erősen ágyúztak rájuk, december 4-én pedig a védők Segnyey Miklós vezetésével kirohanást intéztek az ostromlók ellen. A harcban mindkét fél részéről többen estek. Megsebesült Zetlitz Obrist-Leutenant⁸⁷ és a belső városba visszatérő hajdúk magukkal vitték Jell Lénárdot, a huszti várkapitányt is.⁸⁸ Ekkor Basta újabb megadásra szólító, fenyegető levelet csempésztetett be a városba egy molnárral. A levél Nagy Albert

⁸⁴ L. Bocskai 1605. máj. 1-i lev. a török szultánhoz. MTT. XIX. k. 118. o., valamint Thurzó Kristóf 1604. dec. 17-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

⁸⁵ Segnyey Miklós, Bocskai alvezére már 1592-ben harcolt a törökök ellen, amikor is sebesülten fogságba esett. 1596-ban Báthory Zsigmond szolgálatában volt mint „*udvari lovag*”. 1601-ben az országgyűlés elítélte, mint „*rablók között kiváló nyomorgatóját a nemességnek*”, de 1604-ben felmentették a „*levelesítés*” alól. 1606-ban Bocskai vitézi tettei jutalmául bárói sorba emelte. 1608-ban II. Mátyás király arany Sarkantyús vitézzé tette. 1609-ben adományokat kapott Báthory Gábor fejedelemtől. 1611-ben meghalt. L. *Takáts S.*: Régi magyar kapitányok . . . 222. o., HK. 1894. 109. o., Magyar Törvénytár 1601. 27. tc., 1604. 21. tc., *Márki S.*: i. m. HK. 1894. 480. o., és Károlyi cs. oklevéltára IV. k. 15—20., 35—40., 78. o.

⁸⁶ A védők létszámával kapcsolatban l. *Istvánffy M.*: i. m. 902. o.

⁸⁷ Tagebuch . . . 304. o.

⁸⁸ *Istvánffy M.*: i. m. 904. o., *Bethlen F.*: i. m. 286. o.

kezébe került, aki elővette a levélhozót. A molnár egy sátorra mutatott, mire Nagy Albert kissé igazította az ágyúkat, s az első lövesek után nagy kavarodás és futkosás történt a császári táborban.⁸⁹ Ilyen válasz után Basta nemsokára két tisztjét kísérettel Eperjesre küldte tájékozódni.⁹⁰ A szabadságharc leverésének ábrándja továbbtűnő delibábként illant el előle, s már csak az a kívánsága volt, hogy meghúzódjon „*az ország valamely zugában*” s ott pihentesse embereit.⁹¹ December 5-én a császári katonák elvonultak Kassa falai alól.⁹² A néma havas tájon hajdú lovasok keringtek a császári sereg körül, s rá-rácsaptak a zsoldosokra. Az erdők rejtekén, az utak mentén baltás, kaszás jobbágyok vadásztak Basta elmaradozó, élelemszerzésre induló katonáira, s akit kézbe kaphattak, az hamarosan olyan csendes lett, mint a halotti néma táj.⁹³

Basta északon, a szabad királyi városok erős falai között keresett menedéket a fenyegetve közelgő vész elől. A kezdetben oly nagyhangú győző most mindent ígérve könyörgött bebocsátásért, s sikerült is engedékenységre bírnia *Eperjes* polgárságát. Hiába intette Bocskai levélben a polgárokat, hogy Basta esküi megbízhatatlanok, mint bebizonyosodott az erdélyi városok esetében is,⁹⁴ hiába írt Segnyey és Nagy Albert Kassáról, hogy Bastának „*csak annyi lövő szerszáma sincsen, kívül csak egy kastélyt is tudna megvenni*” és Bocskai „*minden hadaival, budai, egri és temesvári basákkal, sőt az tatár Chánnak fiával is mindgyárast*” indul megsegítésükre,⁹⁵ — mindez semmit nem használt. A négy szabad királyi város tanácskozára ült össze Eperjesen, s elhatározták, hogy a városok jogainak és vallási szabadságának tiszteletben tartása mellett bebocsátják a mindezt megígérő Bastát és seregét.⁹⁶ Hogy a farkasból nem lesz bárány és a császáriak ígérete egy lyukas diót nem ér, arról meggyőződhetek hamarosan, — de már későn volt.

⁸⁹ TT. 1893. 205. o.

⁹⁰ Tagebuch . . . 305. o.

⁹¹ Basta id. 1729. sz. lev.

⁹² Tagebuch . . . 305. o. Kassa ostromával kapcsolatban l. még *Szamosközy I.*: i. m. 264. o., M. v. v. Abaúj-Torna vm. 114. o., *Bethlen F.*: i. m. 286. o., *Hain G.*: Lőcsei Krónika. Lőcse, 1913. 136. o., *Géresi K.* szerk.: A nagykárolyi gr. Károlyi család oklevéltára. IV. k. 17—20. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 53. o.

⁹³ *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 28. o., *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története. Bp. 1897. V. k. 592. o.

⁹⁴ Bocskai 1604. dec. 4-i lev. Lőcse városához. *Demkó K.*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 848. o.

⁹⁵ Segnyey Miklós és Nagy Albert ugyanaz napi levele Lőcse városához. uo.

⁹⁶ L. Basta 1604. dec. 9-i védlevelét Eperjes és a többi szabad királyi város részére (i. m. II. k. 1730. sz.), továbbá *Hain G.*: i. m. 137. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 261. o., *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 848. o., Thurzó Kristóf 1604. dec. 17-i id. lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

A császári serget, amíg Kassa alól Eperjeshez ért, az állandóan támadó hajdúk és jobbágyok erősen megtizedelték és demoralizálták. Rövid néhány nap alatt a győzelmes hadból olyan lázongó katonai csoport lett, amely a környéket rabolva, pusztítva, de a szabadságharc további kibontakozását tétlenül szemlélve várta az idő múlását.⁹⁷

Bocskai néhány nap múlva új, friss csapatai élén visszatért Kassára⁹⁸ és hozzákezdett a további hadműveletek megszervezéséhez, előkészítéséhez.

*

A császáriak két taktikai győzelme, az osgyáni ütközet és az edelényi—besenyői csata tehát nem fejlődött stratégiai eredménnyé; nem sikerült megsemmisítő vereséget mérni a szabadságharc hadseregére nem sikerült felszámolni a mozgalmat.

A stratégiai siker elmaradásának a katonai és politikai okai egyaránt megvoltak. Katonai szempontból figyelembe kell vennünk a következőket: Az osgyáni ütközetben a szabadságharc hadseregének csak egy kisebb része szenvedett megsemmisítő vereséget, ami nem gyakorolt döntő befolyást a hadsereg egészére. Az edelényi—besenyői csata után pedig Basta nem üldözte ellenfelét és nem aknáztta ki a győzelmet, mert többségében gyalogosokból álló hadserege, a környező vidék lakosságának ellenséges magatartása, valamint a Kassa mielőbbi elfoglalására kapott parancs ezt nem tették lehetővé. Kassát, a szabadságharc katonai és politikai központját viszont nem tudták elfoglalni a császáriak, mert a védők bátran helytálltak, hiányoztak a megfelelő ostromszerek, és Bocskai újra gyülekező seregének közelléte nem tette tanácsossá a hosszabb időzést a város falai alatt. Nem sikerült biztosítani a császári sereg utánpótlását sem, a helyszíni beszerzés pedig szinte lehetetlenné vált a lakosság ellenséges magatartása miatt. Az ellátási zavarok és a hideg időjárási viszonyok között a zsoldossereg alkalmatlan volt a hadműveletek folytatására.

A szabadságharc hadserege nyílt ütközetben alul maradt a császári sereggel szemben, viszont jellegéből adódóan sokkal könnyebben kiheverte az elszenvedett vereséget mint a zsoldosseregek, s az irreguláris portyázó haremód alkalmazásával jelentős károkat tudott okozni a nehézkes, lassú császári haderőnek. Vereség után hamarosan összegyülekezett és képes volt újabb akciókra. Ezek az előnyök elsősorban abból fakadtak, hogy a szabadságharc hadserege a néptömegek aktív

⁹⁷ Basta 1604. dec. 17-i lev. Mátyás főherceghez: „*Nem lévén elég erőm a támadásra, folytatom die angefangene gütige Tractation zur Stillung der Oberhungerischen Rebellion.*” i. m. II. k. 1739. sz.

⁹⁸ Bocskai 1604. dec. 12-én még Myslén tartózkodott, Kassától 10—12 km-re. EOE. V. k. 362. o.

támogatását élvezte és a néptömegek részéről létszámpótlást és anyagi segítséget egyaránt kapott. Olyan közel került a kimeríthetetlen erőforrást jelentő néphez, amelyre egyetlen igazságtalan ügyért harcoló zsoldosereg sem képes. Politikai szempontból jelentősen esett latba az a körülmény is, hogy a császáriaknak nem sikerült maguk mellett aktivizálni az uralkodó osztály többségét, amellet hogy a néptömegek egyöntetűen ellenséges álláspontot foglaltak el velük szemben. A magyar nemesség nagy része passzívan szemlélte az események alakulását, azok a nagybirtokosok pedig, akik már az első hetekben csatlakoztak (mint pl. Homonnai Drugeth Bálint, Mágócsy Ferenc), a két vereség után is kitartottak a mozgalom mellett, s ezzel nem kismértékben befolyásolták a felsőmagyarországi középnemesség magatartását is.

1604 decemberében a katonai és politikai helyzetben bizonyos holt-pont jött létre. Az erőviszonyok további alakulása; a kül- és belpolitikai, a katonai és gazdasági helyzet alakulása volt hivatott eldönteni azt, hogy melyik fél fogja végül is kiharcolni a győzelmet.

Az erőviszonyok alakulása 1604 végén — 1605 elején

Basta Kassa alól történő elvonulásával már a második nagy császári hadsereg vallott kudarcot a kirobbant mozgalommal szemben. Basta serege nagyobb méretű segítség nélkül nem volt alkalmas arra, hogy sikeresen végrehajtsa a Habsburgoknak a szabadságharc elfojtására irányuló terveit. Mátyás főherceg kétségbeesett kísérleteket tett a hadműveletek folytatásához szükséges anyagiak előteremtésére. December 1-én értesítette Bastát, hogy útba indított 80 000 forintot a katonák elmaradt zsoldjára.⁹⁹ 12-én ez a küldemény meg is érkezett Fülekre, és negyednap, 15-én indították tovább Bastához. A császári hadvezér azonban sohasem kapta meg a várt zsoldösszeget. Útközben a szállítmányt megtámadták, a kísérő németeket levágták, s a lázongó császári zsoldosok számára csak ígéret maradt a pénzküldemény.¹⁰⁰ Hasonlóan nem járt sikerrel a katonai segítség sem, mert az erre utasított Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitány nem tudott kellő számú és erejű hadat hozni Basta megsegítésére.¹⁰¹ Mátyás főherceg biztatta ugyan Bastát, hogy az elveszett pénzszállítmány pótlására újabbat fog küldeni,¹⁰² de aki ismerte az udvar pénzügyi helyzetét, ebben az ígéretben inkább csak igyekezetet látott, mint reális,

⁹⁹ Mátyás főherceg 1604. dec. 1-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1725. sz.

¹⁰⁰ L. Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhöz. *Eckhardt S.*: Rimay János összes művei. Bp. 1955. 236—237. o.

¹⁰¹ L. Mátyás főherceg 1604. dec. 18-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1742. sz., továbbá *Istvánffy M.*: i. m. 910. o.

¹⁰² Mátyás főherceg 1605. jan. 2-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1768. sz.

megvalósítható tartalmat. A századforduló éveire ugyanis a kincstár teljesen kiürült, s a birodalom mindig gyenge pénzügyi helyzete szinte katasztrófálissá vált.¹⁰³ A szükség a XVII. század első éveiben olyan magas fokra hágott és az állam hitele annyira megrendült, hogy a bel- és külföldi pénzemberek, kereskedők már nem voltak rábíráhatók hitelnyújtásra. A teljesen leromlott gazdasági helyzet némi rendbehozatalára olyan javaslatok születtek, hogy az uralkodó szavaztason meg minden akó bor után fél forint adót, s a töröktől visszafoglalt területeken pedig állítson fel valamilyen „*neoquistica comissio*” — féle bizottságot, mely a visszafoglalt területek birtokosait megadóztatja.¹⁰⁴ Mindez persze nem sokat lendített a katasztrófális gazdasági helyzeten, amit csak súlyosbított a kirobbant háború és ennek következtében a nagy értéket jelentő magyarországi szarvasmarha szállítás elmaradása.¹⁰⁵ A háborús költségek és háborús károk miatt olyan helyzet következett be, hogy a Pozsonyi Kamara 1605 elején szomorúan jelentette Mátyás főhercegnek; a zsoldosok fizetésére egy fillérje sincsen, azok pedig nem hajlandók pénz nélkül harcolni.¹⁰⁶

A szabadságharc kirobbanása után két út állott a Habsburgok előtt: vagy megpróbálják békés eszközökkel leszerelni a mozgalmat, vagy pedig minden erőt összeszedve fegyverrel tiporják el azt. 1604 decemberétől kezdve mindkét irányzat helyet kapott a császári politikában. Basta mint tudjuk, már decemberben megkezdte a kényszerű tárgyalásokat Bocskaival, amelyhez igénybe vette Rákóczy Zsigmond¹⁰⁷ és Csáky István¹⁰⁸ segítségét is, de a megbeszélések nem jártak kielé-

¹⁰³ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 19. o.

¹⁰⁴ Geitzkofler tanácsos 1602 végén kelt javaslatait l. MOE. X. k. 180—186. o.

¹⁰⁵ Pozsonyi Kamara 1605. ápr. 25-én kelt lev. az Udvari Kamarához. OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. ápr. 25. n°. 86.

¹⁰⁶ Pozsonyi Kamara 1605. ápr. 13-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. ápr. 13. n°. 19.

¹⁰⁷ Rákóczy Zsigmond, a család gazdagságának és hatalmának megalapítója volt. Vagyonát katonai érdemeivel és előnyös házasságaival szerezte. Az 1588. évi nagy szikszói győzelmét *Tardi György* hosszú költeményben örököltette meg. Sérélmei dacára csak 1605 tavaszán csatlakozott a szabadságharchoz. Bocskai Erdély felszabadítása után ide küldte őt kormányzóznak. Bocskai halála után az erdélyiek fejedelmüké választották, de Báthory Gábor trónigénye elől visszavonult, s magánemberként élte le hátralevő napjait. L. *Thaly K.*: Ismeretlen históriás énekek. Sz. 1871. 104—130. o., *Tóth S.*: Sáros vm. monografiája. Bp. 1910. II. k. 274. o., *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György. Bp. 1893. 11—20. o.

¹⁰⁸ Csáky István (1570—1605) Báthory Zsigmond 12 udvari embere közé tartozott. Basta uralma idején Erdély főkapitánya lett. Bocskai Istvánnak személyes ellenfele volt, de amikor a szabadságharc ügye győzedelmeskedni látszott, csatlakozott a mozgalomhoz. Bocskai feledve a múltat, főkapitánnyá tette. A hadműveletek vezetésében nem játszott említésre méltó szerepet. 1605 nyarán váratlanul meghalt. L. *Nagy L.*: Magyarország családai. 3. k. 78. o., *Alvinczy P.*: i. m. 15. o.

gító eredménnyel. Bocskai ragaszkodott az erdélyi fejedelemséghez, amiről a császáriak hallani sem akartak.¹⁰⁹ Hasonlóan eredménytelen volt Forgách Zsigmond¹¹⁰ és Náprágyi Demeter¹¹¹ ilyen irányú küldetése is, akiket magánemberekként küldtek tárgyalni Bocskaihoz, de ő nem is fogadta ilyen minőségben a küldötteket.¹¹² Miután a Habsburgok nem akartak engedni Bocskai követelésének, megpróbálták hathatós segítséget szerezni a szabadságharc elfojtásához.

Segélynyújtás szempontjából a német birodalmi fejedelmek, az olasz fejedelmek és városállamok, Lengyelország, Spanyolország, a pápai állam jöhetett számításba, de Rudolf segélynyújtásra szólított fel csaknem minden európai uralkodót, s követei még a távoli Angliába is eljutottak.¹¹³ A birodalmi és külországi nagy segítségbe vetett remények azonban hamarosan szertefoszlottak. A birodalmi fejedelmek többsége nem kívánta Rudolfot segélynyújtásával erősíteni. Ennek oka elsősorban a Habsburg központosító törekvésekkel való szembenállásuk volt, de a protestáns fejedelmeknél számba jött még a vallási kérdés is, tudniillik nem kívánták a protestáns vallásszabadságot folytatott küzdelem mezében is fellépő szabadságharc leveréséhez támogatást nyújtani. Egy korabeli levél tanúsága szerint: „Az császár elküldött vala az imperiumbeli hercegekhez, hogy segítséget adjanak Bochkay ellen, és azok oly választ adtanak, hogy megbékélték vele és lecsendesítse ezt az dolgot, mert ők keresztyn ellen segítséget nem akarnak adni. Az török ellen, az mint ezelőtt ezután is készek segíteni, de az mit ez ideig is adtak, azt sem tudják hová lett.”¹¹⁴ Ugyanakkor erősen félt volt az is, hogy a cseh rendek a magyar példán felbuzdulva szintén fegyvert fognak Rudolf ellen.¹¹⁵ Mátyás főherceg aggodalmasan írta Rudolfnak, hogy a morvaországiak Bocskai felé von-

¹⁰⁹ L. Csáky István 1605. jan. 29-i lev. Nyári Pálhoz. TT. 1878. 823. o. Bocskai 1605. márc. 25-i lev. Mágócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kápt. lt. lymbus V. A tárgyalásokról bővebben l. a IX. fejezetet.

¹¹⁰ Forgách Zsigmond (1565—1621.) 1599-ben császári belső titkos tanácsos, 1604-ben főpohárnok lett. A szabadságharccal mindvégig szemben állott. 1606-ban országbíró lett, majd felsőmagyarországi főkapitány, mely minőségben vesztes hadjáratot vezetett Erdély ellen. 1618-ban nádorrá választották. L. Nagy I.: i. m. 4. k. 207. o.

¹¹¹ Náprágyi Demeter erdélyi, majd veszprémi püspök, 1605-től pedig kalocsai érsek, Bocskai személyes ismerőse volt. Az elvakult császári politika még őt is mellőzte egy időben Erdélyben. L. Nagy I.: i. m. 8. k. 102. o., Benda K.: Bocskai István. 80. o., Makkai L.: Erdély története. Bp. 1944. 316. o.

¹¹² L. Rudolf 1605. febr. 2-i lev. Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 54. és Bocskai 1605. márc. 27-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 77. o.

¹¹³ L. MOE. XI. k. 204. o.

¹¹⁴ Pálffy Katalin 1605. ápr. 18-i lev. férjéhez Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: Rimay János államiratai. Bp. 1887. 131. o.

¹¹⁵ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 45. o.

zódnak, s őt akarják királyuknak választani.¹¹⁶ A cseh népfelkelés nem ajánlatos — szögezte le az uralkodó egyik tanácsosa —, mert nem harcolnának Bocskai ellen, hanem átpártolnának.¹¹⁷ A hűbéres olasz fejedelmek, valamint Velence és Génua megtagadták a kért segílyt, úgyszintén hajótörést szenvedett a próbálkozás Angliában is.¹¹⁸ A lengyel király és a makoviczai herceg készek voltak ugyan segítséget nyújtani Rudolfnak, mert „ezféle föltámadás minden királyon megeshetik, méltó ezért, hogy minden király és fejedelem segéljen ehhez”, de a krakkói vajda és a kancellár pártja ellenezte ezt. Nem akarták ok nélkül felborítani a magyarokkal és törökökkel fennálló békét. Azt válaszolták a császárnak, hogy nem adnak segítséget, s a felfogadott sereget is csak apránként engedik átmenni az országon.¹¹⁹ A spanyol király és a pápa voltak azok, akik számottevőbb segítséget adtak, s 1605 első felében néhány ezer katonát fel is szereltek Rudolf számára, de akkor ez a segítség már nem volt elegendő a szabadságharc leveréséhez, s különben is nyáron már a spanyol államtanács is kijelentette, hogy a király nem küldhet több pénzt Rudolf támogatására, s legfeljebb csak indirekt úton, a törökök lekötésével tudnak további segílyt nyújtani.¹²⁰

Megpróbálkoztak a Habsburgok a magyar uralkodó osztály megnyerésével is. Ez nagyon komoly problémát jelentett, mert amint a bécsi Udvari Kamara leszögezte, ha a magyar országgyűlés ki is mondaná a személyes felkelést, akkor is attól lehetne félni, hogy a magyarok „a mint nagyobb részt egy vallásuak, úgy a németek elleni gyűlöletben is egyetértők, egymáshoz fogjának csatlakozni, s fegyvereiket azután lázadók és törvényes fölkelők között erővel a németek ellen fordítanák.” Különbben is a személyes fölkelés fölvetése azt a látszatot keltette, mintha a nemzetet szándékosan egymás ellen akarnák uszítani, hogy fegyverrel írtság ki egymást.¹²¹ Így tehát elsősorban egyenként akarták a nemeseket megnyerni, s Rudolf „*gratia leveleket*” küldött Bastának, hogy azokat ossza

¹¹⁶ Mátyás főherceg 1605. jan. 6-i lev. Rudolf császárhoz. MOE. XI. k. 100. o.

¹¹⁷ Geitzkofler tanácsos 1605 júniusban kelt jelentése. *Marczali H.*: i. m. 98. o.

¹¹⁸ L. MOE. XI. k. 204. o.

¹¹⁹ TT. 1872. 11. o., MOE. XI. k. 4—5. o.

¹²⁰ L. MOE. XI. k. 202. o. A Habsburgok külpolitikai helyzetére l. még többek között Hosszutóthy István 1604. dec. 23-i lev. Thurzó Györgyhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 75., a szász választófejedelem 1605. jan. 9-i lev. Rudolfhoz, Rudolf 1605. jan. 17-i lev. őhozzá, hesseni gróf 1605. máj. 22-i lev. a szász választóhoz. *Marczali H.*: i. m. 95—97. o., Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 712. o. A külföldi segílyből felállították a Salm, Schönberg, Mörsberg és Strassoldo ezredeket, l. *E. Heischmann*: i. m. 234., 238., 250—251. o.

¹²¹ A bécsi Udvari Kamara 1604. nov. 29-i véleményes jelentése. MOE. X. k. 10. o.

ki a meghódolni kívánó birtokosok között. Nem lett nagyobb sikere ennek a lépésnek sem, mert a nemesek nagy többsége vonakodott kiállni a Habsburgok mellett. Az 1605 januárjára hirdetett pozsonyi országgyűlés is nem kis mértékben azért hiúsult meg, mert a nemesek különböző indokokkal nem akartak megjelenni azon.¹²² A magyar uralkodó osztály megnyerését többek között nehezítette az a körülmény is, hogy a fizetetlen császári katonák oly mértékben dúlták, pusztították a nemesek birtokait, ami még a legaulikusabb birtokosokban is „*rebellis*” érzelmeket támasztott.¹²³

Ilyen nehéz gazdasági és politikai körülmények között nem különösebben bizakodhattak a császáriak a katonai helyzet kedvező alakulásában. Basta Eperjesen és környékén elszállásolt hadserege Mátyás főherceg véleménye szerint egyre inkább félig meztelen, éhező hadinéppé zsugorodott össze, amikor Bocskai hadai, bár gyakorlatlan elemekkel, de mégis gyarapodtak.¹²⁴ A gyéren érkező külföldi segély, beleértve Radul havasalföldi fejedelemnek a törökök háta mögött küldött segítséget is, legfeljebb a védekezéshez nyújtott némi támogatást, de arra már nem volt elegendő, hogy azzal a császári sereg elsöprő támadást indítson az egyre inkább elhatalmasodó mozgalom ellen. A nem nagy létszámú, szétszórt állapotban levő várórséget nem lehetett nagyobb, támadó hadjáratra összevonni. Horvátország és az örökös tartományok hadereje legfeljebb csak a saját országuk védelmére volt felhasználható. Így tehát ha elvileg tekintélyes létszámú haderő fölött rendelkezett is a császár, gyakorlatilag nem tudtak egy megfelelő létszámú, komoly hadművelleti akciókra alkalmas hadsereget összevonni. A katonai helyzetet nehezítette az a körülmény is, hogy a még császári szolgálatban álló magyar katonaságra csak nagyon korlátozott mértékben lehetett támaszkodni. Egy 1605-ből származó levél tanúsága szerint „*Bocskai táborába vágyódnak*” és legtöbbször amint csak tehette át is állt hozzájuk.¹²⁵ Az udvar minezek ellenére nem volt képes reá,

¹²² L. Rudolf 1604. dec. 21-i és dec. 31-i id. lev. Bastához, Basta dec. 30-i jelentését Rudolphoz. i. m. II. k. 1762. sz., MOE. XI. k. 26., 30., 65—66., 77—80. A Pozsonyi Kamara 1605. jan. 3-i lev. Bastához. OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 3. n° 3.

¹²³ A Pozsonyi Kamara 1605. jan. 4-i és febr. 7-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 4., n° 5., febr. 7. n° 30.

¹²⁴ Mátyás főherceg 1605. jan. 9-i lev. Miksa főherceghez. MOE. XI. k. 4. o. L. még Basta 1604. dec. 17-i és 31-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1739., 1765. sz., Mátyás főherceg 1605. jan. 6-i lev. Rudolf császárhoz. MOE. XI. k. 22. o., *Pethő G.*: i. m. 260. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 45. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 592—593. o.

¹²⁵ Török István 1605. jún. 8-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Pográny Benedek 1605. jan. 22-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

lisan felmérni az erőviszonyokat. A legfelső vezetés magatartása kapkodó, bizonytalankodó volt. „Egy felől félnek, másfelől biztatják magokat, hogy mennyi sok népek fog lenni.”¹²⁶ olvashatjuk egy korabeli levélben. Az önámítás azonban még sohasem szült ütőképes hadseregeket, s a Habsburgok helyzetét súlyosbította az is, hogy még nem fejeződött be a török elleni tizenötéves háború sem. A császári politika irányítói ilyen körülmények között csak a fölkeklők és a török, vagy a szabadságharc táborán belüli meghasonlás esetén számíthattak győzelemre. Ennek előidézésére szorgalmasan törekedtek is, de fáradozásuk nem hozott számottevő eredményt, s így 1605-ben a Habsburgok napról napra tehetetlenül szemlélték az események alakulását.

*

A szabadságharc gazdasági és politikai helyzete sem volt sokkal előnyösebbnek mondható a Habsburgokénál. Az ország gazdasági erőforrásai a hosszú háború folyamán szinte teljes mértékben kimerültek. A hadakozáshoz pedig most is sok pénzre volt szükség, amelynek előteremtéséhez kevésnek bizonyult Bocskai magángazdasága és az ország maradék gazdasági ereje együttesen.¹²⁷ Ilyen körülmények között lét-szükséglet volt a mozgalom számára a külföldi segítség. „Magunk az sok inség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani” — mondotta a fennálló helyzetről Bocskai.¹²⁸

Mint tuduk, a mozgalom a török szövetség és támogatás jegyében indult meg, de Bocskai azon igyekezett, hogy a szabadságharc külpolitikai kapcsolatai ne csak egyoldalúan a török birodalomra támaszkodjanak. Jószozmzésdi viszonyt kívánt kiépíteni a szomszédos Lengyelországgal, amelynek királya pedig nagyon hajlott arra, hogy fegyveres segítséget nyújtson a Habsburgoknak a mozgalom elfojtásához. Mint tudjuk, a királynak ez a törekvése a lengyel nemesség ellenállásán megíhiúsult, de maga Bocskai is igyekezett, hogy megnyugtassa békés szán-

¹²⁶ Illésházyné Pálffy Katalin 1605. febr. 10-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: i. m. 125. o.

¹²⁷ „Itt a föld szörnyen elpusztult, országomnak semmiből jövedelmét nem vehetem, ebből énnekem náncsen sohová nézmem, sem bízhatnom.” Bocskai 1605. márc. 27-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 76. o. „Az én értékem is penig az hadakozásra szolgáló népnek eltartására ti kegyelmetek segítsége nélkül nem elégéség.” Bocskai fejedelmi előterjesztése a szerencsi országgyűlésen. MOE. XI. k. 150. o.

¹²⁸ Bocskai fejedelmi előterjesztése a korponai országgyűlésen. MOE. XI. k. 497. o. „Akartuk vagy nem, de az töreket kellett segítségül hírnunk, ha életünket és hazánkot meg akartuk tartani.” Illésházy István 1606. jan. 8-i följegyzése. TT. 1878. 48. o.

déakai felől a lengyeleket. 1605 elején Lónyay Istvánt küldte Lengyelországba, aki közölte a rendekkel, hogy a régi szövetséget Bocskai is meg akarja tartani. Lengyelország semleges magatartásának komoly katonai jelentősége volt, mert így az északi határ védelme nem kötött le nagy erőket. A Habsburg-párti lengyel főurak diverziós próbálkozását a környező vármegyék katonasága is képes volt megghiúsítani.¹²⁹ Bocskai igyekezett a mozgalom mellé állítani a német birodalmi fejedelmeket és rendeket is, akikhez szintén levelet és követséget küldött.¹³⁰

A szabadságharc számára azonban nem volt elégséges a szomszédos államok semleges magatartása, hanem aktív segélynyújtásra volt szükség. E célból Bocskai már a mozgalom kezdeti szakaszában felvette a kapcsolatot a Portával hűbéresi viszonyban álló moldvai fejedelemmel. Kezdeményezése rögtön kedvező visszhangra talált. Jeremiás Mogilla fejedelem azt írta válaszlevelében, hogy jó néven vette bizalmát, s mindenben segíteni akarja előmenetelét.¹³¹ Hasonlóan írt testvére, Simeon Mogilla is, aki már a katonai segítségnyújtást is felajánlotta a mozgalom számára. Viszonzásul csak annyit kért, hogy Bocskai pártfogolja a Portán az ő ügyét, tudniillik a havasalföldi fejedelemségbe való visszahelyezését.¹³² A moldvaiak segélynyújtására hamarosan szükség is lett az erdélyi hadszíntéren. „*Kérem nagyságodat, — írta Bocskai márciusban — ez jó alkalmatosságot el ne halogassa, hanem mindgyárást készítvén hadát menten induljon Simeon vajda ő nagysága . . . és mindezekben Gyulaffi urammal és Petki János urammal úgy egyet értsen, hogy innet is az had alkalmas időben mehessen bé.*” Viszonzásul megígérte, hogy „*én nagyságoddal oly köteles atyafiúságot és barátságot akarok vetni, és az nagyságod atyafiával Simeon vajdával és az három országgal oly kötelességet, hogy nemcsak az mi időnkben hanem az maradékink idejében is állhatatos és megmaradandó legyen.*”¹³³ Bocskai ígéretéhez híven mindent megtett annak érdekében is, hogy a török támogatást megszerezze Simeon Mogilla számára, s nem rajta múltott, hogy a Portán

¹²⁹ Lengyel kapcsolatokhoz l. *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXI. k. 46. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 353. o., *Istvánffy M.*: i. m. 921—922. o., MTT. XIX. k. 93., 111—112. o., MOE. XI. k. 142—143., 184—191. o., TT. 187 8 40., 644. o., TT. 1882. 1—33., 209—234. o., III. Zsigmond lengyel király 160 5 júl. 15-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. C., továbbá Káthay Mihály 1606. ápr. 23-i lev. Lubomirszky Sebestyénhez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433., Bocskai 1605. júl. 23-i lev. Mágócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kápt. lt. Iymbus V.

¹³⁰ Pálffy Katalin 1605. ápr. 23-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: i. m. 134. o., *Istvánffy M.*: i. m. 924. o.

¹³¹ Jeremias Mogilla 1605. febr. 5-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹³² Simeon Mogilla 1605. febr. 2-i lev. Bocskaihoz. uo.

¹³³ Bocskai 1605. márc. 25-i lev. Jeremiás Mogillához. MTT. XIX. k. 74—75. o.

másként döntöttek e kérdésben.¹³⁴ A moldvaiak a szabadságharc folyamán két alkalommal is értékes segítséget nyújtottak Bocskai katonáinak és jelentős mértékben elősegítették Erdély felszabadítását a Habsburg elnyomás alól.¹³⁵

Sokkal nehezebb volt már a havasalföldi kérdés megnyugtató rendezése. Ténylegesen uralkodó fejedelme, Radul, 1604 decemberében 4000 fős segítséget ajánlott fel az Erdélyben levő császári biztosoknak a mozgalom ellen. Az elkövetkező hónapokban valóban segítette is minden erővel a császáriak ellenállását, de amikor úgy látta, hogy a szabadságharc ügye győz, maga is szövetséget kötött Bocskaival.¹³⁶

A legjelentősebb, de ugyanakkor a legtöbb problémát is magában hordó külpolitikai kapcsolata a *török szövetség* volt. Ez keserítette meg nagyon sokszor a mozgalom résztvevőinek az ellenségen aratott győzelmek felett érzett örömét, s emiatt érte a legtöbb támadás már az események alatt, de a későbbi idők folyamán is Bocskait, s az egész szabadságharcot nemcsak a nyugati közvélemény részéről, hanem az országon belül is. A török elleni „*természetes gyűlölet*” mélyen beívódott a magyarországiak gondolatvilágába, s nehezen tudták viszolygásukat legyőzni, amikor együtt kellett működni a török csapatokkal. Bátran elhithetjük, a szövetségesi kézfogás talán Bocskai számára volt a legnehezebb. Kora ifjúságától kezdve a török ellen küzdött, hol fegyverrel, hol minden igénybe vehető politikai eszközzel, amiért még a száműzetést is vállalnia kellett. Láthattuk, a szabadságharc kirobbanása előtt minden elszenvedett sérelme dacára és a török minden rábeszélése ellenére is hogyan vonakodott szövetségre lépni velük, s noha Belgiejoso támadása után nem volt más választása, el kellett fogadnia a felkínált szövetséget, de még hónapokkal később is azon fáradozott hogy ne kösse le magát véglegesen a török mellé.¹³⁷ A török segélycsapatok támogatását kényszerűségből igénybe vette, és 1604 novemberében elfogadta a küldött fejedelmi jelvényeket is, de a végleges szövetséget csak akkor kötötte meg, amikor meggyőződött arról, hogy a Habsburgok nem hajlandók engedményeket tenni, s fegyverrel kell őket térdre kényszeríteni. A török szövetség vizsgálatánál abból a történelmi helyzetből kell ki-

¹³⁴ L. Bocskai 1605. márc. 25-i leveleit Mehmet és Murat pasákhhoz. MTT. XIX. 70—72. o., továbbá portai követek 1605. máj. 24-i jelentését Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G.

¹³⁵ A moldvai segélynyújtással kapcsolatban l. a VIII. fejezetet.

¹³⁶ L. *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXI. k. 45. o., Bocskai 1605. márc. 25-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 71. o., havasalföldiek 1605. aug. 14-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹³⁷ „*Sok szóval mondja Bocskai, hogy még ez ideig az törökhöz nem kötelezte úgy magát, hogy hátra hagyta volna az ő vele jót tölt kegyelmes urát, fejedelmét, az római császárt*” — írja Csáky István 1605. jan. 29-i levelében Nyáry Pálnak. OL. Csáky cs. lt. fasc. 272.

indulni, hogy a szabadságharc a még folyó törökelleni háború közepette robbant ki, s így a mozgalomnak egyik oldal felé biztosítania kellett magát. Sem Bocskai, sem a szabadságharc többi részvevője nem adott fel véglegesen a török kiűzésének tervét, csak számolva a reális helyzettel, átmenetileg félretették a megvalósíthatatlan célt, hogy felszámolják a nemzetre nehezedő s akkor veszélyesebbnek mutakozó egyik idegen elnyomást. Az csak természetes, hogy a perzsa háborúkkal és a belső felkelésekkel lefoglalt, jelentősen meggyengült török birodalom vezetői kitörő örömmel fogadták a magyarok fegyverfogását.¹³⁸ Az egyik, s az általuk egyáltalán nem lebecsült ellenségből szövetséges lett, mely fordulat mindenképpen előnyös volt a törökök számára. Efeletti örömkömben hajlandók voltak engedményeket is tenni a magyaroknak. Megígérték, hogy a császáriaktól elfoglalt városokra nem tartanak igényt, fegyveres segítséget nyújtanak Bocskainak, és elismerik uralmát Magyarország és Erdély felett. Ennek fejében Bocskai elismerte a szultán formális felsőbbbségét, de e kapcsolat jellege közelebb állott az egyenrangú szövetséges, mint a hűbéri viszonyhoz.¹³⁹ A szövetségből fakadóan a törökök igyekeztek megszilárdítani Bocskai helyzetét helpolitikai téren is. A pasák felszólították a magyarországi városokat és az egyes főurakat, hogy azonnal hajtsanak fejet Bocskainak, ha nem akarják a szultán rettenetes haragját magukra vonni.¹⁴⁰ Ezeknek a felszólításoknak ha volt is némi hatásuk, a törököknek a szabadságharc melletti törekedése sem volt képes arra, hogy a magyar közvéleménynek a török iránti idegenkedését megszüntesse. Ennek okát Illésházy István úgy határozta meg, hogy „... az török birodalom nem szenved társat, sem urat, sem nemes embert, bizsónságot teszen errül az ő egész birodalma.”¹⁴¹ Más, korabeli vélemény szerint „... az török nemzet azt akarná, bátor

¹³⁸ L. Lázár Gy.: A török birodalom története. Nagybecskerek, 1890. 361—372. o., I. M. Rejszner—B. K. Rubcov: A keleti országok újkori története. Bp. 1955. 43. o., Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 231—232., 256—257. o., Thury J.: Bocskay István fölkelése. Sz. 1899. 41—42. o. Szilágyi S.: i. m. V. k. 591. o., Szalay L.: i. m. 19. könyv. 470. o.

¹³⁹ L. Szilágyi A.—Szilágyi S.: Török—magyarkori Államokmánytár. I. k. 43. o. Sz. 1899. 130—133. o., Szilágyi S.: Erdélyország története... II. k. 80. o., továbbá Bocskai 1605 áprilisban kelt levelét a temesvári pasához, amelyben azt írta: „... hűtellel való levele vagyton nállunk arrul ő hatalmasságának, hogy nemcsak azokat, az kik még kezünknel vadnak; hanem az kiket az ő hatalmassága álgyujával, porral, golyóbbissal és segítségével vennének meg és, de kezünknel hagyja.” MTT. XIX. k. 96. o.

¹⁴⁰ L. pl. Mehemet pasa 1604. okt. 19-i lev. Nagyszeben városához. gr. Mikó I.: Erdélyi történelmi adatok (továbbiakban ETA.) III. k. 319—320. o., Báthory István 1605. márc. 14-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G., Mehemet pasa 1605. máj. 13-i lev. Thurzó Györgyöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90. Ibrahim pasa 1605. jún. 20-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹⁴¹ Illésházy István 1605. szept. 25-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 22. o.

az németek minket mindegyig levágnának, avagy mi az németeket, mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotjukban.”¹⁴² Való igaz, hogy a török pasák minden megállapodás ellenére is arra törekedtek, hogy suba alatt minél több magyar várat kerítsenek hatalmukba, s a segítségül jött török—tatár csapatok a legtöbb esetben kegyetlenül dúlták szövetségesük földjét.¹⁴³ Bocskai a maga részéről a legbecsületesebben igyekezett eleget tenni a szövetségesi kötelezettségeknek. „Az törökkel való frigy mellől el nem állunk”¹⁴⁴ — szögezte le nem egy levelében, s azzal igyekezett megnyugtanni a vele szemben bizalmatlankodó török pasákat: „Annyit vétetem az ő Hatalmassága (ti. a szultán) ellenségének, az német királynak, sok várainak elvételével, hogy nem gondolkozhatom az felől, hogy sem az hatalmas Császár, sem nagyságod különben ítélhessen az igaz és tökéletes hűségem felől.”¹⁴⁵ A kényszerű szövetségi szerződésből fakadó kötelezettségeknek becsületesen eleget tett, de nemzetét nem szolgáltatta ki a török kénye-kedvének. Minden tőle telhetőt megtett, hogy megghiúsítsa a törökök területnövelő szándékait és megóvja a magyar népet a „szövetséges” csapatok dúlásától. Megírta a tatár szultánnak: „Felséged hadának azt erős fenyték alatt megparancsolja, hogy az míg az Magyarország határán általmennek, sohol ott semmi kárt ne tegyenek és ne pusztítsanak.”¹⁴⁶ Másik levelében azt írta; „Menjenek egyenesen az német királynak őstől maradt országára, és azt rabolják, pusztítsák, égensék . . . az Magyarország határain sohol semmi kárt ne tegyenek.”¹⁴⁷ Ha fellépése nem is tudta megszüntetni a török—tatár csapatok kilengéseit, mindenesetre mérsékelte magatartásukat. Maga írta egyik levelében, hogy az Erdélyen átvonuló tatárság „minden kártétel nélkül csuda békességben jött által”.¹⁴⁸ Fővezére, Homonnai Bálint is Bocskai példáját követte a törökkel szembeni magatartásban. Amikor azok követelték, hogy a magyar rabokat a tatároknak adja, megtagadta

¹⁴² Homonnai Drugeth B.: Naplója. 317. o.

¹⁴³ L. Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 311., 352. o., Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., Keresztessy Pál 1605. máj. 18-i lev. Bocskaihoz, Rákóczy Lajos máj. 18-i lev. Petneházy Istvánhoz és jún. 27-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz, Petneházy István jún. 26-i lev. Bocskaihoz, Imreffy János jún. 28-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., Bosnyák Tamás 1605. szept. 4-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 829. o., Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 6-i lev. Bocskaihoz. Ipolyi A.: i. m. 138. o., Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 27. o. Másiképpen festi a viszonyokat *Tárikh-i-Pecsevi*: Krónikájá-ban. Sz. 1899. 120. o.

¹⁴⁴ Bocskai 1606. okt. 12-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 583. o.

¹⁴⁵ Bocskai 1605. márc. 25-i lev. Mehemet pasához. MTT. XIX. k. 69. o.

¹⁴⁶ Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. a tatár szultánhoz. MTT. XIX. k. 88. o.

¹⁴⁷ Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. Immerza tatár agához. MTT. XIX. k. 89—90. o.

¹⁴⁸ Bocskai 1605. okt. 20-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 27. o. Szamosközy azt írja: „Tíriakli Haszon basát Bocskay István fejedelem panaszára tötte az császár mazullá.” i. m. MHHS. XXX. k. 356. o.

ezt és azt válaszolta: „*Mivelhogy azok az rabok magyarországiak és magok is szegények magyarok, semmiképpen őket meg nem adatom, hanem ha rablani akarnak ne magyart, hanem németet raboljanak.*”¹⁴⁹ Amikor pedig a törökök el akarták foglalni Nógrád várát, Homonnai 800 lovast küldött oda a vár védelmére, s keményen megparancsolta, hogy még véres harc árán is védjék meg azt.¹⁵⁰

Ha most már a szövetség értékét vizsgáljuk, látnunk kell azt, hogy ugyan a pénzbeli és hadbeli segítség kisebb volt az ígéretekénél, de maga a szövetség megléte komoly támogatást jelentett a szabadságharc számára. A megígért 60 000 arany helyett mindössze 10—15 000 érkezett a katonák zsoldjára, s az inkább csak zsákmányolásra, mint komoly harcra jött török—tatár segélycsapatok létszáma nem haladta túl az egész ország területén a 15—20 000 főt, de sokat lendített a szabadságharc helyzetén az a körülmény, hogy Bocskai csapataival párhuzamosan a törökök is hadműveleteket folytattak a császáriak ellen, lekötötték katonai erejük egy részét, s nem voltak hajlandok a békekötésre mindaddig, amíg a Habsburgok a magyarok igényeit ki nem elégítik.¹⁵¹

Mindent összevetve, a török szövetség értékelésénél tisztán kell látnunk a következőket: A szövetséget a magyarok részéről a kényszerhelyzet, a törökök részéről pedig az ellenfél megosztására irányuló szándék hozta létre. Ez a szövetségekötés a különböző célkitűzések dacára is elősegítette a szabadságharc győzelmét, s nem növelte számottevő mértékben a török magyarországi hódításait. Ha pedig arról az oldalról vizsgáljuk a kérdést, hogy a török szövetségben vívott szabadságharc milyen mértékben gyengítette a törökellenes erőket és mennyire toltá el a török kiűzésének időpontját; le kell szögeznünk azt a tényt, hogy a Habsburgok sem 1604 előtt, sem azután több mint fél évszázadig nem törekedtek komolyan a török kiűzésére Magyarország területéről, s így az az erő, amit a szabadságharc kétségen kívül gyengített, nem a török kiűzésére irányuló erő volt, hanem az ország leigázására, a szabadságjogok eltiprására törekvő Habsburg zsarnokság ereje.

Az ország *belső erőviszonyainak* alakulása 1604 végén és 1605 elején némi eltérést mutat az októberi—novemberi helyzethez viszonyítva. A különböző társadalmi osztályok nem egyformán reagáltak a kialakult katonai helyzetre. A hajdú- és jobbágytömegek az elszenvedett két vereség után is lelkesen támogatták a mozgalmat és seregestől özön-

¹⁴⁹ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 257. o.

¹⁵⁰ Uo. 321—322. o.

¹⁵¹ L. Bocskai 1605. jan. 14-i lev. Lalla Mohamedhez. *Thury J.*: i. m. 38. o., Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházy Istvánhoz. *TT.* 1878. 828. o., Illésházy István 1605. jún. 19-i lev. Bocskaihoz. Uo. 16. o., *uő.*: 1605. nov. 29-i és dec. 7-i lev. Thurzó Györgyhez. *OL.* Thurzó cs. lt. fasc. 69. és *TT.* 1882. 427. o., továbbá *Szamosközy I.*: i. m. *MHHS.* XXX. k. 267. o.

löttek Bocskai táborába. Állhatatos, bátor magatartásuk volt a szabadságharc szinte kiapadhatatlan erőforrása ebben az időszakban is. A korabeli források legtöbbje megemlékezik a néptömegeknek a szabadságharc melletti bátor kiállásáról. Basta azt írta 1604 decemberében, hogy az egész nép Bocskaival tart.¹⁵² Hiába intette a Kamara a falusi lakoságot, hogy el ne hajoljon „*ő Főlsége hűségéről*”, mert ha ezt megteszi, nagyon súlyosan lakol majd; nem használt semmit.¹⁵³ A királyi tanács 1605 januárjában azért nem javasolta a fölkelés kihirdetését, mert attól tartott, a Basta katonáinak dülásai miatt amúgy is elkekeredett földnépe ha táborba gyűl, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja.¹⁵⁴ Egy 1605 január közepén kelt levélben azt olvashatjuk, Bocskai csapatai állandóan többülnek, mert „*immár a parasztságból sok állott melléjük*”.¹⁵⁵ „*Falvaink népe összejárt azokkal a rebellesekkel*” — panasolta az egyik Habsburg-párti nagybirtokos.¹⁵⁶ A szabadságharc támogatása terén egyformán gondolkoztak és cselekedtek a magyar, szlovák, kárpátukrán, román jobbágyok, akik a korabeli források tanúsága szerint testvéri összefogással harcoltak a Habsburg elnyomás ellen. „*Minél szegényebb és tehetetlenebb volt valaki, annál nagyobb készséggel szegődött*” a mozgalomhoz — írta egyik császárpárti krónikás.¹⁵⁷ „*A föld népe is hűtlen és esküszegő lett*” — panasolta 1605 nyarán Mátyás főherceg — „*és ő császári Felségétől elhajolva, Bocskay pártjára állott.*”¹⁵⁸

A birtokos osztály magatartása ebben az időszakban már kevésbé kedvező képet mutatott. A két vesztés ütközet után sokan megijedtek és megrendült bizalmuk a mozgalom további sikereiben. Basta 1604 végén arról számolt be az uralkodónak, hogy „*öt vármegye visszatért az ő Felsége iránti engedelmességre és mentegetik magukat, hogy semmiképpen*

¹⁵² Basta 1604. dec. 4-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1729. sz.

¹⁵³ A Magyar Kamara 1605. jan. 15-i felhívása Szentkereszt lakóihoz. OL. M. Kam. Expeditiones 1605. jan. 15. n° 36.

¹⁵⁴ A királyi tanács 1605. jan. 25-i javaslata Mátyás főherceghez. MOE. XI. k. 113—1114. o.

¹⁵⁵ Migrényi Farkas 1605. jan. 15-én kelt címzett nélküli levele. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹⁵⁶ Idézi Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 28. o.

¹⁵⁷ *Istvánffy M.*: i. m. 925. o. L. még ezzel kapcsolatban többek között *ud.*: 905., 910. o., Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter 1605. máj. 12-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15433. fol. 113., Dersffy Miklós 1605. máj. 21-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43., Thurzó György 1605. ápr. 3-i lev. Mátyás főherceghez és máj. 1-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Horváth László 1605. máj. 6-i jelentését Thurzó Györgyhöz. ifj. *Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 103—104. o., Mindszenti Benedek 1605. jan. 4-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 375. o., *Károlyi J.*: A trencsényi vár. Trencsén. 1910. 74. o., *Calamus*: i. m. 116. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHs. XXX. k. 319—321. o. stb.

¹⁵⁸ Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 712. o.

nem értettek egyet Bocskai felkelésével". Miután azonban a hajdúk váratlanul, hirtelen támadtak, „a nemeseknek nem volt semmi menedékük, egyesek ezért félelemből csatlakozni és Bocskai hadseregébe menni kényszerültek, mások pedig határozatlanul álltak”.¹⁵⁹ Bastának ez a jelentése nem fedte teljes egészében a valóságot, s maga is kénytelen volt megállapítani, hogy mindezek ellenére a nemesek nem restellenek feltételeket szabni „ő Felsége” felé,¹⁶⁰ mindenesetre az tény hogy az uralkodó osztály többsége ingadozó magatartást tanúsított és várakozási álláspontra helyezkedett. A császáriak melletti nyílt kiállástól ugyan a legtöbb birtokos tartózkodott, de a szabadságharc táborából is nagyon sokan nyíltan vagy burkoltan félreálltak. Magatartásukban csak az elkövetkező katonai sikerek hatására állott be fordulat. „A nemesség — írta január közepén Basta — értesült Szendrő elvesztéséről és arról az előrehaladásról amit a hajdúk tettek a bányavárosokban, s úgy látszik hogy elhidegült.”¹⁶¹

A felsőmagyarországi városi polgárok, a kassaiak kivételével még tovább mentek a mozgalomtól való elpártolás terén mint a nemesek. Eperjes császári katonaságot fogadott a falai közé, s a Habsburgok mellett nyilatkozott a többi szabad királyi város is. A polgárság további magatartása szintén a hadműveleti helyzet alakulásától függött, ami viszont elsősorban azon múltott, milyen ütőképessé tud szervezni Bocskai a Habsburgok elleni harc folytatásához.

¹⁵⁹ Basta 1604. dec. 30-i jelentése Rudolf császárhoz. i. m. II. k. 1762. sz.

¹⁶⁰ Uo. A nemesség állásfoglalását, mindenároni békére való törekvését híven tükrözi egy korabeli vers is:

„Basta nyujtsd hitödöt
Bocskay kezedet
Hogy egymás ellen nem törtök...” — „Az

Erdélynek siralmas éneke.” *Thaly K.*: Ismeretlen históriás énekek. Sz. 1871. 319. o.

¹⁶¹ Basta 1605. jan. 14-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1789. sz.

IV.

A SZABADSÁGHARC HADSEREGE 1604—1605-BEN

„Nem gondol halállal Piros vérrel ugyan él
 Sebbel fájdalommal Ha mit kardjával nyér
 Mikor viv ellenséggel: S haza haszonnal tér
 Bátran vagdalkozik Iszik nagy szeretettel.”
 Vitézül forgódik

Rimay J.: Az időnek igen vizáلكodó felháborodott állapotja. Magyar költészet... 60. o.

A hadsereg alkotóelemei és létszáma

A Bocskai szabadságharc jellegéből adódóan nem rendelkezett előre megszervezett haderővel, hanem a harcok közepette hozta létre a maga hadseregét. A fegyveres erő első magja Bocskai néhány száz főt kitevő magánkatonasága volt, amely az álmosd—diószegi ütközet idején a csatlakozott hajdúkkal mintegy 3000 főre bővült. A mozgalom kibontakozásának időszakában újabb hajdúcsapatok és fegyvert fogott jobbágyok sereglettek Bocskai zászlója alá, akiket követtek magyar végvári katonák, nemesek, vármegyei katonák, főúri magán csapatok, városi zsoldosok, székelyek. A szabadságharc katonai erejét növelték a Bocskai soldjára álló idegen katonák, valamint a román és török-tatár segélycsapatok.¹

E sokfajta elemből álló fegyveres erő legszámottevőbb részét a hajdúk és a közéjük sereglő jobbágyok alkották. Sorukat csak nehezen és erőszakoltan lehetne ketté választani, mert a fegyvert fogó, többnyire szökött jobbágyok nem alkottak és nem is alkothattak különálló egységeket, hanem vagy a régi hajdúcsapatok sorait duzzasztották fel, vagy pedig egy-egy hajdúkapitány parancsnoksága alatt maguk alkottak új hajdúegységeket.² Különbség természetesen volt a régi hajdúk és az újabbak között, ami elsősorban harc képzettségük különböző fokából adódott, de megmutatkozott a fegyverzet, felszerelés, ruházat minőségében is. Mindez azután úgy hatott vissza, hogy a régi, harc-edzett hajdúk bizonyos fokig lenézték a frissen szerveződött, többnyire szökött jobbágyból és más földönfutó elemből álló csapatokat. Ez a különbözőség persze nem vált merev válaszfallá, hiszen a régi hajdúság is szegény réteg volt, legfeljebb zsákmánya, jobb fegyvere és kevésbé

¹ Szentirmai I.: Magyar csapatnemek a tizenöt éves török háború idején. Esztergom, 1909. 9—10., 16. o., továbbá M. v. v. Bihar vm. 505. o.

² MOE. XI. k. 222—223., 725. o., Szilágyi S. szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 598. o.

hiányos ruházata emelhetne volna az újonnan hadrasereglettek fölé, amit viszont azok is megszereztek a harcokban. A harc képzettségbeli különbség ugyancsak elmosódott néhány hónap alatt, hiszen az újonnan szerveződött csapatok is azonnal harcba mentek, s amelyik katona nem tanulta meg a harc szabályait és módozatait, hamarosan elpusztult. Ilyenformán a hajdú- és jobbágytömegek bizonyos fokig a hadsereg egységes népi erejét képezték. Népi jellegük származásukon túl kidomborodott anyagi, társadalmi helyzetükben, fegyverzetükben, harcmodjukban, célkitűzéseikben, és nem utolsósorban abban, hogy parancsnokaik is kevés kivétellel soraikból kerültek ki. Önként sereglettek hadra, s az egész szabadságharc folyamán hópénzt csak nagyon ritkán és hiányosan kaptak, mert nem volt miből fizetni. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ők alkották a mozgalom döntő katonai erejét. Ez kifejeződött nemcsak létszámukban, amely 1605 végére túlhaladta a 30 000 főt is,³ hanem abban is, hogy ők tartották ki legkövetkezetesebben és legelszántabban a mozgalom célkitűzései mellett. Kérlelhetetlen ellenzői voltak minden megalkuvási kísérletnek, s Bocskai is nemegyszer reájuk támaszkodott, mint katonai és politikai erőre, hogy ellensúlyozza a nemesség egy részének mindenároni békekötésre irányuló törekvéseit.⁴ A hajdúk harcértékét már régen az idegenek is elismerték. Katonai erényeik a szabadságharc folyamán csak megsokszorozódtak, mert tudták, hogy most egész jövőjükért harcolnak. E téren hamarosan felfejlődtek melléjük a fegyvert fogott jobbágyok is.

A magyar végvári katonaság szintén jelentős részét képezte a szabadságharc hadseregének. Az elmúlt évtizedekben a „végvárok és kastélyok vitézlo rendje” a nemzeti védelem és a nemzeti önállóság fontos tényezője volt. Még akkor is, midőn a legnehezebb időket élték, büszkén hirdették magukról: „Hazánk oltalmáért lakjuk az véghelyt, s magunk becsületiért; fizetés nekünk nem jár.” S hány végvár katonasága írhatta azt is jogos büszkeséggel: „Mi alattunk egy talapatnyi földet sem hódoltatott be az ellenség!”⁵ A nagy hadjáratok idején a végvári katonák nagy része is

³ Illésházy István 1605. dec. 12-i lev. Kollonics Siegfriedhez. TT. 1900. 416. o.

⁴ L. ezzel kapcsolatban a IX. fejezetben foglaltakat. A hajdúk és jobbágyok katonáskodására vonatkozóan az idézettekén kívül l. még: Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. Thurzó Györgyhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., Illésházyné Pálffy Katalin 1605. jan. 31-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: Rimay János államiratai. Bp. 1887. 116. o., Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Draskovich Jánoshoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss. és Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevelét a hajdúknak. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 127. o.; továbbá *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc várad kapitány. HK. 1894. 325. o., *Maksay F.*: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. HK. 1956. 1. sz. 41—42. o.

⁵ Idézi *Takáts S.*: Régi magyar kapitányok... 8—9. o.

táborba szállt, s mint különálló magyar sereg küzdött a törökök ellen. Katonai értékükkel kapcsolatban a magyar tanácsosok azt jelentették a császárnak: „*A tapasztalás eléggé bebizonyította, mily sokat ér a magyar katona. A magyar katona a hazájáért és tüzhelyéért jobban harcol, mint bármely idegen; a fáradtságot, az éhséget, a hideget és meleget jobban türi, mint bármely más nép, s ami még fontosabb a tisztjeinek engedelmeesebb, s bármilyen hadidologra készségesen vállalkozik, amit az idegen katonákról bizony nem mondhatni.*”⁶ Ha ebben a jelentésben fel is tételezünk némi elfogultságot, azt akkor sem vitathatjuk, hogy a magyar végvári katonaság becsülettel és kimagasló hősiességgel állta meg helyét hazája védelmében. Ennek ellenére a századforduló éveiben a Habsburgok egyre jobban csökkentették számukat, egyre több végvári katonát tettek földönfutóvá.⁷ Az elbocsátott katonák többnyire a szabadhadjúk soraiba álltak, s amikor Bocskai a függetlenségi harc zászlaját fölemelte, nagy lelkesedéssel csatlakoztak hozzá. Rajtuk kívül azonban egymásután esküdtek Bocskai hűségére azok is, akik még a várakban teljesítettek katonai szolgálatot.⁸ Ilyen magatartásuk óriási lendítőerőt biztosított a hadműveletek számára, s azt eredményezte, hogy hetek alatt hatalmas területek kerültek kaput nyitó váraikkal a szabadságharc hadseregének kezére. A Bocskai hűségére esküdött magyar végvári katonák pontos létszámát nem lehet megállapítani. A számítások szerint mintegy 6—8000-en csatlakoztak a mozgalomhoz.⁹ A végvári katonaság mint harc-edzett és fegyvelmezett katonai erő értékesen segítette elő a szabadságharc győzelmét. Alkalmazásuk részben továbbra is várszolgálat volt, de sokan részt vettek a hadműveletekben is.¹⁰

Az uralkodó osztály csatlakozásával háromféle katonai erő bővítette a szabadságharc haderejét: *a főurak magánkatonasága, a nemesi felkelés és a vármegyei hadak.* A *főurak magánkatonasága* lényegében a XVI. században elhaló banderialis rendszer maradványából és új formájú továbbéléséből tevődött össze. A XVI. század második felében ugyanis a püspököknek, apátoknak, káptalanoknak és főuraknak lehetővé vált, hogy vagy bizonyos számú katonát állítanak ki birtokaik arányában,

⁶ Magyar tanácsosok 1594. decemberben kelt felterjesztése. *Takáts S.* : Régi magyar kapitányok . . . 10. o.

⁷ *Takáts S.* : Kísérletek a magyar haderő feloszlására. Sz. 1904. 6. o.

⁸ L. pl. Török István 1605. jún. 8-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁹ A számításokhoz l. *Bors J.* : Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593—1715. HK. 1895. 98. o., *Takáts S.* : A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 284—285. o.

¹⁰ L. Pográny Benedek 1605. febr. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., továbbá Keresztessy Pál 1605. máj. 18-i lev. Bocskaihoz, Imreffy János 1605. jún. 24-i lev. Bocskaihoz és Rákóczy Lajos 1605. jún. 27-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

vagy pedig pénzösszeget fizetnek váltságul. A főúri családok, összesen vagy 6650 lovast és 4525 gyalogost voltak kötelesek kiállítani, vagy pedig 188 000 forintot kellett fizetniük.¹¹ Ismerve a viszonyokat tudjuk, hogy ez csak elvileg volt így. Gyakorlatilag a legtöbb esetben az történt, hogy az előírt létszámú fegyverest sem állították ki, s a kirótt összeget sem fizették be különböző ürügyek alatt. A kivetett katonai kontingensek mellett, vagy inkább ehelyett, egyes nagybirtokosok az uralkodótól kapott pénzen vagy más adomány jövedelméből bizonyos számú katonaságot tartottak, többnyire saját váraikban azok védelmére és saját fegyveres kíséretük céljára. A Bocskaihoz csatlakozott főurak (Homonnai Drugeth Bálint, Mágócsy Ferenc, Széchy György, Nádasdy Tamás, Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor és mások) magánkatonasága elérhette a 2—3000 főt. A *nemesi felkelésnek* is inkább csak elvben volt számottevőbb katonai jelentősége, mint gyakorlatilag. Csekély katonai értékét már az 1602. évi országgyűlés is elismerte: „*Azt, hogy a rendeknek a személyes fölkelése nem annyira hasznos, nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem már a korábbi években is gyakran kijelentették.*” Ehelyett egy hónap időtartamra minden húsz ház után egy jól felszerelt könnyű fegyverzetű lovas kiállítását ajánlották fel, és minden húsz nemesi kúria után, melyhez zsellérek tartoznak, egy jól felfegyverzett lovast, „*akiknek alkalmazása a katonaságnál sokkal alkalmasabb jog lenni, mintha mindenki táborba szállna.*”¹² A szabadságharc idején már az 1604-es kassai gyűlésen kimondták a rendek a személyes fölkelést,¹³ s az 1605. évi szerencsi országgyűlésen ugyancsak leszögezték, hogy: „*ajánljuk magunkat mind urak és mind nemesek, hogy személy szerint lovasokkal és gyaloggal készek leszünk felülni ő felsége személye mellé, mentül jobban lehet.*”¹⁴ Áprilisban írtak is a harcoló hajdúknak, s kérték őket: „*Csak keveset várjatok . . . mi is mind fejenként ti mellettetek megyünk.*”¹⁵ Magyarországon volt ebben az időben hétezer néhány száz nemesi család, de ha számításba vesszük a korábbi évek gyakorlatát a nemesi felkelések mérve terén, valamint azt, hogy a szabadságharc idején számos nemes mindvégig császárpárti volt, vagy semleges magatartást tanúsított; semmiképpen sem tehetjük többre 2—3000 főnél az időnként felülő magyaror-

¹¹ *Thallóczy L.*: A magyar hadi szervezet átalakulása történetéhez a XVI. században. Sz. 1877. 675. o. A számításokkal kapcsolatban felhasználtam *Demkó K.*: Magyarország hadi ereje a XVI. században. HK. 1916. 36. oldalon közölt kimutatást.

¹² Magyar Törvénytár 1526—1608. 1602/9. tc. 2., 3., 5., 6. §.

¹³ MOE. X. k. 609—610. o.

¹⁴ MOE. XI. k. 159. o. L. még *Szentirmai I.*: i. m. 10. o.

¹⁵ Szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i lev. Rhédey hajdúhoz. MOE. XI. k. 876. o. L. még *Dongó-Gyárfás G.*: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely, 1900. 170. o.

szági nemesek számát.¹⁶ Nem voltak nagy számmal képviselve a szabadságharc hadseregében a *vármegyei hadak* sem. A tizenötéves háború folyamán az országgyűlési rendek különböző létszámban ajánlották meg a kiállítandó megyei- vagy más néven dica-katonaságot. 1602-ben a kontingens nem haladta meg a 2000 gyalogost és 2000 lovas.¹⁷ E katonaság általában csak 6—7 hónapon keresztül szolgált, s még ez időtartamra is ritkán jött össze a kiállításra vállalt katonaság teljes létszámban. A szabadságharc hadseregében már 1604 végén megjelentek megyei hadak. Részt is vettek néhány vár körülzárásában, de a hadműveletekben nem nagyon jeleskedhettek, mert a hajdúk 1606 augusztusában tartott gyűlésükön kimondták, hogy ha a háború folytatása mellett döntenek, a megyék katonasága is fogjon fegyvert, és ne egyedül a hajdúság viselje a háború terheit.¹⁸ Egy korabeli levélben azt olvashatjuk: „*az vármegye egy hétig is feltámad, más héten haza megyen.*”¹⁹ Egy másik kortárs azt írja 1605-ből: „*En tegnap jó részét láttam az vármegye népének, de csak faluról-falura járnak, s azt nézik ahol több szilva vagy az fán.*”²⁰ Ha ezek a megállapítások kicsit talán túlzott mértékben lebecsülik is a megyei hadak értékét, annyit megállapíthatunk, hogy nem játszottak döntő szerepet a katonai győzelmek kiharcolásában. Létszámuk 3—4000 fő körül mozgott.

A szabadságharc katonai erejét növelték a *testőrcsapatok*, Bocskai udvari katonasága. Ezeket nyilvánvalóan Bocskai kezdeti magán-csapatából és a hajdúk legjavából szervezték. 1605 elején a szerencsi országgyűlés végzései még csak 1000 kékgyalogról beszélnek, de a korpónai gyűlésen már ezenfelül 1000 udvari lovas tartására is pénzt kívánt Bocskai, amit a rendek meg is szavaztak.²¹ A testőrcsapatok a legjobb fegyverzettel rendelkeztek, egységes ruházatuk volt, s fegyelem terén is első helyen állottak. A hadműveletekben általában nem vettek részt, Bocskai közvetlen környezetét képezték, de ha a szükség úgy kívánta, küldtek ki közülük is katonákat rendkívüli harcfeladatra.²²

¹⁶ L. Demkó K. : i. m. HK. 1916. 15—16., 36. o. (Demkó számításai ugyan a XVII. század közepére vonatkoznak, de erre az időre is helytálló.)

¹⁷ Uo. 17. o.

¹⁸ MOE. XII. k. 295. o., továbbá OL. Hoffinanz. . . fasc. 15.433. fol. 27.

¹⁹ Nádasdnyé Báthory Erzsébet 1605. nov. 4-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

²⁰ Török István 1605. aug. 27-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. A megyei katonasággal kapcsolatban az idézetteken kívül l. még *Wertheimer E.* : Magyarország állapota a XVI—XVII. században. Sz. 1875. 661. o., *Bors J.* : i. m. HK. 1895. 105—106. o., *Komáromy A.* : A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK. 1892. 43., 61—64. o. és *Maksay F.* : i. m. HK. 1956. 1. sz. 29. o., MOE. X. k. 29—41., 49—50., 194., 224. o.

²¹ L. MOE. XI. k. 151., 497—498., 502. o.

²² *Szentirmai I.* : i. m. 29—30. o., továbbá l. Bocskai 1606. szept. 17-i végrendeletét. OL. Forgách cs. lt. 1606. és a VII. fejezetben foglaltakat.

A magyarországi városok katonasága volt a hadsereg legcsekélyebb létszámú része. 1604 decemberében a kassai országgyűlésen Bocskai 2000 puskás gyalog kiállítását kívánta a városoktól, de azután a rendek kérésére úgy módosította kívánságát: „Csak decrualáljuk magokat, megnyit adnak; mivelhogy ezelőtt is mindenkor szoktak volt adni.”²³ Így a városok által kiállított katonaság nem haladhatta túl a 4—500 főt.²⁴

1605 tavaszától egyre jelentékenyebb részét képezték a szabadságharc hadseregének a *székelyek*. Katonai képzettségük, harcértékük a hajdúkéval vetekedett. A székelyek közül minden szabad ember köteles volt katonáskodni. A XVI. század folyamán azonban egyre több székely került jobbágyi sorba. A századvégi belső háborúk idején véres harcokat vívtak a nemesekkel, s csak akkor kezdtek Bocskai felé hajolni, amikor az írt nekik, s megígérte, hogy fátyolt kíván borítani a múltra. Harci tevékenységük csak Erdélyre terjedt ki, ahol a külső segélyerőkkel együtt eredményesen harcoltak a császári katonaság ellen, s lehetővé tették Erdély felszabadítását anélkül, hogy a magyarországi főhadszíntérről jelentősebb csapatokat kellett volna elvonni. A hosszú háború, a belső harcok pusztító hatást váltottak ki az erdélyiek között is. Míg 1595-ben 24 000 székely katona vett részt a hadműveletekben, s a mezőkeresztesi csatában is közel 20 000 erdélyi katona harcolt, 1605-ben a Bocskai oldalán harcoló erdélyiek számát 10 000 főnél többre alig tehetjük.²⁵

Beszélnünk kell még ezenkívül a szabadságharc segítségére jövő *idegen katonaságról* is. A Portával kötött szövetség értelmében török, tatár segélycsapatok támogatták a Habsburg-ellenes harcot, amelyek 1604 novemberétől együttműködtek a magyar csapatokkal a hadműveletekben. Számuk 1605-ben az északi, dunántúli és erdélyi hadszíntéren 10—20 000 fő körül váltakozott. Zömükben könnyűlovások voltak. Jelentőségüket a hadműveletekben nem lehet tagadni, de nem szabad túlértékelni sem. A török-tatár segélycsapatok elsősorban a zsákmányszerzésre és nem az ellenséggel szembeni harcra törekedtek. Többnyire csak akkor harcoltak, ha már nagyon elkerülhetetlen volt, vagy ha parancsnokuk valóban komolyan végre akarta hajtani a szabadságharc támogatására kapott utasítást és katonáit is rászorította erre.²⁶ Bár

²³ MOE. X. k. 612. o.

²⁴ L. Demkó K.: i. m. HK. 1916. 36. o.

²⁵ L. Erdélyi Gy.: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 235. o., *Szentirmai I.*: i. m. 27—28. o., *R. Kiss I.*: A nemes székely nemzet képe. Debrecen, 1938. I. k. 295—296. o., *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. MHHS. XXX. k. 351. o. Bővebben l. a VIII. fejezetben.

²⁶ L. többek között Bocskai 1605. márc. 30-i lev. Hasszán pasához, valamint ápr. 8-i lev. a szultánhoz. MTT. XIX. 85., 93. o., *Tárikh-i-Pecsevi és Hádsi Khalja* munkáit. Sz. 1899. 116., 124—125. o. A török lovasság harcértékéről l. *Denison Gy.*: A lovasság története a legrégibb időktől napjainkig. Bp. 1884. 205. o.

számban kevesebben voltak, de értékesebb támogatást nyújtottak a moldvai segélycsapatok, melyek 1605-ben kétszer is bejöttek Erdélybe Bocskai megsegítésére. A 4—5000 főnyi jól felszerelt, bátor moldvai katonaság sokat lendített a szabadságharc ügyén.²⁷ A török-tatár és moldvai segélycsapatok mellett számos idegen katona harcolt Bocskai seregében. Így lengyelek, akiket Bocskai „*az német mellől sok szép szóval*” elvont,²⁸ azonkívül cserkeszek, kozákok, oroszok, németek, sőt egy levél szerint még franciák is.²⁹ Sokan harcoltak a seregben az akkori Magyarország és Erdély területén élő nem magyar ajkú lakosság soraiból is; így elsősorban szlovákok és oroszok, de voltak erdélyi románok, valamint rácok is.³⁰

Nehéz és szinte megoldhatatlan feladatra vállalkoznék az, aki meg akarná állapítani a szabadságharc hadseregének pontos létszámát. Összefoglaló kimutatások nem állnak rendelkezésünkre, hiszen főként 1604—1605-ben a fegyveres erők állandó mozgása miatt nem is lehetett volna ilyeneket készíteni. Egy 1605 telén készült téliszállítás elosztása mintegy 30 000 katonára intézkedik, de ez az összeírás csak az állandóan fegyverben levő hajdúcsapatokat foglalja magában.³¹ Van egy részletes kimutató Rhédey seregéről,³² s ezenkívül csak a korabeli levelekre és a számításokra vagyunk utalva a létszám megállapítás terén. A levelek meglehetősen különböző és többnyire hiányos adatokat tartalmaznak. Maczkó Ferenc galgóczi tiszttartó 1605 májusában 35 000 főről ír, akik közvetlenül Bocskai parancsnoksága alatt állnak.³³ Illésházy augusztusban 6000 főnek mondja Bocskai hadának az előljáróját.³⁴ Thurzó Miklós 160 000 főre nagyítja Bocskai seregét,³⁵ Homonnai Drugeth Bálint az országos főkapitány pedig 40 000 főnek mondja a Bocskaival októberben nyugat felé induló sereget.³⁶ Szembeötlően túlzó adatokat közöl a

²⁷ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 344., 348. o., *Alvinczy P.*: Történeti följegyzései. Ráday Gyűjtemény 1955. évkönyve. 15. o., *Kövári L.*: Erdély története. 4. k. 171. o.

²⁸ Bocskai 1605. márc. 27-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 76. o.

²⁹ Abaffy Miklós 1605. ápr. 18-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 39. A levél tartalma után ítélve, ezek nyilván a császári seregből álltak át Bocskaihoz.

³⁰ *L. Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 188. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 601. o., TT. 1878. 194. o. stb.

³¹ OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 37.

³² OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 743.

³³ Maczkó Ferenc 1605. máj. 31-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 104.

³⁴ Illésházy István 1605. aug. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69.

³⁵ Thurzó Miklós 1605. szept. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

³⁶ Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. uo.

különbön jólétesült Szamosközy István is.³⁷ A legrealisabb és legelfogadhatóbb létszámadatot a hadak fizetésével is megbízott Imreffy János közli, aki egyik levelében azt írta Bocskainak, hogy „*hatvanezer szablynál többel*” rendelkezik.³⁸ A mintegy 50 000 főt kitevő magyarországi és 10 000 erdélyi fegyveres közül azonban a három hadszíntéren nem harcolt több 35—40 000 főnél. Ha figyelembe vesszük a csapatok többségének általában gyenge fegyverzetét és harcban való járatlanságát, rögtön látjuk, hogy az egyszerre nagy területeken, több irányban folyó hadműveletekhez ez a katonai erő egyáltalán nem volt nagy, és nem egyszer komolyan szükség is volt az idegen segélycsapatok támogatására. Ez az ország lakosságához mérten nagy létszám viszont napnál világosabban bizonyítja a széles néptömegek olyan mérvű támogatását, amellyel csak egy évszázaddal később, a Rákóczi-szabadságharc idején találkozunk ismét.

Hadszervezés, fegyvernemek, anyagi ellátás

A XVII. századi Európában általános hadkötelezettség hiányában a *hadszervezés*, az egységek felállítása döntő mértékben toborzás, önkéntes jelentkezés útján ment végbe. Mindig akadtak olyan, többnyire termelésből kiszorult, földönfutóvá vált elemek, akiknek számára egyedül a katonáskodás biztosított valamilyen megélhetést. Természetesen akadtak ezenkívül szép számmal olyanok is, akiket a katonai élet szeretete vagy a zsákmányszerzés, gyors meggazdagodás lehetősége vonzott erre a pályára. Általában elmondható, hogy a hadseregek katonaszükségletét mindenkor fölös számmal biztosították az önkéntesen katonáskodó elemek, s így erőszak alkalmazásával csak kivételes esetekben, elvétve találkozunk még ebben az időben.³⁹ Magyarországon is az volt a helyzet a Bocskai szabadságharc idején, hogy a hadsereg emberszükségletét fölös számmal biztosították a hajdúk, szökött jobbagyok, városi szegény rétegek és más hasonló elemek, akiknek jelentkezési kedvét erősen felfokozta az a körülmény, hogy sorsuk jobbrafordulását remélték a mozgalomtól; és nem utolsósorban az elnyomottak mély, ösztönös hazaszeretete, mely minde korban megmutatkozott az

³⁷ *Szamosközy I.* : MHHS. XXX. k. 310., 346. o. Vö. *Gyulaffy L.* : i. m. MHHS. XXXIII. k. 50. o.

³⁸ Imreffy János 1605. jún. 28-i jelentése Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. Közeli került a valósághoz pusztán feltevésekre alapított számításaival *Rónai Horváth J.* : Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 618. o.

³⁹ Más volt a helyzet a nemesekkel kapcsolatban, akiknek elvileg személyes katonáskodási kötelezettségük volt és úgyszintén a székelyeknek, majd később a hajdúknak is.

igazságos háborúk idején. Katonahiány helyett inkább főlőleg mutatkozott, s ezért különböző megfontolásokból és indítóokokból bizonyos korlátozást igyekeztek bevezetni a hadrasereglés terén.⁴⁰

A seregggyűjtést, az egységek szervezését többnyire hajdúkapitányok, vagy hírnévre szert tett katonák végezték. Bocskai, éppen úgy mint főrangú kortársai, személyesen nem foglalkozott hadgyűjtéssel, legfeljebb csak felülről irányította ezt a munkát. Mint magyarországi és erdélyi fejedelem, éppen eléggé le volt kötve a politikai és gazdasági ügyek intézésével, a hadsereg harcának legfelsőbb irányításával és nagyon sokszor az ő tudta és beleegyezése nélkül is szerveztek csapatokat olyan emberek, akik sokszor nem is az ellenség elleni harcra, hanem egyéni előrejutásra, vagy gyors meggazdagodásra törekedtek.⁴¹ Bocskai a hivatalosan megbízott hadgyűjtő kapitányoknak a kinevező okirat mellé zászlót is adott a seregggyűjtéshez. Ezek a kapitányok nevezték ki a sereg hadnagyait, akiket azután Bocskai erősített meg tisztségükben.⁴²

A szabadságharc hadseregének szervezési egysége, a császári haderő több ezer fős ezredeivel ellentétben, a zászlóalj volt. Egy zászlóalj a lovasságnál és gyalogságnál egyaránt elvileg 500 főből állott, 1 kapitány és 5 hadnagy parancsnoksága alatt. A kapitányok azonban személyes súlyuk és tekintélyük növelése végett igyekeztek minél nagyobb létszámú katonaságot gyűjteni maguk köré, s így találkozunk 700—1000 fős egységekkel is, amelyekben természetesen arányosan növekedett a hadnagyok és egyéb alsóbb tisztséget viselők száma is.⁴³

Bár a szabadságharc hadseregében különböző, később ismertetésre kerülő okok miatt sokszor nem volt meg az éles elhatárolódás a lovasság és gyalogság között,⁴⁴ mégis külön fegyvernemekként kell tárgyalnunk

⁴⁰ L. az 1604—1606. évi országgyűlések tiltó rendelkezéseit a szökött jobbgyok és szolgák hadrasereglésére, melyek elsősorban a birtokos osztály önző, szűklátókörű osztályérdekéből fakadtak. MOE. X—XII. k. Nem tudta e hatás alól teljesen kivonni magát Bocskai sem, bár ő ténylegesen csak akkor kezdett fellépni e folyamat ellen, amikor a hadihelyzet alakulása már nem kívánt több katonát, s amikor újabb jobbgytömegek hadrasereglése az ország gazdasági és társadalmi rendjét veszélyeztette.

⁴¹ *Császár E.* : A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932. 18—19. o., MOE. XI. k. 726. o., továbbá l. még M. v. v. Bars vm. 347. o.

⁴² MOE. XI. k. 726. o.

⁴³ Az idézettekén kívül l. még *Takáts S.* : A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1909. 61., 69. o., *Demkó K.* : i. m. HK. 1817. 57. o., *Erdélyi Gy.* : i. m. 237—238., 244. o., továbbá *Homonnai Drugeth B.* : Naplója. 253. o., és Bocskai 1606. szept. 2-i adománylevelét. *Boldizsár K.* : Bocskay hadi népe. Debrecen, 1906. 20—21. o.

⁴⁴ L. pl. Beli Stecz és Nagy György 1605. máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhöz, melyet Beli Stecz mint „*supremus capitaneus peditum et equitum*” irt alá, Nagy György pedig mint vicéje. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 38.

azokat. Emellett részletes vizsgálat alá vesszük a tűzértséget, valamint a harcoló csapatokhoz kapcsolódó többé-kevésbé szervezett szolgálati ágakat; a műszaki, egészségügyi, postaszolgálatot és az anyagi ellátás szerveit.

A hadsereg fő fegyverneme, létszám és jelentőség szempontjából egyaránt a *lovasság* volt. Ennek megvoltak a gazdasági, társadalmi és katonai okai. Ugyanis Magyarországnak a szinte állandóan folyó háborúktól hátráltatott gazdasági fejlődése nem tette lehetővé a korszerű fegyverekkel és felszereléssel ellátott gyalogság létrejöttét. Korszerű gyalogságot csak a császári szolgálatban álló, nem nagyszámú magyar végvári katonaság között találunk. Az erdélyi fejedelmek hadseregében volt ugyan meglehetősen nagy létszámú gyalogság, ami főként székelyekből és hadrasereglett jobbágycsoportokból állott, azonban ezeknek gyalogosi szolgálata elsősorban abból adódott, hogy anyagi helyzetük miatt nem tudtak lovon katonáskodni. Nagyszámú, korszerű zsoldos gyalogság szervezésére és felszerelésére sem az erdélyi fejedelmek, sem Bocskai gazdasági ereje nem volt elégséges, s így a szabadságharc folyamán azzal a fegyveres erővel kellett harcolni, ami éppen volt. Társadalmi szempontból a lovas szolgálat nemcsak Magyarországon, hanem más európai államokban is bizonyos kiváltságos helyzetet jelentett, hiszen elsősorban a nemesi származásúak katonáskodtak lovon. Érthető tehát, hogy a feltörekvő osztályok tagjai igyekeztek, ha csak egy mód volt rá, lovat szerezni, s ha ez sikerült, fölötté érezték magukat a még csak gyalog katonáskodóknak. A lószerezésre irányuló törekvés végigvonul az egész szabadságharcon. „*A hajduk — írják Thurzó Szaniszlónak — ide járnak az Vágra, az hozza reánk őket az ménesekért, mert csak lovat keresnek főképpen.*”⁴⁵ „*Az mezőn pedig gyalog igen nehéz levén a járás — kesereg Bocskai egyik frissen felesküdt katonája — ló nélkül ne hagyjon, eggyel nem fogy meg az Nagyságod istállója. Mert lovatlanul soha nem voltam mint most az táborban, tudja Nagyságod minemők (ti. milyen jobbágyi származásúak) vadnak az hajduknál, nekem is mindenkor voltak lovaim.*”⁴⁶ Ugyanígy törekedtek a lószerezésre az idegen katonák is, mint az egyik panaszos levélből kiderül, mely szerint ami lovak „*az hajduktól megmaradtak is, az morvaitak vivék el*”⁴⁷ Persze a lószerezés iránti vágy onnan is adódott, hogy lovon kényelmesebb és biztonságosabb volt katonáskodni, mint gyalog. A lovas katona könnyebben el tudta szállí-

⁴⁵ Semberi János 1605. jan. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

⁴⁶ Forgách Péter 1605. júl. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

⁴⁷ Vizkeleti Tamás és Ocskay Gáspár 1605. aug. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. Thurzó cs. lt. fasc. 103. L. még Thurzó Kristóf 1605. aug. 5-i levelelét, melyben azt írta: „... pénzen sem található semmi jó lovat.” uo.

tani a zsákmányt, és ha a harcon rosszra fordult a dolog, elmenekülhetett, míg a gyalogosokat ilyen esetben többnyire levágták. Végezetül, de nem utolsósorban, nagyszámú lovasságot kívánt Magyarországon a török elleni eredményes harc is. A zömében könnyűlovas török és tatár csapatok portyázásait csak hasonló katonasággal lehetett sikeresen akadályozni, illetve mélyen betörni az ellenség háterszágába, s onnan amikor szorul a helyzet, gyorsan visszajönni. Nehéz fegyverzetű, lassan mozgó gyalogság erre képtelen volt, a magyar könnyűlovasok pedig évtizedeken keresztül a saját fegyverükkel ragadták torkon, vagy ha úgy tetszik „kontyon” az ellenséget.⁴⁸ Persze az, hogy a magyar lovasságban mindvégig a könnyűlovasság volt az uralkodó elem, elsősorban gazdasági okokon múlt. Egy könnyűlovas katona felfegyverzése és felszerelése lényegesen kevesebbe került egy nehézlovasénál, s ezért nem szabad itt „nemzeti jellemvonalakat” előtérbe állítani, hanem meg kell látni a döntő okot: a szegénységet. Az előkelőbb, gazdagabb emberek a magyar lovasok között is sodronyínget, mell- és karvasakat, valamint sisakot viseltek.⁴⁹ A lovasság fegyverzete 10—12 láb hosszú kopjából, rövid görbe kardból vagy pallosból, csákányból, buzogányból és tórból állott, de sokan rendelkeztek lőfegyverrel, puskával, pisztolylyal is, főképpen azok, akik a korábbi években a császári hadseregben teljesítettek szolgálatot.⁵⁰ A lovasoknak könnyű fanyergei voltak, a lovak feszítőzabla helyett csikózablával voltak kantározva, hogy rövidebb pihenőkor lekantározás nélkül is legelhessenek.⁵¹ Ez a könnyű fegyverzetű, mozgékony lovasság kiválóan alkalmas volt a gyors, portyázó hadviselésre, az ellenség csipkedésére, fárasztására, fogyasztására, de nyílt csatákban legfeljebb túlerejével és támadásra alkalmas szálfegyvereivel tudott eredményt elérni a császári sereggel szemben.⁵²

A *gyalogság*, mint már említettük, háttérbe szorult, mellőzött fegyvernem volt a szabadságharc hadseregében. Ha azt vizsgáljuk, hogy mégis kikből állott a gyalogos fegyvernem, a következőket kell számba

⁴⁸ L. e. kérdéssel kapcsolatban még a Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára c. munka. Bp. 1954. I. k. 234. o.

⁴⁹ Komáromy A.: i. m. HK. 1892. 66. o.

⁵⁰ L. uo., valamint *Szentirmai I.*: i. m. 17—18. o., Magyar Törvénytár 1596. évi 20. tc.

⁵¹ *Denison Gy.*: i. m. 204. o. L. még Illésházy István 1606. aug. 1-i lev. Thurzó Györgyhöz. TT. 1882. 423. o., Némethy Gergely 1605. jún. 5-i lev. Rhédey Ferenchez. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 342. o. és uo. 328. o., továbbá *Erdélyi Gy.*: i. m. 250. o.

⁵² Nem szabad, hogy megtévesszen bennünket e kérdés megítélésénél a szabadságharc katonai győzelme, amely a kül- és belpolitikai viszonyok kedvező alakulásának, valamint a szabadságharc sikeres stratégiájának volt köszönhető, és nem annak, hogy Bocskai hadserege korszerűbb lett volna a császári seregnél. L. erről bővebben a X. fejezetben.

vennünk: Gyalog katonáskodott a hajdúk és jobbágyok egy része, azok a később hadrasereglettek, akik még nem tudtak lovat szerezni. Gyalogos volt a végvári katonaság jó része, a székelyek többsége, a vármegyei hadak egy része, a fejedelmi kék gyalogok és a városok által kiállított katonaság.⁵³ Bocskai gyalogsága egyes hajdúvezérek elégedettsége dacára⁵⁴ sem lehetett valami nagyszámú és főképpen ütőképes, mert a fejedelem a Portán 4000 puskás gyalog küldését sürgette 1605-ben is.⁵⁵ Arról panaszkodik egyik, Eperjes ostromával megbízott alvezére is, hogy a „*gyalogok*” nem akarnak gyűlni, azok nélkül pedig nem tud eredményes ostromot folytatni.⁵⁶ Mivel 1605-ben nagyobb csata nem volt, a gyalogság felhasználása szinte csak várostromra és várőrzésre korlátozódott. Bocskai katonái aránylag kevés várat foglaltak el ostrommal, a legtöbb vagy önként, vagy kiéheztetés útján nyitott kaput. Ha mégis hosszabb ostromműveletekre került sor, mint például Érsekujvárnál is, török gyalogság segítségét voltak kénytelenek igénybe venni.⁵⁷ A török csapatok várostromra való felhasználásától általában tartózkodtak, s éppen ezért ha csak nem volt feltétlenül szükséges, a megfelelő gyalogság hiányában elkerülték a hosszabb várostromokat.⁵⁸ A gyalogság egy része kopját, más része az akkori viszonyok között is elég gyarló szerkezetű puskát viselt. Páncélt nem hordtak. A gyalogosok fegyverzete között találjuk még a kurtanyelű baltát, amelyet a deréköv karikájára függesztve viseltek.⁵⁹ A felsorolt fegyverzettel általában csak a 15 éves háborúban részt vett magyar gyalogosok rendelkeztek. Ez sem volt korszerű a császári gyalogság fegyverzetéhez képest, s elképzelhetjük, milyen kezdetleges fegyvernek számított a kiegyenesített kasza és más munkaeszköz, amivel a szabadságharc idején hadrasereglő jobbágyok rendelkeztek. A szabadságharc hadseregében a végváriakon kívül a székely gyalogosok voltak még a legjobban lőfegyverrel ellátva,⁶⁰ nem

⁵³ Maksay F. azt írja: „*Gyakorlatilag egyedül a gyalogság volt a rendiségen kívül maradottak nagy felvevője.*” i. m. HK. 1956. 1. sz. 30. o. Ez általában helytálló megállapítás, de a szabadságharc idején, amikor a fegyvert fogó tömegek rést vágtak a rendiség falába, a hadseregen belül is lovasokká tudtak lenni a jobbágy-katonák, s elmosódott a határvonal a nemesekből álló lovasság és a jobbágyokból kikerülő gyalogság között.

⁵⁴ Némethy Gergely azt írja idézett levelében: „*Népem elég vagyon, mind lovasom, gyalgom.*” L. Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 342. o.

⁵⁵ L. portai követek 1605. máj. 5-i jelentését Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G.

⁵⁶ Bornemisza Miklós 1605. aug. 1-i lev. Dersffy Miklóshoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. M.

⁵⁷ L. a VI. fejezetet.

⁵⁸ Így például Gyórnél, Komáromnál, Tokajnál, Váradnál stb.

⁵⁹ Komáromy A.: i. m. HK. 1892. 66. o.

⁶⁰ 1595-ben a táborban megjelent 24 000 székelyből 9200 puskás volt, a többi lándzsás és íjjas. *Szentirmai I.*: i. m. 29. o.

beszélve természetesen a fejedelmi kék gyalogokról, akiknek fegyverzete korszerű volt. Mindezek ellenére a gyalogság nem egy szép fegyvertényt, hajtott végre a szabadságharc folyamán, s nem lehet azt sem mondani hogy nem állta meg a helyét várostromok idején is, de korszerűtlensége miatt nem válhatott fő fegyvernemmé, amint ez a nyugat-európai hadseregekben már többnyire megtörtént.⁶¹

A tüzérség még a gyalogságnál is jobban háttérbe szorult része volt a szabadságharc hadseregének, bár ebben a korban még a többi európai hadseregben sem játszott olyan szerepet a csatákban, mint a későbbiek folyamán. Elsősorban csak várak ostrománál és védelménél használták, mert az ágyúkkal nagyon nehezen lehetett szállítani és nem rendelkeztek megfelelő tűzgyorsasággal sem.⁶² A tábori tüzérség csak a XVII. században kezdett elválni a vár- és szertüzérségtől, de ez a folyamat meglehetősen lassan ment végbe. A csatákban és ütközetekben általában 3 ágyús tütegeket használtak a szembenálló felek.⁶³ Magyarországon a XVI—XVII. században egyre több várban és városban találunk lőporkészítő műhelyeket és ágyúöntő házakat, de az egyes helyeken levő kezelő és kiszolgáló tüzérszemélyzet száma még mindig meglehetősen alacsony volt.⁶⁴ A szabadságharc hadserege győztes ütközetek alkalmával vagy egyes várak és városok elfoglalásakor jutott jelentősebb számú ágyúhoz, lőpor és lőszer készlethez, de a csapatok gyors mozgása és a szállítás nehézségei miatt a legtöbb esetben nem tudták magukkal vinni a zsákmányolt ágyúkat. A lövegek szállítása a városi polgárokat terhelte, és mivel 1605 elején még több város az ellenség oldalán állt, Bocskai az országgyűlési rendektől kérte, hogy „az ágyukhoz vonszóbarmot, szekeret olyképen tartsák, hogy legelső figyelmeztetésünkre az hova kívántatik, oda küldhessük”. A nemesek elutasították ezt a kívánságot és mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy a városok „tartoznak ágyuk alá való barmot és

⁶¹ L. pl. Nyitra és Szatmár ostrománál. (VI., VIII. fejezetek.) A gyalogsággal kapcsolatban l. még *Takáts S.*: A magyar gyalogság... 13—23., 27., 29—30., 33—34., 61., 74—75. o., *Szentirmai I.*: i. m. 20. o., *Denison Gy.*: i. m. 211. o., *Homonnai Drugeth B.*: Naplója. 259. o., Bocskai 1605. aug. 4-én kelt parancsát Csáky Istvánhoz. OL. Csáky es. lt. 262/II. fasc.

⁶² L. *F. Engels*: A hadsereg. HK. 1956. 3—4. sz. 25. o.

⁶³ *Iványi B.*: A tüzérség története. HK. 1928. 160., 164. o.

⁶⁴ Lőporkészítő műhelyek a következő helyeken voltak: Nagyszében, Eperjes, Brassó, Kassa, Pozsony, Trencsén, Vasvár, Huszt, Szucsány, Szigetvár, Beszterce, Zalavár, Kanizsa, Gyula, Diósgyőr, Ónod, Borostyánkő, Vágbeszterce, Bazin, Keszővár, Zágráb, Sempte, Galgóc, Gyulafehérvár, Várad, Munkács, Sárospatak, Ungvár, Szamosújvár, Eger, Debrecen. Ágyúöntő házak: Alsólendva, Beszterce, Besztercebánya, Brassó, Buda, Eperjes, Fogaras, Galgóc, Gyulafehérvár, Huszt, Kanizsa, Kassa, Komárom, Körmöcbánya, Lippa, Lőcse, Murány, Munkács, Pozsony, Sárospatak, Nagyszében, Trencsén. Tüzér kezelőszemélyzet pl. 1585-ben: Kassa 45, Tokaj 16, Szendrő 19, Szatmár 34, Eger 18, Kálló 9, Szádvár 4. *Iványi B.*: i. m. HK. 1928. 24., 169., 425. o.

szekeret adni”.⁶⁵ Ilyen körülmények között óriási problémát okozott a tüzérség felhasználása a hadműveletekben. Ha most már azt vizsgáljuk konkrétan, hogy 1604 és 1605 folyamán hol, milyen erejű tüzérséggel rendelkeztek Bocskai katonái, akkor erre vonatkozóan a következő adatokat találjuk: Az álmosd—diószegi ütközeten a hajdúk nem rendelkeztek ágyúkkal, s a császáriaktól zsákmányolt lövegeket sem tudták azonnal elszállítani az ütközet színhelyéről.⁶⁶ Szepesvár ostromakor Lőcséről kértek 4 ágyút lőszerrel és ágyú mesterekkel, amit azután az ostrom félbeszakadásakor otthagytak a vár alatt.⁶⁷ Az osgyáni ütközetben a kastélyban talált 2 „*öreg ágyút*” és 3 tarackot állították fel a császáriak ellen.⁶⁸ Az edelényi—besenyői csatában Basta katonái 8 kerekcses ágyút zsákmányoltak a hajduktól.⁶⁹ Kassa védelmének Nagy Albert a város ágyúival lőtte Basta táborát.⁷⁰ 1605 januárjában Léva ostrománál a hajduknak „*sem ágyu, sem tarack*” nem állt rendelkezésére.⁷¹ A tüzérségi felszerelés nagymérvű hiányát mutatja többek között az a körülmény is, hogy Szamosújvár feladásakor külön feltételként kikötötték a császáriak részére: az ágyúkat, lőport, golyókat adják át és nehogy a földbe ássák.⁷² Májusban az ebesfalvi ütközetben a hajdúk között levő német pattantyusok csak egyet lőhettek a 4 ágyúval, mert utána a támadók elvették azt tőlük.⁷³ Júniusban a Dunántúlon harcoló Némethy Gergely azzal dicsekedett: „*Sok szép lövészerszámaim, álgymim, tarackjaim, porom, golyóbisom elég vagyon. Faálgymit is négyet nyertem (petardónak híjják) Körmöndön, melyeket ugyan azon helyben hagytam.*”⁷⁴ Az északi hadszíntéren általában ágyúhiány mutatkozott.⁷⁵ Érsekújvárnál összesen 3 tarackja volt az ostromló seregnek, ahhoz is lőpor nagyon kevés, úgy hogy a törökök által hozott 7 nagy ágyúval lőtték

⁶⁵ L. MOE. XI. k. 148—152., 158—161. o. Gyula várában pl. a következő fegyverzet volt 1605-ben: 41 szakállas a bástyákon, 6 kanócos puská a kapuban, 1 forgó tarack négy keréken, 2 forgó tarack két keréken, 1 háromcsövű seregbontó, 1 hosszú szakállas kecskelábon, 1 siska két keréken, 1 ofincka, 5,5 tonna lőpor, 1,5 tonna tarackgolyó, 100 db ágyúgolyó. L. *Dongó-Gyárfás G.*: i. m. 1900. 273. o.

⁶⁶ *Gömöry G.*: Az álmosdi ütközet. HK. 1891. 711. o.

⁶⁷ *Hain G.*: Lőcsei Krónika. (Lőcse, 1911—13.) 136. o.

⁶⁸ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 252. o.

⁶⁹ *Istvánffy M.*: i. m. 903. o.

⁷⁰ *Iványi B.*: i. m. HK. 1918. 435. o., TT. 1893. 205. o.

⁷¹ Illésházyné Pálffy Katalin 1605. jan. 31-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: Rimay János államiratai. Bp. 1887. 116. o.

⁷² TT. 1893. 228. o.

⁷³ *Iványi B.*: i. m. HK. 1918. 443—444. o.

⁷⁴ Némethy Gergely 1605. jún. 5-i lev. Rhédey Ferenchez. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 342. o.

⁷⁵ L. Thurzó György 1605. jún. 13-i lev. Rudolf császárhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz és Rhédey Ferenc 1605. júl. 4-i és 7-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

a várat.⁷⁶ Ősszel Segesvár ostromához a következő utasítást adta ki Bocskai a tüzérséggel kapcsolatban: „*Port bővön vigyen Kegyelmed onnat Szatmárról, ki helyében gondviselésünk leszen, hogy salétromot szerezvén mást töltsünk. Innét mi egy öreg álgynál és két falkonnál többet magunkkal nem viszünk, de Szamosujvárbán el irtunk, hogy minden lövő szerszámokat oly készen találjuk, hogy valamennyit akarunk öreg álgnyt vagy falkont onnat el indítani, mindgyárást indíthassuk.*”⁷⁷ Ezek a szórványos részadatok természetesen nem képesek összefoglaló képet nyújtani a szabadságharc hadseregének tüzérségéről, de arra talán alkalmasak, hogy némi fogalmat nyerjünk belőlük helyzetéről.

A műszaki munkálatok általában várak erősítését és karbantartását sáncok ásását, hidak készítését vagy javítását, utak fákkal való eltorlaszolását vagy torlaszoktól való megtisztítását foglalták magukban. Ezeknek elvégzése a falvak népét, a jobbágyokat terhelte, akik egy mérnök vagy mesterember irányításával hajtották végre a feladatokat.⁷⁸

Az egészségügyi szolgálat olyan volt, mint a császári hadseregben. A sebesült vagy beteg katonákat a városokban szállásolták el, s a polgárság kötelessége volt azok ápolása és ellátása. A kor embere a sebesülésekkel szemben meglehetősen edzettséget tanúsított, de a fellépő járványok annál nagyobb pusztítást vittek véghez soraikban.⁷⁹

A híradást, a *postaszolgálatot* lovas hírvivők bonyolították le. Ezek a váltott lovakon nyargaló üzenetvivők meglehetősen gyorsasággal továbbították a postát, amely a rájuk bízott levélből és a szóbeli üzenetből, parancsból állott. Az óvatosságra, titoktartásra jellemző, hogy levélben csak a legkritikább esetben közöltek pontos adatokat. Általában „*bizonyos számu*”, „*elegendő*” hadakról, „*szép rendelt*” seregekről olvas-

⁷⁶ *Homonnai Drugeth B.*: Naplója. 178—179., 252., 255. o., továbbá *uő.*: 1605. szept. 21-i lev. Illésházy Istvánhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.

⁷⁷ Bocskai 1605. aug. 4-i parancsa Csáky István generálishoz. OL. Csáky cs. lt. 262/II. fasc.

⁷⁸ *Homonnai Naplójában* ezt olvashatjuk: „*Küldöttem ki szolgálmat minden felé városokra és falukra, hogy ásó kapákat és földhányó kosarakat minnél többet szerezzenek, sáncz ásó népet is minden helyekből hajtsanak.*” (256. o.) L. még MOE. XI. k. 729. o., valamint Imreffy János 1605. jún. 24-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁷⁹ Egy érdekes esetet Homonnai jegyzett fel: „*. . . ezen az ostromon noha messze volt tábora az hajdúk kapitányának az vártól, de szépen egy kiballagott vala, az mezei gaz között menvén, reményli vala, hogy csak valami csipke bokor roncsoolta hátul, mert sátorához jutván azt mondja vala társainak, jöjtek az töviset vegyétek ki tomporomból, de bizony egy nagy tarack golyóbis vala ez.*” i. m. 316. o. Járványos betegségek pusztítására l. pl. Maczkó Ferenc 1605. okt. 18-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

hatunk a korabeli levelekben, s a fontosabb dolgokat a legtöbb esetben szóban üzenték meg.⁸⁰

Legnehezebb probléma volt az egész szabadságharc alatt az *anyagi ellátás* megoldása. Egyaránt nehéz feladat volt a zsoldfizetés, az élelmezés, a fegyverzet, felszerelés, és ruházat beszerzése, de a leghelyesebb mégis a legelső, a zsoldellátás volt. Bocskai e téren magánvagyonára, a rendek által megszavazott adóra és a török megígért pénzsegélyére volt utalva. A szükséglet óriási volt, hiszen az 1605-ben fegyverben álló mintegy 60 000 főnyi fegyveres egy havi zsoldja közel 200 000 forintnyi összegre rugott. Ezzel szemben Bocskainak egész évi magán-, állami és külföldről befolyó jövedelme alig haladta meg ezt az összeget, s hiába írta egymás után a kérő leveleket a szultánhoz és a török pasákhöz, hiába próbálkozott minden úton-módon pénzt előteremteni, a szükséges zsoldösszegnek csak elenyésző töredékét volt képes összegyűjteni.⁸¹ Így azután nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a korabeli levelek állandó témája a panasz a fizetlenség miatt. „*Ez mellettem való fizetetlen had miatt való sok panaszokat teljességgel el is untam*” — írta az egyik alparancsnok Bocskainak, — „*az föld pusztá, soha nem lehet hogy az nemességnek és jobbágyoknak valami kárt ne inferáljanak. Ha fizetett had volna, ugy tarthatnám őket zabolán, a mint akarnám*”⁸² Nagy fizetlenségben voltak a jení, lugosi és karánsebesi katonák is, ami miatt „*az gyalogja penig ugy annyira megfogyatkozott* — írta Bocskai fizetési biztos a — „*hogy ezental az aratás tájék lévén, mind kioszol*.”⁸³ Ha a várak viszont őrizetlenül maradnak — írták a jení katonák —, abból nagy baj származhat, mert „*az szomszéd várakban mindenfelől nem barátink laknak*”.⁸⁴ Így volt ez Érsekújvár ostrománál és más helyeken is, ahol az

⁸⁰ Postaszolgálattal kapcsolatban l. *Munkás (Miavec) L.*: Paár Péter és fiai mint pozsonyi postamesterek 1538—1613. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (továbbiakban MGSz.) 1899. 109. o., továbbá Homonnai Drugeth Bálint 1605. aug. 23-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

⁸¹ L. ezzel kapcsolatban *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 599. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 43. o., *Bors J.*: i. m. HK. 1895. 103. o., *Szentirmai I.*: i. m. 11. o., MGSz. 1897. 302—303. o., *Isvánffy M.*: i. m. 926. o., MOE. XI. k. 149., 159., 408—410., 502—505. o., továbbá Borsányi Pál 1605. aug. 2-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., Bocskai 1605. dec. 13-i utasítását a szentkereszti udvarbíróhoz. *Eckhardt S.*: Rimay János összes munkái. Bp. 1955. 248. o. Bocskai anyagi segélyt kérő leveleit l. MTT. XIX. k. 76., 92., 97., 119. o. Zsoldösszegekkel kapcsolatban Magyar Törvénytar 1595/30. tc., 1596/20. tc., *Merényi L.*: Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894. 108. o., Kimutatás az ónodi katonák és a szatmári lovasság zsoldjáról. OL. Kamarai limbus 2. series 16. fasc. 454. és 756. fol.

⁸² Kendi István 1605. febr. 27-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁸³ Imreffy János 1605. jún. 28-i jelentése Bocskaihoz. uo.

⁸⁴ Jenői katonák 1605. jún. 26-i kérelme Bocskaihoz. uo. fasc. G.

ellátatlan katonák nemegyszer már veszélyesen lázongani is kezdtek.⁸⁵ Bocskai úgy igyekezett a bajokon segíteni, ahogyan tudott. Kölcsonőket vett fel a városoktól, egyes főuraktól, hogy legalább a legjobb alakulatoknak fizetni tudjon egy-egy havi zsoldösszeget, s már 1605 elejétől kisebb-nagyobb birtokadományozásokkal igyekezett kielégíteni katonáit.⁸⁶ Persze mindez csak csepp volt a tengerben, s a végső megoldást csakis a hajdútelepítések szolgáltatták.⁸⁷ Hasonló nehézségek mutatkoztak az élelemellátás területén is. Történt ugyan kísérlet arra, hogy megszervezzék a központi ellátást a katonák részére, mely szerint minden 100 főre 32 kassai köből lisztet, 2 vágómarhát vagy 3 szalonnát, egy negyed kassai kocka kőstöt számítottak egy hónapra, de ez általában csak elvileg gyűlt össze a katonák részére.⁸⁸ Bocskai már 1605. áprilisában felhívta a rendek figyelmét, hogy „*ti kegyelmetek minden vármegyében bizonyos emberek kezében mindenféle élelét összehordjon, hordathassuk táborunkban az élelét fogyasztás nélkül*”,⁸⁹ de ez csak elvétve, nagyon ritka esetben történt meg. A harcoló katonáknak pedig enni kellett, s ha nem volt központi ellátás, szereztek onnan, ahonnan tudtak, s nemegyszer mértéken felül ki is élték a vidéket. Egy 1605 végén Alsó-magyarországról készített összeírás szerint Pozsony környékét a császáriak égették el, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom, Árva, Liptó, Turóc, Trencsén vármegyéket pedig a rajtuk átvonuló vagy ott tartózkodó magyar, török, tatár hadak élték ki nagymértékben.⁹⁰ Persze az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy a nemesek nem siettek a hadakat ellátni, mert ezt ingyen kellett volna megtenniük. Elvileg ugyanis az volt a helyzet, hogy a katonáknak fizetniük kellett volna a táborba szállított élelmiszerekért, de mivel zsoldot csak elvétve, vagy egyáltalán nem kaptak, úgy még a legjobb akarat mellett sem tudták volna pénzen vásárolni az élelmet. A hadak eltartásának terhe elsősorban a jobbágyokra hárult, akiknek maguknak is alig volt mit enniük, de a leghango-

⁸⁵ *Homonnai Drugeth B.*: Naplója. 318. o.

⁸⁶ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 344. o., Barátkői János mezei kapitány 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., Baráthy István 1605. aug. 5-i lev. Thurzó Györgyhez. uo., Ányos Kristóf 1605. aug. 10-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Homonnai Drugeth Bálint 1605. szept. 9-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. és *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 599. o.

⁸⁷ A hajdútelepítésekkel kapcsolatban l. *Boldizsár K.*: Bocskay hadi népe. Debrecen, 1906.

⁸⁸ L. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 37. Vö. *Császár E.*: i. m. 17. o., és MOE. XI. k. 778. o.

⁸⁹ MOE. XI. k. 150. o. L. még Bocskai 1605. márc. 5-i lev. Magócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kápt. lt. lymbus V.

⁹⁰ OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 743. L. még *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 599. o., *Haviczl K.*: Léva története a XVII. században. 19. o., *Demkó K.*: i. m. HK. 1917. 200—201. o.

sabban mégis a nemesek zugolódtak a katonaság ellen, akiknek pedig, ha adtak is, még mindig maradt valamijük.

A fegyver- és ruhaellátás tulajdonképpen nem lett volna központi probléma, mert ebben az időben a katonának magának kellett gondoskodnia fegyveréről, felszereléséről és ruházatáról,⁹¹ de önkéntesen hadrasereglett, fizetetlen jobbággyokkal szemben nem lehetett ilyen követelményeket támasztani. Így az történt, hogy mindaddig, amíg a katona nem tudott magának ruhát és fegyvert szerezni a harctéren vagy a portyázások alatt, az otthonról hozott gunyájában volt és a kezdetleges harciaszközével, füttykössel, baltával, kaszával harcolt. Egy-egy vár vagy város elfoglalásakor a legtöbb esetben szereztek fegyvert és ruhát is.⁹² A Dunántúlon Némethy Gergely hadai Szombathelyen 800 puskát zsákmányoltak, amikor pedig Sopron külvárosába behatoltak, bementek az ott levő templomba, az orgonából kiszedték az ólomsípokát, s puska-golyókat öntöttek azokból maguknak.⁹³ Intézményes, központi fegyverellátásra nincsenek adataink ebből az időből. Valószínű, az, hogy az udvari hadakat, a testőrséget igyekezett Bocskai egységes fegyverzettel ellátni, mint ahogy ezeknek a katonáknak egységes volt a ruházatuk is. A ruhaanyag különben meglehetősen drága volt; 6 rőf posztó kellett egy öltözetre köpennyel együtt, amelynek pénzbeli ellenértéke 6 havi zsoldnak felelt meg, s így meglehetősen nagy összegbe került az 1000 „*kék gyalog*” felruházása is.⁹⁴

A hadsereg belső élete

A fizetlenség és egyéb anyagi ellátás nagymérvű hiánya rányomta bélyegét a hadsereg belső életére, elsősorban természetesen a *fegyelmi helyzetre*. Az önként hadrasereglő, zsold és más ellátás nélkül harcoló, a katonai életet sok esetben nem ismerő fegyveres tömegeket szinte lehetetlen feladat volt a fegyelem keretei közé szorítani. Ezek a csapatok nemcsak az ellenség, hanem sokszor a jóbarát földjén is dúltak, pusztítottak; egyrészt a szükségétől hajtva, de nem egy esetben az egyéni meggazdagodásra törekedve, amit nem egy katona a harcok ürügyén akart elérni. Ez általános korpék volt ebben az időben minden hadseregben, amit nem tudott megszüntetni az a körülmény sem, hogy a szabadságharc idején a katonák nagy többsége magasztos célért, a haza szabad-

⁹¹ Takáts S.: A magyar gyalogság... 253. o.

⁹² Istvánffy M.: i. m. 911. o.

⁹³ Payr S.: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917. I. k. 197. o.

⁹⁴ Demkó K.: i. m. HK. 1917. 193—195. o., továbbá I. még Takáts S.: A magyar gyalogság... 40. o., és Erdélyi Gy.: i. m. 255. o.

ságának helyreállításáért fogott fegyvert. A fegyelmezetlenség nemcsak prédálásban és dúlásban mutatkozott meg, hanem több esetben előfordult az is, hogy a fizetlenség miatt zúgolódó katonák felzendültek és vonakodtak a kapott parancsot végrehajtani.⁹⁵ Megtörtént olyan eset is, hogy némely hajdúkapitányt, így például a Dunántúlon harcoló Némethy Gergelyt, elragadta a győzelmi mámor heve, s kezdte semmibe venni előljárói parancsait, sőt még Bocskai rendelkezési jogkörét is kétségbe vonta.⁹⁶ Az igazsághoz persze hozzátartozik az is, hogy a lázongó katonákat a legtöbb esetben szép szóval le lehetett csendesíteni, s a lázadás utáni napon már „*olly egyesek voltak, mintha az tegnapi dolog épen nem is történt volna közöttük*”, s az önmagukat túlértékelő hajdúkapitányok is hamarosan leszálltak a magas nyeregből, s megtalálták helyüket a katonai alárendeltség lépcsőzetében.⁹⁷

Bocskai és alparancsnokai elsősorban szép szóval, feddéssel és dorgálással igyekeztek gátat szabni a kilengéseknek és csak végső esetben nyúltak keményebb eszközökhöz. A szabadságharc vezére mint régi tapasztalt katona tudta azt, hogy mit lehet fizetetlen emberektől megkövetelni, s meg is írta: „*nem szintén vihettük ott őket, ahol mű akarnók, hanem az magok tecczésén is járnak sok dologban*”.⁹⁸ „*Ha lehetne — írta egy másik, ismert levélben — az egész hajduságot csak az magunk kebelében, vagy markunkba szorítanánk, hogy senkinek terhére ne volnának. De ilyen változás soha kár nélkül nem lehet. Ha oly jó szűl találkozott volna valahonnan, a ki hírünk nélkül a német császár erejét kifutta volna Magyarországból, talán ugy kár nélkül helyére tudtuk volna hitünknek s nemzetünknek szabadságát állítani. De hogy haddal kellett azokat innen kivernünk, a kik minket rontottak, kárral kellett annak meglenni, kit a következő jóért el kell mindnyájunknak szenvednünk.*”⁹⁹ Hasonlóan írt e kérdésről főkapitánya, Homonnai Drugeth Bálint is, s felszólította a panaszkodót ha a katonák fegyelmetlenkednek, találja meg az előttük levő kapitányokat, azok majd megbüntetik őket.¹⁰⁰ Érdekes tanulságul szolgál Dengeleghy Mihály hajdúfőkapitány egyik levele is, amelyben a táborból önkényesen eltávozott katonák ügyében intézkedett. Elmondja, hogy

⁹⁵ *Homonnai Drugeth B.*: Naplója. 181—182. o. L. még Bosnyák Tamás 1605. szept. 8-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 832. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 52. o.

⁹⁶ MOE. XI. k. 223., 474—477. o.

⁹⁷ *L. Homonnai Drugeth B.*: Naplója. 252. o. Némethy Gergely is 1605 decemberében maga igazolására Bocskaihoz ment. (I. VII. fejezetet.)

⁹⁸ Bocskai 1605. jan. 22-i lev. a kolozsváriakhoz. *Jakab E.*: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888. 204. o.

⁹⁹ *L. Rohonyi G.—Nagy L.—Tóth Gy.*: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. I. k. 206. o.

¹⁰⁰ Homonnai Drugeth Bálint 1605. nov. 6-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

egy megbízottját küldte az eltávozottak visszatérítésére, s felkérte Thurzó Szaniszlót is, hogy a folyón senkit át ne engedjen, aki nem rendelkezik elbocsátó levéllel, térítse vissza őket kérlelhetetlenül, de — s itt kicsendül a katonáit szerető parancsnok szava — ne fosztassa meg őket semmijüktől, akik pedig a sebesült bajtársakat mennek meglátogatni Sempitére, azokat bocsássa hozzájuk.¹⁰¹

A fegyelem megszilárdítására persze szigorú törvényeket is hoztak már az első hónapokban. Az 1605 áprilisi országgyűlésen tekintélyes kíséreltet rendeltek a tatár segélycsapatok mellé kordában tartásukra, és szigorú büntetéseket, kézlevágást és halált rendeltek el azokra a katonákra, akik malmokat elrontanak, falvakat szántszándékkal égetnek, urak és nemesek udvarházára, egyházi rendek házára szállnak, szentegyházakat feltörnek, s engedély nélkül hadakat gyűjtenek stb.¹⁰² Ezekben a törvényekben persze a szükséges fegyelem megeremtelésére irányuló törekvésen túl benne volt a nemesség osztályozása is, ami viszont nem csökkenti a kemény határozatok szükségességét. Bocskai is alkalmazott keményebb fegyelmezési eszközöket, nem egy alparancsnokát vasra verette, s ha úgy látta szükségesnek, a kivégeztetéstől sem riadt vissza.¹⁰³ A különbség azonban ő közte és a nemesség nagy többsége között ott volt, hogy amíg az utóbbiak ellenséges, bosszúálló szemmel nézték a katonákat, s így is akartak velük szemben eljárni, Bocskai a büntetésen túl általános megtorló intézkedéseket nem alkalmazott, mert szem előtt tartotta, hogy néha mértéken felül prédáló katonái végül is a nemzet szabadságáért harcolnak, s nem is eredménytelenül.¹⁰⁴ Alparancsnokai sem riadtak vissza a kemény büntetéstől, mint ez Homonnai Drugeth Bálint egyik leveléből is kiderül. „*Megértettük — írta Thurzó Szaniszlónak —, hogy kegyelmed az két gonosztevő legényeket megfogatta; kiért Isten éltesse Kegyelmedet, és ezután is szabadságot adok Kegyelmednek tisztem szerint, hogy azféle nyilvánvaló latrokat meg foghasson. Azért Kegyelmed cselekedje azt, hogy jámbor becsületes szolgálai által az két latrot és az szegény leányzót is, azokra való bizonyosságokat mingyarást küldje ide. Itt késedelem nélkül igaz törvény tételvén és executiót szolgálattván azon kegyelmed szolgálai előtt, ez szegény leányzót ismét vissza bocsáttatjuk.*”¹⁰⁵ A szigorú intézkedések azonban ha értek is el eredményeket, a bajt nem tudták orvosolni, legfeljebb csak tüneti kezelést nyújtottak,

¹⁰¹ Dengeleghy Mihály 1605. aug. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹⁰² A szerencsi országgyűlés végzéseit I. MOE. XI. k. 161—166. o. Magyarul megjelent ETA. 3. k. 57—64. o.

¹⁰³ Pl. Szénássy Mátyás, Szilvássy Boldizsár, Lippai Balázs esetében.

¹⁰⁴ L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 53—54. o.

¹⁰⁵ Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 7-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

mert a bajok, a fegyelmezetlenség gyökere a zsoldhiány, a fizetetlenség volt, elegendő mennyiségű pénzt pedig nem tudtak előteremteni a katonák kielégítésére.

A szabadságharc hadserege fegyelmezettség terén nem sokban különbözött a többi európai fizetetlen zsoldos seregtől, mégis más volt *a néphez való viszonya*, mint azoknak. A hadsereg döntő többsége a magyar nép fegyvert fogott, egyszerű fiaiból állott, akik nem voltak olyan kíméletlenek és kegyetlenek a föld népéhez, mint az idegen zsoldosok. Amennyire helytelen lenne valami öntudatos, sziklaszilárd együvé tartozási érzést feltételezni, ami meggátol minden kilengést, éppen úgy nem lehet tagadni azt sem, hogy a közös sors, a közös célkitűzés, az együvé tartozás ösztönszerű érzése bizonyos mértékig mérséklőleg hatott a katonák magatartására a jobbágyokkal szemben. A szabadságharc hadseregének olyan szüksége volt a néptömegek támogatására, mint az emberi szervezetnek az éltető levegőre, s ha az egyszerű katonák nem is látták mindig ezt, a mozgalom vezetői, a hadsereg parancsnokainak többsége igyekezett tudatosan óvni, kímélni a népet a katonák mértéktelen kilengéseitől. Bocskai maga is gondolt a nép védelmére. Egyik levelében arra kérte Thurzó Miklóst, ejtse módját Szepesvár harc nélküli kézrekerülésének, hogy a környék népe ne pusztuljon a hadakozástól.¹⁰⁶ Rhédey is azt írta az egyik levelében: „... *a szegénység kárban ne maradjon, hanem ha barmot el akarnak vinni (ti. a hajdúk) az pénzt szegénységnek meg térítsék, avagy pénz maradjon az vitéznél és a barmot hajtsák el a szegényemberek.*” A továbbiakban kérte Thurzó Szaniszlót, hogy az átkelőhelyekhez „*állítson vigyázót és sohul senkinek ne eresztesen által semminemű barmot, az kivel az én levelem nem leszen.*”¹⁰⁷ Rhédey példáját követte Kovács Demeter is, aki azt írta Thurzónak: „*Ez levél mutató mocsonoki jobbágyinak Seres Pálnak vitte el valami gonosz ember egy kicsi hizóját. Azert kérem Nagyságodat, hogy Nagyságod adassa meg szegénynek az ő hizóját, azt pedig az gonosz embert Nagyságod büntesse meg törvény szerint.*”¹⁰⁸ A parancsnokok ilyen irányú ténykedése nem maradhatott hatás nélkül a katonák néppel szembeni magatartására, s az általános politikai célkitűzések azonosságán túlmenően ezért is került a szabadságharc hadserege olyan közel a néphez, amelyre egyetlen egy igazságtalan ügyért harcoló zsoldoshadsereg sem képes.

A hadsereg hovatartozását meghatározta bizonyos mértékig a katonák és tisztek osztályhelyezete, s ez erősen befolyásolta a *parancsnokok*

¹⁰⁶ Bocskai 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

¹⁰⁷ Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹⁰⁸ Kovács Demeter 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

és katonák egymáshoz való viszonyát is. A szabadságharc első időszakában nemcsak az alparancsnoki, hanem a magasabb parancsnoki tisztségeket is jobbágy vagy elszegényedett nemesi származású tisztek töltötték be. 1605 tavaszától kezdve a hadsereg felső vezetésébe egyre inkább bekapcsolódtak a főnemesek, azonban vezetőjük sohasem tudott kizárólagossá válni.¹⁰⁹ A hadműveletek irányításában mindvégig jelentős szerepet töltöttek be olyan, az egyszerű katonákhoz közel álló személyek, mint Rhédey Ferenc, Dengeleghy Mihály, Némethy Gergely, s az országos főkapitány, Homonnai Drugeth Bálint is nagy népszerűségnek örvendett a hajdúk között. Ezek a parancsnokok, ha a helyzet úgy kívánta, ki is álltak katonáikért. „*Jövének hozzám Kéri Miklós kapitány-sága alul való vitézek*” — írta Dengeleghy — „*panaszolkodnak azon, az nagyságod szolgálai johtak volna meg legényeket, lovokat, pénzeket és minden marhajokat el vonták tőlök. Nagyságodat kérem, nagyságod adassa meg nekik.*”¹¹⁰ Ujvári Miklós mezei kapitány azért kereste fel soraivai Thurzó Györgyöt, mert ennek emberei zaklatták és megrabolták a táborban levő katonák hozzátartozóit. „*Mínhogy Nagyságtok az mi felséges urunk hívsége alája adta magát, az kik ő felsége mellé feltámadtak, még inkább nagyságtok legyen oltalmazója, kit az mi kegyelmes urunk veszen jó néven nagyságtoktól.*”¹¹¹ Dengeleghy Mihály írt egy katonája érdekében, akit „*vétekben*” találtak és elfogtak, s kérte, hogy rajta és a vitézeken ne essen gyalázat, küldjék azt ide a táborba, ahol majd törvényt tartanak felette.¹¹² Rhédey Ferenc egy „*harczon megsebesedett szegénylegény*” ellopott lovát követelte vissza, s még arra is gondja volt, hogy a mellette „*szerecséltlen esetéig híven szolgáló*” Bornemisza Ádám atyjafiának adják ki az elhalt Sempte várában levő marháját.¹¹³ A fővezér is írt levelet katonái érdekében, hogy azoknak elveszett portékáit

¹⁰⁹ Az, hogy a hadseregben nem vált kizárólagossá a főnemesi vezetés, többféle okból adódott. A hajdúk nem túrtek meg akárkit maguk fölött. Ugyanakkor Bocskai, aki ismerte az egyszerű származású, de harci tapasztalatokkal rendelkező hajdúkapitányok értékét, maga is azon igyekezett, hogy minél eredményesebben működő parancsnokok kerüljenek a hadsereg élére. Emellett azt is el akarta kerülni, hogy a nemegyszer ingadozó magatartást tanúsító főnemesség nagy hatalmat nyerjen a hadsereg fölött. Ezért a főurak legtöbbször, mint Illésházy Istvánnak, Thurzó Szaniszlónak, Csáky Istvánnak komoly katonai és politikai tisztséget adott, de a hadműveletek irányításába nem volt sok beleszólásuk.

¹¹⁰ Dengeleghy Mihály 1605. jún. 26-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹¹¹ Ujvári Miklós 1605. jún. 19-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 46.

¹¹² Dengeleghy Mihály 1605-ben kelt dátum nélküli, valamint júl. 23-i és aug. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹¹³ Rhédey Ferenc 1605. jún. 29-i és aug. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

térisék meg.¹¹⁴ Dengeleghy Mihály annyira ment a hajdúk védelmében, hogy az egyik ebédnél asztal fölött majdnem összevagdalta Vizkelethy Tamást, a „nagy decretumos jámbort”, mert az becsmérlőleg nyilatkozott a hajdúkról. Az országos főkapitány csak Illésházy segítségével tudta lecsillapítani a katonái becsületét védő Dengeleghyt.¹¹⁵ Persze helytelen lenne azt hinnünk, hogy nem voltak osztályellentétek a hadseregen belül is. A nemesi származásúak bizony erősen lenézték a népből kikerülő tiszteket, s elfeledték azt, hogy a nagy törökverő parancsnokok is, mint Balázs Deák István, Király György, Szalai Simon, Putton András nagy többségükben egyszerű származású emberek voltak.¹¹⁶ A hadseregen is meglevő osztályellentéteket azonban ideiglenesen tompította és háttérbe szorította az idegen elnyomók elleni harc közös ügye, s ezért ha voltak is komoly zavarok, azok nem fajultak odáig, hogy felborítsák az ideiglenesen létrejött nemzeti egységfrontot az elnyomó és elnyomott osztályok tagjai között.

A hadsereg belső életét egységes hadiszabályzat egészen 1606-ig nem szabályozta. Addig az országgyűlési tilalmak és a katonai eskü volt az a mérce, amihez a katonáknak tartani kellett magukat. A katonai eskü formájáról egy 1605. januárból származó hitlevél tájékoztat bennünket: „*Én Kaszás Bálint esküszöm, hogy én Szatmár várát melynek fő porkolábságát az tekintetős és nagyságos Bocskai István, Erdélyi fejedelem, Magyar Országnak részének ura és az székelyeknek ispánja redám bizott; sem az nemzetnek (ti. a németeknek) se semminemű pártosoknak és visszavonóknak avagy ő nagysága egyéb féle ellenséginek soha el nem árulom, se adományért vagy ígéretért, barátságért és bosszuságért, sem nyilván sem titkon, mind utánam való porkolábokkal az ő nagysága tisztségétől és maradékától el nem idegenítöm . . . de sőt ő nagyságának és az ő nagysága maradékának, vagy mint következő magyar országi keretyén fejedelmeknek hiven, igazán és álhatatosképen meg tartom és megőriztetem mindenképen. Ő nagysága barátinak barátja, ellenségének ellensége leszek és soha ő nagysága akarátja és hire nélkül senkinek kezében nem adom, hanem ő nagysága az kinek parancsolja tartozom mindgyárást ki bocsátanom kezemből és ő maga kezében adnom. Erre is kötöm magamat és köteles akarok lennem, ha má hallow és érték Szatmár várának és ő nagyságának avagy az országnak veszedelmére, éjjel és nappal tudására tartozom adni ő nagyságának vagy ő nagysága maradékának és utánna való generálisnak. Ugy mint kapitány uram után fő porkolábságot viselem, semmi álnoksággal és árultatással nem leszek sem ő nagyságának, se következő fejedelmeknek, se barátinak*

¹¹⁴ Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 19-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹¹⁵ Homonnai Drugeth B.: i. m. 181. o.

¹¹⁶ L. Rimay János 1602. okt. 1-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 104.

sem én magam semminemű gonoszat nem igyekszem cselekedni és mással sem cselekedtetem mind ez jelenvaló mind peniglen jövőendő időben. Ezeknek nagyobb bizonyására és erősségére adtam az én leveletem pecsétemmel és kezem írásával megerősítvén . . .”¹¹⁷ A katonák a kapitányhoz és az egység zászlójához „hittel voltak kötelesek” és aki kapitányát, zászlóját elhagyta, az feje vesztésével lakolt.¹¹⁸

Tudjuk, hogy a szabadságharc hadserege sokfajta nemzetiségű katonából állott, de nincs tudomásunk arról, hogy gyűlölködés lett volna közöttük. A németeket keményen gyűlölték, de csak mint a császári elnyomás eszközeit és végrehajtóit, s amely német katonák Bocskaihoz csatlakoztak, ugyanolyan megbecsülésben részesültek, mint a magyarok. A törököket és tatárokat mint barbár ellenséget nem szerették még szövetségesi állapotban sem, s a hajdúkat nagyon sokszor csak a legnagyobb szigorral lehetett az együttműködésre kényszeríteni, de amikor azok bátran harcoltak, nagyra értékelték és becsülték őket.¹¹⁹ A hadseregben küzdő szlovák, román, orosz, lengyel és más idegen nyelvű katonák sorsa nem különbözött a magyarokétól és székelyekétől. A katonák között voltak olyanok, akik csak a zsoldért vagy prédáért harcoltak, de nagy többségüket ezen túlmenően az „ország nagy szabadságtalanságának helyreállítása” lelkesítette, s ha sokszor morgolódtak, vagy egyenesen lázadoztak is, becsülettel végigküzdötték a harcot.¹²⁰

Hadászat, hadvezetés, hadrend

A szabadságharc *hadászati célja*, a politikai célkitűzésekből fakadóan, az idegen csapatok kiszorítása volt Magyarország és Erdély területéről. Ez a célkitűzés csak olyan mértékben foglalta magába az ellenséges haderő erejének megtörését, amennyire az ország függetlenségének helyreállításához az szükséges volt. Világosabban: Bocskai csak a Habsburgok magyarországi zsarnoki uralmát akarta megdönteni, de nem tűzhette ki célul a Habsburgok hatalmának megsemmisítését. Ennek okát elsősorban az általános történelmi helyzetben kell keresnünk nevezetesen abban, hogy Magyarországnak nem állhatott érdekében

¹¹⁷ OL. Kamarai ag. lymbus ser. I.

¹¹⁸ MOE. XI. k. 727—728. o.

¹¹⁹ L. Benda K.: Bocskai István. Bp. 1942. 175—181. o. Ezzel szemben l. pl. Nádasy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Daskovich Jánoshoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹²⁰ „Megvinhúdt katonák, fizetetlen szolgák,

Rongyosult besliák, nyomorodott árvák!

Bizonyosság az ország, voltatok jó szolgák.” — „Az idvezült fölséges Bocskai Istvánnak, Magyar és Erdélyország fejedelmének szomorú haláláról.” ETA. 3. k. 107. o.

a Habsburgok, mint a török ellen harcolni kényszerülő hatalom erejének megsemmisítése, s ezzel a pillanatnyilag veszélytelenebb török hódító hatalmának megnövelése, mert mindez már kárára lett volna Magyarországnak és egész Európának egyaránt. Ehhez különben nem is lett volna elegendő a meggyöngült ország katonai ereje, és könnyen elképzelhető, hogy egy ilyen törekvés kétségbeesett védelmi erőfeszítésekre kényszerítette volna a Habsburgokat, s talán a többi európai uralkodót is komolyabb támogatásra ösztönözte volna. Egészen más volt a nemzeti és vallásszabadságáért fegyvert fogott Magyarország helyzete Európában, mint egy török szövetségben a Habsburgok megsemmisítésére törő hatalomé. Bocskai jól látta a török szövetség ideiglenességét, veszélyes voltát, s helyesen mérte fel a kül- és belpolitikai helyzetet, úgyszintén saját erőforrásait, lehetőségeit is s noha a magyarság számára az lett volna a legjobb, hogy a Habsburgoktól elszakadt nemzeti királyság jöjjön létre, de ennek nem voltak meg az adott időben a történelmi előfeltételei. Így hadászati célkitűzések bizonyos korlátozottsága összhangban állott erőforrásokkal és az adott történelmi helyzettel.

E hadászati célkitűzés megvalósításának első előfeltétele az ellenség elleni *támadó harc* volt, mégpedig olyan módszerekkel, amelyekre képesek a szabadságharc viszonylag nagyszámú, de katonai képzettség, fegyverzet szempontjából hátrányos helyzetben levő katonái. Bocskai nem gondolhatott arra, hogy nagy, nyíltszíni döntő csatában mér vereséget az ellenfélre, mert erre nem volt alkalmas a szabadságharc hadserege, mint azt az edelényi—besenyői csata is bebizonyította. Olyan stratégiai tervet kellett tehát kidolgozni, amely a döntő többségében könnyűlovasságból álló sereg fegyvernemi előnyeire; a gyors, több irányú előretörésekre, az ellenség utánpótlási vonalainak elvágására épül, s számításba veszi azt a körülményt, hogy minél rövidebb idő alatt minél nagyobb területek szabadulnak fel, annál nagyobb mértékben nő a felszabadított területek fegyvert fogó lakosságával a szabadságharc katonai ereje is. A hadműveletek gyorsasága, merész támadó szelleme szükséges volt azért is, hogy megakadályozza a Habsburgok erőgyűjtését a mozgalom leverésére, s addig kényszerítse a kívánt engedményekre az uralkodót, amíg kellő katonai erő hiányában kénytelen erre. Más oldalról a szabadságharc fizetetlen, ellátatlan hadseregével nem lehetett hosszú háborút viselni, mert ezt nem bírta volna el a tizenötéves háborúban nagymértékben elpusztult ország gazdasági ereje.

A támadó stratégia tehát létérdeke volt a mozgalomnak minden szempontból. Fő jellemvonása a döntő, nyíltszíni csaták kerülése, a könnyűlovas csapatok gyors, nagy távolságokra és egyszerre több irányban történő előretörése, az ellenséges erők állandó zavarása, rajtaütésekkel való fárasztása, fogyasztása volt. Ez a hadviselési forma természetesen együtt járt az erők bizonyos szétforgácsolásával, amit azonban

megengedhetővé tett az a körülmény, hogy az ellenség nem tudott nagyobb méretű veszélyes ellentámadást indítani, a szerzeszáguldó hajdúcsapatok pedig állandóan erősödtek a mindenfelől hozzájuk seregglő jobbagyokkal.¹²¹

A szabadságharc stratégiája a háború jellegéhez, célktüzéseisehez, a reális erőviszonyokhoz és lehetőségekhez alkalmazkodott, s noha sok tekintetben kényszer szülte hadviselési forma volt, mégis alkalmasnak bizonyult a győzelem kivívásához. Az eredmények elérésében nem kis szerepet játszott az a körülmény sem, hogy a *hadsereg vezetése* többnyire olyan emberek kezében volt, akik egyrészt komoly katonai tapasztalatokkal rendelkeztek, másfelől alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a fegyvert fogott néptömegek harcát irányítani tudják. A szabadságharc katonai vezetői nagy többségükben részt vettek a tizenöt éves háborúban. Itt megismerték nemcsak a törökök, hanem a császáriak hadviselési módját, katonai erényeit és gyengéit egyaránt, tudták mik a legsebezhetőbb pontjaik, s ezt ki is használták a lehetőségekhez képest.¹²²

A hadsereg legfelsőbb irányítása, szervezése és vezetése Bocskai kezébe futott össze. A történetírás őt mint nagy politikust és államférfit tartja számon, s a legtöbb esetben elhallgatja, vagy néha egyenesen tagadja hadvezéri érdemeit. Kétségtelen tény, hogy Bocskai nem volt olyan tudományosan képzett, sokoldalúan kiemelkedő hadvezér, mint Bethlen Gábor vagy Zrínyi Miklós. Gondolatvilága — ahogyan azt leveleinek mozaikjaiból össze tudjuk rakni — inkább az egyszerűbb, mint a bonyolultabb dolgok felé hajlott, s ez érződik hadvezetésén is, Higgadt, megfontolt ember volt, az elhamarkodott lépések távol állottak tőle, de amit egyszer elhatározott, azt vaskövetkezetességgel végig is vitte. Ez nyomta rá bélyegét politikai ténykedésére, és ilyen volt mint hadvezér is. Megítélésekor nem szabad kiemelni alakját korából és társadalmából, mert akkor torz képet nyerhetünk. Bár fiatal éveit az akkori Európa legmozgalmasabb királyi udvarában töltötte, s azóta is nemegyszer „*koptatta Prága köveit*”, mégis minden gondolatában annyira magyar birtokos volt, mint azok a kortársai, akik sohasem hagyták el az ország területét. Mint a szabadságharc hadvezére is, jó gazda módjára vette számba erőforrásait, mérlegelte az adott helyzetet és lehetőségeket, s ezek alapján alkotta meg hadműveleti terveit. Katonai tapaszt-

¹²¹ A szabadságharc stratégiájával kapcsolatban l. pl. *Szentirmái J.*: i. m. 38—39. o., *Erdélyi Gy.*: i. m. 265. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596., 608. o., Bocskai leveleit MTT. XIX. k. 87—89., 95., 97—98., 101. o., továbbá *Rónai Horváth J.*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 576—577., 602. o. stb.

¹²² *Bánlaky (Breit) J.* azt írja a hadsereg parancsnoki karáról, hogy Lippai Balázs kivételével „*katonai tekintetben egyáltalán nem állottak a helyzet magaslatán*”. i. m. XV. k. 64. o. Ez a megállapítás a katonai helyzet és az események kellő ismeretének hiányán alapul.

talatai neki is voltak, hiszen az ő hadvezéri ténykedéséhez fűződött az 1595-ös havasalföldi hadjárat, a ragyogó gyurgyevói győzelem, s a későbbi években is nem egy csatát, ütközetet látott a tizenöt éves háború folyamán. A császári katonaságot ismerte, nem becsülte le, de nem is értékelte túl őket: „*Emberek csak ők is*” — írta tömören róluk egyik levelében. A hadsereg döntő részét alkotó hajdúkkal már a korábbi években kapcsolatban került. Tudta, mit várhat tőlük, mire képesek, s ehhez alkalmazta hadműveleti terveit. Mint politikusnak és hadvezérnek egyaránt nagy érdeme, hogy bár maga is nagybirtokos volt, mégis mert a széles néptömegekre támaszkodni, nem akarta a harcot kizárólag rendi vonalon folytatni, s hadvezetésében is a néptömegek harci formáihoz alkalmazkodott. Ez a körülmény kétségtelenül kiemeli őt nem egy kortársa közül, akik még a legnagyobb veszély idején sem merték a jobbágyok támogatását igénybe venni, s harcukban a népre építeni.

Bocskai konkrét hadvezéri tevékenysége 1605-ben a legfelsőbb irányításra korlátozódott. Az egyes hadműveletek megkezdése előtt a vezetéssel megbízott parancsnokok megkapták tőle a szóbeli utasítást, amelynek részleteit azután a helyzet alakulásától függően hajtották végre. Működésükről jelentéseket küldtek Bocskainak, aki elbírálta azokat, s ha szükséges volt csapaterősítéseket küldött, vagy módosította a feladatot. Nagy önállóságot biztosított jól megválasztott alvezérei számára, de bizonyos határai meg voltak ennek az önállóságnak, s ha valaki túllépte azokat, méltán féltetett a megtorlástól. Állandóan mellette működő haditanácsról nincs tudomásunk. A főkapitányok csak ritkán tartózkodtak Bocskai környezetében, s így nem is volt mód arra, hogy minden kérdésnél kikérje tanácsukat. A közvetlen környezetét alkotó személyek többnyire tapasztalt katonák voltak. Így Nyári Pál a korábbi váradi kapitány, Rákóczy Zsigmond a szikszói győző, Örvényi Pál Kereki kapitánya és védelmezője, Káthay Mihály kállói kapitány. Velük megbeszélhette ugyan a felmerülő katonai problémákat, többnyire azonban győzelmi jelentések érkeztek mindenünnen, s így nem is volt nagyon szükség hosszabb tanácskozásokra a hadműveletekkel kapcsolatban. Az erők megszervezése, a fő támadási irányok meghatározása, a helyes hadműveleti tervek kidolgozása azonban Bocskai hadvezéri feladata volt, s ezeket ő úgy intézte, hogy ha nem is került a világtörténelem kimagasló hadvezérei közé, hazájának sokat használt, jelentősen elősegítette a szabadságharc győzelmét és tekintélyes helyet vívott ki magának a nagy magyar hadvezérek sorában.¹²³

¹²³ Bocskai hadvezéri értékelésével kapcsolatban *Bánlaky (Breit) J.* nem elfogadható megállapításain kívül (i. m. XV. k. 71. o.), *l. Benda K.*: Bocskai István. Bp. 1952. 60., 78. o., *ETA*. 3. k. 108. o., *H. Fekete P.*: Bocskay István. Hajdúböszörmény, 1935. 3. o., *Thaly K.*: Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. századból. Sz. 1871. 311. o. Basta véleményét *l. Szemelvények...*

Bocskai után a legfőbb katonai vezető Magyarországon 1605 tavaszától a dúsgazdag Homonnai Drugeth Bálint lett. Hadvezéri képességei nem csillogtatta a szabadságharc folyamán, s inkább jó költő, mint jó katona volt, bár saját írása szerint atyjának, Rákóczy Zsigmond törökverő társának dicséretes szép példáját akarta követni a katonai pályán. Érzékeny lelkű embernek ismerték, de természetes, jóízű humorával hamar túl tudta magát tenni a sérelmeken. A mozgalomhoz és Bocskai személyéhez a császáriak minden csábítása ellenére hű maradt. A császáriakat annyira nem szívelhette, hogy még azokat a magyarokat sem szerette, akik német gúnyát viseltek. Az „ország botját”, a főkapitányi jelvényt büszkén hordta, a török hódítási kísérleteknek keményen ellenállt, hajdúi hallgattak rá, de mint hadvezér nem sok talentumot mutatott fel. Egyedül Érsekújvár ostromának vezetése fűződik nevéhez, a várat azonban több hetes ostrommal sem tudta bevenni, s az csak felső parancsra történő kapituláció révén került Bocskai kezére. Az egyéni bátorság nem hiányzott nála sem, mert például személyesen bement álruhában az ostromlott várba kikémleni az őrség helyzetét, de a hadműveletek irányításánál a hajdúkapitányok sokkal tehetségesebbnek bizonyultak nála. Személyének ilyen adottságai mellett is nyert a mozgalom vele, mert országos tekintélye volt, főkapitányi kinevezése lecsendesítette a birtokos osztály elégedetlenségét a hajdúkapitányok vezető szerepe miatt, viszont ő nem zavarta ezeknek eredményes működését káros, helytelen intézkedésekkel.¹²⁴

Az erdélyi hadműveletek irányítását egészen 1605 nyarán bekövetkezett haláláig Gyulaffy László intézte. A nagyhírű törökverő hős fia meglehetősen közepes képességű hadvezér volt. Bár Szatmár ostromát sikeresen irányította, de a későbbi hetek folyamán nem valami nagy hadvezéri képességet mutatva vezette a hadműveleteket Erdélyben. Igaz, hogy abban az időben már beteges, törődött ember volt, aki inkább a politikai ügyek vitelére ment a fejedelemségbe, mint a császáriak elleni komoly harc irányítására.¹²⁵

A szabadságharc egyik legtehetségesebb és legeredményesebb csapatvezére Rhédey Ferenc volt. Működését főként Alsómagyarországon fejtette ki, s nevéhez fűződnék a legszebb katonai győzelmek. Rhédey kiváló hadvezéri képességei értékesen párosultak mély hazaszeretetével, hűségével és becsületességével, s mint keménykezű, de

I. k. 198—199. o., I. Ahmed szultánét pedig Török—Magyar Oklevéltár 1533—1789. Bp. 1914. 183—184. o. Bocskai hadvezetési módszereivel kapcsolatban l. még pl. 1605. máj. 24-i lev. Mágócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kápt. lt. Ilymbus V.

¹²⁴ Bővebben l. a VI. fejezetben.

¹²⁵ Gyulaffy László hadvezéri ténykedésével kapcsolatban l. a VIII. fejezetet

igazságos parancsnok nagy megbecsülésnek és szeretetnek örvendett katonái körében.¹²⁶

Tehetséges, bár nemegyszer a meggondolatlanságig vakmerő csapatvezér volt Némethy Gergely is. A dunántúli hadműveletek vezetése fűződik az ő nevéhez, ahol mint portyázó vezér sikeresen megállta a helyét. Ha féktelensége néha helytelen lépésekre is ragadta, a szabadságharc ügyének akart használni, s bravúros portyázásaival jelentős segítséget is nyújtott az északi hadszíntéren működő fősergeknek.¹²⁷

Sokkal kevesebb katonai erényről tett viszont tanúbizonyságot az Erdélyben működő Petky János, a székelyek főkapitánya. Hasonlóan Homonnai Drugeth Bálinthoz, ő is inkább költő volt mint katona, s bár személyes súlya sokat lendített a mozgalom ügyén, mint hadvezér nem bizonyult megfelelő személynek. A fejedelemség területén inkább a fiatal Bethlen Gábor, az 1604-ben Kassát védő Nagy Albert, az 1605-ben csatlakozó, erősen condottiere típusú Rákóczy Lajos és a székely Bedő András tevékenykedett eredményesen.¹²⁸

A felsoroltakon kívül nevezetesebb vezetők voltak még; Széchy György a palotások parancsnoka, Segnyey Miklós Kassa védője, Dengeleghy Mihály Homonnay vicekapitánya, Dessewffy János, a szlovák Biely Stecz, Bosnyák Tamás füleki, majd érsekújvári kapitány, a félelmes portyázó Duló Gergely, továbbá Csomaközy András, Szilasi János, Kövi Miklós, Pallai Pál, Kovács Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Csatári János, Szénási Mátyás, Nagy András, Füzi István, Hajdú Gergely, Halasi Fekete Péter, Tarjáni Demeter, Keresztessy Tamás, Kéry Miklós, Deli Kozma, Egry István, Sülley István, Püspöky Ferenc, Nagy Mihály, Nagy Gáspár, Kovács Demeter, Budai Mátyás, Bíró István, Járay István, Tajnay György, Kovács Boldizsár, Nagy Lőrinc, Barbel Ferenc, Sallay András, Bornemissza János, Kemény Mihály, Besseney Ferenc, Alapy György, Erdélyi István, Szabó János, Horváth István, Pápay Dániel, Czabay Imre, Zádory Endre, Soky János, Kaly Pál, Nagy Ambrus, Kerekessy István, Gyürki Bendek, Bende Miklós, Baratkovics Pál, Szabó István, Boross György, Ujfalussy Ambrus, Ujváry Miklós, Gönczy György, Kapy György, Somody György. Rajtuk kívül még számos ismeretlen kapitány és hadnagy szorgoskodott azon, hogy megtisztítsa az ország területét a császár katonáitól.¹²⁹

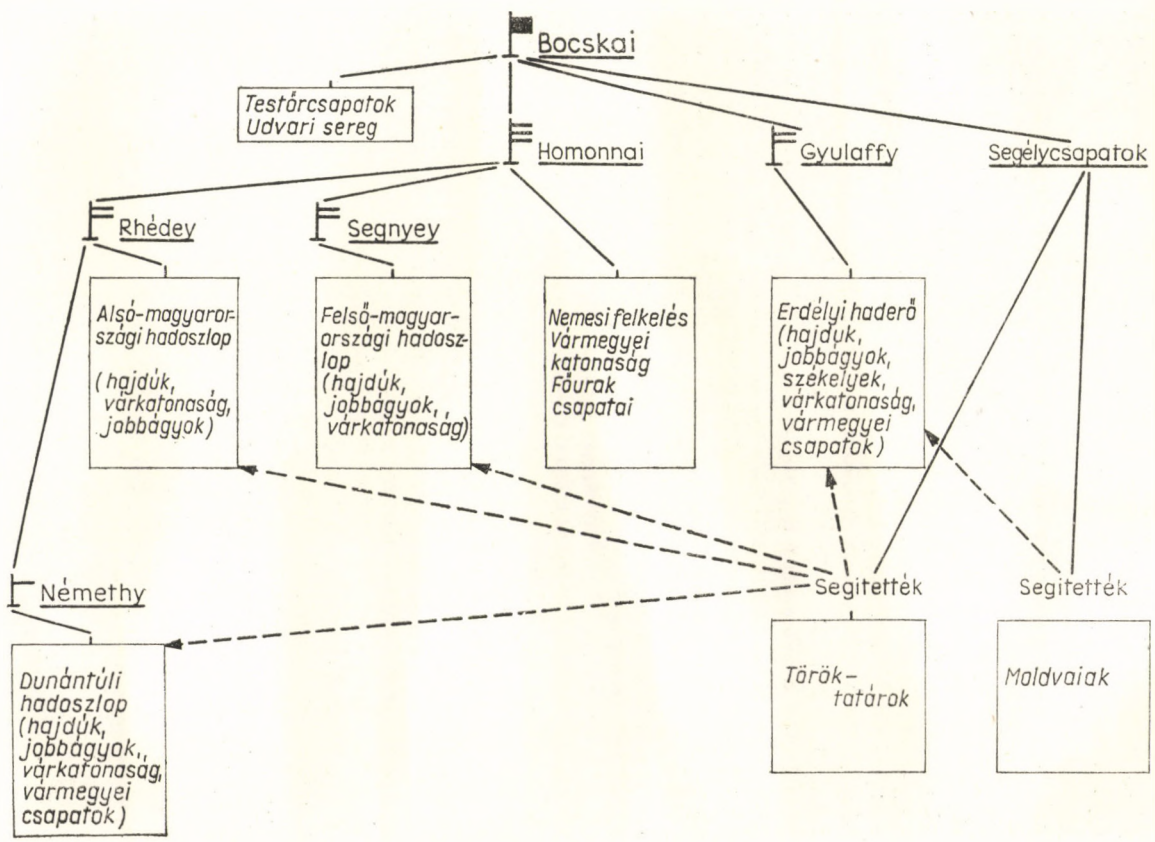
¹²⁶ Rhédey Ferenc hadműveleteivel kapcsolatban l. az V. és VI. fejezetet.

¹²⁷ L. a VII. fejezetben foglaltakat.

¹²⁸ L. a VIII. fejezetet.

¹²⁹ A hajdúkapitányok neveit a következő forrásokból szedtem össze: Boesckai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajdúknak. *Benda K.*: A Boesckai szabadságharc. Okmánytár 127. o. Boesckai 1606. szept. 2-i adománylevele a hajdúknak. *Boldizsár K.*: i. m. 21. o., *Haiczl K.*: i. m. 19—21. o., *Pályi P.*: Emlékkönyv az 1605. évi korponai országgyűlés három százados évfordulójának

A szabadságharc sokfajta elemből összekevert hadserege a következő „*kadenci csoportosításban*” vett részt az 1605-ös hadműveletekben:

A szabadságharc hadseregének harcászata döntő mértékben a hajdúk hosszú időn keresztül kialakult portyázó, váratlan rajtaütéseket szívesen alkalmazó harcmódjára épült. Az ellenséget lehetőleg éjjel váratlanul lepték meg, félelmetes ordítással rájuk rontottak, s igyekeztek minél többet levágni belőlük, mielőtt rendezni tudják sorikat, vagy segítséget kapnak. Ha ez bekövetkezett, a hajdúk a legtöbb esetben visszavonultak, az ellenség közelében tartózkodva várták, amíg ébersége lanyhul, s akkor újra rácsaptak, s újabb jelentős veszteséget okoztak neki. Ha az ellenség mozgásban volt, a menetoszlop végét csipkedték előszeretettel, lecsaptak a seregtől elmaradozókra, vagy zsákmányért elkódorgó kisebb csapatokra. A nyílt ütközeteket, csatákat általában nem kedvelték, s ha lehetett el is kerültek. Ha mégis kénytelenek voltak ilyent elfogadni, akkor általában a következő harcrendben álltak fel: A kisszámú gyalogság és tüzérség közepén helyezkedett el, s a két szárnyra pedig a nagyszámú könnyűlovasság került. A támadás rövid ágyútűzzel kezdődött, majd a kopjás lovasok háromnegy seregben egymásután felállítva előretörték és rázudultak az ellenségre. A kezdeti harcrend hamarosan felbomlott és páros viadalok alakultak ki, amelyekben a rövid, görbe kardok vitték a főszerepet. Amikor a gyalogosok is harcra lendültek, a tisztok kiugrottak a sorból és elsőnek rontottak az ellenségre. Elszánt, kemény kézitusát vívtak ők is és rettenetes „*huj, huj, hajrá*” csatakiáltással kísérték küzdelmüket. Rendszeres várostromot csak ritkán folytattak. A várakat a legtöbb esetben körülzárás, kiéheztetés, vagy az őrség önkéntes csatlakozása révén foglaltak el. Ha mégis ostromra kényszerültek, akkor először megpróbálták váratlan megrohanással, szinte menetből elfoglalni a falakat, s ha ez nem járt sikerrel, legtöbbször megfelelő tüzérségi előkészítés nélkül egy szál karddal, létrákon, vagy „*fortélyos találmányú*” ostromtornyokon addig rohamozták a falakat, míg bevették, vagy az őrség ellenálló erejét megtörték.

A harc legkedveltebb formája az egész szabadságharc folyamán a mélyen az ellenség hátszágába irányuló portyázás volt. Gyors lovaikon néhány nap alatt többszáz kilométert is megtettek, a legváratlanabb helyeken bukkantak fel az ellenség hátszágában, itt rövid idő alatt nagy pusztítást hajtottak végre, majd gazdag zsákmány-

emlékére. 39—40. o., MOE. XI. k. 618. o., *Istvánffy M.*: i. m. 908. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 310. o., továbbá Homonnai Drugeth Bálint 1605. nov. 6-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

nyal visszatértek elindulási helyükre. A feltartóztatásukra gyülekező, nehézkesen mozgó császári katonák csak a legritkább esetben érték utól a szélesebben száguldó hajdúlovásokat, s egy-egy portya után a császári vezetés nem tudott mást tenni, mint számba venni a keletkezett károkat.

Ez a törökökéhez hasonló harcmodor természetesen csak olyan körülmények között volt képes döntő stratégiai sikereket hozni, amikor az ellenfél nem tudott kellő erejű mezei haddal fellépni, mint a Bocskai szabadságharc idején is történt. A császári hadsereg nem volt képes felszámolni a szabadságharc hadműveleti bázisát, s így Bocskai az elszenvedett két vereség után újabb csapatokat tudott szervezni, amelyek elvágták a császári sereg utánpótlási és összeköttetési vonalait, s ezzel megbénította további működését. Világosan kell látnunk azonban azt, hogy ez a portyázó, irreguláris hadviselés — még ha nagyszámú könnyűlovas tömegeivel ideiglenesen párhuzamos fejlődési szakaszba jutott is a nyugateurópai hadművészetben végbemenő sajátos kitérével, a lovasság szerepének átmeneti előtérbenyomulásával — csakis az adott kül- és belpolitikai, gazdasági és katonai helyzetben tudott oly mértékben eredményes lenni, hogy a taktikaisikerek döntő stratégiai győzelemmé fejlődhettek. Bocskai rossz fegyverzetű, többnyire kiképzetlen elemekből álló katonasága más körülmények között nehezen vehette volna fel a versenyt az akkori európai hadseregekkel. Ezt a tényt tisztán kell látnunk annak ellenére, hogy a szabadságharc hadserege győzelmet harcolt ki a császári hadsereggel szemben.¹³⁰

Persze káros és helytelen volna a másik végletbe esni, s tagadni a szabadságharc hadseregének harcértékét, ami elsősorban a haza szabadságáért fegyvert fogottak bátorságából, sziklaszilárd helytállásból fakadt. A császári oldalon állók is azt írták, hogy „*soha még ilyen ellenségre nem talált volt Basta uram, ha Isten békességre fordítaná a dolgot, talán becsületi lenne ezután ez nemzetnek is*”.¹³¹ Való igaz, hogy a katonák többsége a rossz fegyverzet, ellátatlanság, fizetatlenség dacára is becsületre méltó módon végigharcolta a küzdelmet, s nem túlzott Bocskai, amikor kiemelte érdemeiket: „*Az nagy fizetatlenség miatt felette nagy fogatkozott állapotban vadnak, de mind azt sem nikték, hanem*

¹³⁰ A hadsereg harcmodójával kapcsolatban l. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 159—160. o., *Szenivirmai I.*: i. m. 33—34. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 597. o., *Takáts S.*: i. m. 36., 97. o., *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 181. o., *Erdélyi Gy.*: i. m. 267—268. o., továbbá Radvány Jakab 1605. márc. 15-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. és Bosnyák Tamás 1605. szept. 4-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 829. o.

¹³¹ Forgách Zsigmond 1605. febr. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

*télen is, számtalan sok sanyarúságot, hidegségeket, ki sánczban várak alatt való heveréssel, ki az ellenség ellen való csatázással és strázsálással, meg nem mondhatni mennyit szenvedtenek; most is hol éhen, hol szomjúhon, nagy ruhátlansággal és sok fogyatkozással óránként, testek szakadásával, vérek hullásával és sokan halálokkal is szolgálnak.”*¹³² A szabadságharc hadserege fegyverzeti, szervezeti, kiképzési és más hiányosságai mellett is mindent megtett a győzelem kiharcolása érdekében, s hogy ez sikerült, abban a kedvező körülmények mellett kimagasló szerepe volt a mozgalom katonáinak.

¹³² Bocskai 1605. májusban kelt levele a szultánhoz. MTT. XIX. k. 118. o.

V.

A DIADALMAS TÉLI HADJÁRAT

Hadműveleti tervek 1604 végén, 1605 elején

„... az szerencse az mint az vitélő dolgokban szokott forgani, sokképen változódik.”

Bocskai 1604. dec. 12-i felhívása az erdélyiekhez. EOE. V. k. 360. o.

1604 decemberében, amikor Basta tábornagy serege az Eperjes környéki téli szállásra vonult, a szabadságharc további sorsa még korántsem dőlt el végérvényesen. A császári sereg ugyan a kivívt két győzelem ellenére sem tudta végrehajtani a mozgalom felszámolására kapott parancsot, de a Habsburgok még mindig olyan számottevő katonai erővel rendelkeztek, amellyel újabb veszélyes akciókat indíthattak a szabadságharc szervezés állapotában levő hadserege ellen. A császári szolgálatban álló idegen zsoldos ezredek katonasága még mindig 30 000 fő körül mozgott, melyből közel 20 000 fő Felső- és Alsómagyarországon, mintegy 6000 katona a Dunántúlon, a többi pedig Erdélyben és az örökös tartományokban állomásozott. A Habsburgok katonai erejét növelték még a magyarországi várakban elhelyezett idegen és magyar várórség katonái, a cseh, morva, osztrák, stájer, horvát és császárpárti magyar rendek csapatai, Erdélyben a székelyek, szászok fegyveres erői, amelyek együttesen mintegy 15—20 000 főt számláltak. E haderőnek mintegy 50%-a jöhetett számításba a szabadságharc elleni további támadó hadműveletek szempontjából.¹ A velük szemben felsorakozó fegyveres erő létszámát nem lehet pontosan megállapítani, mert erről semmiféle összesítő adat nem áll rendelkezésünkre. A számítások és részadatok alapján legfeljebb 20 000 főre tehetjük az 1604 decemberében Bocskai rendelkezésére álló fegyveresek számát, amely katonai erőnek tekintélyes része lelkes, de rossz fegyverzetű és harcban járatlan jobbágyból állott.² Bocskai

¹ L. E. Heischmann: Die Anfänge des stehenden Heeres. Wien, 1925. 228—260. o., Demkó K.: Magyarország hadiereje a XVI. században. HK. 1916. 36. o. Tájékoztatól. még. Komáromy A.: A bányavidéki véghelyek 1610-ben. HK. 1893. 680—690. o., Gyulaffy L.: Történelmi maradványai. MHHS. XXXIII. k. 70—71. o.

² A hadsereg decemberi létszámának hozzávetőleges megállapításához némi támpontot nyújt az edelényi—besenyői csatában résztvevők száma, valamint

a császári hadsereg létszám- és fegyverzeti fölényéből származó előnyeit csakis olyan helyes stratégiával és taktikával tudta csökkenteni, amely a mozgalom jellegéhez, az adott viszonyokhoz alkalmazkodik, messzemenőig kihasználja a szabadságért fegyvert fogott tömegek magasabb erkölcsi erejét, a császári hadsereg szétszórt helyzetét, fízetlenségét, valamint az egységes vezetés hiányát és azt a bizonytalan-ságot, kapkodást, ami Basta seregének hadászati kudarca nyomán támadt a császári hadvezetésben.³ Mindezek megvalósítása érdekében elengedhetetlenül szükséges volt hogy a kezdeményezés a szabadságharc hadseregének kezébe menjen át, a császári hadsereg pedig védekezésre kényszerüljön. A szabadságharc erőinek tehát a téli időjárással nem törődve, haladéktalanul támadásra kellett lendülniük, mielőtt az ellenség újból rendezi sorait.

Téli hadműveleteket ebben a korban meglehetősen ritkán folytattak. A csapatok az első hó leesése után a legtöbb esetben téli szállásra vonultak, s ott várták a fű kizöldülését, s a nagy tavaszi áradások elmúlását. Télen ugyanis, amikor a hó belepte az utakat, s járhatatlanná tette a hágókat, még a lovas és gyalogos katonák számára is nagy nehézségekbe ütközött a közlekedés, az ágyúk és nehéz podgyászszekerek részére pedig szinte lehetetlen volt a nagyobb mérvű helyváltoztatás. Hasonló volt a helyzet a tavaszi olvadások és áradások idején is. A széles földutak hatalmas víz- és sártengerré váltak, s ez a körülmény óriási mértékben megnehezítette a hadsereg mozgását.

Basta mint képzett hadvezér tudta, hogy a hadműveletek egész télen át tartó szüneteltetése erősen kedvező a mozgalom számára, s ezért mindaddig folytatni kívánta a hadakozást, amíg csak az időjárás teljesen lehetetlenné nem teszi azt. „*Mégis mindenképpen jó lenne*” — írta Mátyás főhercegnek — „*ha Fenséged írna öfelségének, hogy indítson útnak ide három vagy négyezer német gyalogost négy félfontos ágyúval, mert nem tudjuk honnan vegyünk nehéztüzérséget, hogy még ezen a télen befejezhessük ezt a háborút, minthogy az egész nemesség és a nép is Bocskaiával tart; nem tudom mi lesz ebből. Ha beáll a rossz időjárás, nem tudok mást tenni, mint hogy ennek az országnak valamelyik zugába húzodjak és pihentessem embereimet.*”⁴ A kért segítség azonban csak részben,

az a körülmény, hogy a gönci táborban újabb csapatok csatlakoztak Bocskaihoz. Tájékozódást nyújt ezeken kívül a decemberi harcselekményekben egyes helyeken részt vevő egységek létszáma is.

³ L. pl. Mátyás főherceg 1605. jan. 9-i lev. Miksa főherceghez. MOE. XI. k. 4. o.

⁴ Basta 1604. dec. 4-i jelentése Mátyás főherceghez. *Veress E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. II. k. 1729. sz. Magyarul kiadta *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 75—76. o.

s az is későn érkezett meg, és így Basta kénytelen volt téli szálláson tétlenül várni az események alakulását.⁵

Bocskai a császári sereg Kassa alól történt elvonulása után Göncről *Mislére* ment, s ezen a Kassa melletti táborhelyen hozzákezdett a téli hadműveletek megtervezéséhez. Sok időt nem tölthetett a hadműveleti terv kidolgozásával, mert a csapatokat mielőbb támadásra kellett küldeni, ha eredményt akart elérni. A stratégiai cél a császári idegen katonaság kiszorítása volt a királyi Magyarország és Erdély területéről. A hadműveleti bázis ha csökkent is Basta ellentámadása következtében a Szepességgel, még mindig hatalmas területre terjedt ki, amelynek határa nyugaton Homonna, Kassa, Edelény, — keleten pedig Huszt, Szatmár, Várad vonala volt. Északról Lengyelország, délről pedig a török hódoltság határa zárta körül a szabadságharc hadseregének ellenőrzése alatt álló területet. Ez a felsőmagyarországi hadműveleti bázis központi helyzetéből adódóan kettévágta az Erdélyben és a Habsburg Magyarország még császári kézen levő területein állomásozó császári erőket. Földrajzi fekvése egyrészt kedvező volt, mert mindkét irányba lehetett e területről támadást indítani, ugyanakkor viszont fennállt annak a veszélye is, hogy a császáriak két tűz közé szoríthatják a szabadságharc erőit. Ez utóbbi elkerülése végett a szabadságharc hadseregének több irányú hadműveleteket kellett indítania, hogy a császári erőket ezekkel helyhez kössék és megakadályozzák a mozgalom ellen irányuló egyidejű koncentrikus támadásukat. A több irányú excentrikus támadás Bocskai csapatai számára az adott körülmények között a támadás legcélszerűbb és legeredményesebb formája volt az elmondottakon kívül azért is, mert eredményesen elősegítette az egymástól elzárt területek lakosságának a mozgalomhoz történő csatlakozását.

A különböző támadási irányok meghatározásánál el kellett dönteni azt is, hogy melyik legyen a fő támadási irány, amelyen a hadsereg zöme harcba lendül. Ennek kijelölésénél és a hadműveletek sorrendjének meghatározásánál többféle elgondolás jöhetett számításba:

1. Az erők zöme Eperjes irányába támad és nyílt ütközetben vereséget mér Basta hadseregére.

2. Az erők zöme délkeleti irányba támad, felszabadítja a gyenge császári erőkkel megszállott Erdélyt, s a fejedelemség katonai erejével megerősödve folytatja a hadműveleteket nyugat felé.

⁵ L. Basta 1604. dec. 9-i jelentését Rudolf császárhoz és Mátyás főherceg 1604. dec. 18-i és 1605. jan. 2-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1733., 1742., 1768. sz., valamint „Tagebuch der Feldzuge des Regiments des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich”. *Kovachich M. Gy.*: Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke. Ofen, 1805. I. k. 307. o.

3. Az erők zöme nyugati irányba támad, felszabadítja Alsómagyarországot és Dunántúlt, s amikor a katonai helyzet itt már megszilárdult, akkor mennek nagyobb erők Erdélybe a minden utánpótlási lehetőségtől elvágott császári csapatok felszámolására.

Az első elgondolás tűnik a legegyszerűbb és legközvetlenebb útnak a gyors győzelem eléréséhez, mert ha Basta serege megsemmisítő vereséget szenved, ezzel a Habsburgokat olyan katonai csapás éri, amit hosszú időn keresztül nem tudnak kiheverni. Bocskai azonban nem választhatta ezt az utat, mert Basta serege nyílt ütközetben ütőképebb volt az övéénél, mint ez az edelény—besenyői csatában is bizonyosodott, s egy újabb vereség nagyon súlyos következményeket vonhatott volna maga után a mozgalom további sorsa szempontjából. Ezért a több mint kockázatos nyílt összecsapást egyelőre kerülni kellett és csupán arra szorítkozni, hogy kisebb erők gyakori rajtaütésekkel nyugtalanítsák, fárasszák, fogyasszák Basta seregét.⁶

A következő elgondolás már könnyebben elérhető, biztosabb eredményekkel kecsegtetett, hiszen Erdélyben viszonylag gyenge erejű császári katonaság volt, s itt kínálkozott a legkönnyebben kivívható győzelem. Ez a hadműveleti sorrend azonban óriási veszélyeket rejtett magában, mert ha Bocskai ezt választja, átengedi a mozgalom felsőmagyarországi katonai és politikai bázisát a császáriaknak és egyben időt biztosít a Habsburgoknak ahhoz, hogy erejüket rendezve lecsapjanak Erdélyre. A szabadságharc igazi, számottevő erejét a felsőmagyarországi és tiszamenti tömegek alkották, nem pedig a hosszú beháborúban kifáradt, elfásult erdélyiek, akik nem tudták volna egyedül megvédeni magukat a császáriak ellen, mint az az elmúlt

⁶ L. Bocskai 1604. dec. 12-i felhívását az erdélyiekhez. *Szilágyi S.*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE.) V. k. 360. o., *Sepsi Laczkó M.*: Krónikája. Szemelvények... I. k. 198. o., továbbá *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 177. o., Basta 1605. jan. 4-i, 1605. márc. 15-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1771., 1840. sz. *Rónai Horváth J.* aki az egész téli hadjáratból csak egy-két kisebb jelentőségű összecsapást ismert, azt írta munkájában a hadműveletek tervszerűségével kapcsolatban: „*Bocskay hadainak az előnyomulásában az előleges megfontolásnak nézetünk szerint kevés szerepe lehetett, s nem hisszük, a minthogy jól sem tételezhető, hogy azok mozdulatai egységesen vezettek volna. Önálló hadak és különítmények voltak azok mind kivétel nélkül, melyek egymással összefüggésben nem voltak és egymást úgyszólván csak véletlenül támogatták.*” Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 606. o. A tervszerűség és a központi hadvezetés tagadása Rónai Horváthnál a szabadságharc katonai történetének meglehetősen hiányos ismeretéből fakad, amit sajnálatos módon a későbbiek folyamán is átvett tőle a hadtörténetírás. *Pl. Bánlaki (Breit) J.*: A magyar nemzet hadtörténelme. XV. k. *Benda K.* már felismerte, hogy itt nem spontán megmozdulásról volt szó, hanem végiggondolt tervszerűségről, s eképpen foglalt is állást munkájában, azonban a mű rövid terjedelme és elsősorban nem hadtörténelmi jellege miatt nem foglalkozott bővebben e kérdéssel. L. A Bocskai szabadságharc. 30. o.

években bebizonyosodott. Így tehát erre az útra sem volt tanácsos rálépni, mert ha az előzőhöz viszonyítva kockázatmentesebbnek is látszott, mégis az esetleges gyors taktikai sikerek után nagyon könnyen stratégiai kudarcra járhatott volna.⁷

A legtöbb érv a nyugati fő támadási irány mellett szól, s végül Bocskai ezt is választotta. Eszerint a csapatok döntő többsége nyugat felé lendül támadásba, kelet és észak felé csak kisebb erők indulnak, amelyek igyekeznek lekötni az Erdélyben és a Szepességben állomásozó császári erőket. A nyugati irányban elért, az örökös tartományokat fenyegető katonai sikerek úgyis arra kényszerítik a császári udvart, hogy visszavonják Basta seregét a féltett területek védelmére, s így kilátástalanná válik az Erdélyben levő császári csapatok helyzete is, s a fejedelemség belső erői csekély külső támogatással fel tudják számolni Erdély területén a császári uralmat. A nyugat felé irányuló támadás előbbre viszi a Dunántúl megszerzésére irányuló hadműveletek mielőbbi megindítását is.⁸

A császáriak hadműveleti terve elsősorban Basta seregére, továbbá Kollonics erőire, az erdélyi csapatokra, a birtokukban levő erősségekre és a külföldi segítségre épült. Arra törekedtek, hogy amíg az Eperjes körül állomásozó sereget újonnan felállított csapatokkal és külföldi segélyerőkkel alkalmassá nem tudják tenni a mozgalom elleni döntő támadásra, addig a várak és megerősített városok védelmével megakadályozzák a szabadságharc újabb térhódításait.⁹ Számításukat azon-

⁷ Bocskai azt írta 1604. dec. 12-i id. levelében az erdélyieknek: „*Hadunk annyi vagyon, hogy ha az német császárnak alsó- és felsőmagyarországi hadainak ellene állhatunk vele, nem féljük hogy ott benn is olyan ellenségünk támadhasson, kinek ellene isten segítségével elégségesek ne lennénk.*” EOE. V. k. 361. o. Bocskai erdélyi terveivel kapcsolatban l. még Jeremiás moldvai fejedelem 1605. febr. 5-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., Bocskai 1605. ápr. 8-i utasítását Gyulaffy Lászlóhoz. MTT. XIX. k. 87. o., továbbá *Istvánffy M.*: Magyarország története. 1490—1606. (Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867.) 905. o.

⁸ L. Bocskai 1605. jan. 4-i lev. Bars vármegyéhez. TT. 1899. 560—561. o., *ub.*: 1605. jan. 22-i lev. a kolozsváriakhoz. *Jakab E.*: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888. 204. o., 1605. márc. 27-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 76. o., 1605. ápr. 8-án kelt leveleit Hasszán pasához, a tatár szultánhoz, Immerza agához és ápr. végén kelt levelét a török szultánhoz. uo. 76., 78., 88., 90., 95., 98., 118. o., továbbá *Gyulaffy L.*: Följegyzései. MHHS. XXXI. k. 34. o., *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. MHHS. XXX. k. 262. o., *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 596., 608. o.

⁹ Az 1605 januárjában Pozsonyban összegyűlt rendek azt javasolták: „*Ha inkább úgy látják jónak, hogy fegyverre bízzák a döntést, akkor két vagy több csapatot és megfelelő számú német lovasságot rögtön és a legnagyobb gyorsasággal Kolonich úrhoz kellene küldeni, amíg nagyobb megfelelő hadsereget nem lehet tobozozni, amely rögtön utána mehet ennek és amíg a szükséges nagyobb erőstíéseket nem lehet elküldeni Basta úrnak. Ennek hadserege épen és sértetlenül megmaradjon, mert ennek fennmaradásától függ Magyarországnak és más tartományoknak a fennmaradása is.*” Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 86—87. o.

ban már kezdetben erősen keresztülhúzta a katonaság gyors demoralizálódása. Basta december végén jelentette az uralkodónak, hogy seregből sokan abba akarják hagyni a hadjáratot, haza akarnak menni, s így égetően szüksége van újabb csapatokra.¹⁰ A megfelelő számú segélycsapatok küldése egyre később, a fizetetlen hadsereg pedig napról napra jobban zúgolódt, s egyre alkalmatlanabbá vált a szabadságharc elfojtását eredményező nagy támadáshoz. Az az erőtlén támadási kísérlet, amivel Basta január végén próbálkozott, már nem tudta komolyabban veszélyeztetni a mozgalmat.¹¹ Ilyen körülmények között a császári hadvezetés számára csak a védekezés megszervezése maradt meg, amellyel ki akarták húzni az időt a remélt idegen segítség megérkezéséig. Arra törekedtek tehát, hogy a rendelkezésükre álló katonasággal a várakat, városokat megerősítsék és a közlekedési utak lezárásával megpróbálják megakadályozni a hajdúk előretörését.¹² Ez utóbbi érdekében Basta már január 5-én rendeletet küldött Szepes vármegye rendeihez, amelyben megparancsolta: „mindjárt bizonyos és mennél több számú emberrel lehet az utakra menvén, voltaképpen bevágja és szüntelen őrizze kegyelmek hogy az ellenség az ő szándékjában és dolgában élő ne mehessen.”¹³

L. még Rudolf császár 1605. jan. 10-i lev. II. Christián választófejedelemhez. *Marczali H.*: Regesták a külföldi levéltárakból. Bp. 1882. 94. o., továbbá MOE. XI. k. 201. o., *Haizel K.*: Léva története a XVII. században. Léva, 1933. 16. o., *Jurkovich E.*: Besztercebánya és vidékének kalauza. Besztercebánya, é. n. 25., 27. o. Fontosabb várakkal kapcsolatban l. Magyar törvénytár 1602. évi 14. és 1604. évi 8. tc., továbbá *Demkó K.*: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. HK. 1914. 215—216., 220. o.

¹⁰ Basta 1604. dec. 30-i jelentése Rudolf császárhoz. i. m. II. k. 1762. sz.

¹¹ Basta 1605. jan. végén indított támadásának részleteit l. e fejezetben a későbbiek folyamán.

¹² L. ezzel kapcsolatban a Pozsonyi Kamara 1604. dec. 1-i lev. Bastához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1604. dec. 1. n° 8., ugyanaz 1604. dec. 7-i lev. br. Hofkirchen György ezredeshez. uo. n° 46., Basta id. 1604. dec. 30-i jelentését Rudolfhoz. i. m. II. k. 1762. sz. és *uő.*: 1605. jan. 4-i jelentését Mátyás főherceghez. uo. 1771. sz., Pozsonyi Kamara 1605. jan. 5-i lev. Besztercebányához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 5. n° 9., horvátországi rendek 1605. jan. 13-i végzését. MOE XI. k. 882. o., Basta 1605. jan. 12-i és jan. 14-i jelentéseit Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1783., 1789. sz., Pozsonyi Kamara 1605. jan. 16-i utasítása Baráthy István esztergomi kamarai tisztviselőhöz. OL. Pozs. Kam. 1605. jan. 16. no 43., Thurzó Miklós 1605. jan. 19-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., Pozsonyi Kamara 1605. jan. 22-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 22. no 70., Pálffy Katalin 1605. jan. 31-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: Rimay János államiratai. Bp. 1887. 116. o., Pozsonyi Kamara 1605. márc. 16-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. márc. 16. n° 78., Forgách Ferenc 1605. márc. 21-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 82., Pozsonyi Kamara 1605. márc. 27-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. márc. 27. n° 66.

¹³ Basta 1605. jan. 5-i rendelete Szepes vármegyéhez. i. m. II. k. 1773. sz.

Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitány azon fáradozott, hogy a hiányzó külföldi segítséget a még császári kézen levő vármegyék népével pótolja. „*Kapitány uram*” (ti. Kollonics) *sollicitálja minden portátul a két jó puskást és lovast, mentül hamarabb lehet a vármegye expediálja. Mindent csak a vármegyékkel akarnak véghez vinni, mind addig sajtoltják az szegény községet, hogy amikor legnagyobb szükségünk leszen, keveset avagy semmit eficiálhatunk nekik.*”¹⁴ Néhány nappal később a Habsburg-párti Thurzó György is aggódva írta, hogy a császár ugyan parancsot küldött a védekezésre, de „*igen nehéz ez, mikor immár az ellenség nyakunkon; elébb ha lett volna az, több haszon következhetett volna belőle*”.¹⁵

Mindebből láthatjuk, hogy Kassa sikertelen ostroma után egyre jobban kicsúszott a kezdeményezés a császári hadvezetés kezéből. Ez azért következett be, mert a császáriak a meglévő számbeli és minőségi fölényük dacára képtelenek voltak erőiket összpontosítani a mozgalom elleni döntő támadásra, s csupán időhúzó védekező harcot folytattak Bocskai katonáinak feltartóztatására. Az idő pedig a szabadságharcnak kedvezett, mert minden nap újabb tömegekkel növelte a mozgalom erejét, amíg a krónikus fizetatlenségben szenvedő császári sereg napról napra gyengébb lett. A császári hadvezetés nagyfokú passzivitása, tehetetlensége nagymértékben elősegítette Bocskai hadművelleti tervének sikeres megvalósítását, s így most már jóformán minden azon múltott, hogy milyen bátorságot és leleményességet, valamint gyorsaságot mutatnak fel a szabadságharc katonái a kapott feladatok végrehajtásában.¹⁶

¹⁴ Ostrosith András 1605. febr. 18-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43. L. még Kollonics Siegfried 1605. márc. 28-i lev. Thurzó Györgyhöz. uo. fasc. 65., továbbá *Haiczl K.*: i. m. 17. o.

¹⁵ Thurzó György 1605. márc. 2-i lev. Ostrosith Andráshoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz. L. még Thurzó Miklós 1605. márc. 30-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 47., továbbá Forgách Ferenc 1605. ápr. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. uo. fasc. 82.

¹⁶ „*A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek a harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vértüket ontják.*” Lenin: Művei. 31. k. 131. o.

Rhédey hadoszlopának harca

(1604. dec.—1605. febr.)

„... minthogy penig ez dolog annyira ment, hogy hadaink immár kegyelmetek felé közelgetnek, akarók, hogy kegyelmetek az mi kapitányunkkal Rédei Ferenczcel értsen egyet.”

Bocskai 1906. jan. 15-i lev. Bars vármegyéhez. TT. 1899. 560. o.

December közepén, alig néhány nappal Basta Eperjesre vonulása után a szabadságharc katonái támadásra indultak, hogy megvalósítsák a Bocskai által megjelölt hadműveleti célkitűzéseket. Egy sereg-rész Basta csapatait nyugtalanította gyakori támadásokkal,¹⁷ egy másik az Erdély birtoklása szempontjából kiemelkedően fontos *Szatmár* várát, valamint *Husztot* zárolta körül,¹⁸ a harmadik seregrész pedig nyugati irányba tört előre. Ez az utóbbi azt a feladatot kapta, hogy nyomuljon előre a Bódva—Sajó—Ipoly völgyében, Kassa—Szendrő—Putnok—Fülek—Szécsény—Drégelypalánk—Korpona vonalában, foglalja el a bányavidéki véghelyeket, majd forduljon északnak, csatlakoztassa a bányavárosokat és vágja el Basta utánpótlási vonalait.

A nyugati hadoszlopra háruló feladat meglehetősen nagy volt. Ostromszerek nélkül kellett erős várakat elfoglalni, olyanokat, amelyeket nemegyszer hatalmas hadseregek is eredmény nélkül ostromoltak. A feladat végrehajtására induló sereg ugyanakkor meglehetősen kis létszámú volt, alig 2000 fő,¹⁹ de Bocskai számíthatott az erősségek-

¹⁷ L. a „Harcok Eperjes környékén” c. alfejezetet.

¹⁸ Bővebben l. a VIII. fejezetben foglaltakat.

¹⁹ Rhédey hadoszlopának létszámával kapcsolatban különböző adatok állnak rendelkezésünkre. Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i levelében azt írta Thurzó Györgynek, hogy Rhédey „12 száz hajdúval válogatottal” indult meg, de a parasztságból már sokan csatlakoztak hozzá. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103. Pogrányi Benedek febr. 24-én már 10 000 főnek írja Rhédey seregének számát a török és tatár segélycsapatokkal együtt. uo. fasc. 105. Szamosközy szerint „Bocskay, kétezer embert küldött Réday Ferencz mellé, kit azelőtt egy héttel bocsátott fel Kassáru az hódoltatásra Karácson előtt.” Más helyen „Az Duna melletti hat ezer hajdúk gyülekeztek volt össze, azok is Rédei mellé állottak.” (i. m. MHHS. XXX. k. 327—328. o.) Gyulaffy L. 4000-nek írja e hajdúk számát (i. m. MHHS. XXXI. k. 42. o.) L. még *Szülőgyi S.*: i. m. V. k. 596. o. 1605 végére Rhédey katonáinak létszáma török—tatár segélycsapatok nélkül 9950 főre emelkedett. OL. Hoffinanz ... fasc. 15.433. fol. 743.

ben levő magyar végvári katonák támogatására és az előnyomulási irányban fekvő területek lakosságának csatlakozására. A hadoszlopot Rhédey Ferenc, az egykori füleki kapitány vezette, akire jól emlékeztek még e vidéken, s aki kiváló képességgel rendelkező hadvezér és a szabadságharc ügyének sziklaszilárd híve volt.²⁰ Mindezek a körülmények reményt nyújtottak ahhoz, hogy a kezdetben kis létszámú, tüzer-séggel nem rendelkező seregrész sikeresen meg tudja majd oldani a reá háruló feledatokat.

Nem tudjuk pontosan, hogy melyik napon indult el Rhédey hadoszlopa a Kassa melletti táborból. Egy december 16-án kelt levélben azt olvashatjuk, „*az Alföldi hadnak az elei Törökkel és Tatárral elvegy Rimaszombatban érkezett, honnan Gács és Tamássi felé gyakor jargallásokat miélnék, de senkit sem kárral sem nyomorúsággal nem illetnek a föld népe közöl, parancsolván nekik, hogy vesztge legyenek és senkitől ne féljenek az ő pártokon valóktól*”.²¹ Az előhadat kevésse lemaradva követte a sereg zöme is. Rhédey katonái Szádvárat, melyből a 110 főnyi német őrség a hajdúk közeledésének hírére megfutott, birtokukba vették.²² Ezután Szendrő várát zárták körül, mely Abauj és Torna vármegyék védelmi kulcspon-tja volt, s Lahy kapitány védte a Stahremberg ezredből való gyalogosokkal.²³ A körülzárt vár alatt csak csekély számú katonaság maradt, a többiek folytatták előnyomulásukat nyugat felé. Karácsonyig elfoglalták az egész Gömör és Kishont vármegyét,²⁴ s 24-én éjszaka megjelentek Fülek vára alatt.

Fülek, mint a bányavidéki végvár-vonal egyik legfontosabb erőssége, békeidőben is 500 főnyi védősereggel rendelkezett, amely komoly ellenállást tudott kifejtetni erős ellenség ostromával szemben is. A vár parancs-

²⁰ L. Komáromy A.: Rhédey Ferenc váradí kapitány. HK. 1894., továbbá Pethő G.: Magyar Krónika. (Geréb L.: A hazai osztályharcok irodalma. 260. o.)

²¹ Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhöz. Eckhardt S.: Rimay János összes munkái. Bp. 1955. 236. o. L. még Ferenczy Z.: Rimay János. Bp. 1911. 51. o. — Rimay János költő és katona 1605-ben a szerencsi országgyűlés idején csatlakozott a szabadságharchoz. Bocskai belső környezetébe került. A szabadságharc után többször járt követségben a törököknél. Meghalt 1631-ben.. Életrajzát l. Ferenczy Z.: Rimay János. Bp. 1911.

²² Istvánffy M.: i. m. 905. o.

²³ L. Demkó K.: i. m. HK. 1914. 221. o., Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 262. o., Mátyás főherceg 1605. jan. 2-i lev. Basta-hoz. i. m. II. k. 1768. sz. Szendrőt 1605. jan. 5-én a védők feladták anélkül, hogy a kapitány riadót dobol-tatott volna, holott nem hiányzott a lőszer és élelem se. Lahy kapitány január 12-én vonult be embereivel Basta eperjesi táborába, ahol eljárást indítottak ellene. L. Basta 1605. jan. 13-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1783. sz., valamint Tagebuch . . . 308. o., továbbá Gyulaffi L.: i. m. MHHS. XXXIII. k. 42. o.

²⁴ L. Jelitsch Miklós divényi kapitány 1604. dec. 24-i lev. a bányavárosok-hoz. Pályi P.: Emlékkönyv az 1605. évi korponai országgyűlés három százados évfordulójának emlékére. Ipolyság, 1905. 11. o.

noka Honorius Tannhausen²⁵ kapitány volt. Rhédey, aki jól ismerte az erősséget füleki kapitánysága idejéből, tisztában volt azzal, hogy tüzéség nélkül vajmi kevés reménnyel lehet a várat ostrom alá venni. Nem is gondolt rendszeres ostromműveletekre, hanem az volt a szándéka, hogy a várost kézrekerítve a várat elzárja a külvilágtól, s így kényszeríti az ellenséget élelemhiány miatt a feladásra. December 24-én éjszaka hirtelen megjelent a vár alatt, a palánkkal körülkerített várost megrohanta és elfoglalta. A városban levő német őrséget nagyobb részben felkoncolták, s csak kevesüknek sikerült bemenekülni a várba. Rhédey a várat a környékbeli föld népével szorosán körülzárta, majd miután látta, hogy az őrség nem hajlandó megadni magát, az előnyomulási haladéktalan folytatását határozta el. A sereg zömét magával vitte, Füleket körülzárására pedig visszahagyta Bosnyák Tamást²⁶ 3—400 lovas és gyalogos hajdúval, akikhez gyövidesen csatlakoztak az önként kaput nyitó Szécsény²⁷ és Nógrád²⁸ végvárai katonái Géczy András és Becse Gergely kapitányok vezetésével, majd az egri Dervis hég 50 janicsárral, 25 lovassal és két öreg ágyúval.²⁹

²⁵ Honorius Tannhausen füleki kapitány a magyarokkal rokonszenvező császári tiszt volt. A szabadságharchoz való csatlakozásra már 1604 novemberében hajlandóságot mutatott, de Basta bekövetkező támadása elhalasztotta ezt. Füleket feladása után végérvényesen Bocskaihoz állt, s a szabadságharc után is mint hajdúkapitány tevékenykedett. L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 251. o., Basta 1605. márc. 15-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1840. sz. és hajdúkapitányok 1608. febr. 24-i hitlevelét. HK. 1893. 79. o.

²⁶ Bosnyák Tamás, Illésházy István unokaöccse 1600. előtt Surány várának birtokosa és kapitánya volt. 1604—1605 telén csatlakozott Rhédey csapataihoz. Kétkulacos magatartást tanúsított. Füleki kapitányságát megtartotta a szabadságharc után is. 1609-ben bárói rangra emelték. L. *Ernyey J.*: Tótnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok. Bp. 1923. 4. o., *Ipolyi A.*: i. m. 116. o., OL. Hoffinanz. fasc. 15.433. ápr. köteg, A nagyárolyi gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. k. 28—29., 43—46. o., *Komáromy A.*: A szécsényi árulás. HK. 1896. 181. o.

²⁷ Szécsény őrsége békeidőben 400 fő volt. Géczy András kapitány december 27-én a várban levő németeket levágatta és katonáival Rhédeyhez csatlakozott. *Komáromy A.*: A bányavidéki véghelyek 1610-ben HK. 1893. 687. o., *Szamosközy I.*: i. m. TT. 1889. 324. o., Korpona város 1604. dec. 28-i lev. Selmecbányához. *Pályi P.*: i. m. 11. o., Thurzó György 1604. dec. 29-i lev. feleségéhez. Thurzó levelei II. k. 125. o., Mátyás főherceg 1605. jan. 2-i lev. Bastához, amelyben azt írta: „... Den 27. Decembris das Grenzhaus Szécsén auch mit Gewalt eingenommen, alle deutsche niedergehaut.” i. m. II. k. 1768. sz.

²⁸ Nógrád vára 300 fős őrséggel rendelkezett. Csatlakozásának pontos idejét nem ismerjük, de körülbelül 1605. január második felében történt, ugyanis Bocskai jan. 14-i levelében még nem említi, viszont a jól értesült *Szamosközy* azt írja (i. m. MHHS. XXX. k. 327 old.) Korponával és Szendrővel egy időben került Bocskai kezére. L. még *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 42. o., továbbá Bocskai 1605. jan. 14-i lev. Lalla Mohamedhez. MTT. XI. k. 169. o.

²⁹ Füleket őrsége mintegy 350—400 német katona volt. A város megrohanásával és körülzárásával kapcsolatban l. Mátyás főherceg 1605. jan. 2-i id. lev. Bastához. i. m. II. k. 1768. sz., továbbá *Istvánffy M.*: i. m. 905. o., *Szamosközy I.*:

Az önként kaput nyitó várak száma rövidesen bővült. Hamarosan Bocskai kezére került Gyarmat³⁰ és Drégelypalánk,³¹ majd Csábrág³² és Szitnya,³³ s január első napjaiban Rhédey már Korpona előtt állott. A császári hadvezetés szinte bémultan szemlélte a hajdúk nagy sikereit, a szabadságharc katonáinak nem várt iramú gyors előrejutását. A bányavidék védelmével megbízott Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitány december 30-án kétségbeesetten írta Thurzó Györgynek, hogy az egész vidék „mind oda leszen ez féle pártos árulók miatt, az mint az szécsényiek is cselekedtek ben az németséggel, melyeket magok vagdaltak le. Irtam mindenfelé az vármegyéknek, hogy hamarsággal hozzám jöjjenek, én magam is innét (Zólyomról) mindjárt indulok Korponára.” A vármegyék lakosságát azzal akarta mozgósítani Bocskai katonái ellen, hogy „az török gyülekezik Pestre, Budára, amelyek ezekkel az pártos latrokkal egyetemben portyázni akar, ez okáért kívántatik, hogy mindnyájan fel-támadván... oltalmazunk magunkat”.³⁴ A vármegyei csapatok azonban csak gyéren gyülekeztek, s a Pozsonyi Kamara jelentése szerint január első napjaiban Kollonicsnak alig volt 600 lovasa a bányavárosok védelmére.³⁵ Az Alsómagyarországon állomásozó császári zsoldosok létszáma pedig közel 6000 fő volt, csakhogy ezeket a Bécs közvetlen védelmét biztosító várakban és városokban tartották, s Kollonics segítségére nem küldtek számottevő erejű katonaságot.³⁶

i. m. MHHS. XXX. k. 309. o., *Rónai Horváth J.* : i. m. HK. 1893. 603—604. o., *Komáromy A.* : i. m. HK. 1894. 178. o.

³⁰ Gyarmat castellum volt, békeidőben 250 főnyi őrséggel. A korponaiak szerint Gyarmat már dec. 27-én csatlakozott Bocskaihoz, de Kollonics Siegfried még dec. 30-án nem tudott bizonyosat erről. L. *Komáromy A.* : i. m. HK. 1893. 688. o., továbbá Korponaiak 1604. dec. 28-i lev. Selmecbányához. *Pályi P.* : i. m. 11. o. és Kollonics Siegfried 1605. dec. 30-i lev. Zólyomról Thurzó Györgyhöz OL. Thurzó cs. lt. fasc. 65.

³¹ Drégelypalánk szintén castellum volt, mintegy 200 főnyi őrséggel. Kovács Boldizsár kapitánya 1604. dec. 28—29-én csatlakozott az őrséggel együtt a szabadságharchoz. L. *Komáromy A.* : i. m. HK. 1893. 686. o., továbbá *Istvánffy M.* : i. m. 905. o., Kollonics Siegfried 1604. dec. 30-i lev. a bányavárosokhoz *Pályi P.* : i. m. 11. o., 1605. jan. 4-én kelt jelentését. *Marczali H.* : i. m. 94. o. és a Pozsonyi Kamara ugyanaz napi lev. a prefectushoz. OL. Pozs. Kam. Exped. 1605. jan. 4. n° 7.

³² Csábrág várkastély 1605. jan. 1-ig került a hajdúk kezére. L. *Pályi P.* : i. m. 11. o., továbbá Pozsonyi Kamara 1605. jan. 4-i jelentését az Udvari Kamarához. OL. Pozs. Kam. Exped. 1605. jan. 4. n° 6.

³³ Szitnya jan. 4-ig történő elfoglalásával kapcsolatban l. OL. Pozs. Kam. Exped. 1605. jan. 4. n° 6.

³⁴ Kollonics Siegfried 1604. dec. 30-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 65.

³⁵ Pozsonyi Kamara 1605. jan. 4-i jelentése az Udvari Kamarához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 4. n° 6.

³⁶ Az Alsómagyarországon tartózkodó idegen zsoldosok létszámával kapcsolatban l. *E. Heischmann* : i. m. 228—260. o.

Rhédey, amint értesült az alsó-magyarországi főkapitány harcias szándékáról, nyugodtan fogadta a hírt. „*Megérttetem az kegyelmed levelelből — írta január 2-án Thurzónak —, hogy Kollonich uram ő nagysága hadával engem meg akarna keresni, ha szintén én nem keresném is ő nagyságát. Azért uram, kegyelmednek akarom megjelenteni, hogy én is az én kegyelmes uramnak itt oly szín hadával vagyok hogy ő nagysága ha reám jön mint ellenség, hátra nem megyek előtte, hanem szembe leszünk és bátor beszélgessünk egymással.*”³⁷ E napon Rhédey a Némethy Gergely, Dobozy Márton, Ecsdi Benedek, Újvári Miklós, Katona Tamás, Olajos István, Náry János, Barajcsy János, Barbél Ferenc kapitányok és hadnagyok parancsnoksága alatt álló 2000 hajdúval Bozókon tartózkodott,³⁸ s felszólította Korpona városát a mozgalomhoz való csatlakozásra. A polgárok rövid idő alatt megegyeztek a szabadságharc katonáival, s január 3-án el is készült a kapitulációs levél. Ebben „*Rhédey Ferencz, az Tekéntetes és Nagyságos, kiss Marjai Botskai István Urunknak Erdély ország Fejedelmének, Székelyeknek Fő Ispánnyanak, Magyarországnak nagyobb része Urának Fő-kapitánya; és fejenjént az hadnagyok egy rész hadának*” biztosították a korponaiak vallásszabadságát, egyéb szabadságjogait és privilégiumait, valamint gazdasági javaik megtartását. Kötelezték magukat, hogy a városba 40—50 lovasnál több nem megy be, a védelem segítségére érkezett katonákat békével elbocsátják, senkit sem kényszerítenek fegyverfogásra, ha az ellenség támad megoltalmazza a városiakat, és az elvitt marhákat megtérítik.³⁹ A kapitulációs levelet 3 hajdú hozta Korponára. Másnap, 4-én lakomát csaptak, majd a selmebányai és körmöcbányai katonákat, akik írást kaptak a bírótól, hogy becsülettel viselkedtek Korponán, hazabocsátották. Ezek után Rhédey bevonult a városba, amely néhány héten keresztül a hajdúcsapatok hadműveleti központja lett.⁴⁰

Korpona önkéntes kapunyitása nagyon megrendítette Kollonics Siegfriednek a bányavárosok további megtarthatóságába vetett hitét. Január 4-én azt jelentette Léváról, hogy Korpona után most Selmebányán van a sor, amely legfeljebb egy-két napig tarthatja csak magát. Segítséget nem nyújthat, mert egy magyarban sem lehet bízni. Ha a megyék felülnek is, egyik sem von kardot. Lévát mindvégig tartani

³⁷ Rhédey Ferenc 1605. jan. 2-i lev. Bozókról címzés nélkül. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

³⁸ L. Istvánffy M.: i. m. 905. o.

³⁹ Korpona kapitulációs levelét l. Győri tört. és rég. füz. 1863. II. k. 322—324. o.

⁴⁰ Korpona csatlakozásával kapcsolatban az idézettekén kívül l. még Pályi P.: i. m. 11—12. o., Matunák M.: Korpona várkapitányai. Korpona 1901. 36. o., M. v. v. Hont vm. 324. o.

fogja a hajdúk ellen.⁴¹ A Pozsonyi Kamara Besztercebányát bízta az ellenállásra s azt ígérte, hogy 3 zászlóaljnyi segítséget küld a város védelmére.⁴²

Rhédey Korpona megszerzése után folytatta az előnyomulást. Január 6-án vagy 7-én megtámadta Lévát, de mivel azt tapasztalta, hogy Kollonics erősen védelmezi a várat, s ostromszerek híján ellene nem boldogul, felgyújtotta a várost,⁴³ s *Végles* felé vonult, melyet 8-án védői fel is adtak neki.⁴⁴ Ezek után visszatért főhadiszállására Korponára, de hajdúi szerteszáguldottak a vidéken, s egymásután hódoltatták a falvakat. Január első felében a császárpárti rendek már ijedten jelentették Rhédey hajdúiról: „*Ahogy a napok múlnak, egyre nagyobb és szélesebb területen haladnak előre: a végvári vidék elfoglalása után már a bányavárosokat és a szomszédos megyéket egészen a Pozsony közelében levő helyekig az elszakadásra bízatták, hogy ha törekvéseiknek ellent nem állunk, attól kell félni, hogy Nyitrából, amit most keményen szorongatnak, kiindulva, egész Pozsonyig előretörnek és azt elfoglalva átkelnek a Dunán vagy a Morván és a szomszédos tartományokat is feldőlják.*” Előretörésüket nagyon megkönnyíti az a körülmény, hogy „*nemcsak a tömegeből és a tudatlan népből, hanem a katonák és nemesek soraiból is sokan hozzápártolnak*”. A „*tűzvész*” Bars, Nyitra és Pozsony megyék közelében lángolt fel legjobban.⁴⁵ A jelentésben szereplő „*pártosok*” részint Rhédey seregéből valók voltak, részint pedig más hajdúk és a mozgalomhoz nagy szívvvel hajló jobbágyok, akik egyre nagyobb területeken igyekeztek megmozdulásokat támasztani. Pethe Márton helytartó január 11-én intette Thurzó Györgyöt, hogy lépjen fel erélyesen a birtokán „*félelem nélkül*” tartózkodó hajdúk ellen, akik mind Bocskai „*latrainak*” elközelségét várják.⁴⁶

⁴¹ Kollonics Siegfried 1605. jan. 4-i jelentése Léváról. *Marczali H.*: i. m. 94—95. o.

⁴² Pozsonyi Kamara 1605. jan. 5-i lev. Besztercebánya bírójához és tanácsához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 5. n° 9. A császáriak védekezésével kapcsolatban l. még *Jurkovich E.*: Besztercebánya és vidékének kalauza. Besztercebánya, é. n. 25. o. és *uő.*: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs, 1929. 78—79. o., továbbá Pozsonyi Kamara 1605. jan. 16-i utasítását Baráthy Istvánhoz, valamint jan. 19-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. 1605. jan. 16. n° 43, és jan. 19. no 57., Thurzó Miklós 1605. jan. 19-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

⁴³ *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 182. o., *Gyulaffy L.*: i. m. XXXIII. k. 42. o.

⁴⁴ *Pályi P.*: i. m. 12—13. o., *Istvánffy M.*: i. m. 905. o. L. még Mátyás főherceg 1605. jan. 6-i lev. Rudolf császárhoz, valamint Thurzó György 1605. jan. 7-i lev. Mátyás főherceghez. MOE. XI. k. 98—103. o.

⁴⁵ Császárpárti rendek 1605. januári előterjesztése. MOE. XI. k. 82—84. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 86—87. o.

⁴⁶ Pethe Márton 1605. jan. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. L. még Basta 1605. jan. 12-i tárgyalási feltételeit. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 27. és MOE. XI. k. 23. o.

Január közepén Bocskai büszkén írta Lalla Mohamed nagyvezérnek: „*Egy rész hadamat csak minap bocsátám az felső Magyarországra, és közel tizenöt erős várakat vetek meg számunkra.*”⁴⁷ Még ugyanazon a napon felhívta a Rhédey csapatainak előnyomulási irányában fekvő vármegye rendeit; „*minthogy pedig ez dolog annyira ment, hogy hadaink immár kegyelmetek felé közelgetnek, akarók, hogy kegyelmetek az mi kapitányunkkal Rédei Ferenczcel értsen egyet*”.⁴⁸

Az elért sikerek végre megmozdították a császári hadvezetést is. Összevonták az alsómagyarországi katonaság tekintélyes részét, s a csapatok Pogrányi Benedek⁴⁹ parancsnoksága alatt megindultak, hogy a bányavárosok között portyázó hajdúcsapatokat kiszorítsák arról a területről. „*Az bányavárosokat az pártosok annyira elnyomorították volt — írta Pogrányi —, hogy ha oda nem érkeztem volna, vagy fejet kellett volna nekik hajtani vagy el kellett volna pusztulni.*” Azonban hogy sikerült Szitnya várát visszafoglalni, a bányavárosok is fellélegeztek. Ezután Zólyom vármegyébe ment, mert az ottaniak is „*nagy félelemben voltak*”, de kénytelen volt elvonulni onnan, mert a hajdúk ismét Lévához közeledtek. „*Naponként többülnek, az mi földünkön is menten mennek hozzájuk*” — panaszkolta elkeseredetten, s hozzátette —, arra törekednek, hogy az urakat és nemességet el rontsák, semmivé tegyék, marhájukat elpredálják, vagy hozzájuk hajtásák őket. Kollonics főkapitány igyekszik ellenállni nekik, de nem tud indulni, mert a vele levő magyar lovasokban és gyalogosokban nem bízhat. „*Ha a német jegyveresek és gyalogosok nem érkeznek, féltem oda az mi földünk is.*”⁵⁰

A császári seregnek a bányavárosok megtartására irányuló akciója ha el is odázta e városok csatlakozását a szabadságharchoz, arra semmiképpen sem volt alkalmas, hogy véglegesen megállítsa Rhédey csapatainak előnyomulását. Miután a bányavárosok vidékén erős császári ellenállás bontakozott ki, Rhédey elhatározta, hogy nyugati irányba folytatja tovább a támadást. Korponai kapitánya, Kovács Demeter január 25-én kiáltványt intézett a Garamon túl való falukhoz és városokhoz, amelyben keményen megparancsolta: „*Az én levelem látván mindjártst jötteen jöjjetek, ha fejeteket, gyermeketek, feleségeteket szeretitek,*

⁴⁷ Bocskai 1605. jan. 14-i lev. Lalla Mohamedhez. MTT. XI. k. 169. o.

⁴⁸ Bocskai 1605. jan. 14-i lev. Bars vármegye rendeihez. TT. 1899. 560—561. o.

⁴⁹ Pogrányi Benedek, 1593—94-ig korponai, 1598—1602-ig nógrádi kapitány volt. A szabadságharc idején a császáriak oldalán harcolt. 1608-ban Dunán-inneni vicekapitány volt. L. Nagy I.: i. m. 9. k. 385. o., HK. 1893. 89. o.

⁵⁰ Pogrányi Benedek 1605. jan. 22-i lev. Léváról Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. L. még Thurzó Miklós 1605. jan. 19-i lev. Bajmócról Thurzó Szaniszlóhoz, uo. fasc. 103., Semberi János 1605. jan. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz uo., Pozsonyi Kamara 1605. jan. 22-i jelentése az Udvari Kamarához és Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. jan. 22. n° 70, 93!

*hát mindjárt megghódoztatok és be jertek hozzám. Mert ha be nem jöttök, mind tüzzel és fegyverrel rajtatok leszek az ti engedetlenségtek miatt.*⁵¹ A következő napon maga Rhédey írt a Bars megyeieknek, s felhívta figyelmüket, hogy Bocskai „*minemü derék haddal*” bocsátotta őt erre a földre, „*annak okdért, hogy bizonyoson végére mennék, kicsodák akarának az keresztyén magyar nemzet mellett ő nagysága felindult jó akaratjával egyet érteni és kik nem*”. Kérte őket, tekintsék szép lakóhelyeiket, tartományuk épségét, s mutassanak hűséget Bocskaihoz és a mozgalomhoz.⁵²

A hajdúk átkeltek a Garamon, s január 28-án már *Kistapolcsányban* voltak.⁵³ „*Naponként többülnek — írta Pogrányi Benedek — és oly szín néppel vadnak, hogy még magának Bocskainak sincsen olyan számos népe, mert az végbeliek mind velek vadnak, valahol jó csatázó legények voltak, azok velek vadnak. Mi mellettünk csak az alja vagy az népek, azok is inkább hajlanak az pártosokhoz, hogysem mint mihozzánk. Az hajdúság kik mellettünk voltak, mind el álltanak mellőlünk és az pártosokhoz mentenek. Többen ezernél mentek el.*” Az a szándékuk, hogy Nyitra felé vonuljanak, s bizony, ha a császár nem küld jelentős segítséget, egészen Pozsonyig feljutnak, mert nem tudja őket feltartóztatni senki sem.⁵⁴ Február 5-én a Nyitra várában szorongó Forgách Ferenc⁵⁵ püspök már aggodalomtól eltelve tudatta Thurzó Szaniszlóval,⁵⁶ hogy a hajdúk Nyitra körül vannak, „*az falukat széjjel eskettetik*”, s Nyitra várát akarják elfoglalni.⁵⁷

⁵¹ Kovács Demeter Korponai főkapitány 1605. jan. 25-i kiáltványa. OL. Exped. Camerae 1605. jan. n° 93.

⁵² Rhédey Ferenc 1605. jan. 26-i felhívása Bars vármegyéhez. TT. 1899. 561. o. A megyei közgyűlés 1605. jan. 29-i határozatát l. uo. 562. o.

⁵³ L. Hosszútothy István 1605. jan. 28-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 46. Leírja, a hajdúk olyan váratlanul érkeztek, hogy „*Lithasy István is csak egy ingben és lábravalóban szaladott el ott való házatul, mindenében zsákmányt tettek*”.

⁵⁴ Pogrányi Benedek 1605. febr. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Azt írja, hogy a hajdúk Léva várát is kevés híjján elfoglalták. A prefectust, aki a várból rájuk támadt, megölték. Erősen puskáztak a várvédőkre, majd Kollonics birtokán jónéhány ezer forintnyi kárt tettek.

⁵⁵ Forgách Ferenc (1566—1615.) előbb esztergomi kanonok, 1596-tól nyitrai püspök volt, később esztergomi érsek, majd bíbornok lett. A szabadságharc idején várát, Nyitrát védte Rhédey csapatai ellen. L. Nagy I.: i. m. 4. k. 206—207. o.

⁵⁶ Thurzó Szaniszló (1576—1625.) korának nagyműveltségű férfja volt. 1605 nyarán csatlakozott a szabadságharchoz. 1614-től Szepes vm. főispánja, 1622-ben nádorrá választották. L. Nagy I.: i. m. 11. k. 207. o.

⁵⁷ Forgách Ferenc 1605. febr. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. L. még Thurzó György 1605. jan. 27-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz uo. fasc. 103., Pálffy Katalin 1605. jan. 31-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: i. m. 116. o., Pozsonyi Kamara 1605. febr. 21-i lev. Bastához. OL. Pozs. Kam.

A lavinaként előre zúduló hajdúcsapatokat Kollonics Siegfried főkapitány kétségbeesett erőfeszítéssel igyekezett megállítani. *Lévát* és a bányavárosokat egyelőre sikerrel megvédte, s január 31-én *Garamszentbenedeket* szállta meg német csapatokkal. A következő napokon komáromi és érsekújvári katonákkal erősítették meg a védelmi állást.⁵⁸ Kollonics azt hirdette mindenfelé, hogy megtámadja a hajdúkat, kiűzi őket erről a vidékről és az elfoglalt várakat mind visszaveszi tőlük.⁵⁹ A gyors sikerbe vetett reményét nyilvánvalóan azok a hírek növelték, melyek szerint Basta megtámadta Bocskait, s győzelmet aratott csapatai felett.⁶⁰ Ezek az értesülések fellelkesítették a Nyitrán tartózkodó Pogrányi Benedeket is, aki biztatta Thurzó Györgyöt, hogy most inszurgáljon a nemesség, mert most könnyű lesz visszaszerezni az elvesztett végvárakat.⁶¹ A nemesek azonban nem lelkesültek a hajdúk elleni harcra, s zugolódtak amiatt, hogy a császáriak „mindent csak az vármegyékkel akarnak véghez vinni”.⁶² Így a Zólyomra siető Pogrányi Benedek kénytelen volt megállapítani, hogy hiába készülődnek a hajdúk ellen, nincs megfelelő erejük hozzá; mert Kollonics mellé semmi segítséget nem küldenek. A „pártosok” pedig az egri basával, törökkel, tatárral együtt lehetnek 10 000-en is. „Ha isten nem áll ellenek ezt a vármegyét (ti. Zólyom megyét) semmivé teszik”, s a többi is ennek a sorsára jut.⁶³

Február második felében valóban volt némi megtorpanás Rhédey csapatainak nyugati irányba történő előnyomulásában.⁶⁴ Ennek okai között szerepet játszott az a körülmény, hogy Rhédey egy kevés ideig pihentetni akarta az egész télen keresztül harcoló katonákat, s egy részüket téli szállásra küldte.⁶⁵ Ugyanakkor igyekeztek arra is, hogy

Exp. 1605. febr. 21. n° 73., valamint *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 183. o. és *Bucsányi Pál* 1605. febr. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

⁵⁸ Esztergomi kápt. lt. Reg. min. 1605. g. 33—35. *Közli Haiczl K.*: i. m. 17. o.

⁵⁹ Thurzó György 1605. febr. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

⁶⁰ L. pl. Thurzó György 1605. febr. 18-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. uo. *Azt írta, több felől hoztak híreket, hogy a hajdúságnak némely részét megverték, s ezért e földről is visszavonulnak. Nem kell félni. Kollonics Zólyomból Korpona ellen indul.*

⁶¹ Pogrányi Benedek 1605. febr. 7-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

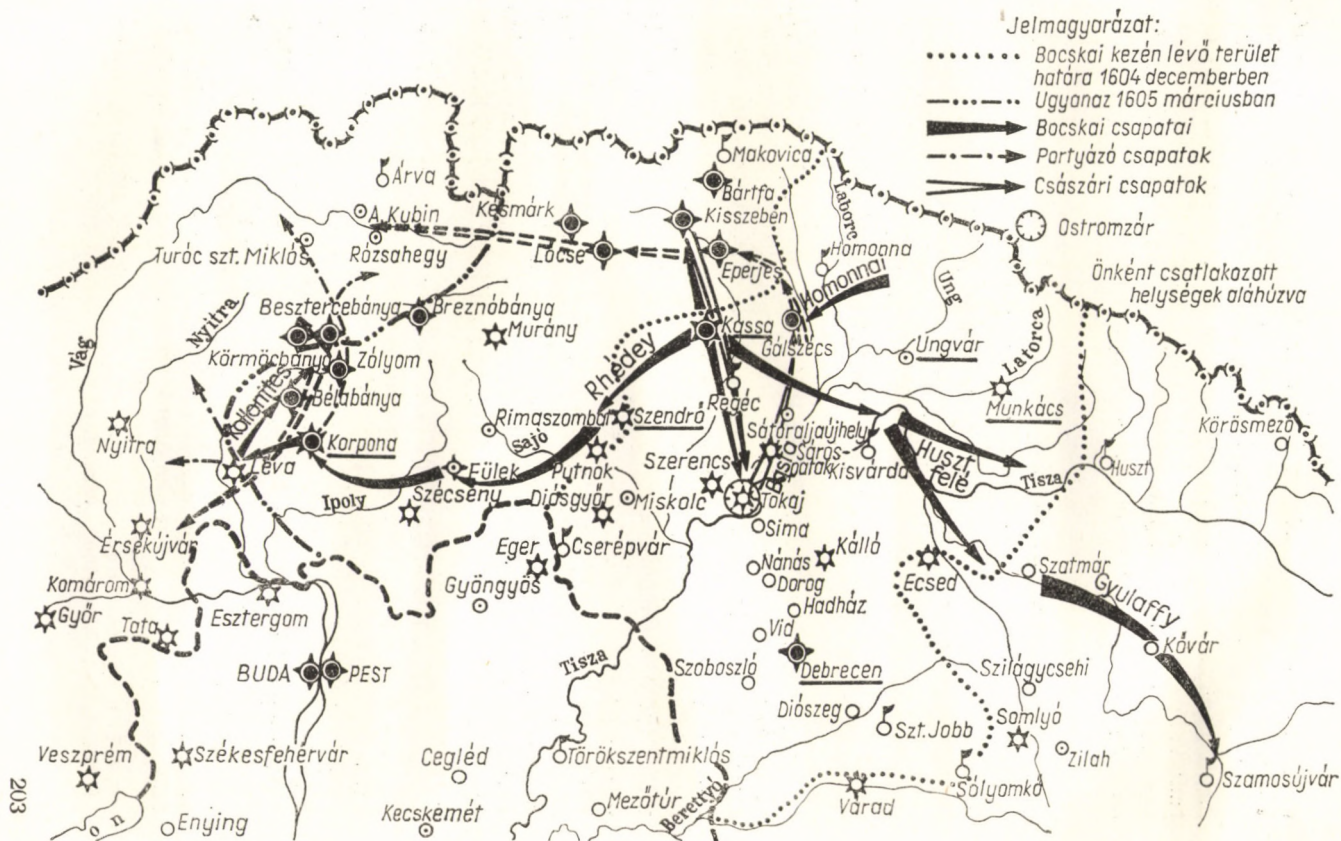
⁶² Ostrosith András 1605. febr. 18-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.

⁶³ Pogrányi Benedek 1605. febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

⁶⁴ 1605. febr. 24-én Rhédey Ferenc Gácson tartózkodott. OL. Rhédey cs. lt. 1605.

⁶⁵ L. Pogrányi Benedek id. 1605. febr. 7-i lev. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

A téli hadjárat hadműveletei

a hátuk mögött levő még meg nem hódolt várakat kézre kerítsék. Visszafoglalták *Szitnyát*, s arra törekedtek, hogy a *füleki* vár védőinek ellenállását is megtörjék.⁶⁶ Végül, de nem utolsósorban, kétségen kívül megtorpanásra készítette az előnyomulókat Basta támadása, mert nem tudták, hogy az milyen eredményeket ér el, s nem kell-e esetleg a Kassa környéki csapatok segítségére sietni, amelyekre vereséget akart mérni az eddig Eperjesen tétlenkedő császári hadvezér.

Harcok Eperjes környékén, Basta támadása
(1604. dec.—1605. febr.)

„Négyezer magával Balázs (Lippai) indula,
lovon menni ő senkit nem hagyja,
Gyalog forgódást gyorsabbnak gondolá,
tudja németet házban tapasztolja . . .”

„Bocskai Istvánról szóló históriás ének.” *Geréb L.*: i. m.
276. o.

Azokban a napokban, amikor Rhédey katonái megindultak a végvárak és a bányavárosok elfoglalására, megkezdődtek a harcok Basta Eperjes környékén beszállított csapatai ellen is. A császári sereg a Tarca völgyében fekvő *Eperjes* és környékének birtoklásával megakadályozta Bocskai csapatainak északi irányba történő előnyomulását, uralni tudta a Gömör-Szepesi Érchegységtől északra fekvő területet, a gazdag szabad királyi városokat és egyben nyugtalanító közelségben volt a szabadságharc kassai központjától. Hadműveleti szempontból könnyen kiindulási bázisa lehetett egy *Kassa—Tokaj—Várad*, vagy *Kassa—Szatmár—Szamosujvár* irányú császári támadásnak, amely kettévágja a szabadságharc katonai és politikai bázisát; elvágja Rhédey csapatait minden utánpótlástól és megszilárdítja az ingadozó Erdélyben a Habsburg uralmat.

Bocskai nyilvánvalóan felismerte ezeket a veszélyes lehetőségeket, de nem nagyszámú, harchan járatlan seregével nem kockáztathatott nyílt ütközetet Basta ellen. Ehelyett arra törekedett, hogy a bányavárosok felé előnyomuló Rhédey hadoszlopával leköttesse a Basta segítségére induló császári csapatokat, elvágassa az Eperjesnél állomásozó sereg utánpótlási vonalait. Emellett méltán számíthatott arra, hogy a nyugat felé előretörő csapatok támadása végül is Basta hadának visszarendelésére kényszeríti a császári hadvezetést. Mindaddig azonban, amíg Rhédey hadszlopa ezeket a célkitűzéseket meg nem valósítja, szükséges volt Basta számbajöhető támadási irányainak lezárása és

⁶⁶ L. a Pozsonyi Kamara 1605. márc. 1-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. márc. 1. n° 4.

seregének helyhez kötése. Ennek érdekében szoros ostromzár alá vetette Tokajt és Szatmárt,⁶⁷ s ugyanakkor csapatokat indított támadásra az Eperjes környékén szétszórva táborozó császári katonák ellen azzal a céllal, hogy gyakori rajtaütésekkel helyhez kössék, fárasszák, fogyasztsák és demoralizálják azokat.

Basta seregének harcértéke decemberben egyre csökkent. A hideg idő, a fizetlenség és a nyugtalanság mind nagyobb mértékben demoralizálta a katonákat. Basta mint tapasztalt hadvezér már meglehetősen korán felfigyelt a bekövetkező veszélyekre, s december 9-én azt jelentette az uralkodónak, hogy bár Eperjesig baj nélkül eljutott, de azonnal szüksége van legalább 2000 jó muskátérosra, pénzre és egyéb felszerelésekre.⁶⁸ A küldött zsoldösszeg, mint tudjuk, a magyarok szákmánya lett,⁶⁹ némi csapaterősítések azonban eljutottak a felsőmagyarországi tábo ba. Kollonics Siegfried főkapitány a Strassoldo ezred 2 szabad és 2 osztrák zászlóaljával december közepén megindult Eperjes irányába, ahová 20-án meg is érkezett. Az újonnan jött csapatokat Sebes és Kellemes falvakon helyezték el téli szállásra, Kollonics Siegfried pedig visszament a bányavárosok védelmére.⁷⁰ Basta, aki már tárgyalásokat kezdett a magyarokkal, mert — mint írta — nincs elég ereje a támadás folytatásához, a Kollonics Siegfrieddel jött katonák beérkezése után is úgy látta, hogy a zsoldfizetés elmaradása miatt zúgolódó katonasággal nem tanácsos nagyobb hadi vállalkozást indítani, s folytatta megkezdett tevékenységét. A tárgyalásokkal az volt a célja, hogy a felsőmagyarországi nemességet leválassa a mozgalomról, s ha Bocska, nem akar beleegyezni valamelyik feltételbe, ezek kinyilvánítják hirteleni hogy ellenségei, s akkor egyedül marad hajdú- és jobbágykatonáival.⁷¹ A feltételek pedig meglehetősen kemények voltak. Basta azt követelte, Bocskai csapatai ne menjenek tovább a Tisza vonalánál, oldják fel Szendrő ostromát, s a császári sereg küldöttjei szabadon elmehessenek Tokaj és Szatmár várakba, hogy megnézzék, milyen állapotban van

⁶⁷Tokajt 2000 lovas és 300 gyalogos zárta körül. A várban 200 császári katona tartózkodott Ruber György parancsnoksága alatt. L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 309. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o. Szatmár körülfűrésével és ostromával kapcsolatban l. *Pethő G.*: i. m. 260. o., valamint a VIII. fejezetben foglaltakat.

⁶⁸Basta 1604. dec. 9-i jelentése Rudolf császárhoz. i. m. II. k. 1733. sz.

⁶⁹L. Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhez. *Eckhardt S.*: i. m. 236—237. o., *Istvánffy M.*: i. m. 903. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 262—263., 328. o.

⁷⁰L. Mátyás főherceg 1604. dec. 18-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1742. sz., Tagebuch . . . 307. o., Kollonics Siegfried 1604. dec. 27-i lev. Besztercebányáról Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó csl. lt. fasc. 65. A német napló szerint a segítségül hozott lovasok létszáma 500 fő volt, *Gyulaffy L.* szerint 800. i. m. MHHS. XXXI. k. 41. o.

⁷¹Basta 1604. dec. 28-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1760. sz.

azokban a helyőrség. Basta abban reménykedett, hogy ez alatt az idő alatt rendezni tudja csapatait a támadás folytatásához.⁷²

Bocskai december 12-én már a Kassa melletti *Mislén* tartózkodott seregével.⁷³ Néhány lovascapatot azonnal a császári tábor helyzetének kikémlelésére küldött, amelyek 14-én *Sebes* faluban rácsaptak Schmucker kapitány embereire. A meglepett császáriak egy udvarházba szorultak, s kétségbeesetten védekeztek mindaddig, amíg Eperjesről segítséget nem kaptak. Ekkor a hajdúk a túlerőt látva rendben elvonultak.⁷⁴ Ez a támadás csak bevezetője volt a továbbiaknak.⁷⁵ December 30-ára virradó hajnalon Lippai Balázs parancsnoksága alatt mintegy 4000 hajdú jelent meg váratlanul *Sebes* és *Kellemes* falvakkal, ahol a Kollonics Siegfried által hozott katonák voltak elszállásolva. A hajdúk az ellenséget teljes vigyázatlanságban találták. Lippai katonái fergeteges támadással rontottak az álomból alig eszmélő császáriakra. A házakat felgyújtották, úgyhogy sokan egy szál fehérneműben voltak kénytelenek az utcára kiugrani, ahol legtöbbször a biztos halál várakozott. A nagy zűrzavar és riadalom közepette a hajdúk serényen vagdalták a császári katonákat, akiket csak az mentett meg a végtromlástól, hogy Basta nagyobb csapatot küldött a megsegítésükre. Ekkor a hajdúk a foglyokkal együtt elvonultak, s mintegy 300—400 idegen zsoldos holtteste maradt a rajtaütés színhelyén. Saját veszteségük mindössze 25 halott volt.⁷⁶

Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a császári katonák harci kedve alaposan megcsappant. Basta azt jelentette Rudolf császárnak: „*Ettől a hadseregtől kevés jót lehet várni, tekintetbe véve, hogy egyesek*

⁷² L. Basta 1604. dec. 30-i jelentését Rudolf császárnak: „*Tra tanto io pretendo che con questa triegua il Bocskai se ne passi dall' altra parte del Tibisco, che levì lo assedio da Sendreö e che io possa mandare a vedere in che stato si ritrovano le fortezze di Tokai e di Sakmar o altre di questo qualche altra cosa, che io stesso non saprei per hora nominare; ma in questo mentre assicurando le mie cose mi andro accomodarlo, come meglio potrò.*” i. m. II. k. 1762. sz.

⁷³ L. Bocskai 1604. dec. 12-i lev. az erdélyiekhez. EOE. V. k. 360—361. o.

⁷⁴ Tagebuch . . . 306. o.

⁷⁵ *Szamosközy* leír egy támadást, mely szerinte dec. 26-án történt, de erről a többi források nem emlékeznek meg, így valószínű, hogy hibás időpontot jelöl meg. i. m. MHHS. XXX. k. 309. o.

⁷⁶ A rajtaütéssel kapcsolatban l. Basta 1604. dec. 30-i jelentését Rudolf, császárnak és dec. 31-i jelentését Mátyás főherceghez. I. m. II. k. 1762., 1765. sz., továbbá Tagebuch . . . 307. o., *Istvánffy M.*: i. m. 904. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXI. k. 42. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o., továbbá a „Bocskay Istvánról szóló históriás ének”-et (*Geréb L.*: i. m. 276. o.). A hajdúcsapatok létszámával kapcsolatban a históriás ének jól tájékozott írójának adatát vettem alapul, szemben más források túlzó adataival. A császáriak vesztesége a német napló szerint 300, *Rónai Horváth J.* szerint kb. 700 fő volt. i. m. HK. 1893. 599. o. A német forrás megemlékezik arról is, hogy a hajdúk sok foglyot magukkal hurcoltak.

vallási okból, mások saját kényelmük miatt abba akarják hagyni a vállalkozást és haza akarnak térni, különösen a lovasság, amelyik leginkább szeretne menni.” A nemesség azt kívánja, néhány napig legyen fegyverszünet, mely idő alatt Bocskai bizonyos Szinai Györgyöt⁷⁷ felküld az uralkodóhoz. „Ebbe én kénytelen vagyok oly nagy előnyökkel beleegyezni, amilyen csak lehetséges lesz.” Holnap reggel Csáky Bocskaihoz utazik, hogy megkösse a fegyverszünetet. Levelét azzal zárta: „Küldjék el a többször kért 2000 muskétást, mert azok nagymértékben szükségesek.”⁷⁸ A december 30-i támadás után különben a császári katonák erős harc-készültségben töltötték a napokat, mert el akarták kerülni, hogy a váratlan rajtaütés még egyszer bekövetkezhesen. A hajdúk most nem mutatkoztak az ellenség szálláshelyek látótávolságában, de amikor január 1-én egy 30 főnyi muskétás csoport Eperjesről kijött élelem- és zsákmányszerzés végett, azonnal rájuk csaptak és levágták őket.⁷⁹ A katonák között támadt nyugtalanságot Basta némi zsoldfizetéssel akarta lecsillapítani, melyhez Thököly Sebestyéntől⁸⁰ és Késmárk városától 4000 tallér kölcsönt vett fel.⁸¹ Mátyás főherceg megígérte, hogy az elveszett pénz pótlására újat fog kapni Krakkón keresztül,⁸² de az üres ígéretek nem nagyon hatottak a katonákra. A tescheni herceg emberei bejelentették, nem szolgálnak tovább Rudolf zsoldján, s követelték, hogy a sziléziai rendek fizessék őket. „A lovasság nagyon lecsökken” — jelentette Basta Mátyás főhercegnek, s kérte intézkedjenek, ne menjen el több katona a táborból, mert akkor nagyon erőtlen marad a sereg.⁸³ Az elszenvedett veszteségek és az eltávozások következtében seregének létszáma mintegy 8000 főnyire apadt.⁸⁴ A lerongyolódott katonák egyre kevesebb türelmet tanúsítottak, s Basta már azt sem tudta, hogy milyen úton lehet pénzt és más felszerelést küldeni a számukra. Elsősorban újabb csapaterősítéseket kívánt, „mert bármily kevés is érkezne, nagy lökést adna ügyünknek”.⁸⁵ Ezek megérkezéséig

⁷⁷ Szinai György nevével Basta 1604. dec. 30-i Rudolf császárhoz küldött jelentésében találkozunk: „Quanto poi alla trattatione suddetta pare, che la nobiltà, come mediatrice tra il Bochkai e me, volesse che si facesse una tregua per qualche giorno, e si assegnasseno i limiti, mentre esso Bochkai mandasse alla Maestà Vestra un certo Szinai Georg . . .” i. m. II. k. 1762. sz.

⁷⁸ Basta id. 1604. dec. 30-i jelentése Rudolf császárhoz. i. m. II. k. 1762. sz.

⁷⁹ Tagebuch . . . 307—308. o.

⁸⁰ Thököly Sebestyén, a család politikai és gazdasági nagyságának megalapítója 1572-ben kapott nemességet. 1598-ban Győr visszavétele alkalmával tanúsított érdemeiért bárósították. 1605-ben csatlakozott a szabadságharchoz. Röviddel utóbb, 1607-ben meghalt. L. Nagy L.: I. m. 11. k. 285. o.

⁸¹ L. Basta 1605. jan. 1-én kelt kötelezvényét. i. m. II. k. 1767. sz.

⁸² Mátyás főherceg 1605. jan. 2-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1768. sz.

⁸³ Basta 1605. jan. 4-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1771. sz.

⁸⁴ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 309. o.

⁸⁵ Basta 1605. jan. 12-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1783. sz.

folytatta a tárgyalásokat Bocskaiával, melyeknek célja részéről időnyerés volt.⁸⁶

Bocskai január első napjaiban Misléről Sárospatak mellé ment. Katonáinak nagy részét szétosztotta téli szállásra, s a nemesek nagy része is hazavonult, „*kiki várában hallgat*”.⁸⁷ A birtokosok bizonytalanodó, ingadozó magatartása mellett más bajok is akadtak a szabadságharc táborában. A Kassa környéki hajdúcsapatok főparancsnoka, Lippai Balázs féktelen magatartásával veszélyeztette a hadsereg fegyelmi állapotát, úgy hogy Bocskai kénytelen volt kemény kézzel gátat vetni kilengéseinek. Mivel az a gyanú is felmerült Lippai ellen, hogy Bastával titkon levelezést folytat és az erdélyi fejedelemséget akarja magának megszerezni, Bocskai kivégeztette őt.⁸⁸ Nagy nehézségeket okozott az a körülmény is, hogy a török-tatár segélycsapatok a vallonokkal versenyt dúlták, pusztították a vidéket, ami komoly mértékben veszélyeztette a mozgalom és a néptömegek kapcsolatát. Ugyanakkor napirenden volt az ellenségeskedés a hajdúk és török-tatár katonák között.⁸⁹ Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy Bocskai részéről sem volt idegen a megegyezés gondolata, ha a császáriak teljesítik a mozgalom alapvető követeléseit, melyeknek egyik legfontosabb pontja az önálló erdélyi fejedelemség visszaállítása volt.⁹⁰ Ezt a megegyezési pontot viszont a császáriak semmiképpen sem akarták elfogadni. Basta már január 14-én azt jelentette Mátyás főhercegnek, hogy Bocskai követelései elfogadhatatlanok, s ezért haddal indul ellene. Támadási tervét egyelőre úgy határozta meg, hogy Tokaj felé indul, útközben ha lehet elfoglalja *Sárospatakot* is, ahol sok élelmiszer van felhalmozva, Tokajt ellátja élelemmel, s azután folytatja a támadást egyelőre még pontosan meg nem határozott irányba. Közölte azt is a főherceggel,

⁸⁶ „... se sono tardato sino ad hora a scriverle, mivel mezülábas katonáimmal semmit sem kezdhettén, várakozásban telik időm.” Basta 1605. jan. 8-i lev. a velenicei követhoz. i. m. II. k. 1777. sz. L. még ugyanaz napi lev. Mátyás főherceghez. uo. 1776. sz. Jan. 5-én utasította Szepes vm. rendeit, hogy az ottani utakat ósvényeket vágassák be, nehogy a hajdúk be tudjanak menni arra a vidékre uo. 1774. sz.

⁸⁷ L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 314. o., továbbá Sarmasághy-Zsigmond 1605. jan. 6-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 370. o. Basta 1605. jan. 4-i jelentésében azt írta Mátyás főhercegnek, Homonnai Drugeth György. kész átpártolni, s megígérte, vele lesz az egész Ung vármegye. i. m. II. k. 1771. sz.

⁸⁸ L. Tagebuch . . . 308. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. old., Basta 1605. jan. 12-i lev. Mátyás főherceghez i. m. II. k. 1783. sz., továbbá az I. fejezet 76. sz. jegyzetben foglaltakat.

⁸⁹ L. Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., továbbá Basta 1605. jan. 4-i és 24-i jelentéseit Mátyás főherceghez i. m. II. k. 1771., 1801. sz.

⁹⁰ Basta 1605. jan. 12-i és 13-i jelentései Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1783., 1786. sz. L. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 262. o.

hogy a Rózsahegyre érkezett 140 mázsa lőport egyelőre nem tudja Eperjesre szállítani a bányavárosokban tartózkodó hajdúk miatt, mert akkor a hadsereg felét oda kellene küldeni a biztosításra. Azt kérte, küldjék a lőport Likava vagy Trencsén várába. Tudatta még azt is, kihirdeti a nemeseknek a kegyelmi levelet, s ezzel megpróbálja elszakítani őket Bocskaitól.⁹¹ A támadás megindításával azonban Basta várt még két hetet, mert úgy látszik, maga sem bízott nagyon a vállalkozás átütő sikerében. Csak akkor szánta el magát végérvényesen a támadásra, miután meggyőződött arról, hogy Bocskai nem enged a követeléseiből. Az akció január 28-án vette kezdetét, amikor is, miután 5 zászlóaljat visszahagyott Eperjes védelmére, maga mintegy 6—7000 katonával megindult Bocskai ellen.⁹²

Hadjáratának első célpontja, mint tudjuk, Tokaj várának ostromzár alóli feloldása volt, majd *Sárospatak* elfoglalása. További tervekről császári kútfők nem emlékeznek meg, de a magyar források szerint Erdélybe is be akart menni azzal a céllal, hogy ott Bocskai háta mögé kerüljön, elfojtsa az itteni megmozdulásokat, s csak akkor tett le erről a szándékáról, amikor hírt kapott a fejedelem hadainak gyülekezéséről és az erdélyi állapotoknak a császáriak szempontjából kedvezőtlen alakulásáról.⁹³ E messzemenő hadművelati célkitűzésre nincsenek biztos adataink, de az kétségtelen tény, hogy Basta Tokaj felmentésével és megerősítésével, valamint Sárospatak elfoglalásával a mozgalom hadművelati bázisára kívánt csapást mérni, s nyilvánvalóan számított arra is, hogy itteni sikerei visszatérésre készítetik Rhédey csapatait.

Bocskai, amint értesült Basta megindulásáról, azonnal elhagyta Kassát és Terebesen keresztül *Sárospatakra* ment.⁹⁴ Helyzete veszélyes volt, mert csapatai egészen Nagybányáig eloszolva téliszálláson voltak, amelyek riadóztatása hosszabb időt igényelt. Bocskai tisztaban volt

⁹¹ Basta 1605. jan. 14-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1789. sz.

⁹² L. Tagebuch . . . 310. o., Basta 1605. jan. 24-i, 26-i, 27-i jelentéseit Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1801., 1808, 1806. sz., továbbá Széchy Tamás 1605 február bankelt levelét Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. *Szamosközy* hallomásból nyert értesülés alapján mindössze 2000 főnek írja Basta támadásra induló seregének számát, ami valószínűtlenül csekély. Basta lőporvásárlását sem mert ily létszámú seregbe bízni, s nem valószínű, hogy ilyen sereggel indult volna Bocskaival megütközni, várakat elfoglalni. Eperjesen és környékén visszahagyott 1500—2000 katonáját leszámítva az egész maradék sereggel ment, ami mindenestre ekkor volt még 6—7000 fő. i. m. MHHS. XXX. k. 327. o.

⁹³ L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 267. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 199. o. Basta 1605. febr. 8-i levelében Radul fejedelem támogatását kérte. OL. Eszterházi cs. lt. Rep. 77. fasc. M.

⁹⁴ Bocskai febr. 10-én Terebesen, 15., 16-án, valamint 21., 24., 25-én Sárospatakon tartózkodott. L. TT. 1878. 5—7. o., TT. 1904. 459. o., EOE. V. k. 375. o., TT. 1904. 460—461. o., MTT. XIX. 100. o.

azzal, ha Kassán marad, Basta beszoríthatja a városba, ami megakadályozza őt a sürgősen szükséges intézkedések megtételében, s könnyen pánik keletkezhet a szabadságharc táborán belül. Ezért hagyta el Kassát, s a császári hadvezér szándékainak meghiusítása végett azonnal futárokat küldött a telelő csapatokhoz, s parancsot adott nekik, hogy haladéktalanul gyülekezzenek a sárospataki táborba. Arra nincsenek adataink, hogy Rhédey hadoszlopát is visszarendelte volna nyugatról. Nyilván elég erősnek gondolta a felsőmagyarországi és észak-erdélyi részeken tartózkodó csapatokat is ahhoz, hogy sikeresen szembeszálljanak Basta seregével, s emellett tudta, ha Rhédey visszatér, hátán hozza maga után az alsómagyarországi császári csapatokat is.⁹⁵

Basta Göncön, Tallyán keresztül vonult Tokajba, ahova február 3-án érkezett meg.⁹⁶ A körülró had kitért előle, amit Basta nagy győzelemnek tartott, úgyszintén azokat a dűlásokat is, amiket katonái tettek Göcön, Szántón, Szerencsen és más falvakban.⁹⁷ A Habsburg-párti birtokosok között már olyan hírek kezdtek elterjedni, hogy Basta döntő győzelmet aratott a mozgalom felett. Mondják, hogy „*Bocskay hadát megverték volna, sőt hogy magát is elevenen elfogták volna, mely hír ha ugy volna, nekünk nagy örömiinkre volna*” — lelkesedett egy ismeretlen levélíró. A hióbhírekből táplálkozó „*német gyomrú*” emberek már olyanok is beszéltek, „*hogy Radoly vajda Bocskainak várait mind megvette volna és feleségét is rabhá tette volna*”.⁹⁸ A józanabbak azonban tisztán látták, hogy Basta kis sikerei korántsem jelentenek döntő győzelmet a mozgalom felett. Kornis Zsigmond⁹⁹ azt írta február 12-i levelében, „*. . . még mind két fél derekas állapotjokban meg marattanak. Még eddig azért az szerencse Bocskai uramnak szolgált jobban.*”¹⁰⁰

Basta, miután a környéken összerabolt élelmiszerral Tokajt ellátta s őrségét megerősítette, megindult Sárospatak felé. Útközben Liszánk három napot töltött, amely idő alatt arról tanácskozott, megszállja-e az erős várat. Végül is úgy döntött, nem kísérli meg az ostromot. Elhatározásában azok az értesületek erősítették meg, melyek szerint Bocskai

⁹⁵ Némelyek úgy tudták, hogy Bocskai visszarendelte Rhédey csapatait (1. ismeretlen 1605. febr. 11-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 824. o.), de ez nem történt meg. L. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 327. o.

⁹⁶ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 325. o.

⁹⁷ L. Horánszki János 1605. febr. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., továbbá *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o.

⁹⁸ Ismeretlen 1605. febr. 11-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 825. old.

⁹⁹ Kornis Zsigmond erdélyi birtokos 1603-ban Basta táborában tevékenykedett. 1610-ben Erdélyből Magyarországra menekült. Bethlen Gábor és Rákóczy György alatt tekintélyes ember lett. L. *Nagy I.*: i. m. 6. k. 363—4. o.

¹⁰⁰ Kornis Zsigmond 1605. febr. 12-i lev. Sarmasághy Zsigmondhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. M.

a várba „erős lövészszámokat” helyezett, s felgyújtatta a külvárost, hogy ne tudjanak a császári katonák oda beszállásolni. Emellett nyugtalanító hírek érkeztek Bocskai csapatainak gyülekezéséről is, s Basta félt, ha megállapodik hosszabb időre a vár alatt, könnyen két tűz közé kerülhet. Mindezek miatt lemondott Sárospatak ostromáról s megindult Liskzáról Gálszécs felé, hogy ott megütközzön a Bocskai mellett még kis számban összegyűlt csapatokkal.¹⁰¹

Bocskai, amint meghallotta, hogy Basta Sárospatak ellen indul, elhagyta a várat, s csekély számú katonáival Vásárhelynél átkelt a Bodrogon. Amikor azonban a császári hadvezér elhaladt a vár mellett, ő a Bodrogközéből visszatért Sárospatakra, „*kin Basta György igen megháborodék elméjében és igen kezdé tartani a cunctator fejedelemtől, mert nem tud vala ellene mit cselekedni, rókának mondja vala*”.¹⁰² A kiterő hadmozdulatokkal megzavart császári hadvezér Gálszécsen várakozott még február 21-én is, s azon töprengett, hogy visszatérjen-e Sárospatak alá, vagy pedig Vásárhelynél átkelve a Bodrogon, Huszt felől próbáljon Bocskai hátába kerülni.¹⁰³ Végül is az vetett véget Basta habozásának, hogy Homonnai Drugeth Bálint egy tekintélyes erejű csapattal megjelent Vásárhelynél, s a krónikás szerint egy elfogott prédikátor azt mondotta Bastának, azért lőnek a várakban, „*hogy ez jegyre minden felől a fejedelem hadai induljanak a nagyságod hadával való harcolásra*”.¹⁰⁴ E hír hallatára Basta nagyon meghökkent, s minthogy nem ismerte az ellenfél várható erejét, azonnal Eperjesre indult nehogy Bocskai gyülekező csapatai nyílt mezőn rajtaüssenek. Február 23-án vonult be főhadiszállására meglehetősen rossz egészségi állapotban. Akciójáról a következő szűkszavú jelentésben számolt be Mátyás főhercegnek: „*Tokaj segítségére siettem, aminek ideje volt, mert a várórség ingadozott; nem is annyira az élelmiszer hiány miatt, hanem mert nem kaptak hírt a hadseregről. Most el van látva hussal, borral, gabonával néhány hónapra. Ott hagytam a Hofkirchen ezred két zászlóalját, s így 3—4 hónapig nem kételkedhetünk ebben a várban. Szándékoztam Sárospatakot is kézrekeríteni, de a sok sár és hó miatt jobbnak véltem ezt a vállalkozást máskorra halasztani, hogy ne következzen be a katonaság romlása. A sok összecsapásban mindig az ellenség húzta a rövidebbet. Sok hajdut vágtak darabokra és 12 zászlót nyertünk el. Miközben a hadsereggel Bártfa és Eperjes közé értem, úgy a gyalogság*

¹⁰¹ Sepsi Laczkó M.: i. m. Szemelvények ... I. k. 198. o.

¹⁰² Sepsi Laczkó M.: i. m. Szemelvények ... 199. o. L. még Hohenlohe György Frigyes 1605. febr. 18-i lev. a szász választófejedelemhez. *Marczali H.:* i. m. 99. o.

¹⁰³ Csáky István 1605. febr. 21-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 827. o.

¹⁰⁴ Sepsi Laczkó M.: i. m. Szemelvények ... I. k. 199. o., *Szamosközy I.:* i. m. MHHS. XXX. k. 327. o.

mint a lovasság zajongani kezdett, kinyilvánítván hogy zászlót akar bontani és elmenni."¹⁰⁵

Basta hadművelleti akciója tehát csak nagyon kevés eredménnyel járt. A császári hadvezér nem tudott verséget mérni a szabadságharc erőire, saját seregének harci kedve pedig csak romlott az eredménytelen kísérlet miatt. Február utolsó napján Sennyey Pongrác és Kornis Boldizsár — nyilvánvalóan Basta sugalmazására — Eperjesről könyörgő levelet írtak Bocskainak, amelyben kérték őt, szüntesse be hadakozásait, mert győzelmeivel csak az országot pusztítja, viszont ha békét köt, visszakaphatja minden előbbi javait és méltóságát a császártól. Általános kegyelemről biztosították a mozgalom minden részvevőjét, ha abbahagyják az ellenségeskedést.¹⁰⁶ Bocskai azonban most már hajthatatlan volt. „Magánál vagyok kegyelmednél ennek az értelmé” — írta egy levélben — „*hogy mű immár ebből sem hátra nem állhatunk, sem pedig tovább semmi módon nem halaszthatjuk, hanem az közönségesen irt levelünkben tött protestatiónk szerént kétség nélkül procedálunk.*”¹⁰⁷

Küzdelem a bányavárosokért, Basta visszavonulása
(1605 márc.—ápr.)

„... az pártosok naponként szaporodnak és nagyobb erőt vesznek, mert látják, hogy senki ellenek nem támad.”

Kollonics Siegfried 1605. márc. 9-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

Basta sikertelen februári támadása után a harcok súlypontja ismét a nyugati hadoszlopra, Rhédey csapataira tolódott át. A soron következő hadművelleti cél a gazdasági szempontból kiemelkedően fontos bányavárosok elfoglalása volt.¹⁰⁸ A hajdúk már februárban megkísérelték e célkitűzés megvalósítását, de az ide küldött császári csapaterősítések meghiúsították szándékukat. Bizonyos megtorpanást idézett elő

¹⁰⁵ Basta 1605. febr. 23-i beszámolója Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1819. sz. L. még 1605. febr. 26-i jelentését a Pozsonyi Kamarához. OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. febr. 26. szám nélkül, továbbá Tagebuch... 312. o.

¹⁰⁶ Sennyey Pongrác és Kornis Boldizsár 1605. febr. 28-án Eperjesen kelt levele Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹⁰⁷ Bocskai 1605. febr. 24-i lev. Süegh Albert szebeni királybíróhoz. MTT. XIX. k. 101. o.

¹⁰⁸ A bányavárosok az önálló pénzügyi alap megszervezése, valamint a hadsereg fegyverellátása terén voltak nagy jelentőségűek. 1605 áprilisában Rhédey csapatai pl. Besztercebányán több mint 550 q rezet találtak. Májusától decemberig 1470,5 q rezet állítottak elő. Ezenkívül sok bárdolt fát és deszkát találtak, amelyből ágyúöntő házakat építettek. L. MGSz. 1897. 299—302. o.

Basta februári akciója is, amikor azonban nyilvánvalóvá vált annak sikertelensége, újult erővel folytatták az előnyomulást.

Március elején a szerte száguldó csapatok ismét Zólyom vidékén nyargalóztak, sőt némely előretörő kisebb egységek eljutottak Turóc és Liptó vármegyékbe is.¹⁰⁹ A bányavárosok polgársága nagy félelemben volt az itt is, ott is felbukkanó hajdúcsapatok miatt. Basta és Kollonics állandóan kitartásra buzdították őket és segítséget ígértek, Bocskai csapatparancsnokai pedig azonnali meghódolásukat követelték. A polgárság képviselői ki sem mertek mozdulni városaik falai mögül, hogy tanácskozássra összegyűljenek, mert attól tartottak, a hajdúk elfogják őket. Március 2-án Rhédey lovasai váratlanul megjelentek Besztercebánya alatt, s a megadási feltételek megbeszélése végett magukkal vitték Zalwein bírót az olmányfalvai táborukba. A városban a polgárok közül senkit sem bántottak. Mialatt a tárgyalások folytak, 4-én megjelentek a császári csapatok Besztercebányán Triebel¹¹⁰ parancsnoksága alatt, akit Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitány az utolsó pillanatban bízott meg a város védelmével. Amikor Triebel bevonult Besztercebányára, követelte a várkapitánytól a vár kulcsait, hogy katonáit ott elhelyezhesse. A várkapitány vonakodott Triebel követelésének eleget tenni, mire az erőszakkal elvette tőle s beszállásolta magát a várba, ahol soha még idegen katonaság nem volt. Másnap, 5-én a hajdúk ismét benyomultak a városba, s a városiak állásfoglalásának megváltoztatása fölött érzett dühükben felprédálták a házakat. A várban levő császári katonaság nem merete megtámadni őket, hanem csak néhány sórványos lövést adott le. Amikor azonban a hajdúk visszatértek az olmányfalvai táborba, Triebel katonái kirohantak a városba és a pincéket kifosztották. Március 6-án egy kozák csapat közeledett Turóc felől Besztercebányához. Triebel felhasználta az alkalmat, hogy segítségükkel megtámadja a hajdúk táborát. Maga is kivonult csapataival, s két oldalról rácsaptak a hajdúkra. Rhédey katonái keményen szembeszálltak a támadókkal,

¹⁰⁹ L. Thurzó György 1605. márc. 2-i lev. Osztrosith Andrásához. TA. Kaz. gy. 11. doboz és TT. 1800. 415. o. Azt írja: „Az hajdúk immár Thuróczban vadnak, ehhez képest én mindenütt kettőt lütem és az utakra vigyáztattam. Az községet vegye fel kegyelmetek, én magam is készen leszek és mikor indulok, hármat lütemek.” L. még a Pozsonyi Kamara 1605. márc. 7-i lev. Trencsén várának őrségéhez, valamint márc. 9-i lev. Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. márc. 7. n° 103, márc. 9. n° 94. 1605. márc. 11-én felküldték Mátyás főhercegnek Szentkereszt község bírójának és tanácsának levelét, mely szerint a hajdúk mindent feldúltak. uo. 1605. márc. 11. n° 104. Duló Gergely, Rhédey alvezére 1605. márc. 8-án megadásra szólította fel Vizkelety Tamást. *Marczali H.*: i. m. 96. o.

¹¹⁰ Triebel Gáspár, sziléziai család leszármazottja volt. Apja bányatisztként jött Magyarországra s Rudolf császártól nemességet kapott. Fia Gáspár 1600-ban örökös birtokul kapta Zólyomlipcsét. L. *Jurkovich E.*: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs, 1929. 76. o.

s amikor látták, hogy a túlerő elsöpréssel fenyegeti őket, keresztül vágták magukat a támadókön s kitortek a gyűrűből.¹¹¹

Az olmányfalvai győzelemnek azonban nem sokáig örülhettek a császári udvarban, mert néhány nap múlva elvesztették a környék legerősebb várát *Füleket*, röviddel később pedig a szintén jelentős *Hajnácskő* várát. Füleek, mint tudjuk, már december 24-e óta körül volt zárva, de az őrség keményen ellenállt mindaddig, amíg élelemhiány miatt fel nem kellett adnia a várat. A császári hadvezetés Honorius Tannhausen várkapitány árulásának tulajdonította Füleek elvesztését, aki már a szabadságharc kirobbanásának első heteiben gyanúsán viselkedett, s a későbbiek folyamán szándékosan elmulasztotta a vár élelmi-szerrel való ellátását. Március 12-én adták fel Füleket. Az őrség megmaradt része erős török kísérettel Véglesre vonult, a várkapitány pedig Bocskainak ajánlotta fel szolgálatait.¹¹²

Füleek elfoglalásának híret Rhédey személyesen vitte meg Bocskainak, aki ebben az időben Rákóczy Zsigmond szerencsi várában tartózkodott.¹¹³ A fejedelem a szerencsi főhadiszálláson szervezte az újabb csapatokat a császáriak elleni erőteljesebb támadásra. Március 10-e táján 4000 főnyi török és tatár segélycsapat érkezett hozzá, amelyeket hajdúcsapatokkal együtt azonnal Basta ellen küldött azzal a harc-feladattal, hogy a tábornagy csapatait Felsőmagyarország elhagyására kényszerítsék.¹¹⁴

Basta helyzete márciusban napról napra siralmasabbá vált. A februári támadás kudarca után már nem is gondolt arra, hogy fizetetlen, lázongó katonáival megkíséreljen döntő csapást mérni a szabadságharc hadseregére. Arra törekedett csupán, hogy némiképpen akadályozza a hajdúk újabb sikereit, s egyedül a lengyelországi segítségben reménykedett. Március 7-én 3000 lovas indított Hollach gróf parancsnoksága alatt az ostromlott Füleek felmentésére, s a katonák már úton voltak, amikor hír érkezett arról, hogy nagy számú hajdú és török csapat indult útnak az Eperjes környéki császári katonaság megtámadására. „*Mivel a katonák ritkán voltak elszállásolva, akik maradtak nem voltak biztonságban,*

¹¹¹ L. *Jurkovich E.*: Besztercebánya és vidékének kalauza. Besztercebánya, é. n. 27—28. o., és *uő.*: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs, 1929. 79. o.

¹¹² Füleek és Hajnácskő bevételével kapcsolatban l. *Marczali H.*: i. m. 96. o., Basta 1605. márc. 15-i jelentését Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1840. sz., Thurzó György 1605. márc. 27-i jelentését Rudolf császárhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházy Istvánhoz TT. 1878. 827. o., továbbá *Istvánffy M.*: i. m. 909. o. és *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 199. o.

¹¹³ L. *Marczali H.*: i. m. 96. o., továbbá TT. 1904. 463—464. o.

¹¹⁴ Basta 1605. márc. 8-i jelentése Mátyás főherceghez és 11-i lev. Kollonics Siegfriedhez. i. m. II. k. 1833., 1836. sz.

akik pedig elindultak nagy kockázatot vállaltak, mert az ellenség megszállta a hegyssorosokat, jobbnak véltem tehát, ha biztonságba helyezem őket.” Ezért Hollach grófot visszarendelte a tábor védelmére.¹¹⁵ A Fülel megsegítésére tervezett akció kudarca után hamarosan csalódnia kellett a lengyel segítségben is. Basta Francesco Barbiano Belgiojoso kapitányt küldte el János ostroviai herceghez. A kapitány március 13-án tárgyalt először János herceggel, aki megígérte, hogy április elején nagyobb csapatot küld a császáriak megsegítésére.¹¹⁶ A katonák azonban vonakodtak a Habsburgok „fizetelensége” alatt szolgálni. A krónikás szerint a herceg által összegyűjtött 4000 kozák azt követelte, előbb fizesse meg Basta az elmúlt évben elmaradt zsoldjukat, amikor pedig ez megtörtént, a kozákok összeszedték a korábbi szolgálatukért kapott adósságlevelet, s azt „kiküldvén Bastának ezt izenvén: arra a pénzre ők a császárnak megszolgáltak, hanem küldjön több pénzt, s eljönek”.¹¹⁷ A lengyel segélycsapatok érkezésének meghiusításán szorgalmasan fáradozott Bocskai is, aki azt írta Murát pasának: „Basta Lengyelországba pénzt küldött volt be, hogy hadat fogadjon ellenünk. Gyülekeztenek is azzal az fű vitéz hadakozó lengyel urral, az kik ennek előtte is mind Bud alatt és másutt is az német mellett voltak . . . de én azon igyökekvén naponként, hogy ellenségünk ne többülne hanem inkább apadna, fogyna: az német mellől azokat sok szép szómmal elvontam és immár készek mellém jüni.”¹¹⁸

A várt lengyel segélycsapatok helyett Bocskai katonái közeledtek veszélylőn a császári tábor felé. Basta attól tartott, hogy elfoglalják Szepesvárat és környékét s ezzel teljesen elvágják őt minden utánpótlási lehetőségtől. Ennek megakadályozása végett parancsot küldött Hollach grófnak, hogy tartsa készen embereit. „Nem szeretném, ha elpusztulna ez az ország rész, mert onnan látjuk el magunkat élelemmel, de nem vagyok biztos, hogy a katonaság indulni akar-e, mert minden visszájára fordult.”¹¹⁹ Basta azt javasolta Hollach grófnak: „Vagy hirtelen fölkeresi az ellenséget

¹¹⁵ Basta id. márc. 8-i jelentése. (1833. sz.) A Szepességben tartózkodó vallonjairól azt írták: „Szepesnek alkalmas részét elégették, jérjüt, asszonyembert ölik, vágják, gyermekeket kardra hányják. Egy élő kemencébe hét gyermeket is bele vetik, s meg ígetik, hat gyermeket is egymás hátra teszik által verik.” Horánszki János 1605. febr. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. L. még Mátyás főherceg 1605. márc. 5-i lev. Bastához, Basta márc. 8-i jelentését Mátyás főherceghez, márc. 6-i lev. a pármái herceghez. i. m. II. k. 1829., 1830., 1833. sz.

¹¹⁶ Francesco Barbiano Belgiojoso kapitány 1605. márc. 16-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1844. sz.

¹¹⁷ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 271. old.

¹¹⁸ Bocskai 1605. márc. 27-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 76. o. Basta lengyel tárgyalásaival kapcsolatban l. még Basta 1605. márc. 8-i lev. Mátyás főherceghez, Rudolf császár márc. 17-i leiratát Bastához, Dyemberg János márc. 25-i lev. Bastához, Basta már. 31-i jelentését Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1833., 1846., 1856., 1862. sz., továbbá Gyulaffy L.: i. m. MHHS. XXXIII. k. 41. o.

¹¹⁹ Basta 1605. márc. 15-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1840. sz.

és megütközik vele, miután én mozdulni sem tudok az ágyból, vagy pedig visszavonul a szomszéd völgybe, ahol sok falu van, a vidék hegyes nehezen járható, a gyalogságnak sok előnyt nyújt.” Basta komolyan aggódott amiatt, hogy katonái nem lesznek képesek megállítani a hajdúkat, s ezért sürgette Kollonics Siegfried kapitányt, jöjjön azonnal segítségére, mert különben a bányavárosok véglegesen elvesznek „és többé semmit sem lehet csinálni ezeken a részeken”.¹²⁰

Kollonics főkapitány azonban maga is sokkal nehezebb helyzetben volt, minthogy segítséget nyújthatott volna Bastának. A Szerencsről visszatérő Rhédey Ferenc ugyanis azt a parancsot kapta Bocskaitól, hogy Lévát és a bányavárosokat foglalja el, s azután törjön előre csapataival Pozsony irányába. A március elején Érsekújváron tartózkodó Kollonics elkeseredetten írta Thurzó Györgynek, hogy „az pártosok naponként szaporodnak és nagyobb erőt vesznek, mert látják, hogy senki ellenek nem támad”. Kérte, jöjjön azonnal hozzá lovasaival és gyalogosaival, mert ha ezt nem teszi, biztos lehet benne, hogy „ezek az undok és moslék emberek fognak uralkodni jóságán”.¹²¹ Az alsómagyarországi főkapitány, miután Érsekújvárt katonailag megerősítette,¹²² a sebtében összeszedett csapatokkal március 14-én támadásra indult a hajdúk ellen Zólyom irányába. Utközben Verebélynél szétugrasztott egy kisebb csapatot, majd Garamszentbenedeken keresztül Lévára akart menni, de oda már nem tudott bejutni, mert Rhédey katonái körülzárták a várat.¹²³

„Ismég az istentelen pártosok itten környül vagynak” — írta március 20-án a Pozsonyi Kamarának.¹²⁴ Miután látta Rhédey csapatainak erősödését és fenyegető magatartását, nem mert személyszállni velük, hanem harc nélkül, gyors ütemben visszavonult.¹²⁵ Rhédey hajdúi nyomon követték őt egészen Érsekújvárig, egyes csapatok pedig Kosztolányig törtek előre.¹²⁶ Kollonics kétségbeesetten sürgette a Trencsén-Nyitra, Pozsony vármegyei főurak és nemesek felülését, mert már csak

¹²⁰ Basta 1605. márc. 22-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1851. sz.

¹²¹ L. *Marczali H.*: i. m. 96. o., Kollonics Siegfried 1605. márc. 9-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

¹²² Pozsonyi Kamara 1605. márc. 27-i felterjesztése az Udvarhoz. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. márc. 27. n° 66.

¹²³ Radványi Jakab 1605. márc. 15-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. L. még *Haiczl K.*: i. m. 17. o.

¹²⁴ Kollonics Siegfried 1605. márc. 20-i lev. a Pozsonyi Kamarához. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

¹²⁵ Kollonics Siegfried 1605. márc. 28-án már ismét Érsekújvárról írt levelet. OL. Thurzó cs. lt. Fasc. 65.

¹²⁶ A hajdúk előnyomulásával kapcsolatban l. a Pozsonyi Kamara 1605. márc. 14-i lev. Vas megyei dicátorához és márc. 16-i jelentését Mátyás főherceghez, márc. 28-i jelentését ugyanahhoz. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. márc. 14. n° 23., márc. 16. n° 78., márc. 28. n° 64., továbbá Thurzó Miklós 1605. márc. 30-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 47.

az ő segítségükben bízott. Keményen megparancsolta nekik, hogy április 5-re „nagy büntetés alatt mind Nyitrára gyűljenek, az mellett minden két füsttől egy-egy puskás gyalogot adjanak”.¹²⁷ A Nyitra megyeiek gyűlésén a nemesek állást foglaltak a személyes fölkelés ellen, de a főurak végül is rászorították őket, s így mindnyájan megígérték, hogy a következő héten fegyveresen táborba gyűlnek.¹²⁸ Trencsén megyében Thurzó György gyűjtött katonákat a császári védelem számára.¹²⁹ Nagy eredményeket nem lehetett várni az insurrectiótól, mert három vármegye katonái ereje még akkor sem képviselt jelentős fegyveres erőt, amikor jobbágyok és nemesek akartak harcolni az ellenség ellen, most pedig a köznép nagy lelkesedéssel Bocskai katonáit várta, hogy hozzájuk csatlakozzék, a nemesek nagy többsége pedig nem mert vagy nem akart szembeszállni a közhangulattal, s igyekezett távol tartani magát a császáriak melletti harctól.

Ilyen körülmények között tehát Basta nem számíthatott az alsó-magyarországi segítségére, sőt Mátyás főhercegtől parancsot kapott, hogy ő nyújtson katonai támogatást Kollonicsnak.¹³⁰ Basta azt válaszolta, segítséget ő maga kér, nemhogy adhatna bárkinek.¹³¹ Valóban, nagyon forró kezdett lenni a talaj a lábai alatt. Március 25-én éjszaka Bocskai hajdú Segnyey Miklós főkapitány parancsnoksága alatt megtámadták Rusworm ezredes szálláshelyét, s tekintélyes számú császári katonát levágtak.¹³² A támadások folytatódtak. „Most is kétszer csakhamar egymás után sok jó szerencsével látogató meg ő szent felsége az mi vitézinket” — írta Bocskai. — „Minden nap erőssen vágatjuk és hordatjuk az német ellenséget, reménységünk az, hogy hamar való nap derekas képpen jobb híreket írhatunk nagyságodnak.”¹³³ A támadások ellenére Basta még egy ideig tartani tudta volna magát a gyalogság számára kedvező terepen, de azért nagy kő gördült le a szívéről, amikor megérkezett

¹²⁷ Kollonics Siegfried 1605. márc. 28-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 65.

¹²⁸ L. Forgách Ferenc 1605. márc. 21-i és Thurzó Miklós márc. 30-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 82., 47.

¹²⁹ Thurzó György 1605. márc. 31-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

¹³⁰ L. Mátyás főherceg 1605. márc. 21-i utasítását Bastához. i. m. II. k. 1850. sz.

¹³¹ Basta 1605. márc. 26-i jelentése Mátyás főherceghez: „... *io non veggo modo, di poter ciò fare in modo alcuno, senza grandissimo pericolo delle cose di qui, poichè essendo il nemico venuto di già per dare adosso a' nostri quartieri, quando io ne smembrassi il suddetto o anco altro minor numero di soldati, resteriano troppo deboli e ne potria seguire qualche gran disordine.*” i. m. II. k. 1857. sz.

¹³² Tagebuch ... 314—315. o.

¹³³ Bocskai 1605. ápr. 2-i lev. a kanizsai pasához. OL. Batthyány cs. lt. Miss. enyingi Török István levelei. L. még többek között márc. 30-i lev. a budai pasához. MTT. XIX. k. 85. old., továbbá Szamosközy I. i. m. MHHS. XXX. k. 334., 338. old.

Mátyás főherceg visszahívó rendelete, amelyben megparancsolta, hogy a szepességi városokat megerősítve vonuljon nyugat felé, amíg csak a segélyére küldött csapatokkal egyesülni nem tud.¹³⁴

Mátyás főhercegnek ezt a rendelkezését nyilvánvalóan az a felismerés szülte, hogy Basta Eperjes környékén tartózkodása nem tudja megállítani a hajdúk előretörését, akiknek előőrsei már *Pozsony* felé közelednek, más csapatok pedig a Kollonics által védtelenül hagyott *bányavárosok* elfoglalására törnek. Mátyás főherceg arra számított, hogy Basta közeledése a bányavárosokhoz megállítja a hajdúk előretörését, s így sikerül megvédeni ezeket a katonai és gazdasági szempontból egyaránt fontos helyeket.¹³⁵

Rhédey lovasai azonban fűgőbbek voltak, mint a császári csapatok. Április 10-én elfoglalták *Zólyom* városát, a várat pedig szorosan körülzárták. Innen *Besztercebánya* ellen indultak, ahova 15-én éjszaka érkeztek meg. A török és tatár segélycsapatok a polgárság megfélemlítése végett felgyújtották az alsó külváros szélén fekvő kohót. A tűz fénye mellett igyekeztek a kapun és a Pfarrhof mögött levő sáncokon a palánkokon a városba behatolni. Az őrség lovassága részeg volt, a gyalogosok és a polgárság azonban abban a reményben, hogy könnyen győzelmet arathatnak a támadókon, erős puskatűzzel fogadták Rhédey katonáit. A lángok gyorsan terjedtek a városban, s az óriási hőség és füst arra kényszerítette a hajdúkat, hogy elhagyják *Besztercebányát*. Sűrű lövöldözés közepette elvonultak *Zólyom* felé. Reggel siralmas kép tárult a polgárok elé. Füstös, kormos falak meredeztek az égnek, s az utcán szanaszét halottak és sebesültek hevertek, nemcsak fegyveresek, hanem fegyvertelenek is. Több mint száz polgár vesztette életét a harcban. A részegségükből ébredő lovasokat csüggedés szállta meg, s másnap megfutottak a városból. Nyomon követte őket a gyalogság és a polgárság egy része is. Rhédey szerte portyázó katonái rajtaütöttek a menekülőkön, s sokat elváltak és elfogtak közülük. Triebel *zólyomlipcsei* várába futott *Besztercebányáról*, Rhédey pedig bevonult a jóformán pusztán hagyott városba.¹³⁶

Besztercebánya elfoglalása után a hajdúk folytatták *Zólyom* várának ostromát. Pfeiffer Lukács keményen védte a várat, s így a megfelelő ostromszerekkel nem rendelkező hajdúcsapatok egyhamar nem is számít-

¹³⁴ Mátyás főherceg 1605. márc. 30-i utasítása Bastához. i. m. II. k. 1860. sz.

¹³⁵ L. Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 711. o., továbbá *Rónai Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 602. o.

¹³⁶ *Jurkovich E.*: *Besztercebánya és vidékének kalauza. Besztercebánya, é. n. 28—31. o., és ud.*: *Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs, 1929. 79—80. o. L. még Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 711. o., továbbá Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 184—185. o., Thurzó György 1605. ápr. 20-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

hattak az erősség bevételére. Rhédey azonban nem sok időt vesztegelt Zólyom alatt, mert rövidesen új feladatot kapott Bocskaitól: Basta visszavonuló csapatainak üldözését.¹³⁷

Basta ugyanis, amint kézhez vette Mátyás főherceg visszarendelő parancsát, azonnal hozzákezdett az elvonulás előkészítéséhez. Számításba vette, milyen nagy kára származna az uralkodónak abból, ha az ellenség elfoglalná Eperjest, mert akkor birtokba tudná venni az egész vidéket, s ezért a Puchheim ezredet, valamint a Sprinzenstein és Lehner zászlóaljakat visszahagyta *Eperjesen* élelemmel, lőporral ellátva. Megígérte nekik, hogy 14 napon belül 5 hónapi zsoldot küld a számukra. Maga a tábornagy az elvonulókkal kívánt menni, mert úgy gondolta, hogy ily módon talán vissza tudja tartani őket a teljes széteszlástól. Sürgette a lengyel segélycsapatok megérkezését, amelyek közül a gyalogosokat muskétákkal és lándzsákkal, a lovasokat pedig arkebuzokkal akarta felszereltetni.¹³⁸

Április 7-én hagyta el a tábornagy Eperjest.¹³⁹ 9-én és 10-én *Szepesváralján* tartózkodott. 12-én a tábor *Lőcsére* érkezett, majd megindultak mindnyájan a *Rózsahegy—Privigyé—Nagytapolcsány—Galgóc—Szentgyörgy—Pozsony* útvonalon.¹⁴⁰ Basta igyekezett megnyugtatni a szepeségi városokat, hogy a főparancsnokság rendeletére vonul vissza és új hadakkal vissza fog térni rövidesen, tehát maradjanak meg az uralkodó hűségén.¹⁴¹ Visszavonulása azonban korántsem volt rendezett. A fizetetlen katonaság zugolódott, s rettenetes rablásaival nagy ijedelmet keltett mindenütt a lakosság körében.¹⁴² Thurzó György azt írta Mátyás főhercegnek, hogy Basta hada felbomolva önzönlik vissza Felsőmagyarországról, s útközben feldúl mindent, amin keresztül megy. Ezzel — tette hozzá — nagyon a „*rebellisek*” malmára hajtják a vizet, mert még az uralkodó legszilárdabb támaszait is megtántorítják hűségükben. Sürgősen intézkedni kellene tehát a zsoldjuk kifizetését illetően, s rendbe

¹³⁷ L. *Istvánffy M.*: i. m. 906. o. *Komáromy A.* tévesen írja, hogy Zólyom várát hamarosan feladták (i. m. HK. 1894. 185. o.), mert az még 1605 nyarán is ostromzár alatt állott. L. *Homonnai Drugeth B.*: *Naplója*. Tudománytár 1839. V. k. 178—179. o.

¹³⁸ Basta 1605. ápr. 9-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1872. sz.

¹³⁹ L. Melczer János 1605. szept. 11-i lev. Eperjesről nagybátyjához, aki 7-ét ír (HK. 1896. 228. o.), *Alvinczy P.*: szerint 8-án (i. m. 13. o.), Mátyás főherceg szerint 12-én (HK. 1893. 711. o.). Az elindulás 7-én este vagy 8-án reggel történt, mert 9-én már Szepesváralján volt. L. *Hain G.*: *Lőcsei Krónika*. Lőcse. 19... 137. o. és Basta 1605. ápr. 9-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1872. sz.

¹⁴⁰ *Istvánffy M.*: i. m. 910. o., továbbá Basta 1605. áprilisi leveleit. i. m. II. k.

¹⁴¹ Basta 1605. ápr. 13-i lev. Lőcse város tanácsához. i. m. II. k. 1874. sz.

¹⁴² Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter császári békebiztosok 1605. máj. 12-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz ... fasc. 15.433. fol. 113.

szedni őket, mert így az egész ország elvész.¹⁴³ Hasonlókat olvashatunk más korabeli levelekben is. „*Mondják, valahon elmegyén, (ti. Basta hada) mindenütt rabolják és praeddálják, égetnek.*”¹⁴⁴

Persze a császáriak visszavonulásának rendezetlenségét erősen előmozdította az a körülmény is, hogy a hajdúcsapatok mindenütt a nyomukban voltak. „*Most egész hadam mindenütt utánna vagyon késérőben, ölik vágják mindenütt őket*” — írta Bocskai.¹⁴⁵ Először a Szepességben támadó Segnyey Miklós és Dessewffy János mintegy 4—5000 főnyi csapata ritkította a visszavonulók sorait, majd amikor elhagyták a felső Vág völgyét, Rhédey katonáival találták magukat szemben, akiknek már április 8-án parancsot küldött Bocskai, hogy Zólyom ostromát nem félbehagyva, azonnal induljanak Basta visszavonuló hada ellen.¹⁴⁶ Ilyen körülmények között a császári sereg visszavonulása egyre csúfosabb futássá fajult, s a haderő napról napra alkalmatlanabbá vált arra, hogy képes legyen sikeres ellentámadást indítani a szabadságharc diadalmasan előretört hadserege ellen.

Április első napjaiban, amint Bocskai hírt kapott Basta csapatainak visszavonulásáról, érthetően nagy öröm és büszkeség töltötte el a szívét. Napról napra boldog hírvivők hozták a győzelmi híreket a főhadiszállásra. Erdélyben a szabadságharc hadseregének kezére került *Szatmár, Kővár, Lippa, Jenő, Lugos, Karánsebes, Gyálu* és más kisebb erősségek, a székelyek és magyarok fejedelmükévé választották, s egy csoport had készen állott Dés környékén, hogy az ellenálló százok leverésére siessen.¹⁴⁷ A keleti részen csak *Huszt* várában volt még császári őrség, Felső-magyarországon *Tokajban, Eperjesen* és *Murányban*, de ezek ellenállásának napjai meg voltak számlálva, mert sehonnan sem számíthattak segítségre, utánpótlásra. A bányavidéki véghelyek és a bányavárosok nagy része a kezére került s a Garam keleti felén csak *Léva* és *Zólyom* várában volt számottevőbb ellenséges őrség. Ugyanakkor a fürge hajdúlovások messze előretörték nyugat és észak felé, előőrseik megjelentek Nyitra, Turóc, Trencsén vármegyékben, sőt április első napjaiban már a Dunántúlra is átsaptak a mozgalom lelkes szívű katonái, hogy nyilatkozásra bírják ezt az eddig még némán hallgató országrészt is.¹⁴⁸

¹⁴³ Thurzó György 1605. ápr. 16-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

¹⁴⁴ Illésházyné Pálffy Katalin 1605. ápr. 18-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.* : i. m. 131. o. Az idézettekén kívül l. még Basta 1605. ápr. 8-i lev. Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1877. sz. *Sepsi Laczkó M.* : i. m. Szemelvények... I. k. 199. o., *Pethő G.* : i. m. 260. o., *Szalay L.* : Magyarország története 19. könyv. 472. o., *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 596. o.

¹⁴⁵ Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. k. 103. o.

¹⁴⁶ MTT. XIX. k. 103. o.

¹⁴⁷ L. a VIII. fejezetet.

¹⁴⁸ L. a VII. fejezetet.

Ha a téli hadjáratnak ezeket a hatalmas eredményeit szemléljük, méltán megállapíthatjuk, Bocskai elégedettsége indokolt volt. A decemberben alig 20 000 főt kitevő sereg néhány hónap alatt olyan sikereket ért el, amelyek bármely korabeli hadseregnek dicsőségére váltak volna. A sikerek oka most is elsősorban a néptömegek, hajdúk és jobbágyok lelkes támogatása és bátor kiállása volt, ami amellet, hogy egyre növekvő számú és erejű hadsereget biztosított a mozgalom számára, ellensúlyozni tudta az uralkodó osztály tekintélyes részének passzív, ingadozó vagy éppen ellenséges magatartását. A hadsereg és a nép a téli hadjárat folyamán szorosan eggyé forrott. A hajdúk és jobbágyok mellett csak elenyészően kis főúri és nemesi katonai elemek harcoltak a mozgalom mellett, nem beszélve a végvári katonákról, akiknek csatlakozása nagy lendítőerőt biztosított a szabadságharc számára.

A néptömegek támogatása mellett nem szabad elhanyagolni olyan fontos tényezőket sem a sikerek okainak vizsgálatánál, mint a hadműveleti terv helyessége, az erők szervezése, a leleményes, bátor harcvezetés, valamint az ellenség gyengeségei, amelyek nélkül szintén lehetett lett volna ilyen eredményeket elérni. A téli hadjárat fényesen bebizonyította Bocskai hadműveleti tervének helyességét. Helyes volt a hadműveleti célpontok kijelölése, az excentrikus támadási forma választása, a fő támadási irány meghatározása. A gyakorlat azt bizonyította, valóban szükségtelen lett volna Basta seregével szemben kétes kimenetelű, nyílt döntő összecsapást kockáztatni, mely sikertelenség esetén talán beláthatatlan következményekkel járt volna a mozgalom számára. Az eredményt el lehetett érni ilyen nem feltétlenül szükséges kockázat nélkül is. A hadműveletek azonnali megindítása decemberben amellet, hogy kivette a kezdeményezést a császári hadvezetés kezéből, egyben már fél győzelem is volt, mert megakadályozta a császári erők összegyűjtését és felsorakoztatását a mozgalom elleni erős támadó akcióhoz. A császáriak Basta és Kollonics néhányerőtlen kísérletétől eltekintve, mindvégig védekezésre szorultak. Az excentrikus támadási forma az adott helyzetben a legmegfelelőbbnek bizonyult a stratégiai és taktikai célkitűzések megvalósításához. Így Bocskai csapatai amellet, hogy nyugati és keleti irányba egyaránt bővítették a szabadságharc területi bázisát, kiküszöbölték az ellenség kétoldali támadásának bekövetkezését és újabb területek csatlakozó tömegeivel növelték a mozgalom hadseregét, katonai erejét. A több irányú támadás helyhez kötötte a császáriak szétszórta elhelyezett erőit, meggátolta a csapatösszevonásokat és nagymértékben megzavarta a császári hadvezetést.

Bocskai mellett kiválóan működtek a hadműveleti feladatok megvalósításánál alparancsnokai is, elsősorban Rhédey Ferenc, aki a fő támadási irányban vezette a támadást. Harcászati vezetésére a merészség, lendületes előretörés volt a jellemző. Tüzérség hiányában rendszeres

várostromokat nem folytatott, de körülzárással nem egy erős várat birtokába vett, váratlan rajtaütésével pedig több várost elfoglalt. Működését nagymértékben elősegítette az a körülmény, hogy a terepet jól ismerte, katonáival szemben keménykezű, igazságos parancsnok volt, a népet lehetőleg oltalmazta a háborús pusztításoktól, ami biztosította hadoszlopa számára a tömegek aktív támogatását. Emellett jó parancsnoki hírneve nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a végvárak magyar katonasága oly gyorsan és lelkesen csatlakozott hadoszlopához. Ily módon rövid idő alatt szinte nem is remélt nagy eredményeket sikerült elérnie. A kapott feladatot fényesen megoldotta, mert nemcsak a bányavidéki véghelyeket és a bányavárosokat szerezte meg a mozgalom számára, hanem sikeresen elhárította Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitány támadási kísérleteit is, és merész előretörésével olyan mértékben veszélyeztette Basta utánpótlási vonalait, hogy azzal jelentékenyen hozzájárult visszavonulásához.

Az Eperjes környéki császári tábor elleni támadásokat vezető Lippai Balázs, majd halála után Segnyey Miklós a korlátozott célkitűzésekhez mérten jól megfelelt a rábízott feladatoknak. A váratlan rajtaütésekkel bizonytalaná tették Basta seregének helyzetét, helyhez kötésükkel megnehezítették az élelmiszer szerzésére irányuló törekvéseket és komoly mértékben elősegítették a császári csapatok teljes demoralizálódását.

Basta februári ellentámadásának kivédését közvetlenül Bocskai irányította. Bár a nyílt összecsapás elől több ízben kitért, de váratlan éjszakai rajtaütésekkel, Sárospatak megerősítésével és a császári sereg működésének korlátozásával sikertelenné tette ezt a császári próbálkozást. Egyesek túlzott, már meg nem engedhető óvatosságnak tekintik Bocskai februári magatartását s kifogásolják, hogy miért nem támadta meg Basta seregét és miért nem akadályozta meg Tokaj megerősítését.¹⁴⁹ Tokaj császári kézen léte nem zavarta számottevően a szabadságharc hadműveleteit, de ettől függetlenül tudni kell azt, hogy Basta megindulásakor Bocskai csapatai hatalmas területen voltak szétszólva téli szálláson, s csak csekély erők tartózkodtak mellette. Ilyen erőviszonyok között nem lett volna célszerű szembeszállni Basta még mindig jelentős számú, harcképzett seregével, amikor pedig a csapatok összegyűlekeztek, Basta már ismét az Eperjes környéki táborban volt. A császári hadvezér maga is arra számított, hogy Bocskai készületlensége ellenére is szembeszáll vele, s így sikerül majd olyan vereséget mérni rá, amelynek katonai és főként talán pszichológiai hatása alkalmas lesz a szabadságharc kibontakozási lendületének megtörésére. Basta mérgelődött a legjobban, amikor Bocskai kitért előle, s így nem tudott semmit tenni

¹⁴⁹ L. pl. *Bánlaki (Breit) J.*: i. m. XV. k. 62—63. o.

ellene. Bocskai személyes magatartásában ha néha mutatkozott is fölösleges óvatosság, ez alkalommal ez nagyon helyesnek és eredményesnek bizonyult.

A Szamos mentén és Erdély nyugati végvárvidékén tevékenykedő csapatok szintén sikeresen működtek, s a téli hadjárat folyamán nemcsak a mozgalom hátát biztosították, hanem elért eredményeikkel megteremtették az erdélyi császári erők teljes felszámolására irányuló hadműveletek kiindulási bázisát.

A császári hadvezetés a téli hadjárat folyamán meglehetősen alul maradt a szabadságharc hadseregének hadvezetésével szemben. Ennek persze voltak mélyenfekvő gazdasági okai is, (a szinte katasztrófális pénzügyi helyzetből fakadóan nem tudták a katonákat fizetni s újakat zsoldba fogadni), azonban ezek mellett nem kis szerepet játszott a lassúság, tétlenkedés és ingadozás. 1604 decemberében, amikor a császári hadvezetés komoly erőfölénnyel rendelkezett, meg volt a lehetősége annak, hogy egy Szepességből, Alsómagyarországról és Erdélyből kiinduló kombinált támadással katasztrófális helyzetet teremtsenek a szabadságharc számára. Ezt a lehetőséget azonban kihasználatlanul hagyták, nem utolsósorban azért, mert a gyenge képességű Mátyás főherceg alkalmatlan volt ilyen koncentrikus támadás megszervezéséhez és irányításához, a többi hadvezérek pedig egymástól elszigetelten működtek. A császári katonaság tekintélyes részét a nyugati területeken fekvő várakban és városokban gyűjtötték össze, ahol tétlenül várakoztak, pedig tavaszig nem kellett tartani nagyobb erejű török támadástól. Így az erőfölényt nem tudták kihasználni, s lehetővé tették a szabadságharc hadserege számára, hogy részenként küzdjön meg a Habsburgok katonai erejével. A császári hadvezetés a támadás gondolatát a mozgalom megsemmisítésére ugyan sokáig nem adta fel véglegesen, de sokat késlekedett, s csak olyan kis erejű, különböző időpontokban végrehajtott támadó akciókat folytatott, amelyek nem voltak elégségesek jelentősebb eredmény kiharcolásához.

A császári hadvezérek közül Basta tábornagy mutatott fel legtöbb leleményességet és hadvezéri tudást. Mint tudományosan képzett, nagy tapasztalatú hadvezér alkalmas volt arra, hogy akcióival komolyan veszélyeztesse a szabadságharc sorsát. Katonai erejének korlátozott volta, s a seregében a fizetlenség miatt elhatalmasodó bajok végül is megakadályozták, hogy döntő stratégiai eredményeket érjen el a mozgalommal szemben. Hadvezéri hiányosságaként kell viszont megemlíteni azt, hogy amilyen jól ismerte a reguláris hadviselés módozatait, sokszor olyan tehetetlenül állt szemben a hajdúk és jobbágyok irreguláris, népi haremódjával. Igaz, hadvezéri működésének eredménytelensége elsősorban a parancsnoksága alatt álló fizetetlen katonaság demoralizálódásából fakadt, de azért ő is követett el hibát, amikor decemberben-

januárban csaknem két hónapig tétlenkedett, s csak akkor indult támadásra, amikor erői már nagyon megfogyatkoztak, a szabadságharc hadserege pedig újabb hatalmas, már egykönnyen meg nem semmisíthető eredményeket ért el.

Az Alsómagyarországon működő Kollonics Siegfried — bár több kísérletet tett a hajdúk előnyomulásának feltartóztatására, de ezek nem jártak sikerrel — nem tudta megvédeni a rábízott területet. Hadvezéri tevékenységének eredményességét nem egy olyan objektív nehézség akadályozta, mint például az erők szétszórtsága, a magyar nemesség ingadozó, a jobbágyság szabadságharc-párti magatartása, a végvári magyar katonák csatlakozása. Mindezek ellenére őt is terheli nem egy mulasztás, mert amikor szembe kellett volna szállni nyílt ütközetekben Rhédey csapataival, kitért előlük, s a helységek védelmével akarta feltartóztatni előnyomulásukat. A hadászati védekezés persze hatástalan volt a hajdúcsapatokkal szemben, mert azok maguk mögött hagyták a megerősített helyeket, az őrséget elvágták minden utánpótlástól és ilyen módon kiéheztetéssel a legtöbb esetben megadásra kényszerítették.

Eredélyben nem állt egységes vezetés alatt a császári haderő. A Nagyszébenben székelő császári biztosok alkalmatlanok voltak erre a feladatra, úgyszintén az egyes várparancsnokok is. Így nem tudták összefogni az erőket, s legfeljebb arra voltak képesek, hogy késleltessék a Habsburg hatalom teljes felszámolását a fejedelemség területén.

Végeredményként megállapíthatjuk, hogy a téli hadjárat a hadműveleti célkitűzések fényes megvalósításával zárult, s az elért eredmények olyan katonai helyzetet teremtettek, amelynek körülményei között egyre megvalósíthatóbbnak látszott a szabadságharc egyik legfontosabb stratégiai és politikai célkitűzése: az idegen csapatok kiszorítása Magyarországról és Erdély területéről.

VI.

A CSÁSZÁRI CSAPATOK KISZORÍTÁSA AZ ORSZÁGBÓL

A téli hadjárat politikai és gazdasági hatásai

„Magyarország csillagát,
Láthassad szabadulását,
Kassának szép ujulását
Ellenségünknek romlását.”

Korabeli vers, mellyel egy Sziléziába szakadt magyar üdvözölte kassai barátját. *Szilágyi S.* szerk.: *A magyar nemzet története.* V. k. 594. o.

A téli hadjárat diadalai hatalmas lökést adtak a mozgalom társadalmi és gazdasági bázisának kiszélesedéséhez. Az ingadozók és félénkek látták a szabadságharc hadseregének erejét s azt, hogy Bocskai katonái egyre biztosabban haladnak a győzelem felé vezető úton, s ezért — némelyek szívesen, mások kénytelen-kelletlen — egymás után csatlakoztak a mozgalomhoz. Ezek az ingadozók elsősorban a birtokos osztály és a városi polgárság soraiból kerültek ki. A jobbagyság, a „föld népe” a téli hadjárat nehézségei közepette éppen olyan lelkesen támogatta a mozgalmat, mint a későbbiek folyamán. Támogatásuk a sikerek kiapadhatatlan forrása volt, mert katonával, élelemmel és sok minden szükségessel ellátták a hadsereget, s magatartásukkal egyre jobban megnehezítették a császáriak helyzetét. A császáriak „*eleget doboznak, de senkit nem találnak, kinek kedve volna az szolgálatához*” — írta Thurzó Miklós 1605 márciusában, s hozzátette — „*ki-ki oltalmazza magát, az mint tudja*”.¹ A hajdúcsapatok előretörése nyomán a környékbeli föld népe mindenütt fegyvert ragadott, s vagy közéjük állt, vagy pedig újabb fegyveres egységeket alkotva önállóan kezdett működni a császári csapatok és magyar szövetségeseik ellen. Horváth László árvai várkapitány elkeseredetten panaszkolta Thurzó Györgynek; a várórség nem tudta megakadályozni, hogy némely falvak és városok Bocskai hűségére esküdjenek.² „*Rédei Ferenc a föld népével hadát igen megtöbbitette vala*”³

¹ Thurzó Miklós 1605. márc. 30-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó es. lt. fasc. 47. L. még *Benda K.*: *A Bocskai szabadságharc.* 31. o. Thurzó Miklós külföldön járt iskolába. Hazatérte után a bajmóci uradalmat kapta birtokrészül. 1605 nyarán, miután a hajdúk már birtokait elfoglalták, csatlakozott a szabadságharchoz. Meghalt 1609-ben. L. *Nagy I.*: *Magyarország családai.* 11. k. 206. o.

² Horváth László 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. ifj. *Kubinyi M.*: *Árva vára.* Bp. 1890. 103—104. o.

³ *Pethő G.*: *Krónika.* (*Geréb L.*: i. m. 260. o.)

— írja az egyik korabeli krónikás, s ezt megerősíti a Habsburg-párti Istvánffy is, aki szerint Rhédey csapatai „*a parasztok aljából álltak*”.⁴ A mozgalom mellé álló jobbágyok között a magyarok mellett szép számmal megtaláljuk az idegen anyanyelvűeket is. A Felső-Vág vidéki szlovákokból Bieli Stecz toborzott tekintélyes számú csapatot 1605 kora tavaszán, s embereivel Turócból Trencsén megyébe nyomult, s megtámadta és elfoglalta Biese várát a Habsburg-párti Thurzó Györgytől.⁵ Az eperjesi polgároknak is a saját parasztjaik ellen kellett harcolniuk a város védelmében — olvashatjuk egyik városlakó levelében.⁶ Azok a jobbágyok, akik valamilyen oknál fogva nem álltak be a fegyveresek közé, földesuraikat igyekeztek magatartásukkal a mozgalom mellé kényszeríteni. „*Annyira jutottam uram — kesereg Nádasdy Ferenc özvegye —, hogy egyetlen jobbágyom szómat nem fogadja, ha százszor parancsolok is nekik, de csak hallani sem akarják.*”⁷

A birtokosoknak persze a legkevésbé sem tetszett a jobbágyság ilyen magatartása. „*Az szegénység Kékkő felől igen sollicitál naponként kárunkkal fogyatkozásunkkal*” — olvashatjuk egy levélben. — „*Vajh, ha az életet elköltik, többé semmi haszna az jószágoknak is.*”⁸ A birtokféltésből és szűk osztályérdekből fakadó aggodalmat azonban nagyon soknál nem követte az az elhatározás, hogy fegyvert ragad és harcol a jobbágyok helyett a szabadságharc győzelméért. Pedig ez a győzelem elsősorban a birtokos osztály helyzetén volt hivatott javítani, amint azt maga Bocskai is megírta Thurzó Györgynek: „*Mert az mi ebben való előmenetelünk, hasznunk, és böcsületünk is semmi nem egyéb az kegyelmed maga és kegyelmedhez hasonló egyéb fő emberek hasznánál, böcsületénél.*”⁹ Ennek ellenére „*kit fenyítéssel*”, kit fegyverrel kellett a mozgalom mellé állítani, s csak nagyon kevés volt azoknak a száma, akiket szép szóval meg lehetett nyerni a szabadságharc ügyének.¹⁰

Pedig mind Bocskai, mind alparancsnokai mindent elkövettek, hogy az uralkodó osztály tagjait lehetőleg szép szóval maguk oldalára vonják. Rhédey Ferenc januárban még Kollonics Siegfriedet is meg akarta nyerni a szabadságharc számára s őt mint honfűsítőt magát is

⁴ Istvánffy M.: Magyarország története 1490—1606. (Vidovich Gy. ford.) 910. o.

⁵ Károlyi J.: A trencsényi vár. Trencsén 1910. 74. o.

⁶ „... *unser eigen Bauern müssen wieder uns streitten.*” Melczer János 1605. szept. 11-i lev. nagybátyjához. HK. 1896. 229. o.

⁷ Nádasdyné Báthory Erzsébet 1605. jún. 7-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁸ Balassy Zsigmond 1605. szept. 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 45.

⁹ Bocskai 1605. ápr. 29-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

¹⁰ Bocskai azt írta 1605 ápr. végén kelt levelében a török szultánnak: „... *kit fenyítéssel és fegyveremmel lassan-lassan, kit szép szómmal és szép intésemmel igyekeztem magam mellé vonni, magamat igyekeztem szeretettni is vellek*...”

magyarnak számítva azt írta neki: „Ez egynehány esztendőtlől fogva az német nemzet az magyar nemzettel egymást ölte, vágta fogyatta, de immár az magyar nemzet szívét az Isten meg lágyította és valahol mi magyar ez széles világon vagyon egygyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hűünkben, sem tisztségünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljesség elfogyatni akar bennünket sok jó szolgálatunkért és vérünk hullásáért.”¹¹ „Minden birodalmoknak legnagyobb erőssége az egység” — írta Bocskai Báthory Istvánnak, amikor kérte a csatlakozásra, s hozzátette, ha a császáriak győznének, „kevés reménsége lehetne mind nagyoknak s mind kicsinnek, az mű nemzetünk közül annakutánna való böcsületi fejtől, de mind hűnek és ellenségnek egyaránt való sorsa lenne az ő bosszuálló és gyanus természetéhez képöst”. Ügyelt arra, hogy a büszke főúr önérzetét meg ne sértse, s nagy diplomáciai tapintattal azt írta neki: „Kegyelmedet penig minden üdöben nem úgy mint barátomat vagy atyámfiajt, hanem mint édes atyámat úgy tartom úgy tisztelem és úgy böcsülölöm, az kegyelmed jó tetszésén és tanácsán én akarok járni.”¹² Bocskai még régi politikai ellenfelét, Csáky Istvánt is biztosította arról, ha „nekünk és szegény nemzetünknek mind jó s mind gonosz szerencsében hiven igyekezik szolgálni; ilyen szándékkal kegyelmed mihozzánk bizvást, minden tartozás és gondolkodás nélkül bátorságosan eljöhet”.¹³ Hasonlóan nagy súlyt helyezett a Thurzók csatlakozására is. Számptalan levélben kérte őket, hogy álljanak a szabadságharc oldalára, s ezt tették kapitányai és hadnagyai, többek között Hajda Gergely, Bieli Stecz és Nagy György is, sőt még a nagyvezérrel is iratott levelet Thurzó Györgynek.¹⁴ Rhédey Ferenc többek között a dunántúli Batthyány Ferencet is igyekezett szép szóval a szabadságharc mellé állítani, s kérte tőle; „kiváltképpen tekéntené meg Nagyságod nemzetségéből mely keresztény fejedelmet emelt” s jó lenne, ha Batthyány is egyetértene Bocskaival, „és lenne azon, hogy az oda való keresztény ország (ti. a Dunántúl) is vetné le az német nemzetség igáját nyakáról”.¹⁵

¹¹ Rhédey Ferenc 1605. jan. 2-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹² Bocskai 1605. márc. 20-i lev. Báthory Istvánhoz. MTT. XIX. k. 64—66. o.

¹³ Bocskai 1605. ápr. 17-i lev. Csáky Istvánhoz. MTT. XIX. k. 106. o.

¹⁴ L. Hajda Gergely 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhez. *ijj. Kubinyi M.*: i. m. 104. o., Bocskai 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90., Bieli Stecz és Nagy György kapitányok 1605. máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhez, uo. fasc. 38., Thurzó György máj. 13-i lev. Rudolf császárhoz, melyben hivatkozik arra, hogy Bocskai a török vezérrel íratott neki levelet. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Rimay János 1605. jún. 12-i, és Bocskai ugyanaz napi lev. Thurzó Györgyhez. *Eckhardt S.*: Rimay János összes munkái. 237—238. o., OL. Thurzó cs. lt. fasc. 93., Bocskai 1605. jún. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. uo. fasc. 90.

¹⁵ Rhédey Ferenc 1605. júl. 30-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Az idézettekén kívül l. még Bocskai 1605. jan. 14-i és Rhédey Ferenc

A szép szó, kérés mellett nem hanyagolták el persze a kényszerítés különböző formáit sem a birtokosokkal szemben. A csapatok előretörése azt jelentette a nemesek számára, hogy ha nem csatlakoznak, a katonák elpusztítják birtokaikat. A kapitányok nyíltan meg is írták, ha szép szóra „hazzánk nem hajol, bizony valameddíg fejem fenn áll, ő felségéért bosszút állok”.¹⁶ Másik levélben azt olvashatjuk; „bizonyal higgye meg Nagyságod, mint tüzzel-vassal rajta leszünk Nagyságod jószágán”.¹⁷ Az emiatt panaszkodóknak pedig azt válaszolta Bocskai, gondolták volna meg magukat előbb, s akkor elkerülhették volna birtokaik pusztulását.¹⁸

A főurak megnyeréséért folytatott küzdelem szükséges és hasznos volt. Egyes főurak csatlakozásával egész országresznyi területek nemesége állt a mozgalom mellé. „Tudjuk bizonyal” — írta Bocskai Thurzó Györgynek — „hogy mind az Dunántul való Uratyafiai között foganatos az kegyelmed szava és tanácsa s a Dunán innét is, ott az földön Dersffy Miklós urammal csak kegyelmed ketten az kiknek elméjek vezérlése után az többinek is hajoljon akarattok”.¹⁹ Az uralkodó osztály többségének megnyerése azért is szinte létszükséglet volt a mozgalom számára, mert a birtokosok politikai és gazdasági súlya döntően esett latba a szabadságharc további sorsának szempontjából. Részvételük nélkül is lehetett komoly katonai sikereket elérni, mint ezt a mozgalom első időszakának katonai eseményei is világosan bizonyítják, azonban az eredményeket megszilárdítani és tartóssá tenni már nem. Magyarországon nem volt olyan számottevő erejű és befolyású polgárság, amely pótolhatta volna a birtokos osztályt az idegen elnyomás ellen folytatott harcban, s így az adott kor társadalmi és gazdasági viszonyai között döntő jelentőségű volt a birtokos osztály állásfoglalása.

A kérés, rábeszélés és a különböző árnyalatú erőszak alkalmazása a birtokos osztály passzívan viselkedő vagy egyenesen ellenséges magatartást tanúsító tagjaival szemben a téli hadjárat sikereire támaszkodva végül is jelentős eredményeket hozott a nemesség csatlakozása terén. A hajdúcsapatok gyors előnyomulása nehéz választást elé állította a birto-

jan. 26-i lev. a Bars megyei nemesekhez. TT. 1899. 560—561. o., Bocskai 1605. febr. 24-i lev. Süegh Alberthez. MTT. XIX. k. 99. o., Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 827. o., Bocskai 1605. ápr. 25-i és 27-i lev. Báthory Istvánhoz. MTT. XIX. k. 107—108., 110—111. o. és OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B., továbbá *Károlyi Á. A.: Magyar Országgyűlési Emlékek* (továbbiakban MOE.) XI. k. 125. o.

¹⁶ Hajda Gergely kapitány 1605. máj. 5-i id. lev. Thurzó Györgyhez. *íj. Kubinyi M. : i. m.* 104. o.

¹⁷ Bieli Stecz és Nagy György kapitányok 1605. máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 38.

¹⁸ L. Bocskai 1605. júl. 23-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Pozs. Kam. Tract. publ. 1605. fasc. 1. no 2.

¹⁹ Bocskai 1605. ápr. 29-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

kosok nagy részét. „*Ha oda megyünk*” (ti. Bocskaihoz) — írta 1605 februárjában Kornis Zsigmond — „*előbbi hitünk ellen megesketnek, ha nem megyünk, életünk marháinkkal együtt elvész.*”²⁰ Ez utóbbi szempont a nemesek többségénél döntően esett a latba. Féltek a mozgalom népforradalmi jellegétől, s ennek uralomra jutását akarták megakadályozni amikor bekapcsolódtak a szabadságharcba, s maguk szerették volna a küzdelmet irányítani. 1605 elején csatlakozott Szatmár és Heves vármegyék nemességének nagy része, akiket követtek azután többek is.²¹ Májusban a nagy tekintélyű Báthory István is megírta Bocskainak: „*Öfelségit* (ti. a császárt) *nem is akarom tovább szolgálni és nem is szolgálom.*”²² A négy Thurzó közül először Szaniszló csatlakozott, majd Kristóf és Miklós is, s egyedül György maradt meg mindvégig a Habsburgok hűségén. A krónikás szerint, amikor Thurzó Kristóf Kassára ment Bocskaihoz, „*az öt csipős szavakkal fogadta, mondván: hogy miután az esőn sokat ázott, a köpenyt felölté.*”²³ A birtokos osztály soraiból legnagyobb tömegben a felsőmagyarországiak és az erdélyiek csatlakoztak. Ennek okát ha elsősorban a hadművelési helyzetben lehet is megtalálni, azért közrejátszottak más körülmények is. E területek birtokosai nem voltak olyan szoros gazdasági kapcsolatban az örökös tartományokkal, mint a nyugati részek nemesei, s emellett annyira irtóztak a Basták, Belgiojósók uralmától, hogy azt mondták, inkább százszor adják magukat török pártfogás alá, mintsem még egyszer eltűnjék a császári tábornokok idegen zsoldosainak kicsapongásait.²⁴

Az uralkodó osztály nagy többsége a katonai győzelmek és egyéb indítókok hatása alatt végül is a szabadságharc mellé állt, de azért meglehetősen sokan voltak olyanok is, akik mindvégig kitartottak a Habsburgok oldalán. Az árulók között kiemelkedő helyet foglalt el a katolikus klérus, melynek főpapjai az előző években a felségárulási perek és ellenreformációs törekvések vezérkarát szolgáltatták. A pápaság és a Habsburg hatalom érdekszövetségben összefonódott elnyomó törekvéseit szolgálták ők jobb ügyhöz méltó buzgalommal. Egy olasz katolikus pap szerint „*a magyar püspökök azoknak a német tanácsosoknak a kezét keresték, akikről jüggtek, s mint néma kutyák hogy szájukból a konc ki ne essék, akkor sem mertek zajt ütni, amikor ezek a németek nemcsak az ország*

²⁰ Kornis Zsigmond 1605. febr. 12-i lev. Sarmasághy Zsigmondhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. M.

²¹ L. M. v. v. Szatmár vm., 453. o., Heves vm.: 527. o., továbbá Szamosközy I.: Történeti maradványai. MHHS. XXX. k. 309. o.

²² Báthory István 1605. máj. 11-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. L. még Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 341. o.

²³ *Istvánffy M.*: i. m. 908. o. L. még Thurzó Miklós 1605. jún.-ban kelt lev. Bocskaihoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90., továbbá Thurzó György 1605. jún. 19-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

²⁴ MOE. XI. k. 587. o.

vagyonát és jövedelmét pocsékolták el, hanem az egyház vagyonára is rá-tették kezüket”.²⁵ Működésük az egész szabadságharc alatt a mozgalom ellen irányult. E téren élen jártak a jezsuiták, akik még a sok felekezeti türelmet tanúsító Bocskai haragját is olyan mértékben kivívták maguk ellen, hogy a haza nyugalma ellen folytatott „titkos machinációjuk” miatt 15 nap alatt kitiltotta őket Erdélyből.²⁶

A katolikus klérus mellett számosan voltak a nemesség soraiból is olyanok, akik szembehelyezkedtek a nemzet érdekével. Egyes, enyhén szólva is „túllojális” főurak addig mentek, hogy kérték az uralkodót, a magyar végvárakból a magyar őrséget vitesse ki, s helyette mindenüvé német zsoldosokat helyezzen.²⁷ Azt azonban érezték, hogy ellentétben állnak a közvéleménnyel, s ki is mondták, nem rendelhetik el a személyes fölkelést, mert amíg ők a „lázadókkal harcolnának, saját jobbágyaik ő ellenük fognánek fejveret”.²⁸ Az áruló birtokosok ellen Bocskai igyekezett keményen eljárni. „Sokan hátra helyezve a köz javát” — mondotta róluk — „a németek pártjához ragaszkodnak, kik mind minékönk, mind pedig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zürzavaroakat szerzetének az országban. Annak okáért azok felől komolyan inteni akarjuk és azoknak javait el fogjuk kobozni.”²⁹ A rokoni kapcsolatok és a kétoldali biztosításra irányuló törekvések azonban közbeléptek és igyekeztek meghiusítani az árulók megbüntetésére hozott intézkedések végrehajtását.³⁰ Így nem lehet csodálkozni azon, hogy az országos főkapitány, Homonnai Drugeth Bálint még 1605 szeptemberében is azt írta: „Vajmi sok német gyomrú ember vala a felföldön, azokra is nem kevés vigyázásomnak kell vala lenni.”³¹

²⁵ Idézi Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 60. o.

²⁶ Bocskai 1606. jan. 2-i rendelete az erdélyi jezsuitákhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz. Forgách Ferenc püspök véres bosszút kívánt a szabadságharcban részt vevők ellen. L. 1605. márc. 10-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 81. A klérus szerepével kapcsolatban l. még Ferreri püspök 1605. febr. 7-i, Valenti Erminio bíboros 1605. jún. 3. és aug. 27-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1811., 1933., 1982. sz., Illésházy István 1605. aug. 24-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. MOE. XI. k. 219. o., „Cantio de Transilvania et de Consilio Paparum contra Haydones Equitum.” Sz. 1871. 325. o., továbbá Makkai L.: Erdély története. Bp. 1944. 335. o.

²⁷ L. a pápai nuntius 1605. jan. 17-i jelentését Prágából. MOE. XI. k. 10. o.

²⁸ Szilágyi S. szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 593. o.

²⁹ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 90. o.

³⁰ L. MOE. k. 504., 607. old. Ennek fordítottjára is volt példa. Czobor Márton 1605. okt. 12-i levelében kérte Kremperg udvari tanácsost, hogy a felkeléshez csatlakozott rokonságának birtokai ne kerüljenek idegen kézre. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 40.

³¹ Homonnai Drugeth B.: Naplója. 319. o. Habsburg-párti birtokosok magatartásával kapcsolatban l. még Pozsonyi Kamara 1605. jan. 29-i lev. Bastához. OL. Pozs. Kam. 1605. jan. 29. no 85., Thurzó György 1605. máj. 6-i és máj. 18-i lev. Bocskaihoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90., Hoffinanz . . . fasc.

Az árulók távolmaradása ellenére a nemzeti összefogás 1604 őszén létrejött alapjai 1605 tavaszára jelentős mértékben kiszélesültek. Az összefogásról a korabeli krónikás azt írta: „*Nem valami rész szerént való indulat, hanem az egész magyarság ehhez két kézzel nyúlt, elannyira, hogy hasonló egység soha még az magyar között nem lett volna.*”³² E lelkes megállapítás, ha nem is tükrözi teljes hűséggel a való helyzetet, sok igazságot tartalmaz abból a szempontból, hogy az idegen elnyomók elleni harc ügye egy időre egy táborba hozta a jobbágyokat, a hajdúkat az uralkodó osztály jelentős részével, s az ellentétes osztályok érdekeinek ideiglenes találkozása egy időre más formákat adott az osztályharcnak. Az idegen zsoldosok ellen folytatott harcban szélesedő nemzeti összefogás nem volt konfliktusmentes a szabadságharc folyamán sem. A hajdú- és jobbágytömegek az idegen elnyomók kiűzése mellett a feudális terhek lerázására vagy legalábbis csökkentésére törekedtek, a nemesek pedig igyekeztek csorbitatlan formában visszaállítani földesúri hatalmukat, de az osztályharc élességét tompította a mindkét félre veszélyes idegen hódítók jelenléte. A hajdúk, amíg csak lehetett, elsősorban a császárpárti földesurak birtokait élték ki. Ez ellen nem emelhetek erősebben szót a szabadságharc táborában levő nemesek sem. Sokszor nem is akartak, mert így saját birtokaik kímélődtek és végeredményben örültek annak, ha minél több birtokos csatlakozik, még a hajdúk kényszerítésének hatása alatt is. Ez egyrészt megosztotta a felelősséget, másrészt növelte a birtokos osztály súlyát a mozgalmon belül. Ugyanakkor az uralkodó osztály a körülmények kényszerítő hatása alatt engedményeket is tett a harcoló tömegek felé, de azzal a titkos gondolattal, hogy *a törvényeken az idők múltával lehet majd változtatni.*³³ Az engedékenység persze nem volt általános és megszemenő a fegyveres harcok idején sem. A nemesek igyekeztek az első adandó alkalmat megragadni, hogy vagyoni megrövidülésüket a legszigorúbban megtorolják a hajdúkon és a jobbágyokon. Bocskainak nemegyszer közbe kellett lépnie katonái védelmében, s hogy a nagy fáradtsággal létrehozott nemzeti összefogás fel ne boruljon. Már 1605 tavaszán világosan megmondta a nemeseknek: „*Ti kegyelmeteknek egyéb*

15.433. fol. 111., Amadé Mihály 1605. júl. 29-i lev. az uralkodóhoz és Thurzó György 1605. aug. lev. Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 342.

³² Idézi Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 32. o. L. még uo. 26. o.

³³ Ez a felfogás tükröződik Thurzó György egyik levelében is, amelyben Bocskai feltételeivel kapcsolatban azt írta 1605-ben Mátyás főhercegnek: „*Successu temporis tamen, si qui articuli Bocskai anorum Suae Maiestati contrari esse videbuntur, in comitiis et dietis per fideles Suae Maiestatis, quorum numerus augebitur, ii emendari et in meliorem ordinem redigi, additis addentis et diminutis diminuendis commode poterunt.*” MOE. XI. k. 206. o. A rendek engedékenységgel kapcsolatban l. a szerencsi országgyűlés határozatait a katonáknak tett adományozásokról. MOE. XI. k.

gondolatokat, ki privátumra néz, a mostani időben hátra kell hagynia. Nem kell most néznünk kárunkat, se szép házainknak jószágunknak pusztulására, hanem oltalmazni kell életünket, régi jó hírünket, nevünket, melyet az német nemzetség szidalommal lába alá tapodott vala.”³⁴ Ezt a felfogást persze a birtokosok nagy többsége nem osztotta, s ahol csak lehetett, igyekezett ismét teljes hatalmat nyerni az elnyomott osztályok fegyverrel harcoló vagy a mozgalmat nehéz, fáradságos munkával és kemény áldozatokkal támogató tagjai felett. Nem a nemeseken múltott, hogy törekvésüket nem koronázta teljes siker, hanem azon, hogy a fegyver az elnyomottak kezében volt, a birtokosok rájuk voltak utalva az idegen elnyomók elleni harcban, és a szabadságharc vezetője a kérdéseket magasabb szempontból ítélte meg, mint a nemesek nagy többsége. Bocskai, ha a szükség úgy kívánta, az elnyomottak fegyveres erejére támaszkodva szabott úgát a birtokosok osztályérdekből fakadó, de az egész szabadságharc ügyét veszélyeztető törekvéseinek.³⁵ Így a mozgalom egyre erősödő rendi vonala és jellege mellett mindvégig fenn maradt a szabadságharc népferradalmi jellege és vonala is. A nemesek a „*ius resistendi*” elvi alapján állva törvényesnek tekintették a fegyverfogást az uralkodó ellen, de ennek az álláspontnak elfogadására csakis a fegyveres néptömegek győzelmes harca kényszeríthette az uralkodót. Ezt a nemesek is érezték, s erőtlenségük és Bocskai mérséklő politikája mellett ezért tompították és halasztották más időre bosszúálló és régi jogaik csorbítatlan visszaállítására irányuló törekvésüket a fegyveres néptömegek ellen, s ezért tűrték el — bár fogcsikorgatva — még kisebb társadalmi változásokat is.³⁶

³⁴ Bocskai fejedelmi előterjesztése az 1605 áprilisi szerencsi országgyűlésen. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 91. o. L. még 1605. márc. 29-i lev. Kassa városához. TT. 1904. 464. o. A nemesség bosszúálló törekvéseivel kapcsolatban Szilágyi S.: i. m. V. k. 599. old., Károlyi J.; A trencsén 1910. 75. old., továbbá Závodszy Gy.; Naplója. (Geréb L.; i. m. 266. oldal.) A hajdúk visszatorlási szándékával kapcsolatban Homonnai Drugeth B. azt írja: „... jöttek hozzám az hajdúk kapitányi és Illésházy uramra panaszkodván, arra kérték, hadjak szabad utat nekik és rá mentén megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeti őket.” i. m. 367—368. o.

³⁵ L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 34., 52. o. Bocskai úgy igyekezett csillapítani a nemeseket, hogy azt írta nekik, most a hajdúságnak a harc miatt kedvezni kell, de később „módot keresünk, hogy kegyelmedéknak kedveskedhessünk.” Bocskai 1605. jún. 13-i lev. Balassy Zsigmondhoz. TT. 1900. 160. o.

³⁶ „... Magát az fegyver ellen omni jure szabad volt oltalmazni” — írta Illésházy Bocskainak, „... az mi törvényünk az királyra ímadást in tali casu megengedi” — olvashatjuk egy másik feljegyzésében. TT. 1878. 9., 48. o. L. még MOE. XI. k. 606. o. Az uralkodó osztály és a fegyveres tömegek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban l. még a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i lev. Rhédey hajdúihoz. MOE. XI. k. 875—876. o., továbbá Homonnai Drugeth Bálint 1605. szept. 6-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G.

A nemzeti összefogás fenntarthatóságának első nagyobb erőpróbája, és egyben a szabadságharc erőinek seregszemléje az 1605 áprilisában megtartott szerencsi országgyűlés volt. Bocskai március 29-i meghívójában kifejtette a gyűlés célját; „... hogy az ellenség ellen jobb módjával ótalmazhassuk magunkat és a több magyar atyánkfíjűvel is megegyezhessünk: kívántatik öszvegyűlni és minden egyéb rendbeli dolgokat hátrahagyván, csak azokról kell végezni kegyelmeteknek, mint állhassunk az ellenségnek ellene, hogy az kegyelmek szép hazája megcsendesedjék és épüljön is.”³⁷ Az április 17-re hirdetett országgyűlésen 22 vármegye követei és számos főúr jelent meg.³⁸ A gyűlés katonai biztosítását 400 gyalogos és 300 lovas látta el Torday György, Misley András és Horváth Boldizsár parancsnoksága alatt.³⁹ Az egybegyűltek április 19-én vagy 20-án a fiatal Bethlen Gábor javaslatára Bocskait Magyarország és Erdély fejedelemvé választották. „Ahány embert csak láttam ebben a gyülekezésben — írja a szemtanú — nem volt senki, aki vissza tudta volna tartani örömkönyveit, miként a fiak szoktak örülni, ha apjuk visszatér.”⁴⁰ A választás tényét meglehangú átiratban tudatták az erdélyiekkel. „Örvendezvén azon, hogy kegyelmek nemes országával össze, kik ezelőtt való esztendőben külön fejedelemség alatt voltunk vettelve, most együvé hozott benünket és magunk nemzetéből kedves fejedelmet adott közinbe, kegyelmeket kérjük szeretettel, mint minékünk jó urainkat, atyánkfíjűit, hogy kegyelmek abban az jó akaratan, fejedelmünkhöz ü felségihez, mihozzánk is országostól maradjon jottig meg.”⁴¹

Az ünnepélyes aktus után a megjelentek hozzákezdtek a felmerülő katonai, gazdasági és politikai kérdések megvitatásához. Egyetértettek abban, hogy a hadműveleteket folytatni kell, s ennek érdekében határozatokat hoztak Basta csapatainak üldözésére, Eperjes ostromára, Tokaj, Várad, Huszt, Murány körülrására, a nemesek személyes hadbavonulására, Bocskai mellett 1000 „kék—gyalog” tartására, hidak és utak helyreállítására, valamint az ágyúk szállítására. A csapatok ellátására füstönként 2—2 forint contributiót rendeltek azzal a megkötéssel, hogy ahol a falvak megégtek, ott csak 1 forintot fizet-

³⁷ Az országgyűlési meghívó szövegét l. MOE. XI. k. 144—145. o.

³⁸ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 339. o.

³⁹ L. M. v. v. Zemplén vm.: 390. o.

⁴⁰ Alvinczy P.: Történeti följegyzései. Ráday gyűjtemény 1955. évi évkönyve. 13. o. Bocskai azt írta 1605 április végén kelt levelében a török szultánnak: „egy szüvel lélekkel, szabad akarattokból választottak engemet fejeikké, urokká és fejedelmekké.” MTT. XIX. k. 117. o. A történetírást általában április 20-át tekinti a fejedelemsé válassztás időpontjának, de Alvinczy mint szemtanú azt írja, hogy a választás 19-én történt. L. még Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 339. o., MOE. XI. k. 874. o.

⁴¹ A szerencsi országgyűlés 1605. ápr. 20-i átirata az erdélyiekhez. EOE. V. k. 379. o.

senek. Ez az összeg mintegy 70 000 forintot tett ki.⁴² A pozitív határozatok mellett azonban születtek olyanok is, amelyekből élesen kitűnik a rendek önzése, az áldozatvállalástól való vonakodása, s a népfelkelés visszaszorítására irányuló törekvése. A nemesek például megtagadták az ágyúk szállításához szükséges segítséget, s ezt a kötelezettséget a városokra hárították, noha sok város még császári fennhatóság alatt volt. A néptömegek háttérbe szorítása végett elrendelték, hogy minden végházban a főrendek közül legyen kapitány, úgyszintén Kassán is, s az összes magyarországi fegyveres erők élére a dúsgazdag Homonnai Drugeth Bálintot választották országos főkapitánynak. Ugyanakkor elrendelték azt is; „*a szokott jobbágyok, mind várakból és városokból és minden helyekből aholott talátnak, a szokott szolgák az szerént, mindjárt a régi szokásunk szerént és törvényünk tartása szerént megadassanak mindenkétől*”. Továbbá „*ha valamely hajdúk talátnának, kiknek sem zászlójuk, sem kapitányok, sem ő felségétől, sem generális uraktól levelek nem volna, azok megfogassanak és megbüntessenek*”. Ezek a határozatok világosan tükrözik a nemeseknek azt a törekvését, hogy a jobbágyok és hajdúk önkéntes hadrasereglését meggátolják, s a mozgalom népforradalmi vonalát háttérbe szorítsák, majd felszámolják. E törekvések persze nem járhattak teljes sikerrel, mert egyrészt Bocskai maga sem segítette elő csapatai ütőképességének ilyen mérvű meggyöngyítését, másrészt a nemesek az országgyűlési végzéseknél nem tudtak teljes érvényt szerezni azért sem, mert a fegyver a néptömegek kezében volt. Ezt ők is érezték, s nem akarták kenyértörésre vinni a dolgot a győzelem kiharcolása előtt. Ezt tükrözi az a törvencikk is, amely szerint nem szabad visszakövetelni a katonáknak adományozott birtokokat és egyéb vagyontárgyakat, amíg a had vissza jó és őfelsége újabban végez velek „*hogy valamiképpen a szolgálattól meg ne idegenedjenek országunknak nagy kárával*”. Rendi önzésük mellett is tudták, hogy a győzelem kiharcolását csakis a hajdú- és jobbágytömegektől várhatják. Ennek tudatában, ha törekedtek is arra hogy gátat szabjanak a népfelkelés terjedésének s kezükbe kaparintsák a politikai és katonai vezetést, azért igyekeztek engedményekkel és szép szóval barátságos érzelmekre hangolni maguk iránt a harcoló katonákat. Lényegében a birtokosok azon fáradoztak, hogy a szabadságharcot a rendi felkelés korlátai közé szorítsák, s megakadályozzák a fegyveres tömegek minden olyan törekvését, amelyek a császári elnyomás elleni harcra túlmenően már a fennálló feudális társadalmi viszonyokat is fenyegetik.⁴³

⁴² Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 340. old.

⁴³ A szerencsi országgyűlés törvényei latin fordításban található MOE. XI. k. 161—166. old. Magyarul közli Sepső Laezkó M. Krónikája. Kiadta Mikó I.: Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban (ETA) 3. k. 58—64. old.

A szerencsi országgyűlésen hoztak olyan fegyelmi határozatokat is, amelyek ugyan szükségesek voltak a katonák által elkövetett kilengések megfékezéséhez, azonban ezekből is kiviláglik a birtokos osztály vagyoni sérthetlenségének biztosítására irányuló törekvés, a földesúri tulajdon szigorú védelme. Így fejvesztés terhe mellett tilos volt urak és nemesek udvarházába, egyházi rendek házába beszállásolni, megégetés terhe alatt szentegyházakat feltörni, kézlevágás terhe alatt malmokat elvagdalni stb. Persze a valósághoz az is hozzá tartozik, hogy ezeknek a törvényeknek csak a legritkább esetben tudtak gyakorlatilag érvényt szerezni. A harctereken a hajdú- és jobbágykatonák többnyire a saját soraikból származó vezető parancsnoksága alatt állottak, s a rendek, a birtokos osztály tagjai nem igen mentek középük sem harcolni, sem fegyelmezni, mert a szilaj hajdúvitézek hamarosan kardélre hányták a sokat okvetetlenkedő „*decrétumos jámborokat*”.⁴⁴

Mindent összevetve: a szerencsi országgyűlés ha fel is vetette a meglevő osztályellentéteket, ennek ellenére megszilárdította és kiszélesítette az idegen elnyomók elleni eredményes harchoz feltétlenül szükséges nemzeti összefogást, s elősegítette a szabadságharc győzelméért vívott küzdelmet. A felmerülő ellentétek az adott helyzetben természetesen voltak, hiszen egymással ellentétes érdekű társadalmi osztályok fogtak össze ideiglenesen az idegen elnyomók elleni harcra, s Bocskainak, mint a szabadságharc vezérének arra kellett vigyáznia, hogy a pillanatnyi egyensúlyt valahogyan fenntartsa. Ennek érdekében, noha maga is igyekezett a hajdúk és a jobbágyok kilengéseit megfékezni, ugyanakkor óvakodott attól is, hogy a nemesség teljes vezető szerephez jusson politikai és katonai téren. Bocskai jól látta, ha a rendek törekvését nem korlátozza, a feudális osztályérdekek a szabadságharc sikerét is veszélyeztetik. Ezért igyekezett például a hadsereget szorosan személyes irányítása alatt tartani, s azon fáradozott, hogy a tényleges katonai vezetés a szabadságharc elszánt híveinek kezében legyen. Ezt sikerült is elérnie, s olyan nagy tekintélyű de ingadozó magatartású birtokosokat, mint például Illésházy István,⁴⁵ Csáki István, Thurzó Szaniszló,

⁴⁴ Az idézett törvénycikkeket I. ETA. 3. k. 60—64. old. *Homonnai Drugeth B.* írja naplójában, hogy Dengeleghy Mihály hajdúkapitány Vizkelethy Tamást a „*decrétumos nagy jámbort*” kis híján össze nem vagdalta egy ebéden, mert az a hajdúk ellen akart fellépni. (181. o.)

⁴⁵ Illésházy István (1540—1609.) 1572-ben Pozsony vm. alispánja, majd főispánja lett, és a királyi tanács tagja, valamint főudvarmester. 1603-ban hamis vádak alapján őt is törvény elé idézték és elítélték, de elmenekült s Lengyelországban telepedett le. 1605-ben, miután a Habsburgoktól nem sikerült visszakapni birtokait, csatlakozott a szabadságharchoz. Magas tisztséget kapott, ő lett Alsómagyarország kormányzója, majd 1605-től a béketárgyalások intézője. A tárgyalásoknál túlzott engedékenységet tanúsított a Habsburgokkal szemben, amiért komoly vádakkal illették a mozgalom résztvevői. 1608-ban Magyarország

magas tisztségekbe helyezett, de a katonai kérdésekbe nem volt sok beleszólásuk. A nemesség egy része túlságos engedékenységet tanúsított a Habsburgok felé, s méltatlan feltételekkel mindenároni békekötésre törekedett de Bocskai velük szemben tudott a hadseregre támaszkodni, amelynek élén a birtokos osztályhoz tartozó kipróbált hívei mellett egyszerű származású kapitányok állottak, s így az önző feudális osztályérdekek nem hiúsíthaták meg a kivívott katonai sikerek eredményét.⁴⁶

Basta seregének üldözése, harcok Alsómagyarországért
(1605. ápr.—jul.)

„Állj te, ne fuss Básta,
állj meg, ne szaladj, gyere Básta!
Ámde te futsz, s lándzsa
most seregeidet veri, vágja.
Mocskosan ez jára:
nyomorultak vérüül áza.
Vajha te is Básta,
vesznél fakarón, legyalázva.”

Szamosközy I. : Történeti Maradványai MHHS. XXX, k. 152. o.

Április első felében Bocskai katonai és politikai célkitűzéseit egyik kapitánya úgy foglalta össze; „*azon munkálkodik, hogy az németöt teljességgel kiqyomlálja az országból és az németöknek országában rajtunk tött boszuknak hasonló mértékét vegyék*”.⁴⁷ E célkitűzés megvalósítása érdekében Bocskai a következő hadműveleti tervet dolgozta ki: 1. Gyulaffy László hadoszlopa a belső erőkre, főként a székelyekre támaszkodva folytatja a császári ellenállás felszámolását Erdélyben. 2. Az északi hadoszlop Segnyey Miklós parancsnoksága alatt török—tatár segélycsapatok támogatásával erős támadásokat intéz Basta Eperjes környéki tábora ellen. 3. Rhédey hadoszlopa folytatja a bányavárosok megszerzésére és Basta utánpótlási vonalainak elvágására irányuló hadműveleteit. 4. Egy kisebb csapat erős török—tatár segítséggel a Du-

nádora lett. L. Nagy I. : i. m. 5. k. 235. o., Károlyi Á. : Illésházy hűtlenségi pöre, MOE. XI—XII. k., Károlyi J. : A trencsényi vár. Trencsén 1910. 67—75. o. Ferenczi I. : Rimay János. 56. o., továbbá a TT. 1878-ban közölt leveleket.

⁴⁶ L. Benda K. : A Bocskai szabadságharc. 34. o. A szerencsi országgyűléssel kapcsolatban az idézettekén kívül l. még a rendek kívánságát Bocskaihoz, továbbá Bocskai fejedelmi esküjét. OL. Eszterházy cs. lt. fasc. A., B., Szilágyi S. szerk. : A magyar nemzet története. V. k. 603. o., Szalay L. : Magyarország története. 19. könyv 472., 473. o., Kővári L. : Erdély története. 4. k. 170. o., Geréb L. : i. m. 271. o.

⁴⁷ Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 828. o.

nántúlon kersztül Ausztriába tör, az ott levő császári katonaság lekötésével megakadályozza, hogy onnan segítséget küldjenek Bastának, s emellett a hadszíntérnek az örökös tartományokba való áthelyezésével engedékenyebb magatartásra kényszeríti az uralkodót.⁴⁸ Ez a hadműveleti terv Basta visszavonulásával némiképpen módosult, mert a fő feladat a visszavonuló császári sereg üldözése, erejének megtörése lett.

A szerencsi országgyűlés katonai határozatai már a Basta seregének visszavonulása következtében előállott helyzetben születtek meg. Az országgyűlés rendelkezett *Eperjes* bevételéről, elrendelte *Tokaj*, *Várad*, *Huszt*, *Murány* körülzárását, amely feladat Zemplén, Szabolcs, Ung, Bihar, Szolnok, Kraszna, Máramaros, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Gömör vármegyék csapataira hárult.⁴⁹ A rendek tehát, mint láthatjuk, csak a keleti területen fekvő várak körülzárására intézkedtek konkrétan valamint *Eperjes* ostromára, s az alsómagyarországi és dunántúli hadműveletek irányítását teljes egészében Bocskai belátására bízták.

A fejedelem, miután megindította Segnyey hadoszlopát *Eperjes* és általában a Szepesség elfoglalására,⁵⁰ újabb feladatot szabott ki Rhédey bányavárosokban harcoló hadserege számára is. Ennek lényege az volt, hogy *Zólyom* ostromának folytatása mellett a sereg zömével haladéktalanul induljon Basta üldözésére; a császári sereget állandó rajtaütésekkel fárasztva, fogyasztva, de derekas csatába ne bocsátkozzék velük, hanem ha valahol megállapodnak, azonnal jelentse, s akkor Bocskai az összes rendelkezésére álló csapatokkal megindul ellenük.⁵¹

Ezzel szemben Basta hadműveleti terve az volt, hogy nyugat felé vonuló seregével megtisztítja a bányavárosokat a felkelő csapatoktól, majd erőit Kollonics Siegfried kapitányával egyesítve, *Esztergom*, *Komárom*, *Érsekújvár*, *Nyitra*, *Trencsén* és *Árva* várakra, valamint *Pozsonyra* támaszkodva védik Alsómagyarországot mindaddig, amíg jelentős lengyel, moldvai és más külföldi segélycsapatok érkeznek, amelyek támogatásával döntő támadást tudnak indítani Bocskai csapatai ellen a mozgalom felszámolására.⁵²

⁴⁸ A hadműveleti tervekkel kapcsolatban l. Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. Gyulaffy Lászlóhoz, a tatár szultánhoz, Immerza tatár agához, a temesvári pasához és áprilisban kelt lev. a török szultánhoz. MTT. XIX. k. 87., 98., 118. o., továbbá *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596. o.

⁴⁹ L. *Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 58. o. MOE. XI. k. 161. o.

⁵⁰ L. ezzel kapcsolatban az „Az északi hadoszlop működése Felsőmagyarországon” c. alfejezetben foglaltakat.

⁵¹ L. Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. k. 103. o.

⁵² A császáriak hadműveleti terveivel kapcsolatban l. Mátyás főherceg 1605. márc. 30-i parancsát Bastához, Basta márc. 31-i és ápr. 17-i jelentését Mátyás főherceghez, Basta ápr. 23-i lev. Kollonics Siegfriedhez, Basta máj. 4-i jelentését Mátyás főherceghez, a bécsi Udvari Haditanács ugyanaz napj utasítását Bastához, Basta 1605. máj. 10-i jelentését az Udvari Haditanácshoz, Basta 1605.

1605 tavaszán az erőviszonyok a katonai helyzet alakulásával párhuzamosan mindinkább a szabadságharc javára tolódtak el. Bár a császári hadvezetés még mindig rendelkezett közel 30 000 főnyi katonasággal és új ezredek is álltak szervezés alatt, de a haderő szétszórtsága, a fizetetlenségből fakadó nagyfokú demoralizáltság és az egységes vezetés hiánya jelentős mértékben lecsökkentette a Habsburg haderő harcértékét.⁵³ Ugyanakkor a szabadságharc hadserege a téli hadjárat győzelmeinek hatása alatt állandóan növekedett, s a kivívott diadalok tetemesen megnövelték a katonák önbizalmát és harcikedvét. Áprilisban Bocskai katonaságának létszáma a török-tatár segélycsapatok nélkül elérte a 30—35 000 főt is, amely erő napról napra növekedett a hozzájuk csatlakozó újabb hajdúcsapatokkal, magyar végvári katonákkal és fegyvert fogott jobbággyokkal.⁵⁴

Rhédey Ferenc katonái április második felében zömmel a bányavárosok vidékén tartózkodtak, mintegy 8000 hajdú és 4—5000 főnyi török-tatár segélycsapat; de kisebb egységek előretörték a Garamon túl Érsekújvárig. Északon Liptó, Árva, Túroc, Trencsén vármegyékben is tartózkodott néhány ezer főnyi csapata, amelyek naponta sokasodtak a főként szlovák jobbággyok csatlakozásával.⁵⁵ Ezek között a szerteszáguldó csapatok között kellett Bastának elhaladnia. Eperjesről történt elindulása után Segnyey Miklós Szepességben harcoló katonái „kísérték” s ölték, vágták mindenütt őket.⁵⁶ A császári tábornagy április 17-én *Rózsahegy*től egy napi járőrföldre tartózkodott, s az volt a terve, hogy a katonák egy részét: a vallonokat, kúraszirokat, dragonyosokat, rácokat és a tescheni herceg embereit *Zólyom*hoz küldi, amelyet Rhédey csapatai ostromoltak. Hamarosan letett azonban erről a szándékáról, mert tudomására jutott, hogy a hajdúk a szűk hegyszorosokban készen állnak feltartóztatásukra. Ezért megváltoztatta haditervét, s elhatározta, nem

jún.-ban Mátyás főhercegnek elmondott beszédét. i. m. II. k. 1860., 1862., 1877., 1881., 1888., 1890., 1898., 1942. sz., továbbá Illésházyné Pálffy Katalin 1605. ápr. 23-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: i. m. 134—135. o.

⁵³ *E. Heischmann*: Die Anfänge des stehenden Heeres. Wien, 1925. 228—260. o. L. még *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 608. o.

⁵⁴ Bocskai csapatainak létszámával kapcsolatban l. *Demkó K.*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 850. o., *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1893. 185. o., *Pethő G.*: i. m. 260. o., *Gyulaffy L.*: i. m. XXXIII. k. 43. o., Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. k. 103. o., Thurzó Miklós 1605. máj. 3-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43. és Basta 1605. máj. 4-i jelentését Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1888. sz.

⁵⁵ L. Thurzó György 1605. ápr. 2-i, 5-i, 6-i, 13-i, 14-i, 23-i leveleit Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, továbbá a Pozsonyi Kamara jelentését Mátyás főherceghez. OL. Pozs. Kam. 1605. ápr. 5. n° 6.

⁵⁶ L. Bocskai 1605. ápr. 14-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 377. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 43. o., *ifj. Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 103. o.

osztja ketté seregét, hanem erőit szorosan együtt tartva vonul tovább nyugat felé, s amikor kiér a tágasabb terepre, a fel nem lázadt katonaságot Kollonics Siegfriedhez küldi, aki ezek segélyével ellentámadásra indulhat a hajdúk ellen.⁵⁷

A tábornagy óvatossága egyáltalán nem volt indokolatlan. Amint lázongó, dúló, fosztogató katonáival tovább vonult *Privigye—Tapolcsány—Galgóc—Pozsony* útvonalon, Bocskai csapatainak támadása szinte egy pillanatig sem szünt meg, s így a sereg kettéosztása könnyen a leggyorsabb vég bekövetkezését eredményezhette volna. Segnyey katonáinak egyáltalán nem kívánatos kísérv szerepét április 20-tól kezdve Rhédey katonái vették át, akik azon éjszakán már rajta is ütöttek a rácokon. „*Mindenütt az hajdúság az nyomukban vagyon*” — írta április 20-án Thurzó Kristóf Galgócról.⁵⁸

A császári hadvezetésben nagy aggodalmat keltett Basta csapatainak rendetlen visszavonulása és a hajdúk feltartóztathatatlan előnyomulása. Április közepén már Morvaországban is sürgős védelmi intézkedéseket tettek; katonákat toboroztak a határ védelmére, bevágták az utakat, védelmi sáncokat ásattak a hajdúk támadása ellen.⁵⁹ Árva és Trencsén vármegyékben Thurzó György szervezte kétségbeesetten a védelmet. Sok reménye nem volt, mert Turóc, Liptó és Árva megyék nemessége már meghajolt a fölkelők előtt, s egyedül abban bízott, hogy Árva vára dacolni tud a hajdúk támadásával szemben.⁶⁰

⁵⁷ Basta 1605. ápr. 17-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1877. sz.

⁵⁸ L. Thurzó Kristóf 1605. ápr. 20-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Többek között azt írta: „*Ma kilenc óra korban be küldött vala Basta uram, hogy quartirt rendeljünk neki itben. El rendeltem vala a szállásokat, azonban küldi más követit ő nagysága, azt izente, hogy be nem jön, imár forró seggen vagyon. Kolonich uram is oda mene hozzá, mit végeznek egymással, meg értjük.*” L. még Abaffy Miklós 1605. ápr. 18-i lev. Thurzó Györgyhöz. uo. fasc. 39., továbbá Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 185. o. Bodó András 1605. ápr. 24-én kelt levelében arról ír, hogy Bocskai 15 000 embert küldött Rhédey és Segnyey segítségére, s a Dunántúlról 20 000 tatár biztosítja az előnyomulást, akik már Tata alatt vannak. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

⁵⁹ L. Pálffy Katalin 1605. ápr. 17-i és 23-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: i. m. 134—135. o. és a Pozsonyi Kamara 1605. ápr. 23-i lev. a trencsényi harmincadoshoz és Rzichausky János morvaországi birtokoshoz. OL. Pozs. Kam. 1605. ápr. 23. n° 75., 76.

⁶⁰ Thurzó György ápr. 14-én azt írta Mátyás főhercegnek, hogy Basta hadai a fizetelenség miatt semmire nem használhatók. Ajánlja, minnél hamarabb szervezzék meg a dunántúli megyék ellenállását, mert különben elvesz az ország. TA. Kaz. gy. 11. doboz. L. még ugyanő ápr. 23-i és 26-i lev. Mátyás főherceghez. uo., Kereki Gergely és Szentkirályi István lovas hadnagyok ápr. 28-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 36. A Pozsonyi Kamara ápr. 22-én azt jelentette az Udvari Kamarának, hogy Szentkeresztről *Murányba* semmit nem lehet szállítani, mert az a vidék csakúgy rajzik a rebellesektől, 29-én pedig bejelentette ha sürgős segítséget nem kapnak, *Likava* vára és egész Turóc megye a rebellesek kezére kerül. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. ápr. 22. n° 78., és ápr. 29. n° 71.

A császári táborban talán Forgách Ferenc püspök látta a legrózsásabbnak a helyzetet, aki április 25-én azt írta Thurzó Györgynek, hogy bár látja az ország veszélyes állapotát, de bízik abban, rövid idő múlva egészen másképpen lesznek a dolgok. „*Mert im Basta uram hada is itt vagy, melyet melléje kért Kollonich uram*” s az alsómagyarországi főkapitány „*egyéb hadat is össze szedvén és azokat is melléje vevén, szerdán vagy csütörtökön az pártosokra indul, hogy az Bányákról elűzze őket, és azonközben ő felségének derék hada is elérkezik*”.⁶¹

A nyitrai püspök reményei azonban hamarosan szertefoszlottak. Basta április 30-án Freistadtból azt jelentette Mátyás főhercegnek, hogy a csapatait nem engedte át Kollonicsnak, mert értesült az ellenség támadási szándékáról.⁶² Komolyabb ellenállásra azonban nem gondolt a császári hadvezér, hanem gyorsan visszavonult Pozsony irányába. *Szentgyörgyön* találkozott Kollonics Siegfrieddel, aki nem minden kaland nélkül jutott el Bastához. Ütközben ugyanis Cseklésznél egy csapat hajdú megtámadta katonáit, s úgy megkergette a császáriakat, hogy maga Kollonics is alig tudott bemenekülni Basta táborába.⁶³ A tábornagy komoly aggodalommal nézett a jövő elé. Olyan híreket kapott, hogy Rhédey jelenleg is 3—5000 tatárból és 8000 hajdúból álló serege állandó erősítéseket kap, s döntő támadásra készül ellene. Basta attól tartott, hogy az ellenség *Érsekújvárt* is hamarosan elfoglalja, s ennek megakadályozására Kollonicsot a Dunán Komáromba küldte azzal a céllal, hogy onnan vigyen erősítést Érsekújvárra. „*Úgy látom, az a hely veszélyben van, s oda kell küldenem a katonákat akik azon a részen tartózkodnak.*” Rhédey csapataival szemben nyílt ütközetet nem mert kockáztatni, s ezért arra törekedett, hogy jó harcálláspontot elfoglalva próbálja feltartóztatni a hajdúk előretörését. E célra *Pozsonyt* találta a legalkalmasabbnak, s ezért elhatározta, haladéktalanul oda vonul.⁶⁴

Rhédey Ferenc május 2-án *Galgócon* tartózkodott katonáival. Felszólította a vár urát, Thurzó Szaniszlót a csatlakozásra. Megírta neki, ha tárgyalás végett találkozni akar vele, nyugodtan jöjjön a táborba, „*sem töröktől, sem tatártól, sem cserkeszektől és magyar vitézektől semmi-nemü bántása nem leszen, s a megbeszélés után tisztességesen emberségesen*

⁶¹ Forgách Ferenc 1605. ápr. 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 82. L. még Basta 1605. ápr. 22., 23., 25-i lev. Kollonics Siegfriedhez. i. m. II. k. 1879., 1881., 18833. sz., továbbá Sukonics Mihály 1605. ápr. 27-i jelentését a Pozsonyi Kamarához. *Benda K.* : A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 103. o..

⁶² Basta 1605. ápr. 30-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1886. sz. L. még a Pozsonyi Kamara ápr. 28-i jelentését az Udvari Kamarához és Mátyás főherceghez és ápr. 29-i lev. Bastához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. ápr. 28 n° 93., 95., és ápr. 29. n° 99.

⁶³ L. Somogyi Farkas 1605. máj. 5-i lev. Török Istvánhoz és Török István ugyanaz napi lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁶⁴ Basta 1605. máj. 4-i jelentése Mátyás főherceghez. i. m. II. k. 1888. sz.

visszabocsájtják”. Thurzó Szaniszló még azon a napon letette a hűség- esküt, s így Galgóc kapui önként megnyíltak a hajdúk előtt.⁶⁵ Rhédey másnap már Nagyszombat előtt táborozott. Seregének nagyságáról azt írta Thurzó Miklós: „csak az a had ki az én jószágomon által ment, vagyon kétannyi mint Basta hada”. Napról napra többülnek, Bajmócról a dara- bontok is ki akartak menni, alig lehetett visszatartani őket. „Immár semmi módját nem látom, hogy kell embernek magát oly nagy erő ellen ez helyben segítség és nép nélkül oltalmazni. Engem is egynehány ízben ugy megkergettek, hogy alig találánk az város kapuját. Itt imár minden szöglet rakva velek, ember csak várbut sem mehet ki bizvást.”⁶⁶ Rhédey május 4-én felszólította Nagyszombat városát a csatlakozásra. A város néhány nappal előbb a visszavonuló, garázdálkodó császáriak előtt bezárta kapuit, de most Rhédey felszólítására önként meghódolt a hajdúcsapa- tok előtt. A polgárok csak azt kérték Rhédeytől, hogy szabadságukban oltalmazza meg őket. Bocskai „alsómagyarországi hadának generális kapitánya” hitlevelében meg is fogadta, hogy Nagyszombat privilegiu- mait, szabadságjogait megvédi. A városban lakozó népet „nemeseket, nemteleneket, magyarokat, németeket, tótokat, olaszokat minden vagyonuk birtoklásában megoltalmazza”. Úgyszintén megvédi őket a seregében levő „törököknek, tatároknak, cserkeszeknek, kozákoknak, lengyeleknek, muszkák- nak, oláhoknak, rácoknak, kunoknak, oroszoknak és az magyar vitézeknek” zaklatásaitól, s a városba hadat nem visz be. Rhédey még ezen a napon bevonult Nagyszombatra, s ettől kezdve ez a város lett a főhadiszállása, ahonnan irányította a további hadműveleteket.⁶⁷

Basta teljesen tétlenül és tehetetlenül szemlélte Rhédey csapatainak előretörését és Nagyszombat elfoglalását. Május 5-én Szentgyörgyről Pozsonyba vonult, s tevékenysége már csak arra irányult, hogy ezt a várost, valamint a Komárom—Esztergom—Érsekújvár erősségekre tá- maszkodó védelmi vonalat oltalmazza Bocskai csapatainak támadása ellen. A többi alsómagyarországi várat, amelyben idegen őrség volt; így Nyitrát, Lévát, Trencsént, a császári hadvezetés sorsára hagyta, úgy- szintén azokat az északi várakat, Árvát, Bicsét, Lietavát, amelyeket Thurzó György igyekezett katonáival megvédelmezni, Bieli Stecz, Hajda Gergely és más kapitányok szlovák-magyar felkelő csapatai ellen. A Habsburgok, ha a szükség és kényszerhelyzet úgy hozta, min-

⁶⁵ Rhédey Ferenc 1605. máj. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

⁶⁶ Thurzó Miklós 1605. máj. 3-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.

⁶⁷ Rhédey Ferenc 1605. máj. 5-én kelt biztosító lev. Nagyszombat részére. TT. 1878. 194. o. L. még Pogrányi Benedek pünkösöd utáni első szerdán írt lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73., *Istvánffy M.*: i. m. 908. o., *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 187. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596. o.

dent feladtak, de az örökös tartományok védelmét mindenáron biztosítani akarták. Basta kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy a lázongó katonaság teljes felbomlását megakadályozza, s bár némely ezredek fellázadt katonái elhagyták Pozsonyt, azonban az újabban érkezett csapaterősítésekkel sikerült mégis megszilárdítania a védelmet.⁶⁸

Rhédey hadműveleti terve Nagyszombat elfoglalása után az volt, hogy az örökös tartományokba irányuló portyázásokkal és a Pozsony elleni támadással az ország elhagyására kényszeríti Basta seregét, a Csallóköz elfoglalásával elvágja a császári kézen levő várak összeköttetését és utánpótlását, majd seregének egy részét átküldi a Dunántúlra, ahol Bocskai csapatainak első, áprilisi próbálkozása kudarcot vallott.⁶⁹

Rhédey legelőször *Pozsonyt* akarta elfoglalni, mert e város megszerzése esetén a még Magyarországon levő császári katonaság sorsa nagymértékben megpecsételődött volna, s a hajdúcsapatok akadály nélkül el tudták volna árasztani az örökös tartományokat. A támadást két irányból, Nagyszombat és a Csallóköz felől akarta megindítani, s ezért megbízottait a Csallóközbe küldte, akik Somogyi Mátyást a mozgalom oldalára vonták, s így biztosították e terület csatlakozását.⁷⁰ Rhédey már május 6-án elhagyta Nagyszombatot. Helyetteséül Csuti Gáspár maradt vissza a városban rendfeuntartás végett, „*mivel ez mostani sok külömb-külobb féle nemzetségekből való seregek jönnek s mennek ő fölsége táborában*”.⁷¹ *Pozsony* irányába előnyomuló seregének elővédjét, mintegy 6000 főt Bucsi Benedek vezette, aki elfoglalta *Modort*,⁷² *Bazint*, *Szentgyörgyöt*, s május 12-én megjelent Pozsony

⁶⁸ „Az Pozson immár utolsó határ, ha azt rá szállják, nincs mit tenni, a hit és tisztesség arra viszi, hogy élete letételéig azt oltalmazza.” TT. 1876. 836. o. L. még az Udvari Haditanács 1605. máj. 4-i utasítását Bastához, Basta május 6-i és 7-i válaszát. i. m. II. k. 1890., 1891. sz., Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választókhöz. HK. 1893. 712. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596. o., továbbá Dersffy Miklós 1605. máj. 1-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43., Thurzó György máj. 3-i, 4-i lev. Mátyás főherceghez, máj. 6-i lev. Rudolf császárhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz és Hajda Gergely kapitány máj. 6-i lev. Zsolnáról Thurzó Györgyhöz. *új. Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 104. o.

⁶⁹ L. a VII. fejezet „Horváth Tamás küldetése” c. alfejezetét.

⁷⁰ *Istvánffy M.*: i. m. 909. o.

Somogyi Mátyás korán katonai pályára lépett. 1605 májusában csatlakozott Bocskaihoz, de júliusban átállt a császáriakhoz. Árulását messzemenően jutalmazták úgy anyagilag, mint katonai tisztség terén. Császári ezredes, csallóközi főparancsnok lett, 1607-től pedig balassagyarmati főkapitány, havi 150 forint különdíjjal. Ezenkívül birtokot is kapott az uralkodótól. 1619 nyarán Dampierre-vel és Buquoi-val harcolt, majd mivel katonái fellázadtak, börtönbe került. Innen kiszabadult, 1621-ben ismét csapatokat toborzott. Meghalt 1624-ben. L. HK. 1888. 480—482. o., és HK. 1893. 688. o.

⁷¹ Rhédey Ferenc 1605. máj. 7-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

előtt.⁷² A Csallóközből Somogyi Mátyás csapatai közeledek Maki György parancsnoksága alatt. Május 10-re virradó hajnalon átkeltek a Dunán, s elégették a Pozsony előterében fekvő vendégfogadót.⁷³

Basta lázasan készülődött a védelemre. A frissen érkezett olasz csapatokat a pozsonyi várba vitte s kihirdette a katonáknak, hogy csak az hagyhatja el a várost és mehet Ausztria felé, akinek ő személyesen írásbeli engedélyt ad. A sáncok őrségét megerősítette, s így várta a bekövetkező támadást.⁷⁴ Május 12-én délután 6 óra tájban Rhédey csapatai és a csallóköziek rohamra indultak Pozsony ellen. A kifejlődött harc rendkívül heves volt. A hajdúk elszántan támadták a jól megerősített sáncokat. A küzdelem este 11 óráig eltartott. Ennek során kiűzték a császáriakat a Virág völgy nevezetű külvárosból, de a belső sáncokat nem sikerült elfoglalniuk. A harcban mindkét fél részéről sokan elestek. Végül is Rhédey katonái, miután nem tudták bevenni a sáncokat, a külváros házeit felgyújtva visszahúzódtak.⁷⁵ Az összecsapás után a császári udvarban sokan felróták Bastának, hogy miért nem indított ellentámadást a felkelők ellen, s miért nem verte meg őket nyílt ütközetben, de a tábornagy azt válaszolta erre: „*Ugy hiszem, ezek elhallgatnának, ha megtudnák a hadsereg állapotát, s hogy mennyire fontos épségben tartása, mert felismernék, hogy az ellenségnél kisebb létszámú, rossz fegyverzetű és még rosszabb szándéku, s ha ütközetbe bocsátkoztam volna, más nem történt volna, mint az egésznek kevés nyereségért való kockázatása.*”⁷⁶ A hajdúcsapatok nem akartak belenyugodni abba, hogy Pozsony a császáriak kezén maradjon. Május 17-én, 26-án, június 1-én, 5-én s az azt követő hét folyamán újabb és újabb véres harcokat vívtak Basta katonái ellen, rácsaptak a takarmányszerzés végett a városból kimerészkedő lovasokra, s bár sokat levágtak közülük, Pozsonyt mégsem sikerült elfoglalniuk.⁷⁷

Rhédey miután látta, hogy a város elfoglalására irányuló közvetlen támadások nem vezetnek eredményre, arra törekedett, hogy az örökös tartományokba irányuló portyázásokkal próbálja Pozsony elhagyására kényszeríteni Bastát. A portyázásoknak ezenkívül az is célja volt, hogy

⁷² L. Komáromy A.; i. m. HK. 1894. 190. o., M. v. v. Pozsony vm.: 589—590. o.

⁷³ Basta 1605. máj. 10-i jelentése az Udvari Haditanácshoz. i. m. II. k. 1894. sz., *Istvánffy M.*: i. m. 913. o.

⁷⁴ L. Basta id. máj. 10-i jelentését. i. m. II. k. 1894. sz.

⁷⁵ Basta 1605. máj. 13-i jelentése az Udvari Haditanácshoz. i. m. II. k. 1907. sz. L. még *Istvánffy M.*: i. m. 913. o.

⁷⁶ Basta 1605. máj. 20-i beszámolója Miksa főherceghez. i. m. II. k. 1925. sz.

⁷⁷ L. Basta 1605. máj. 17-i jelentését az Udvari Tanácshoz. i. m. II. k. 1918. sz., Illésházy István 1605. jún. 6-i és 19-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 12., 15. o. *Rónai Horváth J.*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 610. o. M. v. v. Pozsony vm. 590. o.

lekössék az örökös tartományokban tartózkodó fegyveres erőket, akik „*átal csatáznak az Morván, égetnek rabolnak, és ha nem fogják félteni magok hazáját, Basta mellé mennek mind. Most Szokolcát és Nagyszombatot fenyegetik, hogy megszállják. Nem árt azért hogy féljenek és tartózasok legyen*” — fejtette ki a portyázások célját Illésházy István és hozzátette: „*Ausztriát köllene jobban bántani, Bastát azzal talán átál vihetnénk a Dunán.*”⁷⁸

A szilaj hajdúlovak a félelmetes tatár csapatok kíséretében már május első felében portyáztak Sziléziában, Morvaországban, Alsó-Ausztriában és Stájerországban. Morvaországba Dengeleghy Mihály kapitány indult mintegy 7—8000 főnyi hajdúval és 1000 török-tatárral. Nagyszombatról Szokolca irányába nyomultak előre, ahol szembe találkoztak a szabadságharc leverésére induló Poppel Vilmos lovasseregével. Véres összecsapás fejlődött ki közöttük, melyben mindkét részről sokan elhullottak. A találkozóharcban egyik fél sem aratott döntő győzelmet a másik felett, de Poppel csapatai visszavonultak, s így a hajdúk akadály nélkül benyomultak Morvaországba. Május végén már arról írtak, hogy Dengeleghy csapatai „*Morvaországot erősen hódoltatják, a föld elérémtől*”. Dengeleghy visszatértkor Szokolcát elfoglalta, s parancsnokként ott hagyta Horváth Istvánt.⁷⁹ Sziléziába Bosnyák Tamás füleki kapitány és Duló Gergely, ecsedi Báthory István hadnagya ment 3000 hajdúval és néhány ezer tatárral. Miután *Hodolint* elfoglalták, végigportyáztak a tartományon, s akit elkaphattak, azt fogságba ejtették.⁸⁰ Ausztriába a csallóköziek és Némethy Gergely csapata, mintegy 4—5000 főnyi hajdú ment portyára, akikhez szintén csatlakoztak török és tatár segélyerők. Basta katonái nem tudták megakadályozni előnyomulásukat. *Bruckot* felégették, a császár „*mulatókértjét*” feldúlták, majd *Bécsen* túl két napi járóföldnyire is elkalandoztak. A lakosok között nagy volt a rémület, mindenünnen menekültek az emberek. Akit a hajdúk elkaptak, az rémülten könyörgött, hogy ne bántásák, „*mert ő Erdélyben sohasem volt*”.⁸¹

⁷⁸ Illésházy István 1605. jún. 6-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 11. o.

⁷⁹ L. Forgách Zsigmond és Náprági Demeter 1605. máj. 12-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 113., Dersffy Ferenc 1605. máj. 24-i lev. Batthyány Ferenchez és ismeretlen jún. 3-i lev. Török Istvánhoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss., *Istvánffy M.*: i. m. 911—912. o., M. v. v. Nyitra vm.: 618. o., és Pozsony vm.: 589. o.

⁸⁰ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 343. o., Thurzó György 1605. jún. 6-i lev. Bocskaihoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90., Thurzó Szaniszló 1605. jún. elején kelt lev. Thurzó Miklóshoz. uo. fasc. 42., Thurzó György 1605. jún. 25-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

⁸¹ Török István 1605. máj. 12-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Basta 1605. máj. 12-i jelentése az Údvari Haditanácshoz. i. m. II. k. 1904. sz., *Istvánffy M.*: i. m. 911. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 44. o., *Alvinczy P.*: i. m. 14. o.

Az Ausztriában portyázó csapat egy része a Dunántúlnak fordult, s Némethy Gergely vezetésével megkezdte a harcot e terület megszerzéséért.⁸²

A portyázó csapatok jóformán alig találtak valahol akadályra. A bosszútól és zsákmányszerzési vágytól fűtött katonák Rudolf császári székhelyéig, *Prágáig* is eljutottak, s a császár a palota ablakából szemlélte a környéken felgyújtott házak lángjait. Az örökös tartományokban végrehajtott portyázások nagyon megnövelték az Udvar békehangulatát, s nem kis mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy kezdték egészen másként nézni a mozgalmat, mint néhány hónappal azelőtt.⁸³

Mialatt a hajdúcsapatok Pozsony környékén küzdöttek s az örökös tartományokban portyáztak, jelentős hadisíkerék következtek be Alsó-magyarország más részein is. Májusban már *Garamszentbenedek* is Rhédey csapatainak kezén volt,⁸⁴ majd Verebélyi János, *Vác* kapitánya nyitott önként kaput a hajdúk előtt.⁸⁵ Ugyanakkor Árva és Trencsén megyékben sikeresen törtek előre Bieli Stecz és Hajda Gergely felkelő csapatai. A kapitányok megúnták Thurzó György sok huzavonáját a csatlakozással kapcsolatban, s ezért május 20-a táján támadásra határozták el magukat. Hajda Gergely egy csapattal Árva megyére tört, elfoglalta *Likava* várát, Bieli Stecz és Nagy György kapitányok pedig *Sztrecsénen*, *Zsolnán* keresztül *Bicse* várára támadtak.⁸⁶ *Sztrecsén* birtokosa, Dersffy Miklós önként meghódolt a hajdúknak, s erre bízatta Thurzó Györgyöt is.⁸⁷ Zsolnán tartóztatás nélkül átvonultak, a városból több mint 100-an csatlakoztak hozzájuk, úgyszintén más helységekből is a környékről. Bicse felé vonultak, amely mezőváros polgárai már előzőleg megállapodtak a hajdúkkal, hogy nekik bizonyos összegű zsoldpénzt fizetnek, s nem tanúsítanak ellenállást. Bieli Stecz azonban a várat is el akarta foglalni, s megérkezése után azonnal támadásra indult a falak ellen. A védők heves tüzzel visszaverték a rohamot, mire a feldühödött hajdúvezér felgyújtatta Thurzónak a vár mellett épült palotáját, a templomot és

⁸² L. a VII. fejezetet.

⁸³ Rhédey Ferenc 1605. máj. 30- lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Draskovich Jánoshoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss. de Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevelét a hajdúknak. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 127. o.

⁸⁴ *Haiczl K.*: i. m. 17. o.

⁸⁵ *Trogov I.*: Vác múltja és jelene. Vác, 1928. 55. o.

⁸⁶ Balassa Zsigmond 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43., Bieli Stecz és Nagy György kapitányok máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhez. uo. fasc. 38., továbbá Thurzó György jún. 3-i lev. Bocskaihoz. uo. fasc. 90., *íj. Kubinyi M.*: i. m. 107. o.

⁸⁷ L. Dersffy Miklós 1605. máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.

egyéb épületeket. Ekkor a megijedt őrség feladta a várat, a hajdúk pedig tovább vonultak Trencsén felé.⁸⁸

Trencsén vára a környék legjelentősebb erőssége volt. Illésházy azt írta róla, „*olyan erős ház, hogy Magyarországon nem sok vagy on olyan, Isztergamnál erősb, sok lövészerszám is vagy on benne, az török császár hadának is gond volna megvenni erővel*”.⁸⁹ A vár birtoklása együtt járt az egész vármegye feletti uralommal, s emellett Trencsén fontos védelmi pontja volt Morvaországnak is.⁹⁰ A császári hadvezetés azonban elmulasztotta a vár megerősítését. Mindössze 40—50 főnyi Hoffkirchen ezredbeli katona látta el a védelmet.⁹¹

Rhédey egyik kapitánya, Ujváry Miklós már április végén felszólította Trencsén megyét a csatlakozásra és segílyt kért tőlük a vár ostromához. Ezzel szemben védelmet ígért nekik a morvák betörései ellen. A vármegyei rendek azt válaszolták, hogy meg van bennük a hajlandóság, de nyílt csatlakozásról addig nem lehet szó, amíg császári őrség van Trencsén várában. A hajdúk május 14-én megjelentek Trencsén alatt, s hamarosan elfoglalták a külvárost. A belváros elfoglalására azonban csak június 12-e körül került sor, ami azután véglegesen megpecsételte a várbeliek sorsát is. A védők, miután látták, hogy a hajdúcsapatok elvágják őket minden utánpótlástól, június 29-én az ollenségtől kapott bizonyáglevelé fejében feladták a várat, s Ujváry Miklós, Zmeskal Jaroszláv és Bieli Stecz kapitányok kíséretében elvonultak onnan. Thurzó György minden igyekezete, hogy Trencsént felmentsék az ostrom alól, így meghiusult, s július 1-től az erős váron már Bocskai katonáinak zászlója hirdette a szabadságharc újabb diadalát.⁹²

⁸⁸ Dersffy Miklós 1605. máj. 21-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43. és Thurzó György 1605. jún. 3-i lev. Bocskaihoz. uo. fasc. 90. L. még *Závodszy Gy.*: Naplója. (*Geréb L.*: i. m. 266. o.)

⁸⁹ Illésházy István 1605. jún. 6-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 8. o.

⁹⁰ L. Thurzó György 1605. jún. 13-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

⁹¹ *Istvánffy M.*: i. m. 905. o. Thurzó György 1605. jún. 13-án Rudolf császárnak írt levelében 40 katonáról beszél. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

⁹² Trencsén ostromával kapcsolatban l. *Károlyi J.*: A trencsényi vár. Trencsén 1910. 70—73. o., *Pethő G.*: i. m. 260. o., Thurzó György 1605. jún. 5-i lev. Rudolf császárhoz és jún. 13-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Illésházy István 1605. jún. 19-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 16. o., Ujváry Miklós kapitány 1605. jún. 19-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 46., Török István 1605. jún. 28-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Bocskai júl. 10-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 646. o.

A császári őrségnek a hajdúk a következő szövegű igazoló levelet adták: „*Mi domanoviczi Zmeskal Jaroszláv, Ujvári Miklós, Bársony János, Kovács Demeter és Kenessey János, István ő felségének kapitányai: adjuk tudtul, hogy mi fent nevezett fejedelmünk parancsa és különös megbízatása folytán csapatainkkal és nem csekély hadikészülettel a trencsényi várat a várossal együtt — minthogy falakkal van a városhoz hozzákapcsolva — két hónapon át vitélül és kitarítóan katonai erővel*

Amíg Rhédey kapitánya és Segnyey Miklós északi hadoszlopából kivált Bieli Stecz Trencsén várát hódoltatták, Boeckai alsómagyarországi generális kapitánya a császári védelem két erős bázisát, *Nyitrát* és *Érsekújvárt* igyekezett birtokba venni. A Pozsonynál állomásozó császári sereg nem zavarta Rhédeyt e terv megvalósításában, mert a lázongó katonaság, amely Mátyás főherceg szerint „nem kevésbé dul és pusztít mint az ellenség”, nem volt rávehető semmilyen támadási akcióra. A dunántúli császári erőket Némethy Gergely katonái kötötték le, az örökös tartományok fegyveres erői és az újonnan szervezett ezredek pedig még a portyázó csapatok ellen sem tudtak kielégítő módon védekezni. Ilyen körülmények között alkalmasnak látszott az idő arra, hogy az alsómagyarországi csapatok hosszabb ostromműveletekbe fogjanak.⁹³

Rhédey *Nyitra* várát már május elején megpróbálta kézrekeríteni, amikor is Kicsindy Pál hadnagy vezetésével 800 hajdút küldött a vár ellen. A fűrge lovasok lerohanták az alsóvárost. A derékhaddal megérkező Rhédey felszólította a vár birtokosát, Forgách Ferenc püspököt az erősség átadására, de elutasító választ kapott. A derékhad tovább vonult *Nyitra* alól Basta üldözésére, de az alsóvárosban erős ostromló csapat maradt vissza. Ezek a hajdúk érintkezésbe léptek a felsővárosbeli őrséggel, akik június 11-én kaput is nyitottak, s Rhédey katonái bevonultak a felsővárosba.⁹⁴ Forgách püspök ekkor az őrség megmaradt részével

minden oldalról körülzártuk, s úgy a várost védelmező németeket, mint a fennnevezett város lakóit és polgárait oly nagy szorultságba hoztuk; nem csekély károkat okozván elpusztítván természetet, hogy eltorlaszolva és elfoglalva először tőlük úgy a városnak mint várnak mindkét kapuját, elvevén tőlük a külső sáncokat és lövészszámokat, mindkét részről véres küzdelem után — amint az ilyen ostromoknál történni szokott — a mi szüntelen megújuló rohamaink alatt többször vereséget szenvedtek, ugyannyira, hogy a sok küzdelemben kifáradva, segítséget és támogatást nem remélve, az élelem és védelmi szerekből kifogyva a gyöngék kifáradtak, sebesültek és teljesen megrémültek nem voltak képesek többé semmi módon a mi erőnknek ellenállni, s szüntelen megújuló támadásainkat kitartani . . . kénytelenek voltak tőlünk kegyelmet és életben maradásukat kérni. Mi tehát számot vetve kérésükkel, hogy keresztény vér tovább ne folyjon, szabad elvonulást engedünk nekik a várból a mi seregeinken keresztül, salvus conductust és erős kíséretet adván nekik . . .” Károlyi J. : i. m. 73—74. o.

⁹³ L. Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választófejedelemhez (HK. 1893. 711. o.), továbbá a VII. fejezetben foglaltakat. Soporny János jún. 22-i levelében azt írta Thurzó Szaniszlónak, hogy hírek szerint „. . . az egész praesidium föl támadott volna az német császár ellen, úgy annyira, hogy immár kétszer ütötte ki az nehézség, hogy az mit beszélt is mind ezze nélkül szólt.” OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

⁹⁴ Komáromy A. : i. m. HK. 1894. 186—187., 322—324. o. L. még Forgách Ferenc 1605. júl. 21-i Mátyás főherceghez írt részletes beszámolóját. *Pray Gy.* : Epistolae Procerum Regni Hungariae. Pars, III. k. 283—292. o. és M. v. v. Bars vm.: 347. o.

a fellegvárba húzódott vissza. A vár előnyös magaslati helyzetét kihasználva lövetni kezdte az ostromlókat, akik — miután a felsőváros lángba borult — kénytelenek voltak visszahúzódní az alsóvárosba. Az ostromot azonban nem hagyták abba, hanem még sokkal dühösebben folytatták. Amint a lángok kissé elcsendesedtek, ismét a fellegvárhoz mentek. Létrákat támasztottak a falakhoz, s az alacsonyabb lőréséken keresztül tüzes szerszámokat dobáltak be a védők közé. Amikor visszaverték rohamukat, újra támadtak. A várfalról sűrűn lövöldöztek rájuk, ami ugyan sok kárt tett bennük, de szinte föl sem vették veszteségeiket. A falakról legörgetett kövek és gerendák ellen ostromló tornyokat fabrikáltak, s ezzel közelítették meg a falakat, a védők azonban mindannyiszor visszaverték őket. Már-már úgy látszott, hogy sikertelen marad a vár elfoglalására irányuló igyekezetük, amikor Nagyszombatból megérkezett Rhédey a derékhaddal. Ágyúkat és ostromszereket hozott magával, s komolyan hozzáfekedett a vár vívásához. Amikor a védők ezt látták, fellázadtak a püspök ellen. Kijelentették, leteszik a fegyvert és átadják a várat, Forgách püspököt pedig megfenyegették, ha továbbra is ellenkezik, vasra verik és kiszolgáltatják az ostromlóknak. Erre a mozgalommal és nemzete szabadságával szemben oly ádáz gyűlöletet tanúsító főpap nem tehetett egyebet, minthogy fogcsikorgatva átadja a várat. A kapituláció június 18-án ment végbe. Rhédey Komáromig kísértette őt, ahonnan a püspök Győrbe, majd Bécsbe ment.⁹⁵

Rhédey csapatai Nyitra elfoglalása után átvonultak *Érsekújvár* alá, ahol már májusban is voltak körülzáró csapatok. A Nyitra folyó alsó folyásánál fekvő, földbástyákkal megerősített vár, amely egyben az alsómagyarországi főkapitány állandó székhelye is volt, a császári védelem egyik legerősebb és legföltettebb védelmi pontjai közé tartozott. Állandó őrsége békeidőben 500 lovas és 500 gyalogos volt, amelyet 1605-ben úgy megerősítettek, hogy Trautmannsdorf Ádám 1000 lovasának május 9-i távozása után is maradt még mintegy 1500 gyalogos és 500 lovas a várban. A német katonák parancsnoka Strein János Reinhardt, a magyaroké Thury Ferenc, a vallonoké pedig a francia La Motte volt. A várnak élelemmel, takarmánnyal való ellátását már áprilisban megkezdték, de nem tudtak olyan mennyiségű készletet felhalmozni,

⁹⁵ Nyitra elfoglalásával kapcsolatban az idézettekén kívül l. még Mátyás főherceg aug. 2-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 712. o., Thurzó György 1605. jún. 23-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz. Náprágyi Demeter júl. 5-én Bécsben még úgy tudta, hogy Nyitrát nem foglalták el a hajdúk. L. *Szilády A.—Szilágyi S.*: Török-magyarokori államokmánytár. I. k. 49. o., Rhédey Ferenc jún. 15-én indult meg Galgócra Kelecséren keresztül Nyitrára, 16-án este vagy 17-én reggel érkezhettek meg a vár alá. L. Rhédey Ferenc 1605. jún. 15-i és 16-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., és Thurzó Kristóf jún. 14-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. uo. fasc. 105.

hogy az hosszabb ostrom esetén is elegendő legyen.⁹⁶ Rhédey az Érsekújvár elfoglalására irányuló tervét elsősorban a várban levő magyar katonák magatartására építette, akik június 13-i levele szerint „jó biztatással” voltak hozzá.⁹⁷ Amikor június 20-a körül katonáival megjelent Érsekújvár alatt, az erősség körülzárása teljessé vált, s a császáriak között erős aggodalom kapott lábra, hogy ez a hely is hamarosan a többi sorsára jut.⁹⁸ A vár ellen felsorakozó csapatok pontos létszámát nem ismerjük, de a töredékes adatok alapján 8—10 000 főnél többre nem nagyon tehetjük, amihez még némi török és tatár segélyerők is csatlakoztak.⁹⁹ A katonák harcikedve jó volt, egymásután jelentkeztek a falak elleni rohamra, s Rhédey bizakodva írta: „Azon leszünk minden tehetségünkkel, hogy az várat ö fölsége számára megvegyük.”¹⁰⁰ Miután a várbeliek a megadási felszólítást olvasatlanul visszaküldték, június végén megkezdték a rendszeres ostrommunkálatokat. Rhédey az erők zömével a Nyitra balpartján ütött tábor, azonban némely csapatokat átküldött a jobbpartra is, ahol azok az úgynevezett bécsi kapuval szemben keztek sánctól készíteni. Ugyancsak sánctól ástak a délnyugati „Frigyes” bástyával szemben is, mely műveleteket az őrség kirohanásokkal igyekezett meggátolni, de sikertelenül. Július első napjaiban néhány kisebb lövészerszámmal lőni kezdték a várat, 5-től kezdve pedig két nagyobb löveggel, mire a várbeliek sürgős segítséget kértek Komáromból és Pozsonyból. 8-án két hajdú jött ki a várból, akik arra kérték Rhédeyt, „még harmad napig ne sietesse az várat ö nagysága ostromlani, annak utánna ők is készek lesznek a németnek ellensége lenni”. Mondták azt is, hogy „por és golyóbis” kevés van bent a várban.¹⁰¹ Rhédey várakozott is július 11-ig, s csak akkor rendelt el általános rohamot a falak ellen.

⁹⁶ L. Rónai Horváth J.: i. m. HK. 1893. 613—614. o., M. v. v. Nyitra vm.: 618. o., továbbá a Pozsonyi Kamara ápr. 29-i utasítását a nagyszombati és más Érsekújvár körüli provizorokhoz. OL. Pozs. Kam. 1605. ápr. 29. sz. nélkül.

⁹⁷ Rhédey Ferenc 1605. jún. 13-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

⁹⁸ L. Soporny János 1605. jún. 22-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. Thurzó cs. lt. fasc. 105., továbbá Thurzó György jún. 23-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, továbbá Török István 1605. jún. 25-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁹⁹ Rhédey Érsekújvárt ostromló seregének létszámához l. tájékozási alapul Török István 1605. jún. 28-i lev. Batthyány Ferenchez. Agha Máté aug. 5-i lev. Török Istvánhoz, továbbá Ányos Kristóf aug. 10-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. A táborban levő hajdúkapitányokra l. Haiczl K.: i. m. 19. o. A török csapatok részvételére *Tárikh-i Pecsevi*: Krónikája. Sz. 1899. 119. o.

¹⁰⁰ Soporny János 1605. jún. 22-i és Rhédey Ferenc jún. 23-i lev. az érsekújvári táborból Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

¹⁰¹ Soporny János 1605. júl. 8-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105, L. még Náprágyi Demeter 1605. júl. 5-i lev. Kornis Boldizsárhoz. T. m. k. Á. I. k. 49. o. és *Komáromi A.*: i. m. HK. 1894. 325—328. o.

Egy rohamoszlop a „*Frigyes*” bástya, egy a bécsi kapu, egy harmadik pedig Rhédey személyes vezetésével az esztergomi kapu ellen tört. A védők erős tűzzel fogadták a rohamozókat, ennek ellenére a harc több mint 4 óra hosszat tartott. A küzdelem hevességére jellemző, hogy csupán az esztergomi kapu mellett levő „*Forgách*” bástyán 36 német muskétás levágtatott fejét szedték össze. Végül is a védők nagy veszteségek árán visszaverték az ostromlókat.¹⁰² A következő napokban, egészen július 24-ig nem történt jelentősebb akció egyik fél részéről sem. 24-én este azonban a várban levő magyar katonák fellázadtak és követelték, vagy adják át az őrséget Rhédey katonáinak, vagy pedig engedjék ki őket innen. Mindkét kívánságukat megtagadták, mire heves szóváltás közben véres összeütközés fejlődött ki a magyar és német katonák között. Az előbbieket az ostromlótól kértek segítséget, akik közül többen be is jöttek a várba, azonban a zendülők által befelé fordított ágyúk tüze véletlenül a magyarokat érte, mire pánik keletkezett, s a várbeli magyar katonák nagy része a kívülről segítségül hívottakkal együtt átugrált a falakon s elmenekült. Rhédey, amint értesült a várban történekről, újabb rohamot határozott el. Lovashajdúit is lóról szállítva 25-én éjfélkor megrohanták a „*Frigyes*” bástyát, s 6 óráig tartó öldöklő harc vette kezdetét. A hajdúk elszánt küzdelme azonban most sem vezetett eredményre, mert a védők újból vissza tudták verni a támadást. Az éjszakai harc után 21 kocsi sebesültet szállítottak el Buda felé.¹⁰³

A sorozatos eredménytelenséget látva Rhédey úgy határozott, hogy félbeszakítja az ostromot mindaddig, amíg Bocskaitól nagyobb csapaterősítés és ostromszerek nem érkeznek. Hátrább szállott Érsekújvár alól, mely cselekedetét kedvetlenség vagy pánik elkerülése végett így indokolt meg: „*Gondolván arról, hogy az török szaporodton szaporodik mellettem, hogy valami véletlen dolog ne történne az helyen, az sánczokból mind az janicsárokat, s mind pedig az hajduságot kiszólitám.*”¹⁰⁴ Elhatározásában csak megerősíthette az a körülmény, hogy a hosszú vár-ostromot nem kedvelő hajdúk között megkezdődött a szokdösés, a császáriak pedig ebben az időben olyan átmeneti hadisikereket értek

¹⁰² L. Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 712. o., továbbá *Rónai Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 615—616. o.

¹⁰³ Az idézett forrásokon kívül l. még Mátyás főherceg 1605. aug. 10-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 713. o.

¹⁰⁴ Rhédey Ferenc 1605. júl. 29-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Annak ellenére azonban, hogy a sáncokból kivonta a csapatokat, Érsekújvár még augusztus közepéig körülzárás alatt volt. L. Rhédey Ferenc 1605. aug. 9-i és aug. 13-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. uo., továbbá a Pozsonyi Kamara 1605. aug. 13-i lev. az újbácsi érseki uradalom összeírójához. OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. aug. 13. n° 6.

el, amelyek veszélyessé tették Rhédey seregének Érsekújvár alatti helyzetét.¹⁰⁵

A császáriak hadisikereit *Sopron* felmentése és a dunántúli ellen-támadás vezette be,¹⁰⁶ amit követett a csallóköziek átpártolása, majd északon a Morvaország felőli támadás, amelyet Dengeleghy Mihály ügykezett feltartóztatni.¹⁰⁷

Csallóköz csatlakozása a szabadságharchoz komoly veszélyeket rejtett magában a császáriak számára, mert megakadályozta a szárazföldi összeköttetést *Pozsony—Komárom—Esztergom—Érsekújvár* között és emellett a csallóközi csapatok állandó rajtaütésekkel nyugtalanították Basta pozsonyi táborát. E veszély megszüntetésére a császári hadvezetés komoly erőfeszítéseket tett, s pénzt és fáradságot nem kímélve igyekezett Somogyi Mátyást és embereit átpártolásra bírni. Egy ismeretlen győri polgár, nyilván Kollonics vagy Basta felkérésére már július 7-én felszólította a csallóközieket, hogy térjenek vissza az uralkodó hűségére. 11-én Mátyás főherceg rendeletet bocsátott ki, amelynek értelmében a hűségre visszatérők teljes bocsánatot nyernek.¹⁰⁸ Ezt a kegyelmi levelet Náprágyi Demeter és Aranyossy Pál eljuttatták Somogyi Mátyáshoz, aki július 17-én már hajlandónak mutatkozott az átállásra, de bűnbocsánaton kívül védelmet is kért.¹⁰⁹ A császáriak Somogyin kívül Rhédey Ferencet is meg akarták nyerni, s amikor Mátyás főherceg 20-án értesítette Náprágyit arról, hogy Somogyi feltételeit elfogadja, azt is megírta, ha Rhédey is átpártol, adjanak neki pénzjutalmat.¹¹⁰ 23-án Somogyi Mátyás főbb tisztjeivel együtt megjelent Pozsonyban, s levelet írt Mátyás főhercegnek, amelyben megfogadta, hogy a Fátraig visszafoglalja a vidéket Bocskai katonáitól, s meg is tartja azt az uralkodó számára.¹¹¹ Árulását a császáriak sokra értékelték. Somogyi Mátyás 30 000 forint jutalmat, felesége és gyermekei számára ausztriai menedékhelyet kapott, s a Habsburgok a későbbiek

¹⁰⁵ Ányos Kristóf 1605. aug. 10-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹⁰⁶ L. a VII. fejezetet.

¹⁰⁷ L. Dengeleghy Mihály 1605. júl. 29-i, aug. 2-i, 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., 105., Mátyás főherceg aug. 17-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 714—715. o., *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 179—180. o., Illésházy István 1606. jún. 29-i feljegyzése. TT. 1878. 295. o., *Sasinek*: Regesták. TT. 1891. 669. o., *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 331. o.

¹⁰⁸ Ismeretlen győri polgár 1605. júl. 7-i lev. a csallóközietekhez, és Mátyás főherceg júl. 11-i rendelete. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 190., 196.

¹⁰⁹ Náprágyi Demeter 1605. júl. 11-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 207.

¹¹⁰ Mátyás főherceg 1605. júl. 20-i lev. Náprágyi Demeterhez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 240.

¹¹¹ Mörsberg ezredes 1605. júl. 23-i és Somogyi Mátyás ugyanaz napi lev. Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 245., 249.

folyamán sem feledkeztek meg róla.¹¹² Július 29-én jött létre az egység, s az árulók letették az esküt. Somogyival együtt 3000 csallóközi katona pártolt a császáriakhoz, ami már komoly erőgyarapodást jelentett a Habsburgok számára. Amint Bocskai katonái hírt szereztek a csallóköziek átállásáról, azonnal támadásra indultak ellenük, de az árulóknak a császári katonaság segítségével sikerült visszaszorítani őket. Ennek ellenére a támadást többször megújították augusztus és szeptember folyamán, s sokan halálukkal lakoltak gyalázatos tettükért.¹¹³

Rhédey elkeseredve értesült Somogyi Mátyás árulásáról, de bízott abban, hamarosan keserves árat fizet ezért a tettéért.¹¹⁴ Helyzete mindenestre erősen meggyöngült Alsómagyarországon, s már nagyon várta, hogy a felsőmagyarországi hadiesemények kedvező alakulása után jelentős csapaterősítéseket nyerjen onnan a hadműveletek folytatásához.

Az északi hadoszlop működése Felsőmagyarországon
(1605. ápr.—aug.)

„... mind előttünk, s mind hátunk megett
hajduk vadnak...”

Forgách Zsigmond 1605. ápr. 18-i lev. Késmárkról Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 51.

Április elején Basta visszavonulásakor az északi hadoszlop katonái előzönlötték Sáros és Szepes vármegyék területét. A mintegy 5—6000 főnyi sereget Segnyey Miklós, Kassa bátor védője vezette. Az erők egy része Bieli Stecz, Hajda Gergely és más kapitányok parancsnoksága alatt a visszavonuló császári sereg nyomába szegődött, s Liptó megyén keresztül úzte, csipkedte, fogyasztotta az ellenséget. Amikor Basta csapatai déli irányba fordultak, ezek a csapatok átadták e szerepet Rhédey katonáinak, maguk pedig Turóc, Árva, Trencsén megyékben

¹¹² Mátyás főherceg 1605. júl. 26-án kelt pátense Somogyi Mátyás részére. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 253. L. még e fejezet 70. sz. jegyzetében.

¹¹³ L. Alexander Colombó 1605. júl. 26-i jelentését Mátyás főherceghez. id. *Takáts S.*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 128. o., Náprágyi Demeter júl. 29-i és 30-i lev. Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 263., 271., Mátyás főherceg aug. 10-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 714. o., Melcer János szept. 11-én Eperjesről írt lev. HK. 1896. 232. o., OL. Eszterházy Miklós nádor iratai V/a, továbbá *Istvánffy M.*: i. m. 918. o., *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 329—33. o.

¹¹⁴ Rhédey Ferenc 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Egyes források szerint az a terve is felmerült, hogy 10 000 embert átküld a Dunán, akik Némethy Gergely katonáival egyesülve Sopront veszik ismét ostrom alá. L. Agha Máté 1605. aug. 5-i lev. Török Istvánhoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

folytatták a hadakozást.¹¹⁵ A Szepes és Sáros megyékben visszamaradt csapatokra az a feladat hárult, hogy a szabad királyi városokat visszatérítsék a szabadságharc oldalára, Szepesvárárt kézrekerítsék, s az Eperjesen tartózkodó közel 2000 főnyi császári erőt kiűzzék Felső-magyarországról.¹¹⁶

Legelőször *Bártfa* és *Kisszeben* tért vissza a szabadságharc oldalára, melyek polgárai már április első felében, közvetlenül Basta elvonulása után kinyilvánították újbóli csatlakozási szándékukat a Dessewffy János vezetésével megjelenő hajdúcsapatok előtt.¹¹⁷

Ezután Dessewffy átment Szepes megyébe, s Segnyey Miklós főkapitány megbízásából április 18-án 4000 hajdúval *Lőcse* alá vonult. Felszólította a polgárokat, hogy kövessék a bártfaiak és kisszebeniek példáját, de azok kijelentették, csak akkor állnak Bocskai mellé, ha majd meghódította egész Magyarországot. Addig is átengedik a magyar csapatokat bántatlanul a város mellett vezető úton, de a falak közé egyetlen katonát sem bocsátanak be. A hajdúk nem elégedtek meg ennyivel, s pusztítani kezdték *Lőcse* környékét, hogy a polgárokat ezzel kényszerítsék csatlakozásra. Áprilistól augusztusig eredménytelen tárgyalások és kisebb csetepaték folytak a falak körül a városból kimerészkedő fegyveresek és Bocskai katonái között. Augusztus elején maga Segnyey Miklós jelent meg *Lőcse* alatt, s újból felszólította az őrséget a megadásra. Miután most is elutasító választ kapott, 21-én éjszaka hajdúi rohamra lendültek a falak ellen. A védők erős ágyútűzzel visszaverték a támadást. A hajdúk 25-én megismélték a rohamot, de megint eredménytelenül. Ismét tárgyalásokba kezdtek, s hosszas huzavona után 31-én a város bírója lette a hűségesküt. Néhány nap múlva a város elbocsátotta a zsoldosokat és csatlakozott a mozgalomhoz. Ez a kényszer szülte csatlakozás azonban nem volt őszinte, s a *lőcseiek* az elkövetkező időben is sok gondot okoztak Bocskainak.¹¹⁸

Késmárk Thököly Sebestyén biztatására már április 21-én kaput nyitott Dessewffy hajdúi előtt,¹¹⁹ hasonlóképpen *Sáros vára* is,¹²⁰

¹¹⁵ A sereg létszámával kapcsolatban tájékozásu l. *Demkó K.*: *Lőcse* a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 850. o., továbbá *Hain G.*: i. m. 138. o.

¹¹⁶ Az Eperjesen maradt császári erők létszámára l. *E. Heischmann*: i. m. 233., 236. o.

¹¹⁷ Forgách Zsigmond 1605. ápr. 18-i lev. Késmárkról Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 51.

¹¹⁸ L. Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter 1605. máj. 12-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 113., Thurzó Miklós szept. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., egy eperjesi polgár följegyzései. OL. Arch. Regnicolarum Lad. L. fasc. A. n° 5., *Hain G.*: i. m. 138—144. o., *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 850—854. o.

¹¹⁹ Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter id. 1605. máj. 12-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 113.

¹²⁰ Melczér János 1605. szept. 11-i beszámolója bátyjához. HK. 1896. 228. o.

Szepesvárát pedig a Thurzó testvéreken keresztül igyekezett lehetőleg harc nélkül kézre keríteni Bocskai.¹²¹

Az északi hadoszlop, mint láthatjuk, rövid idő alatt jelentős sikereket ért el Szepes és Sáros vármegyékben. Bocskai katonái arra törekedtek, hogy az erős császári helyőrséggel rendelkező *Eperjest* is kézre kerítsék. E város birtoklásának politikai és gazdasági jelentőségenagyobb volt, mint stratégiai fontossága, mert az itt magára hagyott Puchheim ezredbeli zsoldosok és a Lehner, valamint Sprinzenstein zászlóaljok katonái ugyanúgy nem tudták számottevő módon veszélyeztetni a szabadságharc ügyét, akár csak a *Tokajban* és *Huszt*on maradt császári zsoldosok. Ugyanakkor jelentősen esett latba Eperjes gazdasági támogatásának elmaradása, s nem utolsó sorban az a politikai körülmény, hogy ez a város fogadta önként falai közé Basta katonaságát, miután már korábban csatlakozott a mozgalomhoz. Tudjuk, hogy már a szerencsi országgyűlésen megjelentek külön végzést hoztak az eperjesi polgárok ellen, ha azok ellenállnak Bocskai csapatainak.

Április 29-én jelent meg először mintegy 400 hajdú a város előtt, akik azonnal rácsaptak az eperjesiek kint legelő jószágaira és elhajtották azokat. A városból kitortek a hajdúkra s heves harcot vívtak velük, aminek az lett a vége, hogy mindkét fél visszavonult. Ezután nagyobb erejű hajdúcsapatok erős blokád alá fogták Eperjest, minek következtében erős élelmezési zavarok kezdtek mutatkozni. Segnyey katonái június 10-én elérkezettnek látták az időt, hogy megrohanják a falakat. Létrákat hoztak, s azon igyekeztek bejutni a városba. Az őrség hevesen ellenállt és visszaverte a rohamot. A hajdúk 27-én és július 6-án újból megismélték a támadást, amely utóbbi alkalommal légegett az őrtorony is a város sorompójával együtt. Eperjes elfoglalása azonban ez alkalommal sem sikerült. Röviddel később felsőmagyarországi csapatok jelentős része Homonnai Drugeth Bálint országos főkapitány vezérlete alatt más hadműveleti feladat végrehajtására indult, s Eperjes alatt viszonylag csekély számú erő maradt Bornemissza Miklós vezetésével, aki a vármegyei csapatokkal és a főurak katonaságával egyebet nem tehetett, minthogy akadályozta a bent levők élelemszerzésre irányuló törekvéseit.¹²²

Hasonlóan csupán a vármegyei csapatok körülzárására szorítottok *Murány, Tokaj, Várad* és *Huszt* váraknál is, mely erősségek ostrom

¹²¹ L. Bocskai 1605. jún. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

¹²² Melzer János id. levelén kívül l. Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter 1605. jún. 19-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 167., Bornemissza Miklós aug. 1-i lev. Dersffy Miklóshoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. M., *Istvánffy M.*: i. m. 906. o., és *Tóth S.*: Sáros vármegye monographiája. Bp. 1910. III. k. 392—393., 398—400. o.

által történő elfoglalása fölöslegesen sok véráldozatot kívánt volna, s nagy létszámú csapatokat vont volna el a fő támadási irányból.¹²³ A császári hadvezetés egyedül *Huszt* ostromzárát zavarta meg tavasszal, azt is főként azért, hogy Basta ott levő kincseit elvihessék a várból. A vállalkozást mintegy másfélezer lengyel lovas hajtotta végre, akik Basta felkérésére Ökörmezőnél betörték az országba. A vármegyék csapatai nem voltak „szoros vigyázásban”, s így a lengyelek akadály nélkül bejutottak a várba, ellátták azt élelemmel, majd gyorsan visszatértek Lengyelországba. Ezután Ugocea, Bereg, Szatmár, Máramaros vármegyék 500 darabontot fogadtak, akik Kun Gáspár parancsnoksága alatt éjjel-nappal a vár alatt voltak. A Lengyelország felől várható betörés elhárítása e megyék katonaságán kívül Mágócsy Ferenc munkácsi katonáinak és a szatmári főkapitány embereinek feladata lett, akik vigyázták is a határokat, de többé már nem került sor betörési kísérletre.¹²⁴

Homonnai Drugeth Bálint alsómagyarországi hadműveletei
(1605. aug.—nov.)

„Bizony jól és igazán híven akartam szolgálni,
szolgáltam is az én hazámnak és ezután is szolgálni akarok . . .”

Homonnai Drugeth Bálint; Naplója. 178. o.

1605 júliusában a hadműveletek addigi menetében bizonyos megtorpanás következett be mind az alsómagyarországi, mind a dunántúli és erdélyi hadszíntéren. Rhédey — mint tudjuk — sikertelenül ostromolta *Érsejkútvárt*, s a hosszú ostrom és a fizetlenség miatt elszéledni kezdő csapatai elégtelennek látszottak a csallóköziek árulásával is segített császáriak meginduló ellentámadásával szemben. Ennél még rosszabb volt a helyzet a Dunántúlon, ahol Basta katonái felmentették *Sopront* az ostromzár alól, s a Horvátországból és az örökös tartományokból támadásba lendült erők kiszorították a Rába belső feléről Némethy Gergely csapatait.¹²⁵ Erdélyben a szászok még mindig ellenállást tanúsítottak a szabadságharccal szemben, amit a fejedelemségbe küldött csapatok nem tudtak felszámolni. A kialakult helyzet ha még nem is volt súlyos, de mielőbbi intézkedést, újabb akciókat követelt, mert tétovázás, hosszú huzavona esetén tartani lehetett a császáriak oly mérvű

¹²³ L. ETA. 3. k. 58. o.

¹²⁴ L. *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 47—49. o., továbbá Bocskai 1605. jún. 6-i lev. Mágócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kapt. Iymbus V.

¹²⁵ L. a VII. fejezetet.

megerősödésétől, ami már veszélyessé válhat a mozgalom számára katonai és politikai szempontból egyaránt.¹²⁶

Bocskai, mint a szabadságharc folyamán mindig, most is arra törekedett, hogy a kezdeményezést ne engedje át a császáriaknak. Ezért elhatározta, hogy minden Felsőmagyarországon nélkülözhető erőt Alsómagyarországra küld a császári ellentámadás elhárítására, s a még ellenálló helységek elfoglalására, maga pedig Erdélybe megy, s ott inkább személyes megjelenésének súlyával, mint nagy katonai erővel lecsendesíti a szászokat, s felszámolja az ellenállást. Erdélyben különben is Gyulaffy László hajdú és székely csapatai, a moldvai és török segélyhadak olyan erőt képviseltek, amely bőven elégséges volt a Habsburgpárti ellenállás letörésére, de a vezetés tehetetlenségére indokolatlanul elhúzta a küzdelmet, fölöslegesen sok erőt kötött le. Bocskai úgy tervezte, miután személyes jelenlétével hamarosan rendet teremt a fejedelemségben, az itteni erők jelentős részét is Alsómagyarországra viszi, hogy ott is véglegesen felszámolja a Habsburgok uralmát. A hátország biztosítására és Erdély katonai erejének nyugati irányba történő felhasználására irányuló terv helyes és szükséges volt, de Rhédeynek addig is gyors segítség kellett, amíg ez végbe megy. Ezért Bocskai a felsőmagyarországi sereg zömét már július közepén útnak indította nyugat felé Homonnai Drugeth Bálint parancsnoksága alatt.¹²⁷

Csáky István már júniusban közölte Thurzó Györggyel, hogy Bocskai felküldi arra a részre Homonnai Bálintot a hajdúcsapatok kilengéseinek megfékezésére. Ez is kétségtelenül egyik célja volt a fejedelemnek, a főcél azonban a császáriak elleni harc erőteljesebb folytatása volt. Homonnai már készülődött is a megindulásra, de feleségének hirtelen halála egy időre megakadályozta ebben.¹²⁸ Július 12-én azután Bocskai közölte a pártjára tért Thurzó Szaniszlóval: „*Mivel hogy ilyen hirtelen magunk személyében kegyelmetek felé sok fő és elmúlhatatlan okokért meg nem indulhattunk, hadainknak eleiben az tekintetés és nagyságos Homonnay Bálint uramat ő kegyelmét . . . felbocsátottuk.*” Alsómagyarország kormányzásával ugyanakkor Illésházy Istvánt bízta meg a fejedelem.¹²⁹

¹²⁶ L. a VIII. fejezetet.

¹²⁷ „*Bocskay gyalogosaival és lovasaival Kassáról Erdélybe utazott azon szándékkal, hogy az erdélyiek valamint Radol vajda hódolatát elfogadja és azután mindkét tartománnyal szerződést kössön*” — írta 1605. aug. 17-i levelében Mátyás főherceg a mainzi választófejedelemnek. HK. 1893. 714. o. L. még Bocskai 1605. okt. 23-i lev. a korponaiakhoz. Győri történelmi és régészeti füzetek. 1863. II. k. 325. o.

¹²⁸ Csáky István 1605. jún. 12-i lev. Thurzó Györggyhez. *íj. Kubinyi M.*: i. m. 108. o. és Bocskai jún. 28-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 645. o.

¹²⁹ Bocskai 1605. júl. 12-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. TT. 1878. 17. o. L. még Illésházy István 1606. jún. 29-i följegyzését, uo. 295. o., továbbá magyar tanácsosok 1605. aug. 10-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 246.

Homonnai Drugeth Bálint július 14-én indult el *Ungvárról Kassára*. Itt még egyszer megtárgyalta a hadműveleti feladatot a fejedelemmel, majd 18-án *Garadnára* ment, ahol a hadak egy része várakozott rá.¹³⁰ Innen *Edelényen* keresztül *Rimaszombatra* vonult, ahonnan 25-én kiáltványt bocsátott ki, melyben megparancsolta: „*Valakik vitézi nével akarnak nevezetni, együtt sietséggel az megnevezett Fáczy György urunkkal, lovon avagy gyalog hozzánk siessenek. Ha valakik pedig ebben ellentartók, avagy rebellisek találtatnának; adtunk hatalmat az felül megírott Fáczy György urunknak, hogy mindjártást jószágát fejedelmünk ő felsége számára lefoglalja, ő magát személyünk eleiben hozza az megbüntetésre.*”¹³¹ Rimaszombaton tartózkodása alatt megbeszéléseket folytatott Bosnyák Tamás füleki és Széchy András szécsényi kapitányokkal a még mindig ellenállást tanúsító *Zólyom* ostromáról, s miután 31-én a Fülek közelében levő *Pilis* alatt táborba szállt, augusztus első napjaiban maga is jelen volt az ostromnál.¹³² Hosszabb időt azonban nem tölthetett itt, mert értesítést kapott Rhédeytől a csallóköziek árulásáról és a császáriak ellentámadásáról. Az alsómagyarországi generális kapitány kérte Homonnait, siessen mielőbb a támadó német táborra, „*mert ha Szakolczát megveszik, erőtlen leszén Érsekújvár alatt ellenek.*”¹³³

A fenyegető császári ellentámadás mellett más veszély is jelentkezett Alsómagyarországon. A nagyvezér júliusban megindult Nándorfehérvárról, s Alsómagyarország felé tartott. Érkezésének hírére a *Visegradon* levő vallonok augusztus elején átadták a várat a törököknek. A hírek szerint a nagyvezér *Esztergom* elfoglalására küldött, amelyet a magyarok mindenképpen szerettek volna megakadályozni.¹³⁴

Ez a kettős veszély arra készítette Homonnait, hogy tovább vonuljon *Zólyom* alól nyugat felé. Miután az ostrom folytatását Géczy András kapitányra bízta, augusztus 9-én megindult a támadó császári csapatok ellen, amelyek már *Szentgyörgyöt* és *Bazint* visszafoglalták Rhédey katonáitól.¹³⁵ Homonnai hadoszlopának pontos létszámát nem ismerjük.

¹³⁰ L. *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 176—178. o.

¹³¹ Homonnai Drugeth Bálint 1605. júl. 25-i kiáltványát l. TT. 1881. 584—585. o.

Fáczy György a későbbiek folyamán bozói és korponai kapitány lett. *Nagy I.*: i. m. Pótlék kötet 227. o.

¹³² *Zólyom* ostromával kapcsolatban l. Bocskai 1605. júl. 22-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., Rhédey Ferenc 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. uo. fasc. 104., valamint *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 179—180. o.

¹³³ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 179—180. o. L. még Ocskai Gáspár 1605. aug. 2-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹³⁴ L. Illésházy István 1605. aug. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.

¹³⁵ L. Mátyás főherceg 1605. aug. 17-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 715. o.

Saját elmondása szerint 21 „seregből” és 2 bég alja törökből állott. E csapatok létszáma összesen mintegy 12—14 000 fő lehetett.¹³⁶ Homonnai *Garamszentkereszt—Zsarnóca—Kolozs* helységeken keresztül *Tapolcsányra* vonult, ahonnan maga néhány ember kíséretében *Bánba* ment *Illésházyval* tárgyalni. Ezután a hadakat a *Nyitrától* északra fekvő *Egerszegre* vezette, majd *Illésházyval* együtt *Nyitrára* ment, ahová *Rhédeyt* is berendelte *Érsekújvár* alól. Augusztus 15-én tanácskoztak *Nyitrán*, amikor is Homonnai szavai szerint: „*Bizonyságot tőn előttünk Rédei ur, hogy mind elszöktek ott hadai mellőle, úgy annyira, hogy ha meg nem segítem, nem hogy Basta, de csak Kolonics is szabadon el verheti őket Érsekújvár alól.*”¹³⁷ Egyelőre azonban Homonnainak a *Pozsony* és *Trencsén vármegyéket* fenyegető ellenséget kellett visszavernie, ezért miután a hadakat *Komjába* szállította, tájékozódás végett *Galgócra*, majd *Nagyszombatra* ment. Augusztus 19-én parancsot küldött a hátramaradt csapatoknak, „*hogy mind egyben gyülekezzenek*”, mert a *Morvaország* felől támadásra felvonuló hadak ellen mennek.¹³⁸ A hajdúk azonban 20-án és 21-én „*felzendültek*” s követelték az elmaradt zsold kifizetését. Homonnai erre 21-én *Keresztúr* nevű faluban felüttette az „*ország nagy aranyos zászlóját*”, a vele levő tarackokkal lövetett, s megüzente a *Sempte* és *Galgóc* között tartózkodó katonáknak, hogy aki a fejedelem híve, „*az zászló és lövés mellé jöjjön*”. Erre a zendülők megcsendesedtek, *Farkashidánál* rendben átkeltek a folyón, s 22-én a keresztúri mezőn olyan fegyelmezetten sorakoztak fel, „*mintha az tegnapi dolog épen nem is történt volna közöttük*”. Homonnai még azon a napon egy harcfelderítő csapatot indított *Beckó* felé, hogy kikémlelje az ellenség helyzetét, s ha lehet „*nyelvet*” is fogjon.¹³⁹

A *Morvaország* felől támadó mintegy 3000 főnyi császári sereg, miután *Szokolcát* visszafoglalta, *Vágújhelyt* és *Csejtét* felégette, *Beckón* keresztül *Trencsén* irányába szándékozott előnyomulni. Az ellenséges hadoszlop hadműveleti célja nyilvánvalóan *Trencsén* és a *Vág völgyének* visszafoglalása volt. Akciójuk egybekapcsolódott a *Pozsony vármegye* visszafoglalására irányuló, augusztus 8-án megindult császári ellentáma-

¹³⁶ Egy „sereg” létszáma változó volt, 300—1000 fő között ingadozott, így csak hozzávetőleges számot tudunk megállapítani. A hadak létszámára utaló források meglehetősen bizonytalanok. Ányos *Kristóf* azt írja 1605. aug. 10-i levelében *Batthyány Ferencnek*, hogy Homonnai csupán 200! emberrel ment *Rhédey* segítségére. *OL. Batthyány cs. lt. Miss.* Ez az adat nyilvánvalóan csak Homonnai személyi kíséretére vonatkozik. *Illésházy* 1605. aug. 6-i *Thurzó Györgynek* írt levele szerint 6000 fővel indult meg *Felsőmagyarországról*. *OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69.*, mely adatot megerősíti *Istvánffy is* (i. m. 918. o.), de ehhez az erőhöz útközben több csapat csatlakozott *Alsómagyarországon*.

¹³⁷ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 181. o.

¹³⁸ *Uo.* 182. o.

¹³⁹ *Uo.* 252—253. o.

dással, s Kollonics Siegfried azon tervével, hogy Komáromból kiindulva elűzze Rhédey csapatait Érsekújvár alól.¹⁴⁰

Ezt a három irányból meginduló ellentámadást kellett Homonnainak visszavernie. Az országos főkapitány úgy döntött, legelőször is a *Szokolca—Beckó* irányba támadó ellenséget szorítja vissza. Augusztus 23-án harc előtti szemlét tartott a csapatoknál. Alig mustrálta meg azonban Dengeleghy Mihály 1000 hajdúját, amikor hír érkezett az ellenség közeledéséről. Azonnal riadót rendelt el, s megindult az ellenség elé, hogy megütközzön velük. Másnap *Csejtére* ért, de a császári katonaság a hajdúk közeledtének hírére hanyatt-homlok visszamenekült Morvaországba. Az országos főkapitány Szilasi János és Csomaközy András kapitányokat küldte a menekülők után 500 lovassal, akik még elérték őket, s mintegy 100 császári katonát levágtak, jó néhányat pedig fogolyként hoztak a táborba.¹⁴¹

A Morvaország felől jövő császári ellentámadás elhárítása után Homonnai visszaindult *Nagyszombat* felé. 25-én itt tárgyalt Illésházyval a „*frigy dolga felől, mert az német immár kívánja vala tőlem az frigyet*”. A császáriak azonban csak időt akartak nyerni a tárgyalásokkal, s ezért Homonnai folytatta a hadműveleteket ellenük. Másnap a seregével levő tatárokat *Érsekújvár* alá küldte Rhédey megsegítésére, az egi Szinán pasának pedig megüzente, hogy 10 000 emberével *Tatához* szálljon és ott várja be a további teendőket. A nagyvezérnek is hírül adta, hogy kész vele személyesen találkozni, ha biztosítja odajutását. Ezek után augusztus 29-én maga is megindult táborával *Érsekújvár* alá, ahová *Tardoskedden* keresztül 30-án meg is érkezett. A várbeliek sűrűn lövöldöztek a seregére, amíg a vár alatt a *Nyárhídi* mezőn kijelölt táborhelyre vonult. „*Sok ágyú és taraczk golyóbisok zágtak körülöttünk és rajtunk is esett rés*” — jegyezte fel Homonnai. Csapatai *Érsekújvár* alatt egyesültek Rhédey katonáival. 31-én megérkezett Szinán pasa is 10 000 emberével és 7 „*öreg ágyúval*”. A törökökkel együtt az ostromló sereg létszáma elérte a 25 000 főt is, s most már nagyobb reménnyel tekinthettek az erősség elfoglalása elé, mint azt júliusban Rhédey Ferenc tehette.¹⁴²

¹⁴⁰ Mátyás főherceg id. 1605. aug. 17-i levelén kívül. HK. 1893. 715. o., l. még Dengeleghy Mihály 1605. júl. 29-i, aug. 2-i és aug. 5-i leveleit Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103., 105., továbbá *Sasinek*: Regesták. TT. 1891. 669. o. és *Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 331. o.

¹⁴¹ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 253—254. o. A morvaországiak lekötésére azonban a továbbiakban is gondoltak, mert Thurzó György azt jelentette 1605. augusztus 27-én Mátyás főhercegnek, hogy tatár és török csapatok vonultak át Trencsénen Morvába. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 342.

¹⁴² A császáriak „*őszinte békeszándékára*” és politikai eszközeire mi sem jellemzőbb, mint hogy békevágyuk és a „*keresztényi sorsközösség*” sűrű hangoztatása mellett orgyilkosokkal akarták eltetetni láb alól Homonnait. „*Egy ravasz csalmak kurva fia csak hogy meg nem ölt vala*” — írta augusztus 26-án Naplójába.

Érsekújvár második ostromának megindulásával egy időben a nagyvezér csapatai körülvették *Esztergomot*. A törököknek ez a lépése ellenkezett a magyarok terveivel, s ellentétben állott a szövetség pontjaival is, de nem volt mód és lehetőség a megakadályozására. Homonnai megpróbálta ugyan eltávolítani a nagyvezért a vár alól, leveleket és ajándékokat is küldött neki, de Lalla Mohamed megüzente, „*hogy nem magától, hanem török császár akaratjából szállotta volna ő meg Esztergomot*” s megkezdte az ostromműveleteket. A vár parancsnoka még júniusban kiküldte a megbízhatatlannak tartott magyar katonákat az erősségből, s csupán idegen csapatokat hagyott Esztergomban. Remélte, hogy ily módon biztosan ellen tud állni a vár elfoglalására irányuló törekvéseknek.¹⁴³

1605 augusztus végén, szeptember elején a szabadságharc erőitámadásba lendültek mindhárom hadszíntéren. Erdélyben Boesкаи személyes jelenlétével felszámolta a Habsburg-párti ellenállást, s a fejedelemség erői készen álltak a nyugati részekben harcoló csapatok megsegítésére.¹⁴⁴ A Dunántúlon Némethy Gergely török-tatár segélycsapatoktól támogatott hajdú újabb támadásra indultak Szombathelyen keresztül Stájerország ellen.¹⁴⁵ Alsómagyarországon Homonnai Drugeth Bálint és Rhédey Ferenc katonái a Morvaország felől jövő támadás visszaverése után a császári védelem egyik legfontosabb pontját, Érsekújvárt fogták ostrom alá, a hivatlanul megjelent török csapatok pedig a másik fontos erősség, Esztergom falait törették. A kialakult hadműveleti helyzet tehát általánosan a szabadságharc erői számára alakult kedvezően, s nagy kérdés volt, hogy mit tud ezek elhárítására tenni a császári hadvezetők?

A Habsburgok rendelkezésére álló fegyveres erő nagysága még most sem volt megvetendő, mert 20 000 főn felül volt azoknak az idegen zsoldosoknak a létszáma, akik nem lázadtak fel. E fegyveres erőhöz járultak még a morva, stájer, osztrák és horvát rendek csapatai, amelyek létszáma elérte a 10 000 főt is. A több irányú támadás azonban teljesen szétdarabolta és ütöképtelenné tette ezt a számra nézve tekintélyes fegyveres erőt. Némethy Gergely akciója lekötötte a horvát, stájer, osztrák

— „*Basta és Kollonics practicája vala, de én magam ragadám meg a mestert.*” (254. o.) Érsekújvár megszállására l. a Napló 254—255. o.

¹⁴³ L. *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 257. o., továbbá Török István 1605. jún. 25-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Pethe Márton aug. 30-i lev. uahhoz. uo., Mátyás főherceg az Esztergom ellen vonuló török tábor erejét 40 000 főnek írja, melyhez 15 löveg tartozik. A várba az őrség meg erősítésére beküldték a Dunán keresztül Öttingen Gottfried Ulrik gróf ezredét, valamint a Mörsburg ezred 4 zászlóalját. L. HK. 1893. 715. o.

¹⁴⁴ L. bővebben a VIII. fejezetben foglaltakat.

¹⁴⁵ L. a VII. fejezetet.

rendek csapatait, s a Dunántúlon és az örökös tartományokban állomásozó közel 9000 főnyi zsoldos haderőt. A morva rendek csapatai *Szokolcánál* táboroztak, s kisebb horderejű akciókon kívül csupán a határ biztosítását igyekeztek ellátni. *Érsekújvár, Esztergom, Komárom, Győr, Sopron, Pozsony, Zólyom* és más kisebb várak védelme mintegy 6000 főt kötött le, s így Basta rendelkezésére nem állott több ember a csallóközi átpártoltakkal együtt mintegy 7—8000 főnél. Az erők ilyen arányú szétforgácsoltsága és a katonák fizetetlensége szinte teljesen tehetetlenné tette a császári hadvezetést a szabadságharc erőinek akcióival szemben. A császáriak szeptembertől kezdve már csak arra törekedtek, hogy az örökös tartományokat, a Dunántúlt és Pozsony környékét valahogyan megvédelmezzék.¹⁴⁶

Az ellenség ilyen meggyöngült helyzetét szemlélve méltán felmerülhet bennünk a kérdés: miért nem szedte össze Homonnai Drugeth Bálint a szabadságharc egész alsómagyarországi haderejét és miért nem tört be azzal az örökös tartományokba, amit a Habsburg haderő nem tudott volna meggátolni? E kérdésre a feleletet elsősorban a szabadságharc stratégiai és politikai célkitűzéseinek korlátozottsága, valamint az 1605 nyarán kialakult katonai helyzet bonyolultsága adja meg. A fegyvert fogott magyar nép ugyanis csak a saját szabadságát akarta kivívni. Bocskainak nem volt szándékában a Habsburgok erejének, mint törökellenes erőnek a megsemmisítése. Szeptemberben, amikor a nagyvezér támadásra indult, és Visegrád elfoglalása után Esztergomot ostrom alá vette, s nagy török erők jelentek meg Érsekújvár alatt is, — a hajdúcsapatok nyugati előnyomulása egyrészt szabad kezet biztosított volna a török terjeszkedési törekvéseknek, másfelől olyan pusztítást vihetett volna véghez az örökös tartományokban, amely alapjaiban rendíti meg a Habsburgok erejét. „*Újvár vivását elhagyathatnám én, hogy nem vinnák — írta Illésházy —, de Morva siraíná meg.*” Éppen ezért megüzente a morvaiaknak: „*veszteg legyenek, mert egy nap csak az ágyból rázzák fel őket, mind addig mesterkednek.*” „*Ez nagy veszedelmes háborúság, hogy le szállana méltán minden kereszténynek gondjának kellene lenni reá,*” mert ha a török „*Esztergomot el veszi, Újvárat is elveszi és azután nyakára ül az török az magyaroknak és azután az több keresztényeknek is.*”¹⁴⁷ A szabadságharc hadseregének a császári csapatok Magyarországról való kiszorításáért vívott harc közepette vigyáznia kellett a „*szövetségesekre*” is, s akadályoznia kellett azok hadisikereit. Ez a furcsa, felemás helyzet erős kihatással volt a hadműveletekre, s a török jelenléte meg-

¹⁴⁶ A császári hadsereg létszámadataira l. *E. Heischmann*: i. m. 228—260. o. továbbá Basta szept. 1-i jelentését Mátyás főherceghez és szept. 22-i lev. ismeretlenhez. i. m. II. k. 1988., 2005. sz.

¹⁴⁷ Illésházy István 1605. okt. 5-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69.

törte a Habsburg-ellenes támadás lendületét. Elsősorban ezért vonult Homonnai serege *Érsekújvár* alá, hogy jelenlétével útját állja a török terjeszkedésnek. Természetesen a hajdúcsapatok el akarták foglalni a várat, hogy ezzel a veszteséggel is növeljék a Habsburgok békehajlamát, de ugyanakkor jelenlétükkel megakadályozták *Érsekújvár* török kézre kerülését.

Az ostromműveletek, részben a készülletlenség, másrészt a kölcsönös bizalmatlanság miatt meglehetősen vontatottan haladtak előre. Szeptember 2-án „*Rédei valami kövesed magával beszállott az kertök köziben, Dezsőfi is az ő katonáival ez éjjel mene be az előbbi sánczban, sem kapájok, sem lapátjok, én nem tudom ott ben is mi hasznot mivelnek*” — írta Bosnyák Tamás, aki helyesebbnek látta volna, ha az egész sereg Morvaország felé támad, a török csapatok pedig Ausztria felé.¹⁴⁸ 6-án azután haditanácsot tartottak, amelyen részt vettek Homonnain, Szinán pasán, Rhédeyn, Dessewffyn kívül más kapitányok is. A tanácskozás folyamán Homonnaiban egyre inkább megerősödött a gyanú, hogy a törökök Esztergomon kívül *Érsekújvárt* és más erősségeket is el akarnak foglalni. Véleményét azonnal meg is írta Bocskainak: „*Mert az kik tetszenek felségednek segítségnek az hadakozásban, azok az országot non pro nos, sed pro se szeretik, felséged el higgye.*”¹⁴⁹ A török tervek megakadályozására Verebélyi János váci kapitányt 600 katonával és 1 tarackkal *Nógrád* alá küldte, amikor pedig Szinán pasa puhatolózni kezdett, hogy „*Hamar megveszi-e Újvárt? s szükség van-e török ágyura?*” — szemére vetette álnok magatartásukat, s megmondta, ha ezt tovább is folytatni akarják, kész inkább a német mellé állni és a törökre támadni!¹⁵⁰

A törökök „*hamis*” szándékáról alkotott véleménye még csak megerősödött, amikor értesült arról, hogy azok a háta mögött alkudozásokot folytatnak a császáriakkal. Ezek után még serényebben vigyázta a törökök minden lépését. Az ostromelőkészületeket persze azért továbbra is folytatták, s 17-én megtartott tanácsülésen elhatározták, hogy az északi „*Ernö*” bástyát és a déli „*Serédi*” bástyát nagyobb űrméretű ágyúkkal fogják löni, s a következő héten a rohamot okvetlenül végrehajtják a vár ellen. A lövegeket másnap be is állították a sáncokba, azonban a tűzérségi tűz nem valami sokat ártott a falaknak, mert mint Homonnai megállapította, „*nem lehet erősebb vár mint a kinek föld bástyái vannak, szememmel láttam, hogy sem tűz, sem ágyu ennek nem árthat.*”¹⁵¹ Ha a tűzérségi tűz nem is ártott sokat a falaknak, annál reménytelenebbé tette a védők helyzetét az egyre elviselhetetlenebb

¹⁴⁸ Bosnyák Tamás 1605. szept. 4-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 829—830. o.

¹⁴⁹ Homonnai Drugeth Bálint 1605. szept. 6-i jelentése Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G. L. még *uő.*: i. m. 256—259. o.

¹⁵⁰ L. Uo.

¹⁵¹ Uo. 323. o.

élelemhiány.¹⁵² A védők már csak abban reménykedhettek, hogy Basta és Kollonics Komáromnál állomásozó serege felmentésükre jön, s szét-töri az ostromzárat. Szeptember 19-én Kollonics tett is egy felmentési kísérletet, átkelt a Dunán és előrenyomult Érsekújvár felé. Homonnai azonnal „csatát” bocsátott eléjük, majd maga is „tizenhárom szép sereggel” megindult ellenük. A császáriak azonban nem várták be őt, hanem az elővédek összecsapása után sietve visszavonultak. E gyenge felmentési kísérlet kivételével a továbbiakban nem zavarták Érsekújvár ostromát, s magukra hagyták a védőket a magyar és török csapatokkal szemben.¹⁵³

A törökök egyre nagyobb buzgalommal törekedtek a vár elfoglalására. Szinán pasa Homonnai tudta nélkül 2 nagy „öreg ágyú”, 25 szekér lőport és golyóbist hozatott a vár alá. Csillag bég pedig erősködött, hogy ő ha bejut a várba, bent is marad. Homonnai erre írt a vezérnek, s kérte, parancsolja meg a bégeknek, hogy reá hallgassanak és ne kívánják maguknak Érsekújvárt. A sok huzavona után végül is szeptember 21-én sor került a rohamra. Az öt bástya ellen végrehajtott támadás, mely hajnalhasadtakor, „az régi szokás és mód szerint” indult meg, nagy veszteséggel, eredmény nélkül végződött. A törökök ugyanis minden ígéret és hitlevél dacára nem mentek rohamra, ki sem mozdultak a sáncokból, amiért az ostromot a magyaroknak is abba kellett hagyniuk. „Megcsalának a latrok” — panasolta Homonnai, s hozzáfűzte: — „Megtetszék azért csak itt is egy ostromon, hogy az török nemzet ezt akarná, bátor az németek minket mind egyig levágnának, avagy mi a németeket, mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotjukban.”¹⁵⁴ A törökök nyilvánvaló csalárdsága nagyon lehangolta a többi kapitányt is, s elkeseredésükben még a valóságnál is sötétebbnek látták helyzetüket. Elpanaszolták Illésháznak, hogy Szinán pasa két öreg ágyújával ellenük löveti Újvárat, nekik pedig a tarackjaikhoz lőporuk nincsen, majd így folytatták: „Esztergomnak az megvételehez is igen biznak, immár félt bizony igen, hogy az két tar között most leszen az szegény hajasnak mind országunk-

¹⁵² Bosnyák Tamás azt írta 1605. szept. 8-i levelében Illésházy Istvánnak: „Ez éjjel jött egy polyák szabású német ki az várból, azt mondja . . . sójuk semmi nincs, az lóhússal élnek, az más vasárnapnál tovább nem ügyeköznek tartani.” TT. 1878. 832. o. Egy várban bent volt személy novemberben azt írta levelében, „az éhségnek miatta, hogy annyira voltunk, mint az Jeruzsálem veszedelmében, úgy mint az szegény magyarok holtanak éhség miatt, sok szép gyermekek és asszonyi állatok. Ha az német egy verebet meglött; 5 pénzen is megvettük tőle. Egy tikmonyi sót, láttam hogy 2 aranyon vettek, és lóhúst, mikor kaphattunk azon éltünk.” TT. 1879. 31. o.

¹⁵³ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 315—316. o. Ezen kívül l. még Mátyás főherceg 1605. szept. 7-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 715. o., Pethe Márton szept. 15-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. és Basta szept. 22-i lev. Komáromból ismeretlenhez. i. m. II. k. 2005. sz.

¹⁵⁴ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 316. o.

kal veszedelme: Mert az német ellenség is immár közel Komáromnál minden hadával meg mutatván magát, más felől az morvaiak is Szombatra igyekezők, ennyi számtalan ellenség között mit kellessék cselekednünk; Urunk ő felségét pedig erről meg találunk két hét bele telik, azalatt . . . mind megtörténhetik minden felől az veszedelem rajtunk."¹⁵⁵

A nagy elkeseredés következtében lázongás ütötte fel a fejét a katonák között, de azt Homonnainak sikerült ismét lecsillapítania. Ami pedig a császáriak részéről fenyegető veszélyt illeti, annak nagyobb volt a híre, mint a valóság. Basta a Komáromnál állomásozó 7000 főnyi seregével semmit sem mert próbálni, s legfeljebb arra várt, „*hogy elmegyjen az török Szent Dömeter nap után*” és akkor próbálja majd megtámadni a magyarokat.¹⁵⁶ Üzengetett ugyan Homonnainak, hogy rövidesen megütköznek, amelyben ha a császáriak szenvednek vereséget annak a török örül, de ha Basta győz, „*akkor késő lesz a császárhoz kegyelemért folyamodni*”, — mindez azonban csak üres fenyegetés volt. A Komáromnál álló sereg nem mert ütközetet kockáztatni, s Homonnait egyik nap ijesztgették, másik nap pedig kérték, hogy vagy álljon a császáriak mellé, vagy ha ezt nem teszi, akkor legalább engedjen császári csapatokat Érsekújvárba, akik majd „*átadják*” neki a várat. Homonnai azonban korántsem volt olyan hiszékeny, hogy ilyen cselnek felüljön, az átpártolási felszólítást pedig határozottan visszautasította. A császáriak mesterkedései tehát kudarcba fulladtak, ugyanúgy mint a *Nagyszombat* elfoglalására irányuló próbálkozásuk, amit az őrség bátran visszavert. Ilyen körülmények között tehát túlzottan mutatkozott Illésházy aggodalma a császáriak részéről fennálló veszéllyel kapcsolatban, s furcsának tűnik az a javaslata is, amely szerint a magyarok bocsássanak be újabb császári csapatokat Érsekújvárba. Ennek végrehajtása csak szükségtelenül erősítette volna a császáriak pozícióját, s kitudódása esetén oly mértékben fokozhatta volna a törökök és magyarok közötti feszültséget, amely veszedelmes lett volna a helyzet további alakulására.¹⁵⁷

Homonnainak így is óriási erőfeszítéseket kellett tennie, hogy a „szövetségi viszony” fenntartása mellett megakadályozza Érsekújvár és más erősségek török kézre jutását. A törökök a szeptember 21-i szügyen-

¹⁵⁵ A szeptember 21-i rohammal kapcsolatban a Naplón kívül (317. o.) I. még a kapitányok szept. 21-i lev. Illésházy Istvánhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43. A veszteség *Istvánffy* szerint 1000 halott volt. i. m. 918. o. *Homonnai* csak annyit említ meg, hogy Nagy Márton gyalogosaiból 200-an estek el.

¹⁵⁶ Illésházy István 1605. szept. 30-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 23. o. Ő 8000 főről ír, de Basta fent id. szept. 22-i levelében 7000-nek mondja a létszámot.

¹⁵⁷ L. *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 319—320., 322. o., továbbá Illésházy István 1605. szept. 25-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 22. o.

teljes magatartásuk ellenére egyre jobban sürgették Érsekújvár elfoglalását, s újabb csapatok érkezését helyezték kilátásba. A nem kívánt segítség pedig egyre bizonyosabbá vált, mert *október 3-án* a császári katonaság *Esztergomot* feladta a nagyvezérnek, s az itt felszabadult török erők már bátran jöhettek Érsekújvár alá.¹⁵⁸ Esztergom eleste amilyen nagy örömet szült a törökök között, annyira nagy aggodalmat okozott a magyaroknak. Homonnai azonnal még 800 lovast küldött Nógrád alá és keményen megparancsolta az ostrom vezetőjének: „*az törököknek semmit sem engedjen, ha Nógrádért sok töröknek és magyarnak meg kell is halni*”.¹⁵⁹ Érsekújvárhoz egymás után érkeztek a török csapatok. Megjött az öreg boszniai pasa is 3 ágyúval és 2000 janicsárral, majd a szultán vadász mestere „*nem kevés magával*”. Homonnai hitlevelet vett ki tőlük, hogy ha ostrommal foglalják el a várat, a bent levő magyarokat nem fogják bántani, de mind emellett nagy aggodalommal tekintett az újra erőteljesen meginduló ostromműveletek elé.¹⁶⁰

Esztergom eleste, s a török Érsekújvár alatti sokasodása végre megtörte a császáriaknak a magyarok iránti merevségét. Álláspontjuk megváltozását nem kismértékben gyorsította Bastának az a jelentése, hogy semmit sem tud tenni Érsekújvár felmentésére, s visszahúzódik Pozsony felé, s így talán Ausztriát meg tudja majd védeni.¹⁶¹ Ilyen körülmények között Mátyás főherceg megparancsolta, adják át a várat a magyaroknak, nehogy török kézre jusson.¹⁶²

Október 15-én megérkezett Érsekújvár alá Illésházy István, aki már korábban tárgyalásokba bocsátkozott Mátyás főherceggel a vár átadása felől, s Bocskai háta mögött olyan kötelezettséget vállalt, miszerint a várat visszaadja majd a császáriaknak.¹⁶³

Erről a titkos megegyezésről Homonnai semmit sem tudott, s amikor 15-én „*első álomkor*” Illésházy szolgálai között álruhában bement

¹⁵⁸ Esztergom feladásával kapcsolatban l. *Alvinczy P.*: i. m. 15. o., Czobor Mihály 1605. okt. 13-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433., Thurzó György okt. 13-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., Basta nov. 4-i jelentését az Udvari Haditanácsához. i. m. II. k. 2031. sz., *Istvánffy M.*: i. m. 918—920. o., *Körösy L.*: Esztergom, 1887. 140. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 597. o.

¹⁵⁹ L. *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 321—323. o., továbbá *uő.*: 1605. okt. 4-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 25. o.

¹⁶⁰ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 323. o.

¹⁶¹ Basta 1605. okt. 10-i lev. a prágai velencei követhoz. i. m. II. k. 2016. sz.

¹⁶² Rudolf császár szept. 30-án azt parancsolta Bastának, hogy minden erejével siessen Újvár felmentésére, de okt. 14-én Mátyás főherceg azt írja: „*Wie wir Euch vor diessem erindert haben, dass wir die Festung Ujvar, ha már felmentened lehetellen, inkább a magyarok kezén, mint a törökökén kívánjuk látni, rendeljük, hogy tárgyalásba ereszkedjél végette Homonnaival, wie Ihr auch ohne sondere Verursachung wider die Ungarn nichts offensive wollet führnehmen lassen.*” i. m. II. k. 2013., 2019. sz.

¹⁶³ L. *Istvánffy M.*: i. m. 921. o.

a várba, abban a meggyőződésben volt, hogy csupán az ostrom kényszerítette az őrség parancsnokát a vár feladására irányuló tárgyalásokra. Másnap a megbeszélések folytatódtak, mialatt a törökök Homonnai felszólítására tartózkodtak a vár lövetésétől. Illésházy nyilvánvalóan hitelt érdemlően tudomására adta a vár parancsnokának, Strein ezredesnek Mátyás főherceg rendelkezését, s így a megegyezés még azon a napon létre is jött. 17-én hajnalban történt a vár átadása. Először Bosnyák Tamás füleki kapitány ment be 200 főnyi válogatott magyar katonával, majd maga Homonnai számos kísérettel. A vár piacán Strein ezredes átadta a vár kulcsait. Homonnai az éjszakát a várban töltötte, de másnap reggel a parancsnokságot átadta Bosnyáknak, maga pedig visszament a táborba, ahol a hadak „*tele torokkal*” énekelve hálaadást tartottak a vár megvételéért.¹⁶⁴

Homonnai visszatérése a táborba nagyon szükséges volt, mert az eseményeket addig csendben szemlélő törökök követelni kezdték, hogy a várba annyi török katonát bocsássonak be, ahány magyar ott van. Homonnai ebbe semmiképpen sem ment bele, mire azok fenyegetőzni kezdtek: „*Ha baráti akartok lenni a töröknek, hát legyetek, és ha nem, válassza el szabtya köztünk.*” Ezzel sem értek el eredményt, mert Homonnai még csak „*látóul*” sem engedett be egyetlen törököt a várba. Elküldte nekik az Érsekújváron talált török rabokat ajándékba, de el volt szánva, hogy a végsőkig ellenáll a török követelésének és vére hullásával is megvédi Érsekújvárt. Végül is amikor a törökök látták, hogy sem szép szóval, sem fenyegetéssel nem mennek semmire, 19-én „*nagy haraggal és busulással*” elvonultak a vár alól Esztergom felé. „*Magam bizony semmi gonosz szándékkal nem voltam hozzájuk*” — jegyezte fel Homonnai, de azért nem kis megkönnyebbüléssel tekintett a távozókat után.¹⁶⁵

Október 21-én a császári őrség is kivonult a várból, az országos főkapitány egészen Komáromig elkísérte őket, majd visszatért a táborba. Bocskai, amint tudomást szerzett Érsekújvár elfoglalásáról, azonnal parancsot küldött az őrségnek, hogy úgy erősítsék meg és lássák el a várat, „*mintha holnap meg akarnák szállani*”.¹⁶⁶ Ezt végre is hajtották, Homonnai pedig 24-én megindult seregével nyugati irányba Pozsony felé, hogy az itt, valamint Szokolcánál állomásozó császári haderőt, amelyet az Ausztriában és Stájerországban portyázó Némethy Gergely ellen rendeltek, lekösse.¹⁶⁷ Október 28-án a *mocsonoki* táborból felszólította a pozsonyiakat a hódolásra. A külön utakon járó Illésházy azonban

¹⁶⁴ Homonnai Drugeth B.: i. m. 323—324., 363. o.

¹⁶⁵ Uo. 364—365. o.

¹⁶⁶ Bocskai 1605. okt. 24-i rendelkezése Illésházy Istvánhoz, TT. 1878.

648. o.

¹⁶⁷ Homonnai Drugeth B.: i. m. 365—366. o.

már október 21-én egyezséget kötött a pozsonyiakkal, hogy biztosítja számukra a szabad szüretelést. Ez mindenestre furcsa lépés volt hadjárat idején, s nem kevésbé döbbsent meg rajta Homonnai is, amikor értesült erről Illésházy feddőző leveléből. Haragosan válaszolta az alsómagyarországi gubernátornak: „*Akarjuk kegyelmednek értésére adnunk, hogy az mi Pozsonyban való irkálásunkat az elmúlt napokban gyermek-játéknak írta vala kegyelmed lenni, mely irásunkra az minemü válaszungk jött in copis im megküldöttük kegyelmednek. Bizony oly nehéz dolognak tetszik az kegyelmed írása, hogy nem tudom, ha valaha elfelejthetjük-e? Elhigyjé kegyelmed, ha én azt tudtam volna, hogy az botot kegyelmed kezében, és az szablyát kegyelmed oldalára kötötték volt, ez idő alatt nem is koriczáltunk volna itt fenn. De mostan az ám járjon, csak édes hazánknak igyekezzünk szolgálni.*”¹⁶⁸

A helyzet további éleződésének az vette elejét, hogy a közeledő Bocskai Homonnait 600 lovassal magához rendelte Fülek vára alá. Az országos főkapitány indulása előtt a fizetlenségük miatt zúgolódó hajdúkat lecsendesítette és elosztotta őket a várakba és városokba téli szállásra. Ennek okát Illésházy előtt azzal magyarázta, hogy a katonák „*nálunk nélkül az mezőben nem akartak maradni, emlegetvén a kanizsai hideget*”, de valójában ezzel arra törekedett, hogy biztosítsa ezeket a helységeket mind a császáriak, mind a vidék nem egy „*német gyomrú*” nemesének káros próbálkozásai ellen. Miután mindent elrendezett, s „*képében*” Dessewffy Jánost Érsekújváron hátrahagyta, november 8-án megindult Bocskai elé. Ezzel az alsómagyarországi hadjárat véget ért, s a Dunántúl kivételével mindenütt elcsitulak a fegyverek.¹⁶⁹

Érsekújvár ostroma idején az északi országrész egyéb helyein is születtek jelentős katonai sikerek. Szeptember végén meghódolt *Zólyom*, *Körmöcbánya* és *Selmecbánya*,¹⁷⁰ majd *Nógrád vára*,¹⁷¹ október 15-én pedig a császári őrség feladta *Husztot*, s Lengyelországba vonult.¹⁷² Ha a győzelmes erdélyi útjáról Alsómagyarország felé tartó Bocskai számba kívánta venni az eddigi eredményeket, nyugodt büszkeséggel

¹⁶⁸ Homonnai Drugeth Bálint 1605. nov. 3-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 31. o. Illésházy a Pozsonnyal kötött egyezségről okt. 22-i levelében ír Thurzó Györgynek. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 47.

¹⁶⁹ L. Homonnai Drugeth Bálint 1605. nov. 2-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., id. nov. 3-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 32. o., továbbá Naplója 367—370. o.

¹⁷⁰ Balassa Zsigmond 1605. szept. 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 45. L. még *uő.*: dec. 3-án kelt reversalisát. OL. Eszterházy Miklós nádor iratai II/X.

¹⁷¹ Nógrád újbóli elfoglalásával kapcsolatban l. *Alvinczy P.*: i. m. 16. o., továbbá *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 321—322. o.

¹⁷² L. Bocskai 1605. okt. 5-i és 20-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 26., 28. o., továbbá *Alvinczy P.*: i. m. 16. o.

állapíthatta meg, hogy a nyári és őszi hadműveletek folyamán Erdélyben, Felső- és Alsómagyarországon a szabadságharc döntő mértékben felszámolta a császári uralmat, s az idegen katonaság *Várad, Tokaj, Eperjes, Murány, Végles, Komárom, Pozsony* várakon és városokon kívül mindenünnen kiszorult e területekről. Igaz, hogy a Dunántúl *Tata* kivételével ismét császári kézre került, de a harcok folytatása esetén e terület elfoglalása már sokkal kisebb erőfeszítéseket kívánt, mint az eddigiek.¹⁷³

*

Az áprilistól novemberig folytatott hadakozás eredményeit tekintve méltó folytatása volt a diadalmas téli hadjáratnak. A diadalok útját *Basta* üldözése, *Nagyszombat, Nyitra, Terencsén, Érsekújvár, Huzst* és számos vár valamint város elfoglalása, Erdély felszabadítása jelzi, nem beszélve a dunántúli harcászati sikerekről, az eredményes portyázásokról és nem egy császári ellentámadás visszaveréséről. Fogarastól *Trencsénig* néhány elszigetelten álló helység kivételével mindenütt a szabadságharc zászlóit lengette a szél, s a várakban és városokban nem idegen tábornokok, ezredesek és kamarai tisztviselők, hanem a szabadságharc generálisai, kapitányai és biztosai intézték az ügyeket. A szabadságharc fegyveres ereje a nyári és őszi hadműveletek folyamán megkétszereződött, s 1605 végén olyan hadsereggel rendelkezett a mozgalom, melynek ereje tiszteletet parancsolt mind a császáriak, mind a „szövetséges” törökök számára.

Ezzel szemben a Habsburgok katonai helyzete 1605 végére meglehetősen leromlott. A szabadságharc elfojtására irányuló törekvésük teljesen meghiúsult, s az erdélyi fejedelemségen kívül elvesztették Felső- és Alsómagyarországot is. Noha *Pozsonyt, Komáromot* — amelyek fontosak voltak az örökös tartományok védelme szempontjából — meg tudták tartani, s visszafoglalták a Dunántúlt is *Némethy Gergely* csekély számú seregétől, de katonai erejük olyan mértékben meggyöngült, hogy csak a legnagyobb szorongással tekinthettek egy újabb, elkövetkező támadás elé. Az 1605 végén fegyverben álló zsoldos ezredek létszáma alig haladta meg a 20 000 főt és ezeknek is tekintélyes része feloszlás alatt állott, vagy a fizetlenség miatt lázadózott. Ilyen körülmények között újabb ellentámadásra csak a legelvakultabban optimisták gondolhattak.

A hadműveleti helyzet ilyen alakulása elsősorban annak volt köszönhető, hogy a néptömegek támogatása és aktív kiállása nyáron és ősszel is folytatódott. Ahová a szabadságharc előőrsei elértek,

¹⁷³ A még császári kézen levő legfontosabb várak felsorolását l. MOE. XI. k. 464. o.

soraik rohamosan megnövekedtek a mindenfelől csatlakozó parasztokkal, akik magatartásukkal maguk is nem egy birtokost a mozgalom mellé kényszerítettek. Turóc, Liptó, Árva és Trencsén megyékben különösen sokat segítettek a szlovák jobbágyok, akik magukénak érezték a szabadságharc ügyét és szívvel-lélekkel, bátor harcukkal támogatták annak előbbre jutását. Sokat lendített a mozgalom katonai sikerein Nagyszombat, Szentgyörgy, Modor, Bazin polgárságának állásfoglalása is, mellyel Rhédey olyan előnyös helyzetbe jutott, amit ki tudott aknázni mind a Basta elleni támadások, mind az örökös tartományokba irányuló portyázások alkalmával. Bocskai helyes stratégiai elgondolásai mellett nagymértékben elősegítette a sikereket alvezérei ügyes, leleményes, merész harczvezetése, amely téren ugyan kimagasló volt Rhédey Ferenc, de mellette Homonnai Drugeth Bálint, Némethy Gergely, Segnyey Miklós, Bieli Stecz, Dengeleghy Mihály is becsülettel megfelelt a reá bízott feladatoknak. A katonák pedig, ha egy-két esetben nyílt lázongás is ütötte fel a fejét közöttük a fizetelenség miatt, bátran helyálltak mind a várak ostrománál, mind a nyílt összecsapásokban, s méltán öregbítették a magyar katonára „szép hírét nevét”. Akár Nyitra, Érsekújvár vagy Pozsony ostrománál nézzük helyállásukat, mindenütt eredményesen forgolódtak. Gyors lovaikon Morvaország, Ausztria, Stájeország messzi vidékeire is eljutottak, s előnyomulásukat nem tartóztathatta fel semmi sem. Döntő többségük példás hűséget tanúsított a szabadságharc ügye iránt, s a császáriak minden csábítása ellenére a csallóközi árulás elszigetelt jelenség maradt közöttük.

A Habsburgok sorozatos katonai kudarcainak okait az erők szétszórtságában, az egységes hadvezetés hiányában, a hadsereg demoralizáltságában kell elsősorban keresnünk. Bocskai csapatainak módjában állott a várakban és különböző területeken szétszórt császári csapatokkal részenként szembe kerülni, s így a legtöbb helyen olyan fölénybe is kerültek, amit sikeresen tudtak kamatoztatni. A császári hadvezetés Basta 1604. novemberi támadása után teljes csődöt mondott. A védelem gyenge és rosszul szervezett volt, az ellentámadásaik pedig oly erőtléneknek bizonyultak, amiket szinte könnyűszerrel visszavertek Bocskai csapatai. Mátyás főherceg tehetségtelen, rossz hadvezér volt, s a nyári hadműveletek folyamán Basta és Kollonics is tehetetlenül állt szemben az eseményekkel. Képtelenek voltak megtartani a bányavárosokat, nem tudták megvédeni a Garam, Nyitra, Vág vonalát, nem tudták felmenteni a hosszabb ostrom alá fogott várakat, s egyedüli hadisikernek Pozsony megtartását és a Dunántúl visszafoglalását könyvelhették el. Kudarcuk oka persze elsősorban az volt, hogy a fizetetlen zsoldos katonaság lázongása, parancsmegtagadása, átállása végigkísérte a nyári hadműveleteket is, de emellett maguk is sokat tévováztak, bizonytalanok voltak, s egyedül arra törekedtek, hogy az örökös tartományokat vala-

hogyan megvédjék az ellenségtől. Ennek érdekében mindent feláldoztak, s így Bocskai katonái szinte a szemük láttára, zavartalanul arathatták katonai sikereket.

Végeredményként megállapíthatjuk azt, hogy a szabadságharc hadserege az alsómagyarországi hadműveleteket is sikerrel oldotta meg, s noha a stratégiai célkitűzések korlátozottsága, a katonák fizetlensége és egyéb gazdasági bajok, s nem utolsósorban a török „szövetséges” nagyon veszélyes „támogatása” határt is szabott az eredmények kiszélesítésének, ennek ellenére elérték az adott körülmények között elérhetőt, s a kivívott újabb sikerek komoly alapul szolgálhattak akár a béketárgyalásokhoz, akár pedig a hadműveletek tovább folytatásához a Habsburgok erejének teljes megtörésére.

VII.

HADMŰVELETEK DUNÁNTULON

Horváth Tamás küldetése
(1605. ápr.)

„Támadjon mellettünk, és mutassa jóakarátját
az mi hadainkhoz . . .”

Bocskai 1605. márc. 29-én kelt felhívása a dunántúliakhoz.
MTT. XIX. k. 82. o.

A tavaszi nagy győzelmek idején, április első napjaiban egy kicsiny lovas csapat hagyta el Szerencset, Bocskai akkori főhadiszállását. A csapat élén Horváth Tamás¹ haladt, mögötte Szalánczy Pál és Hajdu Gergely hadnagyok parancsnoksága alatt mintegy 160 katona lovagolt.² A kicsiny csapat a tavaszi esőzésektől felázott utakon nyugat felé vonult. Megszokott kép volt ez ebben az időben, hiszen egymás után mentek kisebb nagyobb katonai csoportok a bányavárosok vidékén harcoló Rhédey Ferenc seregéhez. Az sem kelthetett feltűnést, hogy a lovascsapat tagjai Bocskai udvari katonái közül valók voltak, s csak a hadvezetés titkaiba beavatottak tudták azt, hogy ezek a katonák olyan messzi útra indultak, ahová még 1605 tavaszáig nem jutottak el a fűrgő hajdúk; a Dunántúlra. E küldetésről Bocskai leveleskönyvében a következő sorok olvashatók: „Az mely vitéz ember (ti. Horváth Tamás) azért töllök onnan az Dunán tul jött hozzám, hogy akarátjokat az által

¹ A Dunántúlon lefolyt hadműveletek képezték talán a Bocskai szabadságharc katonai történetének eddig legkevésbé ismert részét. A feldolgozások meglehetősen gyér és sok esetben pontatlan adatai mellett elsősorban a Batthyány család levéltárának gazdag, eddig még e szempontból kihasználatlan anyagát használtam, mely szinte napról napra követi az eseményeket. Nagy kár, hogy Némethy Gergely 13 db Batthyány Ferenchez írott levele eltűnt, úgyszintén sok más fontos levél is, melyek pedig még részletesebben és pontosabban tudták volna megvilágítani a dunántúli hadiesemények legapróbb részleteit is.

Horváth Tamás dunántúli nemesről nem sokat mondanak a családtörténeti munkák. Leveleiből annyit tudunk, hogy a szabadságharc idején még fiatal ember volt. 1605 elején Bocskaitól kért segítséget a dunántúli császári uralom megdöntéséhez. Ez év júliusában a fejedelem kinevezte őt a Rába külső felén levő területek, Körmend, Kőszeg és Kesző főparancsnokának. L. jún. 25-i lev. Török Istvánhoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Török István levelei.

² L. a Horváth Tamás parancsnoksága alatt levő csapat regestrumát. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Török István levelei.

érthessem, im most innét bizonyos számú hadacs-kámmal visszabocsátottam."³

Pannónia földjére ment tehát a kis csapat, hogy ebben az eddig még hallgató ország-részben is kibontsa a szabadságharc zászlaját. Bizony itt volt ennek az ideje, hiszen már Erdély legtávolabbi vidékein is megmozdult a nép. Alsómagyarországon a hajdúcsapatok diadalmasan törtek nyugat felé, s csak a Dunántúlon volt olyan csend, mintha ez a terület nem is Magyarországhoz tartozott volna. A győzelmi hírek pedig régen eljutottak ide is, hiszen Sopron vármegye nemeseit 1604 decemberében hivatalos megyegyűlésen értesítették a mozgalomról. Bár a megye birtokosai közül többen elégedetlenek voltak a császári uralommal, a gyűlés mégis úgy döntött, hogy Megyeri Imre alispán és a főjegyző menjenek fel Bécsbe és biztosítsák az Udvar-t a megye nemességének teljes lojalitásáról.⁴ Ilyen vagy ehhez hasonló volt a birtokosok állásfoglalása a többi megyében is. Ha a dunántúliak ilyen magatartásának okait keressük, akkor több körülményt kell figyelembe vennünk. A Dunántúlon ebben az időben is a török hódítás volt a fő veszély, és emellett az itteni birtokos osztály sokkal közvetlenebb gazdasági kapcsolatban állott Béccsel és az örökös tartományokkal, mint Felsőmagyarország, vagy a távoli Erdély nemessége. Ezek a körülmények azt eredményezték, hogy a dunántúli birtokosok között az elszenvedett sérelmek dacára sem talált olyan visszhangra a Habsburgok elleni függetlenségi harc gondolata, mint az Felsőmagyarországon vagy Erdélyben történt. Emellett persze arról sem szabad megfeledkezni, hogy a császáriak legerősebb helyőrségei — éppen Bécs és az örökös tartományok fokozott védelme miatt — e területen voltak és ide jutottak el leghamarabb az örökös tartományokból is a császári csapatok. Mindent összevetve tehát, a „*németek torkában*” levő, velük szoros gazdasági kapcsolatban álló dunántúliak döntő többsége közömbösen, vagy éppen ellenségesen szemlélte a kirobbant mozgalmat. Az itteni nemességnek csak egy töredék részét képezték azok, akik követni kívánták a többi országrész példáját, s harcolni akartak a Habsburg elnyomás ellen. Ezek küldték Bocskaihoz Horváth Tamást segélykérés végett. A főhadiszintéren folyó hadműveletek azonban nem tették lehetővé, hogy nagyobb katonai erő menjen a Dunántúlra, s ezért Bocskai csak kisszámú válogatott csapatot tudott Horváth mellé adni. Nyilvánvalóan arra számított, hogy a Dunántúlon is elsősorban az ottani lakosság fog majd fegyvert a császáriak ellen. Az uralkodó osztály megmozgatása érdekében levelet küldött Horváth Tamással többek között Batthyány Ferenc-

³ Bocskai 1605. márc. 30-i lev. Hasszán pasához. *Thaly K.*: Bocskai István leveleskönyve. MTT. XIX. k. 85. o.

⁴ *L. Payr S.*: Bocskai hadai Sopronban. Sopron, 1914. 5—6. o., valamint: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917. 192—193. o.

nek,⁵ Nádasdy Tamásnak,⁶ Nádasdy Lászlónak,⁷ Széchy Tamásnak,⁸ Bánffy Györgynek és Kristófnak,⁹ valamint az egyes vármegyék nemeségének. Ezekben az azonos tartalmú levelekben leírta az eddigi sikereket, és vázolta a törökkel kötött szövetségesi viszonyt, amelynek értelmében „*valakik az mi hűségünk alatt taláztatnak, azoknak sem személyekben, sem jószágokban bántások nem leszen*”. Felszólított minden dunántúli nemeset; „*tamadjon mellettünk és mutassa jó akaratját az mi hadainkhoz, melyet kegyelmetek meghítt körében az én jámbor szolgálommal Horváth Tamással, kegyelmetek esmért barátjával küldöttem, kitől szóval is üzentem kegyelmeteknek*”. Befejezésül azt írta: „*En is igaz magyar vagyok, az kegyelmetek javát nem különben keressük, mint az magunkét, bizonyosok lévén abban, hogy valaki az közönséges jóhoz magát mint viseli, az szerint való böcsületit, hasznát és jutalmát nálunk el nem veszti.*”¹⁰

Túl nagy várakozással azért nem tekinthetett Bocskai a dunántúliak megmozdulása felé, mert a nemeseknek küldött felszólítás mellett írt a kanizsai pasának is. E levélben mentegette a dunántúliakat, hogy eddig „*az német torkában közel lévén, azon jó akaratjukat meg nem mutathatták*” és kérte a pasát, legyen készen, „*hogy ha kívántatik és az én szolgálom Horváth Tamás nagyságodat megtalálja, mindjárt oda, az hova az*

⁵ Batthyány Ferenc dunántúli főúr már fiatal korában, 1595-ben részt vett a törökellenes harcokban. A szabadságharc idején Bocskai katonái ellen harcolt, de 1610-ben Bethlen Gábor mellé állt. Politikai pályafutása során elnyerte a királyi főlovászmesteri tisztséget, Dunántúl főkapitánya és a nádori föllebbviteli törvényszék bírója lett. A császár bárói, majd grófi címet adományozott neki. L. Nagy I.: Magyarország családai. Pest, 1857. I. k. 243. o., továbbá Nagy L.: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. HK. 1960. 2. sz. 71—106. o.

⁶ Nádasdy Tamás a nádor unokaöccse, a „fekete bég” unokatestvére, dunántúli nagybirtokos volt. A szabadságharc előtt „*incestuosum matrimonium*” címén nótapörbe fogták. 1605 májusában csatlakozott Némethy Gergelyhez. Vele együtt harcolt egész évben a Dunántúlon, de augusztusban puhatólózott a császáriak felé is. Dunántúl elvesztése után Bocskaihoz ment. MOE. X. k. 102. o., XI. k. 584. o., Kondorai György 1605. aug. 12-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány lt. Miss.

⁷ Nádasdy László, Tamás testvére. L. Nagy I.: i. m. 8. k. 19. o.

⁸ Széchy Tamás a család rimaszécsi ágának tagja, aki a felső-lindvai ág fiúági kihalása után Dunántúlon is birtokos lett. Aranyarkantyús vitéz, Gömör vármegye főispánja, kir. főudvarmester és főkapitány volt. 1618-ban halt meg. L. Nagy I.: i. m. 10. k. 533. o., és leveleit Felsőlindváról Batthyány Ferenchez 1605. jún. 1., 4., szept. 11. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁹ Bánffy György és Bánffy Kristóf a Dunántúl déli részén lakó nagybirtokosok voltak. Istvánffy szerint 1605-ben csatlakoztak a szabadságharchoz, de ennek semmi nyomát nem találjuk levelezésükben. L. Istvánffy M.: Magyarország története 1490—1608. (Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867.) 916. o.

¹⁰ Bocskai 1605. márc. 29-i lev. a dunántúli nemesekhez. MTT. XIX. k. 81—82. o.

szükség kívánja, mehessen segítségekre". Hasonló tartalmú levelet küldött a székesfehérvári pasának is.¹¹

Horváth Tamás kis csapata röviddel a Dunántúlra érkezése után egy ügyes hadiscellel kezdte meg működését. Amikor Horváth segélykérés végett Fehérvárra indult, útközben felmerült agyában a terv, hogy fortélyal kézre keríti Vázsony várát. A gondolatot tett követte. A vár alá lovagolt embereivel, s Pápa császári őrségéhez tartozónak adva ki magát, akadály nélkül bement az erősségbe és hatalmába kerítette azt. A kapitányt elfogta és magával vitte Fehérvárra. Az elért eredmény azonban nem bizonyult tartósnak, mert míg Horváth Tamás a törökkel tárgyalt, Vázsony visszakerült a császáriak kezére. A vár visszavételét a pápai őrség katonái hajtották végre. Április 26-án 140 gyalogos érkezett titokban Vázsony alá. A várban volt egy emberük, aki biztatta őket, hogy kezükre játssza az erősséget. A gyalogosok a kapusorompók mellett levő ólakban rejtőztek el. Nemsokára megjelent a benti emberük és észrevétlenül leszedte a kapuról a láncokat, s a vár tornyának ajtaját bezárta, nehogy az őrség oda tudjon menekülni. Ekkor jelt adott a rejtőzőknek, akik késlekedés nélkül egy rohammal elfoglalták a várat. A meglepett őrséget elfogták és Pápára szállították. Alig hogy a vár ismét császári kézre került, megérkezett Horváth Tamás is Vázsonyhoz. Semmit nem tudott a törtétekről s így nyugodtan a kapuhoz lovagolt és bebocsátást kért. Amint a bent levők megtudták kiletét, azonnal tüzet nyitottak rá, s a meglepett Horváth alig tudott elmenekülni. Néhány emberével Bocskaihoz ment, hogy jelentse neki a dunántúli vállalkozás balsikerét.¹²

A hajdúk első próbálkozása a Dunántúlon tehát kudarcra végződött. Igaz, hogy Horváth Tamás Bocskai fegyverre szólító levelét még el sem tudta juttatni a legtöbb címzetthez s azok a foglyokkal együtt Pápára kerültek, de a későbbi események azt bizonyítják, hogy a nemes-ség többsége akkor sem fogott volna fegyvert, ha kézhez kapja Bocskai felszólítását. A dunántúli birtokosokat csak karddal lehetett a szabadságharc oldalára kényszeríteni, s ehhez pedig nem volt elegendő Horváth Tamás kis csapata. Mindemellett persze hátráltatta az itteni megmozdulást az a körülmény is, hogy az első dunántúli katonai bázist, Vázsony várát rövid idő alatt elvesztették Bocskai katonái. Dunántúlon újra csend lett, de nem sokáig, mindössze három hétig. Május közepén

¹¹ Bocskai 1605. ápr. 2-i lev. Ibrahim kanizsai pasához. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Török István levelei.

¹² Török István 1605. ápr. 27-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Enyingi Török István pápai kapitány a híres Török Bálint unokája volt. A szabadságharc idején végig kitartott császári hűségben. Életével és működésével kapcsolatban. L. Nagy I.: i. m. 11. k. 293—294. o., valamint leveleit OL. Batthyány cs. lt. Miss.

újabb, most már komolyabb erőt képviselő hajdúcsapatok jelentek meg Pannónia dombos földjén, hogy ismét kibontsák itt is a mozgalom diadalmas zászlaját.

Némethy Gergely sikeres harca a császáriak ellen
(1605. máj.—jun.)

*„Az Római császár hada és creje ellene állván
nem árthatott az mi kegyelmes fejedelmünknek,
meg nem tartotta sem erős hegy, sem erdő, sem
vár, sem város, sánc, még az Duna is . . .”*

Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Draskovich Jánoshoz.
OL. Batthyány cs. lt. Miss.

Horváth Tamás hiráda a dunántúli eseményekről egy kis ürmöt vegyített a szerencsi országgyűlés utáni örömteli, bizakodó hangulatba. Nagyobb aggodalomra persze nem volt ok, hiszen a császáriak legerősebb hadserege Basta parancsnoksága alatt meglehetősen demoralizált állapotban vonult vissza Pozsony felé, nyomában az üldözőkkel: Rhédey és Segnyey fűrgő hajdúival. A főhadszíntéren tehát diadalmasan tört előre szabadságharc hadserege és jó hírek érkeztek Erdélyből is, de a dunántúliak passzív, sőt nem egy birtokos részéről egyenesen ellenséges magatartása azt a veszélyt rejtette magában, hogy az e területen, valamint Horvátországban, Ausztriában és Stájerországban levő, az állandó várórségen kívül közel 10 000 főnyi császári sereg oldalba támadja a szabadságharc északi főerőit. Bocskai ennek bekövetkezését el akarta kerülni, s ezért elhatározta, hogy újabb csapatokat küld a Dunántúlra, az ott levő császári erők lekötésére. Ezzel a feladattal egy eddig még önálló hadműveletet nem vezető kapitányát, Némethy Gergelyt bízta meg.¹³

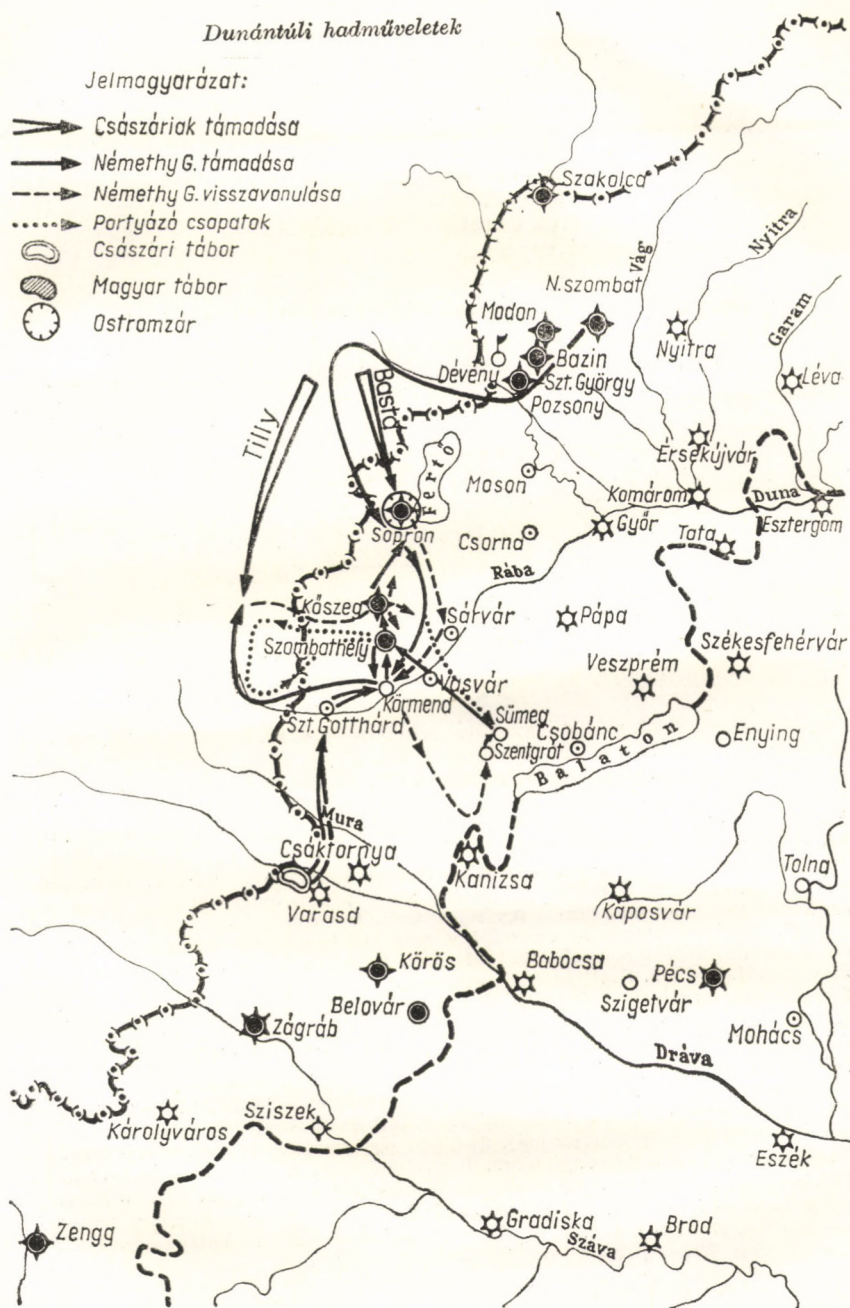
Május első napjaiban néhány hajdúcsapat átkelt a Dunán, s a Csallóköz csatlakoztatása után Pozsony ostromára, majd ausztriai portyára

¹³ Némethy Gergely (nemeskúti) névvel 1603-ban találkozunk először, amikor is 400 hajdúja élén részt vett a Marosvásárhely elleni támadásban. Azt, hogy pontosan mikor csatlakozott Bocskaihoz, nem tudjuk, de az osztrák utközetben már felbukkan a neve. 1605. májusától ő vezette a dunántúli hadműveleteket. A szabadságharc után Erdélybe ment, ahol 1607-ben már „nagyságos” címmel szerepel. Báthory Gábor uralkodása alatt tanácsos, Udvarhelyszék főkapitánya, Belső-Szolnok vm. főispánja és lugosi bán lett. 1610-ben a fejedelem megbízásából titokban Magyarországra jött és hadat gyűjtött. 1612-ben Brassónál mint a székelyek generálisa vezérelte a sereget. Még ez évben a bothfalvi kastély ostrománál megsebesült, s szept. 4-én sebébe belehalt. L. Kiss P.: Marosvásárhely története. Marosvásárhely, 1942. 71. o., Komáromy A.: A szécsényi árulás. HK. 1896. 189., 191., 202—204. o., Lázár M.: Erdély főispánjai. Sz. 1888. 917. o., továbbá Sz. 1889. 321. o.

Dunántúli hadműveletek

Jelmagyarázat:

- Császáriak támadása
- Némethy G. támadása
- Némethy G. visszavanulása
- Partyzó csapatok
- Császári tábor
- Magyar tábor
- Ostramzár

indult. A fűрге hajdúlovakosok és a velük levő tatárok előretörték egészen Bécsig, majd „*iszonyuan grasszálvá*” Ausztrián keresztül Bruck és Wienerneustadt környékének felégetése után tetemes zsákmánnyal visszatértek.¹⁴ Ebből a portyázó csoportból vált le egy kisebb csapat Némethy Gergely vezetésével, amely május 18-án Sopron határába érkezett. A sereg létszáma 4—5000 körül mozgott, ebből mintegy 1000 fő hajdú, a többi pedig török és tatár segélyerő.¹⁵ Az ellenük felsorakoztatható nagyobb császári egységek Sopronban, Győrben, Óváron, Varasdón állomásoztak, amelyek segítséget kaphattak az örökös tartományokból és Horvátországból is. Voltak a Dunántúlon rajtuk kívül magyar végvári katonák is, de rájuk már csak nagyon korlátozott mértékben számíthatott a császári hadvezetés, hiszen a nagymérvű fizetetlenség, — Rudolf 1600-ban kiadott, a magyar katonaság csökkentéséről szóló rendelete és nem utolsósorban a németektől elszenvedett sérelmeik miatt joggal várható volt, hogy nem harcolnak szívesen Boeckai katonái ellen, sőt esetleg hozzájuk is csatlakoznak. A császári haderő azonban nélkülük is számbeli fölényben volt Némethy Gergely csapataival szemben. A hajdúvezér az erőviszonyok kiegyenlítődsét csakis azáltal remélhette, ha a magyar végvári katonaság, a dunántúli jobbágyság hozzácsatlakoznak, s magatartásukkal eddigi állásfoglalásuk megváltoztatására kényszerítik a nemeseket. Katonai szempontból számíthatott még a kanizsai és a fehérvári pasa segélyerőire, akik már megkapták az utasítást, hogy támogassák a hajdúk dunántúli harcát.¹⁶

¹⁴ L. Basta 1605. máj. 5-i lev. Miksa főherceghez. i. m. II. k. 1925. sz., Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 711. o., Török István 1605. máj. 12-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Pogrányi Benedek 1605. jún. 1-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73., Báthory Erzsébet 1605. máj. 16-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹⁵ Az idézettekén kívül l. Dersffy Ferenc 1605. máj. 19-i lev. Batthyány Ferenchez. 4000 főnek mondja Némethy seregét, akik magyart nem bántanak, de a németet levágják. Sorait így fejezi be: „*Én nem tudom, egy felől tűz, más felől víz, egy felől akarnánk a szabadságot, más felől igen szeretnénk az német kalapot és így nem lehetünk egy szörűek.*” OL. Batthyány cs. lt. Miss. L. még o. Török István máj. 30-i lev. Batthyány Ferenchez és címzett máj. 23-i lev. Sinth Lénárd familiárisához., továbbá *Payr S.*: Boeckay hadai Sopronban. 7—10. o., *Chernel K.*: Közleg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1878. II. Rész. 59. o., *Istvánffy M.*: i. m. 913. o., *Pethő G.*: Magyar Krónika. (*Geréb L.*: i. m. 261. o.) MOE. XI. k. 516. o.

¹⁶ A császáriak dunántúli erőviszonyaival kapcsolatban a júniusi ellentámadás létszámadatain kívül l. Ráttky Menyhért 1605. máj. 19-i lev. Batthyány Ferenchez és Dersffy Ferenc máj. 24-i lev. ugyanahhoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss., továbbá OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. okt. n° 1., *Istvánffy M.*: i. m. 915. o., *Takáts S.*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 118. o., M. v. v. Győr vm.: 337. o., *Kerekes S.*—*Enyedi S.*: Győr—Moson—Pozsony részletes ismertetése. Bp. 1929. 396. o., továbbá *E. Heischmann*: Die Anfänge des stehenden Heeres. Wien, 1925. 228—260. o.

Némethy Gergely hadműveleti tervére vonatkozóan nincsenek konkrét adataink, csak a lefolyt harcselekmények menetéből tudunk némi következtetést levonni. Ezek alapján úgy véljük, hogy nem is gondolt a jelentékenyebb, idegen őrséggel rendelkező várak, mint például Győr vagy Óvár ostromára — ehhez különben nem is rendelkezett megfelelő katonasággal és ostromszerekkel —, hanem a Rábától nyugatra elterülő rész városainak és várainak megszerzését tűzte ki célul, ahol viszonylag gyengébb és többnyire magyar őrség állomásozott. Ugyanakkor kisebb egységek szétrajzottak más irányokba is. Némethy Gergely jó érzékkel a császári hadvezetés nehézkességére és tétovázására számított, mely elősegíti a hajdúk villámgyors akcióit. Számításának helyességét fényesen be is igazolták az első hetek hadieseményei.

A májusi hadműveletek bevezetője *Sümeg* várának elfoglalása volt, amit tulajdonképpen nem is Némethy Gergely katonái hajtottak végre, és mégis Bocskai zászlója került fel a vár falára. Ez a meglehetősen érdekes esemény a következőképpen zajlott le: Május 20-án Hagymássy Kristóf¹⁷ dunántúli birtokos 16 lovasa útnak indult Zalaszentgrótról Sümeg felé Horváth Bálint hadnagy vezetésével. A sümegi vár, mely Ujlaki Lajos veszprémi püspöké volt, egy elég magas hegyen állott. Hagymássy már régen áhítozott az erős vár birtoklására, s úgy gondolta, a mostani zavaros időkben könnyen kézre is kerítheti azt. A 16 lovas persze semmiképpen sem volt elegendő az erős vár megorstromlásához, de a szentgróti hadnagy nem is forgatott ilyen harcias terveket a fejében, hanem fortélyos csellel akarta kézre keríteni Sümeget. Felfogadott néhány hajdút, akik amikor a kis lovascsapat a vár alá érkezett, rácsaptak a sümegiek kint legelő marháira és kezdték elhajtani azokat. A várőrség erre azonnal elhagyta őrhelyét, s a hajdúk nyomába eredt, hogy marháit visszaszerezze tőlük. Mivel nem voltak sokan, egyezkedni kezdtek, s ezalatt Horváth Bálint a 16 lovassal bement a várba azzal az ürüggyel, hogy Hagymássytól hoz levelet Ujlaki püspöknek. Amit a vár ura elé értek, Horváth egyik katonája, Csabi Mihály azonnal fejbévágta fejszéjével a püspököt, majd levágta a fejét és ledobta az ablakon keresztül az árokba. Ekkor Horváth Bálint bejelentette, hogy ettől a pillanattól kezdve Sümeg vára Hagymássy Kristófé, mely bejelentést a meglepett őrség minden ellenállási kísérlet nélkül tudomásul vett. Hagymássy, amint hírt kapott Sümeg kézrekerítéséről, azonnal megindult, hogy beköltözzön a várba. Ez alkalommal azonban elkésett, mert mire odaért már megelőzték őt, mégpedig nem mások, mint Némethy Gergely hajdúi. Ahogy azok a vár alá érkeztek, Horváth

¹⁷ Hagymássy Kristóf, Szentgrót kapitánya rokonságban állott Bocskaival. 1605-ben Némethy Gergellyel együtt harcolt, a szabadságharc után viszont császári hűségre tért, s 1620-ban a Bethlen Gábor mellé álló Batthyány Ferenc elfogatta őt. *L. Nagy I.*: i. m. 5. k. 18. o.

Bálint becsukta előttük a kapukat, s lövetni kezdett rájuk. Már néhányan meghaltak közülük, amikor odaért Hagymássy Kristóf, hogy bemenjen legfrissebben szerzett várába. Amint a váratlan ellenálláson feldühödött hajdúk meglátták őt, azonnal megfogták és úgy megverték, hogy még a dolmány is leszakadt róla. Az így eltángált Hagymássy azután nem sokat töprengett a teendőkön, hanem újabb veréstől tartva serényen bekiáltott a várba, hogy azonnal nyissanak kaput Némethy katonái előtt. Amint a hajdúk bementek, Horváth Bálintnak is adományoztak néhány pofont a lövöldözésért és birtokba vették a várat. Sümeg tehát Bocskai katonáié lett, s a hoppon maradt Hagymássy Kristóf maga is csatlakozott hozzájuk és a sümegi ágyukkal Némethy táborába vonult.¹⁸

Némethy Gergely ekkor *Vatnál* táborozott.¹⁹ Serege szinte óráról órára növekedett a hozzája álló jobbágyokkal és dunántúli hajdúkkal. A szegényebb néprétegek igen csak nagy szívvvel hajoltak a kibontakozó mozgalomhoz. Az egykorú Habsburg-párti történetíró szerint „*minél szegényebb és tehetlenebb volt valaki, annál nagyobb készséggel szegődött hozzá*”.²⁰ Rátthy Menyhért körmendi kapitány azt írta, hogy a hajdúk mind Némethy táborába mennek, nem akarnak a császáriak oldalán harcolni.²¹ Hasonlóan tájékoztat Dániel Lukács levele is, mely szerint Szalónak környékén nem akadt olyan gyalogos katona, aki császári szolgálatba állott volna. Mind azt mondta: „*Nemhogy három forintért, de tíz forintért sem jőne mostan be*” szolgálni.²² A magyar katonák Vasvárról is kivonultak, s nem akarták védeni a várat.²³ Ilyen körülmények között indultak a hajdúk a következő hadműveleti célpont; Körmend elfoglalására.

Körmend stratégiai jelentősége Kanizsa 1600-ban történt elfoglalása után nagyon megnövekedett. A vár ügynevezett burgundi típushoz tartozó erősség volt, négy sarkán propugnaculummal, azaz sarokbástyákkal, kettős kapuval, mely fölött torony volt. 1605 februárjában a császár Batthyány Ferencnek adományozta a várat, aki Ráttky Meny-

¹⁸ Sümeg elfoglalásával kapcsolatban l. Ráttky Menyhért 1605. máj. 21-i, Török István máj. 24-i, Nádasdy György máj. 25-i, Simon Deák máj. 25-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., valamint *Istvánffy M.*: i. m. 914. o.

¹⁹ L. Török István 1605. máj. 22-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. E levélben különben beszámol arról is, hogy megérkezett Pápára Némethy Gergely csatlakozásra szólító levele. Ő nem adott egyenes választ, hanem Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitányra hárította a döntést.

²⁰ *Istvánffy M.*: i. m. 925. o.

²¹ Ráttky Menyhért 1605. máj. 19-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

²² Dániel Lukács 1605. máj. 22-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

²³ Ráttkay Pál és mások 1605. máj. 25-i lev. Ráttky Menyhérthez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

hértet helyezte oda kapitánynak.²⁴ A következő hónapokban a várat nagyon megerősítették. Olyan „tüzes szerszámokat” helyeztek el benne, melyektől a kortársak szerint „nyolc száz embernek meg kellene halni”.²⁵ Május 21-én a körmendiek már izgatottan készültek a bekövetkező támadás elhárítására. Még a polgárokat is bevonták a védelmi előkészületekbe, akik a Rába mentén vigyázták az ellenséget. Három izgalomtól fűtött nap múlt el minden különösebb esemény nélkül. 24-én már olyan híreket kaptak, hogy Némethy katonái nem is jönnek erre, hanem Sopron ellen indulnak. Ráttky Menyhért „szép szóval” írt a várból elpártolt hajduinak, hogy térjenek vissza Körmendre. Válasz nem érkezett, de 26-án ismét egyre riasztóbb hírek jöttek Körmendre. Ráttky Menyhért megírta Batthyáynak is, hogy úgy tudja, este 10 órára itt lesznek a hajduk a Sümegről hozott ágyukkal. Híradása után valószínűleg Batthyány utasítására elhagyta a várat.²⁶ Alig hogy Ráttky elment, a körmendi polgárok küldöttséget indítottak Némethy táborába és bejelentették hódolási készségüket. A várban még eddig bent levő hajduk is követték a példát és átmentek Bocskai katonáihoz.²⁷ Rövidesen meg is érkeztek Körmend városába Némethy hajdui, s a várban visszahagyott Bakó Gergely kétségbeesetten írta Ráttky Menyhértnak: „Annyira hozzájuk édesedtek mind szolgáló nép és mind az városiak, hogy lehetetlen immár az itt való előbbeni állapotban való maradás.” Kérte, hogy az itt levő tarackokat és egyéb szerszámokat szállítsák el Némethyújvárhoz, mert legkésőbb holnapután, azaz 28-án a hajduk megtámadják a várat.²⁸ Körmendet végül is Kisfaludi Imre néhány nap múlva harc nélkül feladta, mert katonái csatlakoztak Némethyhez. A várban levő ágyúk a hajdúk kezére kerültek.²⁹ Bocskai dunántúli „generálisa” Bella-vich Mátyást nevezte ki Körmend kapitányává.³⁰

Ezalatt Némethy Gergely *Szombathely* felé vonult, s a város minden ellenállás nélkül kaput nyitott előtte.³¹ Csapatvezéreit, Széchy Mihályt,³²

²⁴ L. Iványi B.: Képek Körmend múltjából. Körmend, 1943. 29—30. o.

²⁵ Bakó Gergely 1605. máj. 26-i lev. Ráttky Menyhérthez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

²⁶ L. Simon Deák 1605. máj. 21-i, Ráttky Menyhért 1605. máj. 24-i és 26-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Batthyány tudtával vagy parancsára történő kimenetelét Körmendről az bizonyítja, hogy ezután is értesítik őt a körmendi helyzetről, s ő is levelez még később is Batthyányival.

²⁷ Simon Deák 1605. máj. 26-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

²⁸ L. Bakó Gergely 1605. máj. 26-i id. lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

²⁹ M. v. v. Vas vm.: 198. o., *Payr S.*: i. m. 11. o.

³⁰ L. Bellavich Mátyás 1605. jún. 6-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

³¹ *Istvánffy M.*: i. m. 914. o., *Kuncz A.*: Szombathely-Savaria rendezett tanácsú város monographiája. Szombathely. 1880. 82. o. Máj. 30-án a Batthyány

Horváth Bálintot, Sibrik Oswaldot³³ és Ambach agát előreküldte Kőszeg elfoglalására. A négy alparancsnok fenyegető hangú levélben szólította fel a kőszegieket a csatlakozásra. Elmondották, hogy bár eddig jó akaratú voltak hozzájuk, „*meggondolván azt, hogy ti is mi barátink és atyáinkjaink ismertek*”, de a kőszegiek csak halogatták a csatlakozást, amit tovább nem tűrnek. Ha harccal veszik be a várost, rettenetes dolgok fognak velük történni. „*Minket immár tovább ne halogassatok és mutogassatok, hanem ezen levél vívő ember által nekünk választ adjatok, mert holnap az napja, hogy az szőlőknek nemcsak az hasznát, hanem egy tövig az szőlőtöket is ki vágatjuk, ezt bizonynal elhigyjétek. Választ várunk ugyan ma.*”³⁴ Kőszeg német polgárai ekkor felszólították Nádasdy Tamást, a vár zálogbirtokosát és főkapitányát, hogy katonáival és a polgársággal védelmezze meg a várost. Ő azonban azt válaszolta nekik: „*... A városnak megvédője lenni nem akar, s lenni nem is fog, még akkor sem, ha császár a kőszegi várat és uradalmat neki s örököseinek örök időre odaajándékozná, mert a német számára egy katonát sem tud kapni, míg Bocskainak kétezer fegyverest könnyű móddal szerezhet.*”³⁵ Ő maga egy későbbi levélben azzal indokolta Kőszeg feladásának szükségességét, hogy csaknem minden katonája elállott mellőle, huszadmagával ha maradt a várban. A városi polgárság magyar és német pártra szakadt, egyik a másikat fenyegette. Amikor a hajdúk jöttek, a magyarok kimentek elébük, a németek pedig a hegyek közé futottak. 40 fegyveres sem maradt a városban, azok is olyanok, akiket „*tíz jó legénnyel*” felverhetett volna. Nagyon sok asszony és gyermek volt a városban, s mikor látták, hogy milyen sors várna rájuk, meghódoltak. Így hajtott fejet ő is Bocskai katonái előtt, mert mód nélkül „*bolondul*” nem áldozhatta fel mindenét. „*Mikor raz Római Császár hada és ereje ellene állván nem árthatott az mi kegyelmes fejedelmünknek, meg nem tartotta sem erős hegy, sem erdő, sem vár, sem város, sem sánc, még az Duna is, vajjon mint én állhattam volna ellene?*”³⁶ Kőszeg pünkösdi vasárnapján, május 29-én került Bocskai hadainak kezére, ahol Nádasdy Tamás maradt továbbra is a vár kapitánya.

lt. Miss. mutatójának tanúsága szerint Némethy még Körmennd mellett volt táborban.

³² Széchy Mihály, Tamás fia apjával ellentétben a szabadságharcba csatlakozott.

³³ Sibrik Oswald (szarvaskendi) Vas vármegyei nemesi család tagja, a kir. kamarai tanácsos unokája. 1599-ben az országgyűlés büntetés kiszabását kéri rá, mert megsebesítette Rajky János alispánt. A szabadságharc oldalára állt és Némethy Gergely alparancsnokaként működött a Dunántúlon. L. Nagy I.: i. m. 10. k., valamint Magyar Törvénytár 1526—1608. 1599. 38. tc.

³⁴ Némethy alparancsnokainak levelét közli Chernel K.: i. m. 60—61. o.

³⁵ Uo., valamint M. v. v. Vas vm.: 199. o.

³⁶ Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Draskovich Jánoshoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss Draskovich János levelei.

A következő napon már *Szalónakon* is tudták Kőszeg feladását, s riadtan várták a hajdúk érkezését.³⁷ Batthyány Ferenc ugyan kijelentette, hogy kész megtámadni a hajdúkat, s a támadáshoz elegendő számú német katona áll rendelkezésére, de mint látni fogjuk, ez a fogadkozás még sokáig csak üres ígéret maradt.³⁸ A helyzet egyelőre az volt, hogy a hajdúknak senki sem mert vagy akart ellenállni. A *Vasvárról* kivonult magyar katonák ugyan kijelentették, hogy ha mezőn támadásra akarnak indulni Némethy ellen, zászlók alatt készek harcolni, de a várban nem hajlandók mód nélkül bent szorulni.³⁹ *Rohoncrról* is azt írták, hogy a várban alig néhányan vannak, a polgárság szanaszét eszédeleg, katonát pedig sehol sem kaphatnak. Bár az őrség még nem esküdött Bocskai hűségére, de azért élelmet már küldöttek Némethy katonáinak. Ha a hajdúk megtámadják Rohoncot, legfeljebb a várat próbálják megtartani, a várost meg sem kísérlik.⁴⁰ *Veszprémben* a magyar katonaság május 30-án felzendült, a kapitányt, vicekapitányt és a porkolábot kizavarták a várból, s követeket küldtek Némethy Gergelyhez segítségért és zászlókért. *Tihanyban* is nagyon vendégelte Vinceze Pál a koppanyi béget — panasolta Török István — és kifejezte aggodalmát: „*Mig az impérium beli segítség elérkezik, sok dolog véghez megy!*”⁴¹ Szentpéterről rémülten jelentették, hogy bizony nem tudják tartani a kastélyt a hajdukkal szemben, ha azok támadni fognak,⁴² s még a távoli Felsőlindvánál is „*némi latrok*” csatáztak a németekkel.⁴³

Az „*impérium beli segítség*” ügye pedig még meglehetősen távoli és reménytelen dolog volt. Rhédey csapatai Pozsonyba szorították Bastát, s ugyancsak elverték a port Kollonics Siegfried alsómagyarországi főkapitányon is. A „*király képe*” május utolsó napjaiban mintegy másfélezer katonával kivonult Győrből, hogy a Csallóközt felégesse és visszakényszerítse a császár hűségére. Ezt a szándékát csak Nagymegyeren tudta végrehajtani, mert a következő felégetésre ítelt falunál, Bösnél 500 hajdura talált, akik szétverték a náluk háromszorta nagyobb számú ellenséget. Kollonics visszafutott Győrbe, majd Óvárra ment, s

³⁷ Szalónaki katonák 1605. máj. 30-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

³⁸ Török István 1605. máj. 28-i Batthyány Ferenchez írott levelében idézi annak szavait. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

³⁹ Báthy Pál és más vasvári katonák 1605. máj. 25-i lev. Ráttky Menyhérthez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁴⁰ Furdich Mátyás 1605. máj. 25-i, Radók Mátyás máj. 29-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁴¹ Török István 1605. máj. 31-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁴² Babolcsay Tamás 1605. jún. 1-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁴³ Széchy Tamás 1605. jún. 1-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

innen igyekezett valamiképpen Pozsonyba jutni Basta mellé.⁴⁴ Észak felől tehát egyelőre hiába vártak segítséget és Trauttmannsdorf ezredes⁴⁵ levelének tanúsága szerint még a legfontosabb városokat és várakat sem tudták megfelelő számú védősereggel ellátni.⁴⁶ Az Udvarban ismerős Joó János levele szerint a császár nagyon „*megfogyatkozott állapotban vagon, mert az impériumban sem vannak jól contentusok, főképpen azért, hogy senkinek sincsen sem elegendő, avagy ugyan középszerűen való satisfactiójok is. Segítsége kevés lehet a kívül, az ki az ü maguk insurrectiója.*” Sőt könnyen lehetséges, hogy az örökös tartományok népe is Bocskaihoz pártol, „*mert majd inkább óhajtják az Bocskay jövetelét, csak őket ne bántsák és hitekből ne háborgassák*”. A Habsburgok inkább csak Bécsét akarják oltalmazni, de ott is nagy a rémület, s a lakosok menekülnek a városból.⁴⁷

A Horvátországban a varasdi táborban levő császári katonák és Habsburg-párti birtokosok is egyelőre vendégeskedéssel és udvarlással töltötték az időt. Egy korabeli levél szerint veszekedtek, egymás fejéhez vagdalták a kását, s a szép generálisné kegyeit keresték.⁴⁸

A császári hadvezetés ilyen fokú tehetetlenségét és passzív magatartását látva nem lehet csodálkozni azon a bizakodó hangú levélen, amelyben Némethy Gergely beszámolt Rhédey Ferencnek a dunántúli helyzetről. Bocskai „*Dunán túl való generálisra*” elmondotta, hogy sikerült hódolásra bírni Sümeget, Szombathelyt, Körmendet, Kőszeget, Veszprémet, Palotát és még sok más kisebb várat és kastélyt. „*Szép lövészerszámaim, dlyguim, tarackjaim, porom, golyóbisom elég vagon*”, négy ágyut még ott is hagyott Körmenden. „*Népem elég vagon, mind lovasom, gyalogom. Az két vármegyének, Sopron és Vasvármegyének cseterteken (június 2-án) volt gyűlések az én hagyásomból és minden megesküdtenek hívsége alá, fel is vötték az vármegyéket mind füstönként és együtt vannak táborban, valahová*

⁴⁴ Török István 1605. máj. 28-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁴⁵ Trauttmannsdorf 1598-ban bárósított család. T. Ádám ezredest, Érsekújvár parancsnokát Sopron védelmére rendelték 1605-ben, Frigyes Zsigmond tábornok pedig horvátországi generális volt, aki július—augusztusban irányította az ellentámadást Némethy Gergely ellen. Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 714. o.) összekeverhetővé teszi a két személyt, mert itt Trauttmannsdorf Zsigmond Frigyes Ádám szerepel. Ez valószínű fordítási hiba.

⁴⁶ *Payr I.*: i. m. 13. o.

⁴⁷ Joó János 1605. jún. 4-i Nádasdy Tamáshoz írott levelét közli Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 343—344. o. Kaszaházi Iró János 1537—1603-ig királyi személynök volt. 1603-ban felségsértés címén fogságra vetették. 1604 decemberében is fogságban van Pozsonyban. 1605-ben viszont már elhagyta fogságát, mert Kaboldról írt levelet Nádasdy Tamásnak. L. MOE. X. k. 345. o., OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73. n° 5.

⁴⁸ Bánffy Kristóf 1605. máj. 18-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

szükség itt leszen, készek elmenni. Az kanizsai és szigeti segítség is még ma itt leszen.” Batthyány „erősen rugadoz”, de azon lesz, hogy pártjára vonja. Horvátország és Stájerország hódolási készséget mutat, el is küldte nekik a hitleveleket, de még nem érkezett biztos válasz tőlük. Hajdú és tatár csapatok portyázní voltak *Stájerországban*, Fölöstényt és Verestoronyt, melyek az országnak felső és alsó „*fű bástyái*”, fel-dúlták és elégették, s sikerrel járt Hagymássy Kristóf portyája is. „*Holnap Sopron alá indulok*” — fejezte be levelét az elért katonai sikerekkel méltán büszkélkedő hajdúkapitány.⁴⁹

Némethy Gergely csapatainak májusi hadmozdulatait szemlélve megállapíthatjuk, hogy a hajdúvezér jól választotta meg a fő támadási irányt, ügyesen kihasználta a császári erők lekötöttségét és nehézségét, úgyszintén a várak magyar katonaságának számára kedvező hangulatát is. A Rába belső felének elfoglalása elvágta a még császári hűségeen levő várak katonaságát az örökös tartományoktól. A harc sikerét nagymértékben elősegítették nemcsak a császári zsoldban álló hajdúk, hanem a jobbágytömegek és magyar városi polgárok is, s a néptömegek ilyen állásfoglalása nem egy birtokost, nyíltan vagy titokban, a szabadságharc oldalára állított.⁵⁰

Némethy Gergely június elején az elért kezdeti sikereket tovább akarta fejleszteni. Amint kezdetben kicsiny létszámú serege a csatlakozott dunántúliakkal megnövekedett, s az elfoglalt várakból ágyukat és egyéb ostromszereket nyert, megindult a német katonasággal meg-erősített *Sopron ostromára*.

⁴⁹ Némethy Gergely 1605. jún. 5-én Rhédey Ferenchez írott levelét közli *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 342. o. Némethy májusi hadműveleteivel kapcsolatban az idézettekén kívül l. még Török István 1605. máj. 22-i, Graff Tóbiás máj. 27-i, Bakó Gergely máj. 27-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., *Hádsi Khalfa*: Krónikája. Sz. 1899. 118. o., *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 189. o., MOE. XI. k. 516. o., *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története V. k. 598. o., *Szalay L.*: Magyarország története. 19. könyv. 475. o.

⁵⁰ L. Pethe Márton 1605. jún. 2-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Hetési Pethe Márton 1598-tól kalocsai érsek, 1602-től királyi helytartó volt. A dunántúli harcok idején Szalónakra, Batthyány várába szorult be. L. Nagy I.: i. m. 8. k. 256. o., valamint idézett leveleit.

Sopron ostroma, császári ellentámadás
(1605. jún. — aug.)

„Vagy hadakozzunk igazán, vagy csináljunk frigyet.”

Batthyány Ferenc 1605. aug. 25-i levele. OL. Batthyány cs. lf. Miss.

A festőién szép vidéken fekvő Sopron, bár első áldozata volt a magyarországi ellenreformációnak, de a város zömében német származásu polgársága még Némethy Gergely nagy sikerei után sem csatlakozott a szabadságharchoz. A soproniak magatartását a sok, már ismert tényező mellett nem kis mértékben befolyásolta az a körülmény is, hogy a császári hadvezetés viszonylag erős helyőrséget, 500 lovast és 300 gyalogost helyezett el a városban, Trauttmannsdorf Ádám ezredes és Dorn Farkas kapitány parancsnoksága alatt. A védelem erejét növelte a polgárok jól felfegyverzett csapata is. Ez az együttes erő Sopron erős falai között eredményesen harcolhatott minden támadási kísérlettel szemben. Persze az együttműködés a császári katonák és a polgárok között nem volt zavartalan, mert az előbbieket itt sem tagadták meg önmagukat, ha fosztogatásról és kegyetlenkedésről volt szó. Minden ilyen cselekményben pedig „jó példával” járt katonái előtt nevének méltó viselője, Dorn Farkas kapitány.⁵¹

Június 6-án érkeztek meg Némethy előosztagai Sopron alá, Hagymássy Kristóf vezetésével. Nagyonbbrészt fegyvert fogott jobbágyokból és a szomszédos vármegyék néhány nemeséből, valamint török, tatár segélyerőkből állott a csapat. Létszáma mintegy 2000—2500 fő körül mozgott, de a résztvevők többsége hadban járatlan és rossz fegyverzetű volt. Amikor a város előtti kőkeresztnél tábort ütöttek, az őrség a polgárság nagy részével kitört a városból és megtámadta Hagymássy embereit. Azok keményen ellenálltak és kétszer visszaűzték a támadókat a városba, de harmadszorra a császári katonák tarackokat is hoztak magukkal, s azzal kezdték lőni a felkelő sereget. Az ágyútűz után újabb támadásra lendültek. Ekkor a magyar seregben levő tatárok, hogy megbontsák a támadók sorait, szokásos taktikájuk szerint megfutamodást színleltek és úgy lövöldöztek a németekre. A harcban járatlan jobbágy-csapatok ezt látva azt hitték, hogy a tatárság menekül és maguk is futásnak eredtek. A kezdetleges harcrend felborult és a menekülő gyalogosok könnyű prédái lettek az üldözőknek, akik sokat levágtak közülük. A lovasok legnagyobb része el tudott futni, de Hagymássy csaknem szerencsétlenül járt. Amikor ugyanis egy árkot ugratott keresztül, a nyereg a ló hasa alá fordult, s kevés híján ő is ott lelte halálát. Csak

⁵¹ *Payr S.*: i. m. 15. o.

nagy ügyvel-bajjal ért el Keresztúrig, ahol a menekülők megállapodtak. A veszteségről ellentétes adatok állnak rendelkezésünkre. Német források szerint másfélezer, más források szerint 300 fő veszett Sopron alatt. Több zászlót is zsákmányoltak Hagymássy katonáitól, amelyeket felküldtek Bécsbe, ahol június 9-én ünnepélyes keretek között körülhordozták azokat. A császárpárti birtokosok, így többek között Baththyány Ferenc is, mindenfelé nagy örömmel hirdették Némethy seregének első vereségét, bár ez a nagy öröm még kissé korainak bizonyult!⁵²

Némethy Gergely, amint értesült Hagymássy vereségéről, azonnal segélycsapatokat indított segítségére. Bocskai katonái június 11-én ismét megjelentek Sopron alatt, felgyújtották a külvárost és beszorították a védőket a szűk belvárosba. A Szent Mihály templomba szorult németeket halomba vágták, s akik kimerészkedtek a belső városból lótakarmány szerzése végett, azokat súlyos veszteséggel visszaűzték. A Sopron alatt gyülekező hajdúk, jobbágyok, tatárok, törökök létszáma túlhaladta a 10 000 főt is, s mindennap többült a sereg a mindenfelől érkező fegyvert fogott jobbágyokkal.⁵³ Június 17-én Nádasdy Tamás és Dersffy Ferenc Lakompakról levelet küldtek Trauttmannsdorf ezredesnek, amelyben felszólították őt a város feladására. Tudatták vele, hogy Stájerország, Karinthia és Krajna követeket küldtek Némethy Gergelyhez, akiken keresztül bejelentették, hogy összegyűlt hadinépüket felosztatták s megígérték azt is, nem fognak a magyarok ellen hadakozni. Ezzel szemben Némethy kötelezte magát, hogy mindenféle nemzetől megoltalmazza őket. Már megindultak a tárgyalások Mátyás főherceg és Bocskai között, s a közeli békekötés reményében itt Sopron körül is fölösleges a további vérontás és pusztítás. A császári csapatok vonuljanak ki békességben Sopronból, s a várostól nem kívánnak mást, csak hogy ne zárkózzék el a vármegyétől. Ha ezeket a kívánságokat teljesítik, ők is beszüntetik a fosztogatásokat, s a törököket és tatárokat hazarendelik. Ha azonban a feltételeket visszautasítják, sohasem fognak annyit hasznat hajtani a kereszténységnek, és az osztrák háznak, mint amennyi kárt okoznak ezzel. *„Ha Kanizsáról az ágyuk ide megérkeznek majd ti hozzátok viszik és erőszakkal vonnak ki benneteket a várból, és ha ágyuival a török beveszi, akkor nyomban a maga nemzetével fogja meg szállni.”* Eddig is csak nagy nehézséggel tudták a törököt visszatartani,

⁵² L. Ráttky Menyhért 1605. jún. 7-i, Báthory Erzsébet ugyanaz napi lev. Baththyány Ferenchez, Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Draskovich Jánoshoz. OL. Baththyány cs. lt. Miss., Pográny Benedek 1605. jún. 1-i lev. Thurzó György-höz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73., *Payr S.*: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917. 194. o.

⁵³ A fentebb idézett forrásokon kívül l. Basta 1605. jún. 26-i lev. Mátyás főherceghez. I. m. II. k. 1948. sz. és Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 712. o., Imre deák 1605. jún. 12-i lev. Baththyány Ferenchez. OL. Baththyány cs. lt. Miss.

de ha a soproniak tovább is ellenállnak, „akkor az ördög elvihet benne-
teket”⁵⁴

A Trauttmannsdorf ezredes és Mátyás főherceg által buzdított soproniak nem engedtek a békés felszólításnak. Erre ujult erővel megindult az ostrom. Június 20-án maga Némethy Gergely is megérkezett a város alá, s a kétségeesetten védekező soproniak már nem sokáig tarthatták volna magukat, ha végül is Mátyás főherceg erős sereget nem indít a város felmentésére.⁵⁵

Június második felében Rhédey csapatai felhagytak Pozsony ostromával, s így a császári hadvezetés nagyobb haderőt tudott a Dunántúlon bevetni. Basta tábornagy június 26-án reggel a bécsújhelyi főhadiszállásán kapta meg Mátyás főherceg parancsát, hogy azonnal induljon Sopron felmentésére. Az expedícióhoz rác csapatokat és dragonyosokat, 2 század gyalogságot, a Pucheim és Trauttmannsdorf lovasság egy részét, Basta és Belgiojoso őrszázadát, Hollach gróf és a rajnai gróf századát, valamint Ferdinánd főherceg katonáit vonták össze. A felmentésre induló sereg látszáma mintegy 6000 fő körül mozgott, zömében lovasság, jól fegyverzett és kiképzett erő.⁵⁶

A császári sereg június 28-án érkezett meg Sopronhoz. Némethy a nagyobb részben jobbágyokból álló seregével nem kockáztatott nyílt ütközetet az erős császári sereggel, hanem elvonult Sopron alól a Rába felé Sárvár irányába.⁵⁷ Basta miután némi gyalogságot helyezett el a városban, visszafelé indult. Némethy seregét nem üldözte, amit a hadvezér rossz egészségi állapotával magyaráztak, másfelől viszont Mátyás főherceg szerint „a hadinép Sopron közelében időzni nem akart, (— s így Basta —) kénytelen volt velök ide Bécsbe visszatérni”⁵⁸ Némethy elvonulása után a Sopronban levő császáriaknak nagyon megnövekedett a bátorságuk. Még 28-án kijöttek a városból, s a Habsburg-párti Báthory Erzsébet keresztúri kastélyát ágyukkal elfoglalták, a házakat és a majort

⁵⁴ Nadasdy Tamás és Dersffy Ferenc 1605. jún. 17-i Trauttmannsdorfhoz küldött levelének német nyelvű eredetijét Sopron Városi lev. Lad. VI. et F. fasc. IV. 186. Magyarul közli Payr S.: Bocskay hadai Sopronban. 16 -20. o.

⁵⁵ L. Sennyey Gáspár 1605. jún. 19-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Soporny János 1605. jún. 22-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

⁵⁶ Basta id. 1605. jún. 26-i lev. Mátyás főherceghez, valamint *Bánlaki (Breü) J.*: A magyar nemzet hadtörténete. Bp. 1940. XV. k. 54. o.

⁵⁷ Báthory Erzsébet 1605. jún. 28-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁵⁸ Mátyás főherceg id. 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 712. o. L. még Basta 1605. jún. 28-i lev. és Báthory Erzsébet ugyanaz napi levelét Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Náprágyi Demeter 1605. júl. 2-i lev. Kornis Boldizsárhoz. *Szilády Á.—Szilágyi S.*: Török—magyarokri államokmánytár. Pest. 1868. I. k. 49. o., Basta 1605. júl. 2-i lev. a prágai velencei követhoz. i. m. II. k. 1956. sz.

„tövből kiégették”.⁵⁹ Így álltak bosszút a magyarokon Sopron ostromáért, s azzal már nem nagyon törődtek, hogy „*rebellis*” vagy császárpárti magyar issza meg a levét.

Mialatt Sopron ostroma folyt, a Rába belső felén meglehetősen csend honolt, csak Batthyány Ferenc katonái ingerkedtek néha-néha a Némethy pártjára állt hajdukkal.⁶⁰ Pápáról szökdöstek a katonák,⁶¹ s június 28-án a távoli Tata helyőrsége is bejelentette Bocskaihoz való csatlakozását.⁶² Június közepén azonban már olyan hírek kezdtek szivárogni, hogy a horvát bán a varasdi generálissal és az egész ország népével ki akar jönni Némethy megtámadása végett. Nádasdy Tamás még június 14-én levélben figyelmeztette Draskovich Jánost,⁶³ hogy adja tudtára a horvátországiaknak; „*senki ne piszkálja az tüzet, mert az szikrája az házában akad*”. Ha egyszer ez a had „*reájok száll csak kevés ideig, soha mi üdönkben többé ne remélje senki, hogy ilyen állapotban állapadhassék az ki várában gyűjt vagy gyűjtött, sok esztendeig kell vele tární*”. Mondja meg azért Draskovich az embereknek, „*ha csak egy kevéssé rezgelődnek, elvesztik magokat*”. „*Lehetetlen dolog az — folytatta már túlzott nemzeti büszkeséggel — hogy az német nemzetiség lábot vehessen az magyar ellen, mikor ennek előtte is soha nem bírt vele, most pedig annyival inkább, hogy két erős, munkabírható gyors nemzet, mint az török és tatár állottak egybe vélek. Jobb az németnek fát nyesni, fűrní, faragni és reszelni, pénzt fizetni, sem ellenséget keresni. Sem lovát sem magát nem szerezte isten azzal, hogy ü hadakozzék.*”⁶⁴

Persze Nádasdy bizalomtól telített, fenyegető hangú levele nem volt képes arra, hogy megállítsa a császári erők gyülekezését. Június 24-én már *Regedénél* voltak a varasdi generális csapatai,⁶⁵ s 30-án Nádasdy

⁵⁹ Báthory Erzsébet 1605. jún. 29-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. A Sopron ostromában résztvevő török csapatok létszáma 1000 kanizsai és 600 fehérvári török volt. L. Bánffy Kristóf 1605. jún. 5-i és Török István jún. 8-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Az ostrommal kapcsolatban l. még Bocskai István 1605. jún. 28-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 645. o., *Pethő G. : Magyar Krónika. (Geréb L. : i. m. 261. o.)*, és *Istvánffy M. : i. m. 915. o.*

⁶⁰ Belavich Mátyás 1605. jún. 6-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁶¹ Török István 1605. jún. 29-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁶² Török István 1605. jún. 28-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁶³ Draskovich János Horvátország bánja (1596—1606.). Részt vett a török elleni harcokban, harcolt Bocskai ellen is. 1606 után a dunántúli részek főkapitánya lett. Meghalt 1613-ban. L. *Nagy I. : i. m. 3. k. 392. o.*

⁶⁴ Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev. Draskovich Jánoshoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁶⁵ L. Baraszovics Márton 1605. jún. 24-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

Tamás is elhagyta Kőszeget, és anyjával, feleségével, 70 szekér holmijával 2 zászlóalja katona kíséretében Sümegre ment. A magyar polgárok is el akartak menekülni Kőszegről, de a németek bezárták a kapukat előttük. Kollonics azt üzentek nekik, hogy akik nem voltak részesei a város feladásában, azoknak nem lesz semmi bántódásuk.⁶⁶

Némethy serege Sopron ostroma után egyes adatok szerint a Rába mögé vonult és a hajdúvezér ott várta kétkulacos követe, Perneszi György⁶⁷ nándorfehérvári munkálkodásának eredményét, a jelentősebb számú török segélycsapatok érkezését.⁶⁸Más források, így elsősorban Istvánffy szerint Basta Sopronhoz érkezése után Némethy két portyázó csapatot küldött Stájerországba és Ausztriába, amelyek egészen Bécs közelébe nyomultak.⁶⁹ Megint más források azt mondják, hogy Némethy katonái Basta elvonulása után ismét megtámadták Sopront. A hajdúk törökök, tatárok a külvárosban ütötték tanyát. Egy csapatjukat a templomnál a császáriak meglepték és menekülésre kényszerítették. Még azon éjszakán el is vonultak a város közeléből, mert hírül vették, hogy megérkezett Wöser György és Königsberg 1000 vallonja Sopronhoz.⁷⁰ Ha teljes bizonyossággal nem is igazodhatunk el a szórványos ellentmondó adatokon, annyit megállapíthatunk, hogy július hónapban Némethy Gergely nem vezetett komolyabb hadműveletet. Ennek oka nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a soproni kudarc után a császári ellentámadás hírére a csatlakozott dunántúliak közül sokan elhagyták seregét. Ugyszintén a különben sem túl nagy létszámú török csapatok egy része is elvonult, mások elszéledtek, s ilyen módon megcsappant erejével a császári készülődések közepette nem vállalkozhatott nagyobb akcióra. Várakozó állásponjtjában csak megerősíthették a nagyvezér felvonulásáról és újabb török segélycsapatok érkezéséről nyert értesülések.

⁶⁶ Radók Mátyás 1605. jún. 30-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁶⁷ Perneszi György, Keszthely kapitánya csatlakozott Némethyhez, aki még bizalmas követségbe is elküldte őt Nándorfehérvárra, de visszatérése után Bécsbe ment, s ott ajánlkozott további kémiszolgálatra a hajdúk között. L. 1605. aug. 6-án Batthyány Ferenchez írott levelét.

⁶⁸ Perneszi György 1605. jún. 28-i levelében azt írja Némethy Gergelynek Nándorfehérvárról, hogy a vezér még négy napi járőföldre van, de Murát pasa megparancsolta minden itt levő töröknek, hogy menjenek a szigeti pasa mellé és csatlakozzanak Némethyhez. OL. Batthyány cs. lt. Miss. L. még *Pethő G.: Magyar Krónika. (Geréb L.: i. m. 261. o.)*

⁶⁹ *Istvánffy M.:* i. m. 915—916. o., MOE. XI. k. 516. o., *Komáromy A.:* i. m. HK. 1894. 327. o.

⁷⁰ *L. Payr S.:* Bocskay hadai Sopronban. 21—28. o., A soproni evangélikus egyházközség története. 197. o., valamint: Emlékezés doktor Lackner Kristófról, Sopron szab. kir. város első nagy polgármesteréről, halálának háromszázados évfordulóján. Sopron, 1932. 17. o.

A császári csapatok gyülekezése és az ellentámadás megindítása meglehetősen sok időt vett igénybe. Bár az előkészületek már június közepén megindultak, mégis több mint egy hónapig nem intéztek nagyobb támadást Némethy Gergely ellen. E késlekedés oka egyrészt a császáriak lassúságában, nehézségében rejlett, de nyilvánvalóan hátráltatta a támadás megindítását az a körülmény is, hogy Horvátországban, ahol az akció kiindulási bázisa volt, a rendek egy része a tárgyalások mellett volt, s nem akarta a hajdúk megtámadását. Végül is a támadás mellett levők győzedelmeskedtek.⁷¹ Batthyány Ferenc július 8-i levelében még arról panaszkodott, hogy törökök és tatárok sétálnak Szombathelyen, Kőszegen, Körmenten, de hozzátette bizakodóan, hogy egynéhány nap múlva már egészen másképpen lesz a dolog.⁷² A horvátországi csapatok július 22-én keltek át a Dráván Draskovich bán parancsnoksága alatt, aki seregének felét visszahagyta a Dráva gázlóinak őrzésére, a másik felével pedig Trauttmannsdorf Zsigmondnak, a horvátországi zsoldos hadak parancsnokának Szentgotthárd mellett levő táborába vonult. Itt csatlakozott hozzájuk 1000 gyalogos, akiket Ferdinánd főherceg fogadott zsoldba. Az ellentámadásra induló császári erők összlétszáma Batthyány és Zrínyi⁷³ katonaságával meghaladta a 10 000 főt is. A támadást Batthyány Ferenc csapata vezette be, amely július 22-e után indult ki Németújvárról, s 26-án Körment közelében megtámadta a Némethyhez pártolt Bakó Gergely és Szeley György katonáit. A rajtaütés sikerrel járt, Batthyány emberei szétzörták az ellenfél csapatát.⁷⁴

Némethy Gergely a Sopron alatti nagy sereg maradványaival Körment és Hollós között táborozott ebben az időben. Pontosan nem lehet megállapítani, hogy mennyi katonája volt, de a számítások szerint nem lehetett több 5—6000 főnél.⁷⁵ Amikor 29-én vagy 30-án az egyesült császári csapatok a körmenti mezőre vonultak, Belavich Mátyás körmenti kapitány ágyulövessel jelezte érkezésüket Némethynek. A hajdúk és tatárok felsorakoztak a Rába partján. Trauttmannsdorf azonnal támadni akart, be Batthyány, akinek nem egy ismerőse volt a felkelők táborában, tárgyalásokat javasolt. A Némethyvel levő Nádasy Tamás

⁷¹ *Istvánffy M.*: i. m. 916. o.

⁷² Batthyány Ferenc 1605. júl. 8-i lev. ismeretlenhez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁷³ Zrínyi Miklós a szigetvári hős unokája, zalai főispán (meghalt 1625-ben) testvérével, Györggyel együtt nem csatlakozott Bocskai hadaihoz, sőt fegyverrel harcolt ellenük. L. Mátyás főherceg 1605. jún. 27-i lev. Bastához. i. m. II. k. 1950. sz., M. v. v. Vas vm.: 199. o., *Nagy I.*: i. m. 12. k. 436. o.

⁷⁴ Mátyás főherceg 1605. aug. 10-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 713. o.

⁷⁵ *Payr S.* összekeveri Némethy seregének létszámát a császáriakéval, és 11 000 főt ír (l. Bocskay hadai Sopronban. 32. o.).

erre átküldte Hollósy Sándor és Polányi Lőrinc követeit, akik a tárgyalásokhoz tűszokat kértek. Ez is megtörtént, azonban amíg a megbeszélések folytak, Némethy szép csendben átköltöztette seregét a Rábán. Mire a németek felocsudtak és az ellenfél üldözésére lendülve elérték Rábahidvégnél a hidat, Némethy már a tulsó parton volt, s csak egy hirtelen támadt porfelleg árulkodott ittlétükről. Nádasdy Tamás a visszamaradt tatárokkal a folyóba vetette magát és átusztatott ő is szerencsésen.⁷⁶

Bocskai katonái tehát kiűrtették a Rábától nyugatra eső területet, s így Kőszeg, Körmend, Szombathely és más helységek a császáriak kezébe kerültek. Sümegyet is sikerült csellel visszafoglalniuk.⁷⁷ Draskovich bán augusztus 4-én a horvátokkal visszavonult a Dráva őrzésére,⁷⁸ s a Dunántúlon maradt császáriak megkezdtek a rettenetes bossziálló hadjáratot a védtelen magyar lakosság ellen. Mindenfelé égettek, raboltak és gyilkolták a népet. „*Bár hagynák a büntetést egy kevéssé tovább* — írta Batthyáynak az újra császárpártivá lett Dersffy Ferenc —, *csak csendesítenék le a mostani feltámadást.*” Így félt, hogy a még megmaradt jobbágyok mind a németekre támadnak. Batthyány vegye rá a németeket, hogy ne bántsák a megmaradottakat, hiszen „*a latort ezután is megtalálják*”.⁷⁹ Dorn Farkas kapitány Kőszegen rendezett vérfürdőket, ahol nem egy polgárt halálra kínoztatott és török foglyokkal lefejeztetett.⁸⁰ A császári katonák méltó társai voltak a magyarok gyilkolásában Báthory Erzsébet német jobbágyai is. Ezek mindennap bejártak Kőszegre, s valahol magyart az utcán láttak, rögtön császári kézre adták. Naponta maguk is megöltek néhány magyar embert, s holttestüket hol a trágyadombra, hol a házak padlására vetették. Kegyetlenül legyilkolták Némethy fogságba esett katonáit is, és nehéz lenne felsorolni mindazt a rémtettet, amit a magyarok ellen elkövettek.⁸¹ A németek bosszút akartak állni a fegyverfogásért és a magyar lakosság terrorizálására törekedtek, nehogy kedve támadjon még egyszer a szabadságharc mellett nyilatkozni. A recept a régi volt, hiszen a Basták, Belgiojosók és más császári hadvezérek olyan sokszor alkalmazták már ezt! Csakhogy a terror olyan „*orvosság*”, amellyel ha nem bánnak csinján, könnyen ellenkező hatást válthat ki. A vak bosszú, a válogatás nélkül alkalmazott retorzió még a legtürelemesebb ember kezébe is fegyvert adhat, mert már az merül

⁷⁶ A császári ellentámadással kapcsolatban l. még *Istvánffy M.*: i. m. 917—918. o., *M. v. v. Vas vm.*: 198—200. o., *Darnay K.*: Sümegi Kalauz. Sümeg, 1930. 56. o., és Mátyás főherceg id. 1605. aug. 10-i lev. HK. 1893. 714. o.

⁷⁷ *Istvánffy M.*: i. m. 917—918. o.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Dersffy Ferenc 1605. aug. 4-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁸⁰ *L. Chernel K.*: i. m. 62. o.

⁸¹ Rékés János 1605. aug. 8-i lev. Báthory Erzsébethez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

fel: minden mindegy! A császáriak ezzel nagyon sokszor nem számoltak, s azután szinte megzavarodva csodálkoztak az újabb „*rebellión*”. Most is, 1605 augusztusában már azt hitték, hogy a Dunántúlon végleges győzelmet arattak, s most már csak a büntetés, a megtorlás van hátra. Pedig még Némethy seregének erejét nem törték meg, s a császári katonák számíthattak arra, hogy a fegyverek visszanéznek, s az üldözöttek visszaütnek.

A bátor hajdúvezér, amikor harc nélkül kitért a túlerőben levő ellenség elől, nem adta fel véglegesen a küzdelmet. Az elkövetkező hetekben erőt gyűjtött az újabb támadáshoz. Különböző haditervek merülhettek fel a főhadiszintéren is a dunántúli katonai helyzettel kapcsolatban. Augusztus első napjaiban hírvivők érkeztek Rhédey Ferenc-től Némethyhez, akik arról tájékoztatták őt, hogy Rhédey 10 000 emberrel át akar kelni a Dunán, hogy ostrom alá fogja Sopront, s Némethy is csatlakozzon ehhez a sereghez.⁸² Ezt a hadműveleti tervet azonban hamarosan megváltoztatták, mert Rhédey Homonnai Bálinttal együtt Érsekújvárt fogta ostrom alá, s így Némethy ismét csak saját csekély erejére és a török támogatásra volt utalva a Dunántúlon. A császáriak elleni akció megindításával ilyen körülmények között sem késlekedett sokáig. Augusztus 14-én Ibrahim kanizsai pasa hadának egy részével *Szentgrót* alá szállott, s bár serege nem haladta meg a 2000 főt, mégis megkezdte az újabb támadás előkészítését. A hadműveleti terv egy ismeretlen kém jelentése szerint az volt, hogy a közeledő boszniai pasa megérkezése után rámennek Batthány birtokára és semmivé teszik azt, utána pedig Pápát foglalják el.⁸³

Batthány ugyancsak meghökkent, amikor értesült Némethy tervéről, s rögtön sürgetni kezdte az Udvarnál: „*Vagy hadakozzunk igazán, vagy csináljunk frigyet.*”⁸⁴ A „*frigycsinálásnak*” azonban még nem érkezett el az ideje, s hadakozni kellett akarva-akaratlanul is, mert Bocskai dunántúli kapitánya megindult, hogy kiköszörülje a kardján esett csorbát.

⁸² Agha Máté 1605. aug. 5-i lev. Török Istvánhoz. OL. Batthány cs. lt. Miss.

⁸³ L. Ányos Kristóf 1605. aug. 14-i és egy ismeretlen aug. 20-i kémjelentését Batthány Ferenchez, Illésházy István aug. 24-i, valamint Hajas János és Gersei Péter 1605. aug. 7-i lev., és Török István 1605. aug. 8., 19., 20-i leveleit Batthány Ferenchez. OL. Batthány cs. lt. Miss.

⁸⁴ Batthány Ferenc 1605. aug. 25-i lev. Salm Magdolnához. L. még Bánffy Kristóf 1605. aug. 12-i és Báthory Erzsébet aug. 13-i lev. Batthány Ferenchez. OL. Batthány cs. lt. Miss.

Némethy Gergely utolsó támadása
(1605. szept.—dec.)

„Némethy Gergely igen be ment volt Bécs-
országba.”

Homonnai Drugeth B.: Naplója. 364. o.

A hajdúcsapatok újabb támadását Sümeg ostroma vezette be. Augusztus utolsó napján megjelentek Némethy katonái a vár alatt, s a magukkal hozott 2 tarackkal löni kezdték a falakat. A védelmet Tulok Tamás, Batthyány katonája irányította. Amint a császári táborban hírt kaptak Sümeg ostromáról, Rindsald András 1000 stájer lovasa, valamint Keglevich György⁸⁵ és Batthyány Ferenc katonái Blaskovich István parancsnoksága alatt azonnal a vár felmentésére indultak. A hajdúk eléjük vonultak a táborból és harcba szálltak velük. A túlerőben levő császáriak visszavonulásra kényszerítették őket, de az üldözésről már lemondtak, s ehelyett a közeli erdőbe vonultak lepihenni. A hős erdő azonban nem sokáig nyújtott zavartalan pihenést, mert a hajdúk ismét rájuk csaptak, és sok halott, fogoly visszahagyásával menekülésre kényszerítették a császáriakat. Regedébe futottak, Némethy katonái pedig visszatértek a táborba. Sümeg ostromát másnap, szeptember 1-én beszüntették, mert elfogyott minden lőporuk és ágyúgolyójuk. Több mint 100 foglyot hoztak magukkal, akik közül a magyarokat hazahozták, a németeket pedig a zsákmányolt zászlókkal együtt Boeckaihoz küldték.⁸⁶

Némethy táborában egyelőre még nem döntöttek a végleges támadási tervről. A hajdúvezér a Rábán átkelve Óvár felé akart előrenyomulni, de Nádasdy Tamás és Hagymássy Kristóf elleneztek ezt a tervet, nyilvánvalóan azért, mert ők elsősorban birtokaik területét akarták visszafoglalni. A vélemények különbözősége mellett hátráltatta a megindulást az a körülmény is, hogy a megígért török és tatár segítség még mindig nem érkezett meg. Túrelmetlen várakozás után végül is szeptember 14-én megjöttek a segélycsapatok, egyes túlzónak látszó források szerint több mint 10 000 fő. Kiskomáron keresztül vonultak, s szeptember 17-én Asszonyfalvánál átkeltek a Rábán. Néhány nap múlva csatlakoztak hozzájuk az Ikervárnál átkelt török csapatok is. Szeptember 27-én olyan hírek érkeztek Sárvárról, hogy Némethy egyesített serege, melynek létszámát a megrémült hírhozók 26 000 főnek mondták, Szombathely felé

⁸⁵ Keglevich György 1598-tól horvátországi al-bán volt. Nagy I.: i. m. 6. k. 156—157. o.

⁸⁶ Christo? 1605. szept. 2-i kémjelentése, Kondovai György szept. 4-i lev, Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., *Istvánffy M.*: i. m. 925. o. *Pethő G.*: Magyar Krónika (*Geréb L.*: i. m. 261. o.), M. v. v. Vas vm.: 200. o.

vonul. Ezt a várost, valamint *Kőszeg*et és *Szenegothárdot* akarják elfoglalni, utána pedig *Grác* ellen mennek.⁸⁷

A császári hadvezetésnek és a Habsburg-párti magyar birtokosoknak már szeptember elejétől tudomása volt a hajdúk újabb készülődéseiről, de ennek ellenére nem tettek kellő időben megfelelő védelmi intézkedéseket. Igaz, hogy az északi hadszíntéren ekkor folyt *Érsekújvár* és *Esztergom* ostroma és Homonnai Drugeth Bálint „szép rendelt hada” aprította mindenfelé az ellentámadással próbálkozó császári csapatokat, s így onnan nem tudtak katonaságot küldeni a dunántúli császári csapatok segítségére. A horvátországiak főként a *Rába* vonalát védték, Mátyás főherceg pedig egyedül *Sopron* megerősítésére gondolt. Ily módon méltán háborgott Batthyány Ferenc, hogy ő ugyan tudná, mit kellene csinálni, de Rudolf nem küld sem pénzt, sem fegyvert, s egyedül nem képes szembe szállni Némethy seregével. A *Rába* belső felén Trauttmannsdorf 4000 főnyi Regedénél állomásozó serege mellett csak Szombathelynél volt nagyobb császári csapat, mintegy 1000 zsoldos, akiket a pápa küldött segítségül a szabadságharc leverésére. Ezek a firenzei Ridolfi vezetése alatt a városban tivornyáztak és a környező falvakat rabolták, fosztogatták.⁸⁸

A szemfüles Németh Gergely, amint értesült a pápa ezredének állapotáról, azonnal támadást határozott el ellenük. Seregét több kisebb csoportra széjjel osztotta, s 27-én vagy 28-án váratlanul megjelent *Szombathely* előtt. A városban mulatozó zsoldosok csak akkor szereztek tudomást érkezéséről, amikor a hajdúk egy lendületes lovasrohammal már a nyakukon voltak. A parancsnok, Ridolfi ezredes, rögtön a harc elején megebesült. Lóra kapott katonái a küzdelem első szakaszában elragadtak néhány zászlót a hajduktól, de azokat nem olyan fából faragták, hogy az első balsikertől meghátráljanak. Rendezték soraikat, s újabb és újabb támadásra lendültek a most már kétségbeesetten védekező zsoldosok ellen. Szombathely utcáin ádáz kézitusa tombolt! A várost körülfalták a támadók, s így a segélyért küldött hírvivők fogságba estek. Szikrázott a napfény a hajdúk görbe kardján és a pápai zsoldosok vértetén, a tatárok nyílvesszői süvitve szelték a levegőt, s egyre több

⁸⁷ Az előbb idézett kémjelentésen kívül l. Széchy Tamás 1605. szept. 11-i lev. Batthyány Ferenchez, Batthyány Ferenc szept. 13-i lev. Salm Magdolnához. OL. Batthyány cs. lt. Miss. Bojanszky János 1605. szept. 15-i, Vághy György szept. 18-i, Sepry János szept. 18-i, Vághy György szept. 26-i és Ernst György szept. 28-i leveleit a soproniakhoz. Idézi a soproni városi lt. adatai alapján *Payr S.*: Bocskai hadai Sopronban. 34—36. o.

⁸⁸ Mátyás főherceg 1605. aug. 20-i lev. Sopron városához. *Payr S.*: i. m. 34—36. o., Batthyány Ferenc id. szept. 13-i lev. Salm Magdolnához. OL. Batthyány cs. lt. Miss., Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., Melezer János 1605. szept. 11-i lev. bátyjához. HK. 1896. 232—233. o. L. még *E. Heischmann*: i. m. 228—260. o.

nemes lovag nyúlt el a porban halálra sebzetten. A császári katonák drága árat fizettek a dorbézolásért, a védtelen lakosok megkínzásáért és legyilkolásáért, no meg nem utolsósorban a szükséges katonai óvintézkedések elmulasztásáért! Amikor már soraik nagyon megritkultak, a megmaradtak futásban kerestek menedéket. A körülkerített városból azonban csak kevesüknek sikerült elmenekülni, úgyhogy amikor Bádenben összeszedték őket, már csak 200 fő volt meg belőlük. A győztesek 800 bolognai puskát, 35 000 forintot és sok zászlót zsákmányoltak. Némethy a zászlókat és rabokat felküldte Bocskaihoz.⁸⁹

A szombathelyi győzelem egy időre ismét megszilárdította Bocskai csapatainak helyzetét. Trauttmannsdorf 4000 katonájával gyorsan visszavonult Horvátországba,⁹⁰ Mátyás főherceg pedig csak Sopron védelméért aggodalmaskodott és újra szorgalmazta a soproniakat, hogy fogadják be városukba a Salm ezred 2 zászlóalját, nehogy a város a fellelők kezére kerüljön.⁹¹ Ellentámadásra egyelőre nem is gondolt a császári hadvezetés. Szentgotthárdról és más várakból összevonták ugyan a katonákat, de csak azért, hogy védekezni tudjanak Némethy támadása ellen.⁹² Dunántúlon a kezdeményező ismét a vakmerő hajdúkapitány lett, de az ő további hadműveleteit károsan befolyásolta az a körülmény, hogy seregének nagy többsége török és tatár katonákból állott, akik elsősorban a nagy zsákmányokkal kecsgetető portyázások mellett kardoskodtak.⁹³ Végül is ez az utóbbi szándék győzedelmeskedett, s a dunántúli sereg *Stájerország* felé indult.

A főserg Némethy Gergellyel együtt Szombathelyről *Körmend* ellen indult, Hagymássy Kristóf tatárokkal a *Regedében* levő császári katonákat támadta meg, némely portyázó csapatok pedig *Sopron* környékét nyugtalanították állandóan, s így keserves szürete lett a Habs-

⁸⁹ Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 4-i lev. kívül l. *Istvánffy M.*: i. m. 925. o., *M. v. v. Vas* vm.: 200. o. Bocskaihoz október 12-én vitték be a zsákmányolt zászlókat, de ekkorra már a levágott császáriak számát erősen felnagyították. *L. Alvinczy P.*: i. m. 15. o.

⁹⁰ Homonnai Drugeth Bálint 1605. okt. 4-i lev.

⁹¹ Mátyás főherceg 1605. szept. 30-i lev. Sopron városához. *Payr S.*: i. m. 34—36 o.

⁹² Sipos Benedek szentgotthárdi porkoláb 1605. szept. 29-i lev. Batthyány Ferenchez. L. még Török István szept. 27-i lev. ugyanahhoz. *OL. Batthyány* cs. lt. *Miss.*

⁹³ Némethy Gergely magyar katonasága a fentebb idézett levelek és kémjelentések adatai szerint még Nádasdy Tamás és Hagymássy Kristóf katonáival együtt sem haladta meg az 1500 főt. Török források szerint a hozzá csatlakozó török és tatár csapatok létszáma 20 000 körül mozgott (*Tárikh-i-Pecsevi*: Krónikája. Sz. 1899. 118. o.), ennyiről beszélnek az id. magyar jelentések is. Még ha mindkét adatot túlzásnak is tartjuk, annyi bizonyos, hogy a török, tatár segélyerők többszörös fölényben voltak Némethy seregében, s így akaratukat rá tudták erőszakolni a hajdúvezérré.

burgok mellett kitartó városnak. Hagymássyt azonban viaszorították Regedétől és Némethy is hamarosan felhagyott a nagyon megerősített Körmend ostromával, s a Rába völgyén keresztül folytatta előnyomulását Stájerországba.⁹⁴ Fürge lovasai messze bekalandozták a vidéket, egészen *Feldbachig* hatoltak, s október közepén Homonnai értesítést kapott Bastától, hogy „*Némethy Gergely igen be ment volt Bécsországba rablani*”, s a tábornagy kérte Bocskai fővezérét, rendelje vissza onnan Némethyt.⁹⁵ Október 20-án már olyan híreket hoztak az érsekújvári táborba, hogy Basta és a morvai had Némethy ellen indult. Homonnai erre azonnal írt Esztergomba a nagyvezérnek, s kérte rendeljen dunántúli török csapatokat Némethy segítségére. Ezenkívül azt is kérte, hogy küldje ide hozzá Juszuf boszniai pasát, akivel azonnal Morvaországra támad, hogy elvonja a morva csapatokat Némethy Gergelyről.⁹⁶ Az „*ország botját*” büszkén viselő fővezér ezt az ügyes hadműveleti elgondolást már nem tudta megvalósítani a közbejött fegyverszünet és más okok miatt, s így Némethy Gergely ismét magára maradt a rázúduló császári csapatokkal szemben. Tilly,⁹⁷ Basta egyik alvezére, Óvár parancsnoka vezette ellene a támadást 4000 lovassal, a stájer gyalogsággal és a holsteini herceg 1000 főnyi seregével. Ez a jelentékeny haderő viaszorította a portyázó sereget az örökös tartományokból, ami nem is volt túl nehéz feladat, mert a Némethy egységének zömét alkotó „*igaz hit harcosai*” inkább a könnyű zsákmányoláson, mint a kockázatos harcra lelkesültek. Nagy részük ott is hagyta Némethy táborát és hazavonult az új zsákmánnyal.

Az ismét kevesedmagával maradt hajdúvezér azonban még most sem adta fel a harcot. Seregének maradékát a határszélen állította fel, hogy megakadályozza a stájerországiak betörését a Dunántúlra.⁹⁸ Ebben az elgondolásban persze több volt a hősiesség elszántsága, mint a megvalósíthatóság realitása. Megcsappant hadai nem voltak erre alkalmasak, különben is a Haditanács egyre több katonát tudott az északi hadszíntérről a Dunántúlra küldeni. Az elhatározás mindenképpen hősiesség volt, s Bocskai meleg szavakban méltányolta Némethy Gergely érdemeit a

⁹⁴ L. *Istvánffy M.*: i. m. 925—926. o., *Payr S.*: i. m. 34. o., *Iványi B.*: Képek Körmend multjából. Körmend, 1943. 37. o.

⁹⁵ *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 364. o.

⁹⁶ Uo. 365. o.

⁹⁷ Tilly János gróf (1559—1632) hadvezér előbb a spanyol hadseregben katonáskodott, majd 1598-ban császári szolgálatba lépett. 1600-ban mint alezredes harcolt a török ellen. 1605-ben óvár parancsnoka volt. 1610-ben újjászervezte a bajor hadsereget. A 30 éves háború kitörésekor a katolikus liga seregeinek fővezére lett, 1626 után a császári csapatok is az ő parancsnoksága alá kerültek. Sok győzelmet aratott, de nem kevés pusztítás és kegyetlenkedés is fűződött működéséhez.

⁹⁸ L. Tilly 1605. okt. 20-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz., *Payr S.*: i. m. 39—40. o., MOE. XI. k. 515. o., M. v. v. Vas vm.: 200. o.

birtokai pusztulása láttán egyszerre a szabadságharc felé hajló Batthyány Ferenchez küldött levelében. Azt írta: „*Cselekedjék olyképpen Némethy Gergellyel, úgy mint ki hazánk szabadságáért és az mi szolgálatunkért sok szerencsére vetvén fejét és életét, hogy az mit arval, vagy az mi kegyelmes-ségünk, vagy maga forgolódása után talált, ne tulajdonítsa el tőle.*”⁹⁹

Novemberben a császári hadvezetés egyre több katonát küldött a Dunántúl megerősítésére, az itteni ellenállás letörésére, s Némethy csapatainak teljes kiszorítására. Basta tábornagy november 20-án 5 lovasezreddel, 4 gyalogos zászlóaljjal jött a Dunántúlra. A csapatokat Sopronban, Óváron, Komáromban, Kőszegen és Győrött¹⁰⁰ helyezte el. A Dunántúl védelmére összegyűlt császári csapatok létszáma, az eddig is itt levő helyőrségekkel és a horvátországi csapatokkal együtt megközelítette a 20 000 főt is. A Habsburgok féltő gonddal vigyáztak arra, hogy ha minden elvész is Magyarországon, de Bécs és az örökös tartományok védelme mindenképpen biztosítva legyen.

November végén tehát ilyen óriási túlerővel találta szemben magát Némethy, s most már a keményfejű hajdúvezér is kezdett rájönni, hogy nagyon rosszul áll a szabadságharc ügye ezen a területen. Szombathely ismét császári kézre került, s egy korabeli levél tanúsága szerint mindössze e város környékén volt Némethynek 300 hajdúja, a kőszegi hegyekben lappangott valami 800, nem számítva a szétszéledő török, tatár csapatokat.¹⁰¹ A hajdúkra ugyan sok rosszat elmondanak a korabeli írások, de ritka az, amelyik bátorságukat, vakmerőségüket kétségbe vonja. Most sem tagadták meg önmagukat. Hiába gyülekezett vészjóslóan az óriási császári túlerő, ők mégis támadás mellett döntöttek. November 25-én *Kőszegnél* rácsaptak Basta seregének málhavonátára. A császáriak visszaverték a támadást, erre a hajdúk a zárdánál, a szombathelyi út mentén sorakoztak fel. Basta támadásra indult ellenük, mire kitértek előle és újra a málhákra és a táborban maradtakra támadtak. Ez alkalommal egy ágyú és több fogoly került császári kézre és a hajdúk kénytelenek voltak visszavonulni. A foglyok állítólag azt valották, hogy 10 000 fő áll Némethy parancsnoksága alatt, de ez a számadat túlzott, mert a tatár csapatok döntő többsége már visszatért. Inkább valószínű, hogy a foglyok csak a szokásos ijesztésül mondtak ilyen nagy számot.¹⁰²

⁹⁹ Bocskai István 1605. nov. 14-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹⁰⁰ Mátyás főherceg 1605. nov. 30-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 717. o.

¹⁰¹ Báthory Erzsébet 1605. nov. 4-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹⁰² Mátyás főherceg id. 1605. nov. 30-i lev. HK. 1893. 717. o. L. még OL. Pozsonyi Kamara Exp. 1605. nov. 30. n° 22., valamint Adorján Benedek 1605. nov. 21-i lev. Batthyány Ferenchez és Sennyey Gáspár 1605. nov. 24-i lev. Sibrik Tamáshoz. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

Ezután már csak egy kisebb összecsapás volt a Dunántúlon *Rábahídvégnél*, amelyről Mátyás főherceg a következőképpen számolt be a mainzi választófejedelemnek: „*December 3-án az ellenség, és pedig 300 tatár, 100 török és 200 fölkelő Hídvég melletti táborunkat — Szombat-hely és Körmennd közt — megtámadta, és a rácokkal hosszasan harcolt, mígnem Basta a vallonokkal és egyéb népekkel segítségére jött. Az ellenség Isten segítségével egész a Rábáig visszazűzetett, s közülök 200 le-vágatott, többen pedig a vízbe fulladtak vagy elfogattak. E harcokban esett el de la Valla gróf, ki az ellenséget üldöztén a tömkelegbe került és egy lövés által megöletett. A mieink a foglyokon kívül még 1500 tatár lovat is zsák-mányoltak. Táborunk most Egervárnál, Kanizsától 5 mértföldnyire van.*”¹⁰³ Mátyás főherceg beszámolójánál többet nem tudunk a rábahídvégi összecsapásról. Istvánffy szerint Frigyes holsteini herceg is elesett a csatában, akit a tatárok aranyos páncéljáról felismertek és lenyilaztak,¹⁰⁴ más forrás pedig megtízszerezi a tatárok és törökök számát.¹⁰⁵ Az biztos, hogy ezután a Dunántúl szilárdan császári kézben maradt, s apróbb csetepatéktól eltekintve csendes lett ez az országrész is. Némethy Gergely seregének maradékával december közepén még *Koppánynál táborozott*,¹⁰⁶ majd Bocskaihoz ment. Követte őt Nádasdy Tamás is, Hagymássy Kristóf pedig Szentgróthba zárkózott. A Dunántúlon *Tata* maradt Bocskai hűségén, *Palota* pedig török kézre került.¹⁰⁷

Némethy Gergely dunántúli működéséről megoszlottak a vélemények már a szabadságharc idején is. Bocskai, mint láttuk, megbecsülte és sokra értékelte, ugyanúgy Homonnai Drugeth Bálint és Rhédey Ferenc is. Hasonlóan dicsérték a törökök is, ők persze főképpen azért, mert „*ilyen gazdag zsákmánynak csupán hódító Szulejmán kora volt a tanuja*”.¹⁰⁸ A császáriak s a Habsburg-párti birtokosok ugyanakkor csak a károkat, pusztításokat nézték — mintha a császári csapatok hadmozdulatai nem ekkora, sőt még nagyobb károkkal jártak volna, — s a hadműveletek katonai értékét tagadták vagy elhallgatták.¹⁰⁹ Való igaz, hogy Némethy hadműveletei sok kárral, pusztítással jártak Dunántúlon is, és főképpen

¹⁰³ Mátyás főherceg 1605. dec. 14-i lev. a mainzi választóhoz. HK. 1893. 717—718. o.

¹⁰⁴ *Istvánffy M.*: i. m. 925. o.

¹⁰⁵ MOE. XI. k. 517. o.

¹⁰⁶ Némethy Gergely 1605. dec. 17-én a Kanizsa melletti táborból írt levelet Batthyánynak. L. Miss. mutatót., Török István 1605. dec. 14-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹⁰⁷ *Istvánffy M.*: i. m. 926. o., *Hádsi Khalfa*: Krónikája. Sz. 1899. 125. o.

¹⁰⁸ *Tárikh-i-Pecsevi*: Krónikája. Sz. 1899. 119. o. A 96. és 99. sz. jegyzetekben idézettekén kívül l. pl. Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105., Bocskai István 1605. jún. 28-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 645. o.

¹⁰⁹ L. pl. Kollonics Siegfried 1605. dec. 4-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 36. o.

az örökös tartományokban.¹¹⁰ Az is igaz, hogy az itteni hadműveletek nem zárultak olyan eredményekkel, mint az északi főhadszíntéren vagy Erdélyben, hiszen Pannónia földje 1605 végére lényegében újra a Habsburgok kezére került. Ha csak ezeket a tényeket nézzük, méltán felmerülhet a kérdés: hozott-e valamilyen katonai eredményt a dunántúli hadjárat, vagy csak sikertelen próbálkozás, eredmény nélküli pusztítás volt az egész? Ha erre a kérdésre megnyugtató választ akarunk nyerni, akkor az egész mozgalom katonai történetébe beágyazva, a többi hadszíntéren folyó hadműveletekkel összefüggésben kell vizsgálni a dunántúli katonai eseményeket.

A dunántúli hadműveleteknek tulajdonképpen kettős célkitűzése volt: Az egyik célkitűzés magába foglalta a Dunántúl teljes felszabadítását a császári elnyomás alól. A másik célkitűzés pedig az elsővel szorosan összefüggve arra irányult, hogy Némethy hadoszlopa kösse le az itt levő császári erőket és tehermentesítse az északi főhadszíntért. Ez utóbbi törekvést szolgálták az örökös tartományokban végzett portyázások is.

Az első célkitűzést, a Dunántúl felszabadítását és a mozgalomhoz való csatlakoztatását csak részlegesen és ideiglenesen tudta Némethy Gergely megoldani. A teljes és tartós eredmények elmaradása azonban nem őrajta, hanem a dunántúli birtokos osztály magatartásán múlt, valamint azon, hogy a császáriak mindvégig nyomasztó katonai fölényben voltak ezen a területen. Az itteni nemesség többsége a rövid, erőszakos megszakítástól eltekintve végig kitartott a Habsburgok hűségén, mert birtokaik fekvése, gazdasági érdekeik, s nem utolsósorban török-ellenes hagyományok távol tartották őket a szabadságharcot képviselő Némethy Gergely seregétől, amely szorosan együttműködött a török és tatár csapatokkal.¹¹¹ Persze az igazsághoz hozzá tartozik az is, hogy Némethy éppen azért kényszerült egyre nagyobb számú török és tatár segélycsapatot igénybe venni, mert a magyar birtokosok távol maradtak, s néhány száz főnyi magyar katonaságával semmiképpen sem tudott eredményesen fellépni a császáriak ellen. A nemességgel ellentétben a szegényebb néprétegek a Dunántúlon is támogatták a mozgalmat, hiszen az itteni jobbak, hajdúk szép számmal csatlakoztak Némethyhez, s komoly részük volt a kezdeti katonai sikerek kiharcolásában, de feudális korban a nemesség aktív támogatása nélkül csak átmeneti sikereket érhettek el az idegen elnyomás ellen harcoló néptömegek. A gazdasági és politikai hatalom a nemesség kezében volt, s ha a néptömegek nem voltak képesek az uralkodó osztály döntő többségét a függetlenségi harc oldalára kényszeríteni, megmozdulásuk a legtöbb

¹¹⁰ A portyázások okozta károk részletes felsorolását l. *Bánlaky (Breit) J.*: i. m. XV. k. 54. o., továbbá *Mohl A.*: Szarvkö és urai. Sz. 1903. 719. o.

¹¹¹ L. MOE. XI. k. 515. o.

esetben vereséggel végződött. Így történt ez a Dunántúlon is, ahol a birtokos osztály többsége nem a mozgalmat, hanem a Habsburgokat támogatta. A Habsburgok minden katonai erőfeszítése mellett, a császári hadvezetés csakis a dunántúli nemesség aktív támogatásával tudta a fegyveres megmozdulást ezen a területen levern. Ezt bizonyítja Alsómagyarország példája is, amelynek magatartására szintén komoly erőfeszítéseket tett a császári hadvezetés, de az ottani uralkodó osztály többsége a mozgalom mellé állt, s így néhány megerősített hely kivételével el is vették azt a területet.

A másik célkitűzést, a császáriak jelentős katonai erejének lekötését és a főhadszíntér tehermentesítését Némethy Gergely sikerrel oldotta meg. Általában helyes volt a támadási irányok megválasztása, az erők csoportosítása és alkalmazása, és helyes volt az is, hogy nem akart csekély erejével megerősített császári várakat ostrom alá venni. A döntő ütközeteket általában kerülte, de hogy ezt nem gyávaságból, hanem csekély erőforrásainak kimélése céljából tette, azt bebizonyította októberi, novemberi bátor magatartásával. Nem kismértékben éppen a döntő vereség veszélyét magában rejtő nyílt ütközetek elkerülésével sikerült elérnie azt, hogy májustól decemberig a Habsburgok kénytelenek voltak jelentős katonai erőt a Dunántúlon tartani, amelyet nem tudtak más hadszíntereken bevetni. Az ügyes hajdúvezér fűrgelovasaival állandóan kicsúszott a császári csapatok kezéből, de röviddel utóbb, ott ahol talán nem is várták, megtámadta őket és érzékeny veszteségeket okozott nekik. Hadviselése tipikusan irreguláris, portyázó harcmód volt, amivel önmagában nem lehetett háborút nyerni, de az adott körülmények között erősen bénítani lehetett az ellenséget. Nem egy esetben sikerrel alkalmazta a váratlan rajtaütés taktikáját, ami ellen bajosan tudott védekezni a nehéz fegyverzetű, viszonylag lassan mozgó császári hadsereg. Némethy ahol rést látott az ellenség frontján, — mint Szombathelynél is történt —, azonnal kihasználta a helyzetet és lecsapott rájuk.

A dunántúli császári hadvezetés, a meglévő számbeli és minőségi fölény ellenére is, legtöbbször alul maradt Némethy ügyes hadvezéri tevékenységével szemben. Egységes vezetésről egészen októberig nem is nagyon beszélhetünk, mert az északi és déli részen levő erőcsoportok tulajdonképpen külön-külön működtek, s a néhány ellentámadást leszámítva, inkább csak védelemre szorítkoztak. Mindez nem utolsósorban abból adódott, hogy a horvátországiak, a stájerországiak inkább csak a saját területeiket akarták védelmezni, nagyobb központi haderőt pedig csak akkor tudott a felső hadvezetés ide küldeni, amikor az északi főhadszíntéren már elcsitult a harci zaj. Az alsóbb katonai vezetés nem egy esetben elmulasztotta a biztosítás, összeköttetés megszervezését, amivel nagyon megkönnyítette Némethy számára a váratlan

rajtaütéseket. A hajdúk portyázó, váratlan rajtaütéseket sűrűn alkalmazó hadviselésével szemben az idegen zsoldosok meglehetősen tehetetleneknek bizonyultak. Ők jól tudtak harcolni nyílt ütközetekben, de balsikerek és váratlan támadás esetén nem mutattak olyan ellenálló képességet, mint a hajdúk. Emellett a császári hadvezetés kímélni is akarta az idegen zsoldosokat. Előfordult például olyan eset, hogy Kollonics Siegfried nem akart császári zsoldosokat küldeni Pápára, mert félt, hogy levágják őket, amit furcsállott is a pápai kapitány.¹¹² Ami pedig a császári zsoldban, vagy helyesebben „fizetlenségben” álló magyar katonák magatartását illeti, még a császár hűségén megmaradók sem harcoltak úgy, mint a törökellenes küzdelmek idején. Tudták a módját, hogyan kell most harc nélkül megóvni magukat a pusztulástól akár a török segélycsapatokkal szemben is, s nem egy esetben inkább el is kerülték a harcot.¹¹³ Igaz, hogy Némethy is kímélte a fogásba esett magyarokat, még az utolsó időkben is.¹¹⁴

A dunántúli hadműveletek problematikusabb része az októberi stájerországi portyázás, amit állítólag Bocskai sem helyeselt, mert szükségtelenül nagy pusztításokat okozott.¹¹⁵ Kétségtelen tény az, hogy az örökös tartományokban végzett beütéseknek kettős hatása volt. A portyázások egyrészt jelentős császári erőket kötöttek le és átvitték a hadszínteret a Habsburgok féltettebb területeire is, másrészt viszont az itteni lakosság körében ellenséges érzületeket támasztottak a szabadságharcra szemben, s nem egy esetben aktív fegyveres megmozdulást is váltottak ki. Némethy igyekezett ugyan megegyezni mind a horvát, mind a stájer és osztrák rendekkel, de ez a kísérlet nem járt eredménnyel, 1605 őszén pedig már nagy szavuk volt seregében a törököknek és tatároknak, akik talán még Némethy ellenére is mindenképpen az örökös tartományokba akartak beütni. Katonai szempontból az őszi stájerországi portyázások, ha sok hasznot nem is hoztak, károsak sem voltak, s lényegében minden császári katonai erőt az amúgy sem tartható Dunántúlra vontak.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy Némethy Gergely erejéhez, lehetőségeihez, a dunántúli politikai és katonai helyzethez mérten eredményesen oldotta meg a megoldható feladatot, s bár nemegyszer már túlzott mértékben önállóságra törekedett, mégis elismerést és megbecsülést nyert el Bocskai részéről.

¹¹² Török István 1605. jún. 4-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹¹³ Török István 1605. júl. 3-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹¹⁴ L. Christo? 1605. szept. 2-i kémjelentését Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

¹¹⁵ L. Illésházy István 1606. febr. 1-i lev. Bocskai Istvánhoz. TT. 1878. 64. o.

VIII.

HADMŰVELETEK ERDÉLYBEN

A harcok kezdete a fejedelemség területén
(1604. nov.—1605. márc.)

„Valahul minket ért lenni, bizonyos fő emberi által mindjárt, haladék nélkül megtaláltasson kik az kegyelmetek akarattjárul és hozzánk való hűségéről tesznek hihető képpen bizonyossá . . .”

Bocskai 1604. dec. 12-i felhívása az erdélyiekhez. EOE. V. k. 360. o.

A Bocskai szabadságharc kirobbantásában jelentős kezdeményező szerepe volt az erdélyi bujdosóknak, a mozgalom a fejedelemséghez tartozó Partiumból indult ki, s az önálló erdélyi fejedelemség visszaállítása egyik fő célkitűzése volt a szabadságharcnak; mégis minthogy a küzdelem sorsa nem Erdélyben dőlt el, ez a terület mindvégig mellék-hadszíntér maradt a hadműveletek folyamán. A több évig húzóódó belső harcokban meggyengült Erdély nem képezhetette a Habsburg elnyomás elleni sikeres harc gazdasági és katonai bázisát, s ezért Bocskai elsősorban Felsőmagyarország erőire támaszkodott és Erdélyen kívül akart döntő vereséget mérni a Habsburgok katonai erejére. E stratégiai terv megvalósítását jelentős mértékben elősegítette az a körülmény, hogy a Habsburgoknak Erdélyben nem volt olyan erejű idegen katonasága, amely képes lett volna komolyabb támadást indítani a főhadszíntéren harcoló hajdúcsapatok ellen. 1604 tavaszán Basta a császári katonák zömét kivonta a fejedelemségből, s az esztergomi táborba vonult velük, októberben pedig Cavrioli még Erdélyben levő vallonjai Belgiojoso megsegítésére mentek az adorjáni táborba, s a felsőmagyarországi főkapitány seregével együtt szórták szét őket Bocskai hajdúi. 1604. október végén a fejedelemség területén nem állomásozott 4—5000 főnél több császári katona. Ez a katonai erő a Petz ezred maradványából, a Brenner ezred néhány száz katonájából, a sziléziai és vallon lovasokból, valamint a császári szolgálatban álló rácokból tevődött össze. Elhelyezéssileg szét voltak szórva a fontosabb várakban, úgymint Váradon, Szatmárban, Szamosújváron, Déván, Lippán, Jenőn, Lugoson, Karánsebesen, Fogarasban és más helyeken.¹ A császáriak katonai szempontból

¹ Az Erdélyben lévő császári egységekkel kapcsolatban l. *E. Heischmann*: Die Anfänge des stehenden Heeres. Wien, 1925. 228—260. o., *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. MHHS. XXX. k. 258., 265., 268. o.

számíthattak még a szászok és Radul havasalföldi fejedelem segítségére, de a legszámottevőbb fegyveres erőt a székelyek képviselték, akik ekkor még a Habsburgok oldalán álltak.² Kétségtelen tény, ha akad egy megfelelő képességekkel rendelkező hadvezér, aki össze tudja fogni az Erdélyben levő császári erőket, s 1604 végén, Basta akciójával egyidejűleg támadást indít Bocskai csapatai ellen, könnyen katasztrófális helyzetbe kerülhetett volna a kibontakozó mozgalom. Erre alkalmas személy azonban Erdélyben nem volt, s így ez a lehetőség kihasználatlanul maradt. A Nagyszebenben meghúzódó császári biztosok tehetetlenül figyelték a Felsőmagyarországon folyó eseményeket, s egyedül szorgalmasan írt fenyegető hangú leveleikkel igyekeztek meggátolni a mozgalomnak Erdélyre való áttérjedését.³

Bocskai jól ismerte a fejedelemség politikai és katonai erőviszonyait s ezért arra törekedett, hogy Erdélyt nyugat felé elszigetelje, a lakosságot a mozgalom oldalára vonja s az ő segítségükkel számolja fel a császári uralmat. Ennek érdekében a Felsőmagyarországon nélkülözhető csapatokat Erdély nyugati várainak megszerzésére indította. Tudta jól, ha sikerül ezeket a várakat bitrokba venni, akkor az Erdélyben levő császári katonaságot elvágja minden utánpótlási lehetőségtől, biztosítja a mozgalom hátát, s ugyanakkor kiindulási bázisokat teremt kedvezőbb időre az Erdély belső területére irányuló hadműveletekhez is. E hadművelési tervhez szorosan kapcsolódott a lakosság megnyerésére irányuló politika. Bocskait a török földön bujdosók már 1604-ben megválasztották erdélyi fejedelemmé, de a fejedelemségen belül számottevő pártja még nem volt. Korábbi Habsburg orientációjú politikája miatt népszerűtlen volt a lakosság körében s a személyével kapcsolatos bizalmatlanságot csak szívós nehéz munkával lehetett eloszlatni. Decemberi levelében „szeretettel intette” a fejedelemség lakosait, hogy „*valahul minket ért lenni bizonyos fő emberi által mindjárt, haladék nélkül megtaláltasson, kik az Kegyelmetek akarattjárul és hozzánk való hűségérül tesznek hihetőképpen bizonyossá*”. Azt írta, el akarja kerülni „*az hadaknak innét való*

² L. Rudolf császár 1604. nov. 7-i segélykérő lev. Radul fejedelemhez. *Szilágyi S.*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE.) V. k. 359. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 259., 345. o. A császári biztosok 1605. febr. 18-i Bastához küldött levelükben 11 000 főnek írják a még császáriak rendelkezésére fegyvert fogó székelyek számát. *Veress E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. II. k. 1817. sz.

³ L. Császári biztosok 1604. okt. 25-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 357. o., nov. 2-i lev. Kornis Boldizsárhoz. uo. 358. o., nov. 28-i lev. Patho Menyhérthez. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. C., dec. 2-i lev. Kolozsvár polgárságához. *Jakab E.*: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888. 202—203. o., dec. 26-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 365—366. o., 1605. febr. 11-i lev. Bastához. *Veress E.*: i. m. II. k. 1814. sz. L. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 258., 328. o., továbbá *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 591. o.

bevitelét”, „kivel az ország annál is inkább ne pusztuljon”. Ha azonban az erdélyiek ellenséges magatartást tanúsítanak, „egyfelől az moldvai vajda minden ereivel, másfelől az tömösvári passza az Duna melléki törökökkel, harmadfelől mi magunk minden üdövalogatás nélkül sem télnék, sem tavasz-
nak ideit nem nézvéen menten megyünk kegyelmekre”⁴

A felhívásnak, ha nem is lett azonnal széleskörű fogamatja, minden-
esetre zavart, bizonytalanságot, ingadozást támasztott még a mozgalmat
közömbösen vagy éppen ellenségesen szemlélők körében is, a jobbá-
gyok és a végvári magyar katonák között pedig már az első hetektől
kezdődően egyre jobban terjedő megmozdulásokat váltott ki. November-
ben „valami gyűlevész nép” a balázsfalvi kastélyt megrohanta, a benne
levő vallonokat levágta, s vezetőjük, Soti Péter kijelentette, hogy az erősséget Bocskai számára foglalta el.⁵ Decemberben a Szatmárra menő
császári katonákat útközben megtámadták és levágták.⁶ Fehéregyháza
körül egy Ördög Mihály nevű ifjú mintegy 50 lovassal nyugtalanította
a császárpártiakat,⁷ Kolozsvár környékén pedig Makray⁸ emberei el-

⁴ Bocskai 1604. dec. 12-i felhívása az erdélyiekhez. EOE. V. k. 360—361. o. Bocskai szövetségeséről, Jeremiás moldvai fejedelemről azt írja *Szamosközy*, hogy jámbor, igazságszerető ember volt. „Akármilyen kis dolog essék is udvarában vagy az országban érteni akarja. Mindennek szabad hozzájárása, meneteli vagyon. Törvénnyel senkit nem bánt, meg nem ölet, senkinek se marháját, se jószágát ok nélkül és igazság kívül el nem veszi.” Basta erdélyi vérengzése idején igyekezett őt csitítani, de a császári hadvezér nem is válaszolt levelére. i. m. MHHS. XXX. k. 219. o. L. még *Gyulaffy L.*: Följegyzései. MHHS. XXXI. k. 44. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 258., 265., 329. o., *Kövári L.*: Erdély története. Pest, 1863. 4. k. 167. o., *Szilágyi S.*: Erdélyország története. II. k. 77. o.

Bocskai 1605. jan. 6-i levelében azt írta Petky Jánosnak: „... csak az felső-magyarországi erőnk is jó részére elégséges lehet az német ereje ellen. Mű magunk pedig ezeket itt jó rendben hagyván nem késünk, hanem Erdélyben, mint édes hazánkban beszéltünk. Intjük KeGYelmedet, viselje úgy magát ez dologban, hogy nemzetek közt magának jó hírt, nevet szerezzen.” EOE. V. k. 371. o.

Petky János (1572—1612) iskoláztatása után Báthory Boldizsár udvarában szolgált annak kivégeztetéséig. 1598. Mária Krisztiána aulái familiárisa volt. Részt vett Báthory András oldalán a sellenberki csatában, majd 1601 elején Báthory Zsigmond hazahozatalában. 1602-ben Prágában járt mint követe, 1603-ban pedig az országgyűlés hódolatát vitte Rudolfhoz. Udvarhelyszéki királybíró lett. Székely Mózes felkelésétől távol tartotta magát. 1605 elején Bocskai hűségére állt, tevékeny szerepe volt fejedelemmé választásában. Márciusban kinevezték a székelyek generálisává. 1606-ban consiliárius lett, majd egy ideig kancellár is. *L. Lázár M.*: Erdély főispánjai. Sz. 1888. 631—634. o., Székely Oklevéltár IV. k. 166. o.

⁵ Kolozsvár magatartásával kapcsolatban *I. Jakab E.*: Kolozsvár története. Bp. 1888. II. k. 390—394. o., továbbá császári biztosok 1605. jan. 4-i lev. a kolozsváriakhoz. EOE. V. k. 367—368. o. Balázsfalva elfoglalására *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 259., 311. o.

⁶ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 263. o.

⁷ *L. Haller Gábor* 1604. dec. 14-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 362—363. o.

szedték a szamosújvári császári őrségnek küldött élést. Januárban a „*lázadók*” már Marosvásárhelyt is hódolásra szólították, s „*ugy írnak, mintha Nagy Sándor hadnagyai, Parmenio és társai is köztünk lennének*” — panaszták Petky Jánosnak.⁹ Ezekben a hónapokban Erdély több fontos vára harc nélkül Bocskai kezére került. A legelső *Jenő* vára volt, amelyet magyar kapitánya, Petneházy István — miután a németeket vadászat és vendégeskedés ürügyén kicsalta a várból — 1604 novemberében a szabadságharc oldalára állított.¹⁰ Hamarosan, még november hónapban meghódolt *Lugos* és *Karánsebes* is. Néhány héttel később Rákóczy Lajos lippai kapitány ügyesen „*kibeszelte*” a 250 főnyi német őrséget *Lippa* várából, s az erősségben maradt magyar és rác katonákkal Bocskai hűségére esküdt.¹¹ Rövidesen *Kővár* is harc nélkül a mozgalomhoz csatlakozott.¹²

Az első komolyabb küzdelemre *Szatmár* váránál került sor. A Szamos ágai közé épített vár az akkori idők egyik legmodernebb erődje volt. Az ötszögletű építmény minden sarkán egy-egy ún. „*nyakabástya*” vagy „*jüles-bástya*” volt, amelyekből oldalozó tüzrel lehetett elárasztni a rohamozó ellenséget, s a benne elhelyezett lőfegyverek védve voltak az ellenség tüze ellen.¹³ 1604 végén a vár őrsége mintegy 150 főnyi Brenner ezredbeli katonából állott Joackhim Beck kapitány parancsnoksága alatt. 20—25 ágyú, sok seregbontó és számtalan tüzes-

⁸ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 205. o. Makray István Hunyad vármezei nemesi család leszármazottja volt. 1602-ben Báthory Zsigmonddal Csehországba ment. Nem tudni pontosan mikor jött vissza onnan. Neve 1604 végén bukkan fel Erdélyben ismét. Meghalt Szamorújvár alatt 1605. január végén. *L. Nagy I.*: i. m. 7. k. 274. o.

⁹ Pathó Márton 1605. januárban kelt levelé Petky Jánoshoz. TT. 1884. 262. o. Pathó Márton 1604-ben Maros-szék királybírája, 1605. februárjában a Bocskaihoz küldött bizottság tagja volt a székelyek részéről. *L. császári biztosok* 1604. nov. 28-i lev. Pathó Menyhérthez. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. C., továbbá *R. Kiss I.*: A nemes székely nemzet képe. Debrecen, 1939. I. k. 294. o.

¹⁰ *Alvinczy P.* kassai prédikátor történet iföljegyzése. Ráday gyűjtemény évkönyve. 1955. 12. o.

¹¹ *L. Petneházy István* 1604. nov. 30-i lev. Melith Pálhoz. A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Bp. 1887. IV. k. 2. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 55. o., *Márki S.*: A tizenöt éves török háború történetéhez. HK. 1894. 485. o.

¹² *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 314—315. o. *L. még Kővári L.*: i. m. 4. k. 168. o., MGSz. 1899. 413. o., és „Attestato Casparis Hartenberg Capitanei Kőváriensi, quod Georgius Span provisor tempore obsidionis Bottskaiae Militia Caesariana fideliter adhaeserit, eidemque Vicsalia administraverit”. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B., továbbá Bocskai 1605. júl. 8-i utasítását Perneszi Gábor kővári kapitánynak. uo. fasc. E.

¹³ *L. Fodor F.*: Szatmárvár. HK. 1956. 3—4. sz. 76. sk. o.

csupor volt az erősségben.¹⁴ Szatmár körülrzése tulajdonképpen már 1604. november elején megtörtént, de a komolyabb ostromműveletek csak december utolsó hetében kezdődtek meg, amikor Gyulaffy László¹⁵ megérkezett a vár ostromának irányítására. Ekkor a körülrzó sereg létszáma elérte a 4000 főt is. Az ostromlók döntő többsége a környékbeli fegyvert fogott jobbágyokból állott, akik a várat körülrzó csekély-számú hajdúcsapathoz csatlakoztak. Gyulaffy Karácsony este érkezett meg Szatmárhoz. Bányászokat hozott magával a falak aláaknázása és a várárok vizének levezetése végett. Két héten keresztül folytak az ostromelőkészületek, s Gyulaffy 1605. január 14-ére tűzte ki a falak elleni döntő roham időpontját. Mivel ostromágyúkkal nem rendelkeztek, a rohamot tüzérségileg nem tudták előkészíteni, s így előre látható volt, hogy a falak megrohanása sok áldozattal fog járni. Nem volt azonban mit tenni, mert Szatmár elfoglalása mind a felsőmagyarországi hadműveleti bázis kelet felőli biztosítása, mind az Erdély belesejébe irányuló hadműveletek kiindulási alapjának megteremtése szempontjából föltétlenül szükséges volt.

Gyulaffy a következőképpen tervezte el a vár elleni döntő rohamot: A puskás hajdúkat a sáncha helyezi, s azok onnan tüzelnek a lőrésekre, a jobbágyok pedig a befagyott vízen átkelve megrohanják a falakat. Így is történt. Január 14-én hajnalban megindult a támadás a falak ellen. A hajdúk a sánckból erős tüzet zúdítottak a lőrésekre, a jobbágyok pedig az alig 10 méter magas, ferde falon kapaszkodtak felfelé, „*iszonyuképpen hágták azt turmatim csoportonként és inkább mind azon mentenek fel derék ostromra, oly pertináciával, hogy az bennvaló, szállott várakban forgott fűemberek németek és vallonok azt mondották, hogy életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak*”. A védők szörnyű ágyú- és puskatűzzel árasztották el a rohamozókat, köveket,

¹⁴ Szatmár védői az 1604 júniusában fellázadt és Erdélyből kivonult Brenner (Preiner) gyalogos ezred maradványaiból kerültek ki. Létszámukkal kapcsolatban Szamosközy hozzávetőleges adatait vettem alapul. Az ezred 29 katonáját még 1607 májusában is megemlíti Husztnál. L. E. Heischmann: i. m. 229—230. o., MHHS. XXX. k. 320—321. o.

¹⁵ Gyulaffy László a híres törökverő hősnek a fia volt, kit apjával néha összetévesztenek a történetírók. 1594-ben Bocskaival együtt Báthory Zsigmond mellett volt Kővárban. 1596-ban a fejedelem udvarában mint „*udvari lovag úr*” személyére havi 45 és 100 lovas tartására havi 300 forintot kapott. Zsigmond trónváltotatásai idején is kitartott a fejedelem mellett. A szabadságharc idején Szatmár ostrománál tűnt fel először, a későbbi hónapok folyamán ő volt Bocskai erdélyi fővezére. Közepes hadvezéri képességekkel rendelkező, beteges ember volt, 1605. júl. 28-án halt meg Kőpeczen. L. Benda K.: Bocskai István. Bp. 1942. 49. o., Szádeczky L.: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. 1599—1601. TT. 1882. 100., 183. o., Petri M.: Szilágy vármegye monografiája. Zilah, 1901. I. k. 377., 419. o., Takáts S.: Régi magyar kapitányok és generálisok. 290—291. o.

gerendákat és tüzes szerszámokat dobáltak rájuk, de „*ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valót lesepretek is benne, azon szempillantásban mindjárt annyi állott helyében*”. Egy bent levő szemtanú elmondotta, hogy két rohamozó jobbágnak „*tüzes kalácsot*” vetettek a nyakába, de azok úgy törtek előre tovább, mintha semmi nem lenne rajtuk, s „*végre elégtének és halva estek le nagy későre*”. A védők is bátran, keményen harcoltak. A várban levő német és vallon nők ott segédkeztek a falakon, hordták a kőgolyókat, dobálták a tüzes szerszámokat az ostromlókra, s mindenütt helyáltak, csakúgy mint a férfiak. A falakat védő császári katonák közül különösen kitűnt egy olasz származású caporal, Bartholomeus Gabell de Modilla, aki sok rohamozó közül saját kezüleg sokat visszavert, s mindaddig harcolt, amíg tizennyolc sebből vérezve holtan össze nem esett őrhelyén. Hasonló bátorsággal küzdött maga Joackhim Beck kapitány is, aki nyakán és oldalán megsebesülve tovább harcolt, amíg csak a vérvesztéségtől elgyöngülve le nem hanyatlott, s erővel el nem vonszolták onnan katonái. Az ostromlók közül az ellenség által is megcsodált jobbágyokon kívül keményen küzdöttek a hostátbeli szegények, valamint a szatmári és németi polgárok, akik közül szintén sokan áldozták életüket a falakon.

Három órán keresztül tartott a heves küzdelem. A védőknek végül is sikerült visszaverniük a rohamot. Az ostromlók 400 halottat és 100 sebesültet vesztek, de a németek közül is elesett közel 50 katona. A védők nem akartak bevárni még egy hasonló rohamot, mert attól tartottak, hogy a támadás megismétlése esetén mindnyájan életüket vesztik. Ennek elkerülése végett ugyanazon a napon követeket küldtek Gyulaffyhoz és felajánlották, hogy szabad elvonulás biztosítása mellett feladják a várat. A tárgyalások egy hét alatt befejeződtek. A császári katonák egy része Bocskai szolgálatába állt, a többiek pedig Bocskai menlevelével és a melljük adott kísérettel megindultak Eperjes felé, hogy ott Bastához csatlakozzanak. Útközben azonban az egyik hajdúkapitány, Szénássy Mátyás, aki az ostrom idején elsőnek futamodott meg, becsstelenül megtámadta az elvonuló védőket, s majd mind egy szálig levágatta őket. A hitszegésen felháborodott Bocskai Szénássyt vasba verette, az életben maradt Joackhim Beck kapitányt pedig 700 forinttal megjutalmazva Lengyelországba kísértette. Gyulaffy Szatmár feladása után erős őrséget helyezett a várba, s hozzákezdett, hogy berendezze azt a későbbi hadműveletek kiindulási bázisává.¹⁶

Mialatt Szatmár körülrzárása és ostroma folyt, megjelentek a szabadságharc katonái egy másik fontos erősség, *Szamosújvár* alatt is. A várban

¹⁶ Szatmár ostromát *Szamosközy* írja le részletesen szemtanú elbeszélése és korabeli levelek alapján. L. MHHS. XXX. k. 262., 310., 316., 319—322. o. L. még Kaszás Bálint 1605. jan. 25-i esküjét. OL. Kamarai lt. lymbus ser. I.

120 Petz-ezredbeli császári katona volt egy zászlótartó, Alexander Luchinus parancsnoksága alatt, 9 faltörő ágyúval, 10 „*öreg falcon*”-nal, 2 tarackkal, sok seregbontóval és egyéb fegyverzettel. Szamosujvárt 1604. december első hetében zárta körül 200 lovas és 300 gyalogos Makray István vezetésével.¹⁷ A körülzáró csapatot úgy jellemezte egy korabeli levél: „*Inkább parasztság, hogynem vitéző nép.*”¹⁸ Bár ez az erő korántsem volt alkalmas arra, hogy siker reményében megostromolja az erős várat, de a császári biztosok attól tartottak, a körülzárók esetleg kiéheztetik az őrséget. Különben is arra törekedtek, hogy a fejedelemség területén minden megmozdulást csírájában elfojtsanak, s ezért már decemberben megpróbálták a Szamosujvárt körülzáró fegyveres népet szétveretni. Ezzel a feladattal báró Johann Ádám Hoffkirchen dévai kapitányt bízták meg, s felszólították Petky Jánost is, hogy a széke-lyekkel együtt csatlakozzon hozzá. Hoffkirchen december utolsó napjaiban indult ki Déváról Gyulafehérvár felé ágyúkkal és a német őrség egy részével, s az volt a szándéka, hogy a Szamosujvár felmentésére irányuló expedíciót összekapcsolja a fejedelemség elégedetlenkedő lakosainak megbüntetésével. A mellé rendelt széke-lyek azonban nem mozdul- tak, sőt a dévai német katonák nagy része is önkényesen visszament állomáshelyére, mert nem akart ilyen kockázatos kalandban részt venni. Hoffkirchen báró ennek ellenére megkezdte a bosszúálló hadjáratot a védtelen lakosság ellen, de hamarosan meg is lakolt tetteiért. Január 2-án éjszaka a felzendült lakosok rajtaütöttek, heves tűzharcban elfog- ták, majd 5-én társaival együtt kivégezték az elbizakodott császári tisztet.¹⁹ Hoffkirchen kudarca után a császári biztosok ismét a széke-lyeket kezdték sürgetni, hogy induljanak Szamosujvár felmentésére. „*Irtunk az Háromszéknek, hogy Szamos-Ujvárhoz menjenek, s az sok duló fosztogató hatalmasoknak szállásátul megszabadítsák. Kegyelmed is Udvar- helyszékbeli széke-ly atyafiakkal felülvén, és az vásárhelyszékiekkel egyben állván, induljon Szamosujvár felé, azféle hatalmasoknak reprimálódására és elkergetésére.*”²⁰ Az expedíció vezetésével most Rácz Györgyöt²¹ bízták

¹⁷ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 265., 315. o., Gyulaffy L.: i. m. MHHS. XXXIII. k. 77. o.

¹⁸ Mindszenti Benedek 1605. jan. 24-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 375. o.

¹⁹ L. császári biztosok 1605. jan. 3-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 366—367. o. Hoffkirchen esetével kapcsolatban l. még Sarmasághy Zsigmond 1605. jan. 6-i lev. Petky Jánoshoz. uo. 370. o., Gyulaffy L.: i. m. MHHS. XXXI. k. 41—45. o., Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 258., 262., 268—270. o., Bethlen F.: Erdélyi históriájából. (Geréb L.: i. m. 288. o.), továbbá császári biztosok 1605. febr. 11-i lev. Bastához. Veress E.: i. m. II. k. 1814. sz.

²⁰ Császári biztosok 1605. jan. 15-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 372. o. L. még ugyanazok jan. 25-i lev. Pathó Menyhérthez. OL. Eszterházy es. lt. Rep. 77. fasc. C., R. Kiss I.: A nemes széke-ly nemzet képe. Debrecen, 1939. I. k. 292. o.

meg, aki Segesvár mellett gyűjtötte a hadakat Bocskai katonái ellen. A székelyek azonban nem akartak részt venni ebben az akcióban, s február elején a császári biztosok nagy bánatára hazamentek a gyülekező táborból.²² Szamosujvár körülzárása ennek ellenére megszakadt egy rövid időre, mert a vár parancsnoka Makray Istvánt orvul megölette, s a vezető nélkül maradt nép elvonult Dés felé,²³ de a császáriak nem sokáig örülhettek az orgyilkosság következményeinek. Februárban Bocskai „*feles számu*” hadat indított a fejedelemségbe Kendi István parancsnoksága alatt.²⁴ Ez a sereg újólaj körülzárta Szamosujvárt, majd február 28-án elfoglalta Gyula várát, s szorongatni kezdte Kolozsvár polgárait a város meghódolása végett.²⁵ Ugyanekkor egy olyan belső változás következett be Erdély politikai és katonai helyzetében, amely alapjaiban rendítette meg a fejedelemségben a Habsburgok uralmát. Ez a változás a székelyeknek a szabadságharcához történő csatlakozása volt.

A székelyek eddigi Habsburg-párti magatartásának okai visszanyúltak azokra az időkre, amikor ősi szabadságjogaik visszaszerzésére irányuló törekvésüket az erdélyi nemesség vérbefojtotta, s emiatt előbb Mihály havasalföldi fejedelemhez, majd Bastához csatlakoztak. A szabadságharc kirobbanása utáni hetekben a nemesség bosszújától tartva távol maradtak a mozgalomtól. Magatartásuk bizonytalan, ingadozó volt mindaddig, amíg a felsőmagyarországi sikerekről szállongó hírek és Bocskai ígéretei a mozgalom melletti nyílt kiállásra nem készítették őket. Bocskai azt üzentte a székelyeknek, hogy fátyolt kíván borítani

²¹ Rác György, a kortársak „igen obscurus” embernek tartottak, Iffju János lovászként kezdte pályafutását. Ennek halála után a fejedelem udvarához jött, ahol 4 lóra kapott fizetést. A belső harcok idején egyre emelkedett, s mint nagyravágyó, hiú ember előbb a havasalföldi, majd az erdélyi fejedelemség elnyerésére törekedett. Ez utóbbi megszerzésének reményében 1605-ben ő volt Erdélyben a császáriak katonai ellenállásának szervezője és vezetője. Szeptemberben Bocskai hűségére tért. 1606-ban szervezkedés miatt elfogták. L. Gyulaffy L.: i. m. MHHS. XXXIII. k. 29., 64. o.

²² L. császári biztosok 1605. febr. 18-i lev. Bastához. Veress E.: i. m. II. k. 1817. sz., továbbá Konkoly Péter, a kézdiszékiek kapitányának 1605. jan. 24-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 374. o.

²³ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 315. o., továbbá császári biztosok 1605. febr. 11-i lev. Bastához. Veress E.: i. m. II. k. 1814. sz.

²⁴ Bocskai 1605. febr. 24-i lev. a kolozsváriakhoz. Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888. 205. o.

²⁵ Kendi István 1605. febr. 27-i jelentése Bocskaihoz. (OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.) Kendi István a kivégzett Kendi Sándor fia volt. 1600-ban az elkobzott birtokait visszakapta. 1603-ban mint a Székely Mózes vezette felkelés egyik katonája fogságba esett, de Bastától kegyelmet kapott. 1605 februárjától mint Bocskai egyik hadvezére működött Erdélyben. Doboka vm. főispánja és consiliarius lett. 1618-ban feleségül vette Báthory Gábor özvegyét és Magyarországon élt tíz év múlva bekövetkező haláláig. L. Lázár M.: i. m. Sz. 1888. 629. o., Nagy I.: i. m. 6. k. 202. o.

a múltban elkövetett cselekményekre és megvédi a székelyek régi szabadságjogait mindenkivel szemben. Ígéreteit február 16-án kelt okiratában ünnepélyesen megerősítette és megküldte a székelyeknek. Mindez végül is olyan hatással volt rájuk, hogy egyenlő akarattal Bocskai mellé állottak. Példájukat követték az erdélyi nemesek is, s február 21-én a nyárádszeredai gyűlésen Bocskait Erdély fejedelmévé és a székelyek ispánjává választották.²⁶ Csatlakozásra szólították a szászokat is, de azok megmaradtak Rudolf hűségén, mert nem hitték el, „*hogy Bocskai ügye Magyarországon olyan jól áll, mint azt előadta, s azt sem, hogy a magyarok elpártoltak a császártól, vagy hogy egy nemesember, amilyen Bocskay azelőtt volt, győzedelmeskedhessék egy ilyen hatalmas császár felett*”. Kétkedésük miatt a Habsburgok erdélyi uralmának utolsó támogatói lettek, „*amivel új háboruságokat, béktelenséget, harcot idéztek elő*”.²⁷

A székelyek és az erdélyi nemesség csatlakozásával az erőviszonyok egyszerre a szabadságharc javára tolódtak el a fejedelemség területén. Bár még több hónapos harcok következtek a végső győzelemig, de ennek kimenetele már nem sok kétséget hagyott maga után, s a további ellenállás a császáriak részéről csak sok veresességgel és pusztulással járó időhúzás volt. Még a szászok között is véleménykülönbség mutatkozott a követendő úttal kapcsolatban. Voltak olyanok, akik követni akarták a magyarok és a székelyek példáját, de a többség ellenezte ezt, s a fegyveres ellenállás mellett döntött. Ezek a szász politikusok arra számítottak, hogy a Felsőmagyarországon győzedelmeskedő császári csapatok bejöveteléig Radul havasalföldi fejedelem katonai segítségével tartani tudják magukat. Az ellenállás vezetését Rác Györgyre bízták, aki néhány száz főnyi császári zsoldossal, valamint a szászok által kiállított fegyverekkel rendelkezett és katonai segítséget várt Radultól is, aki megígérte, hogy jelentős számú fegyverrel támogatja az ellenállást.²⁸

²⁶ A székelyek és az erdélyi nemesség csatlakozásával kapcsolatban l. erdélyi nemesek 1605. jan. 18-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 373. o., erdélyi nemesek és a székelyek 1605. ápr. 5-i lev. a szászokhoz. *Szádeczky L.*: Székely Oklevéltár (továbbiakban SzO.) VI. k. 12—14. o., Bocskai 1605. febr. 16-i szabadságlevelét a székelyek számára. *Jakab E.*—*Szádeczky L.*: Udvarhely vármegye története. Bp. 1901. 309. o., Bocskai 1605. márc. 25-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 71. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 47. o., *Beihlen F.*: i. m. 289. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 266., 329—330. o., *R. Kiss I.*: i. m. I. k. 291—294. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 168. o., *Szalay L.*: Magyarország története. 19. könyv. 472. o., *Makkai L.*: Erdély története. Bp. 1944. 337—338. o.

²⁷ *Krauss Gy.*: Leírása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek. (*Makkai L.* szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba. 1603—1613. 84. o.)

²⁸ *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 56—57. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 619. o.

A szabadságharc oldalán állók mielőbbi csatlakozásra akarták kényszeríteni a szászokat, s e célból március közepén *Nádasnál* tábortáborba gyűltek. A sok pusztulással járó fegyveres harcot el akarták kerülni, s ezért tárgyalásokat kezdtek a szász városok képviselőivel. *Segesvár* és *Medgyes* hajlandóságot is mutatott a csatlakozásra, s a megyesi polgárok, amikor Kun István²⁹ és Thuri Ferenc³⁰ vezetésével néhány száz hajdú és erdélyi katona megjelent a város alatt, bebocsátották őket a falak közé. Március 25-én 200 hajdú be is vonult Medgyesre. A szász polgárok azonban csak cselből engedték be a magyarokat a városba. Titokban követeket küldtek a *Muzsnánál* állomásozó Rác Györgyhez s felkérték, hogy küldjön császári katonaságot Medgyesre, a bent levő magyarok lemészárlására. Rác György 26-án éjszaka észrevétlenül Medgyes alá vonult katonáival. A városi polgárok ekkor kinyitották a kaput, s a császári katonákkal együtt megkezdték a mit sem sejtő hajdúk legyilkolását. A váratlan orvtámadás sok áldozatot követelt, s csak alig néhányan tudtak elmenekülni a magyarok közül. Ezután Rác György ott maradt Medgyesen, s egy időre ez a város lett a császárpártiak ellenállásának katonai központja.³¹

Amint a magyarok értesültek a medgyesiek csalárdságáról, haragtól eltelve *Paratélyra* vonultak és a környező kastélyokat feldúlták. Ennek láttára a segesváriak engedékenységet mutattak, s március 27-én bebocsátották a városba Balassy Ferencet és Bethlen Farkast, Bocskai Erdélybe küldött biztosait, s még ugyanazon a napon meg is kötötték az egyezséget. Hűséget esküdtek az új fejedelemnek és rábeszélték a magyarokat, hogy ne ostromolják Medgyest, hanem vonuljanak haza, hiszen minden rendbejön békés úton is, s ne pusztuljon tovább a fejedelemség területe.³² A magyarok hajlottak is a fennálló problémák békés megoldására. Április 1-én a *baróti* tábortól levelet írtak a nagyszebeni városi tanácsnak, amelyben felszólították őket, hogy Rác György hadát küldjék ki az országból. Biztosítani fogják a császári csapatok békés elvonulását, s ha ez megtörténik, minden fegyveres hazamegy. „*Im mostan is ujabb és több hadunk érkezett Désre, azoknak is eleikbe kül-*

²⁹ Kun István Bethlen Gáborral együtt török földre emigrált. Részt vett a Bocskai megnyeréséért folytatott tárgyalásokban. 1605. februárjától Kendi István seregében mint egy hajdúcsapat kapitánya tevékenykedett. L. *Nagy I.*: i. m. 6. k. 513. o., továbbá Bocskai István 1604. okt. 18-i lev. az erdélyi bujdosókhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., *Lázár M.*: i. m. Sz. 1888. 18—919. o.

³⁰ Thuri Ferenc hadnagy 1605 elején összegyűjtötte Gyulafehérvárott a fejedelmi „*kék gyalogok*” maradványait, s azokkal februárban Kendi Istvánhoz csatlakozott. L. Kendi István 1605. febr. 27-i jelentését Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 335. o.

³¹ L. *Krauss Gy.*: i. m. 84—85. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 335—336. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 169. o., *R. Kiss I.*: i. m. I. k. 295. o.

³² *Krauss Gy.*: i. m. 86. o.

döttünk, hogy tartózzanak, nem egyébert, hanem hogy ez szegény ország inkább ne romoljon.”³³ Április 5-én a muzsnai táborból még egy levelet küldtek a szászokhoz, amelyben megismételték feltételeiket,³⁴ s miután a szászok minden jóra ígérték magukat, másnap megindultak hazafelé, hogy a dolgoknak békés fejlődési lehetőséget biztosítsanak.³⁵

Gyulaffy László hadműveletei az ellenállás felszámolásáért
(1605. ápr.—júl.)

„Ha pedig affélék ellen magát kegyelmed elég-
telennek vagy erőtlennek ismerné . . . módot talál-
lunk benne, hogy hadak nélkül elégséggé tesszük
te kegyelmedet és annyi erőt bocsátunk bé kegyel-
med mellé, az mellyel azféle gonosz szándékoknak
ellene állhasson.”

Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. Gyulaffy Lászlóhoz. MTT. XIX. k.
87. o.

Április közepén, amikor Basta csapatai már megkezdték a visszavonulást nyugat felé, Bocskai levelet intézett a szászokhoz, akik kérték őt, hogy Erdélyt további romlásának elkerülése végett, vonja ki minden katonáját a szász földről. „Mi annak az hazának mint igaz fiai mindenben a legnagyobb javát kívántuk — írta levelében —, romlásának oka semmi-
ben nem vagyunk; inkább pajzsul állván ide ki az ellenség ellen, úgy akartuk oltalmazni, mint a szemünk fényét.” A szászok tehetnek róla, hogy „fegyver alatt” kell elfoglalni a fejedelemséget, s azért ne is kívánják azt, hogy a hadakat kivonja földjükről. „Az közönséges jónak előmeneteli ezt nem engedi cselekednünk, hogy most az fegyvert az kétségre letegyük kezünk-
ből, az bizonytalan békességre nézve, az melyet ennekutánna is netalám elé kellene vennünk.” A szászok különben is már visszaéltek a hadak kivonásával, s „az mely dolog egyszer ártalmas, nem jó azt kétszer is iterálni. Ha ennek előtte erről megtalált volna kegyelmeitek, netalám mód engedtetett volna az dologban.”³⁶

Bocskai tehát világosan látta, hogy a szászok ellenállását csakis fegyverrel lehet letörni. A főhadiszintéren folyó hadműveletek azonban

³³ Erdélyi nemesek és székelyek 1605. ápr. 1-i lev. Nagyszébenhez. SzO. VI. k. 10—12. o.

³⁴ Ugyanazok 1605. ápr. 5-i lev. a szászokhoz. Sz. O. VI. k. 14—15. o.

³⁵ A márciusi erdélyi eseményekkel kapcsolatban az idézettek kivül l. még Bocskai 1605. márc. 1-i lev. Mágócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kápt. lt. lymbus V., lippaiak márc. 6-i esküje. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B., Bocskai 1605. márc. 20-i lev. Báthory Istvánhoz. MTT. XIX. k. 65. o., *Jakab E.*: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888. 102. o.

³⁶ Bocskai 1605. ápr. 13-i lev. a szászokhoz. MTT. XIX. k. 101. o.

nem tették lehetővé, hogy nagyobb felsőmagyarországi csapategységeket indítson Erdélybe, s maga sem távozhatott el hosszabb időre a mozgalom politikai és katonai központjából. Ezért parancsot adott Gyulaffy Lászlónak, hogy a rendelkezésre álló mintegy 1000 főnyi hajdúval vonuljon a Székelyföldre, s döntő mértékben a belső erőkre támaszkodva csendesítse le a szászokat. Gyulaffy csapatai számíthattak Jeremiás moldvai fejedelem katonai támogatására is, de Bocskai intette az erdélyieket, hogy csak akkor kérjék a segítséget, „*mikor egyéb nem lehet benne, mert a had kártétel nélkül nem járhat*”.³⁷ A szatmári várkapitányt utasította, hogy várostromhoz szükséges „*álgyukat és falakonokat elegendő porral, golyóbissal mindjárt Gyulaffy uramhoz indítsa*”.³⁸ Ugyanakkor Bethlen Gábort egy kisebb csapattal Erdély nyugati végvárvidékére küldte azzal a megbízással, hogy a Maros völgyét lezáró Déva várát kézrekerítse, vagy legalábbis az ott levő császári katonaságot lekösse.³⁹

1605 áprilisában a szabadságharc katonai ereje Erdélyben kétszer akkora volt, mint a császáriaké. A Bocskai oldalán álló fegyveresek száma meghaladta a 10 000 főt is, s ezzel szemben az ellenség ereje a várakban szétszórt császári katonaságot is beleszámítva nem volt több 4–5000 katonánál. Radul fejedelem már nem küldhetett jelentősebb fegyveres segítséget a szászoknak, mert magának is alig volt katonája, a moldvaiak részéről viszont számítani lehetett 3–4000 főnyi segélyerőre. Az erőviszonyok kedvező voltát csökkentette azonban az a körülmény, hogy az ellenség jól megerősített, nehezen bevehető várakkal és városokkal rendelkezett, amelyeknek elfoglalásához hiányoztak a kellő ostromszerek. Emellett a hadműveleteket irányító Gyulaffy László közepes, helyettese Petky János pedig nagyon gyenge képességű hadvezér volt, a velük szemben álló Rác György pedig mint tapasztalt katona ismerte a hadimesterség sok fortélyát, s ezt jól ki is tudta használni ellenfeleivel szemben.⁴⁰

Gyulaffy április közepén indult be a Mezőségre. A székelyeknek elrendelte, hogy minden fegyveres erejükkel *Kóródszentmártonon* gyüle-

³⁷ Bocskai 1605. ápr. 15-i lev. Balassy Ferenchez. *gr. Mikó I.*: Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.) III. k. 321. o. L. még *uő.* 1605. márc. 25-i lev. Jeremiás fejedelemhez. MTT. XIX. k. 74. o.

³⁸ Bocskai 1605. ápr. 14-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 376. o.

³⁹ Bethlen Gábor 1605. ápr. 7-i lev. özv. Károlyi Mihálynéhoz. (Károlyi cs. oklevéltára. IV. k. 8. o.) Bethlen nem jelöli meg pontosan küldetési célját, de vajdahunyadi tartózkodási helye környékén csak Déva várában volt császári katonaság.

⁴⁰ L. Török István 1605. máj. 28-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 39. o., *Alvinczy P.*: i. m. 15. o., *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 258–268. o., *E. Heischmann*: i. m. 228–260. o.

kezzenek, maga pedig április 25-én Marosvásárhelyről országgyűlést hívott össze május 8-ra. „*Meg akarjuk azt is látni ugyanezen gyűlésben — írta a meghívó levélben —, kicsodák azok, az kik az mi kegyelmes urunknak és az magyar nemzetségnek hivei és jóakarói. Valaki erre az generális gyűlésre magát nem praesentálja (kivéven azokat az kiknek betegségek miá méltó mentségek lehet) azt mi mind urunknak ü nagyságának mind az országnak rebellisének agnoszcáljuk és minden gratiatul exelusáván meg is büntetjük érdeme szerint.*”⁴¹ Az országgyűlést azonban mégsem, Marosvásárhelyen tartották meg, mert értesültek arról, hogy Rác Györgyhöz havasalföldi segítség érkezett Medgyesre, s ezért a távolabb fekvő Kelementelkén gyűltek össze. Itt a Bocskai melletti felkelést végzésileg kimondták, de utána a nemesek hazakérezkedtek azzal az indokkal, hogy hadikészület nélkül jöttek az országgyűlésre, s így nem tudnak azonnal a császáriak ellen vonulni. Baj volt a székelyek gyülekezésével is, mert némely helyeken a kapitányokat megvesztegették, s csak kevés számú és többnyire rossz fegyverzetű nép jelent meg a kijelölt helyen. Gyulaffy hazaküldte ezeket és megparancsolta a kapitányoknak, hogy rendszeren felszerelt és elegendő számú fegyverest hozzanak ki az összes székelyszékből.⁴²

A kelementelki gyűlés idején a szászok képviselői Nagyszébenben tanácskoztak, s a következő fegyverszüneti feltételeket küldték Gyulaffynak: „*Az római császárnak ő felségének praestált juramentoma, melyre a nemesség vitte a szászságot, stáljon inviolabiliter mindaddig, miglen absolvátatik, addig pedig más hitre a szászságot senki nem kényszerithesse.*” A továbbiakban azt kívánták, Rác György hada maradjon bent az országban, és Szamosújvárba valamint Dévába szabadon vihessenek élelmiszert a császári őrségnek.⁴³ Ezeket a feltételeket Gyulaffy természetesen nem fogadhatta el, s ezért elrendelte, hogy a csapatok gyülekezzenek az *Ebesfalva* melletti mezőn a hadműveletek folytatása végett.

Az új táborhely Medgyestől 2,5 mérföldnyi távolságra, Ebesfalva és Holdvilág között volt. A kelementelki gyűlés után Gyulaffy mintegy 5000 hajdúval és székellyel oda vonult és ott várta a csíkiek és háromszékiek, valamint más odarendelt csapatok beérkezését. 2 faltörő „*őreg ágyú*”, 1 falkon és 1 tarack, valamint 60 tonna lőpor és sok golyó volt felhalmozva a táborban, mellyel az erők összegyülekezése után Medgyes ostromára akartak menni. A harcok megindulását vígan várták a kato-

⁴¹ Gyulaffy László 1605. ápr. 25-i országgyűlési meghívója. EOE. V. k. 381—382. o.

⁴² L. Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 331. o., Nagy Szabó F.: Memoriale. (Tűzpróba 39. o.) Szilágyi S.: Erdélyország története . . . II. k. 78—79. o., Jakab E.: Kolozsvár története. Bp. 1888. 394. o., Kővári L.: i. m. 4. k. 170. o., R. Kiss I.: i. m. I. k. 295. o., Makkai L.: i. m. 338. o.

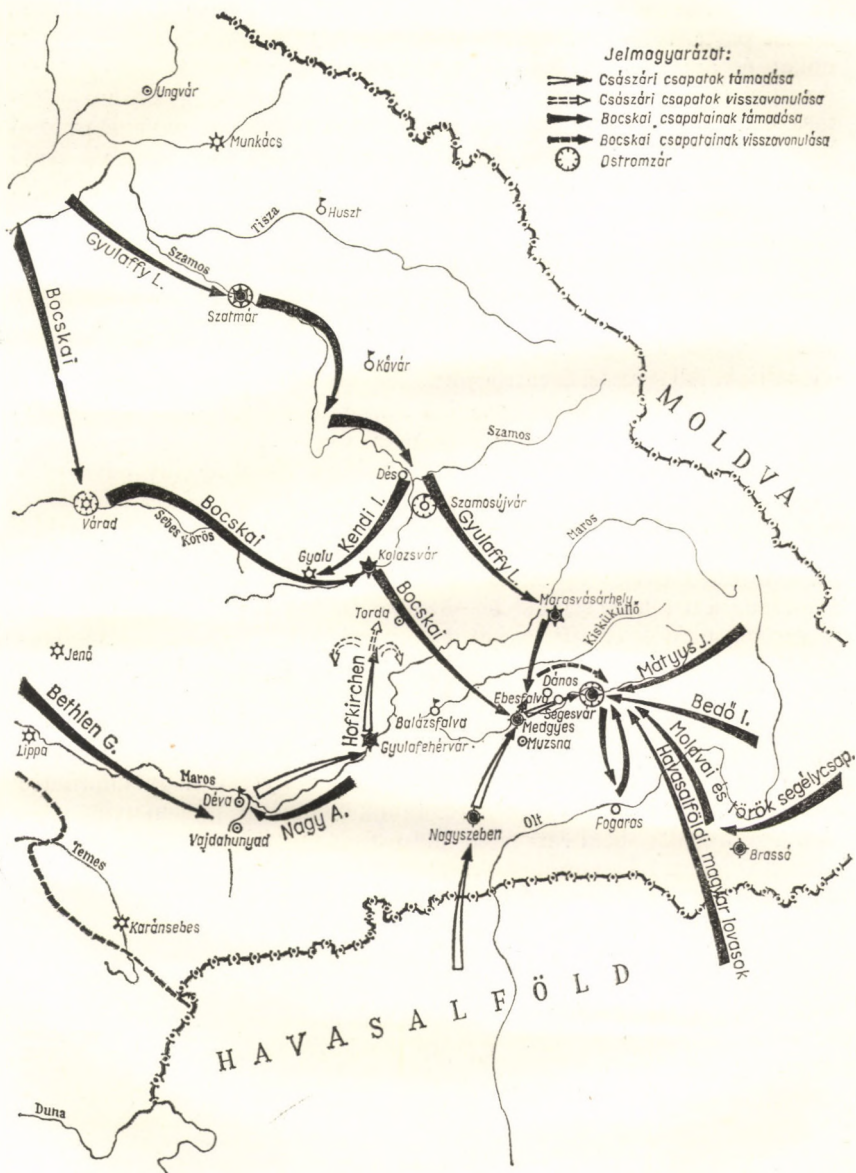
⁴³ Szászok 1605. májusi föltételei. SzO. VI. k. 16—17. o. L. még Gyulaffy L.: i. m. MHHS. XXXIII. k. 58—59. o., Krauss Gy.: i. m. 87. o.

nák, sőt a kelleténél sokkal vidámabban, mert annyi bor volt a táborban, hogy némely emberre 2 hordóval is jutott, s a hajdúk és székelyek mértéktelen iszogatások közben igyekeztek fátylat borítani az elmúlt évek eseményeire, amikor is nemegyszer szemben állottak egymással. Gyulaffy, ha nem is volt valami kiváló hadvezér, azt azért tudta, hogy az ellenség közelében könnyen baj származhat a katonák ittasságából, de hát annyira már nem volt kemény parancsnok, hogy megakadályozza a borital mértéktelen fogyasztását. Így azután zajos mulatozással és szerte-széjjel való kóborlással teltek a napok. Egyik napon, pontosan május 18-án egy titokzatos idegen jelent meg a táborban és a fővezért kereste. Amikor a jókedvű katonák Gyulaffy elé vezették, felfedte kilétét és elmondta, hogy ő Rác György inasa, s bizalmas értesüléseket hozott a magyarok számára. Tudomására jutott, hogy gazdája ma éjszaka rajtaütésre készül az ebesfalvi tábor ellen, s ő a magyarok iránt érzett vonzalma miatt kötelességének tartja ezt Gyulaffy tudomására hozni. A fővezér este ki is hirdette a táborban, hogy mindenki serény vigyázásban legyen és tartózkodjon a boritaltól, de a későbbi események azt mutatják, nem sok foganatja volt ennek a felhívásnak.

Rác György 18-án este kiindult Medgyesről és Ebesfalva felé vette az útirányt. 2000 katona ment vele, 400 lovas és 1600 gyalogos. Elsődleges harcászati célkitűzése a magyar táborban levő ágyúk megszerzése vagy legalábbis használhatatlanná tétele volt, mert tudta, hogy azokkal állomáshelyét, Medgyest akarják ostrom alá fogni. Ismerte az ebesfalvi táborban levő állapotokat, s ezért számított arra, hogy sikerül váratlanul rajtaütni a magyar seregen, s a keletkezett zürzavart kihasználva végre tudja hajtani szándékát. Óvatosan, csendben közeledtek az ebesfalvi mezőhöz, s hajnalra virradóan érkeztek meg a tábor mellett levő erdős hegytetőre. Innen szemügyre vette Gyulaffy seregét, s amikor látta, hogy a katonák nagy rendetlenségben szanaszét hevernek, s a tábor biztosítására nincs megfelelő erejű őrség kiállítva, azonnali általános támadást határozott el. Parancsára katonái leereszkedtek a hegyoldalon és két oldalról rácsaptak Gyulaffy katonáira.

A váratlan rajtaütés óriási riadalmat okozott a táborban. Rác György emberei lőtték, kaszabolták az álmukból felriadó magyarokat. Egy ellenséges csapat egyenesen a fővezéri sátnak tartott, hogy Gyulaffy elfogja. Már egészen közel voltak, amikor egy Sárközi nevű tizedes — aki régi, tapasztalt fejedelmi „*kék gyalog*” volt s nem vesztette el a fejét az általános zürzavarban sem, — lóra ültette az elnehezedett testű fővezért, s így kimenekítette a rátörők gyűrűjéből. Gyulaffy nem ragadta el a pánik, hanem körülnyargalva a táboron, igyekezett az ellenállást megszervezni. Kiabált az embereknek, hogy ne fussanak, mert nem nagyerejű az ellenség és könnyen megsemmisíthetik, ha szembeállnak velük, de az általános zavart már nem tudta megszüntetni. Az ágyúkkal

Hadműveletek Erdélyben

csak egyet lőhettek, mert az ellenség már a nyakukon volt. Rác György katonái levágták a kezelőszemélyzetet, a Bocskai zsoldjára szegődött német pattantyúsokat, úgyszintén a fedezetükre rendelt kővári romá-
nokokat és aranyosszéki székelyeket is, s birtokba vették az ágyúkat. Az ütközet kimenetelét Petky János minősíthetetlenül gyáva magatartása pecsételte meg véglegesen. A székelyek generálisa ugyanis az első harci zajra lőhalálban futásnak eredt, s rémületet okozó kiabálásával magával ragadta a többieket is. 300 székely kopjás összegyülekezett, hogy ellenálljon az ellenségnek, de Petky mellettük elcsörtetve oda-
kiáltott nekik, fusson, aki futhat még, s magával ragadta őket is az eszeveszett szaladásba. Gyulaffy, amikor látta, hogy a bomlás folyamatát már nem lehet megállítani, az erdőbe vonult harmadmagával és Segesvár felé igyekezett. Az általános zürzavar és menekülés ellenére akadtak azért a katonák között olyanok is, akikre nem ragadt rá a pánik és bátran ellenálltak. A Gyulafehérvárról jött „*kék gyalogok*” és az aranyosszékiek nagy része az általános zürzavarban összegyülekezett és sokáig harcolt. Ezek a katonák csak akkor vonultak vissza rendezetten az erdőbe, amikor látták, hogy senki sem jön segítségükre. Egy Nagy Mihály nevű köz-
katona pedig huszonötöd magával rátámadt Rác György lovasaira, egymaga hármat vágott le közülük, s társaival együtt haláláig harcolt.

Az ebesfalvi ütközet a magyar sereg indokolatlan, súlyos vereségével végződött. Az összes ágyúk és lőpor Rác György kezére került, s 400 halott maradt a harc színhelyén. Az ellenség vesztesége 150 halott volt. A vereség okát Gyulaffy a katonák ittasságából fakadó vigyázatlanságában látta, s meg is állapította: „*Az ki az magyarnak hasznát akarná venni, soha nem kellene bort adni innia.*” Valóban, a vereség főoka ez volt, azonban ezért komoly felelősség terheli Gyulaffyt is mint parancsnokot. Ő is súlyos mulasztást követett el, mert bár 18-án tudomására jutott az ellenség készülődése, mégis megelégedett annyival, hogy kihirdette a borivási tilalmat, s nem ellenőrizte annak betartását, hanem nyugovóra tért. A támadás bekövetkezése után tanúsított bátor magatartása, ha nem is menti fel a parancsnoki felelősség alól, némileg talán csökkenteni azt, mert legalább megpróbált ellenállást szervezni a támadó császáriakkal szemben, viszont a székelyek generálisa eléggé el nem ítéltető módon maga fokozta a pánikot, s az első puskalövésre elfutott a táborból. Dánosnál Mátyus Jánossal⁴⁴ találkozott, aki Gyulaffy segítségére hozott hadat. Itt sem állott meg, pedig Mátyus „*eléggé pirongatá, hogy böcsülje meg magát, térjen meg, ne fusson; de ő bizony juta, az míg juthata*”. Az egyik parancsnok tehát erélytelen, a másik pedig enyhén szólva

⁴⁴ Mátyus János csiki és gyergyói kapitány 1605 márciusától kezdve részt vett az erdélyi hadműveletekben. Jó képességű, leleményes csapatvezető volt. L. *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 60. o., SzO. VI. k. 12. o.

„*túl gyors lábú*” volt, s ilyen körülmények között a császáriaknak nem volt nehéz győzelmet aratni.

A tavasz Rácz György a hegytetőről nézte végig katonái harcát, s miután a magyar tábor veszteségei hátrahagyásával megfutott, ő a zsákmányolt ágyúkkal sietve visszaindult Medgyesre. Mátyus János gyors kopjás lovasokat indított a császáriak ellen de már nem érhették be őket. Medgyeshez érve Rácz György az ágyúkat és a lőport beküldte a városba, ő meg a sereggel együtt a város előtt ütött tábort, s minden irányba erős felderítő járőröket küldött, hogy váratlan támadástól oltalmazza magát. Az eredmény nagyobb volt, mint amilyenre számított, de az ellenséget nem merte üldözni, s így nem is mért rá megsemmisítő vereséget.⁴⁵

Az ebesfalvi rajtaütés bár komoly károkat okozott a magyar seregnek, de a csapás nem volt akkora, amit nem lehetett volna rövid idő alatt kiheverni. Az erdélyi Habsburg-ellenes katonai erőnek csak egy részét érte támadás Ebesfalvánál, s ez sem szenvedett megsemmisítő vereséget, mert a katonák többsége el tudott menekülni az ütközet színhelyétől. Néhány nap múlva a székely- és hajdúcsapatok ismét összegyülekeztek, hogy folytassák a harcot a császáriak ellen.

„*Gyulaffy uram ujobban igen gyülekezik — írta 26-án Bethlen Gábor —, az elébbeni szegényvallást el akarják magokról vetni, az moldvai vajda is segítséget küldött melléje, engemet kegyelmetekkel (ti. Rákóczy Lajos katonáival) együtt igen vár fel, csak várom az kegyelmed választételet előbbeni levelemre, felindulok és felmegyek melléje.*”⁴⁶ „*Minden felől nagy hadak indulnak*” — panaszkolta a Habsburg-párti Sennyey Pongrác a feleségének. — „*Istenes ember az ki hol megmaradhat.*”⁴⁷ Legelőször a székelyek mozdultak meg. „*Igen szegyenlette ezt a cladest a székelység, mert assecuráltak volt az fejedelmet, hogy ide ne küldjön hadat, mert ők elégségesek az százságnak reponálására.*”⁴⁸ Mátyus János a csíkiek előhadával *Sásdnál* találkozott az erdőn bujdosó Gyulaffy Lászlóval. Nemsokára megérkezett Bedő István⁴⁹ is, aki olyan erőltetett menetben hozta a háromszékieket, hogy még a vér is kiserkent a talpukon a nagy

⁴⁵ Az ebesfalvi ütközettel kapcsolatban l. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 331—33. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 60—64. o., *Nagy Szabó F.*: i. m. 41. o., *Szilágyi S.*: i. m. II. k. 79. o., *Iványi B.*: A tüzérség története. HK. 1928. 443—44. o., *Krauss Gy.*: i. m. 88. o.

⁴⁶ Bethlen Gábor 1605. máj. 26-i lev. Rákóczy Lajoshoz. EOE. V. k. 383—384. o.

⁴⁷ Sennyey Pongrác 1605. jún. 4-i lev. feleségéhez. *Dongó Gyúrfás G.*: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely, 1897. 42. o.

⁴⁸ *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 333. o.

⁴⁹ Bedő István háromszéki főkapitány 1602-ben Székely Mózes ellen harcolt. A szabadságharc idején 1605. februárjától jelentékenyen segítette a mozgalom sikerét Erdélyben. Báthory Gábor fejedelem kivégeztette árulás vádjá miatt. L. *Nagy I.*: i. m. I. k. 270. o.

sietségtől. Szigorúan hadra szólított mindenkit, úgyhogy csak az asszonyok, gyerekek és az öregek maradtak otthon. A háromszéki seregnek csak a válogatott része több ezer főt tett ki.⁵⁰ Megjött Marosvásárhelyre Szalay Ferenc „*híres vitéz ember*” is 200 válogatott lovassal, aki amikor az Ebesfalváról elszaladt hajdúkkal találkozott, így pirongatta őket: „*Délig ahwó, nagy iható, asszonyállat szivü és nagy futható, szégyen vallott bestye kurafiai; vessétek el fegyvereteket, mert az vitéz embert illet.*”⁵¹ A gyülekező csapatok május 26-án már Segesvár alatt voltak és megtámadták a várost. Segesvár „*érdemes jegyzője*” a következőképpen írta le ezt a harcot:

A segesváriak, amikor látták, hogy a gyülekező magyar sereg egyre közelebb kerül a városhoz, ismét tárgyalni kezdtek a magyarokkal. 26-án a magyarok a várostól kezeseket kértek a tanácskozásokhoz s megígérték, hogy maguk is küldenek ilyeneket a táborból. A szászok Stamp Mihály és Holzapfel Péter polgárokat küldték ki, a magyar táborból pedig Bethlen Farkasnak és Lippai Andrásnak kellett volna bejönni a városba. A hajdúk a kezesek kicsérelésének ideje alatt a város mögé, a Bayer utca irányába kezdtek felsorakozni. Bethlen Farkas észrevette ezt és visszafordult a táborba, de Lippai már nem tudott vele tartani, mert a segesváriak kirohantak a városból és magukkal hurcolták őt a falak mögé. Ekkor megindult a támadás. A hajdúk csapatostól jöttek, lengő zászlókkal, a Bayer utcán át behatoltak a városba és több helyen felgyújtották azt. A felfegyverzett városi polgároknak azonban sikerült kiszorítani őket a falak közül. Az alsóváros teljesen leégett, s a hajdúk felgyújtották a Segesvár környékén levő majorságokat is. Ezután a szászok tanácskozni kezdtek és megállapodtak abban, hogy sem Rácz György embereit, sem a magyarokat nem engedik be a falak mögé és bárki erőszakkal be akar hatolni, löni fognak rájuk. A magyarok meg is elégedtek ennyivel, s már úgy látszott megegyeznek, amikor „*néhány féktelen, önfejű és macacs városi polgár*” Medgyesről néhány német katonát hozott Segesvárra. Ezt a magyarok megtudták, „*haragra gerjedtek és végromlással fenyegették a várost*”.⁵²

Mialatt Ebesfalvánál és Segesvárnál ezek történtek, mozgalmas események játszódtak le a fejedelemség más területein is. Május 19-én *Kolozsvár* polgárai elhatározták, hogy csatlakoznak a szabadságharchoz, s ezt követek által tudatják Gyulaffy Lászlóval. Az ebesfalvi vereség hírére azonban megmásították elhatározásukat, s a követség csak

⁵⁰ Gyulaffy 7000 főnek mondja a válogatott háromszéki katonák számát. i. m. MHHS. XXXIII. k. 61. o.

⁵¹ Szamosközy I.: i. m. Szalay Ferenc nem sokkal később Segesvár ostrománál megsebesült. L. Nagy I.: 10. k. 468. o.

⁵² Krauss Gy.: i. m. 89. o. L. még *Kövári L.*: i. m. 4. k. 171. o., *R. Kiss I.*: i. m. I. k. 296. o.

júniusban ment el a magyar táborba, amikor ismét felfelé ívelt a szabadságharc ügye Erdélyben.⁵³ Ugyanekkor veszélyes helyzet kezdett kialakulni a fejedelemség nyugati végvárvidékén. Keresztessy Pál karánsebesi és lugosi bán május 18-án jelentette Bocskainak, hogy a lugosi rác katonák a várat török kézre akarták adni, s ezért ő a karánsebesiekkel odament s a rácokat kirekesztette a várból. A lugosiak Lippára mentek Rákóczy Lajoshoz, aki befogadta őket. Nagyon fél, hogy most Lippát próbálják török kézre adni, mert egy temesvári török, aki Bocskainak jóakarója, felhívta a figyelmét a rácok csalárd szándékára.⁵⁴ Rákóczy Lajos viszont ugyanaz napi levelében Keresztessy Pált vádolta azzal, hogy Karánsebest és Lugost át akarja adni a töröknek, mert „*ő akar ezen ez darab földön fejedelem lenni*”.⁵⁵ E két levél alapján nehéz volt eldönteni, hogy kinek van igaza. A Vajda-Hunyadon tartózkodó Bethlen Gábor Keresztessy Pál jószándékában kételkedett,⁵⁶ az idő azonban Keresztessyt igazolta. Imreffy János, aki Bocskai megbízottjaként jött helyzet kivizsgálására és tisztázására, június 24-én jelentette a fejedelemnek, hogy a lippai rácok a magyar katonákat, köztük Rákóczy Lajost is kiűzték a várból és kijelentették, ha Bocskai megfizet nekik, ők ugyan megtartják számára a várat, de magyart oda be nem bocsátanak. Imreffynek gyanus volt a viselkedésük, s azt tanácsolta, ne fizetessen nekik Bocskai, mert úgyis mihelyt módjuk lesz benne, átadják a töröknek a várat.⁵⁷ A gyanú hamarosan beigazolást is nyert, s 27-én már Rákóczy Lajos írta unokatestvérének, Rákóczy Zsigmondnak, hogy „*az hitetlen ebek, az rácok Lippa várát török kézben adák, magamat is az Isten oltalma hogy ott nem veszék*”. Mentegeti magát, hogy ő is értesítette a fejedelmet a törökök alattomos practicájáról s fogadkozott, ha csak 2000 embert adnának is melléje, visszavenné a várat.⁵⁸ Imreffy azt tanácsolta Bocskainak, írjon tiltakozó levelet a nagyvezérnek,

⁵³ L. Jakab E.: Kolozsvár története. Bp. 1888. II. k. 397—399., 435. o., Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 333. o.

⁵⁴ Keresztessy Pál 1605. máj. 18-i jelentése Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁵⁵ Rákóczy Lajos 1605. máj. 18-i lev. Petneházy István jenői főkapitányhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁵⁶ L. Bethlen Gábor 1605. május 26-i lev. Rákóczy Lajoshoz. EOE. V. k. 383. o. Bethlen különben egy másik levelében azt írta Károlyi Mihálynak Vajda-Hunyadról, hogy két hétig beteg volt, s „*az mi kegyelmes urunk én rém az minemű várnak (ti. Dévának) meghódoltatását bízta volt, abban mind az tegnapi napig nem értem véget*”. L. Károlyi cs. oklevéltára. IV. k. 11. o.

⁵⁷ Imreffy János 1605. jún. 24-i jelentése Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁵⁸ Rákóczy Lajos 1605. jún. 27-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. L. még ezzel kapcsolatban Petneházy István 1605. jún. 26-i jelentését Bocskaihoz, valamint ismeretlen dátum nélküli levelét Hasszán pasához. uo. fasc. E. és M.

hogy Lippa az ő vára és bocsássák azt azonnal vissza kezeihez. Felhívta a figyelmét, hogy Lippa elvesztésével Lugos, Karánsebes és Jenő végházak lettek valóban, s azért nagyon kell azokra vigyázni, nehogy szintén török kézbe essenek.⁵⁹

A fejedelemség nyugati határszélén jelentkező török terjeszkedési kísérletek újabb veszélyeket rejtettek magukban a mozgalom számára. A magyarok és szászok között folyó küzdelem könnyen elősegíthette a török szándékok sikerét, ezért szükségessé vált a Habsburg-párti ellenállás mielőbbi letörése, hogy Erdély fegyveres erőit nyugati határainak védelmére és a főhadszíntéren harcoló csapatok megsegítésére lehessen fordítani. E feladat megoldása Gyulaffy Lászlóra hárult, aki a Segesvár melletti táborban gyűjtötte erőit a szászok ellen. Június 1-re virradó hajnalon hírvivő érkezett a magyar táborba és katonaság közeledését jelentette Havasalföld irányából. Gyulaffy azt gondolta, hogy Radul fejedelem küld segélycsapatokat Rác György részére, s ezért azonnal riadóztatta a tábort. Bedő Istvánt 1300 lovassal előreküldte, majd 2-án reggel maga is ellenük indult minden hadával. Alig haladtak azonban néhány kilométert, amikor üzenet érkezett Bedőtől, hogy forduljon vissza a had, mert a jelzett katonaság nem Rác György, hanem Gyulaffy segítségére jön. 800 magyar lovashól állott ez a csapat, akik eddig Radul testőrségének színe-javát alkották. Rác György igyekezett őket minden ígérettel a maga oldalára vonni, de azok azt válaszolták neki: „*ne adja isten, hogy mi tovább rontsuk nemzetségünket*”. Csatlakozásuk komoly erőgyarapodást jelentett Gyulaffy számára, mert olyan jól képzett, jó fegyverzetű, bátor katonák voltak, akikre elismeréssel tekintettek sok harcban résztvett hajdúk és székelyek is. Rögtön megérkezésük után sürgetni kezdték Gyulaffyt, hogy vigye őket mielőbb az ellenségre, mert harcolni jöttek haza és nem szeretik a tétlen henyélest. Megérkezésük után néhány nappal követek jöttek Radul fejedelemtől, akik Bocskaihoz igyekeztek, hogy bejelentsék uruk békülési készségét. Röviddel később pedig értesítés jött a moldvai fejedelemtől, hogy tekintélyes számú hadat indított Gyulaffy megsegítésére.⁶⁰

Rác György egyre fokozódó nyugtalansággal hallotta a magyar tábor erejének növekedéséről nyert értesüléseket, s elhatározta, nem marad tovább Medgyesen, hanem az erősebb falakkal rendelkező *Segesvárra* vonul. Június 11-én elhagyta Medgyest, s Dános mellett ütött tábort. A császári katonák alig helyezkedtek el éjszakai nyugovóra, máris a nyakukon volt 200 magyar lovas a bátor Szalay Ferenc vezeté-

⁵⁹ Imreffy János 1605. jún. 28-i jelentése Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. L. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 255—352. o. Lippát különben a rációk 1606 áprilisában, a törökök nem kis mérgelődésére visszajátszották Bocskai kezére. *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 74. o.

⁶⁰ L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 334—335. o.

sével. A kis csapat mélyen behatolt az ellenséges táborba, egészen a podgyászszekerekig. A hajdúk serényen aprították a császáriakat, s azon fáradoztak, hogy megfizessenek az ebesfalvi rajtaütésért. A több mint tízszeres túlerő azonban végül is hátrálásra kényszerítette őket, s miután a boroshordókat bevágták, 16 ellenséges katona fejét magukkal vive elvonultak. Másnap derék erővel rá akartak menni az ellenségre, de Rác György Segesvár mellé vonult, s ott olyan erősen elsáncolta magát, hogy nem lehetett rajtaütni. „*Rác igen ravasz volt — írja a szász krónika —, ravaszága jobban segítette a harcban, mint az ereje, bár csapata sem volt megvetendő. Ugy állította be, mintha nem akarna a városban meg szállni, hanem az ellenséggel szemben a mezőn akarna táborozni; valójában csak alkalmat keresett arra, hogy magát a városba becsempéssze.*” Ez 14-én sikerült is neki, s ettől kezdve néhány héten keresztül a segesváriak összekapcsolták sorsukat Rác Györgyével. „*Azt hittük — sóhajt fel keserűen a szász krónikairó —, ő fogja megváltani Izraelt, de csak nádszál volt, amiben bizakodtunk, s az is keményen megszurta kezünket, úgy hogy soká nem is fog begyógyulni.*” Rác György erős esküvéssel megfogadta, hogy katonáit féken tartja és a segesváriaknak semmiféle bántódása nem lesz, de ígéretét nem tartotta meg. Katonái raboltak, dőzsöltek, a városlakókat asszonyaikal együtt elfogták és kényük-kedvük szerint bántak velük. A polgároknak „*saját házaikban nem volt semmi joguk, még életük sem volt biztonságban: éjjel-nappal nyakukon volt az ellenség, akitől jobban félhettek, mint a másiktól a kapuk előtt.*”⁶¹

Gyulaffy elmulasztotta a kedvező alkalmat, hogy nyílt mezőn megtámadja Rác György seregét, többszörös túlerejével vereséget mérjen rá, s ezzel egyszersmind véget is vessen az erdélyi hadakozásnak. Úgy látszik, Ebesfalvánál minden hadvezéri önbizalmát elvesztette, mert most Mátyus János távolléte miatt nem merte seregét az ellenségre vinni. Igaz, hogy a moldvai segélyhad útban volt, s parancsnokuk üzent Gyulaffynak, megérkezésükig ne menjen rá „*derék haddal*” az ellenségre, nehogy valami baj történjék, de Gyulaffy hada a moldvaiak nélkül is elegendő lett volna az ellenség megsemmisítéséhez. Ez a mulasztás közel három hónappal meghosszabbította a hadműveleteket Erdélyben.⁶²

Az elkövetkező hetekben csak kisebb csatározások folytak *Segesvár* alatt. A magyarok és székelyek több alkalommal a város elé jöttek, ott ingerelték az ellenséget, amíg az ki nem jött rájuk, s akkor futást színeltek, hogy elsalogassák őket a várostól messzire, és az ágyúk lőtávolán kívül mérjék össze erejüket. Rác György azonban jól ismerte a magya-

⁶¹ Krauss Gy. : i. m. 90—91. o., Gyulaffy L. : i. m. MHHS. XXXIII. k. 70. o.;

⁶² L. Szamosközy I. : i. m. MHHS. XXX. k. 344. o., Szilágyi S. : i. m. II. k. 79. o. Még a távoli Dunántúlra is olyan hírek érkeztek, hogy Némethy Gergely hadát vissza akarják hívni onnan az erdélyi had megsegítésére. L. Török István 1605. jún. 25-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

rok harci szokásait, s nem ült fel a hadicselnek. Sohasem merészkedett messze a falaktól, a magyarok viszont az ágyúk miatt tartották tisztas távolságban magukat, s így nagyobb összecsapásra nem került sor.⁶³

Gyulaffy, bár meglehetősen sokat tétovázott és tehetetlenkedett, mégis eredményekről számolhatott be Bocskainak az erdélyi hadműveletekkel kapcsolatban. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az itt levő császári erőknél a főhadszíntéren elért győzelmek miatt egyre kilátástalanabbá vált a helyzetük, s így egymás után önként feladták az erősségeket. Június második felében Szamosújvár őrsége, miután látta hogy felmentő seregeket sehonnan sem várhat, üzenetet küldött a magyaroknak, hogy önként átadja a várat. Szamosújvár parancsnoka már áprilisban át akarta adni az erősséget s követeket is küldött Bocskaihoz, de akkor olyan hamis híreket hallottak, hogy a felsőmagyarországi hajdúsereg nagy vereséget szenvedett. Erre a hírre abbahagyták az alkudozást, sőt annyira megnövekedett a harci kedvük, hogy május 5-én 80 emberrel kijöttek a várból és Dése támadtak. Itt azonban a kastélyban levő magyarok „erősen forgóldtak”, úgy hogy a császáriak eredmény nélkül tértek vissza Szamosújvárra. Mindössze néhány birkát vittek magukkal „hadizsákmányként”. Amikor néhány hét múlva meggyőződtek arról, hogy a magyarok vereségéről szóló hírek alaptalanok voltak, újra nyilvánították hódolási szándékukat. Désen tárgyaltak, június 20-ra létre is jött a végleges megegyezés, s másnap megkezdték a kivonulást Szamosújvárról. Bocskai kívánságuk szerint tekintélyes kísérő csapatot adott a mintegy 120 császári katona mellé, akik erősen óvakodtak, nehogy a Szatmárból kivonultak sorsára jussanak. Ezt sikerült is elkerülniük, viszont azt nem engedte meg Bocskai, hogy Váradra menjenek, ahol a Petz ezred maradványai voltak. Váradon nélkülük is közel 900 Petz ezredbeli katona tartózkodott, akik június elején még kitöréssel is próbálkoztak. A kitörési kísérletet a várat körülzáró magyarok megghiúsították, s közel 150 főt megöltek közülük, de a megmaradt őrség még mindig szilárdan tartotta a várat. Ezért nem akarta, hogy a szamosújváriak Váradra menjenek és fokozzák az ott levő császári katonaság erejét, hanem más helyre kísértette őket.⁶⁴ Szamosújvár feladásával több mint 20 ágyú, sok lőpor, lőszer, puska és egyéb fegyverzet került

⁶³ Krauss Gy.: i. m. 91. o., Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 345. o.

⁶⁴ Szamosújvár feladásával kapcsolatban l. Gyulaffy L.: i. m. MHHS. XXXIII. k. 75—77. o., Iványi B.: i. m. 443. o., Lázár M.: Erdély főispánjai. Sz. 1888. 620. o. Gyulaffy László 1605. jún. 23-án elrendelte Dész bíráinak, hogy a német katonaságnak Szamosújvárból történt kivonulása után 10 puskás gyalogost küldjenek oda. Kádár J.: Szolnok-Doboka vármegye monografiája. Deés, 1900. III. k. 28. o. Forgách Zsigmond 1605. jún. 28-án jelentette Mátyás főhercegnek a vár feladását. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 179. A váradiak kitörési kísérletével kapcsolatban l. Alvinczy P.: i. m. 14. o.

a magyarok kezére, s Gyulaffy intézkedett is azonnal, hogy szállítsanak ágyúkat *Segesvár* alá.⁶⁵

Amikor a szászok Szamosújvár feladását meghallották és tudomást szereztek arról, hogy a moldvai segélyhad is Gyulaffyhoz érkezett, sürgősen hozzáálltak, hogy a végleges megvegyezést létrehozzák. Június 23-án *Brassó* követe, Weisz Mihály⁶⁶ a fehéregyházi táborba jött, július 2-án pedig megérkeztek a szász universitas képviselői is. 4-én megkötötték a végleges egyezséget a magyarokkal és székelyekkel, melynek értelmében kötelezték magukat, hogy két hónap leforgása alatt Bocskai hűségére esküsznek mindnyájan, a *Segesváron* levő hadakat kiküldik az országból, úgyszintén a comissariusokat is, a *Fogarasban* és *Déván* levő németeknek élést nem adnak és szorgalmazzák azok kivitelét is.⁶⁷ Ilyen körülmények között Rác György is reménytelennek látta helyzetét, s ugyanazon a napon maga is hitlevelet küldött Gyulaffynak. Ebben mint „az római császár ő felsége Erdélyben levő hadainak főkapitánya” megfogadta: „minthogy az közönséges jónak és egységnek tractálása ilyen rövid terminuson végre nem mehetett mi az mai naptól fogva ez jövő csütörtökig, minthogy az commissariusokhoz küldünk, Gyulaffy uram ő nagysága és minden vele levő vitézlő rendek, kapitányok, hadnagyok és az egész hadbeliek ellen sem ellenkezőt, sem csatát, sem derék hadat nem bocsátunk, hanem vesztegségben és csendességben leszünk”. Hasonló hitlevelet kívánt a magyaroktól is, s „ez idő elteltén, ha a békesség köztünk nem mehet, az fejverre mindenik félnek szabad utja legyen”.⁶⁸

Gyulaffy úgy látta, hogy Rác György meghódolása hamarosan be fog következni, s ezért Hrisztó Vornikot a több mint 3000 főnyi moldvai hadakkal hazabocsátotta.⁶⁹ Július 6-án 10 napra hazaengedte a székelyek nagy részét is, s miután Mátyus Jánost a csíkiekkel *Segesvár* alatt hagyta, maga a sereg zömével *Fogaras* elfoglalására indult. Ez volt a császáriak utolsó erőssége Erdély déli részén. A vár ostromára azonban nem került sor, mert 9-én a német őrség az ellenállni akaró kapitányát

⁶⁵ Nagy Szabó F.: i. m. 44. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 172. o.

⁶⁶ Weiss Mihály (1569—1612.) fiatal korában Hardeck Ferdinándnak, Szatmár parancsnokának szolgálatában állott, majd a magyar udvari kancelláriához ment hivatalnoknak. 1598-ban magyar nemességet nyert. 1600-ban városi tanácsos lett *Brassóban*, 1612-ben pedig városbíró. Tehetséges diplomata volt. Értékes krónikában örökítette meg kora és különösen *Brassó* történetét. A város védelmében halt meg a Báthory Gábor elleni ütközetben. Életrajzát l. *Mika S.*: Weiss Mihály. Bp. 1893., továbbá *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1914. XIV. k. 1. 485. o.

⁶⁷ A szászok 1605. júl. 4-én kelt hitlevelét l. SzO. VI. k. 17—18. o.

⁶⁸ Rác György 1605. júl. 4-i hitlevelét közli *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 53. o.

⁶⁹ L. Simeon Mogilla 1605. aug. 5-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

megölte, s önként átadta a várat Gyulaffynak.⁷⁰ Fogaras meghódolása után már csak *Déván* és *Segesváron* volt császári sereg. Ezen az utóbbi helyen Rácz György a fegyverszünet alatt titokban biztatást nyert Radul havasalföldi fejedelemtől és a további ellenállás mellett döntött. Gyulaffy, amikor ezt meghallotta, azonnal segítséget kért a moldvai fejedelemtől, aki öccsét, Simeon Mogillát indította 4000 lovassal és gyalogossal a magyarok támogatására. Vele jött Ali pasa is 8000 törökkel és tatárral. A tekintélyes számú sereg július 22-én indult meg a brassói mezőről, hogy az erdélyi fővezér csapatával egyesüljön, s együttesen lépjenek fel Rácz György ellen. Gyulaffy azonban már nem érthette meg a találkozást, mert július 28-án Köpecen meghalt. Halála után a sereg vezérletét Bogáthy Menyhért⁷¹ és Petky János vették át, s a moldvai, valamint török—tatár segélycsapatokkal együtt *Segesvár* ostromára indultak.⁷² Ekkor azonban már útban volt Bocskai is Erdély felé, hogy személyesen vegye kezébe a császáriak ellenállásának letörését, s véglegesen rendet teremtsen a fejedelemség területén.

A császári ellenállás végleges felszámolása Erdélyben
(1605 aug. — okt.)

„Békességben és egészségben jöttünk ide, minden
derek nagy szép szeretettel fogadtanak.”

Bocskai 1605. szept. 4-i lev. Erdélyből Illésházy Istvánhoz
TT. 1878. 20. o.

Az Erdélyből érkező hadi hírek már júniusban meggyőzhették Bocskait, hogy az erőszékű, egységes politikai és katonai vezetés hiánya sok zűrzavart és huzavonát szül a fejedelemség területén és szükség volna személyes jelenlétére, de mindaddig nem tudott odamenni, amíg a főhadszíntéren is megnyugtatóan el nem rendezte a dolgokat. Júliusban végre elindulhatott Homonnai Drugeth Bálint „szép sereggel” Alsómagyarországra, s most már Bocskai számára is lehetővé vált az Erdélybe menetel. A fejedelemségbe való indulást sürgették az erd-

⁷⁰ Szamosközy I. : i. m. MHHS. XXX. k. 345. o., Gyulaffy L. : i. m. MHHS. XXXIII. k. 36., 50. o.

⁷¹ Bogáthy Menyhért testvérével, Miklóssal együtt Görgény várának birtokosa volt. 1603-ban Basta fogságából csak 6000 aranyon tudta megváltani magát. Gyulaffy László halála után ő lett az erdélyi sereg főparancsnoka. L. Nagy I. : i. m. 2. k. 152. o.

⁷² Krauss Gy. : i. m. 91—92. o., Gyulaffi László 1605. júl. 26-i utolsó levele Köpeczről Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., továbbá kolozsváriak 1605. aug. 2-i lev. Bocskaihoz. uo. A júliusban bejött moldvai, török, tatár csapatok létszámára *Alvinczy P.* : i. m. 15. o., *Szamosközy I.* : i. m. MHHS. XXX. k. 348. o.

lyiek is, akik két „fő ember”-t, Balássy Ferencet⁷³ és Kamuthy Balázst⁷⁴ küldték Bocskaihoz, s rajtuk keresztül megüzenték, hogy már nagyon várják személyes megjelenését és fejedelmi eskütételét. Bocskai július 23-án utasította Magócsy Ferencet: minden lovasával és gyalogjával induljon Zemplénbe, s ott várja őt, hogy elkísérhesse útjára.⁷⁵ A bemenetel célját Bocskai úgy határozta meg, „*hogy ott a hátunk megett levő ellenséget józanabb észre vezetnénk, az erdélyi dolgokat csillapítva, ugyanott hozzánk csatolt meg nem vetendő új katonák seregével hazánk segítségére lehessünk*”.⁷⁶ Fejedelmi titkára, Péchy Simon⁷⁷ július 25-én tudatta Petky Jánossal: „*Innét Kassáról holnap indulunk, udvarunk valóban szép lesz, megmutatják, hogy Magyarország fejedelmét látja kegyelmetek*.” Kérte a székelyek generálisát, „*fogadjátok úgy ő felségét, noha ismert emberünket, mint új fejedelmeket, azaz hogy haddal az ország szélire jöjjön eleiben kegyelmed, az sereget pedig valahol jó módjával hagyván, maga kegyelmed egy nappal jöjjön eleiben*”.⁷⁸

A fejedelmi bevonulás külsőségének meghatározása mellett nem maradtak el a szükséges katonai intézkedések sem. Kassán Dessewffy János maradt Bocskai katonai helyettesül, Nyáry Pált pedig a fejedelem minden vármegyéből „*bizonyos számú katonasággal*” Várad alá küldte, mert ezen a vidéken keresztül akart Erdélybe vonulni, s biztosítani kívánta az utat a váradiak támadási kísérletei ellen. Bocskai ugyanis mindössze 500 lovassal és 500 gyalogossal indult a fejedelemségbe, s így kísérletet könnyen veszélyes támadás érhetne volna a közel 1000 főnyi váradi császári katonaság részéről. Emellett a török próbál-

⁷³ Balássy Ferenc udvarhelyszéki primipilus család tagja. 1589-ben választott bíró volt. Bocskai 1605 februárjában teljhatalmú megbizottjaként küldte Erdélybe tárgyalni. L. Nagy I.: i. m. Pótlék. 46. o., Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Bp. 1888. 205. o.

⁷⁴ Kamuthy Balázs erdélyi birtokos, 1603-ban részt vett Székely Mózes felkelésében. Fogságba esett, s csak nagy sarcon tudta kiváltatni magát. Bocskai egyik erdélyi biztosa, aki ott volt Szamosújvár átvételénél is. 1616-ban az egész erdélyi tábor strázsamestere lett, 1620-ban pedig Erdély kincstartója. 1628-ban halt meg. Lázár M.: i. m. Sz. 1888. 635–636. o.

⁷⁵ Bocskai 1605. júl. 23-i lev. Magócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvári kápt. Iymbus V.

⁷⁶ Bocskai 1605. okt. 23-i lev. a korponaiakhoz. Győri tört. és rég. füz. 1863. II. k. 325. o. L. még ugyanaz napi levelét Thurzó Györgyhoz. TT. 1878. 28. o.

⁷⁷ Péchy Simon szegény sorból származott, atya szücsmester volt. Eössy András nevű pártfogója kitaníttatta, még külföldön is iskoláztatta. Visszatérve Bocskai titkára lett, s legbizalmasabb hívei közé tartozott. Művelt ember volt, anyanyelvén kívül beszélte a latin, görög, héber, arab, török, német és román nyelveket. Bethlen fejedelemsége idején kancellár lett, de gyanúba esvén, fogságra vetették, birtokait elkobozták. Szombatossága miatt I. Rákóczy György uralkodása alatt is üldöztetésben volt része. L. Győri tört. és rég. füz. 1863. II. k. 349. o.

⁷⁸ Péchy Simon 1605. júl. 25-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 385. o.

kozásai ellen is biztosítani akarta Váradot, mert féltő volt, hogy Lippta után ezt a várat is kézre akarják keríteni.⁷⁹

Augusztus 4-én Bocskai már *Szentjóbán* volt, s innen küldött parancsot Csáky Istvánnak, hogy „*az gyalogokat kászolóttassa és az hagyott napra szálljon Sarmasághoz táborban. Szatmárról hozzon elegendő löport magával.*” Közölte vele, irt Szamosújvárra, hogy minden lövészerszámot készítsenek elő. Váraiból egy öreg ágyút és két falkont visz magával, a többit itt hagyja Nyáry Pál rendelkezésére.⁸⁰ Néhány nappal később folytatta útját, s augusztus 12-én nagy pompával és ünnepélyesen bevont *Kolozsvárra*.⁸¹

Ezalatt *Segesvárnál* újra fellángoltak a harcok. Rácز György még július végén mintegy 500 katonát küldött ki a várból azzal a feladattal, hogy Udvarhelyről az ágyúkat elhozzák. Küldetésük azonban nem végződött eredménnyel, mert Mátyus János katonái rajtuk ütöttek, s oly erősen vágták, kaszabolták őket, hogy alig néhányuknak sikerült csak visszazaladni Segesvárra. Augusztus 1-én az egyesült erdélyi, moldvai, török és tatár had megérkezett a város alá, s olyan erős ostromot kezdett, aminek láttán Rácз Györgyben elemi erővel feltámadt a békekötés utáni vágyakozás. Nagyon félt azonban, hogy sok csalárdsága után a magyarok elpusztítják őt, s ezért elhatározta, mindaddig védekezik, amíg Bocskai meg nem érkezik. Amikor az ostromlók hírt kaptak Bocskai közeledéséről, Simeon Mogilla szép levélben üdvözölte Segesvár alól a fejedelmet: „*Mostan bizonyosan értem az Felséged Erdélben való be sietését, felette igen örülök rajta, hozza az Uristen Felségedet jó szerencsés egészségben az szegény megromlott hazánkknak hasznára, javára és előmenetelére.*” Igérte, „*ahol az szükség és alkalmatosság kívánja, semmi alkalmatosságot el nem mulatván örömet szolgálunk Felségednek, igyekeztvén az Felséged ellenségét megségényíteni.*”⁸² 6-án az ostromló tábor közelebb nyomult a városhoz. Az ágyúkat felvontatták a Kräuzberg nevű hegyre, s a kórház és a Küküllő hídja előtt sáncokat emeltek. Közben erősen lötték a várost egy ágyúval és egy falkonnal egészen estig, mialatt kisebb csatározások történtek a sáncban levő székek és a városból kitörő Rácз György katonái között. 8-án az ostromlók

⁷⁹ L. Mátyás főherceg 1605. aug. 17-i lev. a mainzi választófejedelemhez. HK. 1893. 714. o. Anyos Kristóf 1605. aug. 10-i levelében azt írta Batthyány Ferencnek, hogy most jött a Tisza melletti birtokáról, s Kassától Kisvárdáig együtt ment az Erdélybe vonuló Bocskaival, de csak 500 gyalogos és 500 lovas kísérte a fejedelmet. OL. Batthyány cs. lt. Miss. L. még *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 345—346. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv. 474. o. és *Ferenczi Z.*: Rimay János. Bp. 1811. 53. o.

⁸⁰ Bocskai 1605. aug. 4-i lev. Csáky Istvánhoz. OL. Csáky cs. lt. fasc. 262/I.

⁸¹ *Alvinczy P.*: i. m. 14. o.

⁸² Simeon Mogilla 1605. aug. 4-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

az ágyúkat arra a hegyre vontatták, amelyről annak idején „*ifjú János király löttette az várost*”. 4 nap alatt több mint 500 golyó hullott Segesvárra, amelyek közül sok lövedék 20—25 fontot is nyomott. Az ágyútűz a cipészek tornyától a lakatosokéig majdnem az egész falat lerombolta. 10-én azután rohamra indultak az ostromló csapatok a város ellen. Ali pasa janicsárjai és a hajdúk küzdöttek legelől. A tornyokból erősen tüzeltek rájuk, de ennek ellenére sikerült előnyomulniuk, s a város Segesd felé vezető utcáját teljesen elégették. Végül is a védők visszaszorították őket. A harcban többek között elesett Rácz György helyettese, Deli Demény is, akinek a fejét Ali sátora előtt karóba húzták. A roham visszaverése után a segesvári polgárok küldöttséget menesztettek a magyar táborba az egyezkedés felől tárgyalni. Másnap Radul fejedelem követsége ment be a városba s értesítette Rácz Györgyöt a havasalföldi fejedelem békeszándékáról. Rácz György, amint megbizonyosodott arról, hogy sehonnán sem remélhet tovább segítséget, most már komolyan kezdett gondolkodni a megegyezés felől. Augusztus 13-án Petky János és Balassy Ferenc be is mentek a városba, s megkezdték a béketárgyalásokat. Talán még azon a napon egyezsége is jutottak volna, ha a bent levő német katonák meg nem akadályozzák azt. Ezek ugyanis attól félték, hogy a magyarok és törökök minden hitlevél ellenére levágnák őket. Emellett olyan kózsza híreket hallottak, miszerint Bocskai Magyarországon meghalt, s a mozgalmat hamarosan felszámolja a Habsburg haderő. 20-án Csáky István érkezett a táborba „*kétszáz igen szép kopjás lovaggal*”, s Bocskai még aznap levelet küldött neki a további tárgyalások módozatairól. Az egyik császári biztos odamegy Segesvárhoz — írta Bocskai —, mert „*magára vötte, hogy ha csak az németeken állott az dolog, azokat ő ki beszéli az várból*”. A fejedelem azonban nem bízott benne, s attól félt, hogy esetleg még további ellenállásra akarja buzdítani a védőket. Azért megparancsolta Csákynek, hogy lehetőleg ne engedje szembe kerülni őt a várban levő német katonákkal, hanem csak levélen keresztül tárgyaljon velük, s a leveleket a Bocskai által küldött német tolmáccsal ellenőriztessék. Ha mégis szükségessé válnék a személyes megbeszélés, Csáky mindenképpen legyen ott németül tudó hűséges emberrel.⁸³ Végül is 23-án Csáky és Bogáthy tárgyalt személyesen Rácz Györggyel, aki megígérte, ha a bent levő német katonák tovább is ellenzik a megegyezést, levágtatja őket.⁸⁴

Augusztus 27-én Bocskai megérkezett *Medgyesre*, ahová a következő hónap 14-ére országgyűlésre hívta össze az erdélyieket. Szeptember 2-án

⁸³ Bocskai 1605. aug. 20-i lev. Csáky Istvánhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz. Segesvár augusztusi ostromával kapcsolatban l. még *Szamosközy I.* i. m. MHHS. XXX. k. 346—351. o., *Krauss Gy.*: i. m. 92—93. o., kolozsváriak 1605. aug. 2-i. és Simeon Mogilla aug. 5-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

⁸⁴ *Krauss Gy.*: i. m. 93. o.

megjelent nála a segesvári császári katonaság küldöttsége, akiket a fejedelem tisztességgel fogadott, megajándékozott és biztosította őket sértetlenségük felől, ha önként feladják a várost. A katonák, miután meggyőződtek, hogy valótlanok voltak a Bocskai haláláról elterjesztett hírek, hajlottak is erre. A fejlemények tehát a legjobb irányban haladtak. Bocskai örömmel tudatta magyarországi híveivel: „*Békességben és egészségben jöttünk ide, minden rendek nagy szép szeretettel fogadtanak. Az székelység mindenkoron kész fejek fennállásáig nekünk szolgálni.*” Nagyszében is hűségére tért, s a Fogarasból kijött német katonák felajánlották szolgálatukat.⁸⁵ Radul fejedelemmel rendeződtek a viszonyok. A havasalföldiek azt írták: „*Nyilván lehet felségednél ennek ez nyomorult országnak Erdéllyel együtt, egynéhány esztendőtil fogván való nyavalyás és romladosott állapotja, melyen keresztýén embernek és főképpen hazája belinek méltó és illendő keseregni és az régi, boldog békességes állapotrul mellyben az mi őseink és atyáink éltenek gondolkodni és az mi előtünk valóknak nyomdokit követnünk.*” Megfogadták, hogy „*az ki felségednek és felséged országának ellensége leszen, nekünk is ellenségünk leszen, az ki pedig felségednek barátja, nekünk is barátunk legyen.*”⁸⁶ Szeptember 9-én Rác György kivonult Segesvárról. A német katonák fegyveres kísérettel Lengyelországba mentek, a többiek pedig Rác Györggyel az élen Bocskaihoz csatlakoztak. A fejedelem 11-én szemlélte meg a 2000 katonát, s „*mindnyáját elszántnak harcrakésznek találta.*”⁸⁷

A győzelem tehát teljes volt. Elcsitult a harci zaj Erdély szívében, s 14-én Medgyesén összegyűltek a „három nemzet” képviselői, hogy ünnepélyesen kimondják a békességet, s egyetemesen letegyék a hűségüket eddig országon kívül tartózkodó fejedelmüknek, Bocskai Istvánnak, s őt is föleskessék az ország alkotmányának megtartására. A néhány évvel előbb Erdélyből még Habsburg-pártisága miatt száműzött „*lieber báró*” most mint a Habsburg-ellenes szabadságharc „*egy szívvel-lélekkel*” megválasztott fejedelme tette le az uralkodói esküt régi küzdelmei színhelyén. A múlt véres árnyát, az erdélyi katasztrófa felidézésének vérvádját elmosta feje felől ez az új, csodálatos győzelmi fényben ragyogó szabadságharc, amelynek tüze összehozta a nemrég még halálos ellenségeket is. Magyarok, székelyek a nemzeti ügy diadalra juttatóját látták most hálás szívvel ebben a zömök termetű, körszakállas aróú, életének delelőjén túljutott férfiben, aki elszántan és hősiiesen kiállt

⁸⁵ Bocskai 1605. szept. 4-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 20. o. L. még ugyanaz napi lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss., továbbá *Alvinczy P.*: i. m. 15. o.

⁸⁶ Havasalföldiek 1605. aug. 14-én kelt lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E. Közölve az „Ellenőr” 1877. évi dec. sz.

⁸⁷ Szamosközy I.: i. m. MHHS. XXX. k. 352. o., *Alvinczy P.*: i. m. 15. o., *Krauss Gy.*: i. m. 93. o.

saját és nemzete igazsága mellett. Őszbe csavarodó feje köré legendás dicsfényt vontak az ősi ellenségén aratott diadalok, melyek kivezették a sárba taposott, lenézett nemzetet a pusztulásból. Talán azért is vonultak fel olyan csillogó pompával a magyarok és székelyek erre az országgyűlésre, s ajánlottak fel ajándékot is a fejedelemnek, hogy ki-fejezzék örömeiket az események ilyen nem is remélt diadalmas alakulása felett, noha — mint a korabeli szász történetíró megjegyezte — „üres volt a zsebük”. A szászok egyszerű fekete ruhában jöttek, de pénzüket jól eldugva otthon hagyták. Ők sohasem éreztek igazán közösséget azzal a nemzettel, amellyel egy hazában éltek, s most is csak a fegyveres kényszer hozta el őket az ünneplő magyarok közé. A fejedelem őszinte örömmel, s talán nem kevés meghatottsággal tekinthetett a Medgyesen összegyűltekre. Sokan közülük régi harcostársai, mások ádáz ellenfelei voltak, akiket egy táborba állította haza szabadságának nagy ügye. Ha voltak lelkiismeretfurdalásai az elmúlt véres esztendők miatt, most megnyugtathatta az a szeretet és őszinte ragaszkodás, amellyel a székelyek, a nemzet önhibájukon kívül eltévedt fiai is fogadták. A múlt sötét árnyát elűzte a holnap, a jövő reményteljes várakozása.⁸⁸

Néhány nappal a medgyesi országgyűlés után a moldvai és török—tatár csapatok elvonultak és Bocskai is megindult Kolozsvár felé. Itt fogadta a Nagyszebenből jött császári biztosok tisztelegését, majd miután a fejedelemség kormányzását az öreg Rákóczy Zsigmondra bízta és megsürgette a székely hadak Magyarországra indulását, szeptember 26-án elhagyta Kolozsvárt. Október 5-én Szalárdon a hirtelen elhalálozott Csáky István, majd 9-én Báthorban ecsedi Báthory István temetésén vett részt, s ezután megindult az északi főhadszíntérre, hogy az erdélyi ügyek rendbehozása után itt is végső győzelemre vezesse a szabadságharc erőit.⁸⁹

Bocskai távozása után a partiumi *Váradon* kívül már csak *Déva* várában volt császári őrség a fejedelemség területén. Az Erdély poli-

⁸⁸ L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 35. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 174. o. *Szilágyi S.*: Erdélyország története. II. k. 82. o., valamint EOE. V. k. 306—308. o., továbbá *R. Kiss I.*: i. m. I. k. 297. o. Dunántúlon úgy tudták, hogy Kolozsvárott lesz az országgyűlés Szent Lőrinc napján. L. Széchy Tamás 1605. aug. 10-i lev. Batthyány Ferenchez. OL. Batthyány cs. lt. Miss.

⁸⁹ L. Péchy Simon 1605. szept. 25-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 398. o. Bocskai 1605. okt. 5-i levelében azt írta Illésházy Istvánnak: „Az erdélyi állapotot Déván kívül lecsendesítvén . . . ma itt Szalárdon leszünk jelen az szegény Csáky uram temetésén; holnap innét Szent Jóból megindulván menten megyünk Kassa felé; ott sem mulatván, kegyelmetek közben följindulunk, és oly állapattal ügyekezünk menni, hogy mind kegyelmetek és minden vitézek örömmel lássanak bennünket.” TT. 1878. 26. o. L. még *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 73. o., *Alvinczy P.*: i. m. 15. o., *Ferenczi Z.*: i. m. 57. o. Alsómagyarországon a hír 160 000 főre duzzasztotta a Bocskaival kijövő fegyverek számát. L. Thurzó Miklós 1605. szept. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.

tikai és katonai ügyeinek irányítását átvevő Rákóczy Zsigmond gubernátor október 1-én megparancsolta Petky Jánosnak, hogy „*mindjárt az egész székelységről rendeljen kilencszáz gyalogot három holnapi éléssel*”, akiket Déva ostromára és a törökök által nyugtalanított nyugati végvárakba küldenek.⁹⁰ Déva ostromát Kassa bátor védője, Nagy Albert vezette, aki aggodalmasan jelentette Rákóczynak, hogy a dévai német őrség a törököknek akarja átadni a várat. Kérte a gubernátort, az 1000 székely gyalogos azonnal jöjjön Déva alá, mert Hunyad és Zaránd vármegyék katonasága az ostromhoz nem elégséges.⁹¹ November 11-én azonban a németek mégis átadták a várat a magyaroknak. A vár kapitánya egy dárdával ajándékozta meg Nagy Albertet a krónikás szerint e szavak kíséretében: „*Ezzel együtt adá énnekem az római császár az tisztet; tudjuk vitéz ember vagy, adja Isten, szolgálhass te is igazán az te uradnak ebben az helyben, mint én szolgáltam.*”⁹² Nagy Albert egy szablyával és egy tollal, „*kit süvegében viselt*”, viszonzta az ajándékot, s a német őrséget tisztességgel kikísértette az országból. Ettől kezdve Várad körülzárt őrségén kívül nem volt Erdélyben ellenséges katonai erő, s a történetíró szavai szerint „*a nép annyi bujdoslás, kiállott éhség után ismét barázdáiba tért; nem lévén barma, maga vonta ekéit, sírva szántottak, de legalább biztosak valának, hogy magok aratják le*”.⁹³

*

Az erdélyi hadműveletek győzelmes befekezésével megvalósult a szabadságharc egyik fő célkitűzése; az önálló Erdélyi fejedelemség visszaállítása. A harcok befejezése a fejedelemség területén egyben azt is jelentette, hogy megszűnt a kétfrontos harc a szabadságharc erői számára, s a mozgalom újabb gazdasági és katonai erőforrással gyarapodott. A katonai eseményeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Bocskai stratégiai terve a fejedelemség megszerzésére helyes volt. Sikeresnek bizonyult az a törekvése, hogy elsősorban a jelentős katonai erőt képviselő székely tömegeket nyerje meg a mozgalom számára, akik a császári uralom legszámottevőbb katonai támaszai voltak a fejedelemség területén. Helyes politikai érzéssel előbb csak semleges magatartást kívánt tőlük, s csak akkor lépett fel nagyobb követelményekkel velük szemben, amikor Felsőmagyarországról egyre több győzelmi hír érkezett a Szé-

⁹⁰ Rákóczy Zsigmond 1605. okt. 1-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 399. o.

⁹¹ Nagy Albert 1605. okt. 18-i jelentése. *Szilády A.—Szilágyi S.*: Török—magyarkori államokmánytár. I. k. 50. o.

⁹² *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 325—326. o. A vár feladásának időpontját *Szilágyi S.* közli. EOE. V. k. 309. o.

⁹³ *Kövári L.*: i. m. 4. k. 175. o.

kelyföldre. A hadműveletek ütemét a főhadszintér eseményei szabták meg, úgyszintén az Erdélybe küldhető magyarországi katonai erő nagyságát is, de Bocskai az e célra rendelkezésére álló erőket legeredményesebben használta fel. Szatmár elfoglalásával Erdély északi kapuja került a kezébe, amit ki lehetett építeni a további hadműveletek bázisává; a fejedelemség nyugati végvárainak kézrekerítésével lezárta az Erdélybe vezető útvonalakat, s gátat szabott a török hódítási kísérleteknek.

1605 február végén tulajdonképpen már eldőlt Erdély sorsa. A székelyek csatlakozása reménytelenné tette a császáriak helyzetét. Hogy a harcok mégis elhúzódtak őszig, az nem kismértékben Gyulaffy erélytelen, mulasztásokban bővelkedő hadvezetésén múlt, mert Bocskai erdélyi fővezére több ízben megsemmisíthette volna Rácz György erejét, de ő kihagyta a kínálkozó kedvező lehetőségek értékesítését. El kell ismerni, hogy a császáriak hadvezére eredményesebbnek bizonyult az öreg, betegeskedő Gyulaffynál; Petky János, a székelyek generálisa pedig minden politikai súlya mellett egy tizedalja vezetésére sem volt alkalmas, nemhogy nagyobb sereg irányítására. A megfelelő hadvezér hiánya erősen éreztette hatását a hadiesemények alakulásánál, s a sok huzavona nagymértékben ebből származott.

Ami a hadműveletek fő jellemvonását illeti, nagy nyíltszíni összecsapások itt sem történtek, s Szatmár és Segesvár rendszeres ostroma mellett a harcok jellemzője itt is a várak és a városok körülrársa és kiéheztetése volt. A fejedelemség területi adottságai és az ellenséges erők elhelyezkedése miatt a támadás fő formája a felsőmagyarországi excentrikus támadási formával ellentétben itt a koncentrikus támadási forma lett. A szabadságharc erői és a segélycsapatok több irányból támadtak Erdély belseje felé, ahol a császári ellenállás összesűrűsödött. Márciustól kezdve a mozgalom katonai ereje egyre fokozódó fölénybe került, ami végül is megadásra kényszerítette a Habsburgok oldalán álló szászokat és Radul fejedelmet, s így a Rácz György parancsnoksága alatt álló császári csapatok is kénytelenek voltak beszüntetni a harcot. Az Erdélyben levő császári erők csakis a Magyarországról jövő utánpótlással és támogatással tudták volna végelegesen megtartani a pozíciójukat, azonban a főhadszintér hadieseményeinek a Habsburgokra nézve kedvezőtlen alakulása semmiféle segítségnyújtást nem tett lehetővé, s ezzel megpecsételődött az erdélyi császári uralom sorsa. Egyedül akkor érhetek volna el valamilyen eredményt, ha még 1604 novemberében mozgósítani tudják az Erdélyben levő, akkor a székelyekkel együtt 10—12 000 főt is kitevő császári erőket, s Bastával egy időben hátba támadják a mozgalmat, de a császári biztosok tehetetleneknek bizonyultak, elmulasztották ezt az utolsó alkalmat, s a továbbiakban a kezdeményezés már Bocskai kezébe ment át.

Ha a szabadságharc erdélyi hadvezérei nem is tettek tanúbizonyítást valami kimagasló katonai képességről, s nem is értek el gyors eredményeket, azért a néptömegek és az egyszerű katonák hősiességének, katonai leleményességének nem egy szép tanujelével találkozunk az erdélyi hadműveletek folyamán. Szatmár ostrománál még a sok harcban forgott német katonák is megcsodálták az ostromló jobbágyok, a „*földnépe*” halálmegvető hősiességét, elszántságát, ami azt bizonyítja, hogy a jobbágyok itt is magukénak érezték a szabadságharc ügyét, s nem sajnálták egyetlen kincsüket, életüket feláldozni annak győzelemre jutásáért. Nagy Mihály közkatona és 25 társa a legnagyobb pánik idején is haláláig helytállt az ebesfalvi ütközetben, úgyszintén kemény ellenállást tanúsítottak a „*kék gyalogok*” és más katonák is. Az erdélyi hadműveletek történetének lapjai, ha nem is tartalmazznak olyan ragyogó győzelmeket, mint amilyenek a főhadszíntéren történtek, azért bőven mesélnek az egyszerű emberek hazaszeretetéről, hősi helytállásáról, amellyel megbecsülést érdemeltek ki maguknak. A néptömegek magatartása állította az erdélyi uralkodó osztályt a mozgalom ügye mellé, őket követte a magyar városi polgárok nagy része is, s így az egyedül maradt szászok végül kénytelen-kelletlen maguk is fejet hajtottak az új erdélyi fejedelemnek, Bocskai Istvánnak.

Végeredményként tehát leszögezhetjük, hogy Bocskai helyes katonai intézkedései és a néptömegekre támaszkodó politikája a moldvai fejedelem hathatós közreműködésével győzelemre vezetett Erdélyben, s ez a győzelem nagymértékben megszilárdította az egész szabadságharc helyzetét.

IX.

A KATONAI ÉS POLITIKAI HELYZET ALAKULÁSA 1605 VÉGÉN ÉS 1606-BAN

Háború vagy béke?

„... kellett az nemes országot összevgyűjtenünk ez végre, hogy mind azok, az kiket... az idegen nemzet kezéből országunkban megszabadítottunk, nálunk és kezünkénél megmaradjanak és ezután az többit is recuperálhassuk; avagy ha frigynek kelleik lenni, az oly módjával legyen, hogy ez országnak jövendő megmaradása... lehessen.”

Bocskai fejedelmi előterjesztése a korponai országgyűlésen.
MOE. XI. k. 497. o.

1605 novemberében a harcoló felek bizonytalan időre szóló fegyverszünetet kötöttek egymással, mely alatt el kellett dőlnie, hogy a hadakozás folytatása vagy békekötés követi-e a fegyvernyugvást. A Bocskai szabadságharc idején szinte a fegyveres küzdelem kirobbanásának első pillanatától kezdve felbukkantak a békés megegyezésre irányuló kísérletek. A tárgyalások a császári sikerek idején ugyan abbamaradtak, de amint rosszabbra fordult a Habsburgok helyzete, ismét feltámadt békevágjuk s újra felvették a tárgyalások elejtett fonalát. Bátrán elmondhatjuk: ahogyan a fegyveres küzdelemben — rövid átmeneti időszakot leszámítva — mindvégig a szabadságharc hadserege volt a kezdeményező fél, a kiegyezési kísérletek terén a császáriak töltötték be ezt a szerepet. Belgiojoso felsőmagyarországi főkapitány már az álmosd—diószegi ütközet után békés megegyezésre szólította fel Bocskait, de ő jól tudta, hogy a császári hadvezér ezzel csak időt akar nyerni erői rendezéséhez, s ezért nem is válaszolt a felhívásra.¹ Nem a békétől vonakodott, de ismerte a császáriak politikai módszereit, s nem kívánta sem magát, sem a vele fegyvert fogottakat kiszolgáltatni az ellenség véres bosszúállásának. A császáriakkal szembeni bizalmatlanságát az idő hamarosan igazolta. Az oszgyáni és edelényi sikerek után Basta katonái az Erdélyben is többször alkalmazott véres recept szerint igyekeztek „lecsendesíteni” a magyarokat, s ígéreteik felrúgását keservesen tapasztalhatták a szabad királyi városok polgárai is. A császáriak a békés megegyezésre ismét csak akkor gondoltak, amikor a kassai hajdúk keményen visszaverték próbálkozásukat, s az Eperjesre visszavonuló sereg a hajduk és jobbágyok állandó támadásai miatt megtizedelve, napról napra demoralizáltabb állapotban tehetetlenül szemlélte a szabadságharc győzelmes

¹ L. Sennyey Pongrác és Kornis Boldizsár 1605. febr. 28-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

kibontakozását. Ekkor Basta, a néhány nappal előbb még oly nagyhangú győző is hajlandó volt tárgyalásokba bocsátkozni a „*lázadókkal*”. Most már Bocskai sem vonakodott a tárgyalások felvételétől, mert az elért számottevő eredmények birtokában arra számított, hogy a császáriak egyenrangú tárgyaló félként kezelik s elfogadják feltételeit, amely nagy vonalakban Erdély önállóságának visszaállítását, a protestáns vallásszabadság biztosítását, a nemzet régi szabadságjogainak megtartását, s az idegen katonaság kilengéseinek megszüntetését foglalta magában.² Basta azonban még most is túlságosan nyeregben érezte magát, s Bocskai feltételeit kereken elutasította.³ Ismét a fegyvereké lett a szó, s a februári ellentámadás kudarcra s a hajdúereg újabb győzelmei arra kényszerítették az uralkodót, hogy újból keresse a meg egyezést Bocskaival. Méltósága nem engedte meg, hogy a saját nevében tegye ezt, s ezért Náprágyi Demetert és Forgách Zsigmondot mint magánembereket küldte a szabadságharc vezéréhez. A két követnek az volt a feladata, hogy az uralkodó hűségén maradt nemesség nevében próbálják meg „*jó útra téríteni*” Bocskait. Rudolf röviddel később még ezt is soknak találta, s azt kívánta, hogy ha lehet a követek ne is Bocskaival, hanem a felsőmagyarországi nemességgel tárgyaljanak, vonják azokat az uralkodó hűségére, s így a magára maradt Bocskaival könnyen lehet majd végezni.⁴ Az események azonban nem úgy alakultak, amint azokat Rudolf beteg agya kifundálta! Az Eperjesre érkező császári követek ki sem tudtak mozdulni a városból a szerte portyázó hajdúk miatt, Bocskai pedig átlátva szándékukat, megírta nekik: „*Ha énhozzám csak magam dolga felől akarnak jüni, ide bátor ne járadjanak, mert én szembe sem leszek velek.*”⁵ Ezután egy időre a lengyel segítségbe vetett

² A tárgyalások megindulásával kapcsolatban l. Rákóczy Zsigmond és Csáky István 1605. jan. 29-i lev. Rudolf császárhoz. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 49., Bocskai és Basta tárgyalási feltételeit uo. fol. 27. és 43.

³ „. . . a mikoron Basta uramnak az követséget mondottuk volna és az Bocskai hillevelét odaadtuk volna és Erdélyt emlétettük volna, meg sem hallgatta a követséget, visszaadta a leveleket és azt mondá: hogy Erdélyt ha kívánia az lehetellen, így az békesség semmi képpen véghez nem megyen és mondá, hogy holnap reájok megyek haddal.” Csáky István 1605. jan. 29-i lev. Nyáry Pálhoz. OL. Csáky cs. lt. fasc. 272.

⁴ L. Rudolf császár 1605. febr. 2-i lev. Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 54., Mátyás főherceg febr. 19-i lev. Pethe Mártonhoz. uo. fol. 63., Rudolf márc. 10-i lev. Mátyás főherceghez. uo. fol. 68., Mátyás főherceg márc. 27-i válasza. uo. fol. 74., Pálffy Katalin 1605. febr. 10-i lev. Illésházy Istvánhoz. *Ipolyi A.*: Rimay János államiratai. Bp. 1887. 125. o. és Hosszutóthy István 1605. márc. 2-i lev. Thurzó Györgyöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73.

⁵ Bocskai 1605. márc. 27-i lev. Murát pasához. MTT. XIX. k. 77. o. L. még Bocskai márc. 24-i lev. Náprágyi Demeterhez és Forgách Zsigmondhoz. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 71., valamint a követek márc. 26-i és 29-i jelentését Mátyás főherceghez. uo. fol. 70. és 78.

remények ismét elaltatták a császári udvar békeszándékát. Csak akkor támadt fel újra, amikor a várva-várt segítség nem érkezett meg, ellenben Bocskai katonái Bastát Pozsonyig zavarták és Alsómagyarország, Erdély, Dunántúl legnagyobb részét elfoglalták. Július elején Forgách Zsigmond, Pogrányi Benedek és Thurzó György ment Kassára, ahol a sikerektől el nem bizakodott Bocskai szívélyesen fogadta őket, s átadta nekik megegyezési feltételeit. A huzavona azonban most sem szűnt meg, mert amint a császári csapatok a legkisebb harcászati sikert elérték valahol, az Udvar azonnal a legmerevebb álláspontra helyezkedett. Rudolf egyszerűen nem akarta tudomásul venni, hogy az ország nagy része már kicsúszott a kezei közül, Bocskai csapatai mélyen bent portyáznak az örökös tartományokban és sehonnan sem várhat jelentősebb segítséget.⁶

Lényegében ez a helyzet állott fenn 1605 őszén is, amikor pedig Erdélyben már felszámoltak minden császári ellenállást, Felső- és Alsómagyarország néhány helység kivételével a szabadságharc katonáinak kezén volt, Némethy Gergely portyázói pedig messze bent jártak „*Bécsországban*”. Bocskai sem tudta, amikor októberban a lecsendesített Erdélyből megindult Alsómagyarország felé, hogy a háború folytatása vagy a békétárgyalások komoly megindulása fog-e következni? Ez különben többféle tényezőtől függött. Elsősorban természetesen az Udvar magatartásától, de Bocskainak figyelembe kellett vennie a török további terveit és a szabadságharcban résztvevők állásfoglalását is. Így nyugati útjának többféle célkitűzése volt; úgymint a török kapcsolatok rendezése, valamint a háború és a béke kérdésének megvitatása az ország rendjeivel és a hadsereg képviselőivel.

A török kérdés mielőbbi rendezését sürgette *Visegrad*, *Esztergom* elfoglalására, valamint a „*hamis szövetséges*” Érsekújvár elfoglalására irányuló szándéka. A fejedelem tartott újabb ilyen irányú török ter-

⁶ A további tárgyalásokkal kapcsolatban l. Pethe Márton 1605. ápr. 1-i felterjesztését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 92., Forgách Zsigmond ápr. 18-i lev. Thurzó Györgyhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 51., uó. máj. 12-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 113., Thurzó György jún. 13-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek jún. 16-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 163., Thurzó György jún. 29-i és júl. 5-i lev. Mátyás főherceghez. uo. fol. 181. és 186., Báthory István júl. 12-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E., Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek júl. 16-i jelentését Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 198., Bocskai júl. 17-i lev. Mátyás főherceghez. uo. fol. 212., Mátyás főherceg szept. 2-i lev. Bastához. *Veress E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. 1993. sz., Forgách Zsigmond szept. 6-i jelentése Mátyás főherceghez. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 389., Péchy Simon szept. 25-i lev. Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 398. o., Illésházy István szept. 31-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 23. o. és *Homonnai Drugeth B.*: Naplója. 259. o.

vektől, igyekezett mielőbb találkozni a nagyvezérrel, mert mint maga írta: „*ha sietséggel oda fel nem érkezünk, hazánknak és nemzetségünknek ártalma következhetik belőle. De hogy ha tartozás nélkül fel juthatunk bizonyos reménységünk vagyon benne, hogy hazánknak és nemzetünknek felelte sok haszonnal szolgálhatunk*”. A haza ügyéért pedig „*sem fáradtságunkat, sem költségünket nem kíméljük, sőt vérünk hullását és halálunkat is ha az üdő úgy hozza, édes nemzetünkért nem szánjuk*”.⁷

A kapcsolatrendezését sürgette különben maga a nagyvezér is, aki az Erdélyből visszatérő fejedelemhez követeket küldött és kérte, személyesen találkozzanak, hogy a török császárral kötött szerződési feltételek „*jobban és bizonyosabban megerősítnének*”. Mátyás főherceg szintén kérte Bocskait, hogy segítse elő a békekötést mind a fegyvert fogott nemzet és az uralkodó, mind a két császár között. A fejedelem azonban kellő elővigyázattal indult erre az útra. „*Minthogy pedig az ellenség serege a határookban harcra készen áll — írta körlevelében —, a jelen expedícióhoz fogni akként tettük fel magunkban, hogy a béke alkudozására és kötésére, ha kívántatni fog készek találtatnunk és fegyver legyen kezünknel, nehogy az idő és az alkalom így hozván magával, nemzetünkön valami véletlen történhessen.*” Ezért az expedícióra „*minden állású rendek*” hadi készülettel jelenjenek meg, s a városok követeit is a táborba küldjék.⁸

A fejedelemnek az volt a terve, hogy előbb a nagyvezérrel találkozik, s azután tárja a Korponára összehívott rendek elé a felmerülő problémákat megtárgyalás végett. Nem minden aggodalom nélkül készült erre a tanácskozáásra, mert ő sem valami erősen bízott a „*hamis törökben*”, s fennállott annak a veszélye is, hogy a különböző terveket forgató török ha úgy látja, Bocskai az útjában áll, nem riad vissza félretételétől sem. A találkozóra azonban szükség volt, mert meg kellett beszélni a további terveket, az elfoglalt várak helyzetét, az adó elengedését, a pénzbeli támogatást, az ország lakosságának kímélését s még egy olyan dolgot, amit Bocskai legbizalmasabb hívei előtt is titokban tartott: a korona kérdését. Bocskai ugyanis a nagy tavaszi győzelmek idején titkon arra utasította portai követeit, hogy számára királyi koronát is szerezzenek Konstantinápolyból, mert mint követei mondták, „*az magyar királysággal nevezetük az Athnáméban az Császártól*”, királlyá pedig úgy lehet akárki, „*ha megkoronáztatik*”. Emellett „*az magyar nemzetségnek is így nevekszik inkább szíve meg*”.⁹ A fejedelemnek a

⁷ Bocskai 1605. okt. 12-i lev. Mágócsy Ferenchez. OL. Gyulafehérvár-káptalan lt. lymbus V.

⁸ Bocskai 1605. okt. 23-i lev. a korponaiakhoz. Győri tört. és rég. füz. 1863. II. k. 325. o.

⁹ L. portai követei 1605. máj. 24-i lev. Bocskaihoz, valamint „Mehmeth Tyhayának Supplicatióyá-t”. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G. és Rep. 77. fasc. E. Kiadva HK. 1956. 3—4. sz. 324—332. o.

koronával kapcsolatos további terveit nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy ennek végleges rendezését is a személyes találkozás idejére halasztották a törökök.

Bocskai október végén indult el Sárospatakról a találkozóra. Mintegy 7000 lovas és gyalogos katona kísérte útján. November 9-én érkezett meg Vácra, ahol fogadta az üdvözlésére küldött Ali budai pasa tiszteletét. Innen Rákos mezejére vonult, ahová magához rendelte Homonnai Drugeth Bálintot is. Amikor 11-én hajnalban az országos főkapitány megérkezett, a fejedelem bizalmas beszélgetésre félrehívta őt. Meghagyta neki, hogy a sereggel készenlétben vigyázzon, ha pedig neki valami baja történik a törökök között, soha többé ne higgyjenek a töröknek és kérte, akkor is viselje gondját az országnak. Ezután a fejedelem a várral szemben levő dunaparti részre vonult, ahol a nagyvezér nagy megbeesüléssel fogadta őt. A díszes ebéd után összegyűltek a vezér sátrában tanácskozás végett. A nagyvezér hosszan ecsetelte a császáriak álnokságait, a törökök „*igaz szívből jövő barátságát*”, majd titkos megbeszéléseket folytattak a háború folytatását illetően. Ezután a nagyvezér behozatta a drágakövekkel díszített koronát, s egy hasonlóan értékes kardot. A koronát ünnepélyes keretek között Bocsikai fejére tették, de ő kijelentette, hogy nem ismeri el az ajándékba kapott korona felségjogát, s csak ajándékként fogadja el, nem pedig használatra. A törökök nyilván nem értették, hogy miért ellenkezik most a fejedelem, amikor kevéssel korábban még maga sürgette a koronát, de nem feszegették a kérdést, hanem úgy gondolták, valószínűleg oka van rá. Barátságosan elbúcsúztak a fejedelemtől, aki a körülálló sokaság „*éljen a magyar király*” kiáltásai közepette elhagyta a találkozás színhelyét s kíséretével együtt Korponára vonult.¹⁰

Ma már nem lehet pontosan megállapítani, milyen okai voltak annak, hogy Bocsikai nem fogadta el uralkodó jelvényként azt a koronát, amelynek küldését pedig kevéssel azelőtt még maga szorgalmazta. Lehet, csupán a Habsburgokra akart nyomást gyakorolni azzal, hogy korona birtokában magyar királlyá is koronáztathatja magát a Porta teljes támogatása mellett, de lehet az is, hogy a tavaszi győzelmek forró napjaiban úgy látta, a nemesség döntő többsége támogatná az ő királlyá választását, s később, amikor tapasztalta a nyugat-magyarországi nemesség megátalkodott császárpártiságát, elállt ettől a szándéktól. A kérdésre a feleletet magával vitte sírjába a nagy fejedelem. Annyi biztos, hogy az

¹⁰ A Rákos mezei találkozással kapcsolatban l. Bocskai 1605. nov. 8-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 34. o., *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 371—372. o., *Alvinczy P.*: Történeti följegyzései. Ráday gyűjtemény 1955. évi évkönyve. 16. o., Bocatius János följegyzése. (*Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 118—124. o.)

alsómagyarországi és dunántúli nemesség többsége minden módon elle-
nezte volna Bocskai királlyá koronázását, hiszen még a mozgalomhoz
csatlakozottak is minden erővel azon fáradoztak, hogy mielőbb ki-
egyezzenek a Habsburgokkal.

1605 végére már nagyjából kialakult a háború folytatását kívánók,
valamint a békekötésre törekvők két csoportja a Habsburgok táborában
és a szabadságharc táborában egyaránt. Császári oldalon az elmebeteg
uralkodón kívül egyes katonai vezetők s a pápa által támogatott, birtokait
visszaszerezni óhajtó klérus tagjai kardoskodtak legjobban a hadakozás
folytatása mellett. A kudarcait helyrehozni akaró Basta tábornagy 1605
végén terjedelmes emlékirattal fordult az uralkodóhoz. Ebben kifeje-
tette, hogy a hadakozás folytatásának sikere három dologtól függ:
pénztől, hadseregtől és élelemellátástól. Ezért először is különböző
nemzetekből álló hadsereget kell felállítani, mert az egyféle nemzetből
alkotott sereg sohasem tökéletes. Ezt a felállított haderőt azután fizetni
is kell rendszeresen. A magyarokkal szemben alkalmatlannak bizonyult
császári nehézlövasság helyett fogadjanak könnyűlovasságokat, akik
nagyobb sikerrel harcolnak majd. A tiszteket jól meg kell választani
s egy helyen hagyni, hogy a katonák megismerjék és megszeressék őket.
A zsoldot havonta pontosan fizessék, s így a katona nem lesz kénytelen
zsákmányból fenntartani magát. Ennek elkerülése végett állandó élelem-
ellátásról is gondoskodni kell. Úgyszintén előre biztosítani kell legalább
20 ágyú vontatásához szükséges lóállományt, mert ha ez nem történik
meg, ismét előadódhat az az eset, amikor ezek hiánya miatt nem lehet
a hadakozást folytatni, s a győzelmet kiharcolni. Ezzel az így össze-
állított hadsereggel májusban meg kell előzni az ellenséget s Trencsén
felé vonulva biztosítani kell a Vág völgyét s vele Morvaország határait.
Ezután fel kell égetni a felsőmagyarországi országrészt, majd a Dunához
kell húzódní, hogy a török támadás is ellensúlyozva legyen. Egyúttal
szükséges a lengyelek megnyerése is, akik északról betörve lekötik a
hajdúk erejét. Ezeken kívül feltétlenül fontos a seregek összpontosítása
és egységes vezetése, s nem szabad e téren azt művelni, ami az elmúlt
évek folyamán történt.¹¹ Basta hadászati javaslata sok helyes meg-
állapítást tartalmazott, s végrehajtása esetén talán sikerre is lehetett
volna számítani, ha lett volna az Udvarnak pénze. Az egész javaslat
végrehajtásának legfontosabb alapvető feltétele a pénz volt, amivel
pedig most még kevésbé rendelkezett az uralkodó, mint az elmúlt év
folyamán. A pápa, a spanyol király, a velenceiek sürgették a császárt,
hogy ne alkudjon, hanem kíméletlenül számolja fel az „eretnek” mozgal-
mat. „Az pápa és az Olaszország igen nagyon rajta, hogy békesség ne legyen”

¹¹ Basta 1605 decemberben kelt emlékirata az uralkodóhoz. Veress E.:
i. m. II. k. 2037. sz.

— írta Illésházy —, „*igirnek sok segítséget kit azért mivelnek, hogy az hadnak terhe ő reájok ne szálljon Filep király is azont kívánja.*”¹² Megfelelő mennyiségű pénzegélyt azonban egyik sem küldött az uralkodónak, s így a prágai háborús párt harcias tervezetése nem épült komolyalapokra. Ténykedésük kimerült a béketárgyalások meghústására, Bocskai megölésére és belső lázadás szítására irányuló sikertelen próbálkozásokban.¹³

A szabadságharc táborán belül a háború folytatását kívánták a hajdúk, valamint az erdélyiek és felsőmagyarországiak. „*En ez ideig már Bécsben is volnék — írta decemberben Illésházy —, de az kajduság hogy megértette azt hogy békességet akarunk végezni, föl zendültek és fenyegettek engem is hogy levágnak ha reám találnak, Ők semmiképpen nem akarnák az békességet.*”¹⁴ A hajdúknak ez a magatartása többféle indítóokból adódott. Általában attól félték — s nem alaptalanul —, hogy az uralkodó osztály a császáriakkal megegyezve kissermízi őket a győzelem minden eredményéből, s visszakerülnek korábbi törvényen kívüli állapotukba. Ezért azt akarták, ne kössenek békét, hanem folytassák a hadakozást a Habsburgok erejének megtöréséig, s kiáltás ki a nemzeti királyságot Bocskai uralkodása alatt. Voltak viszont olyanok is közöttük, akik a további zsákmányszerzés és más egyéni előnyök miatt kívánták a hadakozás folytatását.¹⁵ A hajdúk mellett az erdélyiek voltak a leghajthatatlanabbak a békekötés terén. Hasonlóan viselkedtek a felsőmagyarországi birtokosok, valamint a kassai polgárok is. Ezek annyira irtóztak a Basták, Belgiojosók uralmának visszatérésétől, hogy készek voltak inkább török pártfogás alá adni magukat, mintsem ez bekövetkezzék. Azt kívánták, Erdély és Felsőmagyarország legyen Bocskai vezetésével önálló fejedelemség,

¹² Illésházy István 1606. jan. 3-i jelentése Bocskaihoz. TT. 1878. 43. o.

¹³ A császári háborús párt terveire és tevékenységére vonatkozóan l. Péchy István 1605. nov. 1-i lev. Homonnai Drugeth Bálinthoz. TT. 1878. 837. o., Bocskai 1606. jan. 9-i utasítását Illésházyhoz. uo. 51. o., Forgách Zsigmond jan. 14-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 51., Illésházy febr. 1-i jelentését Bocskaihoz. TT. 1878. 63. o., Rudolf császár júniusban kelt lev. Mátyás főherceghez. MOE. XII. k. 472. o., Rákóczy Zsigmond jún. 7-i utasítását Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 416. o., Illésházy jún. 13-i és 27-i jelentését Bocskaihoz. TT. 1878. 283. és 293. o., a prágai nuncius aug. 7-i chifre jelentését. MOE. XII. k. 577. o., Basta 1606. aug. 11-i emlékiratát az uralkodóhoz. i. m. II. k. 2048. sz., Forgách püspök aug. 25-i lec. Carolo Stralendorffhoz. MOE. XII. k. 614—615. o., Rudolf császár aug. 28-i leiratát ugyanahhoz. uo. 617. o., továbbá *Alvinczy P.*: i. m. 17. o., *Sepsi Laczkó M.*: Krónikája. ETA. 3. k. 84—85. o., és MOE. XI. k. 200—201., 257—258., XII. k. 287. o.

¹⁴ Illésházy István 1605. dec. 12-i lev. Kollonics Siegfriedhez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

¹⁵ MOE. XI. k. 549., 593—594. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 53—54. o.

A kassai polgárok még a szabadságharc után is megtartották ellenzéki magatartásukat.¹⁶

A béke hívei a császáriak táborában azokból a józanabb elemekből kerültek ki, akik látták a szabadságharc feletti győzelem reménytelenségét, a katasztrofális pénzügyi viszonyokat, s az ebből származó tehetetlenséget. Békés szándékukat nem valami jóindulat szülte, hanem az erőviszonyok reális felismerése. Vezetőjük maga Mátyás főherceg volt, akinek békehajlandóságát csak növelte az a körülmény, hogy az osztrák-magyar határszélén fekvő birtokai ugyancsak pusztultak a hajdú és a török-tatár csapatok portyázásai következtében. Törekvéseiben szűkebb udvarán kívül támogatták a nyugat-magyarországi birtokosok, Thurzó György, Batthyány Ferenc és mások, akik elsősorban szintén birtokaikat kívánták megóvni a további háborús pusztításoktól.¹⁷

A szabadságharc táborán belül döntő zömében az alsómagyarországi birtokosokból kerültek ki a békekövetés hívei. Ezeknek a nemeseknek virágzó gazdasági kapcsolatai voltak az örökös tartományokkal, ami nem kismértékben meghatározta magatartásukat is. A szabadságharchoz csak a közvetlen fegyveres kényszernek engedelmessé csatlakoztak. Nagy többségük hajlandó volt méltatlan és szükségtelen engedékenység árán is békét kötni. Vezérük e törekvésben Illésházy István volt. A korábban üldözött főúr személyi bosszúvágyának kielégítése után hamarosan közeledni kezdett az Udvarhoz, s méltatlan képviselője lett a szabadságharc ügyének. Magatartása a Habsburgokkal szemben kifejezetten opportunistá volt, s ilyen irányba igyekezett befolyásolni a szabadságharc többi részvevőjét is. Amikor mesterkedésére fény derült, elvesztette a rendek egy részének bizalmát. „Cipellősházinak” gúnyolták, s a végén már olyan gyűlölet támadt vele szemben, hogy nem is mert Kassára menni.¹⁸

¹⁶ L. Nyáry Pál és Czobor Mihály 1606. aug. 29-i lev. Illésházy Istvánhoz. MOE. XII. k. 618—621. o., továbbá Illésházy dec. 23-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69., továbbá MOE. XI. k. 549., 585—587., 707. o.

¹⁷ L. Thurzó György 1606. márc. 19-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 106., Bocskai máj. 15-én kelt instrukcióját Illésházy számára. TT. 1878. 273. o., Mátyás főherceg máj. 20-i lev. San Clemente prágai spánol követéhez. MOE. XII. k. 425—427. o. és uő. máj. 23-i leiratát az alsóausztriaiakhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz., Dersffy Miklós 1606. máj. 22-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43., Mátyás főherceg júl. 29-i lev. a prágai nuntiushoz. MOE. XII. k. 547—550. o., továbbá MOE. XI. k. 201—204., 211., 254. o.

¹⁸ Illésházy azt írta 1606. július 29-én Thurzó Györgynek, hogy Bocskai csak a keleti megyéknek hirdetett részleges országgyűlést, mert nem bízik a nyugati megyék nemességében. „Nem hiszen nekünk. Nem tagadom, bizony félve megyek oda.” MOE. XII. k. 543—544. o. L. még Illésházy 1605. okt. 30-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69., Bosnyák Tamás nov. 9-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 841. o., Forgách Zsigmond nov. 25-i lev. Thurzó Györgyhez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Illésházy 1606. aug. 2-i lev. Thurzó Györgyhez. MOE. XII. k. 564—565. o., Thurzó Miklós aug. 15-i lev. Thurzó Györgyhez.

A török „szövetségesnél” sem volt egységes álláspont a háború és béke kérdésével kapcsolatban. A szabadságharc hadseregének nagy katonai sikerei, Esztergom és Visegrád elfoglalása nagyon felvillanyozta egyes körök harci kedvét, akik mindenképpen folytatni akarták a háborút a Habsburgok erejének teljes megtöréséig. Ez irányzat fő képviselője Lalla Mohamed nagyvezér volt. Az volt a terve, hogy minden erejével a Dráva mentén az örökös tartományokra támad, Bocskai serege pedig a Duna mentén teszi ugyanezt. A két sereg Bécs alatt egyesül, s ostrom alá fogja a várost. „*Maradhatott volna-e ezután az ország a németek kezén? s szembe szállhatott volna-e velünk bármely ellenség?*” — tette fel a kérdést hadműveleti tervének ismertetésekor Naszuh pasa, a későbbi nagyvezér előtt.¹⁹ A török támadási terveket Bocskai 1606 januárjában tudatta Illésházyval: „*Az fővezérnek most is sokkal nagyobb kedve vagyon a hadakozáshoz és ezután csak három héttel is meg akarja ujitani. Ha én reá bocsátom, és csak az isten tudja mivel kínálak engemet és mivel ajánlják magukat, ha én ebben az ő alkotmatosságokban előbocsátom őket nem hogy fogatkozást tennének valamiből ennek utána, de olyra promoteálnának inkább, az kiről most senki nem gondolkozhatnék.*”²⁰ Februárban a hadjárat céljaira Bocskaihoz rendelt tatárok már megérkeztek a végekbe, s útra készülődtek Nándorfehérvárról a janicsárok is. A törökök mindenáron le akarták beszélni Bocskait a békekötésről, s azt üzenték neki, ha elküldte már a követeket, hívassa vissza őket.²¹ „*Az azért a kérdés immár — írta Bocskai —, hogy ide föl felé érkezőn derekas erejekkel, mint és mi okkal tartóztathatni meg őket, vagy ha semmiképen meg nem tartóztathatni mely felé kell igazítani, mert most is az itt való követe által a nándorfehérvári vezér egyáltalában azt kérdi tőlünk, hogy mely felé induljon?*” A háborús tervek Lalla Mohamed május 16-án bekövetkezett halálával sem szűntek meg, s az új szerdár, Murát pasa augusztusban már meg is érkezett Eszékre a hadjárat folytatására készen. Most is, mint az előbbi hónapokban, elsősorban Bocskai elhatározásán múltott, hogy megindul-e a közös támadás Bécs ellen.²²

OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433., Illésházy szept. 8-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 21. o., uő. dec. 15-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69., továbbá MOE. XI. k. 225., 602. o., *Ferenczi Z.*: Rimay János. Bp. 1911. 56. o., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 29. o.

¹⁹ *Tárikh-i-Pecsevi*: i. m. Sz. 1899. 121. o.

²⁰ Bocskai 1606. jan. 21-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 58. o.

²¹ L. Bocskai 1606. febr. 6-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 71. o., továbbá uő. máj. 3-án kelt utasítását követihez. Erdélyország Történeti Tára (továbbiakban ETT.) Kolozsvár, 1845. III. k. 85. o.

²² Mátyás főherceg azt írta 1606. máj. 23-án az alsó-ausztriaiaknak; a török szerdár elindult Korotból, Bocskai hajdúi pedig a határon vannak. Így mondják ő maga is jön, külszín szerint hogy a diétán részt vegyen, valójában hogy a még meg nem hódolt földet három oldalról támadják meg. Alsó-Ausztriába Némethy

A törököknek Bocskaihoz való igazodása részben a szabadságharc hadseregének nagyra értékeléséből fakadt, de a főök a perzsa háborúban rejltek. A keleten nagy erővel lekötött törökök nem akartak egyedül támadásra indulni a Habsburgok ellen, mert nem rendelkeztek megfelelő erővel, s emellett fenn állott az a veszély is a számukra, hogy a Habsburgokkal megegyező magyarok is ellenük fordulhatnak. Ezért igyekeztek Bocskaihoz igazítani háborús terveiket. Emellett azonban voltak olyan törekvések is a török politikában, hogy a Habsburgok szorult helyzetét kihasználva a magyarok háta mögött kössenek velük számukra kedvező egyezséget. E törekvések irányítója Ali budai pasa volt, de a Rákos mezei találkozásig nem volt idegen a gondolat Lalla Mohamed nagyvezértől sem.²³ Mátyás főherceg 1605. aug. 30-án parancsot adott Gall Császár császári tanácsosnak, hogy kezdjen tárgyalásokat a magyarok háta mögött készülő egyezségről Ali budai pasával, akitől minden jót remél.²⁴ Erről hamarosan tudomást szereztek a magyarok is, s szeptember 21-én Bosnyák Tamás füleki kapitány már kétségbeesetten panaszolta Illésházyt; „*az két tar között elveszünk*”, mert „*az németek azon vannak, az mint megháboríthassák az törökkel való egyezségünket, arra ingerlik, hogy minket vágjanak le*”.²⁵ Novemberben a császári követség meg is érkezett Budára, s felajánlotta a különbéke fejében a régi végházakat, amelyek török kézen voltak, sőt még Váradot is, de akkor már megtörtént a találkozás Bocskai és a nagyvezér között, s az egyezés szellemében Ali pasa nem tehetett mást, mint hogy Bocskaihoz utasította a követeket.²⁶ Ezek után a törökök a békekötés kérdésében teljes mértékben Bocskaihoz igazították magukat, mint azt I. Ahmed szultán meg is írta a fejedelemnek: „*Az német nemzetség pedig, valamikor mi tőlünk az*

Gergelyt rendelték, Rhédey 10 000 emberrel Szilézia felé nyomul, a budai és egri pasák tengelyen vontatják az ágyúkat. Segítség sehonnan nem várható, maguknak kell cselekedniük. TA. Kaz. gy. 11. doboz. L. még Bocskai 1606. máj. 15-én kelt instructióját Illésházy részére. TT. 1878. 273. o., valamint június 19-i levelét. uo. 291. o., Zrínyi Miklós jún. 14-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó es. lt. fasc. 73., Bocskai júl. 4-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 303. o., Pogrányi Benedek aug. 3-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó es. lt. fasc. 73., Batthyány Ferenc aug. 4-i lev. Thurzó Györgyhöz. uo. fasc. 103. és Bocskai aug. 28-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 316. o., továbbá MOE. XI. k. 591. o.

²³ L. Mátyás főherceg 1605. aug. 29-i rendeletét Bastához. *Veress E.*: i. m. II. k. 1984. sz. *Homonnai Drugeth B.*: i. m. 259. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 65—66. o.

²⁴ MOE. XI. k. 265. o.

²⁵ Bosnyák Tamás 1605. szept. 21-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 834. o.

²⁶ L. Bocskai 1605. nov. 26-i lev. a császári követekhez. Győri tört. és rég. füz. 1863. II. k. 326. o., „*Caesar Galnak az Római Császár ö Főlsége követének az Budai Passával való tractálásának az mássa*”. OL. Forgách es. lt. 1605., *Majláth B.*: Gallo-Caesar követsége Ali budai pasánál 1605. évben. Sz. 1882. 565—570. o.

békességhez való akarátját jelenti innet semmi válasza nem lesz, ennek előtte az minő fogadás lett köztünk az szerint most is reátok hattuk az ti szerződéstekkel és végzésekkel és akaratotok után minékünk is az békességhez akarátunk vagyon.”²⁷

A háború vagy béke kérdésében, mint láthatjuk, a vélemények megoszlottak mindkét oldalon. Ilyen körülmények között nagy súllyal esett latba az események alakulásánál, hogy milyen álláspontot foglal el e kérdéssel kapcsolatban maga Bocskai. Álláspontját úgy lehetne tömören megfogalmazni: akarta a békét, de Illésházy és a nyugat-magyarországi nemesek többségével ellentétben nem méltatlan engedmények árán. Olyan békét kívánt, ami tükrözi a szabadságharc elért eredményeit, s biztosítja a nemzet szabadságának ügyét a későbbi időkre is. Béketörekvése nem opportunizmusból vagy egyéni érdekeresésből fakadt, hanem világosan felmérte a gazdasági, társadalmi és katonai erőviszonyokat, a török veszélyt, az ország elpusztított helyzetét, s ezért hajlott a méltányos béke megkötésére. Föltételei lényegében ugyanazok voltak, mint a nagy katonai győzelmek előtt: a nemzeti és vallásszabadság biztosítása, a pusztító tizenötéves háború befejezése, valamint a területileg megerősödött önálló Erdélyi fejedelemség elismerése. E sarkalatos pontokhoz igazodott minden más kérdésben, s kívánta, hogy ezek szerint mielőbb létre jöjjön a béke.²⁸

Bocskai a háború folytatására és Bécs elfoglalására irányuló török tervet éppúgy nem tette magáévá, mint ahogyan felismerte azt is, hogy az adott politikai és katonai helyzetben fel kell adnia a Habsburgoktól elszakadt önálló nemzeti királyság visszaállításának célkitűzéseit. Nem a további hadakozástól félt, hiszen eddigi hadakozását fényes diadalok kísérték, s mint maga mondotta: a hadakozást a némettel tapasztalták már télen és nyáron, emberek csak ők is. Tudta azonban, hogy a további háborúval mindenképpen csak a török hatalmi gyarapodást segítené, ami már káros lenne a magyar népre, mert csak meghosszabbítaná és esetleg ki is terjesztené a magyarországi török uralmat.²⁹ Ezért nem támogatta a nagyvezér haditerveit, s ha fel is használta azokat a Habsburgok békeszándékának erősítésére, egy pillanatig sem gondolt komolyan arra, hogy magáévá is tegye azokat. Ez idegen volt egész gondolatvilágától, török elleni küzdelmekben eltöltött életétől, s ha a szabadságharc folyamán kényszerű szövetségre is lépett a törökkel, s

²⁷ I. Ahmed szultán 1606. júl. 22-i lev. Bocskaihoz. OL. Archivum familiae Rákóczy de Felsővadász. fasc. 1. L. még Bocskai 1606. febr. 6-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 72. o., Illésházy jún. 27-i lev. Bocskaihoz. uo. 294. o., Illésházy júl. 21-i lev. Thurzó Györgyhoz. TT. 1882. 422. o., *Hádsi Khatja*: Krónikája. Sz. 1899. 127—128. o.

²⁸ L. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 54. o.

²⁹ L. Bocskai 1606. aug. 28-i lev. Illésházyhoz és okt. 27-i lev. Homonnai Bálinthoz. TT. 1878. 316., 30. o.

becsületesen meg is tartotta a szövetség pontjait, mindig tartózkodott attól, hogy a török érdekek kiszolgálója vagy támogatója legyen.³⁰ Ő csak a magyarság érdekeit tartotta szem előtt, s amikor látta, hogy a nemzeti királyság visszaállításának nincsenek meg a kül- és belpolitikai, valamint a katonai és gazdasági előfeltételei, lemondott a koronázás dicsőségéről, s a nemzet érdekének megfelelő békére törekedett. A békekötést ellenző hajdúkat a hatalmas jelentőségű telepítésekkel, valamint erélyes fellépéssel lecsendesítette, de ugyanakkor megvédte őket az uralkodó osztály bosszúálló törekvéseitől is. Amikor az alsómagyarországi nemesek haddal akartak támadni a hajdúkra, megírta nekik: „*Bizony az nemes országtul és nemes vármegyéktül nem érdemeljük, nem is reméljük semmi úton hogy cselekedjék maguk hírének, nevének gyalázatjával hogy szénájokért szalmájokért, egy néhány tehenökért, hűtökért és törvények szabadságáért vívó hadakra arczul támadjanak, mely nem az igaz háladatosságnak neme volna.*”³¹ Véleményét e kérdésben kancellárja úgy fogalmazta meg: „*Minden marhánál, szénánál drágábbnak tartott minden nemzetségeknek életöknek törvényeknek szabadsága. Ezelőtt magok életét nem szánják vala letenni érötte.*”³² Bocskai magatartását a hajdúkkal kapcsolatban elsősorban annak tisztánlátása határozta meg, hogy fizetetlen hadaktól nem lehet zokon venni a kártételt, másfelől pedig a hajdúkra kívánt támaszkodni a mindenároni békére törekvőkkel szemben. A tárgyalások idején behívta őket az országgyűlésre, ahol megjelenésük ugyancsak lecsendesítette a mindenároni békét követelőket.³³

Bocskai őszintén törekedett a békére, s már 1605 végén felkérte Mária ausztriai főhercegasszonyt, a birodalmi rendeket és a lengyel királyt, hogy segítsék elő az egyezség létrejöttét.³⁴ 1606 januárjában pedig megírta a Bécsben tárgyaló Illésházyinak: „*Csak igyekezzék kegyelmeitek serio eleiben adni ő fölségének, hogy a mint mi sem ide sem oda nem kapunk, noha volna módunk sokféle praktikában, hanem . . . egy igazsággal tractálunk ő fölségekkel azonképpen ő fölségek is kövessék csak az egyenes utat.*”³⁵ Amikor azonban Illésházy méltatlan engedelményeket tett a

³⁰ Pl. Lippát, amit a törökök 1605. nyarán álnokul elfoglaltak, 1606-ban visszafoglalta tőlük. L. Bocskai 1606. ápr. 29-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. TT. 1878. 82. o.

³¹ Bocskai 1606. nov. 13-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 624. o.

³² Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 611. o.

³³ Bocskai 1606. júl. 21-én azt írta Rákóczy Lajosnak: „*Hadgyuk azért, hogy Kegyelmed mindgyárást mind az kegyelmed tiszi alatt való kapitányokkal, minden késedelem nélkül jüttest jüjjon Kassára fel hozzánk, hogy az következendő állapatról egyenlő akarattól minden jót végezhezzünk.*” OL. Akadémiától átvett iratok XXIV. k. 65. fol. L. még MOE. XI. k. 569. o.

³⁴ Győri tört. és rég. füz. 1863. II. k. 327—328. o.

³⁵ MOE. XI. k. 571. o.

császáriak felé, megmondta aperté, „nem tetszenek az mint látjuk senki-
nek”.³⁶ Az időt húzó és praktikázó császáriaknak pedig magyarosan
megüzente, „karón varjút ne mutassanak” és ha ebből bajuk származik,
maguk adjanak számot róla.³⁷ Békeszándéka egészen más volt, mint
Illésházyé és híveié, mert azt a reális alapból kiindulva a nemzet érdeké-
nek következetes szemmeltartása jellemezte és nem önérdék. Szembe-
szegült velük, ahol csak szükséges volt, s amikor Illésházyék idő előtt
a császáriak kezére akarták játszani Alsómagyarországot, a guberná-
tort leváltotta és a szilárd, következetes Rhédeyre bízta annak a terü-
letnek kézbe tartását.³⁸ Ugyanilyen következetesen ellenállt a török
foglalási szándékoknak minden kérésük dacára, s jogos büszkeséggel
írhatta: „Még csak egy ház jobbágyot is eddig valamely hódolatlan állapot-
ban találtatott, meg nem engedünk hódolni, és oly okossággal oltalmaztuk
öket, hogy az hódolt állapotbeliek is sokkal nagyobb csendességben éltenek és
épültenek az mi gondviselésünk alatt.”³⁹ Bocskai a béketárgyalások folya-
mán, akárcsak a fegyveres küzdelem idején, a néptömegekre és az ural-
kodó osztály legjobbjaira támaszkodott, s így a katonai győzelmek után
sikerrel vitte végig a méltányos béke megnyeréséért folytatott küz-
delmét is.

Béketárgyalások

„... az frigy tractálása vagyon előttünk mind
az két császár között.”

Bocskai fejedelmi előterjesztése a korponai országgyűlésen.
MOE. XI. k. 497. o.

A Rákos mezei találkozás után Korponán gyűltek össze az ország
rendei, hogy döntsenek a békefeltételek lerögzítéséről, kijelöljék a
követséget és törvényeket hozzanak a felmerült ügyekre.⁴⁰ A béke-
feltételeket tizenöt pontban foglalták össze, melyek a következők
voltak:

Szabad vallásgyakorlat, a városokból vallásuk miatt kiűzött
világiak és egyháziak szabad visszatérése, a lutheránusok ellen hozott
törvények és egyéb, a protestánsok ellen fordítható, a törvénytárak-

³⁶ Bocskai 1606. ápr. 29-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. TT. 1878. 82. o.

³⁷ Bocskai 1606. okt. 24-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 648. o.

³⁸ L. Bocskai 1606. júl. 2-i és nov. 13-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 300.,
623. o., Komáromy A.: Rhédey Ferencz váradi kapitány. HK. 1894. 342. o.

³⁹ Bocskai 1606. febr. 6-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 71. old.

⁴⁰ A korponai országgyűlés és a béketárgyalások részletes történetét l.
MOE. XI—XII. k., továbbá Pályi P.: Emlékkönyv az 1605. évi korponai ország-
gyűlés három százados évfordulójának emlékére. Ipolyság, 1905. Alvinczy P.:
i. m. 17. o.

ban található határozatok törlése. Békekötés a törökkel, Bocskai közvetítésével. Nádorválasztás a legközelebbi országgyűlésen és személy-nökök kinevezése a törvények és szokás szerint. A koronát az ország határain belül magyarok őrizték. A kamarákat törölkék el, helyettük a régi kincstárnokságot élessék fel, Szuhajt és Migazzit pedig örökre számúzzék az országból. Országos állásokból az egyháziakat zárják ki, Modor, Bazin, Szentgyörgy és más parasztvárosok képviselői a rendek között ne ülhessenek. A Szent-székek visszaéléseit orvosolják, a kegyuri jogokat óvják meg. A jezsuitákat tiltsák ki az országból, a protestáns vallásokra sérelmes záradékokkal ellátott királyi adományleveleket érvénytelenítsék, s helyettük újakat állítsanak ki a sérelmes záradékok nélkül. Tisztségre, hivatalokba csupán született magyarokat alkalmassanak valláskülönbőség nélkül. A végvárakban lehetőleg csak magyar őrséget tartsanak. A király személyesen jöjjön az országgyűlésekre. Csak a törvényesen megidézettek ellen indítható hűtlenségi pör, s csak a törvényesen elmarasztalt vádlott ítéltető el és az eddig törvénytelenül elítéltek elkobzott javait vissza kell adni. A király oklevélben biztosítsa, hogy a támadásban részvevőkön a jogos ellenállásért sem nyíltan sem titkon nem áll bosszút. Bocskai adományairól a legközelebbi országgyűlés határozzon, addig is a jutalmazottak az adományok birtokában maradjanak, úgyszintén a kölcsön adott összegek fejében tett birtokbeírások is. Az ország kívánja az uralkodótól, hogy idegeneknek birtokokat ne adjon, a magyar kancellária tekintélyét állítsa helyre, a szabad királyi városokban a magyarok lakhassanak, tisztséget viselhessenek s a tanácsba bekerülhessenek. A királyi ígéretet megtartásáért Csehország és az örökös tartományok rendei kezességet vállaljanak. A király Bocskainak az elpusztult Erdély mellé Magyarországból akkora területet adjon, melynek jövedelme képessé teszi a fejedelmet Erdély védelmére.⁴¹

Ha végigtekintünk a korponai országgyűlés békefeltételein, láthatjuk, hogy jogos nemzeti követeléseket tartalmaznak, de a követelések elsősorban és döntő mértékben csak az uralkodó osztály érdekeit szolgálják és nincs szó bennük a hajdú- és jobbágytömegekről, akik a katonai győzelmeket vérük hullásával kiharcolták. Valóban a korponai országgyűlés idejére a szabadságharc politikai vezetésében már felülkerekedett a rendi vezetés és félő volt, hogy az áldozatokat hozó tömegeket éppúgy kisemmizik az eredmények gyümölcséből, mint a korábbi idők folyamán. A szabadságharc vezére, Bocskai István fejedelem azonban e kérdésben túljutott kortársai merev, csak az uralkodó osztály érdekeit önző módon szem előtt tartó álláspontján. A rendek ellenkezése dacára végigvitte, hogy azok, akik „*dicsőséges és*

⁴¹ L. MOE. XI. k. 404—406. o.

örök emlékezetre méltó érdemeiket' szereztek maguknak a nemzet szabadságáért folytatott küzdelemben, „*abban a hazában amelyben harcoltak tiszteletet és szabadságot nyerjenek*”. Ennek érdekében a harcokban legjobban kitűnt 9254 hajdúnak a „*paraszi állapotukból*” történő kiemelésük mellett odaajándékozta Kálló városát, Nánás, Dorog, Varjas pusztabirtokokat, Hadház, Vámospércs, Sima és Vid részjárságokat. Ezt az adományozást a későbbiek folyamán újabbak követték, s bár így is a harcolóknak csak egy része kapott méltó jutalmat, mégis Bocskainak ez a lépése hatalmas jelentőségű történelmünkben, mert a jutalmazás mellett letelepítésükkel egy értékes réteget mentett meg az elkallódástól, pusztulástól, megnyitotta előttük a fejlődés lehetőségét a rendi keretek között értékes erőforrást biztosított a nemzeti szabadság további védelmére, követendő példát mutatott az elkövetkező erdélyi fejedelmeknek és komoly ösztönző erőt jelentett a jobbágy-ság számára hosszú időn keresztül.⁴²

A korponai országgyűlés békefeltételeit Illésházy István és Mladossewith Horváth Péter vitték el Bécsbe a tárgyalásokkal megbízott Mátyás főherceghez. A császáriak elszánt alkudozásba kezdtek, s igyekeztek minél többet lefaragni az amúgy is enyhe feltételekből. A fejedelem állandó összeköttetésben volt tárgyaló követeivel, s mikor azok értesítették, hogy a császáriak nem akarnak belemenni Kassa átengedésébe s Erdélynek kívánt területi megnövelésébe, bár tréfás formában, de azért érthetően megírta eltökélttségét, hogy ebbe soha nem egyezik bele. „*Magunk felől azt írhatjuk mű itt Kassán jó izüven iszunk néha az jó édes borokban az kegyelmetek egészségiért, igen meg is szoktuk s szeretjük is az édes bort, bizony immár az savanyu borra nem szoktathatjuk arra magunkat. Az rosz házakat is eluntuk, az kassai szép házaktul semmi képen meg nem válhatunk.*”⁴³ Amikor pedig Mátyás főherceg azt kívánta, hogy elégedjék meg Erdélynek a Báthory Zsigmond korabeli területi állapotával, öntudatosan válaszolta; „*nemhogya Zsigmond fejedelemnek, de sem az ifjú sem az nagy János királynak, azok az földek, tartományok és erősségek kezökben nem voltanak az melyeket isten mű kezökben adott és engedett. Az hadakozásra pedig sem annyi számú néppel, sem az török tatárral köttetett frigyekkel, az oláh országok hadaival és egyébünnet való segítségekkel is jelényi módjok sem volt.*”⁴⁴

Az egyezséget februárban megkötötték Illésházyék, de ez alig tartalmazott valamit a korponai program lényeges pontjaiból. Bocskai nagyon elégedetlen volt megbízottai engedékenysége miatt, s harag-

⁴² Bocskai 1605. dec. 12-én kelt adománylevelét a hajdúk részére l. *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Okmánytár 124—129. o. A telepítésekkel kapcsolatban l. még *Boldizsár K.*: Bocskay hadi népe. Debrecen, 1906.

⁴³ Bocskai 1606. febr. 3-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 67. o.

⁴⁴ Bocskai 1606. febr. 6-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 70. o.

ját azzal sem tudta csökkenteni az Udvar, hogy külön megbízottat szándékoztak hozzá küldeni. Mérgesen írta: „*Mihozzánk valami bőbeszédű persuasort csak hiába fírasztanak, mert mi sem az dialectikához sem az rhetorikához nem tudunk; a dolgot ő magát nézzük, csak azt, a mi nemzetünk javát és magunk megmaradását conseruálja.*”⁴⁵

Az Illésházy által hozott megegyezés szövegét még jóvá kellett hagyni Bocskainak és a rendeknek, hogy az érvénybe lépjen. E célból áprilisban Kassára országgyűlést hívtak össze, ahol a rendek többsége nem hagyta jóvá a megkötött egyezséget, s kemény vádakát olvasott Illésházy fejére bűnös engedékenysége miatt. Így tehát májusban újra Bécsbe ment a követség, s folytatta a béketárgyalásokat. Bocskai jól látta, hogy a császári tanácsosok csak az időt akarják húzni-halasztni arra várva, hogy a szabadságharc erői maguktól megemésztsődnek, egymással meghasonlanak. „*De fölötté igen megcsatlakoznak afféle gondolatjokban*” — írta —, mert a szabadságharc erői készen állnak ha a szükség úgy kívánja a hadakozás folytatására.⁴⁶

Bocskai hadszervező munkája 1606-ban

„... míg ez (ti. a béketárgyalás) véghöz megyen és azután is szükségképen vüezlő népet kell tartani az országban... hogy hazánknak jobb módjával szolgálhassunk.”

Bocskai fejedelmi előterjesztése a korponai országgyűlésen. MOE. XI. k. 497. o.

A megkötött fegyverszünet és a meginduló béketárgyalások ellenére a katonák döntő többsége fegyverben állt 1606-ban is. A *had-sereg fenntartásának szükségességét* Bocskai világosan látta, s jól tudta, hogy a császáriak „*az ő hadakozásoknak fortélyi és módja szerint, ... mikor szinte nagy hadainknak tágulását vagy eloszulását érti, akkor erőlködik ő is valamit próbálni.*”⁴⁷ Így tehát készen kellett állni minden ellenséges próbálkozás visszaverésére, s ezen nem változtatott a meginduló béketárgyalások ténye sem, mert a császáriak készek voltak felrugni minden megegyezést, ha azokat nem biztosította a szabadságharc oldalán megfelelő fegyveres erő. „*Mert hogy először fegyverünket oldalunkról letegyük, mellénk jövő segítségünket leszállítsuk és elide-*

⁴⁵ MOE. XI. k. 564. o. L. még *Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 84. o.

⁴⁶ Bocskai 1606. febr. 11-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 78. o. Az idézettekén kívül l. még *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 61—63. o., továbbá Mátyás főherceg 1606. máj. 9-i lev. Illésházyhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz, májusi békefeltételek. OL. Forgách cs. lt. 1606., továbbá OL. Pozsonyi Kamara Act. publ. fasc. 36.

⁴⁷ MOE. XI. k. 151. o.

genítsük, az uraknak az nagyját oda föl küldjük, az végvárat elhagyjuk foglalni, nekünk úgy tetszik, hogy nem ezek az előljáró dolgok, ha jó fundamentummal akarjuk helyire állatni a dolgunkat”⁴⁸ — írta 1606. nyarán Bocskai. Ezt az álláspontját még ez év őszén is fenntartotta, mert noha maga is jól látta, hogy „az hadaknak fönn léte minden órában fölötté súlyos és káros”, de mivel „az két császár ereje benn levén országunkban”, szükséges, hogy „ne találhatnánk mi is vigyázatlanoknak, azért köllött mind eddig fönn tartanunk és oda följebb bocsátanunk.”⁴⁹

A hadak fenntartása és Alsómagyarországon való állomásoztatása elsősorban az ellenség támadási szándékainak meghiusítása miatt volt szükséges, de nem utolsó szempontként jött számításba az a körülmény sem, hogy az alsómagyarországi nemesség zöme, élén Illésházyval, nagyon hajlamos volt a méltatlan, káros engedmények áráni békekötésre. Így a „német gyomri” nemesek szándékainak meggátolása is a hadseregre hárult. Ez persze a legkevésbé sem tetszett az alsómagyarországiaknak, s Illésházy szorgalmazta is állandóan a fejedelmet, hogy a hadakat vonja ki Alsómagyarországról. „Az erdélyi hadat is bocsássa vissza fölséged, csak annyit hadjon fölséged az hajdukban mellette, az mennyi szükséges; az békességnek meg köll lönni, hidje fölséged, hogy az török nem sok itt és bizony nálunk nélkül is megbékélnek.”⁵⁰ A javaslatokon túlmenően önhatalmúlag hozzákezdett a hadak lefegyverzéséhez, sőt a császárpárti Thurzó Györggyel karöltve megkísérelték erőszakkal kiűzni őket Alsómagyarországról. Bocskai fölháborodott ezeken a dolgokon, mert ő azt az utasítást adta ezzel kapcsolatban Illésházynek, hogy a hajdúságot „valameddig az magunk dolgaink ő fölségöknél jó véget nem érnek, addig senkit is azokban kegyelmetek mü tőlünk el ne szakasszon és az ő fölségök hűségére ne kötelezzon, sem pedig az végházakban ne rendeljen, se szállítson, mert sem az vágházakat, sem az mezei hadakat addig semmiképpen kezünkbe ki nem bocsátjuk, míg az fölségökkel való végzésink épen nem confirmálnak.”⁵¹ Illésházy mesterkedésére azzal válaszolt, hogy a katonai ügyek intézését kivette a kezéből, s a mozgalomhoz hűséges Rhédey Ferencet bízta meg az alsómagyarországi hadak főparancsnokságával.⁵²

⁴⁸ Bocskai 1606. júl. 4-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 301. o.

⁴⁹ Bocskai 1606. nov. 22-i rendelete a vármegyékhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.

⁵⁰ Illésházy 1606. okt. 18-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 598. o.

⁵¹ Bocskai 1606. szept. 14-i lev. Illésházyhoz. uo. 329. o.

⁵² L. a 38. sz. jegyzetben idézettek. Bocskai 1606. jún. 3-án azt írta Illésházynek: „De hogy üdö előtt a töröknél nyilvánvaló suspicióban jussunk, kinek azt ígértük, hogy hírek nélkül semmit nem cselekszünk, magunk hadainkat pedig még nem lévén köztünk az békesség, elosztatjuk és leszállítjuk, azt nem értjük, micsoda okon és micsoda tanácsból cselekedni leend kegyelmed.” TT. 1878. 280. o. L. még Szentirmai J.: Magyar csapatnemek a tizenöt éves török h. orú idején. Esztergom, 1909. 24. o.

Bocskainak a hadsereg fenntartásával kapcsolatban a békekötés utáni időkre is tervei voltak. Tisztában volt azzal; ha a Habsburgok a fegyveres kényszernek engedve bele is mennek a területileg megnagyobbodott önálló Erdély elismerésébe, amint erejük egy kissé megnövekszik, mindent el fognak követni, hogy ismét rá tegyék kezüket a fejedelemségre. Ennek tudatában arra törekedett, hogy a nagy fegyveres népmegmozdulásból olyan állandó nemzeti hadsereget szervezzen, amely mindenkor kész és alkalmas az újabb császári mesterkedések megghisítására. Ehhez az első lépéseket már 1605-ben megtette az 1000 „*kék gyalog*”, majd az 1000 udvari lovas felállításával, amit követett a hajdúk és székelyek ügyeinek rendezése. A fejedelem látta, hogy a nemesség személyes felkelése, valamint a dica-katonaság rendszere már idejétmúlt, alkalmatlan hadszervezeti forma, de ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy az ország erőforrásai nem képesek nagylétszámú zsoldos hadsereg eltartására. Ezért olyan hadszervezeti formát kellett kidolgoznia a jövőre nézve, ami egyaránt figyelembe veszi a katonai és politikai szükségleteket és a reális gazdasági erőviszonyokat.⁵³

Mint tudjuk, 1605 decemberében Bocskai megkezdte a *hajdúk letelepítését* az Erdély nyugati határán fekvő birtokaira. Az első 9254 hajdúnak kiadott adománylevelet újabbak követték, s noha ezek már csak kisebb létszámú csoportokra vonatkoztak, így is 10 000 főnél több katona kapott érdemei jutalmául nemességet és földet.⁵⁴ A szabadságharc diadalait kiharcoló hajdúvitézek megjutalmazása erkölcsi kötelessége volt a fejedelemnek, de a jutalmazáson túlmenően az is célja volt ezzel, *„hogy ők, örököseik, utódaik mindnyájan a mi erdélyországi hív szabad székelyeink szokása szerint nekünk és hazánknak hadi dolgokban hasznos és sikeres munkát teljesítsenek, más adományos nemesek módjára jó lovakkal, hadiszerekkel felszerelve, a mi és utódaink parancsára, a hely és idő kívánalmaihoz képest a haza védelmére indítandó és folytatandó minden hadjáratokban, ugy általánosokban mint részlegekben jelen lenni és a hazát hűségesen szolgálni minden vonakodás nélkül tartozzanak és köteleztesenek*”.⁵⁵ A több mint 10 000 harcedzett hajdú, akiknek eltartása nem az országgyűlésen úgy-ahogy befolyt dicák amúgy sem nagy összegét terhelte, olyan számottevő fegyveres erőt jelentett a nemzeti ügy részére, amely már komolyan jöhetett számí-

⁵³ „... az ezer kék gyalognak megtartása minő szükség legyen, tudjuk, hogy érti az ország és azt, hogy continuálja, kívánja . . . ezeknek felette, minthogy mindent csak az gyaloggal véghez nem viheti, hanem szükségképen loas hadaknak is kell udvarunkban lenni és lám, az előtt is ország continue tartott az végházakban, az helyjében ezer loas tartassék udvarunkban.” Bocskai 1605. dec. 5-i fejedelmi előterjesztése Korponán. MOE XI. k. 497—498. o.

⁵⁴ L. a 42. sz. jegyzetben idézetteket.

⁵⁵ *Boldizsár K.*: i. m. 23. o.

tásba bármely háború esetén. Bocskai a hajdútelepítéssel lerakta az állandó nemzeti hadsereg alapjait, amit ha utódai kellő módon fenntartanak és fejlesztenek, a társadalmi igazságtalanságoknak a rendi keretek közötti némi enyhítésén túlmenően megteremthetik a török kiűzéséhez és a nemzeti királyság visszaállításához és fenntartásához szükséges fegyveres erőt.⁵⁶ A több mint 10 000 hajdú letelepítése mellett arra is törekedett Bocskai, hogy a császári kézen maradó országrészekben, így Alsómagyarországon és Dunántúlon is minél több hajdút fogadjanak szolgálatba a végvárok őrzésére. E törekvésében hármas célkitűzés vezette; egyrészt valamiképpen kárpótolni kívánta a jutalmazásból kimaradottakat, másfelől számított arra, hogy a hajdúk jobban védik a várakat a török ellen az idegen zsoldosoknál, s emellett támaszai lesznek ezeken a területeken is a nemzeti ügy védelmének. E törekvésében különben az ottani nemesség is támogatta Illésházyval az élen. Igaz, hogy e birtokosok többsége a mielőbbi békét kívánta az uralkodóval, de tudták azt is, hogy a hajdúk végvári szolgálatba fogadásával birtokaik megszabadulnak a rajtuk élő csapatoktól. Emellett minden osztálygyűlésük mellett látták a hajdúk katonai értékét, s maguk sem kívánták a kényük-kedvük szerint dülő idegen zsoldosok visszatérését, akik felett az országgyűlési rendeknek semmiféle gyakorlati hatalma nincsen.⁵⁷

Az állandó hadsereg új eleme, a hajdúság ügyének rendezése mellett Bocskai nem feledkezett meg a régiről, a *székelyekről* sem. A harcokban kitűnt székelyek megjutalmazását már 1605 nyarán megkezdte, de gondoskodott arról is, hogy az egész székelységet mint állandó katonai erőt régi állapotába visszaállítsa, sőt katonai értéküket tovább is fejlessze. A székelyek szabad állapotát kettős veszély fenyegette. Egyfelől a nemességnek az a törekvése, hogy közülük minél többet jobbágyává tegyen, másfelől maguk között a székelyek között is akadtak olyanok, akik a hadiszolgálat terheinek és veszélyeinek elkerülése végett önként jobbágyságra iratkoztak. Ennek megakadályozására keményen megparancsolta Rákóczy Zsigmond erdélyi gubernátornak; *„ha a székelység közül valaki eddig vagy szép szóra, vagy a hadtúl való féltében jobbágyságra adta volna magát, kegyelmed azt meg ne engedgye, hanem vissza foglaltassa, ennek utánna se legyen szabad*

⁵⁶ L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 54—55. o., *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 600. o. *Jakab E.*: Ujabb adatok Bocskay életéhez. Sz. 1894. 795. o., *Károlyi Á.*: Bocskay és a bécsi béke. Bp. 1907. 19. o.

⁵⁷ Illésházy azt írta 1606. okt. 14-én Thurzó Györgynek: „... ezeknek az hajdúknak az javát ki kell szedni közülök és az végházakban kell rendelni.” 1607. január 5-i levelében pedig úgy nyilatkozott: „nem kell megvetni a hajdúkat, akik az ország szabadságáért felkötötték kardjukat. Magyarok kezében legyen az ország.” OL. Thurzó cs. lt. fasc. 5. és 69.

senkinek magát jobbágyságra adni, hanem az szabad székelyeket mind személyekben, jószágokban mi számunkra meg őrizzék az Capitánok”⁵⁸ A székelyek szabadságának fennmaradása élete végén is nagy gond volt a számára, s még végrendeletében is külön kikötötte, hogy utóda „a Székely Nemzettséget a mi tollünk nekik adott szabadságában” tartsa meg, mert „így mind az országnak és mind magának a birodalma öröksebb lehet. A Székellységet pedig mint kedves hiveinket intyük fejenként. szolgállyanak híven hazájoknak, és az országban szép egyességgel alkuván, igyekezzenek az egész magyar nemzettségnek megmaradására”⁵⁹ Katonai felkészültségük ellenőrzését már 1605 végén megkezdte. Megparancsolta Petky Jánosnak, a székelyek főkapitányának: „Minden székekre hirdetessen generális mustrát és registrom szerént mindeneknek neveket irassák föl, rá erőttevén, hogy az lovassa szerszámos és kopjás, az gyalogja veres köntösbe öltözzék és úgy álljon elő, mikor hadra kívántatik. Erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alatta valójára gondja legyen, közel való napot praefigálván nekik és az üdö alatt kétszer is megmustrálván őket hogy inkább készen legyenek, és annak utánna is gyakori mustrákkal serkenteni és oktatni a készen lételhez.”⁶⁰

Az állandó hadsereg szempontjából figyelembe jövő „kék gyalogok”, udvari lovasok, letelepített hajdúk és szabadságukba visszaállított székelyek összesen mintegy 20 000 főnyi erején kívül 1606-ben még közel 30 000 ember állt fegyverben, akiknek szervezéséről, ellátásáról, fegyelmezéséről gondoskodnia kellett a fejedelemnek.⁶¹ Ez óriási, szinte megoldhatatlan fekedatokat rótt Bocskaira, akinek idejét amúgy is jócskán lefoglalták a béketárgyalások munkálatai. A gazdasági bajok 1606-ban az előző évihez képest még jobban megsokasodtak. A katonák fizetetlenek és ellátatlanok voltak. Gondoskodni kellett a várak erősítéséről, fegyver- és lőporellátásáról és egyéb anyagi dolgokról. Bocskai mindent elkövetett, hogy legalább némiképpen biztosítsa a hadsereg ellátását. A magyarországi és erdélyi országgyűléseken megszavazott adók mellett a hadsereg szükségleteire fordította a lefoglalt birtokokból származó jövedelmet, a bányák jövedelmét a templomi kincsek beolvasztásával nyert összegeket, sőt elrendelte, hogy a magyar kereskedők Németországba fizetendő tartozásait foglalják le és fordítsák zsoldfizetésre. A pénzügyi helyzet megszilárdítása végett arany- és ezüstkiviteli tilalmat mondattott ki, s számba vette a bányák készle-

⁵⁸ Bocskai 1606. június 22-i utasítása Rákóczy Zsigmondhoz. OL. Missiles.

⁵⁹ Bocskai végrendeletét l. *Makkai L.*: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba. 119. o.

⁶⁰ Bocskai 1605. dec. 18-i utasítása Petky Jánoshoz. EOE. V. k. 400. o.

⁶¹ A haderő létszámadataival kapcsolatban l. Illésházy 1605. dec. 12-i lev. Kollonics Siegfriedhez. TT. 1900. 416. o., az 1605/1606 telére készített szálláselosztást. OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 37., valamint EOE. V. k. 410—411. o.

tét. Mindez kevés volt a zsoldigények kielégítéséhez, s ezért Bocskai a megegyezés egyik feltételként követelte a Habsburgoktól a katonaság kielégítését, amit állandóan szorgalmazott is követén, Illésházyt keresztül. Minden igyekezete ellenére azonban csak a katonák egy részét tudták zsolddal ellátni, a nagy többségük mindvégig fizetetlen maradt.⁶²

Hasonlóan megoldatlan probléma maradt mindvégig az élelem-ellátás is. Az országgyűléseken szoban rendelkeztek ugyan a hadak élemezéséről, de valóságban „*az mely élést az ország és az vármegyék az vitézlő népek táplálására rendeltének, nemes uraim nem engedik jószágokból be szolgáltatni, sőt ellenkeznek velök, fenyegetik az vitézeket*” — panaszolta Rákóczy Lajos hajdúfőkapitány. Pedig „*ha az rendelt élést az vitézeknek meg nem adják, magok kezdenek élést keresni*”.⁶³ Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy napirenden voltak az erőszakos élelemszerzések, hiszen a katonának ennie kellett és onnan vette el, ahonnan tudta. Természetesen ez elsősorban a védtelen jobbágságra rótt megint nehéz terheket, hiszen a birtokosoknak sokkal inkább módjokban állt megóvni magukat ettől, mint a „*föld népének*”. „*Mint-hogy marhájaknak nagy részét a tatár, a török és a hajduság elhajtotta — olvashatjuk egy 1606 januárjában kelt levélben —, a maradékja naponként hal . . . azt tudta szegénység, aki megmaradhatott, hogy immár könnyebbé lesz, azonban ugyan azon ígát vonatják vele*”.⁶⁴ A helyzet némely vidéken annyira elmérgesedett, hogy összeütközések is történtek az ellátatlan katonaság és a jobbágyok között.⁶⁵

A hadsereg ellátatlansága következtében a fegyelmi helyzet meglehetősen súlyos képet mutatott 1606-ban is. Állandóan érkeztek a hírek, panaszok Bocskaihoz a katonák fegyelmi kilengéseiről. „*Szülási és az többi, két vagy 3 vármegyéből minden lovakat elhajtottak*.”⁶⁶ A lakosokat

⁶² L. Bocskai 1606. jan. 10-i rendeletét Rákóczy Lajoshoz. TT. 1878. 55. o., jún. 3-i lev. Illésházyhoz. uo. 281. o., Bocskai biztosainak júl. 25-i jelentését. MGSz. 1897. 300. o., Bocskai szept. 14-i lev. Illésházyhoz és Illésházy szept. 31-i válaszát. TT. 1878. 329., 24. o., Bocskai okt. 17-i lev. Illésházyhoz. uo. 590. o. és Illésházy okt. 18-i lev. Bocskaihoz. uo. 631—633., 637. o., továbbá MOE. XI. k. 728—729. o., EOE. V. k. 411. o., *Demkó K.*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 854—855. o.

⁶³ Rákóczy Lajos 1606. febr. 13-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.

⁶⁴ Baráthy István 1606. jan. 30-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 846. o.

⁶⁵ L. ifj. *Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 109. o. A hadak ellátásával kapcsolatban l. még Illésházy 1606. jan. 3-i lev. Bocskaihoz és Bocskai nov. 29-i lev. öhozá. TT. 1878. 43., 631. o. Arra különösen vigyázott Bocskai, hogy „*kik harcokon és ostromokon az mi szolgálatunkban sebednek, melyre felette szükséges gondviselésünknek lenni . . . magának kegyelmednek legyen vigyázása rá, hogy az barbélyoknak is fizessen az mi jövedelmünkéből és ételekre, italokra valamedig gyógyítják őket, az mienkből legyen gondviselés reájok*.” 1605. okt. 5. rendelete Illésházyhoz. TT. 1878. 26. o.

⁶⁶ Illésházy 1606. jan. 3-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 43. o.

„*feleségestől gyermekestől, verik öläk*”⁶⁷ — olvashatjuk a levelekben, néhol pedig már nyílt lázadás is felütötte a fejét Bocskaival szemben.⁶⁸

A fejedelem, noha jól tudta „*ilyen változás közönségesen soha kár nélkül nem lehet*”⁶⁹ s ismerte is a fegyelmetlenség indító okait, azért minden tőle telhetőt elkövetett a hadsereg fegyelmezésére. E törekvésének egyik jelentős része volt az 1606 évi hadiszabályzat kiadása. Az április 29-én Kassán hozott haditörvények előljáróban megtiltják a káromkodást, „*undok szitkokat*”. Elrendelik, hogy egy kapitány 500, egy hadnagy pedig 100 lovasnál többet ne tarthasson és a katonák neve és száma írásba legyen foglalva. Kapitányt csak a fejedelem nevezhet ki, s ő hagyja jóvá az alacsonyabb beosztású tisztek kinevezését is. A katonaság hűségesen tartson ki tisztjei és zászlója mellett, s a csapatot bárki csak parancsnoka engedélyével hagyhatja el. Tilos más egység katonáját a csapatba befogadni, úgyszintén valakinek a fejedelem híre nélkül saját magát kapitánnyá vagy hadnaggyá tenni, mert aki ilyet tesz, azt a generális azonnal felakasztathatja, s bármely város vagy falu szabadon rátámadhat. Hasonlóan kemény büntetést állapítottak meg egyéb fegyelmetlenségre vagy bűncselekményekre is. Így aki kapitányt vagy hadnagyát szidalommal illeti, azt három pálcaütéssel keményen meg kell verni. Aki pedig tisztjét megsebesíti vagy megöli, halálával lakol. Ugyszintén halálbüntetés vár azokra is, akik nemeseknek, papoknak, katonáknak házába vagy iskolákba és majorokba szállásolják be magukat. Aki pedig a malmokat megrongálja, a kezét vágják le érte. Tilos a jobbágnak lovát, barmát, „*ingó-bingó marháját*” elvenni, s amely kapitány meg nem akadályozza ezt, maga is keményen meglakol. Halállal bünhődik aki szentegyházat feltör vagy sírokat felás. Aki a szegény embereket sarcolja, kínozza, kifosztja, azt a kapitány keményen megveresse, vagy törvény szerint megbüntesse, s a hadból kiűzze. Halállal kell büntetni azokat, akik erőszakkal szüzeket törnek vagy asszonyokat ily módon rontanak meg, úgyszintén a rablókat is. Halálával lakol aki a táborba szállított élelét elveszi, bányákat, hutákat, rézhordókat, harmincadosokat megháborít, hírvivőket megakadályoz küldetésük végzésében. „*Ezen kívül is ha valami mód nélkül való dolgok esnének az vitézek között, az kapitányok az ő magok becsületiért el ne szenvedjék.*”⁷⁰

⁶⁷ Illésházy 1606. febr. 9-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 74. o.

⁶⁸ L. ezzel kapcsolatban EOE. V. k. 417. o.

⁶⁹ Bocskai 1605. okt. 15-én kelt levele Illésházyhoz. TT. 1878. 585. o.

⁷⁰ Az 1606-os haditörvényeket háromféle változatban ismerjük, amelyek egymástól némiképpen eltérnek. Latin nyelven található MOE. XI. k. 783—787. o., magyar nyelven HK. 1890. 115—117. o., és HK. 1922—23. 162—165. o. Legújabb kiadását l. *Rohonyi G.—Nagy L.—Tóth Gy.* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. I. k. 207—209. o.

Amint láthatjuk, a haditörvények drákói szigorúságú büntetéseket írnak elő a különböző vétségekre és bűncselekményekre. Noha egyes pontokban felismerhető az uralkodó osztálynak az a törekvése, hogy meggátolja a néptömegek fegyverfogását, s rögtön szembeötlik az éles különbség az uralkodó osztály tagjai vagy a jobbágyok ellen elkövetett cselekményekre kirótt büntetések között, mindezek ellenére világosan kell látnunk, hogy a fegyelmi helyzet állapota valóban szigorú intézkedéseket követelt. Bocskai még a szabályzat kiadása előtt megírta Rákóczy Lajosnak, a hajdúk főkapitányának: „*Jó volna az vitézeknek az mi szónkról megemlékezni, hogy efféle gyűlevész rosszakat kiügyekezzenek magok közül hányni, kik csak az nagy dúlásban, fosztásban akarnak elmenni és az érdemes, jámbor vitézeknek, kik sok haszonnal szolgálnak hazájoknak, azoknak tesznek kárt és azoknak veszik el a kenyereket.*”⁷¹ Halasi Fekete Péter hajdúkapitányuk is megparancsolta, hogy „*pusztítást, dúlást meg ne engedjen, hanem inkább jenyítékben ügyekezzenek az alatt valóit tartani*”.⁷² A fegyvelmezés hathatós előmozdítása érdekében 1606 nyarán 2000 válogatott székely lovast és gyalogost rendelt maga mellé, akik hivatva voltak érvényt szerezni a haditörvényeknek.⁷³ Persze ahol a kapitányok keményen fogták katonáikat, ott ritkán lehetett találokhoz nagyobb mérvű kilengésekkel. Még a hajdúkapitányokkal szemben ugyancsak bizalmatlan Illésházy is azt írta Thurzó Györgynek: „*Ha (a hajdúk) kárt kezdenének tenni, csak írjon kegyelmed Rhédey uramnak, hídje kegyelmed megbünteti őket.*”⁷⁴ Hajda Gergely kapitány pedig annyira feldühödött az egyik rablásban kitűnt rác vajda kegyetlen dúlása miatt hogy megígérte: „*Ha kezembe kerítem . . . szalagszíjat metszek a hátából.*”⁷⁵

Végeredményben azonban mind a szabályzat, mind egyéb szigorú intézkedések nem tudták gyökeresen megváltoztatni a fegyelmi állapotokat. A fizetetlen, éhes katonának magának kellett ellátnia saját magát, s ilyen körülmények között bizony nehéz volt meggátolni őket a kilengésekben. Így volt ez különben a kor minden hadseregében, amit tisztán kell látnunk, amikor a hajdúk garázdálkodásáról szóló levelek kerülnek kezünkbe. A hadsereget a béketárgyalások kedvező befejezése és az ellenséges próbálkozások meggátolása érdekében fegyverben kellett tartani, s kénytelen-kelletlen el kellett viselni kilengéseiket is. Bocskai reálisan látta a helyzetet, amikor azt írta Illésházyknak: „*Számok ő nékik*

⁷¹ Bocskai 1606. jan. 10-i utasítása Rákóczy Lajoshoz. TT. 1878. 55. o.

⁷² Bocskai 1606. márc. 10-i lev. Mágócsy Ferenchez. *Kemény J.—Kovács I.:* Erdélyország történeti tára. Kolozsvár, 1845. II. k. 162. o.

⁷³ Bocskai 1606. júl. 20-i rendelete Petky Jánoshoz. *Jakab E.—Szádeczky L.:* Udvarhely vármegye története. Bp. 1901. 312. o. L. még MOE. XII. k.294. o.

⁷⁴ Illésházy 1606. aug. 1-i lev. Thurzó Györgyhöz. TT. 1882. 423—424. o.

⁷⁵ Hajda Gergely 1606. nov. 24-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 36.

ez alatt fölötté meg sokasodnak : hogy vérrel és harczczal szálítottuk volna le őket, az sem bátorságos, sem az körül való nemzetségekért tisztességes nem lőtt volna : ők is penig valameddig azt látták, hogy kívül ellenségünk vagyon, és szolgálatajok nélkül nem lehetünk . . . nekünk sem volt módunk benne, hogy az zabolát szájakban megránthassuk.”⁷⁶

Harcselekmények 1605 végén és 1606-ban

„Buczi Benedek Csarlóközre szállott, Hagymásy penig Egerszeget és Kapuvárat loppal meg akarta venni és sok egyéb ellenkező dolgok estenek.”

Császári biztosok 1606. okt. 17-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 588. o.

Az 1605 novemberében létrejött fegyverszünet alatt, amelyet 1606-ban meghosszabbítottak, nem történtek olyan méretű hadműveletek, mint a fegyvernyugvás kimondása előtt, de azért a szabadságharc hadserege végrehajtott néhány olyan harcselekményt, amelyek bizonyították elszántságát, harckészségét és amelyekkel hathatósan támogattak a béketárgyalások követelményeit. Ezeket a harci cselekményeket két csoportra oszthatjuk: Kisebb fegyveres összecsapások; valamint a még idegen kézben levő várak, *Tokaj*, *Lippa* és *Várad* birtokba vétele.

A korponai országgyűlés befejezése után, 1605 decemberében néhány ezer hajdú Csomaközy András és Nagy Mátyás kapitányok vezetésével a Habsburg-párti Thurzó György Árva és Trencsén vármegyékben fekvő birtokaira tört, s körülzárta *Árva* várát, hogy oda senki be nem mehetett. Ezután felszólították az őrséget a csatlakozásra, majd annak tagadó válasza után szoros ostromzárban maradtak a vár körül.⁷⁷ Thurzó György kétségbeesetten kérte Illésházyt, hogy rendelje ki a hajdúkat *Árvából*, de az megírta neki: *„Nem bírok velek, magam jószágát sem bírom mególtalmazni tőlek nem hogy másét.”*⁷⁸ Ott is maradtak a hajdúcsapatok egészen 1606 végéig Thurzó jószágain.

1606 májusban *Léva* vára körül volt kisebb összecsapás a várban levő császári katonák és az érsekújvári magyar őrség között. Ezt a várat ugyanis 1605 őszén Bocskai hallgatólagos beleegyezésével úgy óvta meg Kollonics Siegfried a törökök foglalási szándékával szemben, hogy elhíresztelte, a vár is Bocskaihoz csatlakozott. Noha ez nem volt igaz, de

⁷⁶ Bocskai 1606. okt. 15-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 586. o.

⁷⁷ L. Guszich István 1605. dec. 24-i lev. Nagy Miklós leitavai kapitányhoz. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 627., Illésházy 1606. febr. 9-i, 20-i és 25-i lev. Bocskaihoz, valamint Bocskai febr. 11-i lev. öhozzá. TT. 1878. 74., 75., 79., 80. o.

⁷⁸ Illésházy 1606. aug. 1-i lev. Thurzó Györgyhez. *íj. Kubinyi M.*: *Árva vára*. Bp. 1890. 108. o.

a fejedelem nem ófoltta meg a török előtt, nehogy ez a vár is Esztergom sorásra jusson. Májusban azonban a császáriak erősíteni kezdték a vár őrségét, amit az érsekújvári magyar katonák nem néztek jó szemmel. Rácsaptak a Lévára igyekvő császáriakra és rövid küzdelem után elfogták őket.⁷⁹

Nem szűntek meg a fegyveres összetűzések 1606-ban a *Osallóközben* sem. A császári békebiztosok elpanaszolták Illésháznak, hogy a hajdúk a császári katonákat, ahol találják, ölik, vágják, ha azok takarmányért vagy élelemért táborhelyükről kimozdulnak. A Dunántúlon pedig Hagymássy Kristóf *Kapuvárat* és *Zalaegerszeget* próbálta meg elfoglalni.⁸⁰

A császári katonaság elleni fegyveres támadások mellett nem egy véres összecsapás történt a tatár segélycsapatokkal és a vármegyei nemesekkel is. A segítségül érkezett tatárok ugyanis szörnyű módon dúlták az országot, aminek során nemegyszer szembe kerültek a hajdúkkal.⁸¹ A nemesség pedig, amely felháborodottan nézte, hogy „*minden pásztor parancsolni akar*”, sok helyen fegyveres erőszakkal igyekezett a régi állapotba visszazorítani a hadrasereglett jobbágyokat.⁸² A hajdúk védelmükbe vették őket, s így komoly súrlódások keletkeztek köztük és a nemesek között. Révay Márton azt írta 1606. augusztus 23-án Thurzó Györgynek: „*Tiszán túl nemeseknek hajdu vitézekkel gyakorta harcok vagyon, ölik, vágják egymást.*”⁸³ A fegyveres összecsapásokra az ország más részein is sor került. Alsómagyarországon Thurzó György és Illésházy szervezte a vármegyék felülését a hajdúk ellen. Nagyobb méretű harcra csupán azért nem került sor, mert a nemesek óvakodtak attól, hogy végső kenyértörésre vigyék a dolgot Bocskai katonáival. Véresebb összetűzések csak Árva és Trencsén megyékben történtek 1606 novemberében, ahonnan végül is sikerült a hajdúkat kiszorítani.⁸⁴

Ezekhez a kisebb méretű és jelentőségű harcselekményekhez képest nagyobb katonai akció volt a császári kézen levő Tokaj és Várad, valamint a törökök birtokába jutott Lippa várának kézrekerítése. *Tokajt*, mint tudjuk, már 1604-ben körülzárták Bocskai katonái. 1605 februárban Basta felmentette a várat az ostromzár alól, elátta élelemmel, megerősítette az őrséget, de elvonulása után a szabadságharc hadserege

⁷⁹ L. Bocskai 1606. máj. 25-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 274. o.

⁸⁰ Császári biztosok 1606. okt. 17-i és 24-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 589., 608. o. A dunántúli állapotokkal kapcsolatban l. 1606. aug. 26-i lev. Illésházyhoz. uo. 336. o.

⁸¹ Bocskai 1606. aug. 28-i levelében ír erről Illésháznak. TT. 1878. 316. o. L. még MOE. XII. k. 289. o.

⁸² Illésházy 1606. jún. 17-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 293. o.

⁸³ MOE. XII. k. 292—293. o.

⁸⁴ L. Illésházy 1606. okt. 27-i, nov. 22-i, dec. 23-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 71., 69., és TT. 1882. 425. o., továbbá *Závodszy Gy.*: Naplója. (*Geréb L.*: i. m. 267. o. és *ifj. Kubinyi M.*: i. m. 109. o.)

ismét körülzárta az erősséget. Bár Tokaj, mint Felsőmagyarország egyik védelmi pontja, komoly katonai jelentőségű volt, de az adott körülmények között körülzárt őrsége nem tudta számottevő mértékben befolyásolni a szabadságharc hadműveleteit. Ezért nem is kísérleteztek rohammal az erős falak ellen, hanem pusztán kiéheztetéssel akarták megadásra bírni őrségét. 1606-ban a körülzárást Simoni György sárospataki kapitány vezette, Zemplén vármegye hadával és a sárospataki katonákkal. A krónikás szerint „a Tokajban levő németekre szorgalmatosan vigyáz, és a kit kikaphat, lábáról elütteti. Sok ízben Tokaj várát megnyargalja, igen serénykedik, a németekkel vitézül csatázik és igen ragadozza, az kit kívül kaphatnak. Zsákmányra ki nem mernek jöni, megrémülvén tőle; és így kibeszélhetetlen és hallatlan nagy éhségre juttatának.” A várkapitány; Ruber György, elvesztve minden reményét, február 10-én „szót adott ki” a várból és felajánlotta az erősség átadását a fejedelemnek. Bocskai a hozzápártolt Rácz Györgyöt küldte be tárgyalni négy emberrel. Ez hiba volt a fejedelem részéről, mert ismerhette Rácz György megbízhatatlanságát már a korábbi időből is. Most sem maradt hűtlen jellemtelenségéhez, mert visszaélve Bocskai bizalmával, alattomban megbíztatta a tokajiakat, hogy tartsanak még ki, mert nemsokára segítséget kapnak. Ruber meg is fogadta Rácz György tanácsát, s nem adta át a várat. Megesalatkozott azonban a biztatásban, mert sehonnan sem kapott segítséget; viszont az éhség egyre kibírhatatlanabb méreteket öltött. Márciusban tehát ismét üzent Bocskainak megadási szándéka felől. A fejedelem most Czobor Mihályt és Simoni Györgyöt bízta meg a tárgyalásokkal, akik hamarosan meg is egyeztek Ruberrel. Március 22-én a császári őrség elhagyta Tokajt, a magyarok pedig „a várban az ágyúkkal örömet lövének”. Az öröm azért is nagy volt, mert 41 év után most került ismét magyar kézre az erős Tokaj vára.⁸⁵

A következő hadisiker Lippa várának visszafoglalása volt, amelyet 1605 júniusában a benne levő rác katonák átadtak a törököknek. Az erősség átadói később megbánták tettüket, s ajánlkozni kezdtek, hogy ismét Bocskai kezére juttatják Lippát. A fejedelem óvatosan tárgyalt velük, mert nem akarta, hogy emiatt összeütközésre kerüljön sor a török Portával. Végül is sikerült a várban levő török őrséget kiszorítani, s magyar kézre keríteni Lippát. Miután a dolgot ugyanazok a ráczok hajtották végre, akik az előző évben török kézre adták Lippát, a törökök nem támadhatták érte Bocskait. Különben is a perzsák elleni háború oly mértékben lekötötte őket, hogy tartózkodtak egy vár miatt konfliktusba kerülni a szabadságharc általuk is nagyra értékelt hadseregével.⁸⁶

⁸⁵ L. *Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 83—84. o.

⁸⁶ L. Bocskai 1606. ápr. 29-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. TT. 1878. 82. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 88. o., *Gyulaffy L.*: i. m. MHHS. XXXIII. k. 74. o.

A keleti országrészben Várad volt az utolsó erősség a császáriak kezén, amely legtovább tartotta magát. Igaz, hogy Bocskai katonái már kevéssel a szabadságharc kirobbanása után körülzárták Erdélynek e kiemelkedő fontosságú nyugati védőbástyáját, de akár csak Tokaj esetében, itt sem próbálkoztak ostrommal bevenni a várat. Ez szintén nem vált feltétlenül szükségessé, mert Várad körülzárt helyőrsége nem tudta befolyásolni a katonai helyzet alakulását, megostromlása pedig fölöslegesen sok véráldozattal és idővesztéssel járt volna. A körülzáró egységek inkább arra ügyeltek, nehogy a török kezébe kaparintsa az erősséget. Ennek fenn is állt a reális veszélye, mert a „szövetségesek” ugyancsak törekedtek Várad megszerzésére, a benn levő császári katonák pedig „*resolváltak magokat, hogy inkább az töröknek adják Váradot, hogy nem magyarnak*”.⁸⁷ Bocskai Nyáry Pált,⁸⁸ a korábbi váradi kapitányt bízta meg azzal, hogy megghiúsítsa a császári őrség szándékát. Ez sikerült is, s november 22-én az őrség megigérte az erősség átadását a magyaroknak.⁸⁹ Előzőleg azonban kikötötték, hogy csak akkor vonulnak ki, ha Bocskai Fekete Péter hajdúkapitányának csapata elhagyja Bihar megyét. Ugy látszik, nagyon tartottak a németek a vad hajdúlegényektől. Bocskai végül is Fekete Péter hajdúit kiharcolta a vármegyéből, s így a császáriak most már el merték hagyni Váradot.⁹⁰

Várad birtokba vétele után több katonai feladat már nem hárult a szabadságharc hadseregére, mert közben megtörtént a békekötés a harcoló felek között, amellyel véglegesen befejeződött a Habsburgok ellen vívott győzelmes szabadságharc.

Thurzó György azt írta októberben Illésháznak, hogy most lehetne siker reményében megtámadni a törököket, mert el vannak foglalva a perzsákkal. Illésházy erre azt válaszolta, ezt ne Magyarországból tegyék, mert „*mi addig oltalmaztuk az kereszténységet, el veszítők szép országunkat . . . , s az két tar között félt hogy az hajas elvész.*” Illésházy 1606. okt. 20-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 5.

⁸⁷ Illésházy 1606. febr. 4-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 69. o.

⁸⁸ Nyáry Pál 1594-ben füleki kapitány volt, 1596-ban pedig Egerben szolgált mint a vár parancsnoka. A török támadáskor a külső vár elvesztése után a fellázadt katonák átadták a törököknek. A mezőkeresztesi csatában kiszabadult Ibrahim nagyvezér sátrából, ahol fogva tartották. 1598-ban váradi főkapitány lett. 1605 elején az uralkodó Bocskaihoz küldte követnek, de ő a szabadságharc oldalára állt és Bocskai tanácsosa lett. 1605 júliusában Várad körülzárását vezette. L. HK. 1892. 282—283. o., HK. 1896. 246. o., *Makkai L.*: Erdély története. Bp. 1944. 317. o. és Csáky István 1605. jan. 29-i lev. Nyáry Pálhoz. OL. Csáky cs. lt. fasc. 272.

⁸⁹ Bocskai 1606. nov. 8-i lev. Rákóczy Lajoshoz. TT. 1878. 620. o.

⁹⁰ TT. 1878. 620. o. Váradral kapcsolatban l. még Bocskai 1606. jan. 9-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 52. o. és Illésházy 1606. nov. 11-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 5.

A SZABADSÁGHARC GYŐZELMES BEFEJEZÉSE

A bécsi és zsitvatoroki békekötés

„Nincs oly hosszú háboru, melynek vége nem a béke lenne.”

Bocskai 1606. okt. 25-i levele. TT. 1891. 583. o.

Az 1606 februárjában kötött egyezséget a Kassán összegyűlt rendek elutasították, s már-már úgy látszott, hogy teljes erővel megújul a hadakozás, amikor Bocskai közbelépésére mégis úgy döntöttek, hogy folytatják a tárgyalásokat. Illésházy ismét felment Bécsbe, s újra megkezdte a tárgyalásokat. Mialatt távol volt, némi változások következtek be Mátyás főherceg magatartásában is. A főherceg látta, hogy az uralkodó betegsége egyre jobban elhatalmasodik, az uralkodásra mind képtelenebbé válik, s egyre romlik a birodalom belső és külső helyzete is. Rádöbrent, hogy ilyen körülmények között elérhetetlen ábrándkép a szabadságharc fegyveres felszámolása, ellenben könnyen bekövetkezhetik a Magyarországgal szomszédos területek lángba borítása, ami a birodalom teljes pusztulását vonhatja maga után. A császári zsoldosok féktelen kicsapongásai már az osztrák parasztok között is mozgolódásokat váltottak ki, s elégedetlenek voltak Rudolf politikájával szemben az osztrák és cseh rendek is. A birodalom pénztára üres volt, újabb ezredek felállítására nem lehetett gondolni, pedig a török készen állt a hadakozás folytatására, s a békekötés csak a magyarokkal való megegyezés után volt lehetséges. A főherceg e veszélyek felismerése mellett a maga jövőjére is gondolt, s azt forgatta eszében, hogy a tehetetlen Rudolfot lemondásra kényszeríti, s ő ül helyébe az uralkodói trónra. Ez utóbbi terv végrehajtásához fölöttébb szüksége volt a magyar nemesség támogatására, amit viszont csak úgy remélhetett elnyerni, ha több megértést mutat a magyar követelésekkel szemben. Ilyen enyhülő légkörben gyorsabban mentek a tárgyalások, s 1606. július 23-ra létre is jött a megegyezés.¹

¹ L. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 63. o., MOE. XI—XII. k., Károlyi Á.: Bocskay és a bécsi béke. Bp. 1907., Kővári L.: Erdély története. Kolozsvár, 1863. 4. k. 177. o., Szilágyi S. szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 606—622. o. Egy török forrás úgy jellemzi a bécsi békekötést: „Az ellenséges németek erejüket vesztvén nem voltak képesek a bosszúállásra siker

A megkötött egyezség, melyet Mátyás főhercegen kívül Trautson Pál Sixtus, Molard Ernő, Erdődy Tamás, Forgách Zsigmond, Liechtenstein Károly, Preiner Siegfried, Thurzó György, Krembergh Ulrik, továbbá Illésházy István, Vizkelethy Tamás, Osztrasith András és Apponyi Pál írt alá, tizenöt részből áll. A bevezető sorok után az egyezség biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, a mágnások, nemesek, városi polgárok és a véghelyeken levő magyar katonák részére „*de a római katolikus vallás sérelme nélkül*”. Kimondja, „*hogy a magyarokkal és törökökkel a békeesség és kibékítés egyszerre történjék*”. Rendelkezik a nádorválasztásra, a korona hazahozatalára. Kimondja a kinestárnok csak a király és a korona jövedelmeire ügyeljen, Magyarország kormányzásába bele nem folyhat. E tisztségre csak született magyarokat lehet választani. Az egri és a váradi püspök az országba nem térhetnek vissza. A szentszékek továbbra is megmaradnak. A magyarok nem egyeznek bele, hogy jezsuitáknak Magyarországon birtokuk legyen, de a király ragaszkodik a jogaihoz. A katonai és polgári tisztségekre csak magyarokat lehet kinevezni valláskülönbőség nélkül, kivéve két dunántúli véghelyet, amelyek költségvetéséhez a szomszédos országok is hozzájárulnak és ahová külföldieket is kinevezhet az uralkodó. Törvénytelenül senkit sem lehet megbüntetni. A „*fiskális perek*” áldozatait kártalanítani kell. Bocskai megkapja a régi Erdély területén kívül Tokajt összes tartozékaival, Szatmár várát, Bereg, Ugocsa vármegyét, a tiszántúli egész terület dézsmáját, magára és fiúutódaira. A szabadságharc résztvevői visszatérnek a király hűségére. Az 1604. október 15-től elkövetett dolgokról a király „*kegyelmesen elfeledkezik*”. A békekötésben foglaltak megtartását szavatolja Csehország, Ausztria, Morvaország, Szilézia, Stájerország. A békeokmány az elkövetkező országgyűlésre hagyta több fontos kérdés eldöntését, így a nádor megválasztását, egyházi személyek világi hivatalviselését, Modor, Szentgyörgy és Bazin mezővárosok országgyűlési részvételét, Bocskai adományainak elismerését.²

A békekötés szövege nem találkozott sem az uralkodó, sem a magyar rendek tekintélyes részének tetszésével. Rudolf azt mondta, hogy a békeokmány pontjai „*az egész dicső német nemzet becsületét és hírnevét sértő cikke*”, s ezért vonakodott elfogadni azokat. Az augusztusban és decemberben Kassán összegyűlő országgyűlési rendek pedig, akik főként a keleti országrész birtokosaiból kerültek ki, sérelmesnek és elégtelennek találták annak nem egy pontját, s módosító pontokat

kecsegtetésével, ennél fogva keresték az utat a megadásra, s végre egy alkalommal elérték vágyukat. Minthogy a nevezettnek (ti. Bocskainak) fölkelése ama résznek megtörtetését és elerőtlenedését vonja maga után, kénytelenségből rászánták fejüket a békekötésre.” Hádsi Khalfá: Krónikája. Sz. 1899. 118. o.

² A békeokmány szövegét l. Magyar Törvénytár 1526—1608. 959—985. o., az egyes pontok részletes taglalását MOE. XII. k. 105—276. o.

csatoltak hozzá. Bocskai csak szeptember 23-án írta alá a békeokmányt, a módosítások fenntartásával.³

Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen eredményeket hozott a bécsi békekötés a szabadságáért fegyvert fogott magyar nép számára, akkor a következőket kell figyelembe vennünk: Rendezte a birtokjogi sérelmeket, s az udvar hosszú időn keresztül tartózkodott attól, hogy a kincstár vagyont a nemesi birtokok rovására növelje. Közjogi szempontból jelentős a nádor választását kimondó cikkely, ami lényegében gátat vetett Magyarország örökös tartományként való kezelésének. E célt szolgálta a kincstartói tisztség visszaállítása, a katonai és polgári tisztségnek magyarokkal való betöltése és a korona hazaszállítása is. Lényegesek a vallási intézkedések is, amihez Mátyás főherceg külön megígérte, hogy a falvak lakóival szemben is alkalmazni fogják azokat. A legnagyobb eredmény viszont az önálló, területileg megnagyobbodott erdélyi fejedelemség elismerése s a pusztító tizenöt éves háború megszüntetésének kimondása volt.

Erdély kérdésében különböző állásponton volt Bocskai és a keleti országrész nemessége, valamint Illésházy és a nyugati részek nemességének jelentős része. A fejedelemnek az volt a szilárd véleménye, hogy *„az erdélyi fejedelemség, mely legerősebb paizsa az mi nemzetiségünk megmaradásának ha örökkéssé lehet ő magában és nem szaggathatják ide s tova, abból várhatjuk örökös megmaradását nemzetiségünknek nem különben”*.⁴ Ezzel szemben Illésházy azon az állásponton volt; *„soha nem tetszett énnékem és most sem tetszik, hogy ez megmaradott darab országot két felé szakasszuk két birodalom alá és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, az mint most vagy on mert az királyok meghalnak, de megmarad az ország; ha Magyarországba két libera electio marad, Erdély hozzá való tartományival egy királyt válasszon, az ide való része meg mást, akkor vész el Magyarország ennél is jobban”*.⁵

A történelem rövid idő múlva Bocskai álláspontjának helyességét igazolta. A Habsburgok, amint némiképpen javult a helyzetük azonnal hozzákezdték, hogy a bécsi békében tett engedményeket felszámolják, s ebben egyedül az akadályozta őket, hogy az önálló erdélyi fejedelemség fegyveresen is sikra szállt a magyar érdekekért. Ha pedig másik oldalról, a törökellenes erők megosztása szempontjából vizsgáljuk az önálló Erdély kérdését, világosan kell látnunk, hogy a Habsburgok még közel egy évszázadig nem gondoltak komolyan a török kiűzésére, s így az önálló, török szövetségben élő fejedelemség nem a Habsburg-ellenes erőket gyengítette meg, hanem a magyar nemzeti érdekek védőbástyája volt a császári elnyomó törekvésekkel szemben.

³ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. 63. o.

⁴ Bocskai 1606. szept. 18-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 333. o.

⁵ Illésházy 1606. dec. 9-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 635. o.

Hamarosan siker koronázta Bocskainak a pusztító tizenötéves háború befejezésére irányuló törekvéseit is. A fejedelem már október elején felszólította Illésházyt, „*hogy immár az törökkel is kegyelmetek elvégezze az békességet hazánknak javára*”, mert „*azok is készek a békességre*”.⁶ A tárgyalások rövidesen meg is indultak, amelyeken császári részről Molard János, Althan Adolf, Istvánffy Miklós, Thurzó György, Batthyány Ferenc, Kollonics Siegfried, Erdődi Kristóf, Bocskai megbízotaiként Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály, Hoffmann György, török részről pedig Ali budai pasa, Abdul effendi és Murát pasa vettek részt. A tárgyalások eredményesen be is fejeződtek, s november 20-án Kassán és Tokajban „*örömmre kilövék az ágyukat*”.⁷ Bocskai is megkönnyebbülten írta Rákóczy Zsigmondnak: „*mind az két császár között és mi közöttünk az régtől fogván kívánt békesség véghöz ment*”.⁸ Az egyezség, amely tulajdonképpen 20 évi fegyverszünet volt, híven tükrözte a török birodalomban megindult hatalmas válságot, és a Porta tekintélyének hanyatlását. A 15 pontból álló egyezség értelmében a Habsburg uralkodó mentesül a további portai adófizetéstől, követe nem alárendelt személy Konstantinápolyban, s kimondták, hogy a törökök is tekintélyes követet küldenek Bécsbe. A területi rendezést lényegében a status quo alapján hajtották végre. A meg egyezést aláíró felek kölcsönösen kötelezték magukat, hogy a foglyokat kicserélik és a rabló kalandozásokat beszüntetik. A szultán nyereségnek tekintette a zsitvatoroki békét, de nem panaszkodhattak a császáriak sem, mert az uralkodó nem kismértékben a magyarok jóvoltából most került először egyenrangú helyzetbe a török császárral. A magyarok pedig méltán örülhettek, hogy a kilátástalan hosszú harc ilyen módon egy időre befejezést nyert.⁹

A viszonyok békés elrendeződése után nem volt más hátra, mint a békeszerződések pontjainak végrehajtása. Ez nem ment minden huzavona nélkül, mert a keleti országrész elégedetlen rendei mindaddig nem óhajtották az alsómagyarországi várakat átadni a császáriaknak, amíg módosításait el nem fogadják és a békeszerződés

⁶ Bocskai 1606. okt. 2-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 579. o.

⁷ *Sepsi Laczkó M.*: Krónikája. ETA. 3. k. 88. o., A török béketárgyalásokkal kapcsolatban l. még Bocskai 1606. szept. 14-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 329. o., Illésházy 1606. okt. 20-i és 21-i lev. Thurzó Györgyhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 5., Hoffmann György 1606. okt. 31-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. uo. fasc. 106., továbbá *Istvánffy M.*: Magyarország története. 1490—1606. (*Vidovich Gy.* ford. Debrecen, 1867.) 927—933. o.

⁸ Bocskai 1606. nov. 20-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. OL. Pozsonyi Kamara. Tört. Eml. Belügy. 1606. nov. 20.

⁹ A zsitvatoroki békeokmány szövegét l. Magyar Törvénytár 1526—1608. 987—995. o. L. még ezzel kapcsolatban *Lázár Gy.*: A török birodalom története Nagybecskerek, 1890. 375. o. és *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. 64—65. o.

egy-egy pontjainak végrehajtására megfelelő biztosítékokat nem nyerne; Emellett komoly problémát okozott a még fegyverben levő, letelepítés alá nem kerülő fizetetlen hajdúság és jobbágyok valamilyen formájú kielégítése és leszállítása is. Sokáig elhúzódott a fontos *Érsek-újvár* átadása, ahová a „német gyomrú” Bosnyák Tamás helyett Rhédeyt nevezte ki a fejedelem főkapitánynak és parancsot adott az alsómagyarországi csapatok kapitányainak, hogy mindenben Rhédey szavára hallgassanak.¹⁰ A területi rendezés néhány hetes huzavona után végül is megtörtént, de sokkal több nehézséget okozott a hadak leszállítása. Kielégítésüket Bocskay részben végvári szolgálatba való fogadásukkal, részben pedig a béketárgyalásoknál kikötött, az uralkodó által fizetésre kerülő zsolddal akarta megoldani, amely összeg 25 000 forint értékű posztót és 20 000 forint készpénzt tett ki.¹¹ A kielégítés még ilyen csökkentett formában is csak a fegyveresek egy részét érintette, s a kérdés megoldatlansága végighúzódtott a következő évek zavargásain is.¹²

Ha most már azt vizsgáljuk, hogy a békekötésben elért eredmények arányban állottak-e a kivívott katonai sikerek nagyságával, nehéz kategorikusan igennel vagy nemmel válaszolnunk. Nehéz, mert más kérdés a katonai győzelem kiharcolása és megint más a győzelem nyomán kialakult helyzet fenntarthatósága. A szabadságharc katonai győzelmét a néptömegek harcolták ki az uralkodó osztály egy részének a támogatásával, a másik rész nyílt vagy titkos ellenállása dacára. A nemesség tekintetelyes része csak addig támogatta a küzdelem célkitűzéseit, amíg az egybe esett legszűkebb gazdasági és társadalmi érdekeivel, s mikor ennek valamilyen formájú kielégítése megtörtént, megvonta támogatását, sőt kész volt ellene fordulni is. Így például a nyugati országrész birtokosainak többsége nemcsak hogy nem támo-

¹⁰ Illésházy 1606. dec. 15-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69., valamint Homonnai Drugeth Bálint és Nyáry Pál 1606. dec. 30-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 639. o. L. még *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 339—341. o.

¹¹ E kérdésekkel kapcsolatban l. Bocskai 1606. okt. 1-i, 2-i, 15-i és nov. 27-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 337., 579., 586., 630. o., Czobor Mihály 1606. nov. 20-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 106., Mátyás főherceg 1606. dec. 7-i utasítását a bécsi béke értelmében Bocskaitól átadásra kerülő területeket átvevő biztosokhoz. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Illésházy 1606. dec. 12-i és 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. TT. 1882. 428. o. és OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69., Bocskai 1606. dec. 17-i lev. a Bars vármegyéhez. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90. és *Ferenczi Z.*: Rimay János. Bp. 1911. 61. o.

¹² L. Nyári Pál 1607. jan. 22-i lev. Rákóczy Lajoshoz. OL. Arch. Rákóczy de Felső-Vadász fasc. 1., Thurzó György és Forgách Zsigmond 1607. márc. 19-i lev. Rákóczy Lajoshoz. uo., Forgách Zsigmond és Dóczy András 1607. okt. 26-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. uo., kiadva EOE. V. k. 550. old., továbbá *Komáromy A.*: Levelek és akták az 1607/8-ik hajdúlázadás történetéhez. HK. 1893.

gatta volna a Habsburgoktól való teljes elszakadást, az *önálló nemzeti királyság kikiáltását*, hanem mint láttuk, még az önálló Erdély visszaállítását is ellenezte. Ennek oka elsősorban nyugati gazdasági érdekeltségeiben keresendő, de közrejátszottak egyéb olyan tényezők is, mint például az Udvarban betöltött vagy elnyerhető tisztségek, vagy az a körülmény, hogy a Dunántúлом a török hódító törekvés volt a főveszély ez időben is. Noha Erdély és Felsőmagyarország nemessége támogatta az önálló nemzeti királyság gondolatát, de ilyen megoszlott véleményü uralkodó osztályra nem támaszkodhatott szilárdan Bocskai e kérdés véghezvitelénél. Nem voltak meg a nemzeti királyság visszaállításának a külpolitikai előfeltételei sem. A mozgalom külpolitikai téren mindvégig meglehetősen elszigetelt állapotban volt, kivéve a török birodalmat és a török vazallusságban élő moldvai fejedelmet. A törökök pillanatnyi megszorult helyzetükben támogatták az Erdély és Magyarország területeit magában foglaló nemzeti királyság létrehozásának gondolatát, de hogy ez mennyire nem volt szilárd álláspontjuk, azt megmutatták a későbbi évek eseményei.¹³ E nemzeti királyságnak első feladata mindenképpen a török kiűzése lett volna a hódoltsági területekről, amire a maga erejéből képtelen volt. Arra viszont nem számíthatott, hogy a trónfosztás után a Habsburgoktól segítséget nyerhet a célkitűzései megvalósításához, ehelyett állandóan tartania kellett volna a háttámadás veszélyétől. E súlyos helyzetében a pártokra szakadozott Lengyelországtól nem remélhetett ebben az időben megfelelő erejű támogatást a törökellenes harchoz.¹⁴ A kor adott gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai viszonyai között a nemzeti királyság visszaállítása nem volt kellően megalapozott, s csak növelte volna a belső ellentéteket, és a két malomkő közötti őrlődés súlyát.

Mindezeket nyilvánvalóan tisztán látta Bocskai is, amikor lemondott a koronázásról, s a megvalósítható biztosításáért lemondott a bizonytalanról; a nemzeti királyság visszaállításáról. Emberi és politikai nagyságát egyaránt növeli ez a józan mértéktartás, a viszonyok reális felmérése, ami azonban sohasem vált megalkuvássá, opportunizmussá:

¹³ Bethlen Gábor Habsburg ellenes függetlenségi háborúja idején 1620-ban a némiképpen megerősödött török hatalom már a legmerevebben ellenszegült annak, hogy Erdély és Magyarország Bethlen nemzeti királysága alatt egyesüljön, pedig őbenne inkább bíztak a törökök, mint Bocskaiiban. L. *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. Bp. 1929. 104—107. o.

¹⁴ Illésházy ajánlotta ugyan Bocskainak a lengyel trónt, s azt írta neki: „... ha fölségedet vinné az úristen oda (az lengyel királyságra) bátor fölséged mint az francia király, reá menne az misére, az szegény Magyarországrát, mert ha egygyé lehetne Lengyelországgal, sem némettül sem töröktül nem félne” — de e politikai koncepciónak nem voltak meg a reális alapjai. Illésházy 1606. jún. 13-i lev. Bocskaihoz. TT. 1878. 283. o.

Nem őrajta múltott, hogy a bécsi békekötés nem ért el nagyobb részlet-eredményeket a nemzet jogainak biztosítása terén. Ennek felelőssége azokra a birtokosokra hárul, akik túlzottan engedékeny, megalkuvó magatartásukkal megghiúsították a győzelem teljesebbé tételét. Így a szabadságharc, amelyben a nemzetnek oly sok egyszerű fia áldozta életét és viselt hatalmas terheket, ha fő célkitűzéseiben elérte is az adott körülmények között elérhető — mert gátat vetett a nemzetet már pusztulással fenyegető veszélyeknek — részeredményeiben nem nyert a hozott áldozatokhoz és a fennálló lehetőségekhez méltó befejezést. A katonai győzelmek elsősorban a néptömegek hősiességéről, áldozatkészségéről tesznek fényes tanúbizonyságot, mely győzelmi ragyogást homályosabbá tette az eredményeket csak saját számára kamatoztatni akaró nemesség egy részének az áldozatoktól való félelemből fakadó megalkuvása.

A nagy fejedelem, aki elvezette nemzetét a pusztulás sötét szakadékáinak széléről a fejlődés göröngyös, de az előrehaladást mégis lehetővé tevő útjára, nem érthette meg művének befejezését. Kassai udvarában már hónapok óta viaskodott a testére törő kórral, amit a kortársak véleménye szerint kancellárjának, Káthay Mihálynak mérgezése idézett elő. A betegség fájdalmai és megpróbáltatásai közepette egy pillanatig sem szűnt meg harcolni annak az ügynek méltó befejezéséért, amelyért két évvel korábban reménytelennek látszó küzdelembe kezdett, s amelynek győzelméért ez idő alatt oly sokat fáradozott. Amikor már egyre jobban közeledni érezte végnapját, akkor is nemzetére gondolt, s végrendeletében holta után is tovább akarta vezérelni a megmaradás útján. „*Mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója*” — írta örökké emlékezetes soraiban — „fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendelésére, és abból is az tanácsomat, tettségemet igazán és jó lelkiismerettel meghagyom, s írom, szeretettel intvén mind az erdélyi és magyarországi híveinket az egymás között való szép egységre. . . mindenben oltalommal, segítséggel legyenek egymásnak, mert tudó dolog az, hogy a visszavonással nagy birodalmak is elromlanak, viszont az egységgel, kicsinyek is nagyra nevednek. . . szánkban az izi az egynehány esztendőokban micsoda romlást hozott, hogy az magyar egymást vágta, rontotta, minden nemzetségek, még az nyilvánvaló ellenségeinknek is előtte, szidalmunkra, gyalázatunkra.” Az egyezésnek pedig az az útja, hogy a két ország lakosai soha egymás ellen, senki izgatására ne törjenek. „*Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nélkülük is oltalmokra, javokra léssen.*”¹⁵

¹⁵ Bocskai politikai végrendeletét kiadta Rummy Károly György: Monumenta Hungarica. II. Pest, 1816. 322—325. o. Részleteket közöl belőle Benda K.:

Nem sokkal a végrendelet elkészítése után bekövetkezett a már régen sejtett vég. 1606. december 29-én hajnali 5 órakor hosszas szenvedés után „*Magyar országnak örök siralmára*” meghalt Bocskai István. Bár súlyos betegsége köztudomású volt, s halálhírért a császáriak már korábban is terjesztették, mégis mély megdöbbenéssel fogadták az ország lakói a gyászos hírt. Zavart bizonytalanság hatalmasodott el az embereken, nem tudták most mi lesz. „*Az urak mind házokhoz oszlottak és ki-ki magára visel gondot. A hajdúságnak egy része Szikszónál gyülekezett, másik része túl az Tiszán, vadnak tizezren. Az végházakat kézhöz nem adák, meggondolhatja kegyelmed, mely zűrzavar következhetik belőle*” — olvashatjuk egy korabeli levélben.¹⁶ Most volt az első erőpróbája, hogy az építmény, amelynek létrehozásában Bocskaié volt a főérdem, kibírja-e ezt a rázkódtatást, vagy összedől, maga alá temetve egy nép vérről kivívott győzelmének minden eredményét. Ez foglalkoztatta a nemrég letelepített hajdúkat, a több éves szörnyű beháborút átélt erdélyieket, az idegen zsoldosok dúlásaitól megszabadult jobbágyokat, s a hazájukban hatalomra visszakerült nemeseiket egyaránt.

„Fényes szerencséjü
 Jó emlékezetü
 Kit sirat minden szü
 Mert holtad keserü. . .
 Magyarok Paizsa,
 Igazság oszlopa
 Jók oltalmazója
 Gonoszok rontója!
 Hova mégy a sirba
 Előlkünk a porba,
 Pásztor nélkül néma
 És kevés juhocská. . .” — kesergett szomorúan

az egykorú krónikás éneke, majd feltette a nemzetet foglalkoztató nagy kérdést:

A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. 157. o. Káthay mérgezését maga Bocskai is hitte, s még 1606 nyarán fogságra vetette a „*sok különb-különbféle ártalmas praktikákat*” űző embert. Káthayt különben az elkeseredett hajdúk 1607. január 12-re virradó hajnalon felkoncolták. L. Bocskai 1606. szept. 7-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 327. o., Illésházy 1606. dec. 13-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69., Nyári Pál 1607. jan. 14-i lev. Illésházyhoz. TT. 1878. 865. o., továbbá MOE. XII. k. 284—286. o., *Spesi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 100—101. o.

¹⁶ Forgách Zsigmond 1607. jan. 5-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 52. L. még Rimay János 1606. dec. 31-i beszámolóját Illésházyhoz. *Eckhardt S.*: Rimay János összes művei. Bp. 1955. 250. o.

„Hadat szállítani,
 Törökkel alkudni,
 Némettel traktálni
 Erős frigyet kötni
 Népet gubernálni
 Megtelepíteni,
 Megválik hordozni,
 Ki lesz jobb viselni?”¹⁷

Utolsó akaratának végrehajtásán a „*testamentum os urak*” munkálkodtak. Bekísérték a fejedelem holttestét Erdélybe, ahol Gyulafehérváron helyezték örök nyugovóra. Csendesesen pihent, távol a világ zajától ott, ahová nem hatolt be az új zavarok hangja, amelyek már-már művének összeomlásával fenyegettek. A nemzet életerege azonban most erősebbnek bizonyult, mint a korábbi évtizedekben. A feltámadt viszályokat, ha nem is tudták megszüntetni, hatásuk annyira mérséklődött, hogy a szabadságharc által létehozott mű Bocskai halála után is kiállta a próbát. Fennmaradt az önálló Erdélyi fejedelemség, amely az elkövetkező évtizedekben egy rövid átmeneti időtől eltekintve szilárd védőbástyája lett a magyar érdekeknek.

E mű létrehozásában kimagasló szerepe volt Bocskai Istvánnak. Szilárd következetessége, bátorsága és józan éleslátása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nép kikerült a néhány évvel korábbi, már-már katasztrófálissá váló helyzetéből. Bocskai a birtokos osztály tagja volt, nem mentes osztályának hibáitól és elsősorban osztályának érdekeit igyekezett biztosítani a szabadságharc győzelmével. Kortársai közül azonban kiemeli az a tény, hogy nemcsak akart és mert a néptömegekre támaszkodni, de ezen túlmenően a győzelem kiharcolása után sem feledkezett meg róluk, s amit a társadalmi rend megváltoztatása nélkül tehetett értük, azt igyekezett is megtenni. E cselekedetében talán a hálaérzetnél sokkal nagyobb volt a politikai előre látás, a nemzet szilárd katonai védelméről való gondoskodás, de a tízezernél több letelepített hajdú, s a végvári szolgálatba fogadottak méltán érezték őt jötevőjüknek, a magyarok atyjának.

„Semmi kevélység übenne nem vala,
 fejedelem módjára magát tartja vala
 noha mindennek jó nem lehet vala
 jókval magát ü szeretteti vala.”¹⁸

¹⁷ Egykorú ének Bocskai haláláról. Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig. Bp. 1953. 78—83. o.

¹⁸ Bocskai Istvánról szóló históriás énekből. (*Geréb L.*: i. m. 277. o.) Bocskai temetésével és a halála utáni császári mesterkedésekkel kapcsolatban l. Thurzó

A szabadságharc győzelmének okai

„Mégvénhűdt katonák
Fizetetlen szolgák
Rongyosult bestiák.
Nyomorodott árvák
Bizonyosság ez ország
Voltatok jó szolgák.”

Egykorú ének Bocskai haláláról. *Benda K.*: i. m. 159. o.

A győzelem okainak vizsgálatánál több olyan tényezőt kell figyelembe vennünk, melyek együttes hatásukkal segítették elő a Habsburg-ellenes harc sorsának ilyen arányú alakulását. Ezeket három nagy csoportra oszthatjuk: külpolitikai, belpolitikai és katonai tényezőkre.¹⁹ A *külpolitikai helyzet* 1604—1606-ban viszonylagosan kedvezőbben alakult a szabadságharc, mint a Habsburgok számára. A tizenötéves háborúban nagymértékben meggyengült Habsburg hatalom jó tanácsot és politikai direktívákat ugyan bőven kapott mind a spanyol királytól, mind a pápától, de sokkal szerényebb volt már az a segítség, ami ténylegesen érkezett a mozgalom fegyveres elfojtásához. Rudolf császár, Mátyás főherceg követei és levelei eljutottak ugyan csaknem valamennyi európai uralkodóhoz, de a formális vagy őszinte együttérzésen túlmenően mást nem nagyon értek el. Kellő mennyiségű és erejű anyagi és katonai segítség nem érkezett sehonnan sem, s így a krónikus gazdasági bajaikkal küzködő Habsburgok egyedül maradtak a mozgalommal szemben.

A szabadságharc erői szintén meglehetősen elszigetelt külpolitikai helyzetben voltak. Nem sikerült aktív támogatást kapniuk sem a len-

György 1607. febr. 5-i lev. Mátyás főherceghez. TA. Kaz. gy. 11. doboz, Nyáry Pál 1607. febr. 19-i lev. Forgách Zsigmondhoz és Thurzó Györgyhöz. OL. Akamiától átvett iratok. XXV. köt. 3—4. fol. és Thurzó György 1607. máj. 13-i lev. Koháry Péterhez. TA. Kaz. gy. 11. doboz.

¹⁹ A Bocskai szabadságharc győzelmének katonai okaival vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon felületesen foglalkozott a régebbi történetírás. *Rónai Horváth Jenő* tanulmányában egyszerűen csak diplomáciai győzelemnek tekinti a szabadságharcot. (Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 569. o.) *Mangold Lajos*: A magyarok oknyomozó történelme. (Bp. 1902. 241. o.) című munkájában csak annyit ír: Bocskai „felszólítására a hajdúk kardot rántanak és táborába gyülekezik úgyszólván az összes nemzet, úgy hogy könnyű szerrel szalaszthatta meg Belgiojoso és Basta hadait és egy csapással ejthette hatalmába a Felvidéket Kassától Pozsonyig.” *Bánlaki (Breit) József* pedig úgy foglalja össze a győzelem okait: „... tulajdonképpen nem a kard hatalma, hanem az eszme ereje győzött.” A magyar nemzet hadtörténelme. Bp. 1940. XV. k. 70. o. A győzelem kül- és belpolitikai okait *Károlyi Árpád* és *Benda Kálmán* részletesen elemzik idézett munkáikban.

gyelektől, sem a birodalom protestáns fejedelmektől és rendeitől, s a legtöbb, amit e téren elérhettek, a jóindulati semlegesség biztosítása volt. Az elszigeteltség csak déli és keleti irányban tört meg a török birodalom, valamint Moldva felé, s egyedül innen érkezett külső támogatás a szabadságharc számára. Noha a kényszerű török szövetség sok veszélyt rejtett magában, mégis az ez irányból való biztosítottság s az innen érkező katonai segítség számottevő támogatást jelentett a mozgalom számára. Különösen a moldvai segítség lendített sokat Bocskai helyzetén Erdélyben. Mindent összevetve, a török támogatás ha nem is volt nagymérvű, többet ért mint a Habsburgoknak nyújtott jótanácsok, s csak nagyon csekély és későn érkező anyagi segítség.

A *belpolitikai erőviszonyok* szintén a szabadságharc számára alakultak kedvezőbbben. A Habsburg birodalmon belül az uralkodó osztály többsége nem támogatta a császári udvart részben egyszerűen anyagi szűkkeblülésből, részben pedig azért, mert a császári hatalom megerősödése érdekeibe ütközött. Vallási és politikai ellentétek osztották meg az uralkodó osztály erejét, amit csak elmélyített a Rudolf császár és Mátyás főherceg között kialakult viszály. Ugyanakkor egyre erősödött az elégedetlenség az uralkodó politikájával szemben a néptömegek körében is. Az ausztriai jobbagymegmozdulások, a csehek és morvák között tapasztalható nyugtalanság miatt erősen kísértett annak a veszélye, hogy a magyar példa követésre talál az örökös tartományokban is. Mindez természetesen számottevően gyengítette a Habsburgok belső helyzetét.

Ezzel szemben a szabadságharc amellett, hogy aktívan maga mellé állította a magyarországi néptömegeket, megnyerte az uralkodó osztály nagy többségét is. A létrejött nemzeti összefogás a fennálló osztály-ellentétek dacára is tömöríteni tudta az ország lakosságát az idegen elnyomók elleni szabadságharchoz, s a kisebb-nagyobb összeütközések mellett fennmaradt a küzdelem győzelmes befejezéséig. Ez az egységfront a hajdú- és jobbágytömegeken keresztül olyan, szinte kimeríthetetlen erőforrásokat biztosított a mozgalom számára, amelyet a Habsburgok az adott körülmények között nem is remélhettek. A jobbágyok tömegesen álltak be a hadseregbe, az otthon maradók pedig gerillaharcot folytattak a császári katonaság ellen, dolgoztak a hadsereg számára: várakat erősítettek, hidakat építettek, szállítottak, és termeltek a hadsereg eltartására. A háborús terhek özönét a nép bátran, hősi önfeláldozással viselte el. Egyek voltak az áldozatvállalásban a magyarokkal a szlovák, orosz, román jobbágyok, akik mélyen magukénak érezték a szabadságharc ügyét, s a testvéri együttérzésről vérük hullatásával tettek szép tanúbizonyságot. Ahová csak eljutottak a mozgalom katonái, mindenütt a nép segítő keze fogadta őket, s ez a körül-

mény szinte mindent elsöprő erőt biztosított a számukra. A néptömegeknek a győzelem kivívásában betöltött szerepéről való megemlékezés mellett nem szabad elfeledkeznünk arról a fontos tényezőről sem, amit az uralkodó osztály állásfoglalása jelentett az eredmények megszilárdításánál. Noha a nemesség véleménye több kérdésben megoszlott, végül is döntő többségük csatlakozott a szabadságharchoz, s politikai és gazdasági súlyával értékesen elősegítette a kivívott diadalok eredményeinek fennmaradását. Ezen a téren elsősorban azok a felsőmagyarországi és erdélyi birtokosok szereztek érdemeket, akik a mozgalom nehéz óráiban is kitartottak a szabadságharc mellett, s ellenálltak minden császári csábításnak, elpártoltatási kísérletnek. Ezzel a magatartásukkal jelentősen elősegítették annak az ügynek győzelmét, melynek eredményeiből ugyan elsősorban a birtokososztály tagjai részesültek, de amely csökkentette a néptömegekre nehezedő szenvedések súlyát is, s komoly akadályokat hártott el a nemzet fejlődésének útjából.

A kül- és belpolitikai tényezőkkel szorosan összefüggött a *katonai tényezők* alakulása. A nemzeti egységfront létrejöttével a szabadságharc szilárdabb háttérrel rendelkezett mint a Habsburgok, ami erősen éreztette hatását a hadsereg erkölcsi értékének állapotában. Amikor a Habsburg uralkodó nem tudott fizetni hadseregének, a zsoldosok fellázadtak, nem akartak tovább harcolni a mozgalom ellen, s pótlásukra nem tudtak honnan fegyvereseket szerezni. A zsoldosok számára csupán kereseti lehetőség volt a háború, magasabb célkitűzések nem vezérelték őket, s amikor az államkincstár kiürült, megszűnt a hajtóerő, ami további harcra buzdította volna őket. Ugyanakkor a birodalom népei sem érezték magukénak a Habsburgok háborúját, s anyagi és fegyveres segélynyújtás helyett nem egyszer még gátolták is annak folytatását, mert attól tartottak, hogy a Habsburgok győzelme esetén még kegyetlenebb elnyomásban lesz részük. Ezzel szemben a szabadságharc hadseregének döntő többsége a nép olyan egyszerű fiaiból került ki, akik ha nem is voltak mentesek a kor zsoldoseregeinek rossz szokásaitól, de ezen túlmenőleg éltek bennük magasabb célkitűzések is mint a pontos zsoldfizetéshez szabott harcolás, s amikor nem kaptak fizetést — ami általános jelenség volt —, akkor is tovább küzdöttek, mert magukénak érezték a szabadságharc ügyét. Ily módon erkölcsi értékük magasabb volt a császári hadsereg erkölcsi értékénél, mely tényező jelentősen éreztette hatását az események alakulásában. Az osztrák és edelényi vereségek után például a szabadságharc fizetetlen katonái még nagyobb elszántsággal készültek a császáriakkal való leszámolásra, a győztes sereg pedig december havi zsoldjának elmaradása után azonnal lázongani kezdett, s demoralizálódását már többé nem lehetett megállítani. A szabadságharc hadserege a szilárd háttérrel jelentő néptömegekből a két csata vereségeinek pótlására újabb erőket kapott, a Habsburgok

viszont ennek hiányában nem tudták pótolni a hadsereg demoralizálódása folytán keletkezett hiányokat.

Ezt a körülményt világosan mutatja a szembenálló hadseregek létszámviszonyainak alakulása. A szabadságharc kirobbanása után, 1604. november első napjaiban a mozgalom fegyveres ereje alig haladta túl a 10 000 főt, a Habsburgok pedig mintegy 30 000 idegen mezei zsoldossal rendelkeztek, s a fegyveres erő a hadsereg más elemeivel együtt elérte a 60 000 főt is. 1605 nyarára viszont a szabadságharc közel 60 000 fegyveressel rendelkezett, a hatalmas Habsburg birodalom pedig alig tudott szembe állítani velük összesen 30 000 fegyverest, melyeknek jelentős része elégedetlenkedő, vagy csak korlátozott hadműveleti célkitűzésnél felhasználható katonaság volt. A katonai erőviszonyok ilyen alakulását pedig csak kis mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a Habsburgok harcban állottak a törökökkel is, hiszen a törökök 1605 őszéig nem indítottak nagyobb hadműveleti akciót, amely felmorzsolta volna a császáriak haderejét.

Némileg másképpen alakult a helyzet a hadsereg harc képzettsége és fegyverzete terén. A császári katonaság többségének harc képzettségi foka mindvégig magasabb, fegyverzete pedig jobb volt a szabadságharc hadserege többségének képzettségi fokánál és fegyverzeténél. Ez a körülmény érezte is a hatását a nyílt ütközetekben, de nem válhatott a háború sorsát eldöntő tényezővé, mert egyrészt 1605-ben nem került sor nagy nyílt csatákra, másrészt a hajdúk és jobbágyok magasabb erkölcsi értéke és nem utolsó sorban az a körülmény, hogy a könnyű lovas taktikára épülő harcmód jobban ki tudta használni az adott viszonyokat, az egyre növekvő létszámfölénnyel párosulva ellensúlyozni tudta a császári seregnek ezt az előnyét.

Jobbnak bizonyult a szabadságharc hadserege parancsnoki karának hadvezéri és hadszervezői képessége is az ellenségénél. A császári seregben a legfelsőbb katonai irányítást Mátyás főherceg tartotta kezében, aki mellett önálló hadvezéri tevékenységet előbb Belgiojoso, majd Basta és Kollonics Siegfried fejtett ki. A főherceg hadvezéri képességeit meglehetősen silánynak minősítették a tizenöt éves háború korábbi szakaszában is, s nem lehet mást mondani róla a szabadságharc idején folytatott katonai tevékenységével kapcsolatban sem. Képtelen volt a császári haderő harci tevékenységének összehangolására, egységes hadműveleti tervek kidolgozására, s így Bocskai hamarosan kezébe ragadhatta a katonai kezdeményezést és részenként mérkőzhetett meg a császári hadsereggel. Belgiojoso ugyancsak nagyon gyenge hadvezéri képességeiről meggyőződhattünk az 1604. októberében lezajlott katonai eseményeknél. Tehetetlenségével és gyávaságig menő óvatosságával jelentős mértékben elősegítette a mozgalom kibontakozását, s a győzelem alapjainak lerakását. Mindkettőjüket kétségen kívül messze fölülmúlta

hadvezéri téren Basta tábornagy, aki tudományosan képzett és gyakorlati téren is jó képességekkel rendelkező, tapasztalt öreg katoná volt. Működésének sikerét azonban erősen korlátozták a fennálló anyagi nehézségek, valamint az a körülmény, hogy ő a hadseregnek csak egy része fölött rendelkezett. Emellett nem ismerte fel kellő időben a mozgalom jellegét, méreteit, a késlekedéssel járó veszélyeket, s így az 1604-ben elért két taktikai győzelmét nem tudta stratégiai eredménnyé fejleszteni, s végül is kudarcot vallott a szabadságharcra szemben. Basta a háború folyamán tett értékes javaslatokat a hadsereg átszervezésével kapcsolatban, s tanácsolta, hogy nagyszámú könnyűlovasság felfogadásával tegyék alkalmassá a Habsburg haderőt a hajdúk elleni eredményes harcra, de javaslatai nem kerültek megvalósításra, mert hiányzott a legfontosabb feltétel, a pénz. Bastánál ugyan kisebb képességű, de nem tehetségtelen hadvezérek voltak Kollonics Siegfried és Rácz György, akik Alsómagyarországon illetve Erdélyben igyekeztek megállítani Bocskai hadainak előnyomulását. Érték is el kisebb átmeneti sikereket, pl. a bányavárosok vidékén, Ebesfalvánál, Segesvár védelménél, de ezekkel legfeljebb csak meglassították, s nem akadályozták meg az események alakulását. Tilly, Dampierre, a későbbi évek híressé vált hadvezérei még nem kaptak olyan önálló nagyobb feladatokat, amelyekben tudásukat csillogtathatták volna, sőt Dampierre nem tudta megakadályozni Esztergom feladását sem.

A szabadságharc táborában Bocskai tervezte és irányította legfelsőbb szinten a hadműveleteket. A török elleni háború jó hadvezéri iskola volt a számára, s most a Habsburg-ellenes küzdelem idején is a viszonyok reális felmérése, az adott erőforrások és lehetőségek legjobb felhasználása alapján tervezte, irányította a harcselekményeket. Nem volt tudományosan képzett hadvezér, ismeretei inkább gyakorlati tapasztalatokból származtak. Lehetséges, hogy nagy hódító háborukat nem tudott volna megfelelő módon vezetni, de ismerte népét, s tudott és mert is rá támaszkodni. Jó szeme volt a helyzetek felismeréséhez, s bár néha talán túlzott óvatosságot tanúsított, de amikor föltétlenül szükséges volt, akkor a vakmerőségig bátor tudott lenni. Nem volt rideg, érzelmektől mentes ember, de ha úgy látta jónak, kíméletlen eréllyel lépett fel a szabadságharc sikerét gátló tényezőkkel szemben. Nagy erénye volt, hogy jól választotta ki alparancsnokait, s azután kellő önállóságot is biztosított a részükre. Így azok sokszor nagyobb eredményeket értek el, mint amilyenekre Bocskai számított. Alparancsnokai közül kiemelkedett a tehetséges Rhédey Ferenc, aki nagyjelentőségű győzelmeket harcolt ki Alsómagyarországon s sok szép haditettel öregbítette a magyar katoná jó hírét-nevét. Eredményesen működött 1604-ben a szilaj Lippai Balázs is, akit azonban kivégeztetett Bocskai, mert úgy látta, útjában áll a mozgalom előbbrejutásának. A bátor Segnyey

Miklós Felsőmagyarországon, Némethy Gergely a Dunántúlon, Dengeleghy Mihály az örökös tartományokban igyekezett tanúbizonyságot tenni parancsnoki képességeiről, s ez a törekvésük eredménnyel is járt. Úgyszintén jól működött a kapott kisebb részfeladatok végrehajtásánál a fiatal Bethlen Gábor, Nagy Albert s Homonnai Drugeth Bálint is sikeresen teljesítette a rá bízott feladatokat. Az öreg, beteges Gyulaffy László, nem valami kimagaslóan vizsgázott a hadvezetés területén, de ezt a kivételt leszámítva a szabadságharc hadseregének parancsnoki kara jól kiállta a próbát, s sikeresen felelt meg a rá háruló feladatoknak.²⁴

A szabadságharc hadművészetét nagymértékben a gazdasági elmaradottságból fakadó kényszerhelyzet alakította ki, de ugyanakkor tudatosan felhasználták a török elleni háborúk tapasztalatait is, amelyekben bebizonyosodott a császári hadviselés eredménytelensége a magyarokéhoz hasonló, könnyűlovas hadviselésre épülő török hadművészettel szemben. A hajdúseregek hadműveleteit a hadsereg jellegének megfelelően a gyorsaság, a váratlanság tényezőjének mesteri felhasználása, az ellenség utánpótlási vonalainak elvágása, és a többi irányban folytatott támadások jellemezték. Bocskai és a többi katonai vezető arra törekedett, hogy lehetőleg egy pillanatnyi nyugalmat se engedjen az ellenségnek erői rendezéséhez. Eppen azért tartózkodtak attól, hogy a hosszan elnyúló várostromok sikeréhez kössék a hadsereg előnyomulását. Ez a portyázó, az ellenséget állandó rajtaütésekkel fárasztó-fogyasztó harcmód természetesen csakis a hadművészet fejlődésének adott viszonyai között és a néptömegek szüntelen aktív támogatásával vezetett stratégiai győzelemhez. Bocskai kimagasló hadvezéri érdeme éppen abban rejlik, hogy felismerte és felhasználta a hajdúk harcmódjában rejlő óriási előnyöket, mert látta, a háború jellege, a kül- és belpolitikai erőviszonyok helyzete szempontjából ez az egyedül megfelelő és eredményre vezető harcmód a császáriakkal szemben. A szabadságharc társadalmi, gazdasági alapjának és hadművészetének összhangja a többi kedvezően alakuló katonai- valamint kül- és belpolitikai tényezővel együtt fontos forrása volt a magyar nép császáriak fölött aratott győzelmének.

A Bocskai szabadságharc történelmi jelentősége

*„Leszen jövendőben
Csak hamar időben
Hogy 3 nemzetünkben
Lesz emlékezetben.”*

Egykorú ének Bocskai haláláról. *Benda K.*: i. m. 159. o.

A Bocskai szabadságharc történelmi jelentőségét egyfelől azok az eredmények határozzák meg, amelyeket befejezésekor elért, másfelől pedig a jövő számára biztosított lehetőségek. Ha a közvetlen eredményeket nézzük, akkor megállapíthatjuk azt, hogy a szabadságharc elérte a kitűzött célokat, mert megszüntette az évtizedek óta az ország területén dúló, kilátástalan tizenötéves háborút, gátat szabott a Habsburg elnyomó törekvéseknek, s kiharcolta velük szemben a magyar nemzeti követelések legfontosabbjait. Ezek az eredmények, figyelembevéve az ország akkori elpusztult állapotát, hatalmasak. Ezen túlmenően azonban a szabadságharc Erdély önállóságának visszaállításával nemcsak biztosította az eredmények fennmaradását, hanem olyan fegyvert adott a magyarság kezébe, amellyel kedvezőbb politikai helyzetben harcot indíthat a Habsburgoktól való teljes elszakadásért, a nemzeti királyság visszaállításáért.

A Bocskai vezette Habsburg-ellenes küzdelem, ha európai jelentőség szempontjából elmarad is a későbbi szabadságharcok mögött, mégis kimagasló helyet foglal el történelmünkben, mert ez volt az első Habsburg-ellenes szabadságharcunk, amely győzelemmel végződött s ebben domborodott ki először a legplasztikusabban a nép kezdeményező és történelemformáló szerepe is. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György erdélyi fejedelmek Habsburg ellenes hadjáratain kívül többé nem sikerült úgy szembe szállnunk a Habsburg elnyomással, hogy a magyar nép fegyvereit végső siker koronázza. E két fejedelem a Habsburg ellenes harcot az erdélyi állam előre megszervezett hadseregével vívta, amely mögött ott állott az egész kiépített államszervezet, a Bocskai szabadságharc viszont maga hívta életre és a fegyveres küzdelem alatt szervezte meg azt a fegyveres erőt, amellyel döntő vereséget mért a császár haderejére. Bocskai a nép önként hadra sereglett fiaival vívta ki a győzelmet, s ezzel évszázadokon keresztül világító fáklyaként mutatta az idegen elnyomás elleni harc helyes útját; a széles néptömegek bevonását a függetlenségi harcba, ami elengedhetetlenül szükséges az eredményes küzdelemhez.

Népünk történelmének ez a dicső szakasza sok szép követendő példáját nyújtotta a magyar és a magyarországi nem magyar ajkú népek testvéri összefogásának is. A szabadságharc folyamán az elnyomottak — anyanyelvükre való tekintet nélkül — megtalálták egymás kezét

a közös ellenség elleni küzdelemben és magyarok, szlovákok, kárpát-ukránok, románok sok szép közösen vívott fegyverténnyel mélyítették a közös sors felismerését, az együvé tartozás érzését.

A szabadságharc hadművészeti téren megmutatta, hogy a magyar könnyűlovas taktikát követő harcmodor az adott körülmények között sikerrel alkalmazható a császáriak nehézfegyverzetű gyalogságra épülő, hadászati védelemre berendezkedő hadviselésével szemben. Ennek felismerése irányította az elkövetkező évtizedek Európa-szerte híressé vált nagy magyar hadvezérenek, Bethlen Gábornak ténykedését, aki felhasználta és tovább fejlesztette a Bocskai szabadságharc hadművészeti tapasztalatait.

Népünknek ez a diadalmas küzdelme nem volt a társadalmi rend megváltoztatását célul kitűző forradalom, mégis hozott létre olyan eredményt társadalmi téren is, amely bár korlátozott mértékben de megnyitotta az elnyomottak számára a társadalmi előrehaladás újabb útját. Ez ad fokozott jelentőséget a katonai fontosságon túlmenően a hajdútelepítéseknek, melyek bárcsak nagyon szűk ösvényt nyitottak a szolgaságból, de mégis évszázadokon keresztül minden magyar jobbágy vágyálma lett a hajdúvárosi kiváltságok elnyerése.

És végül, de nem utolsó sorban a Bocskai szabadságharc hatalmas tanúbizonysága a magyar nép hősiességének, elszántságának, életerejének. A szabadságharc bebizonyította, hogy a külszágaiak és hazai kiszolgálóik által oly sokszor lebecsült, gyalázott magyar nép két idegen elnyomó között is tudott olyan maradandó és dicső tetteket véghezvinni, melyeknek fényét nem homályosíthatja el hosszú évszázadok roppant távlata sem. A hajdúk és fegyvert fogott jobbágyok nemcsak a magyar katona szép hírét-nevét öregbítették, hanem önfeláldozó győzelmes harcukkal példát mutattak mindazok számára, akik hazánk szabadságáért, népünk boldogulásáért és fejlődéséért ragadtak fegyvertörténelmünk folyamán.

OKMÁNYOK A BOCSKAI SZABADSÁGHARC KIROBBANÁSÁNAK NAPJAIBÓL

1.

Hajdúkapitányok 1604. okt. 14-i hillevele Bocskai István részére

1604. október 14.

Anno. 1604. Mindszent havának 14. napián.

Attuk az mi hit levelünket erős peczétnek Alatta az mi fogadásunknak ura s meg tartóia lehessönk.

Ezokayrt Az mi hit levelünket attuk az nagyságos Vytézlő Bocskay István-nak, ez körösztinsigne s az mi Orzagunknak s ides Hazánknak legh fő képpen az egi Igaz Hitnek megh oltalmazására kötöttünk hitvel erre magunkat s hoga edgüt ilnink s hálnánk az egi Igaz hit mellet megh. Igi Attuk az mi levelünket illen hit Alat Én Ligpai Balás, Ibrány Ferench, Dengelegi Miháli, Zénási Mattias, Nimet Balás minket Isten ugi segillen a telles *Zent Lilek, Zent Háromság Attia* fiu Isten minket ugi segillen hogy hivek s Igazak lezönk az Nagyságos Boczkai István urnak minden vitézlő Dologiban s mi Ides hazánknak megh maradásájér.

Középen pecsét

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.)

2.

Az adorzáni táborban 1604. okt. 11-én felvett jegyzőkönyv

1604. október 11.

Mi az kik alól meg vagiunk irattatván, noha az mi urunknak Boczkai Istvánnak mindenkoron hivek voltunk és engedelmessek oly dolgokban melliek haznára és beczöletüre néztek. De mivelhogy az következendő mód zerint vettük volna ezünkben hogy Czazár ő Felsige ellen az kereztienésnek ellenségivel az Törökel practicát inditot volna, meli mint ő Felségének mint penig az mi édes hazánknak romlására volna. Azért semmiképpen el nem halgathatók, hogy az mellieket mi ebben értettünk, az mi hitünk és hüsügünk zerint, melliel mi élünk Istenünknek Fejedelmünknek és hazánknak tartozunk meg ne ielentenők.

Azért mivelhogy még annak előtte kezdtük vala hirdetni hogy mikor az Haiduk Groff Urammal Chatára mentek vala Temesvár felé, ackor találtak volna egy levelet melliet Boczkai Uramnak Bethlen Gábor irt volna, és kit Generális uramnak vittek volna, és ezenközben egy Haidu találta volt el hozni az Bethlen Gábor dolmániát kinek az sebében tanálták meg az Bethlen Gábor levelinek az mássát, melliet Boczkai Uramnak költek. Melliek hogy meg értet Boczkai Uram, azon közben találta Generális Uram ő Nagysága az Rokomazi Táborban levél által hivatni Boczkai uramat. Meliből mingiárást azt colligalta, hogy meg akaria fogatni, és azért hivatia. Azért hivata minketis Soliomkőben,

és proponálá az dolgot mit kellesék czelekedni, mert Generális Uramnál nálla az Bethlen Gábor levele, és bizoniosson reminli s tudgia hogy azért [*egy szó törlés*] hivattia hogy hogy meg fogia. Meli dologról eléggé disputáltunk, ha kelleséke az felsége *kegyelmessig*hez foliamodni vagy nem, de az dolgot iobban aperiálván és ő magais nem bizhatván az ő felsége *kegyelmességé*hez, mondván hogy soha neki nem hinnének, meliről példánkis volna úgy mint Josika, Sarmassági és többek, kiket miképpen kinzottak vagy öltek volna meg. Ugy lón az vigezés hogy Törökhöz foliamodnék és Giulára bemennink, mivel hogy az Bethlen Farkas levelétis megmutatá, kit Giuláról ackor irt volt, kiben kívánnia vala hogy Boczkai Uram módot adna benne mikippen löhetne Kerekiben, mert oly bezide volna velle, ki az ő *Nagysága* iavára volna. Azért Boczkai uram haza bocziátván az Kerekieket, meg hagia hogy mingiárást Törökért köldenének Giulára, és ha lehetne iönének zinte Somlioköbe [*sic!*] hogy marhaiatis vihetné el, ha penig annin nem iöhetnének, iönének csak Kerekikez. Minketis penig reá felettet vala és reá is felettet vala hogy el menniünk velle, de mi haza iöven Soliomkőből Zentiobra sokat gondolkodtunk az dologról, és az kik othon voltak ackor meg ielentők az dolgot egymásnak és az Papnakis úgy végezők köz akaratból hogy mi hitünket Istenünket s az ő felsige hüsügét el nem hadnók, hanem az dolgot Concin Uramnak az Váradi Capitánnak, mivelhogy Generális Uram mezze volt értisire adnók. Melliet Zekel Ferencz Uram ki Capitán volt Zentiobban, értisireis adot minden képpen. Monta vala aztis Boczkai Uram hogy az Bassa hit leveleis nálla volna, melliet mi nem láttunk s iültükis, hogy csak azért mongia hogy inkább el menniünk velle. Ackor penig nem akartunk várakozni hanem hamar el menni, mivelhogy azt halliuk vala, hogy Generális Uram hamar el érkezik az haddal, de lenek olliak kik Proponálák hogy zigen lizen ha el hadgia házait hanem ha annira való Török iöne, hadna praesidiomot az házaiban, ha penig csak ezer Török iöneis Kerekiben azokkal addig meg maradhatnának, mig segítség iöne az Töröktül. Ugian ackor aiandikotis küldé Kerekiben, hogy az hova kívántatik Haidu hadnagioknak vinnék, és az kit Giulára küldenének meg aiandikoznák. Veres Márton akarták el küldeni de úgy értiük hogy azt nem vehették reá hanem úgy halottuk, hogy Pribék Mihályt külték volna el. Ez dolgot ennél tovább sem ez előb nem értettük. Actum in Aree Adorian 11 Octobris Anno 1604.

Franciscus Zekeli
Lazarus Pozsgai
Stephanus Fráter

Ego Ladizlaus Pethe fateor et
recepto coram me oretenus etiam ab
ipsis esse confirmatus et pro
ipsorumque vera fassione hoc scriptum
agnitum mp.

Ego Franciscus Daróczy fateor
similiter hos omnes pro vera
ipsorum fassione hac scriptorum
produxisse contra Boczkai idem
mp.

Johannes Imreffy idem fateor.
Ego Johannes Loniai similiter
fateor mp.
Ego Johannes Lugosi similiter
fateor idem mp.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B.)

Bocskai István 1604. okt. 18. sk. lev. Debrecenből az erdélyi bírdósokhoz

1604. október 18.

Magnifici Generosi etc. . . . Az Ur Isten sok iokal látogassa *kegyelmeteket*.

Az *kegyelmetek* levelét Kun István Uram nekem meg adá, meliből az thi *kegyelmetek* én hozzám való io akarattját és reám való gondviselését meg értőttem, kiért az io Isten ha halálomat halaszttia igiekezem thi *kegyelmetetek* nek feienként hálaadóképpen róla meg emlékeznöm.

Mosthani állapotomat Zylvassi Boldisar Uramnak irt levelemből bőségesen megértheti *kegyelmetek*. Kévéanom chiak azt hoga *kegyelmetek* az maga iováért az Vezért zöntelen fussa és Zilvassi Uramat és Balassi Ferencz Uramat, thi *kegyelmetek* én hozzám halasztás nélkül ki köldgie, hoga az thi *kegyelmetek* dolgáról ő *kegyelmével* ugi tractallassak, ki thi *kegyelmetek* én tölem ió néven vehessen iövendőben. *Kegyelmeteknek* ne kiczin gongia legien az pénznek meg szerzésére, mert ha az lezen meg lattia *kegyelmetek*, hoga én bennem fogiatkozást *kegyelmetek* nem talál. Az Istennek legien hála azistis oly állapattal vagiok, hoga bátorságosan öelőek [*ülők*] szinte is most, de azért Gyulán és Zolnokban had tartassék, hoga mihelien kévántatik, mingiárást indulhassanak *kegyelme*tekkel eggiüt. Tarcia meg Isten *kegyelmeteket* io egésségben. Datum ex Debreczen 18 die octobris. Anno 1604. Attiafia Baratia

Bochkay István sk.

Külcím: Magnificis Generosis et Egregys Dominis Universis Hungaris in Thömösvár Existentibus dominis amicis observandissimis.

[Az egész levél Bocskai sajátkezű írása.]

(OL. Eszterházy sc. II. Rep. 77. fasc. E.)

Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Váradról Báthory Istvánhoz

1604. október 17.

Spectabilis ac Magnifice etc. . . . Nagyságodnak akaránk tudtára adunk Bochkai árultatását. Miképen ő Fölsége és az Provinciánk ellen, meg nem gondolván sem az Istent, sem hityt, hanem az földet uiobban akarván veszteni és elárulni török kézben eiteni és adni várait. Ebben peniglen *kegyelmed* hoga igy nem volna semmit ne kételkedgyék, mert ez nyilván vagyon és igen bizonyos. Az mely zolgaival árultatását közlötte, és az kiket Gyulára akart vele vinni, azok ielentették megh, nem akarván feleségeket gyermekeket el hadni, hanem ugy adták tudtára Conczin Uramnak az váradí vicecapitánynak és Conczin minekünk, mellyet értvén nagy sietséggel hátrahagyván az ő Fölsége vitéz gyalogit és Artelláriát az Slesiai fegyveresek egy részével lévén oly reminségben hoga ez le chendesitvén inkább az ő Fölsége akarattia szerint hamarób az alsó táborba segítségére mehessek, iöttünk Adoriánban, hoga eleyt vehessük ez ilyen véletlen árultatásnak. Mindgiárást Bochkay megh hitt zolgáit, kik közzül Fráter István eggiket ki ugyan sógora is gyermekségtül fogva fel tartotta, hozzánk hivattuk és megh esküttettük erős hittel őket, Pethe Lazló és Daróczi

Ferencz előtt és így megh értvén az árulatast bizonyosson minden chircumstantiával egyetemben leveleinkkel és bizonyos embereink által sokzor io akaratunkbul találtuk megh Bochkai Istvánt, intvén arra, hogy follammadgyék az ő Fölsége gratiához. Ez idő alatt és pro assecuracione sufficiens zaloggal kínáltunk hogy adunk neki és 25. nap alatt az ő Fölsége gratiáát meg hozzatunk neki. De ő ezt nem acceptálta, hanem az előbbeli Istentelen zandékiában előb akarván menni, költötte azt (látván, hogy egyébképen az Haiduságot mellőie nem haithattya) hogy az Relligióért akarnánk kergetni, és zyn alat vonta hozzaia az Haidukot, kik ő Fölsége fizetésén nem voltanak, más felől pedig futotta az Török Tatárt segítségért, és így kinzerítették Pezz Uramnak írunk, hogy az Rakomazt való vitézlő néppel és Álgyukkal iőne hozzánk, hogy minek előtte Törököt zallitanna Váraiban, megh haitanánk őket. És ez idő alat az Haidukat is hivattuk kik az ő fölsége fizetésén voltak, azok is közöl lévén fizetést attunk nekik és Pethe Lazló által requiráltunk őket és az Bochkai zolgai vallását előttök el olvasta kibül megh érche, hogy nem az Relligioért hanem az rebellioért jöttünk Bochkai ellen, mellyet meg értvén hittek zerint fogadták, hogy ő fölsége hivek lesznek. Hő pénzeket még egy nap előt meg attuk, másnap oztán hogy Pethe Lazló velek zollot, virradón ugy mint 15. proximé praeteriti hainal előt Álmosdrul Pezz uram hadával el indulván, hogy Diozegre iőyön és onét hozzánk, Bochkai ezeket is az Haidunkat az Religionak zyne alat melleie vonván, zemmelve zerint az Haiduk között lévén, megh ütötte őket. Amazzok semmi ellenségtül nem tartván, vélvén hogy az Haiduság ő fölsége hivei, ugy ölték vágták őket. Pezz Uramot magát, ugy értyük hogy eleoven vitték el de igen sebes. Ilyen nagy árulatast ezen ez földön ember nem hallot mellyet megh értvén reioik mentünk, de az Harcznak nem álván el futtanak előttünk.

Azért Nagyságodat akaránk certificálni, hogy voltak-éppen érche így Nagyságod az dolognak és esetnek állapattyát, és akik különben adnak eleibe Nagyságodnak, ne adgion helt nekik, sőt paranchollyuk nagyságodnak ő Fölsége nevével, magunk peniglen intyük és kéryük, hogy Nagyságod ilyen nagy véletlen árulatast látván, fel ülljön és mindgiárast Rakomazra gyülljön, és alatta való Jobbagiokra viseljen gondot hogy tumultuose Nagyságod ellen az haidusághoz kapcholván magokat fel ne támadgion, kegyelmed ezt bizonyosson el hidgie, hogi ez haiduság az Nobilitást akarná deleálni a mint köztök bezellettenek. Azért Nagyságod mint penig az Nagyságodhoz tartozó valahol afféle Haiduságot tud és hall mindenütt kergesse s, le vágassa őket, és valamiképen lehet Nagod magára gondot viseljen. Im my is az ő Fölsége hadával készen vagyunk, és azzon igyekezünk, hogy az árulóknak akarattyoknak mennél hamaréb ellene állhassunk. Isten tartchon megh Nagyságodat io egészségben. Datum Váradini 17. Sbris. 1604

Spectabilis etc.

Giovanni Jacomo Barbiano
conte di Belgiojoso. sk.

Külcím ; Spectabili ac Magnifico domino Comiti Stephano de Bathor, Comiti Comitatum Zathmariensis Simigiensis et de Zabolcz, Sacrae Caesariae Regiae et Maestatis Consiliario Domino et Amico nobis observandissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.)

minnek elter Firkas Gallivana Varrubae magh Saitanank. Es az
ile' alac az Haidukas is bincenk kik az is krolingz fignon volonak, de
is krolat lenn fignon acumbentik, is Firkas tate alac nornalontok volon
is az Boobkaj Jolga; Vallasat, vltitok el oluapa kirit magh vobok bgy
nem az Helligiorv bannu az vobelliorv itonak Boobkaj vltu, mollopz mag
vornu, bittok Jovis fogastak, bgy is Polbigu bincok bgyuk, Ho pinn
koc mag vgy mag vltok mag attuk, madnap o'yan bgy; Pirkas Lajo vltok
Feller Varrubae vgy mine is. pinnu Jovis bannu elter Elmoshul Pogy
Vann Haidukas el vidulvan bgy; Die Jovis vltion is onnet bgyzank
Boobkaj vltok is az Haidukas az Helligionak Jovis alac mollopz vonna
Somellion Jovis az Haidukas krolat lenn, magh vobok itok, Smajfok
Jovis; Ellenbignul nem vovion, vltion, bgy az Haidukas az Polbigu
bgy; vgy vltok vragent vobok, Pogy Varrubae magh, vgy vltok,
bgy; vltion vltok el do Jovis vobok, vltion vgy ambracast vltion az
folton Embur nem baltor, mollopz magh vltion vltok vltion, do az
Haidukas nem alac el fittanak vltion.

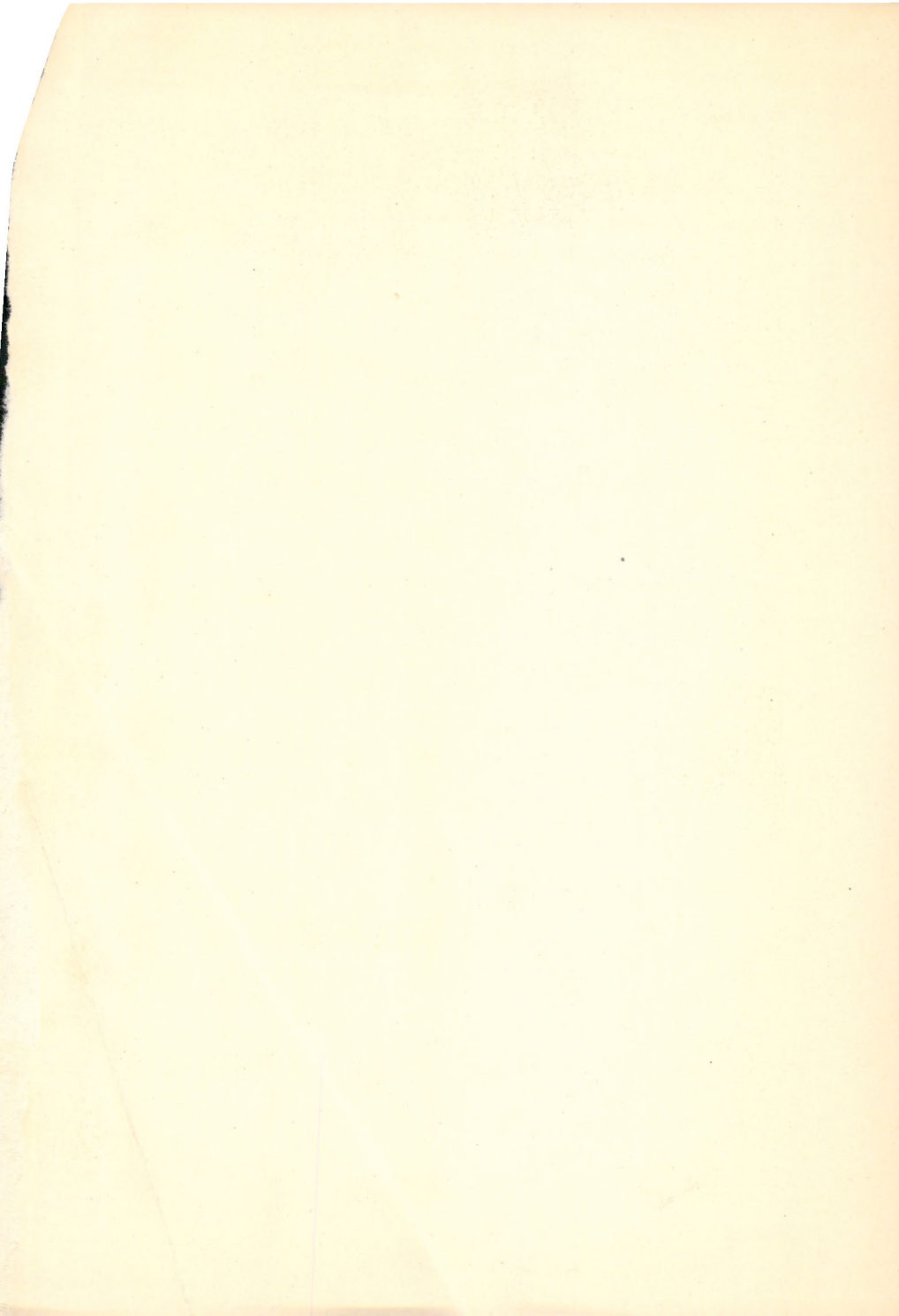
Es az Nagodak akarant vltion, bgy; vltok, vltion vgy N.
az vobok is vltionk allapitot, is atok kullent, vltok vltok
vltok, no vltion vltok vltok; vltok vltionk vltok is Polbigu
vltion, maghuk vltion vltok is vltok, bgy N. vltion vgy
vltion ambracast lenn, fol vltion, is vltion vltok vltion
vltion, is alac vltok vltion vltion vltion vltok bgy vltion,
vltok N. vltion, az vltion vltok vltion maghuk fol no ta,
vltion, bgy vltok vltion vltok vltok, bgy vltion vltion az vltok
vltion vltion vltion vltok vltok vltion, vltok N.
vltok vltok az N. vltion, vltion vltion vltion vltion vltok is
vltok, vltion vltion vltion vltok vltok, is vltion vltion
vltok vltok maghuk vltion vltion, vltion vltok az vltion

Hadnalt kiferu vagjunk, es azon igyekszünk hogy az arulat
nek akaratigyanak minden samant hono albasunk.
Ehon varodon megis ragodal is yostoghin. Datum Vamking
is. obis, bog.

Sphis ac illy: do: Vra

Amiens et Ghorpart

Jacques Barbé
Carte de Gog.

MEGJELENT
AZ AKADEMIAI KIADÓNÁL

Makkai László

A KURUC NEMZETI
ÖSSZEFOGÁS ELŐZMÉNYEI
(Népi felkelések Felső-
Magyarországon 1630–32-ben)

1956 — 344 oldal
Kötve 40,— Ft

Maksay Ferenc

PARASZTSÁG
ÉS MAJORGAZDÁLKODÁS
A XVI. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGON

(Értekezések a történeti tudomán-
mányok köréből. Új sorozat 7.)

1958 — 116 oldal
Fűzve 15,— Ft

I. RÁKÓCZI GYÖRGY
BIRTOKAINAK
GAZDASÁGI IRATAI
(1631—1648)

Sajtó alá rendezte és a bevezető
tanulmányt írta Makkai László
1954 — 680 oldal — 3 tábla
1 térkép — Kötve 130,— Ft

RÁDAY PÁL IRATAI I.
1703—1706

Sajtó alá rendezte
Benda Kálmán, Esze Tamás,
Maksay Ferenc, Pap László
1955 — 828 oldal — 18 tábla
Kötve 130,— Ft

Előkészületben

RÁDAY PÁL IRATAI II.
1707—1708

Sajtó alá rendezte
Benda Kálmán, Maksay Ferenc,
Pap László

Ára : 55,— Ft